

DE GESCHIEDENIS VAN DE LEIDSCHE LAKENINDUSTRIE

DE GESCHIEDENIS VAN DE LEIDSCHE LAKENINDUSTRIE

I. DE MIDDELEEUWEN
(VEERTIENDE TOT ZESTIENDE EEUW)

DOOR

Dr. N. W. POSTHUMUS

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1908

BOEK-, COURANT- EN STEENDRUKKERIJ G. J. THIEME, NIJMEGEN.

INHOUD.

Bronnenoverzicht XI

HOOFDSTUK I.

DE ONTWIKKELING DER LAKENINDUSTRIE IN ONS LAND TOT HET EINDE DER VEERTIENDE EEUW. 1—45

Inleiding p. 1. De oude Friesche lakenindustrie p. 1. De lakenindustrie in de 13de eeuw p. 4; te Dordrecht p. 5; Middelburg p. 8; Haarlem p. 11; in andere Hollandsche en Zeeuwsche steden p. 12; Deventer p. 13; het Zuid-Oosten van ons land p. 15.

De lakenindustrie in de 14de eeuw p. 15; in Zeeland p. 15, Middelburg p. 16, Zierikzee p. 18, Reimerswaal p. 19, Goes p. 20, op het platteland van Zeeland p. 21; in Brabant p. 21, 's-Hertogenbosch p. 21, Breda p. 23, overige steden van Brabant p. 24; in Gelderland p. 25, Nijmegen p. 25, Harderwijk p. 25, overig Gelderland p. 26; Overijsel p. 26, Deventer p. 26, Kampen p. 28; de noordelijke provincies p. 28, Stavoren p. 29; Groningen p. 28; Utrecht p. 29; Holland p. 30, op het platteland p. 31, Den Briel p. 32, Hoorn p. 32, Dordrecht p. 32, Delft p. 34, Gouda p. 35, Haarlem p. 36, Amsterdam p. 37.

De draperie te Leiden in de 14de eeuw p. 38; toevloed van nieuwe bewoners p. 41.

HOOFDSTUK II.

HET TECHNISCH PROCES. 46—82

Bronnen van onze technische kennis p. 46; algemeen overzicht p. 47.

Invoer van de wol p. 48; het sorteeren p. 49; het wasschen p. 49; het ploten p. 50; het verfproces p. 50; het belang hiervan p. 50; het verven in de wol of aan het stuk p. 50; scheiding tusschen rood- en blauwververs p. 51; de kleuren p. 51; de verfstoffen en de beitsmiddelen p. 53; het kammen en kaarden p. 55; het spinnen p. 57; het twijnen p. 58; het haspelen p. 58; het spoelen p. 59; het scheren p. 59; het opboomen p. 59; het weven p. 59; het noppen p. 60; het wieden p. 60; het vollen p. 61; het ruwen p. 63; het ramen p. 64; de apprêtise p. 65; het scheren p. 67.

Veranderingen in het procédé in de 16de eeuw p. 68; achteruitgang van de techniek p. 69; opkomst van een nieuwe industrie p. 70. Het kenmerkende van de Leidsche techniek p. 70. De techniek in andere steden p. 72.

De wolsoorten p. 74; de lakensoorten p. 80.

HOOFDSTUK III.

VERORDENINGEN BETREFFENDE BEDRIJF EN TECHNIEK. 83—181

Inleiding p. 83. Toenemende overtredingen p. 85. De voorschriften voor de techniek p. 87. De bedrijfsvoorschriften pag. 90; de qualiteit der wol p. 90; de afmetingen van de lakens p. 94; de lijsten en haakgarens p. 98. De raampolitiek p. 99. Bescherming der stedelijke nijverheid p. 102; het weven p. 104; het vollen p. 104; het kammen p. 104; het verven p. 105; het spinnen p. 105. Het protectionistische stelsel van Leiden p. 110. Vreemde industrieën geweerd, indien nadeelig voor de draperie p. 113. Soortgelijke verordeningen in andere steden p. 114.

Bescherming van de economische zelfstandigheid der producenten p. 118; der vollers en ververs p. 119; der drapeniers p. 122. Wetgeving op dit punt in andere steden p. 125.

Bestrijding der oneerlijke concurrentie p. 128. Onderdrukking der plattelands-nijverheid p. 129. Optreden der landsregeering hiertegen p. 133. De Leidsche buitenneringen p. 136. De concurrentie der kloosters te Leiden en elders p. 145.

De bedrijfscontrôle p. 152; de wardeins p. 153; printers p. 155; opscrivers en ofscrivers p. 156; de paertse p. 156; de wolkeurders p. 157; de verckensteekers p. 159; de staalmeesters p. 159; de gezworenen der broederschappen p. 161; de stedelijke inrichtingen ten dienste van handel en industrie p. 164.

Het merkenrecht p. 168; het meestermerk p. 170; contrôlemerk p. 171; oorsprongteeken p. 175.

De rechtspraak in bedrijfszaken p. 176.

De nieuwe reederij p. 180.

HOOFDSTUK IV.

DE WOL- EN LAKENHANDEL. DE HANDELSPOLITIEK. 182—268

De wolhandel p. 182; eerste relaties met Calais p. 183. De betrekkingen met den wolstapel in de 15de eeuw p. 184. Financieele moeilijkheden p. 195. De handelsbetrekkingen met den stapel in de 16[de] eeuw p. 202. Vermindering van den Engelschen wolexport en de gevolgen daarvan p. 205. Eerste betrekkingen van Leiden met de Spaansche wolhandelaars p. 206. Tractaten met Haarlem p. 211. Verbruik van Spaansche wol p. 214. Handelsroute p. 216. Verkenswol p. 220. Prijzen der grondstoffen p. 220. Vennootschappen p. 223. Het kredietnemen in den stapel p. 227. De obligaties p. 228. De wissel p. 229. Verbod van den tusschenkoop p. 231. Calaisvaarders door de overheid aangewezen p. 232. De wolhandel te Leiden van weinig beteekenis p. 233. De wolaccijns p. 234.

De handel in verfstoffen p. 235. Prijzen der verfstoffen p. 237.

De lakenhandel p. 238; in de veertiende eeuw op Schonen p. 238; uitbreiding van den lakenhandel in de vijftiende eeuw p. 239. Contrôle op den handel p. 240. Afzet in Noord-Nederland p. 241. Handel met Pruisen p. 241; met de Hanzesteden p. 242; gevolgen van den handelsboycot van Vlaanderen p. 244. Lakenprijzen in het Oostzee-gebied p. 246. Bestrijding van de Hollandsche lakens door de Hanze p. 247. Handel met Duitschland

p. 250. Verandering der handelsrelaties in de zestiende eeuw, handel op Zuid-Europa p. 251. De bestrijding van de concurrentie der Engelsche lakens p. 251; door de landsregeering p. 252.

Directe deelneming van de Leidsche drapeniers aan den lakenhandel p. 255. Groothandel in Leidsche lakens p. 255. Vermeerdering van den lakenhandel van Amsterdam ten koste van Leiden p. 257; pogingen der Leidsche drapeniers de daling van de lakenprijzen te verhinderen p. 258. Prijzen van de Leidsche lakens p. 260.

Handelswerkzaamheid van den drapenier p. 260. De boekhouding p. 262. De detailhandel p. 264. De gasten p. 267.

HOOFDSTUK V.

DE SOCIALE VERHOUDINGEN. 269—362

Algemeene opmerkingen p. 269; het huisindustrieele systeem te Leiden p. 269.

Het poorterschap vereischt voor de meesters p. 272; het poorterschap niet vereischt voor de knechts p. 273.

De drapenier p. 274; de onderlinge verhoudingen p. 275; de handelswinst p. 276; de omloopstijd van het kapitaal p. 277; de vermogensverhoudingen p. 277; de functie van drapenier soms ook door anderen uitgeoefend p. 278, maar voor de arbeiders verboden p. 279.

De arbeidstijd p. 279; algemeene motieven van beperking van den nachtarbeid p. 279; de arbeidsduur der weversknechts p. 280, der vollers p. 281; de regeling voor Zon- en heiligedagen p. 281; de regeling van den arbeidstijd elders p. 283.

De arbeiders-categorieën p. 284. Dragers p. 284. Vellendeelers p. 284; hun loon p. 285. De vrouwelijke arbeidskrachten p. 286. De plootsters p. 286. De wolverscietsters p. 287. De kamsters p. 287; de concurrentie door de kloosters p. 287; verduistering p. 288. De kaardsters p. 288. De spinsters p. 288; specialisatie in dit beroep p. 288; kwade praktijken p. 289; de spinners p. 289; kloosterconcurrentie p. 289; het spinnen op het platte-

land p. 290, in het bijzonder voor Leidsche rekening p. 291; het verzet hiertegen van Amsterdam p. 292. De nopsters en wiedsters p. 295; concurrentie van niet-vakarbeidsters p. 296. Vrouwelijke arbeidskrachten in de overige takken van het bedrijf p. 296. De wevers p. 296; de eischen voor het meesterschap p. 296; wollevering door den drapenier p. 297; de contrôle p. 298; het spoelen p. 298; het loon van de wevers p. 298; productiemiddelen hun eigendom p. 299; de weversknechts p. 301; vreemde wevers p. 302; het leerlingschap p. 303; vermogensverhoudingen p. 305; het aantal wevers p. 307; weversstakingen p. 307; achteruitgang in hun toestand in de zestiende eeuw p. 307. De vollers p. 308; voorschriften voor de toelating tot het ambacht p. 309: verplichtingen van den voller en drapenier p. 310; de voller huisindustrieel arbeider p. 311; het aantal vollers en knechts p. 311; bedrijfstelling p. 312; de trek van de vollers naar Leiden p. 313; plaatsen van herkomst p. 314; de vollersknechts p. 317; het truckstelsel p. 318; de vollersloonen p. 322; de regeling van het loon p. 330; de economische positie van de vollers p. 331; vermogensverhoudingen p. 332; werkstakingen p. 333; de groote staking van 1478 p. 333; verval van het vollersambacht p. 342. De ververs p. 347; de regeling van het verfloon p. 349; oprichting van een gemeente-ververij p. 349; de loonen van de blauwververs p. 350, der roodzieders p. 351; vermogensverhoudingen der ververs p. 352; vermogensverhoudingen der verversknechts p. 353. Uutreeders p. 354. Droogscheerders p. 355; vermogensverhoudingen p. 356.

De kammakers p. 356. De rietmakers p. 356. De kaardenmakers p. 356. Het toestroomen van nieuwe arbeidskrachten naar Leiden p. 357; het wegtrekken van de arbeidersbevolking p. 358.

Het opkomen van een ondernemersklasse p. 360. Aanwending van vrouwelijke arbeidskrachten p. 360. De kinderarbeid p. 361. Achteruitgang der arbeidende klasse in de zestiende eeuw p. 362.

HOOFDSTUK VI.

DE CORPORATIES. 362—367

Algemeene opmerkingen p. 363. Vollers- en weversambacht p. 363. De broederschap der wevers p. 364. De broederschap der vollers p. 364. Overige broederschappen p. 364. Broederschappen buiten de textielindustrie p. 365. Pogingen tot verkrijging van een gilde in 1393 p. 365. Recht van vergadering p. 366.

HOOFDSTUK VII.

ALGEMEEN OVERZICHT. 368—408

Lakenproductie van Leiden omstreeks 1500 vergeleken met die van andere steden p. 368. Aantal getouwen in de verschillende steden p. 369. Opbloei der draperie in andere steden na 1494 p. 369. Concurrentie voor Leiden p. 370. Jaarlijksche productie van lakens te Leiden tusschen 1470 en 1573 p. 371. Bevolking van Leiden p. 371. Aantal nieuw ingekomen poorters tusschen 1365 en 1574 p. 374. Herkomst der nieuwe poorters p. 377. Vermogensverhoudingen op het eind der veertiende eeuw p. 384. Gezamenlijk vermogen van de inwoners, stijgende met den bloei der industrie p. 385. Vermogensverhoudingen der inwoners in 1498 p. 385. Groote differentiatie der vermogens p. 387. Groote armoede binnen Leiden, te wijten aan den achteruitgang der industrie p. 388. Vermogensontwikkeling p. 390. Verband tusschen beroep en vermogen p. 397. Beroepsstatistiek 398. Overheersching van de textielberoepen p. 403. Arbeidssplitsing in de lakenindustrie p. 404.

Industrieele ontwikkeling tusschen 1500 en 1574 p. 405. Achteruitgang sinds 1527 p. 405. Lasten der drapeniers p. 406. Concurrentie van Duffel p. 407. Opkomst der neven-industrieën p. 408. Slot p. 408.

BRONNENOVERZICHT.

Ik meen hier te kunnen volstaan met het geven van een kort overzicht van de door mij gebruikte handschriften. Bij een eventueele uitgave van de bronnen hoop ik hierop uitvoeriger in te gaan.

De volgende handschriften zijn door mij op het Gemeente-archief te Leiden geraadpleegd:

a. de verschillende stedelijke keurboeken, welke door Hamaker in 1873 gepubliceerd zijn. In den tekst is voor het gemak van den lezer steeds naar deze uitgave verwezen.

Voor mijn onderwerp van belang zijn de keuren 128 tot 186 van het oudste keurboek (Kb. n°. 3), waarvan de eerste waarschijnlijk tusschen 1363 en 1384 tot stand zijn gekomen, het laatste hoofdstuk van het keurboek van 1406 en dat van den Appendix, waarvan de jongste keur van het jaar 1435 is.

b. de keurboeken van de draperie: de registers, waarin alleen de keuren, die op de lakenindustrie betrekking hadden, opgenomen werden. Er bestaan zes verschillende registers van deze voorschriften, door mij aangeduid als Drap. Kb. I, II, III, IV, V, VI. Zij zijn weer onderverdeeld in hoofdstukken en artikelen, zoodat b. v. in den tekst Drap. Kb. I, II, 5 de vijfde keur uit het tweede hoofdstuk van het eerste draperiekeurboek aanduidt.

Zij zijn in verschillende jaren aangelegd, en wel:

Drap. Kb. I in 1437, dat tevens keuren bevat tot het jaar 1445 uitgevaardigd;

Drap. Kb. II is slechts weinig jonger en dateert van 1438 (vgl. ibid., II, I, 7), met vervolg tot 1451;

Drap. Kb. III is in 1453 aangelegd en loopt tot 1472;

Drap. Kb. IV dateert van 1472, met keuren tot 1541 (vgl. ook de Vroedschaps-Resolutie van 8 Juli 1472, fol. 79vo);

Drap. Kb. V van 1541 (tot 1564) en
Drap. Kb. VI van 1568 (tot 1585).

c. de Vroedschapsboeken, die van 1449 af vrij geregeld doorloopen, de Aflezing Boeken van 1505—1574, de Correctie Boeken van 1434—1574, de Zoenboeken van 1370—1574, de Kenningboeken van 1434—1574, de Crimineele Clachtboeken, de Schoutsrekeningen van 1486—1502, het Stedeboek, Groot Bewijs A en B, van 1437—1574, de Schuldschattings- en Verkoopingsboeken 1394—1574, Quistgoed, Memoriaalboek, Gerechtsdagboek 1567—1574, het Register van smalle diensten en het Borgtogt Boeck;

d. de Privilegeboeken en de stadscharters;

e. de Thesauriersrekeningen van 1392—1574, waarvan ongeveer tachtig jaargangen aanwezig zijn, met de Blafferds der ontbrekende jaren, de registers van de verpachtingsvoorwaarden van de accijnzen;

f. de registers der drie parochiekerken en de rekeningen van het St. Katrijnengasthuis;

g. het register van de buitenneringen van 1541;

h. de handelstractaten tusschen Leiden en Calais;

i. de ordonnanties van de broederschappen der droogscheerders van 1508, 1552 en 1563, en die der voerlakenreeders enz. van 1562, het register van den vollersuitgang van 1478, twee perkamenten registers van de vollers uit het einde der vijftiende eeuw, A en B, en verdere losse stukken over de vollers en de ververs in verschillende portefeuilles samengebracht.

HOOFDSTUK I.

De ontwikkeling der lakenindustrie in ons land tot het einde der 14de eeuw.

In de volgende bladzijden zal, voor zoover mij bekend is voor het eerst, een poging worden gedaan om een overzicht te geven van de ontwikkeling der lakennijverheid in deze gewesten tot den tijd ongeveer, waarop de stedelijke industrie meer op den voorgrond treedt en met name de Leidsche draperie haar organisatie op breeder grondslag heeft gevestigd.

De geschiedenis van de lakennering, die hierbij in algemeene trekken gegeven wordt, zal de veranderingen, die deze in de laatste helft der veertiende eeuw in vele steden van Holland en in enkele daarbuiten heeft ondergaan, des te sterker doen uitkomen. De huisvlijt, waardoor in de vroegere middeleeuwen alleen in de eigen behoefte aan kleeding voorzien werd en het handwerk, dat in de dertiende eeuw de markt verzorgde, maakten omstreeks de tweede helft der volgende in vele steden plaats voor de huisindustrie; dan eerst opent zich de mogelijkheid om van de Leidsche wolindustrie een compleet beeld te verkrijgen.

Tot voor korten tijd was men gewoon bij een onderzoek naar den oorsprong van de Nederlandsche lakennijverheid terug te gaan tot den Karolingischen tijd. De eerste, die een zoo vroeg tijdperk voor het ontstaan hiervan aannam, was Hüllmann, die in zijn „Städtewesen des Mittelalters" [1]) de Friesche wolindustrie als zeer belangrijk voorstelde; in ons land stond Dirks [2]) op hetzelfde

---

1) Ibid., I, pag. 220 v. (1826).

2) Geschiedkundig onderzoek van den koophandel der Friezen (1846), pag. 133 en 134.

standpunt. En nog Inama Sternegg gaf in zijn „Deutsche Wirtschaftsgeschichte" eenzelfde beeld [1]). De laatste spreekt zelfs van wevers als handwerkers, hoewel de bronnen hiertoe geen aanleiding gaven. Zij allen beroepen zich hoofdzakelijk op het bekende verhaal van de geschenken, die Karel de Groote aan een Oostersch vorst zond en waarbij ook sprake is van Friesche mantels [2]). Voor een later tijdperk wijst men op eenige bij Provençaalsche dichters voorkomende plaatsen, waarin Friesche lakens bezongen worden [3]). En op deze gronden wordt dan geconcludeerd, dat de Friezen — hier opgevat als de bewoners van het latere Nederland — een krachtige eigen industrie zouden gehad hebben.

Door Klumker is eenige jaren geleden de onjuistheid van deze voorstellingen aangetoond [4]). Zijn onderzoek heeft aan het licht gebracht, dat de Friesche lakenhandelaars op te vatten zijn in hoofdzaak als tusschenhandelaars, door wier bemoeiing de voortbrengselen der Engelsche wolnijverheid verzonden werden naar de Duitsche landen. Als voornaamste bewijsplaats haalt hij den brief van 18 April 796 aan, dien Karel de Groote aan Offa, koning van Mercia, zond, waarin verzocht werd de sagi op de oude maat te vervaardigen [5]). Klumker komt dan ook tot de volgende conclusie: „Nach diesen Thatsachen müssen die bisherigen Ansichten über die friesische Weberei und den friesischen Tuchhandel bedeutend abgeändert werden. Die Angaben über den friesischen Mäntelhandel zur Karolingerzeit dürfen durchaus nicht zugleich als Beweise für friesische Weberei gewertet werden" [6]). De „Friesche mantel" is niet te beschouwen als het product van een inheemsche industrie, maar als handelsartikel, dat door de Friesche kooplieden van de Angelsaksen betrokken werd en daarna

1) Ibid., I, pag. 141 v., 424.

2) „. . . . pallia Fresonica, alba, cana, vermiculata vel saphirina, quae in illis partibus rara et multum cara comperit." Mon. Germ., SS. 2, 752.

3) „Mantelet cher, que tessurent Frisons." Le roman d'Auberi, HS. Aangehaald bij Van Loon, Aloude Historie, II, pag. 22 en bij Dirks, a. w., pag. 135 noot 2. Vgl. ook Hüllmann, a. w., I, pag. 221 v.

4) Ch. J. Klumker, Der friesische Tuchhandel zur Zeit Karls des Grossen und sein Verhältnis zur Weberei jener Zeit (Jahrb. der Gesellschaft für bildende Kunst u. vaterländ. Altertümer zu Emden, 1899, Bd. XIII), pag. 29 v. Zie over deze monographie o. a. F. Keutgen, Der Grosshandel im Mittelalter. Hans. Geschichtsbl. 1901, pag. 89 noot 52, pag. 91 noot 59. Verder A. Schulte, Geschichte des mittelalt. Handels u. Verkehrs, I, pag. 70.

5) „Sed ut vos de longitudine petrarum (*molensteenen*) desiderium vestrum intimastis, ita et nostri de prolixitate sagorum deposcunt: ut tales iubeatis fieri, quales antiquis temporibus ad nos venire solebant." Mon. Germ., Epist. 4, 145; vgl. Klumker, a. w., pag. 60 v.

6) Ibid., pag. 65.

verder verhandeld, en waaraan zij hun naam gaven. Hoewel Klumker dus in de Friezen voornamelijk tusschenhandelaars ziet, houdt hij het er toch voor, dat Friesland ook een sterk ontwikkelde eigen wolindustrie bezeten heeft [1]) en hij wijst daarbij op de schapenteelt en de weverij, die op de Friesche bezittingen der kloosters Fulda en Werden in aanzienlijke mate voorkwamen. Zoo uitvoerig zijn bewijsvoering was voor den tusschenhandel der Friezen, zoo weinig grondig zijn de argumenten tot staving van de laatste bewering. Het komt mij voor, dat het een niet geheel met het ander overeen te brengen is. Indien werkelijk de Friesche lakennijverheid in dien tijd niet onbeteekenend was, waarom zouden dan ook de beroemde Friesche mantels niet de producten van deze industrie zijn? De onwaarschijnlijkheid van Klumkers laatste conclusie is ook door anderen ingezien en mannen als Schulte [2]) en Pirenne [3]) hebben het vermoeden uitgesproken, dat met de Fresones in hoofdzaak wel de Vlaamsche lakenhandelaars gemeend zullen zijn. Hierop wijzen verschillende feiten; in de eerste plaats, dat in Vlaanderen reeds vroeg een krachtige lakennijverheid te vinden is, terwijl die in de noordelijke gewesten vrijwel schijnt te ontbreken. Dit blijkt o. a. uit het belangrijke Latijnsche gedicht, uit de 11e eeuw dateerend, de „Conflictus ovis et lini", waarin onder meer het groote nut van de wol wordt bezongen en de verschillende wol-produceerende landen in eenige regels de revue passeeren, waarbij wel Vlaanderen, maar niet Friesland genoemd wordt [4]). Ook in de bronnen heb ik niets kunnen vinden, wat de conclusie van Klumker rechtvaardigt. Zij verspreiden weinig licht over het bestaan van een oude Friesche wolindustrie.

Het oudst zijn de opgaven van de goederen, die de abdij Fulda hier te lande had. Omstreeks het eind der 8e eeuw brachten deze jaarlijks 815 pallia op [5]) en tot dusver heeft men stilzwijgend aangenomen, dat deze pallia steeds van wol geweven zouden zijn. Dit staat echter allerminst vast, daar het zeer goed mogelijk is, dat deze kleedingstukken van linnen vervaardigd werden. Wij vinden

1) „Indessen nötigen uns manche Angaben, doch eine starke einheimische Tucherzeugung für Friesland anzunehmen." Ibid., pag. 64.

2) Schulte, a. w., I, pag. 78 noot 9.

3) Pirenne, Histoire de Belgique, 2e éd., I, pag. 165 noot 3.

4) Het gedicht is uitgegeven door Haupt, Zeitschrift für deutsches Altertum 1859, Bd. XI, pag. 215—238. Zie ook Keutgen, a. w., pag. 134 v.

5) v. d. Bergh, Oorkondenboek v. Holland en Zeeland, I, n°. 9, §§ 35, 41—48 en 72. Zie ook Oorkondenb. v. Groningen, I, n°. 7.

immers, dat de verschillende hoeven zoowel vlas als wol opbrachten [1]).

Van de vroonhoeve, gelegen bij de Stephansweerd aan de Maas wordt tusschen de jaren 807 en 812 gemeld, dat door de hoorige hoeven geleverd moesten worden o. a. elk een maat (sextarium) zaad voor linnen [2]). Ook de talrijke pallia, die omstreeks het jaar 1000 de abdij Werden van haar goederen in Friesland betrekt, wijzen m. i. nog niet per se op het voorhanden zijn van een belangrijke weverij. In het geheel worden jaarlijks 320 (later verhoogd tot 520½) „pallia" zonder meer genoemd en één „pallium laneum" van een bepaalden prijs [3]). Of wij ons in tegenstelling met dat eene wollen kleed de andere als van linnen vervaardigd hebben voor te stellen, durf ik niet beslissen; dit is echter niet uitgesloten, daar „pallia linea" voorkomen en in het Werdensche register genoemd worden, zij het dan ook niet van Friesche goederen. Of hebben wij in dit „pallium laneum" een wollen kleed van een bepaalde waarde te zien en wijst de prijstoevoeging alleen op verschil in qualiteit? Het is ook mogelijk, dat naar keuze wollen of linnen laken kon geleverd worden.

Hoe het ook zij, men doet voorzichtig in het oog te houden, dat met „pallia" niet noodzakelijk wollen mantels bedoeld zijn en dat dikwijls onzeker is, of van de wol- dan wel van de linnennijverheid sprake is. Het is moeilijk hierover een zekerder oordeel te verkrijgen, daar ons voor dien tijd niet meer gegevens ten dienste staan.

Eerst uit de 13e eeuw hebben wij stelliger berichten aangaande de wolindustrie hier te lande. De economische ontwikkeling deed een arbeidsverdeeling ontstaan tusschen stad en land, waardoor de nijverheid zich meer en meer binnen de stadsmuren concentreerde. De belangrijkste industrie der middeleeuwen was

---

1) Ibid., n°. 9, § 43: libre X lini; § 44: libre VI lini; § 45: XII libre lini vel lane; § 46: XXX libre lini vel lane; § 47: libre lini vel lane XV.

2) Sloet, Oorkondenb. der graafsch. Gelre en Zutfen, I, n°. 26, pag. 29. Geheel zeker is het echter niet, of wel Stephansweerd bedoeld is en niet Staffelsee in het bisdom Augsburg. — Deze oorkonde behoort tot de zeer weinige, waarin sprake is van den weefarbeid van vrouwen en van het genitium: „genicium in quo sunt foeminae XXIII."

3) Oorkondenb. van Groningen en Drente, I n°. 7, pag. 7 en 8 („unum pallium laneum precio 6 siclorum"). Ook uit de twaalfde eeuw worden nog uit de Werdensche goederen naast fascicula lini lakens ontvangen. Vgl. Oorkondenb. v. Groningen, I, n°. 34.

Het in hetzelfde Oorkondenb. opgenomen inkomstenregister van Corvey is onecht en wordt om deze reden niet behandeld. (Ibid., II, pag. 421.)

de lakenbereiding, die in bijna geen stad ontbrak in tegenstelling met tegenwoordig, nu bepaalde nijverheidscentra de industrie tot zich getrokken hebben. Wij zien dan in de veertiende eeuw de lakenindustrie, over het geheele land verspreid — hier meer, daar minder —, zich een plaats in het stedelijk leven veroveren. Eerst wordt de plaatselijke productie geheel in beslag genomen door het voorzien in de behoeften der inwoners, maar sinds de tweede helft der veertiende eeuw begint zich de industrie ook op den export te richten. Deze verandering heeft diep ingrijpende gevolgen gehad voor de organisatie van de stedelijke maatschappij.

Tot omstreeks 1350 zijn de beide meest typeerende figuren in de textielindustrie de meester-wever — de zelfstandige, maar daarom nog niet onafhankelijke lakenproducent — en de wantsnijder, die aan de inheemsche consumenten zijn stoffen bij de el verkoopt en een zeer gezien lid der stedelijke maatschappij is. Met de verschijning van den drapenier komt hierin verandering; deze is ondernemer en heeft talrijke groepen van loonarbeiders in zijn dienst, aan wie hij de door hem ingekochte wol ter verdere bewerking overgeeft. De zelfstandige wever is verdwenen en vervangen door den huisindustrieelen arbeider, die tegen loon voor den drapenier werkt. Al naar de industrie zich in een stad ontwikkelde, is de groep dezer loonarbeiders en arbeidsters meer of minder talrijk. Wat de wantsnijder betreft, deze is door den drapenier niet verdrongen, al heeft hij ook de voorname plaats, die hij eenmaal innam, niet kunnen handhaven, daar nu de drapenier de stuwende kracht is geworden, die de industrie voorwaarts drijft. Omdat de laatste in hoofdzaak voor den export werkte, konden zij naast elkaar hun beroep blijven uitoefenen. —

Het oudste bericht over den stedelijken lakenhandel geeft ons het bekende privilege van Dirk VII, in het jaar 1201 aan Dordrecht verleend, waarbij bepaald wordt, dat het binnen deze stad aan niemand geoorloofd zal zijn laken ter snede te verkoopen, dan dengenen, die den naam van wantsnijders dragen en die in de broederschap en de hanze van de poorters van Dordrecht zijn opgenomen [1]). Waarschijnlijk hebben wij hier niet

---

1) Het charter is zoowel bij Van de Wall, Handvesten van Dordrecht, I, pag. 295, als in het Oorkondenboek v. Holl. en Zeeland, I, n°. 181 onvolledig opgenomen; de volledige tekst is afgedrukt door Höhlbaum in Hans. Urkundenbuch, I, n°. 57. „.... videlicet quod nullis infra Durdreth liceat pannos ad venditionem incidere nisi illis, qui ab hoc officio denominati sunt, eo quod pannorum incisores appellati sunt, et nisi in fraternitate et ansa sint oppidanorum ad Durdreth attinentium."

te doen met een broederschap van wantsnijders alleen, zooals Hegel meende [1]). Von Loesch wijst erop, dat uit den samenhang blijkt, dat hier sprake is van een algemeen koopmansgilde, waarvan ook de wantsnijders lid waren [2]). Als argumenten voert hij aan, ten eerste het aanwezig zijn van het woord „ansa" en ten tweede het feit, dat men de fraternitas en hansa nader omschrijft als zijnde van de poorters van Dordrecht (oppidanorum ad Durdreth attinentium).

In dit privilege wordt dus alleen aan de wantsnijders vergund het laken bij de el te verkoopen. Of deze bepaling gericht is tegen de vreemde kooplieden, die de Dordtsche wantsnijders in hun broodwinning benadeelden, dan wel tegen de wevers in de stad, die zich hierdoor den kleinverkoop van hun weefsels verboden zagen, gelijk elders herhaaldelijk voorkomt, blijkt niet. Ook in de volgende tijden heeft Dordrecht ruimschoots in de gunsten der landsheeren gedeeld; tal van privileges worden haar toegekend, die ten doel hebben, de industrie binnen de stad te bevorderen.

Omstreeks het einde dezer eeuw zien wij het handwerk in bloei; in 1276 wordt door schout en schepenen van Dordrecht aan de wevers en ververs en allen „die eenichgherande wijs van werke antieren, dat toten vorseiden ambacht toebehoert", die zich in de stad zullen vestigen, poorterschap en vrijheid van schatting, bede enz. verleend voor tien jaren [3]). In hetzelfde jaar verwerven de burgers van Dordrecht van den graaf een privilege, waarbij zij eveneens voor tien jaren van alle tollen voor hun wol, verfstoffen en andere hulpmiddelen in het graafschap ontheven worden, zoodat slechts 6 d. sterling als tol te betalen is voor elke zak wol, die naar de stad gevoerd wordt om daar verwerkt te worden (ad operandum); verder verleent hij aan de burgers de vrijheid het

---

1) Hegel, Städte und Gilden, II, pag. 261.

2) H. v. Loesch, Die Kölner Kaufmannsgilde im zwölften Jahrhundert (Westdeutsche Zeitschr. für Geschichte u. Kunst, 1904, Ergänzungsheft XII), pag. 7.

Verdere literatuur over de koopmansgilden: Nitzsch, Über die niederdeutschen Genossenschaften des 12. und 13. Jahrhunderts (Monatsber. der Berliner Akademie, 1879); Über niederdeutsche Kaufgilden (ibid. 1880); Die niederdeutsche Kaufgilde (Zeitschr. f. Rechtsgeschichte, German. Abteilung, 1892, Bd. XIII); A. Doren, Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters (Schmollers Forschungen, Bd. XII, 2, 1893); H. Van der Linden, Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au moyen-âge, Gent, 1896; v. Below, Groszhändler und Kleinhändler im deutschen Mittelalter (Jahrb. für Nation. Ökonomie und Statist., III Folge, Bd. 20, 1900); Ch. Gross, The Gild Merchant, Oxford 1890.

Wij behoeven hier natuurlijk niet op de problemen van het koopmansgilde in te gaan.

3) Van de Wall, Handvesten, I, pag. 52; ook in Van den Bergh, Oorkondenb., II, n⁰. 317.

laken, dat zij uit hun eigen wol vervaardigd hebben, vrijelijk te verkoopen en ten slotte wordt aan de nieuw ingekomen wevers, die poorter geworden zijn, vergund elken Zaterdag hun laken te verkoopen [1]). Het belang van deze oorkonde springt in het oog. In de eerste plaats blijkt hieruit, dat de graaf de opkomende weverij zoo belangrijk vond, dat hij bereid was deze ten koste van de opbrengst zijner tollen te steunen. De tweede bepaling schijnt het voorrecht der wantsnijders, waarbij hun alleen de detailverkoop wordt toegestaan, te handhaven; de burgers die uit eigen wol lakens weven — de meesterwevers dus — en evenzoo de nieuwe wevers (textores, undecunque venerint) worden slechts toegelaten tot den verkoop van geheele lakens. De concurrentie tusschen de twee laatste groepen wordt in zooverre beperkt, dat den nieuwen wevers alleen de Zaterdagsche verkoop vergund wordt, in dit opzicht nemen zij dus een plaats in gelijk aan die, welke den „gasten", den vreemden kooplieden, elders toegekend wordt. Deed het privilege van 1201 slechts vermoeden, dat men de wevers van den detailverkoop trachtte uit te sluiten, in dat van 1276 zien deze zich werkelijk den kleinverkoop van hun producten ontzegd, deze blijft in handen van de wantsnijders. — Een jaar later beveelt Floris V den rentmeester en den baljuw van Zuid-Holland de wollewerkers te Dordrecht in hunne handvesten te handhaven, „want wijt emmer willen, dat si aldaer bliven" [2]).

Voor den wolhandel was Dordrecht het belangrijkste centrum van deze gewesten; het gelukte haar zelfs tusschen de jaren 1294 en 1296 den stapel der Engelsche wol te verwerven [3]), zoodat de wolkooplieden van deze streken, die gewoon waren hun wol uit Engeland te halen, de reis aanzienlijk konden bekorten [4]). De pogingen door haar in het werk gesteld in 1311 en 1312 om den stapel weer te verkrijgen, leidden niet tot een resultaat [5]).

---

1) Hs. in het gemeentearchief van Dordrecht. Hans. Urkundenbuch, I, n°. 778. Van den Brandeler, Inventaris van het archief van Dordrecht, I, n°. 11.

2) v. d. Bergh, Oorkondenb., II, n°. 348.

3) Kervijn de Lettenhove, Histoire de Flandre, II, pag. 31. Ook Melis Stoke, Rijmkroniek, ed. Brill, pag. 251, weet hiervan te verhalen.

4) Hoe belangrijk de wolexport uit Engeland door de Hollanders was, blijkt uit een statistiek van 1277/1278, die Kunze in zijn „Hanseakten aus England" (pag. 332) gepubliceerd heeft. Volgens deze bedroeg het aandeel van de verschillende volkeren aan den woluitvoer: Italië 29,6%, Frankrijk 21,8%, Holland 20,8%, Duitschland 11,6%, Brabant 10,3%, Spanje 0,7%, Ierland 0,2%, onbepaald 5%.

5) Vgl. Dozy, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, pag. 79: „... alse scepenen in die caemer vergadert waeren met Mr. Janne van Florense te sprekene om den stapel van der wolle te Dordrecht te gecrigene...", en pag. 83: „Van den staepel te wachten."

Door haar industrie, gepaard aan een bloeienden doorvoerhandel in lakens [1]), wol en verfstoffen [2]) verwierf Dordrecht zich in deze eeuw een eersten rang onder de Hollandsche steden.

Ook Middelburg nam in het gebied der Hollandsche graven in de dertiende eeuw een belangrijke plaats in. Een blik in het industrieele leven van deze stad vergunt ons de bevestiging door Floris V in 1271 van de statuten van de broederschap der kooplieden [3]). Blijkbaar is in dit stuk sprake van een algemeen koopmansgilde, waarvan ook de wantsnijders lid waren: „nulli licet pannos, qui vulgo ghewand dicuntur, incidere venales in halla de Middelburg, nisi ibidem confraternitatem mercatorum habuerit." De overige leden zijn wel te beschouwen als kooplieden, die ook aan den groothandel deelnamen.

Von Below heeft in een zijner leerrijke opstellen [4]) als zijn meening uitgesproken, dat de middeleeuwsche koopmansgilden in hoofdzaak gilden der wantsnijders en der kramers waren, dus gilden van kleinhandelaars, en ook voor Middelburg neemt hij dit aan. Het is wel te verklaren, hoe von Below tot deze uitspraak gekomen is; in de eerste plaats door de inderdaad juiste overweging, dat bijna altijd, wanneer er sprake is van een koopmansgilde de detailhandelaar en wantsnijder daaronder genoemd worden; in de tweede plaats door zijn opvatting als zou in de middeleeuwen de groothandelaarsstand niet zoo belangrijk geweest zijn, als men het gewoonlijk voorstelt. Nu is het zeker zijn verdienste, dat hij in dezen de inzichten tot de juiste verhoudingen heeft teruggebracht en aangetoond heeft, dat al mag er gesproken worden van een

---

1) Voor den handel van Dordrecht in het algemeen zie Van Rijswijk, Geschiedenis van het Dordtsche stapelrecht. — De handel in *vreemde* lakens was een belangrijke bron van inkomsten voor de Dordtsche poorters; zie Van den Bergh, a. w., I, n°. 503, tolregeling te Ammers, Moordrecht, Niemansvrient en Almsvoet (1250); II, n°. 270, tol te Lithoyen in Brabant (1274); II, n°. 474, tolvrijheid voor lakens, die de Dordtsche poorters naar de markten van Woudrichem en Giessen voeren: „opidani ... de Dordrecht ..„ qui deducunt pannum ad vendendum in nundinis de Woudrichem et de Ghiissen" (1283); II, n°. 564, tolrechten te Kuik (1285); Van de Wall, Handvesten, I, pag. 64 (1284) en 76 (1287). Deze opgaven hebben slechts betrekking op den binnenlandschen handel in lakens. Of de kooplieden van Dordrecht, van wie reeds vóór 1277 getuigd wordt, dat zij naar het „Oosten" varen („opidani nostri et mercatores, qui per mare ad orientales partes undique consueti sunt velificare") ook lakens naar het buitenland uitvoerden, blijkt niet.

2) Voor den verfstoffenhandel zie Van de Wall, a. w., I, pag. 76 (1287).

3) Hans. Urkundenbuch, I, n°. 694; zeer onzorgvuldige opname in Van den Bergh, Oorkondenb., II, n°. 212. Besproken door Hegel, a. w., II, pag. 262 v., en Van der Linden, a. w., pag. 70 v.

4) G. v. Below, Groszhändler und Kleinhändler im deutschen Mittelalter (Jahrb. für Nation. Ökon. u. Statist., III Folge, Bd. 20, 1900), pag. 14 en 16.

middeleeuwschen groothandel, de groot-koopman in modernen zin ontbreekt. Maar ik meen, dat de opvatting, als zouden slechts wantsnijders lid zijn geweest van een dergelijk gilde, evenmin juist is als die van Hegel [1]), die aanneemt, dat het koopmansgilde alleen uit groothandelaars bestond. Het is echter zeker waar, dat er een belangrijk kleiner afstand tusschen den middeleeuwschen groot-handelaar en zijn collega in den kleinhandel bestond dan tegenwoordig, daar de eerste zich niet uitsluitend tot den groothandel beperkte, maar zich tevens op den detailhandel toelegde [2]). Dat men dan ook op den kleinhandel niet laag neerzag, blijkt uit het feit, dat de wantsnijders, dikwijls ook de kramers, zeer in aanzien waren.

Wat nu betreft het koopmansgilde van Middelburg, von Loesch heeft er reeds op gewezen [3]), hoe uit de voorwaarden van opname blijkt, dat de groothandel den leden in het algemeen voorbehouden was. Met het noodige standsgevoel (aldus von Below) wordt verklaard, dat de handwerkers en loonarbeiders uitgesloten zijn: „in hac ergo nullus earum artium, que mechanice dicuntur, esse conceditur officialis" ; zoo ook zekere groepen van kleinhandelaars. Doch voor enkelen wordt een gedeeltelijke uitzondering gemaakt: de schoenmakers mochten de ingekomen huiden op de markt brengen om daar te verkoopen, mits deze zich in een voor het ambacht geschikten toestand bevonden, d. w. z. de horens en staarten moesten daarvan verwijderd, dus met de bewerking moest reeds een aanvang gemaakt zijn. De bontwerkers, oude-kleerenhandelaars, ketelboeters en timmerlieden genoten hetzelfde voorrecht. Terecht wijst von Loesch er op, dat hieruit blijkt, hoe de verkoop van de nog onbewerkte grondstoffen aan de leden van het koopmansgilde voorbehouden was. Wij mogen dan ook aannemen, dat de broederschap een vereeniging van kooplieden was, die aan den groothandel deelnamen, terwijl zij bovendien het monopolie van den detailhandel in laken en wijn hadden. Wij hebben hier dus niet te doen met een afzonderlijk gilde van wantsnijders. — De oorkonde leert ons verder, dat reeds een lakenhal in Middelburg aanwezig was, waar de wantsnijders op hun stallen de lakens uitstalden en verkochten.

In de lakennijverheid zelve blijkt reeds een vrij belangrijke arbeidsverdeeling aanwezig te zijn; naast den wever, voller en

1) Hegel, a. w., II, pag. 262.

2) Vgl. hiervoor ook Keutgen, Der Grosshandel im Mittelalter (Hans. Geschichtsblätter 1901), pag. 67 v.

3) v. Loesch, a. w., pag. 6.

verver worden nog genoemd de wolslager (percussor lane), spoeler en scheerder, verder de wolverkooper. Wel is nog het handwerk de organisatievorm van het bedrijf, maar reeds schijnt het voor te komen, dat voor anderer rekening gewerkt wordt; de woorden „quicunque vloccatos pannos fieri fecerit" wijzen hierop. Wij mogen hieruit echter niet besluiten, dat reeds toen de zelfstandige ondernemer-drapenier optrad. Uit het verband blijkt, dat de koopman, in dit geval de wantsnijder, daarnaast werkgever is, daar hij wevers voor zich laat werken. Wij bemerken hier eerst het begin van een proces, dat in de volgende eeuw in de meeste Hollandsche steden zich zou voltrekken, het verdringen van het handwerk door het huisindustrieele systeem [1]).

Ook schijnt zich de industrieele bevolking in de volgende jaren te roeren. In 1285 verleent de Hollandsche graaf aan de schepenen ban en boete over de wevers, vollers en allen, die verder in de industrie werkzaam zijn [2]).

In hetzelfde jaar werd tevens een privilege aan Middelburg verleend, waarin aan de poorters van Middelburg en allen, die woonachtig waren Bewesterschelde verlof gegeven werd „wollewercke te maeken"; de bedoeling van dit privilege schijnt te zijn, dat in tegenstelling tot de overige bewoners van Zeeland alleen aan deze de uitoefening van dit bedrijf toegestaan was. Verder blijkt eruit, dat Reimerswaal reeds vroeger eenzelfde voorrecht had verkregen [3]).

In deze maatregelen mogen wij een eerste uiting zien van het streven van de landsregeering om door middel van de industrie den bloei der steden te bevorderen; niet alleen financieele, doch ook politieke overwegingen waren hier in het spel en het is bekend, hoe onder de regeering van Floris V de steden zich in het algemeen vele voorrechten wisten te verwerven.

Getuigen al deze pogingen om de belangrijkste industrie der middeleeuwen, de lakennijverheid, te bevorderen, van een helder inzicht in de belangen van de economische ontwikkeling van zijn land, dit blijkt vooral uit een maatregel, door hem in 1278 genomen en waarin een eerste stap mag gezien worden op den weg der

---

1) Huizinga, De opkomst van Haarlem (Bijdr. voor Vad. Geschied. en Oudhk., 4e Reeks V, pag. 71), schijnt reeds te denken aan een zelfstandigen ondernemer, blijkens zijn gelijkstelling met den Vlaamschen en Hollandschen van de 14e en 15e eeuw; daarvoor is m. i. geen grond.

2) Van den Bergh, Oorkondenb., II, n°. 542; vgl. ook Hans. Urkundenb., I, n°. 992.

3) Van den Bergh, Oorkondenb., II, n°. 562.

later veel toegepaste territoriale bevolkingspolitiek. Tot dien tijd was het streven der steden, door voorrechten te verleenen aan hen, die zich binnen haar muren vestigden, haar inwoner-aantal te vergrooten. Floris V is de eerste geweest, die getracht heeft den staat in het economische leven naast de steden werkzaam te doen zijn door het uitvaardigen van het genoemde charter van 1278, waarin hij aan alle vreemde wevers, die zich in zijn landen wilden vestigen, vrijgeleide en tolvrijheid voor tien jaar beloofde [1]). Aan het uitvaardigen van dit privilege waren vermoedelijk de woelingen niet vreemd, die zich in dezen tijd in de Zuidelijke Nederlanden voordeden [2]). Dit wordt te waarschijnlijker, wanneer wij weten, dat acht jaar te voren de Engelsche koning was voorgegaan door „all workers of woollen cloth", 't zij Vlamingen of andere landslieden vrijgeleide te beloven, als zij zich in zijn rijk wilden vestigen [3]).

Van de industrie der overige Hollandsche steden in de dertiende eeuw weten wij weinig, daar de bronnen hierover schaarsch zijn. De belangrijke accijnsbrief van Haarlem, gedateerd 13 December 1274 [4]) leert ons een en ander over lakenhandel en industrie in deze stad. De handel in lakens wordt grootendeels gedreven met buitenlandsch product, in Vlaanderen, Brabant, Zeeland of elders vervaardigd: „Insuper quilibet trapezita pannos emens, solvet de quolibet pulchro panno a se empto, quocienscumque emerit, duodecim denarios de eodem; de quolibet vero virgulato, mixto aut alterius coloris panno qualicumque in Brabantia vel in Flandria facto solvet sex denarios; de panno autem in Zelandia facto, cuiuscumque modi coloris fuerit dummodo eum emerit, solvet tres denarios de eodem" (§ 6). Voor de allerbeste lakens moest dus tweemaal zooveel als voor de Brabantsche en Vlaamsche betaald worden; de Zeeuwsche lakens, waarschijnlijk producten der Middelburgsche industrie, komen in de laatste plaats. Dat de Haarlemsche kooplieden tot buiten de stad hun handel uitstrekten, leert de volgende bepaling uit den brief, waarin er rekening mede gehouden wordt, dat de Haarlemmer zijn waren reeds verkocht kon hebben, voor hij de stad bereikt

1) Oorkondenb., II, n°. 355.

2) Vgl. Pirenne, Histoire de Belgique, 2e éd., I, pag. 355 en 358.

3) W. Cunningham, Alien immigrants to England, pag. 102 noot 3 en Ashley, The early history of the English woollen industry, pag. 40 v.

4) Zie hierover Huizinga, a. w., pag. 53 v. De accijnsbrief is afgedrukt in Van den Bergh, Oorkondenb., II, n°. 279, en naar diens uitgave ook in Hans. Urkundenb., I, n°. 745.

had: „Oppidanus vinum, pannum aut bladum omnimodo emens si vendiderit antequam Harlem perveniat, solvet de eodem quantum si Harlem adduxisset" [1]). Het voorschrift geeft ons tevens een blik op den middeleeuwschen koopman: de beroepsvorming is nog niet zoo ontwikkeld, dat hij zich op een bepaalden tak van handel toelegt, maar hij drijft handel in de meest verschillende warensoorten.

In de bovengenoemde bepaling zien wij hem naast laken ook wijn en koren verkoopen. Ook een andere paragraaf getuigt van de verscheidenheid van waren, waarin een koopman handel dreef; na de eerste hierboven afgedrukte zinsnede over den handel in Brabantsche, Vlaamsche en Zeeuwsche lakens vervolgt de brief, zonder dat het subject verandert: „De forraturis vero variis aut agninis palliorum aut vestium solvet de valore cuiuslibet libre duos denarios" (§ 7) [2]). Bont en laken werden dus door eenzelfden koopman verhandeld.

Van de Haarlemsche lakenindustrie is ons uit dezen tijd niet meer bekend dan de accijnsbrief ons leert en veel is dit niet; de beroepen van wever en lakenscheerder worden slechts terloops genoemd.

Naast hen wordt een ander textielarbeider genoemd, de linnenwever, waaruit wij kunnen opmaken, dat de later zoo belangrijke Haarlemsche linnenweverij tot de 13e eeuw teruggaat [3]).

In andere Hollandsche steden bemerken wij nog geen sporen van de aanwezigheid van wolindustrie in de dertiende eeuw; ook de berichten over den lakenhandel zijn verder schaarsch. De poorters van Delft en Zierikzee worden in 1283 nog vermeld als varende met lakens voorbij den tol te Numansvriend [4]). In de eerste stad werd bovendien een levendige lakenhandel gedreven, zooals blijkt uit een handvest, die Willem II in 1246 haar verleende. Ter bescherming der inheemsche kooplieden werd toen den vreemden handelaars verboden met hun waren op de weekmarkt te staan en werd slechts voor de jaarmarkten een uitzondering

---

1) Accijnsbrief § 16. — Bladum = koren (DuCange).

2) Forratura = pellitium quo vestis ornatur (DuCange).

3) In denzelfden tijd werd ook in de omstreken van Haarlem vlas verbouwd; in 1283 wordt als leen vermeld het derde van een vlas-tiende in Scoten en Alebrechsberghe: „item terciam partem decimarum lini in Scoten et Alebrechsberghe." S. Muller Fzn., Het oude register van Graaf Florens (Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen. XXII), pag. 261; ook in de Fremery, Supplem., Nalezing, n°. 3, pag. 291 § 28.

4) Van den Bergh, Oorkondenb., II, n°. 474.

gemaakt; dit gold zoowel voor de linnen- als wollen-lakenverkoopers en andere kooplieden [1]).

Buiten Holland trekt in de eerste plaats Deventer de aandacht, dat in de oostelijke streken van ons land een belangrijke plaats heeft ingenomen. Hier vinden wij reeds in 1249 het bestaan vermeld van een koopmansgilde (komanregilde), waarvan waarschijnlijk de statuten tot de oudste in ons land behooren [2]). Des te meer verbaast het, dat tot heden zoo weinig de aandacht op dezen gildebrief is gevallen [3]). Ook hier zien wij weer, dat het voornaamste beroep dezer kooplieden de wantsnede is. „Item cum ad forum ibunt, si aliquis alium precederit, jus suum perdet. Item cum ad forum venerint, simul loca ipsorum disponent et simul a foro recedent; quicunque non fecerit, jus suum perdet. De meliori panno prius exponetur, de alio postea." Hier wordt dus de onderlinge verhouding tusschen de wantsnijders en die tot de koopers vastgesteld; zij moeten de wantstallen op de markt tegelijk openen en na afloop tegelijk de markt verlaten, de een mag dus niet langer dan de ander bij zijn wantstal blijven staan. Zij moeten eerst de betere soorten laken laten zien aan den kooper en daarna de mindere stoffen [4]). Bij uitzondering is het mogelijk de ontwikkeling van dit gilde ook in later tijd na te gaan, nl. door den van stadswege goedgekeurden gildebrief uit het jaar 1300, die bewaard is gebleven [5]). De statuten van deze „fraternitas" [6]) geven den indruk, dat meer en meer het wantsnijden het hoofdberoep van de leden is geworden. Op de wantsnede hebben de meeste artikelen betrekking,

---

1) Ibid., I, n°. 418: „Item nullus mercator extraneus scilicet qui manet extra libertatem de Delf poterit stare in foro ebdomadali, exceptis nundinis annualibus, nec res suas exponant venales, sive sint lineorum sive laneorum pannorum venditores vel cujuscunque fuerint officii mercatores."

Voor de ontwikkeling van het „gastenrecht" in de Duitsche steden zie men de leerrijke monografie van Th. Stolze, Die Entstehung des Gästerechts in den deutschen Städten des Mittelalters, 1901 (Diss. Marburg).

2) Inventaris van het Archief van Deventer, n°. 534. De gildebrief is afgedrukt door Buitenrust Hettema en Telting, Een bezoek aan een Nederlandsche stad in de XIVe eeuw, Aanteekeningen, pag. 183; ook zeer gebrekkig door v. Doorninck in de Bijdr. voor de Geschied. van Overijssel, I, pag. 289.

3) Noch Hegel, noch Van der Linden vermelden dezen brief van 1249; ook in het Hans. Urkundenb. ontbreekt hij.

4) Er wordt hier nog gewag gemaakt van de gezellige bijeenkomsten, die een kenmerk zijn van de oude gilden, het gilde drinken: „. . . . in communi gilde, ubi bibitur."

5) Afgedrukt in Dumbar, Het kerkelijk en wereltlijk Deventer, pag. 39 en in Revius, Daventriae illustrata, pag. 26. Inventaris archief van Deventer, n°. 535.

6) „. . . . (fraternitas), quae comanre ghilde dicitur . . ."

en hieruit blijkt, dat slechts den leden van de broederschap de detailverkoop der betere soort lakens toegestaan was. Niet-leden mochten slechts mindere soorten — wamal, strandoc, egerding en „onkrympende" lakens worden als zoodanig genoemd — bij de el verkoopen [1]). De handwerkers, die lid van de broederschap waren of wilden worden, moesten hun oude beroep opgeven, zoo zij de fijnere soorten laken ter snede wilden verkoopen; anders moesten ook zij zich tot de genoemde soorten beperken. „Item statuimus quod quilibet opidanus noster, habens istam fraternitatem, vel eam acquirere volens, si est exercens aliud officium, non debebit ad incisionem vendere alium pannum quam dictum est quamdiu suum officium voluerit exercere". In dit voorschrift eerst het oude beroep op te geven vinden wij nog iets terug van het streven geen handwerkers op te nemen in het koopmansgilde, dat wij bijv. zoo duidelijk te Middelburg zagen [2]). Een der belangrijkste bepalingen is die over de bevoegdheid der wevers tot den lakenverkoop. Hetzelfde verschijnsel, dat zich elders o. a. in de Duitsche steden voordeed, vertoonde zich ook hier: de wantsnijders streefden er naar het monopolie te verkrijgen van den kleinverkoop en zochten daarom de wevers, die de door hen geweven lakens op de stedelijke markt aan den consument per el trachtten te slijten, daarin te verhinderen. De wantsnijders zijn in Deventer de machtigste geweest en het is hun, zooals uit dezen gildebrief blijkt, inderdaad gelukt de wevers uit te sluiten van den detailverkoop; dezen is slechts de verkoop in het groot, bij geheele stukken, overgelaten: „Item quod quilibet textor texens pannum laneum in civitate nostra, non vendet eum ad incisionem sed integrum." Den wevers werd hierdoor een belangrijke bron van inkomsten afgesloten, daar de verkoop in het klein hen in staat stelde als zelfstandig handwerker in hun onderhoud te voorzien; nu hun de mogelijkheid ontnomen was aan den detailhandel deel te nemen, werd hun positie aanmerkelijk slechter; de en gros-verkoop kon, daar de stedelijke consument

---

1) „Item statuimus quod cuilibet opidano nostro, carenti ista fraternitate, pannum alium quam wamal, strandoc, egerding et pannos quoslibet non retrahentes, qui vulgariter dicuntur onkrympende, ad incisionem vendere non licebit." — Wadmal = grof wollen laken (Schiller u. Lübben, Mittelniederd. Wtb.); het wordt o. a. genoemd in Hans. UB., I, n⁰. 687 te Stettin (± 1270); als wammael ibid., I, n⁰. 432 (a⁰. 1252). Op deze plaats komt ook strandoec voor; welke stof hiermede en met egerding bedoeld wordt, is mij onbekend. Zonder twijfel waren het grove weefsels. — Met „onkrympende" lakens zijn misschien de niet-gedécatiseerde stukken bedoeld.

2) Vgl. ook Van der Linden, a. w., pag. 17.

uitviel, in den regel slechts aan kooplieden geschieden en dat deze handel een eenigszins belangrijken omvang had, mogen we niet aannemen, waar de industrie niet voor den export, maar slechts voor de locale markt werkte. Uit den aard der zaak waren dus de wantsnijders de aangewezen afnemers en deze profiteerden hiervan om de wevers min of meer economisch van zich afhankelijk te maken. Zoo ging het elders en voor Deventer zal wel hetzelfde mogen ondersteld worden. In elk geval moet van den brief van 1300 een aanmerkelijke achteruitgang van de positie der wevers het gevolg zijn geweest.

In het Zuid-Oosten van ons land schijnt de wolindustrie ook reeds haar intrede gedaan te hebben, doch veel is hiervan niet bekend. In 1295 wordt een volmolen te Roermond vermeld [1]), die voornamelijk zijn belang ontleent aan het feit, dat het een der oudste — zoo niet de oudste — volmolen is, in ons land bekend; in het overige deel van het land werd het vollen door den mensch zonder behulp van arbeidsmiddelen gedaan en deed de volmolen eerst in de 16e eeuw zijn intrede.

Bij het overzien van de lakennijverheid in ons land gedurende de 13e eeuw blijkt deze dus in hoofdzaak tot enkele streken van ons land beperkt. De lakenhandel stond op den voorgrond en in de steden namen de wantsnijders een eerste plaats in; overal trachtten deze zich den alleenverkoop en detail van de lakens te verzekeren. De industrie was nog weinig ontwikkeld en voorzag slechts in de plaatselijke behoeften; de arbeidsverdeeling was in het algemeen weinig streng doorgevoerd, het handwerk het heerschende systeem in deze streken; de zelfstandige ondernemer was nog onbekend.

In de 14e eeuw ziet men hierin verandering komen; meer en meer werd in de Hollandsche en Zeeuwsche steden een grootere plaats ingeruimd aan de lakenindustrie, die oorzaak werd van een sterken toevloed van nieuwe burgers.

In deze eeuw kunnen ook in de overige provincies bijna alle steden op een eigen wolweverij wijzen, al vertoont deze ook zeer belangrijke verschillen met die van de westelijke steden.

Vooral de Zeeuwsche bronnen duiden op het opkomen van een stedelijke industrie in de 14e eeuw, in het belang waarvan men zelfs maatregelen nam om de landelijke te onderdrukken.

---

1) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I, n°. 46. — In 1549 wordt nogmaals melding gemaakt van den stadsvolmolen te Roermond, die dan aan een particulier overgedragen wordt. Sivré, Inventaris van het oud archief der gemeente Roermond, pag. 227.

De Middelburgsche lakennijverheid wordt aangeroerd in een accijnsopstel van het jaar 1326 [1]), waarin nog niets blijkt van een bedrijfsrechtelijke regeling. De looden, waarvan sprake is in de bepaling, dat alle lakens met een lood voorzien zullen worden en dat, wie ongezegelde lakens bij de el verkoopt, twintig scelling verbeurt, zijn geen bewijzen van het tegendeel, daar deze slechts aangehecht worden tot teeken, dat aan het verschuldigde recht voldaan is en geenerlei waarborg inhouden voor de soliditeit van het laken. De verdere bepalingen wijzen er op, dat vooral de lakenhandel in Middelburg zeer uitgebreid was, terwijl de industrie eerst in de tweede plaats kwam. Als handelsartikelen worden tallooze soorten van wollenweefsel genoemd, waaronder alleen wollen laken, scarlaken en grayn [2]) als eigen producten zijn aangewezen. Ook komen in het genoemde accijns-ontwerp als beroepen slechts wever, voller en verver voor. Mogen wij dus wel aannemen, dat in Middelburg de handel bovenaan staat, toch bewijzen verschillende stukken, dat ook de zorg voor de industrie niet vergeten werd. Reeds in 1351 vinden wij een bewijs van het hierboven genoemde streven de stedelijke industrie tegen de concurrentie van het platteland te beschermen; in dit jaar toch verkrijgt Middelburg een privilege, waarbij aan iedereen verboden wordt op Walcheren weefgetouwen, vollerswerkplaats of scheerbanken te houden [3]), vier jaar later herhaald met de bepaling, dat de andere Walchersche steden Vlissingen, Vere, Westcapelle en Domburg [4]) hierop een uitzondering zullen maken. Reeds in 1305 had Zierikzee van den graaf een dergelijk privilege gekregen, waarbij bevolen werd, dat geen ververs, wevers, vollers en sceriaers in Zeeland Beoosterschelde, behalve in Zierikzee hun ambacht mochten uitoefenen [5]). Bevestigd werd dit privilege in 1351 [6]); in hetzelfde jaar droeg de graaf aan de mannen van Schouwen op om Zierikzee in de handhaving van dit privilege te ondersteunen [7]).

1) Kluit, Historie der Holl. Staatsregering, V, pag. 61 v.

2) Ibid. § 15. — Scarlaken is de benaming van een fijne stof, gewoonlijk rood van kleur; grayn is de scharlakenroode verfstof; hier zal wel bedoeld zijn laken van die kleur.

3) Reg. D. Manboek van Putten, fol. 8 (Rijksarchief). Regest in v. Visvliet, Inventaris van het oud archief der prov. Zeeland, II, n°. 558.

4) v. Mieris, Groot Charterboek, II, pag. 857.

5) Ibid., II, pag. 46. In de zooeven verschenen uitgave van Bezemer en de Blécourt van de Rechtsbronnen van Zierikzee (Oude Vaderl. Rsbr., II, 9, pag. 15) is een nauwkeuriger afdruk van dit privilege te vinden.

6) Reg. D. Manboek van Putten, fol. 7; v. Visvliet, a. w., n°. 546.

7) Reg. D. Manboek van Putten, fol. 7; v. Visvliet, a. w., n°. 561.

Ook op andere wijze werd de lakenindustrie te Middelburg door den graaf bevorderd; door het verbod nl. buitenlandsch laken in Walcheren te verkoopen werd de stedelijke nijverheid in de hand gewerkt, die hierdoor op geheel Walcheren als afzetgebied kon rekenen. Reeds in 1323 werd deze beschermende maatregel voor de industrie ingevoerd, waarbij bepaald werd, dat niemand, wonende in Walcheren of komende van buiten Walcheren wollen lakens „die men ghemeenlike hiet ghewant" bij geheele stukken of bij de el in Walcheren verkoopen zou, tenzij het laken in Middelburg of elders in Walcheren gemaakt was; een uitzondering vormde slechts scharlaken en hetgeen men voor de eigen huishouding noodig had: „mar wair dat sake, dat enighe lude tot hoers selves behoef, hore wive jof hoir ghesinne omme hem te cledene, niet omme enighe comanscippen te hantieren, enich laken jof ghewant wilden bringhen jof doen halen buten onse lande van Walgheren, van wat steden dat si wilden, dat moghen si doen sonder enighe boete te verboeren jegens ons" [1]). Op Walcheren was dus de handel in vreemde lakens geheel verboden, waarvan de Middelburgsche industrie profiteerde. Doch in Middelburg zelf was de vreemde lakenhandel zeer bloeiend; dit bewijst het accijnsontwerp van 1326 voldoende [2]) en het blijkt ook uit de verordening van 1323 op de jaarmarkt. Toen werden van de vijf dagen, dat de markt zou duren, de eerste twee voor den laken- en kramerwarenhandel bestemd [3]).

Op het eind der veertiende eeuw — van 1383 tot 1387 — [4]) is Middelburg een tijd lang de stapelplaats geweest voor de Engelsche kooplieden. Uit dezen tijd zijn eenige stedelijke keuren bewaard gebleven betreffende de inheemsche wolweverij; hieruit blijkt, dat de wever niet meer zijn eigen garen inkocht en verweefde, maar dit thans geleverd kreeg; hij is dus van handwerker huisarbeider geworden: „Ende waer dat sake, dat eenich laken ware mesweven ende dat ghi gharens ghenoech hadde, dat laken worde gescreven op die wevere" [5]). Omstreeks dezen tijd moet dus ook de onder-

---

1) v. Mieris, a. w., II, pag. 331; herhaald in 1355, ibid., II, pag. 856.

2) Kluit, a. w., V, pag. 68, § 15.

3) v. Mieris, a. w., II, pag. 316. Ook elders waren eenige dagen van den markttijd voor den lakenhandel gereserveerd, vgl. b.v. voor de Champagner jaarmarkten Bourquelot, Les foires de Champagne, I, pag. 83 v.

4) v. Mieris, a. w., III, pag. 383, 396, 433, 434 en 435; vgl. ook ibid., pag. 585 (1391) en 586 (1392).

5) Ordonn. voor div. gildens, n⁰. 8. — Deze vss. voor de Middelburgsche draperie zijn de eenige mij bekende; in De Stoppelaar, Inventaris van het oud archief, zijn zij niet opgenomen;

nemer of drapenier zijn intrede in Middelburg gedaan hebben; dit blijkt mede uit het accijns-ontwerp, waar in een latere toevoeging gesproken wordt over de drapeniers [1]). Toch schijnt het, dat op den duur de bloei der Middelburgsche lakenindustrie niet behouden is gebleven; zij is in den aanloop blijven steken en heeft in vergelijking tot den handel in vreemde lakens slechts een tweede plaats ingenomen, voor een belangrijken export heeft zij nooit gewerkt [2]).

In 1319 beloofden de leden van het Middelburgsche wolwevers-gilde zich te zullen voegen naar de uitspraak van schepenen betreffende de misdaad, die zij begaan hadden of hiernamaals begaan zouden [3]). Vermoedelijk slaan deze woorden op een mislukte weversstaking.

Naast Middelburg bereikte in Zierikzee de lakenweverij een hoogen bloei. Reeds noemden wij het privilege van 1305, waarbij in haar belang alle lakenbereiding aan het omliggende land werd verboden. Hetzelfde streven de stedelijke industrie te bevorderen spreekt ook uit een privilege van 8 Mei 1347, waarbij de invoer en verkoop van Engelsch laken geregeld werd [4]). Bepaald werd, dat Engelsch laken, voor eigen behoeften gekocht, vrij mocht worden ingevoerd; dit werd eveneens toegestaan, wanneer het doel was de stukken daarna in Zierikzee te verven en vervolgens te verkoopen: „ende wat Inghelscer lakenen si bringhen in Zierixee, moghen sy wel doen ververwen, hoe si willen, ende weder uter porte voeren ende dan haer orbaer mede doen". Maar alleen zij, die een wantstal in de lakenhal hadden — de wantsnijders dus — mochten Engelsche wol voor den verkoop bestemd invoeren en dan gold nog daarbij de bepaling, dat zij voor elke el breed Engelsch laken, die zij verkochten twee ellen, voor elke el smal Engelsch laken een el Zierikzeesch laken moesten maken of althans koopen. Wie niet zooveel Engelsch laken invoerde, dat een geheel laken daarvoor moest vervaardigd worden, was wel verplicht in de aangegeven verhouding een stuk laken te

---

zij zijn ongedateerd, doch de hand wijst op het eind der veertiende eeuw. Vermoedelijk zijn zij in 1399 uitgevaardigd; in dat jaar werden althans door Middelburg te Bergen-op-Zoom inlichtingen gevraagd over een keur op de draperie (Kesteloo, De stadsrekeningen van Middelburg van 1365—1449, pag. 233).

1) Het tijdstip hiervan is niet met zekerheid vast te stellen. Vlg. Kluit, a. w., pag 71, § 15

2) Hetzelfde beeld geeft ons ook het uittreksel uit de oude stadsrekeningen, gepubliceerd door H. M. Kesteloo (De stadsrekeningen van Middelburg, 1365—1600).

3) v. Mieris, a. w., II, pap. 216.

4) Hansische Geschichtsblätter, 1877, pag. 133, gepubliceerd door Höhlbaum. Het privilege is in 1355 herhaald; v. Mieris, a. w., II, pag. 852.

maken of koopen, maar behoefde daarvoor geen stal in de hal te hebben; het laken moest dan 's Zaterdags in de hal verkocht worden [1]). Deze oorkonde geeft eenigszins een blik op de lakenindustrie van Zierikzee. In de eerste plaats blijkt uit dit stuk, waarin op voor dien tijd weinig gebruikelijke wijze naar de bevordering dezer nijverheid gestreefd wordt, dat de ververij te Zierikzee een zekere hoogte bereikt had, die het mogelijk maakte ook voor den export te werken. De bloei der Zeeuwsche krapcultuur maakt het waarschijnlijk, dat de verfstoffen door de stad uit Zeeland zelf betrokken werden. Verder blijkt hieruit, hoe de middeleeuwsche wantsnijder zich volstrekt niet alleen bezig hield met het uitsnijden per el van lakens binnen de stad zijner inwoning vervaardigd, maar ook geïmporteerde weefsels — in dit geval bepaaldelijk Engelsche lakens — in het klein verkocht in het oude wanthuis van Zierikzee, dat reeds in 1318 genoemd wordt [2]). Het voorschrift, dat de wantsnijders ter bevordering van de stedelijke industrie voor elke el Engelsch laken een zekere hoeveelheid Zierikzeesch laken moesten m a k e n of k o o p e n, wijst er op, dat althans een deel van hen zich tevens met de productie van lakens bezig hield — vermoedelijk door wevers voor hun rekening te laten werken, doch zeker is dit niet. De geheele bepaling is een sterk sprekend voorbeeld, door welke krachtige maatregelen in de middeleeuwen beproefd werd de industrie te bevorderen. In hoeverre dit ook voor Zierikzee inderdaad gelukt is, kan wegens gemis aan verdere gegevens niet vastgesteld worden.

De lakenindustrie van Reimerswaal, wier geschiedenis tot de dertiende eeuw teruggaat, toont ons op het oogenblik, dat wij haar uit de bronnen leeren kennen, het beeld van een nijverheid in haar overgang van handwerk tot huisindustrie; als bron hiervoor hebben wij den „drapeniersambachtsbrieve" van het jaar 1363 [3]). Wij zouden dus een keur uitsluitend op de drapeniers

1) „Ende waert, dat sy enich Inghels ghewant brochten binnen Zierixee om binnen te vercopene, dat soe mochten sy vercopen gheliken dat men anders uytlants ghewant vercoept in Zierixee, ende die moste hebben enen stal in die halle; ende tieghens elke elne Inghels lakens, die twi breet ware, souden sy 2 elne binnen maken, ende tieghens die smale lakene jeghens elke elne eene of also vele lakens, dat binnen ghemaect ware, daerjeghens copen. Ende waert, dat yement Inghels laken brochte om binnen te vercopene ende binnen al den jare niet soe vele en brochte, dat draghen mochte om gheheel laken daerjeghens te makene of vercopene (*l. copene*), die moesten tieghens maken of vercopen (*l. copen*), als voirscreven is, maer van den stalle soude hi onghehouden wesen, ende hi en mochts niet vercopen dan des Saterdaghes in die halle . . ."

2) Hamaker, Rek. Grafelijkheid van Zeeland, I, pag. 106.

3) Fruin, Het recht der stad Reimerswaal (Oude Vaderl. Rechtsbr. II, 7), pag. 20 v.

(d i. ondernemers) betrekking hebbend, verwachten, maar reeds in den aanhef wordt gesproken van een ordonnantie van de wollewevers tot „oerboir ende profijt der drapernie", terwijl de inhoud voor een groot deel betrekking heeft op het wantsnijden in de lakenhal. Dit stuk geeft een indruk van de overgangsperiode, waarin het is opgesteld; de zelfstandige meester-wever, die tevens zijn producten per el verkocht, is aan het verdwijnen, een nieuwe klasse van producenten komt op: de ondernemer, die voor de onderdeelen van het arbeidsproces loonarbeiders in zijn dienst heeft. Reeds hier worden de voller, de kamster en nopster als van hem afhankelijk geteekend [1]), terwijl het ook nog voorkomt, dat hij evenals de wever zijn eigen lakens weeft en deze in de hal en detail verkoopt. Scherp onderscheiden van den handwerksmeester is de drapenier hier dus niet, het ontwikkelingsproces is nog gaande en zal eerst in de volgende eeuw afgesloten worden. De ambachtsbrief van de drapeniers en lakensnijders van het jaar 1497 toont ons, dat de splitsing van de beroepen van drapenier en wever nu geheel is doorgevoerd, de combinatie van drapenier en wantsnijder is echter blijven bestaan [2]), waaruit opgemaakt mag worden, dat hier de drapenier voornamelijk voor de stedelijke markt en niet in de eerste plaats voor den export werkte. Een aanwijzing dus dat productie voor den uitvoer niet de eenige factor behoeft te zijn voor het ontstaan van huisindustrie.

Tegen het eind der veertiende eeuw schijnt ook de lakennijverheid van Goes zich meer ontwikkeld te hebben, doch haar bloeitijdperk valt eerst in de volgende [3]).

Buiten de steden is de wolindustrie in Zeeland slechts zelden van eenige beteekenis geweest, daar het streven der graven den bloei der steden te bevorderen door privileges ter bescherming van het stedelijk bedrijf, belemmerend werkte op de landelijke nijverheid. Berichten omtrent haar ontwikkeling ontbreken; toch mag misschien uit de talrijke en herhaalde verbodsbepalingen op overtredingen gesteld, de gevolgtrekking gemaakt worden, dat zij niet zoo onbelangrijk was, als dit gebrek aan gegevens doet vermoeden. Slechts van Emelisse, dat echter niet op Walcheren, waar de onderdrukking der plattelandsindustrie het sterkst was, maar op Noord-Beveland gelegen was, is ons

---

1) Vgl. ibid. de artt. 18, 22 en 27.

2) Ibid., pag. 65.

3) De industrie van het tot Vlaanderen behoorende Aardenburg wordt hier niet behandeld, daar deze in karakter geheel gelijk was aan de Vlaamsche.

iets meer bekend. Hier vinden wij in het jaar 1358 allen genoemd, die gedurende zeven jaren accijns moeten betalen; onder de handwerksmeesters, die hiertoe elke maand een bijdrage moeten leveren, komen ook voor de vollers en wevers [1]). Vijftig jaar later blijkt de industrie hier nog te bestaan [2]).

Uit de eerste helft van deze eeuw is reeds een bericht tot ons gekomen van emigratie van Zeeuwsche handwerkers naar Engeland. In het jaar 1337 begaven zich een vijftiental wevers uit Zeeland daarheen om er hun bedrijf uit te oefenen [3]). —

In de veertiende eeuw kon Brabant op een bloeiende lakenindustrie wijzen; vooraan stond die van 's Hertogenbosch. Dat hier de wantsnijders al vroeg een levendigen detailhandel gedreven hebben, bewijst het bestaan van een wanthuis, dat reeds in 1287 vermeld wordt en na Middelburg het oudst bekende is [4]). Het is niet onmogelijk, dat deze lakenhandelaars ook hier concurrentie ondervonden hebben van de wevers, die hun geweven stukken op de markt van de hand zetten, maar in elk geval werden bij het privilege van 1329 de wantsnijders van deze mededingers ontslagen, daar zij in dat jaar van den hertog het voorrecht wisten te verkrijgen, dat voortaan niemand laken verkoopen mocht dan in het wanthuis „dat men heet lakenhuus te Bossche". Wanneer de hal te klein zou blijken voor het bezoek der kooplieden, dan mocht nog een ander huis in gebruik worden genomen, waarheen zich die „comanne" konden begeven voor wie in het lakenhuis geen plaats was om hun lakens uit te snijden of te verkoopen [5]). Wij hebben hier vermoedelijk te doen met een wantsnijdersgilde, in een later privilege van 1403 wordt althans de lakenhal genoemd „dat huys in denwolken die gulde van den gewantsnideren . . . staen sal" [6]). In 1335 werd bepaald, dat de poorters hun laken, mits zij het des Donderdags in het wanthuis toonden en hiervan de accijns voldeden, vrijelijk binnen hun huizen bij de el verkoopen mochten, behalve des Donderdags, wanneer alleen in het wanthuis verkocht mocht worden. In het

1) v. Mieris, a. w., III, pag. 68: „Item van meesters smede, scoenmakers, pelsemakers, volres, wevers, parmentiers, elc meester enen halfven groten ter maent."

2) Ibid., IV, pag. 833.

3) Rymer, Foedera, II, Pars III, pag. 166.

4) Sassen, Charters en Privilegiebrieven enz. der gemeente 's Hertogenbosch, pag. 5, n°. 12.

5) Rood Privilegeboek, fol. 16 (Gemeentearchief 's Hertogenbosch). Hermans, Analytische opgave der charters betrekkelijk Noord-Brabant, pag. 94; bij v. Oudenhoven, Beschrijving der Meierij, ed. 1670, pag. 15, zeer gebrekkig afgedrukt.

6) Sassen, a. w., n°. 293.

privilege van 1403 werden deze bepalingen herhaald, bovendien werden nog eenige voorschriften opgenomen over de industrie; het was den wantsnijders in het vervolg verboden lakens te verkoopen, die niet in Den Bosch of in andere vrije steden gemaakt waren en waarvan niet door een zegel de herkomst was aangeduid. De Engelsche wol was, met „uytdragender goeder Kempenscher wolle", ook hier reeds in gebruik voor de betere soorten, de „brede lakens", de smalle stukken werden van Schotsche wol vervaardigd. De brief geeft een sterken indruk van den levendigen omzet in lakens, die in de stad plaats vond. Naast den wantsnijder, die zich er toe bepaalde de inheemsche lakens in het klein te verkoopen, worden hier genoemd de wantsnijder, die lakens van buiten invoert om die daarna uit te snijden [1]; verder de groothandelaar, tevens poorter, die in de stad lakens inkoopt en deze 't zij daar weer verkoopt of ten verkoop uitvoert [2]) en eindelijk de vreemde kooplieden, aan wie vergund wordt met hun weefsels in de stad te staan des Donderdags voor den noen en op de jaarmarkten [3]). Ook van elders blijkt, dat reeds in de veertiende eeuw de lakenhandel in 's Hertogenbosch zeer bloeide [4]).

De stedelijke wevers zagen zich hier vroegtijdig tegen de plattelands-concurrentie beschermd. In 1335 werd door Jan III van Brabant aan de stad een privilege gegeven [5]), dat bepaalde, dat in het vervolg niemand, wonende binnen de jurisdictie van den schout, laken mocht maken of doen maken, weefgetouwen of vollerskommen mocht opstellen dan alleen binnen Den Bosch; een uitzondering werd slechts gemaakt voor die dorpen, die geheel of gedeeltelijk onder andere heeren stonden. [6])

1) Ibid.: „Item so wat poerter enighe laken van buten brocht, die in vryen steden gemaect sollen sijn, dat hi die altoes aling vercopen sal moghen op sinen cijns gelijc voerseet is. Ende weert sake, dat yemant alsulken laken sniden woude, dat hi dan yerst in der gewantsnidergulde wesen moet, eer hi die voers. laken sniden sal moghen."

2) Ibid.: „Item so wat poerter dat laken coept, si sijn buten oft binnen der stat van Den Bosch gemaect, die hi voert vercoept binnen derselve onser stat oft uytvoert, die sal geven van elken alingen laken een schietley der munten gelijc voers..."

3) Ibid.: „Item so en sal nyemant vreemder van buten enighe alinghe laken, halve laken oft stucken vercopen moghen binnen der voers. onser stat dan des Donredages voir der nonen opt vreemde huysken, uytgenomen binnen onsen jaermercten..."

4) Vgl. o.a. de Stadsrekening van 1399 waar sprake is van den „bute-assijs van de lakene", waarmee de accijns van de buiten-lakens, de buiten de stad gemaakte lakens, bedoeld wordt (v. Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch, I, pag. 2).

5) Sassen, a. w., n°. 70.

6) Sassen, a. w., n°. 70: „,... dat niemen, die woenachtech es binnen onsen scoutheetscape van Den Bosche, lakene maken en mach, noch doen maken, noch ghetouwe noch comme setten, en si alleene binnen onser stat ende vriheit van Den Bossche, uteghenomen den dorpen ende vriheden, daar andere heren in deilen met ons ochte alleene."

Van de wevers is geen gildebrief uit de veertiende eeuw bekend [1]), wel daarentegen van de vollers, die, in het jaar 1377 verleend, tot de oudste in ons land behoort, die deze arbeiderscategorie heeft verworven [2]). In 42 artikelen werd hierin alles geregeld, wat dit ambacht betrof: het winnen van het meesterschap, het aannemen van knechts of leerknapen, de arbeidstijd, die begon „als die horen geblasen wordt . . . , ende dien sel men blasen voir den dage", enz. De vollers legden blijkbaar bij het vollen alle kleeding af; dit mag hieruit opgemaakt worden, dat hun verboden werd anders dan met een kleed aan de lakens te spoelen [3]). Ook het truckstelsel was hier al bekend en bestreden: „Item dat nyemont ennege waer nemen en sal anders dan sijn gerede gelt, hi en weers op 21 sc., also dicke als hijt dede". De uitbetaling van het loon door den meester aan zijn knecht werd aldus verzekerd, dat deze zich tot de gezworenen kon wenden, die den meester zijn werk konden verbieden, totdat hij zijn knecht voldaan zou hebben. Niemand mocht meer loon vragen of minder bieden dan voorgeschreven was, op boete van 21 sc. Van het loon, dat de meester ontving, zouden de knechts elk een derde deel krijgen en de meester mocht het derde derdedeel behouden. Van zijn kant had een voller-meester het recht, als hij van den lakenmaker zijn loon niet ontving, diens lakens door de gezworenen in eens anders huis met beslag te doen beleggen, totdat hij betaald was. Hieruit blijkt, dat de voller gewoon was voor den wever (lakenmaker) tegen loon te werken. De inhoud van den brief toont aan, welk een omvang het vollersbedrijf in Den Bosch gekregen had.

Reeds voor 's Hertogenbosch hadden de wevers van Breda in 1321 een dergelijk privilege verworven, waarbij bepaald werd, dat niemand buiten de stad zou weven of vollen [4]). Tegelijkertijd werd ook het wantsnijden buiten de stad verboden; de bewoners der omliggende dorpen moesten zich dus in Breda voorzien. Tien jaar later werd dit privilege uitgebreid [5]); niet alleen zijn voortaan

1) De eerste gildebrief van de wevers dateert van 1420.

2) Sassen, a. w., n°. 224.

3) Ibid.: „So wie laken spuelde, hi en hedde een cleet aen, die weers op 27 d., also dicke als hijt dede".

4) Hermans, a. w., pag. 73; vgl. van Goor, Beschrijvinge der lande ende stadt van Breda, pag. 446: „Ende dat nieman in onsen lande enighen snede van laken houden sal, noch gheen getouwe setten en sal, noch meesterye van vollene, anders dan binnen der porte van Breda."

5) Hermans, a. w., pag. 96; van Goor, a. w., pag. 452: „. . . dat alle dwollewerck incomen moet binnen onser vorseider poort van Breda, dat es te verstane, dat nieman

het weven, vollen en wantsnijden buiten de stad verboden, maar ook het lakenscheren werd buiten de poorten niet meer toegelaten; bovendien moest men poorter zijn voor de uitoefening van deze bedrijven. De laatste voorwaarde weerde ook de vreemde wantsnijders uit Breda, zoodat bij den detailverkoop van laken de Bredasche wantsnijders geen concurrentie van vreemden te vreezen hadden.

Een privilege van 1355 [1]) doet echter de vraag rijzen, of hier wel uitsluitend aan zelfstandige beroeps-wantsnijders mag gedacht worden, of niet ook de wevers tevens den detailverkoop hunner stukken in handen hadden. In die oorkonde wordt nl. de lakenhal, tot nu toe blijkbaar het eigendom van den landsheer, aan de stad overgedragen „met al sulcken recht", heet het daar „als hiernae bescreven staet: dats te wetenen, dat die deken van den wolwerck mit sinen geswoerenen berichten sal alle die poynten, die den wollwercke toebehoerende sijn, gelikerwijs dat die scepenen ende die geswoernen overeendragen sullen". Bij de overdracht van het wanthuis schijnt dus tevens een regeling noodig geweest te zijn voor de rechtspraak in bedrijfsovertredingen van de wolwerkers, d. i. de wevers. Het schijnt mij hierom waarschijnlijk toe, dat de wevers hun lakens in de lakenhal — bij de el — verkochten en dat bij overtredingen hunnerzijds vroeger de rechtspraak in handen was van een hertogelijk ambtenaar; bij den eigendomsovergang van het wanthuis aan de stad moest nu ook de rechtspraak opnieuw geregeld worden, die opgedragen werd aan den gildedeken en de gezworenen. Deze combinatie van wever en detailhandelaar maakt het dan begrijpelijk, waarom in de voorafgaande privileges ook het wantsnijden verboden werd, daar er voor wantsnijders geen bezwaar zou zijn ook op het platte land hun lakens te verkoopen; doch nu de verkoop hiervan in het klein in handen van de wevers was, was het gewenscht een dergelijk verbod uit te vaardigen, daar deze uit den aard der zaak geen tijd hadden, zich buiten de stad te begeven. Uit het privilege van 1355 blijkt de groote bloei en de macht van het wolweversgilde.

Behalve in deze twee steden wordt de lakennijverheid aangetroffen in Bergen-op-Zoom, waar de drapeniers leiding gaven aan de industrie, in Helmond, waar door den Heer in het jaar 1389 aan

lakene maken en mach, noch binnen landts doen maken, noch weven noch vollen en sal, noch scherdesch houden, noch laken snyden en mach, hi en wone binnen onser voorseider poort van Breda en hi en sy poorter daerbinnen."

1) Hermans, a. w., pag. 115; v. Goor, a. w., pag. 462.

de wevers, vollers en droogscheerders — de laatsten vereenigd met de kleermakers — gildebrieven werden verleend [1]) en in Grave, waar in 1351 reeds drapeniers de industrie in handen hadden en waar twee gezworenen en twee zegelaars, die dat jaar aangesteld werden, den bloei van het bedrijf demonstreeren [2]).

Hoe belangrijk de lakenhandel van de Brabantsche steden 's Hertogenbosch, Grave, Breda en Bergen-op-Zoom was, blijkt hieruit, dat in 1337 Eduard III o. a. de kooplieden uit genoemde steden voor den lakenhandel in Engeland in zijn bijzondere bescherming nam [3]).

In Gelderland heeft de lakenindustrie nooit een belangrijke hoogte bereikt. Op een zeer enkele uitzondering na, werkte zij hier niet voor vreemde markten en heeft zij haar handwerksvorm behouden.

Reeds in de elfde eeuw vinden wij eenige verspreide wevers en een voller in de Betuwe vermeld, die tenminste bewijzen, dat het handwerk voorhanden was [4]), in de Veluwe kwam in de twaalfde en dertiende eeuw een uitgebreide schapenteelt voor [5]). Doch meer is met zekerheid niet uit de bronnen te leeren; het bericht over een belangrijke wolweverij omstreeks het jaar 1050 te Nijmegen, dat op gezag van Pontanus in de literatuur de ronde gedaan heeft [6]), berust niet op voldoende gronden. Uit niets blijkt, dat de drie Engelsche lakens (tres pannos Anglicanos) die de stad op zich neemt jaarlijks aan den graaf van Cleeff te leveren, producten waren van een inheemsche industrie.

Ook de veertiende-eeuwsche bronnen vertoonen ons voor de Geldersche steden over het geheel genomen dezelfde organisatie van de industrie; wel is thans de stedelijke nijverheid iets geprononceerder van karakter, maar bijna overal is de meester-handwerker het algemeen voorkomende type van producent. Waarschijnlijk maakt hierop alleen de latere Hanzestad Harderwijk een uitzondering, die tot ver in het Oosten afzet voor haar lakens

1) Sassen, Oorkonden betreffende Helmond (Werken van het Prov. Genootsch. v. Kunsten en Wetensch. in N. Brabant, N. Reeks I), pag. 55, n°. 42.

2) Hermans, a. w., pag. 112; van Alen, Memoriaal van de stad Grave en den lande van Cuyck, pag. 479: „.... om den gemeenen oirbaer van de Grave en sonderling der draperyen aldaer."

3) Hans. Urkundenb., II, n°. 600, Anm. 3.

4) Sloet, Oorkondenboek, n°. 122, pag. 123 en 124: „Vulbertus fullo, Raimarus textor." Nog worden genoemd Azo faber en Francho carpentarius. Het zijn geen hoorigen, daar een van hen, Azo, onder de schepenen genoemd wordt.

5) Zie o. a. ibid. n°. 393.

6) Pontanus, Historia Gelrica, pag. 83; vgl. IndeBetouw, Handvesten van Nijmegen, pag. 77.

vond en die reeds in 1316 van den Deenschen koning een vrijbrief verkreeg voor haar handel, waarin o. a. de tolrechten voor de uit Harderwijk ingevoerde lakens genoemd werden [1]). Hier blijkt in het begin der 15e eeuw het huis-industrieele systeem de volledige overwinning behaald te hebben. Elders wordt slechts voor de plaatselijke markt gewerkt en treedt dan ook de wantsnijder het meest op den voorgrond; van den detailverkoop der lakens 't zij binnen de eigen muren of op de weekmarkten der nabijgelegen steden berichten ons de bronnen in hoofdzaak. Zoo zien wij de ingezetenen van de Bommeler en Tieler waard in 1327 binnen Zaltbommel laken ter snede verkoopen [2]) en wordt de reeds in 1356 vermelde lakenhal te Arnhem, waar de wantsnijders hun standplaats hadden, in 1418 door een nieuwe vervangen [3]); ook te Tiel, en in den Achterhoek in Groenlo, werkt aldus de eigen industrie voor de plaatselijke consumenten [4]). Nijmegen bezat eveneens een wanthuis, zooals blijkt uit een bepaling van het jaar 1389: behalve op „die drye snydage" [5]) in de twee jaarmarkten, zou elk zijn laken bij de el op het wanthuis moeten verkoopen [6]). Van de organisatie der Zutphensche wolindustrie is uit dezen tijd niets bekend [7]); wel dreef de stad reeds in het begin der veertiende eeuw lakenhandel in het Noorden [8]).

In Overijsel heeft Deventer de voornaamste lakenindustrie aan te wijzen; men vond hier een belangrijken omzet van lakens, zoowel door de lakenkooplieden, wier handelsbetrekkingen met Vlaanderen bekend zijn [9]) als door de wantsnijders, die de stedelijke markt voorzagen of ook wel de omliggende markten afreisden, — zoo vinden wij in 1352 de pannicidae Daventrienses op de Zwolsche jaarmarkt [10]), in 1375 te Kampen —, als ook door de vreemdelingen, die hier tijdens de vier jaarmarkten hun weefsels van de hand trachtten te zetten. In het jaar 1339 bevonden zich in het domus pannorum — wanthuis — 21 cistae of wantkisten,

1) Hans. Urkundenb., II, n°. 283 en 449 (1326).
2) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I, n°. 215, pag. 221.
3) v. Hasselt, Arnh. Oudheden, IV, pag. 49; Nijhoff, a. w., III, pag. CLXI.
4) Ibid., II, n°. 193 (1371); III, n°. 290 (1407).
5) Is ook hier sprake van bepaalde dagen aangewezen voor den lakenverkoop? vgl. hiervoor pag. 17 noot 3.
6) Krom en Pols, Stadrechten van Nijmegen (Oude Vaderl. Rechtsbr. I, 11), II, pag. 216.
7) In 1395 worden o. a. de wollenwevers te Zutfen genoemd (Tijdrekenkundig register op het Oud Provinciaal Archief van Overijssel, 2e gedeelte, pag. 33).
8) Hans. Urkundenb., II, n°. 286 (1316) en 450 (1326).
9) Vgl. Hans. Urkundenb., II, n°. 222.
10) v. Doorninck, De Cameraars-rekeningen van Deventer, II, pag. 159.

waarin het laken tentoongesteld werd, en waaruit wij misschien mogen opmaken, dat toen ook 21 wantsnijders een plaats aldaar hadden [1]). In 1344 blijkt het oude wanthuis te klein geworden te zijn, een tweede werd mede in gebruik genomen, zoodat voortaan onderscheid gemaakt wordt tusschen het groote en kleine wanthuis. Blijkbaar is dit niet langer dan tien jaar noodig geweest [2]).

Het koopmansgilde was ook nu nog van beteekenis. Men behoeft de lijst der leden, die tot 1387 voorhanden is [3]), slechts door te zien om dit op te merken; de wantsnijders maakten daarvan een belangrijk deel uit [4]).

De wolweverij bloeide in de stad, dê talrijke wevers, die in de stadsrekeningen genoemd worden, getuigen hiervan [5]), een enkele maal treffen wij daarin ook een spinster, verver of scheerder aan [6]). De ontwikkeling van de industrie is op te maken uit de weversordonnantie van 1412, die een algemeene regeling voor de lakennijverheid geeft [7]). Daaruit blijkt, dat men om lakens te maken niet alleen poorter van Deventer, maar ook lid van het gilde moest zijn; de gildedwang was uitdrukkelijk bij dit gilde erkend: „dat gheen man to Deventer lakene en moghe maken na deser tijt, hi en si borgher to Deventer, ende hi en si mede in hore ampte". Overigens heeft het handwerk zich hier gehandhaafd, de drapenier was nog onbekend. Geen wever mocht in zijn huis meer dan een weefgetouw hebben; het was dus uitgesloten,

1) Ibid., I, pag. 41. Of hadden de wantsnijders elk meer dan een kist?

2) Ibid., I, pag. 120; II, pag. 256. — Tusschen 1356 en 1358 stonden ook in de Steerne tijdelijk wantsnijders; ibid., II, pag. 395 en 557.

3) Vgl. de gildenrol van 1249. Inventaris Archief van Deventer, n°. 534. Ook in de Cameraarsrekeningen wordt het „coepludengilde" nog genoemd in het jaar 1372; ibid., III², pag. 426.

4) Cameraars-rekeningen, III², pag, 426: „Des Zaterd. daerna den olderman van coepluderghilde van Dyrix kore van Renen, dat hi ghewant bi der ellen uytghesneden hadde, den die stad allene gheboert hadde 2 ꝭ." (1372).

Ibid., pag. 194: „Bruen Nyeghenap van Aleyden Joh. Boelensoens wijf van den kore, dat sy waent ghesneden, daer den ghilde af buerde 2 ꝭ." (1369).

In het jaar 1339 werd van 21 wantkisten een recht door de stad geheven; dit blijft zoo tot 1360; van 1361—1367 werd van 22 kisten betaald, van 1368—1378 van 28, van 1380—1386 van 27 wantkisten (Cameraars-rekeningen van deze jaren).

5) Wevers worden genoemd: ibid., I, pag. 210 (1345), 247 (1345); II, pag. 290 (1354), 360 (1356), 446 (wullenwever of lanifex, 1357), 660 (1359); III¹, pag. 39 (1361), 252)1363), 312 (1364), 473 (1365), 534 (1366); VI, pag. 77 (1383).

6) Ibid., I, pag. 13 (1337); II, pag. 702 (1360); I, pag. 77 (1340), II, pag. 2 (1348). Ramen komen reeds vroeg in de stedelijke rekeningen voor, o. a. ibid., pag. 7, 8 (1337), 121 (1344) enz.

7) „Dit is die overdracht van wollenampt." Hs. in het Deventer gemeentearchief. Inventaris van het archief van Deventer, n°. 536.

dat deze op zijn beurt vreemde arbeidskrachten in zijn huis in dienst stelde [1]). Om de stedelijke wevers tegen de concurrentie van buiten te beschermen werd verder voorgeschreven, dat men buiten de stad niet mocht doen weven; hetzelfde gold voor het kammen. Als producten van de Deventersche industrie worden in deze ordonnantie genoemd lange en korte lakens, witte, grauwe en grove, dikke-dunne, grove dikke-dunne en driedradige lakens, en dekens.

In de vermaarde handels- en Hanzestad Kampen bekleedde de handel de eerste plaats. Onder de handelsproducten, die zij naar het Noorden voerde, hebben de lakens een voorname plaats ingenomen [2]). Ook in de landen van den Hollandschen graaf ontmoeten wij Kampensche kooplieden [3]), die tevens Vlaamsche lakens verhandelden [4]).

Uit de enkele malen, dat in de bronnen de industrie genoemd wordt, blijkt niet op welke hoogte deze zich bevond [5]). Wij weten slechts, dat het in het jaar 1375 aan de wantsnijders gelukte het monopolie voor den kleinverkoop te verkrijgen; aan de gasten, d. i. vreemdelingen, werd toen verboden binnen de vrijheid lakens bij de el uit te snijden, in de vrije markten zouden zij bovendien niet langer dan vier dagen mogen verkoopen. Naast de wantsnijders van Utrecht zouden op die dagen staan die van Deventer, Zwolle, Roermond, Zutfen, Bommel, Nyestat [6]), Goch, Holland en Brabant [7]). Eerst in de vijftiende en zestiende eeuw wordt de Kampener industrie belangrijker.

In de noordelijke provincies was de industrie zwak ontwikkeld

---

1) Ibid.: „Item en sal in enen huys niet meer dan een touwe wesen." Een latere toevoeging gaf verlof twee getouwen te gebruiken: „Item waer yement, die twe ghetouwe behoefde, dat hi si setten mach." Het motief van de volgende bepaling, die in deze ordonnantie voorkomt, is mij niet geheel duidelijk. „Item en solen bynnen der stat nyet meer dan tien touwe wesen to dien, die nu ter tijt to Deventer sijn." Waarom werd hier het getal weefgetouwen in de stad beperkt?

2) Vgl. Hans. Urkundenb., I, 411 (1251), waar aan de „umlandsfarae" o. a. vrijdom van tol geschonken wordt, zoo zij lakens naar Noorwegen brengen; de aanwezigheid van dit charter in het Kamperarchief maakt het waarschijnlijk, dat ook de Kamper kooplieden onder deze bepaling vielen. Verder ibid., II, n°. 452 (1326). Zie over de „ommelandsvaarders" Schäfer, Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen, Hansis. Geschichtsquellen, IV, pag. XXIII.

3) Hans. Urkundenb., II, n°. 388.

4) Hans. Urkundenb., II, n°. 222.

5) Boeck van Rechten der stad Kampen, (Overijss. stad-, dijk- en markeregten, I, 1) pag. 83.

6) D. i. Niensteden bij Gramsbergen (?) (Oesterley).

7) Dat Gulden Boeck, pag. 186.

en dit is ook in de volgende twee eeuwen weinig veranderd; de lakennijverheid heeft in de middeleeuwen hier nooit een eenigszins belangrijke hoogte bereikt. Wel de lakenhandel, die door Stavoren reeds vroeg in het Hanzegebied gedreven werd; in 1326 wordt haar handel in wollen lakens uitdrukkelijk genoemd [1]). Groningen is een van de weinige belangrijke steden, waar de lakenindustrie in de middeleeuwen nooit tot bloei is gekomen; daarentegen vinden wij reeds vroeg de Groningsche kooplieden werkzaam in den lakenhandel; in het jaar 1303 worden zij genoemd onder hen, die lakens uit Engeland uitvoerden [2]).

De oude handelsstad Utrecht heeft reeds vroeg in het Noorden handel gedreven; in 1270 erkent de aartsbisschop van Bremen, dat de Utrechtenaars voor de lakens, die zij door de Elbe naar Stade voerden, geen tol schuldig waren [3]). Ook naar Holland begaven zich de Utrechtsche kooplieden; in 1287 worden de tolrechten, die zij te Dordrecht schuldig waren voor „ghewande", geregeld [4]) en in 1316 stelt de Hollandsche graaf de rechten vast, die de Utrechtsche kooplieden o. a. voor scharlakens, strypten, geverfde, blauwe en witte lakens en ghiselsayen te betalen hebben [5]). Dit alles wijst op een uitgebreiden lakenhandel, die door de Utrechtenaars gedreven werd, doch hieruit mag niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat reeds in dezen tijd zich de lakennijverheid in een evenredigen bloei verheugde. Ook de detailhandel was reeds vroeg in de stad ontwikkeld, uit het jaar 1309 is ons het bestaan van een lakenhal bekend [6]). Een keur uit de veertiende eeuw heeft een nadere regeling in het wantsnijdersbedrijf ingevoerd; voortaan zou elk wantsnijder een keus moeten doen, welk soort lakens hij dat jaar wenschte uit te snijden; wie Engelsche lakens wilde verkoopen, zou geen andere soorten te koop mogen

1) v. Mieris, Groot Charterboek, II, pag. 399; III, pag. 231 (1368).

2) K. Kunze, Hanseakten aus England 1275 bis 1412, n°. 373, pag. 346: Wynandus de Greninge met twee scharlaken stukken en Eng. lakens, ter waarde van 9 ℔; Messikinus de Greninge een scharlaken en Eng. lakens ter waarde van 36 ℔ 9 s.; pag. 348: Matheus de Grening, kamgaren ter waarde van 2 ℔, en Henricus Drie de Grening vlokwol, lood en peper ter waarde van 45 ℔ 18 s. 4 d. — Over den handel van Groningen zie ook Schepers, Groningen als Hanzestad.

3) v. Mieris, Groot Charterb., I, pag. 355.

4) Van de Wall, Handvesten, I, pag. 76.

5) Hans. Urkundenbuch, II, n°. 296.

6) De Geer van Oudegein, Het oude Trecht, pag. 143 noot 2: „Superior medietas domus et areae dictarum vulgariter Scharlaken, sitarum in civitate Traiectensi in vico, ubi panni lanei venduntur — cum omnibus cistis pannorum in eadem medietate domus et areae predictarum constructis." — In 1272 is er reeds een straat „onder de lakensnijders"; v. Riemsdijk, Geschiedenis van de Kerspelkerk van St. Jacop te Utrecht, pag. 185.

houden en omgekeerd. Men heeft hier dus niet te doen met een verdere specialiseering van het wantsnijdersbedrijf, maar met een overheidsregeling, die waarschijnlijk gegeven werd voor betere contrôle op den lakenverkoop [1]). In 1395 werd verboden geverfde Engelsche lakens uit te snijden, een maatregel, die het verven binnen de stad in de hand moest werken [2]).

Op het eind der veertiende eeuw heeft in de Utrechtsche textielindustrie de ondernemer zijn intrede gedaan; voor hem — den drapenier — werken de wever, „die dat laken (aenneemt) te weven" [3]), de voller, verver, spinster, nopster, kemster en scroster. Naast de bekende bepalingen, die ten doel hebben de degelijkheid van de bewerking te waarborgen, vinden wij ook eenige voorschriften, die erop wijzen, dat de arbeiders voor hun economische belangen opkomen. In 1395 worden nl. eenige keuren uitgevaardigd, die de werkstakingen, de z.g. ledichgangen, „daer dat ambocht bi ledich laghe", van de wevers en weversknapen, vollers en vollersknapen trachtten tegen te gaan door hierop verbanning buiten de stad van een jaar te zetten. Met gelijke straf werden de wever of voller en hun knechts bedreigd, die uit een open reden schietspoel of kaarden neerlegden en weigerden te arbeiden [4]).

Ook voor de dorpen van Utrecht wordt een enkel maal een wever in de bronnen vermeld; tusschen de jaren 1331 en 1334 vinden wij in Baarn, Bunschoten en Ter Eem deze handwerkers genoemd [5]). —

De grootste ontwikkeling bereikte de lakenindustrie in Holland. Hoewel in omvang en belangrijkheid nog altijd achterstaande bij de wolnijverheid in Vlaanderen uit dien tijd, heeft zij zich hier, vergeleken bij de overige provincies, tot een aanzienlijke hoogte opgewerkt en verschafte zij een bestaan aan een groot aantal inwoners. De bronnen geven den indruk, dat zij in de veertiende eeuw bijna in alle steden van het graafschap haar intrede heeft gedaan; ook op het platte land wordt de lakenindustrie dan uitgeoefend, maar hier wordt zij, waar ze door haar concurrentie de stedelijke nijverheid benadeelde, spoedig bestreden.

---

1) Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht (Oude Vaderl. Rechtsbr. I, 19), II, pag. 5.
2) Ibid., II, pag. 6.
3) Ibid., II, pag. 197 § 4.
4) Ibid., II, pag. 200, n°. 8.
5) S. Muller Fzn., Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht, I, pag. 480, 488, 489 en 494.

In Nieuwkoop[1]), Cortendorp[2]), Aelbrechtsberge[3]) en in Heer Hugowaard[4]) worden reeds vroeg wevers vermeld, in Putten omstreeks 1330 insgelijks[5]), evenzoo in Carnisse[6]). In de streek tusschen Schie en Gouwe wordt in 1334 reeds een verver genoemd[7]). In 1352 wordt aan de wevers en vollers en alle andere handwerkers te Zwijndrecht door den graaf de vrije uitoefening van het bedrijf toegestaan; hier is dus sprake van handwerkers, die tot de markt toegelaten worden[8]). In het algemeen blijkt uit de Grafelijkheids-rekeningen van dezen tijd, dat op het platte land een belangrijke schakeering van beroepen bestaat.

Te 's Gravezande bloeide al vroeg de lakenindustrie; reeds in 1316 vinden wij het vollersbedrijf genoemd[9]); de wantsnijders stonden voor den verkoop hunner waren in een „wanthuse" [10]).

In hetzelfde jaar wordt te Rotterdam een Heinric die wever aangetroffen en een verver[11]). Te Schiedam wordt in 1311 een stuk grond in erfpacht gegeven „dair die raemen staen"; het bestaan van deze droogramen wijst op wolindustrie[12]). In Den Haag wordt — in 1343 — een vertegenwoordiger van het vollersbedrijf genoemd[13]). In het laatste kwart der eeuw komt hier de stedelijke industrie, waarop de nabijheid van het grafelijk hof

1) Hamaker, Graf. Rekeningen van Holland, I, pag. 172 (1334).

2) Ibid., I, pag. 198 (1334). — Cortendorp was in Delfland gelegen.

3) Ibid., II, pag. 231 (1343). Hier wordt de zoon van een wever genoemd; mogelijk is echter, dat een linnenwever bedoeld is, daar in Aelbrechtsberge vlas verbouwd werd.

4) Ibid., II, pag. 322 (1343).

5) Muller, Registers en Rekeningen, I, pag. 540, 547.

6) Ibid., I, pag. 542. — Carnisse is bij Barendrecht gelegen.

7) Hamaker, a. w., I, pag. 207.

8) Hs. Rijksarchief, E. L. 25, fol. 12: „Hertoghe Willem etc. maken cont allen luden, dat wi ghegheven hebben voer ons ende voir onse nacomelinghe Gheraerd Aelwinszone, onsen clerc, ende sinen nacomelinghe, dat alle die ambochtslude, die wonen in sinen gherechte van Rijsoerde in Swijndrecht, jof daer namaels incomen zullen metter woenen, sijn si wevers, sijn si volres, scoemakers jof wat ambochte dat si sijn, dat si haer ambocht binnen dien gherechte voirscr. hantieren zullen moghen tot allen tiden als si willen ende sijs ghestaet zijn, zonder yemens wederzegghen, ende daer metter woenen bliven, gheliken andren buren, die daer woenen. Ghegheven ende bezeghel(t) in Middelburgh, des Donresdaghes na Beloken Paesschen ;nt jaer LII..."

Ik kan in dit charter niet, zooals Prof. Blok (Eene Holl. stad in de M. E., pag. 192), een verleening van gilderechten zien.

9) Hamaker, a. w., I, pag. 27 en 89.

10) Ibid., I, pag. 184 (1334); II, p. 21, 70, 126 en 180.

11) Ibid., I, pag. 45 en 115.

12) Regest bij Muller, Regesta Hannonensia, pag. 39; in zijn geheel afgedrukt bij Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam (Oude Vaderl. Rechtsbr., II, 6), pag. 356.

13) Hamaker, a. w., II, pag. 105.

bevorderlijk gewerkt heeft, meer op; [1]) voor den uitvoer wordt nochtans eerst in de volgende eeuw geproduceerd.

De lakenhal in Den Briel het eerst genoemd in 1332 [2]) duidt eveneens op het bestaan van een stedelijke industrie, wier kenmerk de verzorging van de stedelijke markt was. Het wanthuis te Hoorn in 1368 opgericht behoeft hierop niet te wijzen, daar het uitsluitend voor vreemde wantsnijders was bedoeld [3]). In de laatste jaren van deze eeuw was ook te Oudewater de lakenweverij gevestigd [4]). Van al deze steden zijn ons geen algemeene industrieele regels behouden gebleven, waaruit wij een duidelijk beeld van den inwendigen bouw der nijverheid zouden kunnen verkrijgen. Het groote aantal der aangehaalde plaatsen bewijst slechts, dat de lakennering meer dan elders over het land verspreid was.

De Dordtsche industrie heeft ook in deze eeuw het afwijkend karakter behouden, dat haar reeds in de twee vorige eeuwen kenmerkte door het op den voorgrond treden van den detailhandel.

Voor alles was Dordrecht handelsplaats, de industrie heeft hier nooit den grooten bloei gekend van de andere Hollandsche groote steden en heeft haar handwerkskarakter nooit verloren. De talrijke gilden, die in Dordrecht zich zeer ontwikkeld hebben, door de producenten in de lakennijverheid gevormd, wijzen erop, dat de arbeidsverdeeling vrij ver was doorgevoerd, maar waren slechts mogelijk waar, zooals hier, allen als zelfstandig meester de bewerkingen verrichtten, en niet onder leiding van een ondernemer stonden. De wevers, vollers, ramers, ververs en wolkoopers hadden elk een gilde, eveneens de droogscheerders en, zooals reeds bekend is, de wantsnijders [5]). Eerst tegen het einde der eeuw doet men ook te Dordrecht pogingen een draperie te vestigen; in een keur van 1416 wordt er op gewezen, dat reeds vroeger een ordonnantie uitgevaardigd was „als van eene nyewer draperie van den wollenambochte, daer men dagelix nu die Dordrechtsche lakenen op maect", en wordt men

1) Zie ook v. Gelder, De „draperye" van den Haag (Bijdr. en Meded. van Die Haghe, 1907), pag. 2 v. en Bijlage n°. 1.

2) v. Mieris, Groot Charterboek, II, pag. 529.

3) Ibid., III, pag. 222: „. . . dat dit voirsz. huus zal wesen een wanthuus binnen Hoerne van vreemden luden, diere mit laken comen, ende datter ghiemand anders wanthuus houden zal."

4) Van Aelst, Schets der staatkundige en kerkelijke geschiedenis en van den maatsch. toestand der stad Oudewater, pag. 477.

5) Van de Wall. Handvesten, I, pag. 296, 297.

gewaarschuwd deze niet tegen te werken, daar er lieden zijn, „die dese ordinancie ende neringe vorsz. van der draperie ghaerne te niete maken souden ende dagelix daertegens vallen" [1]). Hieruit blijkt dus, dat men trachtte een draperie te Dordrecht te vestigen, en inderdaad vinden wij een dertigtal jaren vroeger — in 1387 — reeds van drapeniers gesproken; dezen wordt veroorloofd ook buiten de lakenhal hun lakens bij geheele stukken te verkoopen, mits zij ze na den verkoop op de hal laten meten en het halgeld betalen [2]). Toch schijnt de draperie te Dordrecht nooit tot rechten bloei gekomen te zijn; ook uit pogingen, later tot haar bevordering aangewend, is dit op te maken [3]). Dat echter de Dordrechtsche lakens niettegenstaande dat in het buitenland afzet vonden, bewijst een plaats uit het handelsboek van den Hamburger koopman Vicko von Geldersen, geschreven tusschen 1367 en 1392, waarin zij genoemd worden [4]).

Beter zijn wij ingelicht over de wantsnijders, die ook in de veertiende eeuw hun aanzienlijke positie in de stedelijke maatschappij gehandhaafd hebben [5]). Wij weten, dat hun tegelijk met de andere gilden in 1367 de gildedwang verleend werd [6]). Met de „coren ende poynten .... als si van ouds behantvest ende haerbrocht hebben in allen manieren, also hore brieve inhouden, die si hebben bezeghelt van den Heere ende van der stede", waarvan in deze oorkonde sprake is, wordt waarschijnlijk bedoeld een ongedateerde keur, op aaneengehechte strooken perkament geschreven, uit de veertiende eeuw. Dat de wantsnijders in dien tijd den gildedwang niet hadden, bewijst de bepaling, dat men laken uitsnijden mocht, als men poorter was en een wantstal bezat [7]). Verder blijkt uit deze keur, dat de wantsnijders ook andere markten plachten te bezoeken; dan werd een der gildebroeders

1) Fruin, De oudste rechten der stad Dordrecht (Oude Vaderl. Rechtsbr. I, 4), I, pag. 256.

2) Ibid., I, pag. 246.

3) Zie ibid., I, pag. 337 (1485).

4) Nirrnheim, Das Handlungsbuch Vickos von Geldersen, pag. 64, n°. 369. (Ook lakens van Schiedam, Bergen-op-Zoom en Breda worden in dit handelsboek genoemd). Zie nog Kunze, Hanseakten aus England, pag. 274.

5) Bij Dozy, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, pag. 86 en 88 zijn de namen van 7 lakenkoopers te vinden uit het jaar 1351.

6) Hs. Gemeentearchief van Dordrecht (Geschreven Inventaris Gildenarchief, III, n°. 40); vgl. ook Van de Wall, a. w., I, pag. 294.

7) Hs. Gemeentearchief van Dordrecht (Geschreven Inventaris Gildenarchief, III, n°. 41): „In den eersten en sal niem(en)t gheen ghewant sniden binnen Dordrecht, hy en si poorter, ende hy moet hebben een vri stal op die halle, op die boete van tien ponden, ende dat tlaken verloren, daer hi of snijt."

onder hen tot deken benoemd, „die die ghildebroeders en zusters in vreden setten sal". Bovendien zouden zij niet afzonderlijk hun stallen huren, maar gemeenschappelijk en om hun plaatsen loten [1]. Toen na het verleenen van den gildedwang in 1367 de bepaling gold, dat voortaan niemand laken in het klein mocht verkoopen, die niet lid van het gilde was, werd hierdoor den wevers voorgoed de gelegenheid ontnomen hun laken bij de el te verkoopen, tenzij zij hun bedrijf opgaven en zich bij het wantsnijdersgilde aansloten; het is duidelijk, dat hun positie hierdoor achteruitging. Ook tegenover andere ambachten hebben de wantsnijders hun monopolie weten te bewaren, in 1402 wordt den kleermakers verboden laken in het klein te verkoopen [2]. Naast den detailhandel bloeide de handel in vreemde lakens, vooral Engelsche worden genoemd [3]. De vreemde lakens moesten op de lakenhal ten verkoop worden aangeboden op vaste marktdagen [4]. Doch ook kwam het voor, dat de aangevoerde buitenlandsche lakens te Dordrecht geverfd werden, het zegel werd er dan tevoren afgenomen en het is zeer goed mogelijk, dat deze stukken daarna als Dordrechtsche lakens op de markt verschenen [5]. Hoe belangrijk de Dordtsche lakenhandel tegen het einde der veertiende eeuw was, blijkt nog hieruit, dat er afzonderlijke makelaars in lakens gevonden werden; van elk heel of half laken, dat zij verkochten, ontvingen zij een zeker bedrag; zij waren bovendien belast met het meten der stukken [6]. —

Niet zoo volledig als wij wel wenschten zijn wij over Delft ingelicht, dat eens een bloeiende draperie gehad heeft. Een onderzoek in het Delftsche archief bracht geen nieuwe gegevens voor de geschiedenis der veertiende-eeuwsche lakenindustrie in deze stad.

Reeds in 1316 wordt hier een lakenhal gevonden, voor zoover mij bekend is, de oudste in Holland [7]; in 1331 zijn hier zelfs twee dergelijke huizen te vinden, het oude, waarin naast de wantsnijders, naar het schijnt, ook de marsemans, d. i. kramers,

---

1) Ibid.: „Voort so en sal gheen ghildebroeder iof zuster, die in marcten varen buten, die en zullen deene buten den anderen ghenen stallen hueren, mar si zullen ghemene hueren ende cavelen."

2) Geschreven Inventaris Gildenarchief, III, n°. 44.

3) Fruin, a. w., I, pag. 67 en 255.

4) Ibid., I, pag. 246 (1387).

5) Ibid., I, pag. 68, n°. 199.

6) Ibid., I, pag. 67, n°. 197.

7) Hamaker, a. w., I, pag. 39.

en de linnenlakenverkoopers stonden en het nieuwe, dat de „lakenlude” voor 5 ℔ 's jaars gehuurd hadden. Of hiermede ook wantsnijders bedoeld zijn, valt niet uit te maken [1]).

De levering van lakens aan het grafelijk hof, in 1316 gemeld [2]), wijst er op, dat de Delftsche lakennijverheid reeds vroeg fijnere stoffen vervaardigde. Als bewijs, dat in de eerste helft der veertiende eeuw de industrie niet ontbrak, kan ook gelden, dat in 1342 aan Delft naast de laken- of ellemaat, d. i. het recht dat van elke wantstal geheven werd, ook de zegeling van de lakens, de zegelrechten dus, afgestaan werden door den graaf. Voortaan kwam dus de opbrengst van deze rechten in de stadskas [3]).

Over de tweede helft der veertiende eeuw zijn wij slecht ingelicht, uit geen enkel stuk leeren wij voor dien tijd iets van de Delftsche industrie of haar organisatie kennen; de groote brand van 1536, waarbij zooveel verloren ging, heeft hier vermoedelijk voor een groot deel schuld aan. —

Voor de Goudsche industrie zijn uit het laatste tiental jaren van de veertiende eeuw eenige gegevens voorhanden, die ons echter van den bouw dezer nijverheid geen duidelijk beeld geven. De oudste keuren zijn van 1391 [4]), zoodat aangenomen mag worden, dat omstreeks dezen tijd de draperie zich krachtiger begon te ontwikkelen. Zij geven een uiterst onvolledige regeling, die het kenmerk draagt van de periode, in welke zij ontstaan is en waarin slechts enkele onderdeelen, die blijkbaar voorziening eischten, behandeld zijn; een algemeene regeling was bij de veranderlijke industrieele verhoudingen onmogelijk. Wel blijkt in sommige gevallen het streven de Goudsche nijverheid op hooger peil te brengen. Naast de voorschriften over de qualiteit van de wol en lakens, over de lengte enz., die aan de Leidsche doen denken, getuigt hiervan de aan de drapeniers opgelegde verplichting voortaan alle lakens aan de ramen te slaan, opdat ze gerekt en nagemeten konden worden; dit gold echter slechts van die lakens, welke voor den verkoop, niet van die, welke voor eigen gebruik geweven werden [5]). Hetzelfde streven blijkt

1) Ibid., I, pag. 189 en 190; II, pag. 23, 56, 128 en 181. In 1344 (II, pag. 147) zijn nog „die lakenlude te Delf” voor een opbrengst van 5 ℔ aangeteekend.

2) Ibid., I, pag. 53.

3) v. Mieris, Groot Charterb., II, pag. 666, vgl. pag. 658.

4) Oudste Stadsboek (Hs. Gemeente-archief van Gouda), fol. 74vo, 75vo en 76; fol. 76vo (1399) en 77.

5) Ibid., fol. 75vo: „Voert so wye laken maken tot haer selfs draghen, of dat zijd binnen haer selfs huus meenen te besyghen, die moghen die lakene maken in wat manieren dat zi

ook uit de pogingen, die aangewend werden om personen naar de stad te lokken, die de lakens konden uutreeden, d. i. apprêteeren; vrijdom voor vier jaar van schot en waakdiensten werd beloofd aan alle uutreeders, die zich binnen Gouda wilden vestigen [1]). De resultaten hiervan zijn niet uitgebleven; reeds in 1402 worden te Gouda uutreeders vermeld [2]).

Van de arbeiderscategorieën worden slechts de vrouwen genoemd; haar toestand is nog niet geheel beperkt tot die van loonarbeidsters, zooals te Leiden, Haarlem en elders het geval was. Aan de nopsters, die in daghuur werkten, aan de scroodsters en de kemsters wordt nog toegestaan zelf lakens te reeden, d. i. voor de markt te produceeren, mits zij de herkomst van haar wol konden aantoonen. Deze laatste beperking diende natuurlijk om te voorkomen, dat de arbeidsters zich het haar ter bewerking toevertrouwde materiaal zouden toeëigenen. De contrôle over de nijverheid was aan drie wardeins opgedragen.

Van de vollers vernemen wij het eerst iets in den aanvang der vijftiende eeuw; dan blijken zij zich nog al te roeren, in 1407 gingen zij zelfs over tot een uitgang.

Uit deze spaarzame gegevens mag wel opgemaakt worden, dat de Goudsche lakennijverheid op het eind der veertiende eeuw eerst in den aanvang van haar ontwikkeling was. Tijdens het bloeitijdperk der industrie, dat in de volgende eeuw valt, onderscheidt Gouda zich, doordat hier voornamelijk eerste qualiteit lakens (de Goudsche puiken) geproduceerd werden. —

In Haarlem worden in het jaar 1343 reeds verscheidene vollers genoemd [3]); ook het bestaan van een halle, waaronder mogelijk de lakenhal moet verstaan worden, is uit dat jaar bekend [4]). De eerste uitvoerige stedelijke ordonnantie, die ons de verhoudingen in de industrie doet zien, is tot stand gekomen vóór het jaar 1412 [5]). Het beeld, dat ons deze keur geeft, is dat van een reeds geheel op kapitalistischen grondslag gevestigde nijverheid. Er is

---

willen, sonder verboernnesse; mer waer dat sake, dat zi daer yet af vercofteden, ende men dat betughen of beproeven mocht, dat waer op een boeten van 3 ponden."

1) Ibid., fol. 76: „Item so wat uutreeder hier binnen coemt om te wercken, sel 4 jaer lanc scotvry ende waecvry sitten."

2) Ibid., fol. 77vo.

3) Hamaker, a. w., II, pag. 236 en 237.

4) Ibid., II, pag. 228.

5) In 1392 wordt reeds gesproken over een ordonnantie van de draperie, die men moet naleven, gelijk de brief inhoudt, dien de drapeniers van de stad ontvangen hebben (Kuerboeck der stadt Haerlem, pag. 55.)

een scherpe economische afscheiding gekomen tusschen arbeiders en ondernemer: allen, die om loon arbeiden, den verver en verversknecht, den wever en weversknecht, kemsters, nopsters enz., is het verboden te „drapenieren”, d. i. als ondernemer op te treden [1]). De nopster werkt in daghuur in het huis van den lakenproducent [2]), de spinster spint eveneens in loondienst van den drapenier [3]). Als verdere vrouwelijke arbeidsters komen voor kemsters, scroodsters en kaerdsters; voor haar is de arbeidsmarkt het Westeinde, voor de wevers- en vollersknechts het Oosteinde van het Gasthuis-kerkhof [4]). De wevers werken tegen dagloon, niet op stukloon [5]); onder deze arbeiders en onder de vollers komen veel Brabanders en Vlamingen voor [6]). Verder worden nog genoemd de opreeders, die de stukken appréteeren en de ramers, die ze aan de ramen spannen en bewaken [7]). Deze ordonnantie toont, hoe ver de arbeidsverdeeling reeds gevorderd was en hoeveel zorg aan de onderdeelen van het product besteed werd. Wij vinden hier een vrij sterk ontwikkelde huisindustrieele organisatie, de draperie heeft het oude handwerk vervangen. De geheele industrie stond onder het toezicht van vier wardeins. Als grondstof was voornamelijk Engelsche wol in gebruik, daarnaast ook Schotsche [8]). —

De Amsterdamsche industrie vertoont in het algemeen weinig afwijkingen van de Haarlemsche [9]).

Uit het jaar 1371 wordt het bestaan van een gecombineerd gilde der droogscheerders, snijders en marslieden gemeld [10]). Tegen het einde der eeuw heeft ook hier de ondernemer zijn intrede gedaan. Wel bezitten wij evenmin als van Haarlem een algemeene keur

---

1) Enschedé, Kuerboeck, pag. 83: „Item gene verwer noch sijn knecht, noch wever of weversknechts, kemsteren, wollemaecsteren noch nopsteren, die werken om hoir loon, en sullen laken trapenieren bi 5 ℔ Holl., also dicke als men daermede bevonde, ten waer bi den waerdeyns.”

2) Ibid., pag. 81.

3) Ibid., pag. 81.

4) Ibid., pag. 82: „Item so sullen alle diegene, die hem besteden willen voor knapen te weven of te vollen, ende vrouwen, die hem besteden willen te noppen, te scroden of wol te maken, een plaetse hebben opt gasthuys kerchof, dats te verstaen die man opt Oost-ende die vrouw opt Westeynde.”

5) Ibid., pag. 85.

6) Ibid., pag. 86.

7) Ibid., pag. 87.

8) Ibid., pag. 88.

9) Het is merkwaardig, hoe dikwijls de Amsterdamsche draperiekeuren overeenstemmen met die van Haarlem uit het begin der 15e eeuw.

10) Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, I, pag. 318. — Zie nog Hamaker, Graf. Rek. van Holland, I, pag. 324.

uit deze periode, maar een keurboek uit later tijd, waarvan de codificatie in 1413 tot stand kwam, leert ons hoe de industrie georganiseerd was. Wij zien hieruit, hoe omstreeks 1400 de lakennijverheid een niet onbelangrijken trap van ontwikkeling bereikt had. Ook hier dezelfde afhankelijkheid van de arbeiders; de wevers- en vollersknapen, de nopsters, scroodsters, wollemaaksters, kaardsters en kemsters, — allen „wercluden, die hun bestaden te werken om hair loen" bij de werkgevers — zijn uitgesloten van de mogelijkheid zelf als ondernemer op te treden [1]). Alleen Engelsche wol mocht in Amsterdam verwerkt worden [2]), in dit opzicht stelde de industrie dus hooger eischen aan de producenten dan die te Haarlem.

Wenden wij ons thans tot de Leidsche lakenindustrie. Uit de dertiende eeuw zijn geen berichten van haar bestaan tot ons gekomen en tot 1350 is het niet mogelijk meer dan enkele schaarsche gegevens machtig te worden. Het eerst blijkt iets van de aanwezigheid van lakenbereiding in 1316; in dat jaar wordt de Vollersgracht genoemd [3]). Hier waren dus toen ter tijd de vollers gevestigd, wier bedrijf de nabijheid van water noodzakelijk maakte en die even als elders in een bepaald stadsgedeelte bijeenwoonden [4]).

Uit later tijd is ons nog de Weversteeg bekend; deze wordt het eerst in 1341 genoemd [5]). Een ververie, buiten Leiden gelegen, wordt in 1345 vermeld bij het vestigen van een rente [6]), een vollerie in 1359 aan de Vollersgracht; in dezen tijd woonden dus

1) Breen, Rechtsbr. der stad Amsterdam (O. Vad. Rechtsbr. II, 4), pag. 41.

2) Ibid., pag. 39, § 4.

3) Fundatieboek St. Pieterskerk, fol. 37vo: „.... mijn huus mitten erve, dat ic leggende hebbe op die Vollersgraft, ende belegen heeft an die een zyde Willem Willemsz. ende an die ander side Hildegont ende Gheert Claissone mit sinen stalhuys ende boemgaert, die Dircx van Haerlems plagen te wesen, streckende van der Volresgraft an Heynrix Hamers erve." — In latere jaren wordt de Vollersgracht nog genoemd in 1358, 1363, 1372, 1373 enz. (Regesten Hooglandsche kerk n°. 107, 109, 110, 156, 161, 351 en 359). — Tegenwoordig is de Vollersgracht gedempt en veranderd in Langebrug.

4) Zoo ook in Utrecht b.v., waar men de buurten „onder de mandemakers, onder de schuitenmakers, onder de kistemakers, onder de lijndreyers, onder de ledersnidere, onder de lakensnijders" enz. kende; v. Riemsdijk, Geschied. van de Kerspelkerk v. St. Jacob, pag. 185. — Keutgen, Aemter und Zünfte, pag. 140 v., heeft er op gewezen, hoe dit samenwonen in eenzelfde stadsgedeelte van beteekenis was voor de bedrijfs- en marktcontrôle.

5) Register Heilige Geest, n°. 2, fol. 3: „Dit siin die renten in die Weversteghe.... Dat huys ende optat erve dat ... gheleghen is in die Weversteghe." (Weeshuis Archief. Afd. B). Verder wordt deze steeg nog genoemd in 1348 en 1373 (Regesten Hoogl. kerk, n°. 45, 47 en 363), 1369 (Reg. Heil. Geest, n°. 2, fol. 10), 1388 (Stedeboek, fol. 36) en bij Hamaker, kb. 1406, VI, 26. — De Wolsteeg vind ik vermeld in 1442, Groot Bewijs A, fol. 32.

6) „Op hoir verwerie buten Leyden." Charter Hoogl. Kerk; Regesten, n°. 38.

de vollers nog op de oude plaats [1]). De ellemaat, het recht dat de wantsnijders van hun stallen moesten voldoen, wordt reeds in 1333 als den burggraaf toebehoorende genoemd [2]). Eerst in 1351 hebben wij de onmiskenbare bewijzen, dat de Leidsche industrie zich krachtiger begint te organiseeren; dan weet de stad van den graaf het privilege te verwerven, dat voortaan niemand laken reeden zal binnen den omtrek van drie mijlen om de stad, behalve in de vrije steden [3]). Hier hebben wij dus een voorbeeld, hoe de plattelandsindustrie onderdrukt wordt in het belang van de stedelijke producenten. Het zal vermoedelijk wel dit privilege geweest zijn, dat Philippus de Leyden in zijn beroemde werk op het oog had, toen hij zoo sterk tegen dergelijke verbodsbepalingen te velde trok en deze als onrechtvaardig veroordeelde, daar zij de rechten van anderen schonden en in het algemeen de grootste willekeur met zich brachten [4]). In den eersten tijd zal het privilege wel nageleefd en de opkomende industrie door dezen beschermenden maatregel gebaat zijn, maar zeker is het, dat de plattelandsindustrie er niet geheel door vernietigd is, daar ongeveer honderd jaar later Leiden opnieuw zich verplicht ziet tegen deze concurrentie op te treden.

In de tweede helft der veertiende eeuw beginnen de bronnen uitvoeriger te worden. De oudste keur, die iets leert van de lakennering, is van 1363 [5]), en geeft een regeling voor den verkoop van laken: bij verkoop van heele of halve stukken moeten makelaars, door de stad hiertoe benoemd, assisteeren; de lakens moeten geleverd worden in de herberg van den kooper, waar ook het nameten behoorde te geschieden. Niemand mocht verder zijn laken van de ramen nemen, tenzij het met het stadszegel voorzien was; die lakens zouden verbrand worden, die 't zij inheemsch product of ingevoerd, grove fouten in het weefsel

1) „.... ende voert te versien op Ghisebrechts huyse ende erve, dair nu ter tijt sine volrye in staet." Charter Hoogl. kerk; Regesten n°. 131. Ook aangehaald in Muller, Regesta Hannonensia, pag. 297. — Cammakers, die de weverskammen vervaardigen, worden genoemd in 1354 (Reg. Hoogl. kerk, n°. 70) en 1366 (Brievenboek Katrinen Gasthuis 1397) enz.

2) v. Mieris, a. w., II, pag. 553 en 568.

3) v. Mieris, a. w., II, pag. 807: „Ende niement en sel in drie mylen na der stede van Leyden laken reden, dan in onsen vrien steden."

4) De cura reipublicae, Cas. 42: „Ex praemissis capias argumentum, non valere illud privilegium, quod temporibus meis indultum vidi quibusdam, ut infra tres leucas (tria miliaria vel quattuor) in nullis villulis et casis circumiacentibus alicui oppido, textores vel fullones vel huiusmodi operarii commorari non poterant, vel sua officia exercere. Nam istud directe impietatem respicit, et ius ac proprietatem aliorum absorbet, et maximam violentiam inclusam habet."

5) v. Mieris, Handvesten, pag. 363.

vertoonden. Van hetzelfde jaar dateert tevens een ordonnantie voor de vollers, die, al stemt zij op de meeste punten met de latere voorschriften overeen, toch eenige aanwijzingen geeft omtrent de voorgeschiedenis der Leidsche lakennijverheid. Hoewel de ordonnantie voor de vollers gegeven is, worden de drapeniers, hier lakenreeders geheeten, reeds erin genoemd; een groot aantal van deze was in de stad aanwezig: „want hem vele van der gemeente dairmede generende sijn" zegt de keur. De draperie, het huisindustrieele systeem is dus reeds in de stad overheerschend. Betreffende de vollerij zelf worden verschillende voorschriften gegeven, die of ten doel hebben een goede bewerking te waarborgen of den arbeid der vollers en vollersknechts te regelen; hun arbeidsovereenkomst, arbeidstijd en loonsbetaling worden gedeeltelijk vastgesteld. Het loon zelf werd zoowel voor de meesters als voor de knechts door het gerecht voor elk laken bepaald, al naar de breedte was; het bedingen hiervan was dus niet aan de partijen overgelaten. Verder blijkt uit deze oudste keur bij vergelijking met de latere, hoe het Leidsche laken steeds grooter afmetingen begon aan te nemen; in deze wordt als de normale breedte drie el aangenomen, twintig jaar later is dit $^{13}/_{4}$, in 1391 reeds $^{14}/_{4}$.

Na deze keur heeft de overheidszorg voor het bedrijf zich steeds verder uitgebreid; de uitvoerige ordonnantiën, die in de volgende jaren de lakenproductie trachtten te regelen, leggen hiervan voldoende bewijs af. Met de overige keuren, die het stedelijk leven betroffen, werden deze bedrijfskeuren in het stedelijk keurboek opgenomen. Het is de vraag, in welken tijd deze voorschriften uitgevaardigd zijn, met name de drie eerste over de draperie en vollerie, die de rij openen van de talrijke keuren op de lakenindustrie, die door Hamaker in zijn verzameling opgenomen zijn [1]). Zij zijn ongedateerd, doch moeten voor 1384 tot stand zijn gekomen, daar de volgende keur dit jaartal draagt. De grens naar de andere zijde is 1363; de keur uit dat jaar valt buiten deze codificatie.

Van het belang, dat toen reeds de draperie voor de stad had, getuigt ook een charter, waarin bisschop Arnold van Utrecht aan de Leidsche burgers vergunde op de heilige dagen te werken, indien dit noodzakelijk was voor de draperie, en bepaalde,

---

1) Hamaker, De middeneeuwsche keurboeken van de stad Leiden, keurb. n°. 3, keur 128—130 (pag. 101 v.).

dat de geestelijke rechters in dat geval niet zouden straffen [1]).

Ook het Leidsche verfproces heeft zich in deze periode ontwikkeld; zoo liet de Heer van Gouda in 1363 eenige lakens, die te Brugge gekocht waren, niet daar, maar te Leiden verven [2]).

De Leidsche draperie breidde zich sterk uit in de volgende jaren; de keuren stellen ons nu in de gelegenheid de sociale organisatie der industrie volledig te leeren kennen. De drapenier verschaft de grondstof aan de kemsters, spinsters en wevers en laat het laken verder „opreeden" door den voller en verver, de nopster en wiedster. Vooral de vollers verzetten zich tegen den druk van den ondernemer en trachtten zich in de jaren 1372 en 1393 door werkstaking hiertegen te verweren.

De qualiteit der afgewerkte stof wordt steeds beter; de oudste keuren geven geen aanwijzingen over de te verwerken grondstof, maar al spoedig worden voorschriften gegeven over de qualiteit der wol; men kent dan reeds „laken van soorten" en „anderde" lakens. In het jaar 1396 eindelijk heeft de Engelsche wol binnen Leiden haar intrede gedaan en dit beteekent een keerpunt in de ontwikkelingsgeschiedenis van de Leidsche draperie; van nu af ontplooit zij zich en treedt concurreerend op de buitenlandsche markten op.

Orlers, die in zijn beschrijving van Leiden de vergrootingen, die de stad ondergaan heeft, in verband brengt met de ontwikkeling van de draperie, schrijft deze voornamelijk toe aan den toevloed van de bewoners van Ieperen, die hun vaderstad wegens de troebelen verlaten hadden [3]).

Reeds heeft prof. Blok erop gewezen, dat Orlers zich waarschijnlijk vergiste, toen hij een vergrooting van Leiden op het eind der dertiende eeuw aannam [4]); hiermede kan dus niet de overkomst der Iepenaren in verband worden gebracht. Toch blijft de mogelijkheid bestaan, dat in het laatste kwart der eeuw zich Vlamingen in Leiden gevestigd hebben, aangetrokken door de belofte van tien jaar tolvrijheid door Floris V in 1278 aan

---

1) „Si in necessariis que lanificium aut agriculturam seu aggerum reparationem conspicuit, et alias ubi mora esset ablatura periculum, opidani vestri casibus providendo futuris sanctorum festa violent, illos in hiis casibus conscientie sue committimus nec super hiis per provisores nostros corrigi volumus in hoc passu." Charter Leidsch Archief (R. Elsevier, Inventaris I, pag. 21), ook opgenomen in Privilegeboek B, fol. 28.

2) De Lange van Wijngaerden, I, pag. 638. — Ook aan het grafelijk hof hebben de Leidsche drapeniers wel lakens geleverd, zoo in 1396. Charter A, 65 (R. Elsevier, I, pag. 26).

3) Orlers, pag. 41 en 43.

4) Blok, Eene Hollandsche stad in de M. E., pag. 57.

de vreemde wevers, die zich in zijn landen wilden vestigen, gedaan [1]), bewijzen hebben wij hiervoor echter niet. Waarschijnlijker komt het mij voor, dat de overlevering, waarop Orlers dit verhaal van de immigratie der Iepenaren grondt, chronologisch onjuist is. De groote trek der Vlamingen naar Holland heeft eerst later plaats gehad tengevolge van den achteruitgang der Vlaamsche steden op het eind der veertiende, maar vooral in de vijftiende eeuw, en het is vermoedelijk deze vestiging geweest, die de door Orlers vermelde overlevering heeft doen ontstaan. Vóór 1400 hebben zich dan ook te Leiden slechts weinig Vlamingen gevestigd, zooals de opgaven uit de Poortersboeken duidelijk maken. Hierin werden allen geboekt, die binnen Leiden kwamen en burger werden, dikwijls met opgave van de plaats van herkomst, zoodat nagegaan kan worden, welke plaatsen aan Leiden nieuwe poorters geleverd hebben. Tusschen de jaren 1365 en 1400 werden 1683 nieuwe burgers ingeschreven; van 407 van deze is de herkomst bekend. Het beeld van den trek naar de stad, uit deze gegevens verkregen, zal hoewel niet volledig, wel ten naasten bij als het juiste mogen worden beschouwd.

ZUID-HOLLAND.

a. *uit den omtrek van Leiden* [2]).

Ter Aar	2
Alkemade	4
Land v. Alkemade	1
Alphen	8
Benthuizen	3
uter boemgert	2
Boschhuizen	1
Boskoop	1
Friezekoop	1
Gelderswoude	1
Hazerswoude	33
's Heer Jacobswoude	2
Hoogmade	2
Katwijk	18
Koudekerk	16
Leiderdorp	5
Leimuiden	1
Lisse	1
Merenburch	4
Noordwijk	3
Oegstgeest	4
Ofwegen	1
Oude Wetering	1
Oudshoorn	6
Poelgeest	2
Raaphorst	2
Roelof-Arendsveen	2
Rijnsaterwoude	3
Rijnsburg	5
Stompwijk	2
Valkenburg	7
Voorburg	3
Voorhout	1

1) Van vollers, die Orlers noemt, is dus in elk geval geen sprake.

2) Hieronder volgen alle plaatsen, die binnen een afstand van drie uur gaans om Leiden gelegen zijn.

Voorschoten	9
uten wairde	1
Warmond	5
Wassenaar	9
Saenhusen	1
Santhorst	1
Zegwaard	4
Zoetermeer	23
Zoeterwoude	10
Zonnevelt	1
Zwieten	2
Zwietersluis	1
Ter Sijl	1
	216

b. *Overig Zuid-Holland.*

Korter Aar	1
Langer Aar	3
Aarlanderveen	10
Bleiswijk	6
Bodegraven	2
Delft	4
Dordrecht	2
Gorkum	2
Gouda	4
's Gravezande	1
Den Haag	2
Hillegom	1
Kralingen	2
De Lier	1
Naaldwijk	1
Nieuwenhoorn	1
Nieuwkoop	6
Nieuwland	1
Nieuwveen	2
Oudewater	1
Land van Putten	1
Reewijk	2
Rieden	1
Rotte	2
Rotterdam	2
Schiedam	2
Sluipwijk	1
Van der Waddinge	1
Waddingsveen	2
Woerden	2
't Wout	1
Zevenhuizen	1
Zwammerdam	3
Zijdwinde	2
	76

NOORD-HOLLAND.

Aalsmeer	1
Akersloot	1
Alkmaar	2
Amsterdam	1
Broek	1
Egmond	1
Enkhuizen	1
Graft	1
Haarlem	4
Heemstede	1
die Hollander	1
Hoorn	2
Huisduinen	1
Kalslagen	1
Medemblik	3
Nieuwendam	1
Nieuwer Amstel	1
Schoorl	1
Schoten	6
Uitgeest	1
Weesp	1
Westwoud	2
Wijk (*Beverwijk*)	1
	36

ZEELAND.

Hoogelande	2
Hulst	1
Reimerswaal	1
de Zeelander	2
	6

Utrecht.

Doorn	1
Ter Eem	1
Utrecht	1
IJselstein	1
	4

Gelderland.

Arnhem	1
Barlham (*Barlant*)	1
Beek	1
Beesd	1
Deil	1
Elst	1
Gaghelenberghe (*Galgenberg*)	2
Cortebeec	1
van der Leye	1
Lunteren	1
Ooi	1
Reden	1
Voorbroek	1
Zandwijk	2
	16

Brabant en Limburg.

Brabant	2
Breda	2
St. Geertruidenberg	1
's Hertogenbosch	3
Heusden	1
Kraenmeer (*Craeymeer?*)	1
Leur	1
Remunde (*Roermond*)	1
	12

Overijsel.

Borne	1
Kampen	1
	2

Groningen.

Ewer	1
	1

Friesland.

Spangen	1
die Vriese	1
	2

Belg. Limburg.

Salehem	2
St. Truyen	2
	4

Belg. Brabant.

Brussel	1
Diest	3
Leuven	1
Tienen	2
	7

Antwerpen.

Antwerpen	3
Mechelen	4
	7

Luik.

Sichen	1
	1

Vlaanderen.

Damme	2
Dendermonde	1
Dixmuiden	1
Ieperen	3
Vlaanderen	1
	8

Frankrijk.

Frankrijk	1
Kamerrijk	2
	3

Duitschland.

Aken	1
Heinsberg	1
Keulen	1
Cleef	1
Sonsbeeck	1
	5

Engeland.

Nottingham	1
	1

Deze statistiek geeft ons een belangrijke aanduiding, hoe wij ons in de laatste helft der veertiende eeuw den trek der bevolking naar de stad hebben te denken. In de eerste plaats leveren de omliggende dorpen rondom Leiden hun contingent in de nieuwe poorters; zij alleen hebben hier voor 53 % deel aan. Daarna volgt het overige deel van Zuid-Holland. Het platte land van deze provincie alleen heeft voor 67 % bijgedragen tot de nieuwe bevolking; slechts een zeer klein aantal komt uit de steden. Wat deze cijfers vooral sterk doen uitkomen, is de geringe emigratie uit Vlaanderen; op grond hiervan schijnt het mij geoorloofd den invloed van de Vlaamsche industrieelen op de Leidsche nijverheid af te wijzen.

HOOFDSTUK II.

Het technisch proces.

De kennis van de techniek der middeleeuwsche lakenindustrie in ons land is nog uiterst gering; eene beschrijving, die aan eenigszins ernstige eischen voldoet, bestaat niet, terwijl de bronnen in het algemeen niet zoo rijkelijk vloeien, dat zij ons in staat stellen iets meer te geven dan een overzicht van de hoofdbewerkingen, die het product ondergaat. Onze Leidsche bronnen vormen hierop eene uitzondering, doch wanneer in het volgende getracht wordt een uiteenzetting te geven van de Leidsche lakenbereiding, geschiedt dit nochtans met eenigen schroom, daar het uitermate moeilijk valt, uit de verspreide voorschriften een duidelijk beeld samen te stellen van het veelsoortig proces, dat de wol ondergaat, voor zij als consumptie-artikel in het verkeer opgenomen wordt. De bestaande middeleeuwsche handboeken of verhandelingen zijn ons daarvoor slechts weinig van dienst geweest; zij geven niet meer dan een algemeenen indruk der industrie en kunnen ons voor de bijzondere historische of locale verschillen niet tot leiddraad zijn [1]).

---

1) Bedoeld zijn: H. Géraud, Dictionnaire de Jean de Garlande, in: Paris sous Philippe-le-Bel, Paris 1837, pag 580—612, volgens den uitgever uit de 12e eeuw. Het werk bevat slechts eenige, weinig samenhangende notities over de techniek. — Theophilus Presbyter, Schedula diversarum artium, uitgegeven door Albert Ilg in de Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance, VII, Wien 1874, voor het verfproces van belang (± 1200). — L'Arte della Seta in Firenze, Trattato del secolo XV, uitgegeven door G. Gargiolli, Florence 1868, dat over de zijdeweverij handelt. — Trattato dell' Arte della Lana, uitgegeven door A. Doren in zijn Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte, Bd. I, pag. 484—493, Stuttgart 1901, een hoogst interessante en gedetailleerde uiteenzetting van de opeenvolgende bewerkingen, die de wol te Florence ondergaat; uit de 15e eeuw. — Van later tijd is Plictho, De larte de tentori che insegna tenger panni telle banbasi et sede si per larthe magiore come per la comune, composto per Gioanuentura Rosetti, Venetia 1540 (86 pag.). Dit hoogst zeldzame boekje — de heer F. Driessen te Leiden was zoo vriendelijk mij zijn exemplaar ten gebruike af te staan —

Voor deze zijn wij uit den aard der zaak aangewezen op onze Leidsche bronnen, met name op de keurboeken der draperie [1]), die tot in de onderdeelen de stadia, die het ruwproduct doorloopt, trachtten te regelen. Wanneer wij deze codificaties van industrieele voorschriften gebruiken om de middeleeuwsche techniek te leeren kennen, dan beantwoorden zij daarbij aan het doel, waarmee zij voor een gedeelte althans geschreven zijn. Zijn toch deze boeken aan den eenen kant te beschouwen als uitvloeisels van de zorg der overheid om het industrieele leven van dien tijd te regelen — als administratieve voorschriften dus, die verplichtingen opleggen aan zekere groepen, die aan de productie deelnemen —, anderzijds vervullen zij de functie van handboeken, waaruit de producent de techniek van het proces kan leeren. Zoolang een technische wetenschap niet bestaat, zijn de producenten aangewezen op overlevering van de vroegere praktijk, op eigen ervaring en op deze rechtsboeken. Slechts de laatste van deze bronnen is voor ons toegankelijk gebleven. Doch bij het gebruik hiervan doet zich een gevaar voor, dat niet onderschat mag worden. Een handleiding heeft het voordeel, dat het den stand van het proces op een gegeven oogenblik mededeelt; een verzameling voorschriften als de hier gebruikte, die zich ongeveer over twee eeuwen uitstrekt, doet dit niet. Het is mogelijk, dat men door combinatie van in tijd zoo ver uit elkaar gelegen voorschriften, een onjuist geheel verkrijgt. In het volgende is er daarom naar gestreefd een beeld van de industrie te geven, zooals zij zich aan ons voordoet uit de bepalingen van het eind der 14e tot dat der 15e eeuw, een periode dus, waarin de hoogste bloei der middeleeuwsche industrie ten onzent valt, de techniek weinig gewijzigd wordt, de overtredingen

---

behandelt uitvoerig het geheele verfproces; eenige afbeeldingen versieren den tekst.

Voor de Nederlandsche gewesten is mij slechts een werkje bekend, dat eenigszins een handboek wil zijn voor het 16e-eeuwsche verfproces; ik bedoel het in het begin der 16e eeuw gedrukte: „Tbouck van wondre. Gheprint in de princelycke stadt van Bruesel, in den Zeeridder, bi mi Thomaes van der Noot, opten VII dach van Februario int jair ons Heeren XVC ende XIII." (4°, 36 bladz.). Het mij bekende exemplaar is aanwezig in de Kon. Bibl. te Brussel (Bibl. Hulthemiana, I, No. 9835). Van de 87 artikelen, die genummerd zijn (de paar laatste zijn dat niet) hebben slechts de eerste 50 betrekking op ons onderwerp; de overige behandelen het verven van linnen, fluweel en zijde, het brengen van kleuren op doek of papier, het verven van leer, de wijnbereiding, het weekmaken van staal, enz., dikwijls echter zoo, dat wij meer aan huismiddelen denken, dan aan voorschriften, bruikbaar voor de industrie. Ook de bladzijden, voor ons van belang, zijn niet geheel en al vrij te pleiten van dit gebrek.

1) De aan de lakenindustrie gewijde hoofdstukken in „De middeneeuwsche keurboeken van de stad Leiden" (Leiden 1873), door Hamaker gepubliceerd, behooren hier natuurlijk ook toe.

in geringe mate toenemen, zoodat men nog gelooven mag aan een vrij algemeene naleving der technische gebodsbepalingen, een periode, waarin op het oude rustig voortgebouwd wordt, en zich nog niet het onrustig zoeken naar nieuwe procédé's openbaart, dat de zestiende eeuw in sterke mate vertoont. Waar uit dezen laatsten tijd voorschriften besproken worden, geschiedt dit met uitdrukkelijke opgave van den tijd, waaruit zij stammen, om aldus ook op de latere afwijkingen van het proces te kunnen wijzen. Door geen bepalingen bij elkaar te voegen, die in tijd niet bij elkaar behooren, hopen wij het gevaar van een „Zerrbild" zooveel mogelijk ontgaan te zijn en van ons doel, een beeld van den bloeitijd der Leidsche draperienering te geven, niet al te ver verwijderd te zijn gebleven. Bovendien zal in het kort gewezen worden op de enkele verschijnselen, die reeds in het derde kwart der zestiende eeuw, een tijd waarin de oude lakennijverheid haar ondergang nabij was, de opkomst eener nieuwe industrie aanduidden.

Op deze technische geleding berustte de sociale organisatie der industrie; de arbeidsverdeeling, zoowel de „productieverdeeling" als de „arbeidssplitsing" [1]) staat met haar in het nauwste verband; zij is tevens een maatstaf ter beoordeeling van de levenskracht der industrie.

Indien de volgende beschrijving sommigen te uitvoerig mocht lijken, men vergete niet, dat het soms gewenscht was, enkele verrichtingen, van schijnbaar onbelangrijken aard, in het exposé op te nemen, daar zij later een belangrijker plaats in het proces der zeventiende eeuw zijn gaan innemen; dit is in het algemeen het geval als een „Produktionsabschnitt" gesplitst wordt en de deelbewerkingen aan verschillende arbeiders opgedragen worden. —

Het invoeren per schip of wagen van het ruwproduct — vellen of wol — is slechts toegelaten tusschen de morgen- en avondklok [2]); de grondstof komt terstond onder toezicht van de stedelijke beambten. De raamwachters moeten den wardeins de aankomst berichten, waarna de wol aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen wordt; om ongewenschte invloeden te vermijden, is bepaald, dat niemand hierbij tegenwoordig mag zijn [3]). De vellendragers brengen daartoe de vellen of zakken wol naar de gasthuizen — eerst naar het stadhuis, het Onze Vrouwen-gasthuis,

1) Wij volgen de door Bücher ingevoerde terminologie.

2) Overtreding: Correctie Boek B, fol. 269vo (1476).

3) Hamaker, App. VII, 51.

het St. Katrinen-[1]) en het St. Barbara-gasthuis[2]), later ook nog naar het St. Jacops-gasthuis[3]) — waar het aangevoerde door de vier gezworen vellenschieters naar de qualiteit bijeengelegd wordt. De grondstof, die onvoldoende is, moet weer uit de stad gevoerd worden. Tot hun hulp kunnen zij vellendeelers nemen, „om alle die velle te helpen deelen ende te schieten"; voorwaarde tot de uitoefening van dit beroep is, dat men twee jaar lang witmaker (leerbereider) is geweest[4]). 't Zij door de vellenschieters in persoon, 't zij onder hun toezicht, worden de grove wol en vellen uit de massa op zijde gelegd.

Korten tijd is het den drapeniers ook toegestaan, zelf vellendeelers te nemen[5]), terwijl zij, die hun eigen goed inbrachten en verwerkten, thuis deelen mochten[6]). Ter vermijding van fraude mochten de vellendeelers geen aandeel hebben in de partij, die zij deelden[7]).

Eerst na de deeling krijgen de drapeniers de beschikking over hun goederen; zij halen deze af aan de gasthuizen en beginnen dan met de verdere bewerking. Allereerst wordt de wol van onreinheden zooveel mogelijk ontdaan; zij wordt daartoe gewasschen in de wateren onmiddellijk rondom de stad[8]), waardoor veel van het vuil weggevoerd wordt; het overige wordt vóór het verven verwijderd. Bij het wasschen raakt veel wol verloren; aan den eigenaar is daarom toegestaan de wol met een schuit op te visschen[9]). De vermindering aan gewicht, die de wol hierdoor lijdt, is groot; waarschijnlijk bedroeg zij minstens 30 %[10]). Het is van het hoogste belang, dat de wassching goed geschiede;

---

1) Ibid., App. VII, 16 en 40.

2) Kenningboek B, fol. 246vo (1458).

3) Kenningb. E, fol. 254vo (1491) en Vroedsch. Resol. 1541, Nov. 10, fol. 11vo. — Later werd het stadhuis voor dit doel niet meer gebruikt. — Noch het St. Barbara-gasthuis noch het St. Jacops-gasthuis zijn eigenlijk ooit gasthuizen geweest.

4) Drap. Kb. II, II, 24 (1448). Vgl. ook Correctie Boek G, fol. 153 (1527). — Hierdoor wordt ook verklaard, waarom de wardeins de gezworenen van de witmakers kiezen.

5) Drap. Kb. III, I, 20 (afgeschaft 1456).

6) Drap. Kb. III, I, 20; V, II, 8.

7) Drap. Kb. III, I, 22 (1456).

8) Drap. Kb. II, III, 35 wijst „der stede vest" aan tusschen de Mare en de Zijlpoort; in de stad zelf is het wasschen verboden. In de 16e eeuw worden de voerlakens gewasschen tusschen de Mare en Rijnsburger Poort.

9) Drap. Kb. III, II, 42 (1463); IV, III, 42 (1496); V, III, 27; VI, III, 14.

10) Dit is op te maken uit een geval, behandeld in Kenningb. K, fol. 147 (1532): Er was een zak wol gekocht, wegende 447 pond, waarvan het *meerendeel* ongewasschen was; door het wasschen woog de zak 144 pond minder: „dieselve wolle (was) gelaect 144 ponden". Een resultaat, dat niet veel verschilt met dat van nieuwere wijzen van bewerking.

slecht wasschen verhindert later bij het verfproces het goed opnemen van de kleuren; de glans van het geverfde goed hangt voor een groot deel af van goed gewasschen en ontvet wolmateriaal; daarom moet getracht worden zooveel mogelijk stof, vuil en vetdeelen te verwijderen. De vellen, die nog niet van de wol zijn ontdaan, worden in kuipen begoten en te weeken gelegd [1]).

Is de wol geheel droog geworden, dan wordt zij van de vellen verwijderd; op welke wijze dit plooten of afsteken gebeurde, blijkt niet [2]); vermoedelijk werd de wol, weinig verschillend met tegenwoordig, van de vacht geschoren [3]) en dan nogmaals gewasschen. De aldus gezuiverde en gereinigde wol kan thans het verfproces ondergaan; doch niet alle soorten volgen dezen weg. Slechts die lakens, die een hoogere waarde vertegenwoordigden, worden in de wol, de overige soorten worden als geweven goed aan het stuk geverfd.

Het verfproces is een der belangrijkste van de geheele techniek; het is beslissend voor de handelswaarde van het goed; de naam van de middeleeuwsche draperiestad hing voor een groot deel af van de deugdelijkheid van haar verfmethoden, van de qualiteit harer verfsoorten en de schoonheid harer kleuren. Vandaar dat de overheidszorg voor dezen tak der industrie tot in de kleinste bijzonderheden afdaalt; vandaar een angstvallige zorg voor de degelijkheid der bewerking en een nauwkeurig waken over de naleving der technische voorschriften. Vooral op dit gebied was er tusschen producent en overheid strijd over de reglements-ontduiking, die elk jaar grooter omvang aannam, zonder dat men bij machte was door straffen het kwaad te doen verdwijnen of althans te temperen.

Door voor 't weven de wol te verven, verkrijgt men degelijker waar; de verfstof kan nu alle wolharen bereiken en kleuren, wat uitgesloten is bij verven aan het stuk; dan raakt de kleurstof slechts de oppervlakte van het goed, de kleur verliest eerder haar oorspronkelijken glans en is minder duurzaam; bij doorsnede zullen

---

1) Drap. Kb. II, III, 35 (1450): „die cupen, dair die vellen te weeck leggen." Verder Aflezing Boek B, fol. 162 § 14, 1549. — Of hierbij warm water gebruikt werd, zooals tegenwoordig, is onzeker.

2) Ook heden is deze bewerking nog te Leiden te zien.

3) Van uitrukken der wol zal wel geen sprake geweest zijn. Hoe lang achterlijke methoden blijven bestaan, blijke hieruit, dat volgens inlichtingen mij verstrekt, nog na het midden der 19e eeuw in sommige streken van ons land de wol uitgerukt werd, b.v. in Brabrant; dikwijls gaat dan vleesch met de wol mee, die daarvan later weer gezuiverd moet worden. — Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 2; App. VII, 46 § 3 en 58 § 1 (1424).

in het laken ongeverfde haren zichtbaar zijn [1]). Dikwijls worden de in de wol geverfde lakens nogmaals geverfd aan het stuk, doch uit den aard der zaak ondergaan slechts de beste soorten deze dubbele bewerking [2]). Overigens is de behandeling bij het verven der wol dezelfde als die bij de lakens aan het stuk; de volgende beschrijving geldt dus zoowel de een als de andere methode.

Dat de scheiding, die elders op te merken is tusschen de rood- en blauwzieders [3]), ook te Leiden gevonden wordt, blijkt voldoende uit de bronnen [4]); zij berust op de strenge onderscheiding tusschen de verschillende kleurstoffen, die de beide groepen gebruiken, en hun behandeling; aan het geel-, groen- en zwartverven is door den betrekkelijk lagen stand der techniek geen afzonderlijke plaats aangewezen [5]); men kende nog niet de verfstoffen, die deze kleuren direct opleverden; voor de bereiding hiervan was dus altijd toevoeging van een der hoofdkleuren vereischt.

De in het proces gebruikte verfmiddelen zijn alle aan het plantenrijk ontleend, kunstmatige verfstoffen waren te Leiden onbekend.

De kleuren, waarin de blauwververs verven, zijn behalve licht en donker blauw, moreit [6]), zwart en licht en donker groen. Hun

---

1) Zie b.v. Correctie Boek H, fol. 2 (1528): „Alsoe tot kennesse van den wairdeyns gecomen is, hoedat enige blaeuverwers, tzy doer faulte van tweede ofte doer subtijlheyt om hoer weet te sparen, dit blaeuwen also niet gevroecht noch geverwet en hebben, alst behoert, zoedat die zwarten wit in hoeren gront gebleven zijn ...."

2) B.v. Hamaker, App. VII, 12: „Behoudelic dat men alle puken doncker blaeuwen sel an die wolle, die swart wesen sellen ...." (1417). Een voorbeeld van aan het stuk geverfde lakens zijn o. a. de grauwe lakens, vgl. Drap. Kb. I, III, 24. — Een garenziederij wordt genoemd in Kenningb. H, fol. 440 (1519), vgl. ibid. I, fol. 117vo (1522).

3) Bij een eenigszins ontwikkelde industrie doet zich dit verschijnsel steeds voor; ook te Delft blijkt deze scheiding te zijn, vgl. Soutendam, Het oudste keurboek van Delft (N. Bijdr. voor Rechtsgeleerdh. en Wetg. 1876, pag. 416): „Scoudt, scepenen ende raide der stede van Delf hebben ghekuert ende doen gebieden, dat van nu voirtan gheen verwer binnen der stede van Delf veruwen en sal scharlaken, roen, roeseyen, akeleyen ofte taneeten, anders dan Jan IJsbrandsz. dese drie jair lang nu naestcomende geduerende. Ende die ander veruwers sellen mogen veruwen swarten, blouwen ende groenen ende gheen anderen veruwen moeten veruwen ...." (1465). — Een voorbeeld in het buitenland is o. a. Florence.

4) Het onderscheid in techniek heeft hier een splitsing in organisatie veroorzaakt; de blauw- en roodzieders zijn elk in afzonderlijke vereenigingen georganiseerd. Ook in de 17e eeuw is dit te constateeren.

5) In tegenstelling met de 17e eeuw, waar men een tiental groepen kan onderscheiden.

6) Het is onzeker, welke kleur hiermede precies bedoeld is; Kiliaen verklaart het als purpuroceruleus, paars; doch deze kleur kan moeilijk bedoeld zijn, daar het paarsverven onder het roodverven ressorteert. Vermoedelijk is het een variatie van zwart: de moreiden worden meestal met deze tegelijk genoemd en moeten eveneens vooraf geblauwd worden: Hamaker, Kb. n°. 3, 186 § 2; Drap. Kb. I, VII, 12 § 1; IV, VII, 49; V, VI, 21 en 22; VI, VI, 13. Vgl. ook Ducange i. v. moreta: pannus niger. In Drap. Kb. I, III, 24 wordt zwartverven en moreiden synoniem gebruikt.

voornaamste kleurstof is de weed [1]), die de blauwe kleur geeft; alle lakens, die door de handen van de blauwververs gaan, ook die, welke ten slotte een andere kleur krijgen, worden hiermede eerst geverfd, waarnevens voor een fraaieren toon de mede gebruikt wordt; herhaaldelijk vinden we uitdrukkelijk vermeld, dat alle zwarte lakens vooraf blauw geverfd moeten worden, om eerst daarna de verlangde kleur te verkrijgen [2]). Beitsmiddelen bij het eigenlijke blauwverven worden niet genoemd; beter zijn wij ingelicht over de fixeermiddelen, die bij het zwartverven gebruikt werden; als zoodanig komen voor berenclaeu [3]), blicxer assche [4]), hertshoern [5]) en aluin, met toevoeging van zemelen en water [6]).

De roodververs leveren de licht en donker rood getinte lakens, de houtroode, de licht en donker mederoode [7]), de paarse [8]),

---

1) De bladeren van de weedplant geven de kleurstof. — Drap. Kb. III, VI, 21 en verder passim.

2) Drap. Kb. IV, I, 16 schrijft voor, dat de zwarte lakens eerst op het staal geblauwd moeten worden.

3) Berenclaeu is een plant. — Drap. Kb. I, VII, 13.

4) Blicxer assche is afkomstig van de schors van elsenhout, zooals blijkt uit Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam (O. Vad. Rechtsbr. II, 4), pag. 44, art. 62 § 2: „dats te wetene, dat zwarten maect men van den runde van elzenboemen ende van slip van slijpsteynen, ende dat blicken maect men oic van derzelver runde." Evenzoo in Enschedé, Kuerboeck der stadt Haerlem, pag. 82 en Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, II, pag. 218 § 55. — Drap. Kb. I, VII, 13 wordt ook ander asch genoemd: „Item soe en sel gheen verwer off sijn meesterknaep binnen Leyden hoir weedt conreyden off werken, dan mit berenclaeu ende mit bliexster asch off ander asch, die uut Pruysen comt off kerreasch." Vgl. Drap. Kb. II, VII, 5. Ook weedasch komt voor: Hamaker, App. VII, 32 § 2.

5) Kiliaen, Etym.: Coronopus, herbae genus.

6) Slechts rein water — stroomwater — is geoorloofd. — Alle materialen voor het zwartverven worden genoemd in Drap. Kb. IV, VII, 30 (1507): „.... dat van nu voirtan die blaeuverwers geen lakenen zwart verwen noch doen verwen en sullen, dan mit goet gebrandt weet, berenclaeu, bliecxer assche, die uuyt Oostlandt comt enne geteykent is mitten brant, mit zemele ende harshoeren, aluyn, die men hiet folie of glas, mede, die men hiet crap, gemeen of onberoefde, ende mit water, zonder mit enich ander stof te verwen, hoe dattet genoemt mach wesen...." — Later, omstreeks de helft der 16e eeuw, wordt ook bourgogne gebruikt: Vroedsch. Resol. 1562, Januari 13, fol. 129: „Is voorts geopent.... hoedat de verwers deser stede lange vervolcht hebben omme bourgoingen te moegen gebruycken, soe sulcx in alle ommeleggende steden van Hollandt, daer draperye is, geuseert ende toegelaeten werdt, ende mede in Vlaenderen, Brabant ende elders, hoepende dat haere verwe ongelijck beter vallen soude dan dus lange gevallen is, presenterende drye stuvers elcke laken mynder te verwen, ende mede te verbueren elcx vijftich gulden, indien de waerdijns nyet en verclaerden, dat daer veel min schaede in een jaer viel in den raem dan in voorgaende jaeren gevallen is, soedat hierup gestemmet ende gesloeten is, dat men sal moegen consenteren ende toelaeten voor een tijdt van een halfjaer ofte langer te moegen by den verwers gebruycken up een prouff de bourgoinge."

7) De houtrooden worden genoemd in Drap. Kb. II, VII, 16 (hun naam ontleenen zij aan het voor deze soorten gebruikte braziliehout), de mederooden in Drap. Kb. I, VII, 10.

8) Thes. Rek. 1452, fol. 95; Kenningb. C, fol. 114 (1465). Licht paarse lakens worden slechts op één plaats genoemd, en wel op het eind onzer periode: Gerechtsdagboek 1568, fol. 21 vº.

licht en donker groene [1]), gele [2]) en hooggele of taneyten [3]). De belangrijkste verfstoffen zijn het braziliehout en de meekrap [4]), voor de groen- en geelgekleurde de woude [5]).

Gebruikt worden zoowel voor de licht als donker mederooden: krap, mede, verder aluin en urine als beitsmiddelen [6]); de donkerroode kleur wordt verkregen door een grootere toevoeging van krap [7]).

De paarse lakens hebben krap en braziliehout als verfmiddel, aluin, asch en urine als beitsmiddel [8]); in de zestiende eeuw wordt de aluin hiervoor niet meer gebruikt [9]).

De groene lakens ontvangen hun kleur van de woude, en worden gebeitst met aluin en urine [10]); de gele worden op dezelfde wijze behandeld, behalve dat zij vóór het wouden gemeed moeten worden [11]). Als algemeene hulpmiddelen zijn in gebruik zemelen en water. —

---

1) De z.g. „geelvincken" zijn groene lakens: „Alzoe Jan Jorijsz. een groen halff laken, genaemt een geelvinck, gehadt heeft..." Correctie Boek G, fol. 13vo (1519). — Drap. Kb. II, VIII, 15.

2) Drap. Kb. V, VI, 18 (1541).

3) Taneet = taankleurig. Drap. Kb. IV, VII, 29 (1506); V, VI, 16 en VI, VI, 25. Zij moeten eerst in de wol geblauwd worden. — Behalve de in den tekst genoemde, wordt in het oudste keurboek nog gesproken over lakens, die sangwijn, deuse of stueroghe geverfd zijn. Wat sangwijn is, is duidelijk; minder helder is de beteekenis der beide andere kleuren; noch van deuse noch van stueroghe is zij mij bekend. Ik wil er hier slechts op wijzen, dat het geen schrijffouten zijn, zooals Hamaker in het Glossarium schijnt te vermoeden, daar dezelfde keur ook in het Stedeboek (fol. 315) voorkomt; bovendien wordt stueroghe genoemd in het door Nirrnheim uitgegeven „Handlungsbuch Vickos von Geldersen", pag. 68, n°. 394: „.... tenetur unum viridem pannum Brugensem et unum storoghe...." (1379).

4) Bij de roode kleurstof, die de meekrap (rubia tinctorum) geeft, kan men drie qualiteiten onderscheiden: de krap, die van het merg, de gemeene mede, die van het vleesch van den wortel, en de mul, die van den bast bereid wordt (Wdbk. der Ned. Taal, i. v. meekrap). De laatste soort is de slechtste en wordt te Leiden niet gebruikt (in de Correctie Boeken is maar één overtreding hiervan te vinden, C, fol. 76, 1482), wèl in andere steden, waar ook mindere qualiteiten lakens zijn toegelaten, als in den Haag (Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen, n°. 22 § 3). De beide andere soorten komen o.a. voor in Drap. Kb. IV, VII, 27 § 2: „Dats te weten, dat men toten mederoeden sel besighen goede fine ghekuerde crappe, goede ghekuerde mede, te weten het meeredeel ghekuerde crappe, ghedroecht mit hout ende coelen ende tminre deel mit goede ghekuerde ghemeen mede of mit ghekuerde onberoefde mede...."

5) Kiliaen, Etym.: luteola. — Als beitsmiddel is verboden het coperroot (= vitriool).

6) Drap. Kb. IV, VII, 27 § 2 (1495) en IV, VII, 44 (1533); het laatste beitsmiddel is sinds 1537 voor goed verdwenen: IV, VII, 45.

7) Drap. Kb. V, VI, 14: „tmerendeel gekuerde crappe ende tminredeel gekuerde gemeen meede...."

8) Drap. Kb. IV, VII, 27 § 4 (1495).

9) Drap. Kb. V, VI, 15 en VI, VI, 19.

10) Drap. Kb. V, VI, 18; VI, VI, 20 en 22.

11) Drap. Kb. V, VI, 18; VI, VI, 22.

Als beitsmiddelen worden gebruikt bijtende zuren, die in de vezel dringen en zoo de wol beter geschikt maken tot het opnemen der verfstof; zij dienen om de kleur te fixeeren [1]).

De loop van het verfproces is in 't kort aldus: in de verfkuip, ook ketel genoemd, wordt de verfstof met de beits- en hulpmiddelen in de juiste verhouding gemengd en deze inhoud verhit, „gesoden". In de dus toebereide kuip [2]) worden nu de wol of de lakens gedurende een bepaalden tijd gezoden en door middel van een stok in beweging gehouden. Voor de roode lakens o. a. is de tijd hiervoor vastgesteld op twee uur [3]). De hoeveelheid, die tegelijkertijd in een kuip geverfd wordt, heet een roer. Daar een verver dezelfde massa vloeistof verschillende malen kan gebruiken, geldt de bepaling, dat wanneer hij wol en lakens beide heeft, de wol niet op het eerste roer geverfd mag worden, waarschijnlijk om te voorkomen, dat de lakens, waarbij de wolvezel moeilijker door de verfstof geraakt wordt, minder sterk gekleurd worden [4]).

Nadat men de lakens verwijderd heeft, roert men de kuip om en laat haar bezinken, „claren", welk proces men zoo lang herhalen kan tot de kuip niet meer geschikt is voor 't verven [5]). Hierna worden de lakens gedurende korten tijd „gescouwd", d. i. in een heete, zure vloeistof gelegd [6]), dan grondig uitge-

---

1) „Die richtige Erklärung der Rolle der Beize beruht auf folgenden Thatsachen: Je nach der von der chemischen Zusammensetzung abhängigen Natur der Faser ist die Aufnahmefähigkeit der Faser für die gleiche Art Farbstoff verschieden; ebenso ist die Aufnahme für die gleiche Faser sehr verschieden, je nach der Natur des ihr gebotenen Farbstoffes, d. h. nach seiner chemischen Zusammensetzung." Herzfeld, Die Bleichmittel, Beizen und Farbstoffe, 2e Aufl., pag 55.

2) De inhoud noemt men de kuip; in het Duitsch nog: „die Küpe".

3) Drap. Kb. V, VI, 25 § 3 (1544): „Item men zal dezelve roede laeckens hoeren vollen ganck laeten gaen, te weten twie glasen lang, elck glas van een uyre...."

4) Drap. Kb. III, VI, 21 (1463): „Item soe en sel gheen blaeuverwer voirtan opt eerste roer van een setsel weeds gheen wollen blaeuwen." Evenzoo Drap. Kb. IV, VII, 49 (1549): „.... tot wat tyden die blaeuverwers storten in een cuype zeecker weedt, dat zesthien moreyen blaeuwen mach of daerenboven, ende willen daerup maecken zekere wollen..., zoe sal men upt eerste roer ofwringen zes mael telcken vier halve lakenen,... ende men sal alsdan dieselve cuype uproeren ende laeten die claeren, ende gaen alsdan mitte wollen in upt anderde roer..."

5) Hoe lang een kuip gebruikt kon worden tot verven, is onzeker; waarschijnlijk niet zoo lang als tegenwoordig, indien men dit besluiten mag uit het feit, dat de kuip reeds na drie roeren niet meer geschikt wordt geacht voor het verbeteren van lakens, die onvoldoende geverfd zijn, zooals b.v. blijkt uit Drap. Kb. V, VI, 29. — Men zie, naast het in den tekst beschrevene, voor een tegenwoordige kuip, de „Waidküpe", de uitvoerige beschrijving bij Herzfeld, a. w., pag. 148. Welke groote hoeveelheden verfstof benoodigd waren in vergelijking met dezen tijd, blijke uit de mededeeling van Herzfeld, dat 2 K.G. indigo dezelfde verfcapaciteit hebben als 100 K.G. weed (t. a. p., pag. 154).

6) Hamaker, App. VII, 32; Drap. Kb. I, VII, 10; IV, VII, 35 en 45; Kenningb. K, fol. 4vo. Het scouwen is in het algemeen iets met een kokende vloeistof begieten, in casu

spoeld ter verwijdering van de opgenomen zuren, die de vezel gemakkelijk aantasten [1]), en ten slotte opgehangen om te drogen [2]). Het verfproces, voor de waarde van het product van zoo groot belang, is hiermee ten einde, en de geverfde wol gaat over in handen van de kemster.

Hier worden de grovere soorten wol eerst met de hand uit elkaar gehaald, geward [3]), daar het kammen anders te moeilijk zou gaan. Om te verhoeden, dat bij het kammen de draad te veel zou lijden en te bros worden, smout men vooraf de wol, d. i. men smeert haar in met olie of vet [4]). Hierdoor wordt de grondstof zacht en lenig, — niet alleen van belang voor 't kammen, maar b.v. ook voor het vollen [5]). Eerst hierna begint het eigenlijke werk van de kemster, het uit elkaar halen van de wol, dat al naar het arbeidsmiddel, dat hiertoe gebruikt wordt, kemmen of kaerden genoemd wordt. Er is onderscheid tusschen deze twee bewerkingen; naar gelang van de qualiteit der wol wordt een dezer toegepast. De betere wolsoorten mogen niet gekaard worden, daar hierdoor fijne vezels stuk gerukt en te sterk beschadigd worden [6]); bovendien worden bij het kammen in tegenstelling met het kaarden de kortere wolharen van de massa afgescheiden; deze, de afval of kammeling wordt verwijderd en mag niet gebruikt worden in de verdere bereiding. De kammen worden

---

is het meestal water met urine. Later komt het scouwen niet meer voor. — Vgl. ook Bezemer, Oude Rechtsbr. der stad Breda (O. Vad. Rechtsbr. I, 14), pag. 164 § 18: „Item en sal men egeen roode laeckenen moghen schouwen met looghen van calck ghemaect" en Breen, a. w., pag. 550, VI, § 12.

1) „Uutsteecken", zooals het heet: „.... soe zullen die roetsieders gehouden zijn die voors. roeden uuyt te doen steken in eenich van den wateren deser stede...." Drap. Kb. IV, VII, 45 § 1; V, VI, 3; V, VI, 23 § 6: „Item alle beslegen laeckenen, die men uphangen wil om te droogen, die sel men eerst viermael moeten uutsteecken...." Evenzoo Drap. Kb. VI, VI, 9 en 21. — Nog heden kan men in de grachten van Leiden geverfde strengen garen en geheele stukken zien uitspoelen.

2) Zie de vorige noot.

3) Hamaker, App. VII, 26.

4) Vgl. Informacie 1514, ed. Fruin, pag. 245: „Item, geven van elck vat olye, omme de wolle mede te smouten, 12 groten Vlaems." Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 6: „Item wair dat sake dat enighe kemster wolle in smoute brochte van den drapeniere, die soud se uutkemmen eer si oirlof naem." Verder App. VII, 28. Het is niet altijd de kemster die smout, vgl. Correctie Boek B, fol. 143vo (1461) en fol. 276 (1476). — De drapenier, die het maximum lakens, dat veroorloofd is, maakt, heeft ongeveer 5 vaten olie per jaar noodig; Rekest van de draperienering 1531, Maart 8, § 4. — In den Briel werd voor de helft boter en voor de helft olie gebruikt.

5) „Dat alle die cruynwolle wit gesmouten wordt, hetwelcke comt tot groote zueticheyt ende sachticheyt van onse laickenen." Antwoord der drapeniers op een rekest van de vollers (1561?).

6) Zie o. a. Hamaker, Kb. n°. 3, 147 § 13.

bij de bewerking voortdurend verhit [1]); overigens weten wij niet, welke de wijze van behandeling was [2]).

De overblijvende lange wolharen, niet meer in vlokken verward, worden door het kammen recht en evenwijdig uitgestrekt [3]).

Het kaarden was in den beginne streng verboden, daar men vreesde, dat de wol bij deze behandeling zou lijden, doch langzamerhand, als ook andere wolsoorten gebruikt worden en nieuwe behandelingswijzen opkomen, zijn de voorschriften wat ruimer gesteld en is voor enkele soorten het kaarden toegelaten; voor de fijnere qualiteiten blijft het verboden [4]). Aan dien tegenzin is het ook toe te schrijven, dat dan aan de kemster ontzegd is tevens te kaarden; men wilde aldus ontduiking tegengaan.

Op nog een werkzaamheid, die door de kemster verricht wordt, hebben wij hier te wijzen; het is het mengen van de wol, dat geschiedt voor die lakensoorten, welke niet uit één kleur vervaardigd worden [5]).

Ten slotte moet opgemerkt worden, dat de gesmoute wol, die

---

1) Dit blijkt wel niet uit de Leidsche bronnen, doch zal wel aangenomen mogen worden als vast gebruik over het geheele land. Vgl. o. a. voor Amsterdam: „Item, enighe kemster, die te heet of qualiken kemmede, of kairdster, die te heet of qualiken kairde ...." (Breen, a. w., pag. 40, LVII § 1). Evenzoo Haarlem (Enschedé, a. w., pag. 81) en Harderwijk: „Item so en moet gheen kemster to heet kemmen of kaerden." Berns, Rechtsbronnen der stad Harderwijk (O. Vad. Rechtsbr. I, 8), pag. 151 § 7.

2) Of de z.g. Duitsche of Engelsche methode gebruikt werd, blijkt nergens. Vgl. Karmarsch, Handboek der mechanische technologie, II, pag. 479.

3) Hoe de kammen er ongeveer uitzagen, blijkt uit de volgende Amsterdamsche keur, 29 Mei 1532 uitgevaardigd:

„Item dat gheenen kamscherpers binnen deser stede eenige cammen en zullen moeten scharpen oft uuyt horen huysen laten gaen, tenzy dat dezelve cammen hore volle tanden hebben, alsoot behoren sal, te weten twintich tanden ende nyet min, ende dat zoewel van den cammen, die zy verhueren, als die hen te maicken commen.

Item dat voorts de kamscherpers van nu voortan gehouden zullen wesen de cruyshouten van den cammen nyet breder te laten maicken dan een vierendel ende een zesthiendendeel van een elle, dairop zy de twintich tanden stellen zullen, opdat de tanden nyet te wijt vaneen commen te staen.

Item dat de kamscherpers voortan gheenen cammen en zullen scharpen, of de tanden zullen lanck wesen buyten tcruyshout een half elle ende een zesthiendendeel van een elle, ende nyet corter" (Willekeuren D, fol. 181vo. Hs. in het Gemeentearchief te Amsterdam).

Hier is dus sprake van een houten kruis, waarin 20 ijzeren tanden bevestigd zijn, elk $^{9}/_{16}$ el lang. De kammen te Leiden in gebruik zullen hiervan wel niet veel afgeweken hebben.

4) Verboden: Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 16 (de straf is verbranden), ibid., 174 en 182 § 1 en 2; Kb. 1406, VII, 15 en 16; Drap. Kb. I, IV, 3; II, IV, 2 (overtreding hiervan in Correctie Boek A, fol. 236 (1447); III, III, 2; IV, IV, 2. Deze laatste keur is geschorst in de 16e eeuw, zie Aflezing Boek B, fol. 70vo (1538, Oct. 11); toegelaten wordt nu het kaarden voor „gezoeden graeuwe wolle, meyngede graeuwe wolle of lijst" onder strenge waarborgen tegen mogelijk bedrog; vgl. ook Drap. Kb. V, I, 40 en VI, III, 2 en 8.

5) Drap. Kb. II, IV, 7.

licht gevaar loopt door broeien in brand te raken, nu en dan moet worden uiteengehaald (verscoten), waartoe een afzonderlijke arbeidster in het werk gesteld werd [1]).

Thans begint de taak van de spinster, die in haar huis de gekamde wol krijgt, om die tot draden ineen te draaien. Over dit gedeelte van het proces zijn de bronnen vrij schaarsch; waarschijnlijk, omdat het spinnen in hoofdzaak een landelijk bedrijf was, waaromtrent de stedelijke regeering uit den aard der zaak weinig vaststellen kon; een dergelijk verschijnsel valt ook elders op te merken. De oudste wijze van spinnen, met de handspil en het spinrokken, is in Leiden nog in gebruik, doch niet voor alle wol, slechts het warp wordt hiermede gesponnen. Er wordt nl. onderscheid gemaakt tusschen warp en yef, het ketting- en het inslaggaren, een verschil dat o. a. blijkt uit het herhaalde verbod aan den wever, warp- en yefgaren bij het scheren te vermengen [2]). De kettingdraad heeft een zorgvuldiger bewerking noodig dan de inslag, daar hij weerstand heeft te bieden aan de wrijving en de spanning bij het weven; hij wordt daarom sterker ineengedraaid dan het inslaggaren, waarvoor een zwakkere ineendraaiing voldoende is, die ook later bij het vollen het vilten bevordert [3]). Tot het begin der 16e eeuw is dit onderscheid te Leiden volgehouden; een verandering in de techniek is het te noemen, wier beteekenis wel na te speuren is, dat men na het eerste kwart der 16e eeuw naast het inslaggaren, niettegenstaande alle tegenwerking der overheid, ook het scheergaren met het wiel begon te spinnen. Het eerste bericht hiervan dateert voor Leiden uit het jaar 1527: „.... dat by eenige.... meer hoir eygenbaet dan tgemeen prouffijt souckende, zekere wolle, die men noemt warp, dair men tsceergairn af spint, die men van alle oude tyden gewoenlicken is te spinnen mitten handen, dagelijcs gesponnen wordt mitten wielen, gelijck men doet de wolle, die men noemt yef, dair men den inslach of maict, gewoenlicken is te spynnen, twelck een groet quaet is, boven extimacy prejudiciabel ende schadelick den drapenierers...." [4]) In Leiden schijnt deze veranderde methode

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 2, 3 en 5.

2) Een spinrocken wordt nog genoemd in de Schuldschattings- en Verkoopingsboek C, fol. 184 (1475).

3) Over de verdere technische verschillen tusschen het ketting- en inslaggaren vgl. Karmarsch, a. w., II, pag. 441.

4) Uit een Hs. van 1527. Vgl. hiervoor ook Thes. Rek. 1527, fol. 27, 31vo en 64vo; verder Aflezing Boek B, fol. 65, 1537, Nov. 24: „Alzoe tot kennesse van den gerechte gecomen is, hoedat eenige hem dagelicx vervorderen zekere wolle, genaempt warp, te

eerst betrekkelijk laat opgekomen te zijn; voor den Haag kan zij reeds ± 1496 vastgesteld worden [1]). Hoe streng deze scheiding doorgevoerd werd, blijkt uit het feit, dat afzonderlijke warp- en yefspinsters voorkomen.

Het twijnen, dat na het eind der zestiende eeuw zeer toeneemt, schijnt in onze periode niet noemenswaard toegepast te zijn; de bewerking, het ineendraaien van verschillende draden tot één zwaarderen, wordt slechts een enkel maal genoemd voor het garen der zelfkanten, die ter betere onderscheiding van het geweven stuk uit dikker garen vervaardigd worden [2]).

Het gesponnen garen wordt daarna opgewonden met den haspel [3])

---

spinnen mitter wiele..., contrarie allen ouden haercomen ende ordonancie, ende alzoe de draperye is de hooftneringe deser stede, ende doer zulcke middelen de laeckenen deser stede zeer onbequaem vallen om geweven ende gevolt te worden, ende gescapen zoude wesen dezelve neringe te vergaen, zoe verde daerinne niet voirsien eñ worde, ende om tselfde te verhoeden, zoe gebieden tgerecht, dat van nu voertan nyemant hem en vervordere de voirs. wolle, genaempt warp, te spinnen mitter wiele in geenre manieren, mer zullen dezelve warp spinnen mitte hant upter spillen, zoe men altijts van ouden tyden ghewoenlick is geweest te doen...." Verder nog in Thes. Rek. 1538, fol. 46vo. — Kiliaen, Hamaker (Glossarium) en het Mi. Ned. Wbk. stellen ten onrechte warp en ief gelijk als schering.

1) Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, pag. 80 (Overdruk) en Bronnen, n°. 5 § 27. — Schmoller, die in zijn Strassburger Tucher- und Weberzunft (pag. 503) nog de meening uitsprak, dat Jürgens uit Watenbüttel in 1530 het spinnewiel uitgevonden had, doch op pag. 518 van zijn werk reeds zelf een voorbeeld gaf van een vroeger voorkomen hiervan, is later hierop teruggekomen (vgl. zijn Grundrisz der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 1900, I, pag. 214). Het is de verdienste van R. Martin er de aandacht op gevestigd te hebben, dat reeds in 1298 in Spiers een verordening veroorloofde met het wiel te spinnen, eveneens echter alleen voor het inslaggaren (Groszbetrieb und Handwerk vor 600 Jahren, Preuszische Jahrb., Bd. 91, pag. 309). Vgl. verder A. Schulte, Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs, I, pag. 121. Ook Doren verzekert (a. w., pag. 47), dat in Florence het spinnewiel reeds in de 15e eeuw voor hetzelfde doel algemeen verspreid was. K. Werner, Urkundl. Geschichte der Iglauer Tuchmacher-Zunft, pag. 13, constateert, reeds in 1442 hetzelfde verschijnsel. — Dat het spinnewiel in Holland op het eind der 15e eeuw ook al op het platte land voorkomt, blijkt uit de Enqueste van 1494 (pag. 107), al houdt de oudere wijze van bewerking daarnevens nog stand, zooals blijkt uit de Informacie van 1514, pag. 25 en 52. —

Verdere bewijsplaatsen in onze bronnen, dat reeds in de 15e eeuw het spinnewiel bekend was, zijn nog: Correctie Boek B, fol. 1vo (1449?), Schuldsch. en Verkoopingsboek D, fol. 62vo (1487). Indien, wat waarschijnlijk is, onder „wiel" het spinnewiel mag verstaan worden, komt het reeds voor in een opgave van een boedel van 1410, Schuldsch. en Verkoopingsboek A, fol. 106.

In de 14e eeuw wordt het te Leiden niet genoemd; uit de onderscheiding, die in het oudste keurboek gemaakt wordt tusschen warp en ief, blijkt echter voldoende, dat het spinnewiel toen reeds in gebruik was (Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III § 2).

2) Hamaker Kb. n°. 3, 147 § 1.

3) Reeds in 1414 vind ik den haspel vermeld: Schuldschatt.- en Verkoopingsboek A, fol. 133; verder ibid. D, fol. 62vo (1487), en Kenningb. H, fol. 475: „.... up wat haspel tgaeren, dat van dier wolle gesponnen is, gehaspelt is...."

— gehaspeld —, tot strengen gebracht en is dan ter verzending naar den wever gereed.

In de eerste plaats wordt hier het spannen van den ketting voorbereid. Allereerst door het spoelen van het scheergaren [1]), waarbij dit op klossen gebracht wordt door middel van het spoelrad [2]), en vervolgens door het scheren van den ketting, waarbij de draden voor den ketting benoodigd naar vereischt aantal, volgorde en lengte naast elkaar gelegd worden door middel van het scheerraam [3]). Blijkens een plaats uit de bronnen worden 40 kettinggangen gelijktijdig op het scheerraam gebracht [4]); hoe groot het geheele aantal gangen van den ketting bedragen moest, stond uiteraard niet vast, het hing af van de breedte van het laken; 100 gang schijnt het maximum geweest te zijn. Een gang bestond weer uit 30 draden [5]).

Op den kettingboom wordt nu het garen, na van het scheerraam afgenomen te zijn, opgeboomd en door den kam hierover gelijkmatig uitgebreid [6]). De tot inslag bestemde draad wordt om een spoel gewonden [7]). Het weefgetouw kwam, zoover wij weten, in hoofdzaak overeen met het tegenwoordige handgetouw [8]). De schachten, waarvan het aantal onzeker is, zijn ook hier aanwezig; zij dienen om de draden van den ketting afwisselend op te heffen

---

1) Hamaker, App. VII, 41; verder Drap. Kb. IV, V, 26 § 5.

2) Een spoelwiel wordt genoemd in Correctie Boek H, fol. 138 (1537).

3) Drap. Kb. II, II, 23 (1440): „.... dat werc..., dat upten sceerraem geschoren staet..."; IV, VI, 49; VI, I, 17, waar blijkt, dat het scheerraam slechts weinig verschilt van het 19e-eeuwsche.

4) Drap. Kb. V, I, 10: „Ende gheen werck en sal men van den scheerraem nemen, eer dattet ten minsten van een van den printers gesien is geweest, ende oirlof gegeven sal hebben om dat of te moegen nemen, tenzy datter eerst 40 ganghen geschoeren sal wesen." Evenzoo Drap. Kb. VI, I, 17.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 147 § 4. — De breedte van het laken wordt in dezen tijd niet uitgedrukt in honderdtallen draden, maar in kwart ellen.

6) Vgl. Correctie Boek B, fol. 128vo (1459, Juli 29), waar de gezworenen van de weverij een laken vinden „om den boem ende uut den cam." — In de Ordonnantie van de Broederschap der linnenwevers, 1563, § 2, worden de opeenvolgende bewerkingen genoemd: „.... ende tselffde werck sal hy scheeren ende cammen, boemen ende rygen ...." — Of het „pappen" van den ketting voorkwam, is onzeker.

7) Drap. Kb. IV, V, 27 en Kenningb. C, fol. 545 (1476). Een spoelijzer wordt genoemd in Correctie Boek H, fol. 137vo (1537).

8) Een goed beeld van den 16e-eeuwschen weefstoel geeft Pintorecchio's fresco „De terugkeer van Ulysses" in de Nation. Gallery te Londen (o. a. gereproduceerd in C. Rici, Pintoricchio, sa vie, son oeuvre et son temps, Paris 1903). De weefstoel, in het bezit van het Nederl. Museum voor Geschied. en Kunst te Amsterdam is uit het eind der 16e eeuw; de schilderijen in de Lakenhal te Leiden hebben betrekking op de „nieuwe draperie", die na het beleg opkomt. — Voor bijzonderheden, waarop in den tekst niet ingegaan kan worden, zie men o.a. nog Correctie Boek A, fol. 119.

en neer te trekken door middel van draden, hevelten, waaraan voor het doorhalen der kettingdraden oogen zijn bevestigd [1]). Tusschen borstboom en schachten bevindt zich de kam, ook wel riet geheeten, die door zijn op gelijken afstand geplaatste rieten de kettingdraden in de juiste richting houdt [2]); hoe „hooger” de ketting in 't riet staat, hoe meer draden er in de ruimte tusschen twee rieten gaan, hoe dichter het weefsel [3]). De breedte van den weefstoel staat niet vast; waarschijnlijk is het, dat meestal twee mannen het getouw bedienen, terwijl slechts bij de minder breede lakens een eenmansgetouw voorkomt; de weinige plaatsen in de bronnen geven hierover geen nader uitsluitsel [4]).

Bij het schieten van den inslag door den ketting moet de wever er voor zorgen, regelmatig te weven, en de gebroken draden weer aaneen te knoopen — geen faliën te maken [5]). Heeft het laken de vereischte lengte, dan wordt het afgemaakt door het haakgaren, dat evenals de zelfkant (lijst) bestaat uit dikkere of anders gekleurde draden [6]). Hier, op het weefgetouw, heeft tevens een onderzoek plaats door de daartoe bevoegde beambten, de printers, naar de deugdelijkheid van grondstof en bewerking; één der belangrijkste van de vele, die het goed te ondergaan heeft [7]).

Het laken, nu „raeu” laken geheeten, is dan klaar om „upgereed” te worden. Na een onderzoek ter paertse volgt in de eerste plaats het herstellen van de in ieder weefsel voorkomende onvolkomenheden; hiertoe dient het noppen en wieden. Beide bewerkingen schijnen hetzelfde doel gehad te hebben en slechts weinig uiteen te loopen: het verwijderen van oneffenheden en knoopen in het weefsel met behulp van fijne scherpe ijzers of messen [8]). Bij de

---

1) Het geheel der schachten met de daaraan bevestigde touwen heet „getuuch” (Hamaker, App. VII, 7: ende alle werc off sijn volle getuuch gheschoren is), in het Duitsch nu nog „Zeug”. De verklaring in het Mi. Ned. Wdbk. is m. i. niet de juiste.

2) Zie voor den kam: Hamaker, Kb. nº. 3, 130, IV; ibid., 147 § 5; Kb. 1406, VII, 18; App. VII, 21 en 22; Drap. Kb. III, IV, 10 en verder passim. Voor de rieten o. a. Drap. Kb. III, IV, 25; IV, V, 27.

3) Staat de ketting te hoog in het riet, dan ontstaan „galen”: „. . . . een zwart . . . . dat after tot veel steden gaelen hadde . . . .” (Correctie Boek F, fol. 61vo, 1512); evenzoo ibid. H, fol. 165. Ook heden is dit woord nog bekend, vgl. Karmarsch, a. w., II, pag. 59.

4) Vgl. b.v. Correctie Boek D, fol. 1vo (1489).

5) Vgl. Breen, Rechtsbr. der stad Amsterdam, pag. 546, III § 9: „Item, wairt dat eenich wever enich fayli maeckede int anknopen, te weten dat hy eenich draen myn knochte, dan dairan behoorde, die wairs up 5 ℔ Hollants van elke reyze dat hy dat dade.”

6) Zie b.v. Hamaker, Kb. nº. 3, 147 § 1.

7) Zie hierover het volgend hoofdstuk.

8) Hamaker, Kb. nº. 3, 184 § 1. — In den Haag wordt aldus der wiedsters werkzaam-

beste soorten wordt zoowel de even als de oneven zijde van het laken aldus behandeld [1]). Na het reinigen der lakens door de vollers wordt deze bewerking nogmaals herhaald [2]). Kleine gaatjes, die in het stuk aanwezig mochten zijn, worden tevens gestopt [3]).

Het laken wordt dan naar de vollerij gebracht, waar het eerst gereinigd wordt van vet en vuil, het z.g. brieren [4]), en daarna gevold. Het vollen geschiedt in de volkom, de „comme", waarin de lakens gedurende eenige uren gekneed, „ingetreden", worden, door er met de voeten op te trappen. Dit intreden van de stof heeft tot resultaat, dat door de krimpkracht van het wolhaar het laken een viltachtige oppervlakte aan beide zijden verkrijgt, zoodat de draad van schering en inslag niet meer zichtbaar is; hiermede gaat samen een vermindering in de lengte en breedte; het meest in de breedte, omdat de losser gesponnen inslagdraad sterker krimpt [5]). Een arbeidsmachine vergemakkelijkte deze bewerking nog niet; men bediende zich uitsluitend van de menschelijke arbeidskracht. Dat dit tot in de zestiende eeuw zoo bleef, blijkt uit het verslag van de Statenvergade-

---

heid aangeduid, dat zij „die knoopen ende snorren" uitwieden moeten. Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen, n°. 14 § 8.

In Breda is in de 16e eeuw de techniek eenigszins anders op dit punt; na het weven gaan daar de lakens tot den voller, om met volaarde voorloopig behandeld te worden; daarna worden zij genopt en vervolgens weer naar den voller teruggezonden om „dick gemaeckt" te worden. Bezemer, Oude Rechtsbronnen der stad Breda (O. Vad. Rsbr. I, 14) pag. 161 § 6. —

In de door Espinas en Pirenne uitgegeven groote bronnenverzameling over de Vlaamsche draperie wordt op een plaats gesproken over hem „die nopt metter scare, jof wiet metten wietysere." Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre, I, pag. 390 § 15.

1) Drap. Kb. I, III, 28 (1442): „.... men sel (dese puyken) wien op recht ende up averecht...."

2) Drap. Kb. V, III, 5 en V, VIII, 1 § 3. — Ook Karmarsch, a. w., II, pag. 450, kent dit tweede noppen.

3) Het stoppen moest meestal vóór het paartsen gebeuren, vgl. Hamaker, Kb. 1406, VII, 53. — Vgl. ook Correctie Boek A, fol. 264 (1447): „Alsoe Jacop die Cuyper een roet halff laken tot synen huyse gehadt heeft, bezegelt mitten groten zegel, welc laken by sijnre versumenisse gegatet ende verderflic gheworden is, ende heeft datselve halve laken alsoe gegatet gebrocht tot Dirc die Cocx huys om te stoppen ende tsegel dairan te behouden ..., ende om dat laken voir een bezegelt half laken te vercopen, ende die luyden soe aldair mede te bedriegen ...."

4) v. Mieris, Handvesten, pag. 363 (1363); Hamaker, Kb. n°. 3, 130, I § 1: Drap. Kb. III, V, 35 en 37; uit Drap. Kb. IV, IV, 38 blijkt duidelijk, dat het brieren aan het vollen vooraf-gaat. Vgl. ook ibid. V, VIII, 1 § 3: „Voorts zal men de voors. laeckenen brengen in de volrye, omme aldaer gereynicht ofte gebrieert te werden." Het geschiedde met volaarde, vgl. Breen, a. w., pag. 560 § 32; Enschedé, a. w., pag. 83; Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam (O. Vad. Rechtsbr. II, 6), pag, 203.

5) Zie hierboven pag. 57.

ring in Den Haag van 1550, waar ook Leiden vertegenwoordigd was, en door de afgevaardigden der Hollandsche steden beweerd werd, dat nergens in geheel Holland de volmolen voor de oude soorten in gebruik was. Inderdaad komen te Leiden vóór het beleg geen volmolens voor [1]).

Doch naast het intreden der lakens zijn een enkel maal ook andere bewerkingswijzen toegelaten; blijft het „muken", „ezelen" of „wriven" steeds verboden [2]), niet zoo streng is men geweest op het punt van het „loopen", waarmede vermoedelijk het loopen over de buiten de volkom uitgespreide lakens bedoeld wordt. In den aanvang der industrie verboden, is het later herhaaldelijk voor korter of langer tijd toegestaan; het voordeel hiervan was de grootere snelheid, waarmede het laken viltte, maar uit de telkens weer ingetrokken toestemming blijkt wel, dat men deze arbeidsmethode niet bevorderlijk achtte voor de deugdelijkheid van het laken; in de zestiende eeuw wordt zij echter meer en meer algemeen [3]).

De lakens moeten „dik" gevold worden; als hulpmiddelen hiertoe worden gebruikt warm water, volaarde [4]), die de stof week maakt en aldus het samentreden bevordert, urine [5]), en boter [6]); het gebruik van woudsche aarde en zeep is verboden [7]). Is het weefsel voldoende in elkaar gewerkt, dan wordt het gezuiverd

---

1) Register van Aert van der Goes, 1550, Oct. 3, pag. 46. Wèl wordt de molen gebruikt voor nieuwe soorten, de z.g. Engelsche lakens. — Elders komt de volmolen reeds veel eerder voor; Ashley geeft een geval op te Londen in 1298: The early history of the English woolen industry (Public. of the American Economic Association, II, 4, 1887), pag. 28.
In Frankrijk wordt de eerste in 1040 genoemd te Grénoble (Lamprecht, Beiträge z. Gesch. d. franz. Wirtschaftsleben, pag. 105). In Duitschland is de oudste te Bazel te vinden in het jaar 1193 en zeker in 1262 (Schulte, a. w., I, pag. 118, die nog meer gevallen geeft). Ook in België komt de volmolen reeds vroeg voor.

2) Deze bewerkingen, wier beteekenis niet volkomen vaststaat (zie het Mi. Ned. Wdbk.), zijn ook elders verboden. Dr. te Lintum, De textielindustrie in Oud-Rotterdam (Rott. Jaarboekje, 1900), pag. 14, schijnt aan deze woorden de beteekenis van muiten te willen geven; hiervoor is geen grond.

3) Verboden werd het loopen: Hamaker, Kb. n°. 3, 185 § 7; Stedeboek fol. 322vo (1391); Kb. 1406, VII, 38; Drap. Kb. I, VI, 5; II, VI, 4; III, V, 7; IV, VI, 6; verboden tenzij met consent van het gerecht: ibid. IV, VI, 39 § 1 (1478); toegestaan door schorsing van het verbod: ibid. IV, VI, 37 (1535), doch reeds voor deze opheffing schijnt het loopen veel voorgekomen te zijn, vgl. Correctie Boek C, fol. 59 en 59vo (1480) en Thes. Rek. 1481, fol. 20vo.

4) Schuldschattings- en Verkoopingsboek 1458, fol. 170; 1461, fol. 232; 1466, fol. 283vo enz.

5) Ibid., 1456, fol. 141vo.

6) v. Mieris, Handvesten, pag. 377 (1435) en Drap. Kb. IV, VI, 39 § 24.

7) Woudsche aarde: Hamaker, Kb. n°. 3, 130, II § 4 (1384); zeep: Correctie Boek B, fol. 120vo (1459), Drap. Kb. IV, VI, 39 § 24 en V, V, 47.

van alle vette bestanddeelen, bij het vollen opgedaan [1]). Na dit wasschen worden de lakens door den voller opgehangen om te drogen [2]); eventueele gebreken mogen door hem niet hersteld worden [3]). Ten overvloede worden de stukken hierna nogmaals genopt. Na door den voller voor de laatste maal ter paertse gebracht te zijn om gemeten te worden, keeren de stukken opnieuw terug naar de vollerij om verder „upgemaeckt" te worden. Hiertoe behoort in de eerste plaats het kaarden [4]); het is de bewerking, welke men heden ruwen noemt, en waarvan het doel is, de wolhaartjes uit de viltlaag op te halen en in eenzelfde richting te strijken, om deze later op gelijke hoogte te kunnen afscheren. De voller bedient zich hierbij van de kaardedistel [5]), wier kleine scherpe weerhaken de haren uiteenwarren en ophalen; het laken wordt daartoe vochtig gemaakt, waardoor de wol leniger, en dus minder door de harde kaardedistel aangetast wordt. Door middel van deze kaarden, die op een houten kruis gehecht zijn, wordt nu de oppervlakte van het laken aan beide zijden bewerkt; voortdurend moeten de kaarden verwisseld, en de gebruikte van de wol ontdaan worden, waarvoor ook minder geoefende krachten, als kinderen, gebruikt konden worden [6]). Het laken moet over de geheele lengte verscheidene malen bewerkt worden; zooveel malen dit gebeurt, zooveel „draghen" [7]); daarna wordt de averechtsche zijde (achterzijde) behandeld, die minder geruwd wordt dan de voorzijde [8]); daarom

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 185 § 7; App. VII, 57 § 3; Zoenboek C, fol. 233vo (1498); Kenningboek G, fol. 173vo (1501) en verder passim.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 185 § 1; Correctie Boek B, fol. 61. — De witte lakens worden hierna geverfd.

3) Met name is het stoppen van gaten verboden: Correctie Boek C, fol. 118vo (1484), Drap. Kb. VI, V, 28.

4) De voller kaardt thuis, vgl. Correctie Boek H, fol. 26vo.

5) Het is het vruchtomkleedsel van de kaard-distel; deze moeten bloeien, om niet te hard te zijn (Aflezing Boek B, fol. 135, 1545). Nog heden ten dage wordt deze plant in de fabricage gebruikt bij het rouwen.

6) Aflezing Boek A, fol. 5 (1506, April 17). — Het z.g. „spynsen" is vermoedelijk het vetmaken der kaarden, vgl. het Duitsche „Spint"; vgl. Register Vollersuitgang 1478 en Schuldschatt.- en Verkoopingsboek 1466, fol. 283vo: „een schijf kairden gespint ende vier schijf kairden ongespint."

7) Vgl. Correctie Boek B, fol. 61 (1453): „.... doe hy sijn drachte, dair hy an wrochte, over hadde...." en Drap. Kb. V, V, 44: „Item alle laeckenen, naedat se dick ghevolt zijn, sal men mit een paer kaerden twye vleyen kaerden, ende elcke vleye sal men twyemael uuyt ende ingaen, tot zes of zeven draghen toe...." Ook thans heet het nog „dracht".

8) Dit is het averechten. Na het vollen zijn beide zijden van het laken gelijk; eerst door het meerdere of mindere ruwen en scheren wordt de eene kant de voorzijde, de andere de keerzijde (Hausner, Darstellung der Textil-, Kautschuk und Leder-Industrie, pag. 340).

worden hiervoor geen nieuwe kaarden gebruikt [1]). De geheele bewerking duurt vijf à zes uren [2]).

Ten slotte is het ook de voller, die de lakens naar de ramen brengt. Aan de buitenzijde der stad bevonden zich op verschillende plaatsen uitgestrekte velden, waar de ramen opgeslagen waren; het zijn rechtopstaande houten palen door een dwarslat verbonden en bezet met kleine haken, clawieren, welke men in de lijst en het haakgaren slaat om zoo het laken te spannen. Dit is het z.g. aanslaan, en het werk der vollersknechts [3]). Door middel van een windas [4]) worden de stukken, die door het vollen sterk gekrompen zijn, op hun juiste lengte en breedte gerekt [5]), na vooraf vochtig gemaakt te zijn, en dan in de zon gedroogd [6]). Daar het hoogst verleidelijk zou zijn, lakens die te smal of te kort geweven waren, door krachtig rekken op de voorgeschreven maat te brengen, wordt hiertegen zorgvuldig gewaakt; bij het gebruik zou een op die wijze gerekte stof spoedig weer krimpen. Wordt vermoed dat dusdanige praktijken toegepast zijn, dan wordt het laken op bevel der wardeins in het water gelegd, om, als het droog is, nagemeten te worden. Een afdoende proef [7]). Vooral in de zestiende eeuw schijnt dit bedriegelijk rekken sterk toegenomen te zijn; het gevolg was, dat dit euvel op de dagvaarten der Hollandsche steden besproken werd, en een ordonnantie der landsregeering een algemeen verbod uitvaardigde [8]).

---

1) Correctie Boek H, fol. 26vo (1530); Drap. Kb. V, V, 43: „Item zoe en sal men gheen laeckenen .... moeten op hoer averecht kaerden mit eenighe nieuwe kaerden in gheenre manieren, mer sullen dieselve laeckenen kaerden mit oude kaerden ...." Vgl. ook Bezemer, Oude Rechtsbr. der stad Breda, pag. 168 § 6, waar echter foutief *anerechten* staat.

2) Een rekest van de vollers uit de 16e eeuw geeft dit als den duur op.

3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 40 (1393); App. VII, 56 § 2 (1408) enz.

4) Hierover en over andere benoodigdheden bij het ramen vgl. Correctie Boek A, fol. 194 (1446), Thes. Rek. 1476, fol. 127, Aflezing Boek B, fol. 139 en 170, Drap. Kb. V, III, 25.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 12: „Ende alle laken, die men binnen Leyden reet.... die sel men an den raem recken ende warderen ...."; App. VII, 36 § 2 en verder passim.

6) Ibid., App. VII, 36 § 1.

7) Drap. Kb. I, III, 17: „Item wair enich drapeniere, die sijn laken reckede of dede recken van synen volre of van yement anders, an die lancte of an die breet, dat die wairdeyns consten bevinden mitter wairheyt, die dat laken sijn wair, die verbuerde 5 ℔, of die dat laken reckede, die verbuerde mede 5 ℔, ende dairtoe gecorrigeert te wesen by den meesten ommeseggen van den gerechte, wantet grote scalkernye in der draperye is." Vgl. verder Drap. Kb. VI, III, 20; Thes. Rek. 1430, fol. 8; Correctie Boek A, fol. 46 (1435), fol. 191 (1446); ibid. B, fol. 145vo (1461), fol. 155vo (1463), fol. 165vo (1464), fol. 183 (1466), fol. 208 (1469), fol. 238vo (1472), fol. 245, 246, 246vo (1473), fol. 250 (1474), fol. 273 (1476); ibid. C, fol. 38 (1479) enz. — Hoe gevaarlijk dit overmatig rekken voor den goeden naam der Leidsche lakens was, blijkt uit Correctie Boek B, fol. 192vo (1468); de afzet in het gebied der Duitsche Hanze dreigde hierdoor een gevoeligen knak te krijgen.

8) Hs. van 1562 op het Leidsch Archief (copie).

Op de ramen worden de lakens nogmaals vluchtig „gehavent"; het doel hiervan is slechts, de haren weer naar ééne richting te strijken, — de „vlouge" te zetten [1]). Hier worden ook de aangeslagen stukken door de wardeins onderzocht; dit mag alleen gedurende bepaalde uren van den dag geschieden, daar het volle daglicht de gebreken te eerder doet opmerken [2]); kleine verschillen in lengte of breedte laat men hierbij passeeren [3]).

Na de keuring der wardeins kunnen de lakens weer afgenomen worden [4]); oudtijds werd dit door de vollers gedaan, later, bij verzet hunnerzijds, door de eigenaars, dus de drapeniers, of door een hunner knechts [5]).

De moderne industrie kent als volgende onderbewerking het scheren, dat ten doel heeft de ongelijke wolharen op gelijke lengte af te snijden. In de middeleeuwsche lakenindustrie is, in 't algemeen gesproken, de volgorde van het technisch proces een andere. Voor een zeer groot deel verlaat het goed ongeschoren den drapenier en wordt aldus in het handelsverkeer opgenomen; het is de kooper, die het laken laat scheren door den sceriaer of lakenbereider [6]), waardoor tevens verklaard wordt de onafhankelijke positie, die deze laatste in de 14e en 15e eeuw inneemt ten opzichte van den ondernemer-drapenier. Daarom behandelen wij

1) „Item dat gene knechte ghene lakens havenen en sullen meer dan vloegen....."; Register Vollersuitgang 1478; verder Aflezing Boek A, fol. 94vo (1520). — Havenen beteekent in het algemeen bewerken, schoonmaken.

2) Thes. Rek. 1476, fol. 113vo. Zie verder o.a. Correctie Boek B, fol. 94vo (1456), fol. 171vo (1465).

3) Drap. Kb. IV, VI, 48; V, V, 37; VI, V, 31.

4) Hamaker, Kb. 1406, VII, 51.

5) Ibid., Kb. 1406, VII, 40 (1393) en App. VII, 56 § 2 dragen dit aan de vollers op; in 1478 komt de verandering: Drap. Kb. IV, VI, 39 § 17 en Drap. Kb. IV, III, 44 (1497): „.... dat een yghelick drapeniere of sijn huysghesinde alle gherecte lakenen, als die opten ramen ghewairdeert sijn, ende die raemclock gheclept is om of te nemen, selver sullen ofnemen ende op horen hals uut den ramen tot des uutreeders huys terstont brengen...." Evenals den vollers hier het afnemen verboden wordt, is hun reeds vroeger het brengen van de lakens ter paartse verboden (Drap. Kb. III, V, 22). Beide maatregelen zijn te beschouwen als een uitvloeisel van het streven den voller meer tot zijn eigenlijk werk te beperken.

6) Hierop wijzen o. a. de talrijke posten in de stadsrekeningen, waar aankoop van laken genoteerd staat, met bijvoeging aan wie het daarna gegeven is om te scheren; Thes. Rek. 1427, fol. 54: „Item Eylairt, scheriaer, van 4 halve lakene blaeus te scheren totter stede cledinge, gegeven van tstuc 16 oude botgen.... Item denselven van vijf strypten te scheren, van elc strypt 18 oude botgen...." Ibid. 1434, fol. 50: „Item Wouter Geerlofsz. van een half laken puux te scheren van sgherechts cledinge 27 sc. Item Pieter Boudijnsz. van een half laken puux te scheren van sgerechts cledinge gegeven 27 sc. Item noch Wouter Gheerlofssoen van twie half laken voirwollen te scheren.... ende Jan Boudijnsz. van een half laken zwarts te scheren..., van elc half laken 8 cromst."

dit onderdeel van de bewerking aan het slot van ons overzicht. Het komt echter ook voor, dat het laken geschoren wordt voor het in handen van den consument komt. In de eerste plaats kan dit bij den uutreeder geschieden; deze persoon die, zooals wij later zullen zien, zoowel voor den drapenier werkt, als zelfstandig den verkoop van lakens ter hand kan nemen, houdt zich soms ook bezig met het lakenscheren [1]). In de 16e eeuw zien wij bovendien, dat een enkel maal het laken terstond na het ramen, in opdracht van den drapenier, door den lakenbereider geschoren wordt [2]); of ook worden de stukken door die categorie der droogscheerders, die zich tevens op den kleinverkoop van lakens toelegt, voor eigen rekening bereid [3]). — Ook elders werd het laken eerst na den verkoop geschoren; Mr. Muller heeft voor Utrecht op hetzelfde verschijnsel gewezen [4]).

Het laken gaat thans naar het huis van den uutreeder [5]), die er de laatste hand aan legt; hier verkrijgt het den fraaien glans, die het op de markt gereeden afzet doet vinden, wordt gevouwen en ingepakt, waarna het aan het eind is gekomen van de talrijke onderbewerkingen, die het te ondergaan heeft, alvorens het voor den verkoop geschikt is.

In de eerste plaats worden de lakens op een voorgeschreven breedte gevouwen, daar elke belangrijke draperiestad haar eigen „voude" had [6]). Aldus gevouwen, wordt het goed in de pers gezet [7]), waardoor het een sterken glans (persglans) verkrijgt, na welk procédé het echter nog niet geschikt is om in den handel gebracht te worden, daar ten eerste deze glans zoo gevoelig voor water is, dat elke droppel een vlek zou maken, en ten tweede het laken, dat aan de ramen gerekt is, door vocht weer

1) In hun boedels komen scheerdisschen voor.

2) Vgl. Drap. Kb. V, VIII, 1 § 5.

3) Vgl. de Ordonnantie hunner broederschap van het jaar 1552.

4) Mr. S. Mulier Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, 1900, pag. 67 en 112. Toch schijnt te Utrecht soms de keerzijde van het laken reeds vóór het ramen geschoren te worden; vgl. Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, II, pag. 206: „averechten mitter scheren, eer ment aen den raem slaet" (1414).

5) De tegenwoordige „apprêteur". Hamaker, Glossarium, verklaart het ten onrechte als de fabrikant of de tusschenpersoon, die het laken in den handel brengt.

6) Kb. n°. 3, 129 § 2 zegt, dat de vouw een el breed moet zijn. — Hamaker drukt verkeerdelijk „vonde" en „vonden" in plaats van „voude" en „vouden."

Aardenburg, Brugge, Gent, enz. hadden allen een eigen „voude"; vgl. Espinas en Pirenne, Recueil de documents enz. I, pag. 415 § 162 en 163; Pirenne, Histoire de Belgique, I, pag. 253.

7) De pers of sluytpers (Hamaker, App. VII, 38).

zou krimpen. Om deze beide gebreken te verhelpen, volgt nu de bewerking, die overeenkomt met het tegenwoordige decatiseeren. Om den persglans te verwijderen en de lakens krimpvrij te maken, worden ze den dag daarna in een ijzeren krimppan [1]) boven vuur gestoomd [2]), dan uitgestreken en een tijd lang met water begoten op een hoop gezet, nogmaals verhit en dan voor de laatste maal geperst [3]). Daarna worden zij door den uutreeder verpakt, en elk pak of „tarninc" van een omslag voorzien [4]).

Zij kunnen dan, gereed voor de consumptie, uitgevoerd worden per wagen of per schuit, of overgaan in handen van den detaillist, die de locale markt hiervan voorziet.

Reeds in bezit van den kooper, volgt dan nog het scheren, waarop wij zooeven wezen. Hiertoe wordt het laken door den droogscheerder op den scheerdisch gespreid [5]), en de haren door middel van kaarden tegen den draad opgeborsteld [6]), d. i. „de vlouch gezet". Daarna scheert hij ze met de groote droogscheerdersschaar gelijk af. Deze bewerking wordt eenige malen herhaald, totdat de haren de vereischte lengte verkregen hebben. Bij de betere soorten wordt ook de achterzijde behandeld, „geaverecht mitter scaer" [7]).

Het schijnt niet ongewoon te zijn, dat het laken na den verkoop nogmaals geperst wordt. De verklaring hiervan zal waarschijnlijk

---

1) Drap. Kb. IV, VIII, 24 § 5; „.... mit een yseren crimppan ...."

2) Van de twee wijzen bij het decatiseeren te onderscheiden, de water- en de stoomkrimp, komt de in den tekst beschrevene behandeling met de laatste overeen; vgl. Karmarsch, a. w., II, pag. 470. De waterkrimp schijnt in Drap. Kb. I, VIII, 6 verboden te zijn: „.... noch men sel gheen lakenen in die sonne crimpen mitten water, mar men sel alle lakenen crimpen mitten panne ende mitten viere ...." — Schanz, Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters, 1881, I, pag. 599, vermeldt nog een bijzondere methode, die in Engeland zich ontwikkelde — het droog-decatiseeren —, en volgens hem in de Nederlanden verboden was. Inderdaad, te Leiden komt zij niet voor.

Register van Aert van der Goes, 1550, Oct. 3, pag. 46. Vgl. nog Correctie Boek G, fol. 13vo (1519).

3) Drap. Kb. I, VIII, 6; II, VIII, 9 (1447): „Item sdages dairna, als die uutreders die lakenen gecrompen hebben mitter panne, soe sullen sy die lakenen uutstrycken ende wateren, ende setten se mitten water up een hoop twie uren lanck, ende dan soe sel men die laken versien ende wel clair scouwen, ende setten se dan in die persse, ende sullen in der perse staende bliven 24 uren lanc ...." Verder Drap. Kb. IV, VIII, 18; V, VII, 4.

4) Drap. Kb. I, VIII, 4; Aflezing Boek B, fol. 152 (1547).

5) Een scheerdisch komt o. a. voor in de boedels, beschreven in Schuldschattings- en Verkoopings-Boeken 1404, fol. 47vo, 1417, fol. 177; ibid. C, 1468, fol. 23 enz. De disch wordt ook wel banck genoemd.

6) „.... De droochscheerders mitter kaerde om de vlouch te zettene ...." Hs. van 1563, Sept. 23.

7) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III § 8 en 147 § 12.

gezocht moeten worden in het feit, dat door het scheren iets van de apprêtise is verloren gegaan [1]).

In het voorgaande exposé is voornamelijk uiteengezet de gang van het technisch proces, zooals dit zich voordeed in den bloeitijd der Leidsche draperie, tot ongeveer 1500 dus. Wanneer wij ons nu nog enkele oogenblikken met het arbeidsproces der 16e eeuw bezig houden, dan merken wij in de eerste plaats op, dat er in den aard der bewerking slechts weinig belangrijke veranderingen te constateeren zijn, in een tijd van verval niet te verwonderen; toch doen zich hier en daar afwijkingen voor, die op den achteruitgang der industrie wijzen. In de tweede plaats zien wij in de 16e eeuw naast het oude textielbedrijf nieuwe vormen oprijzen (voerlakenindustrie e. d.), die op te vatten zijn als voorloopers der nieuwe industrie, zooals die na het beleg opkomt.

Blijft dus de gang van het proces vrijwel dezelfde, dit kan niet beweerd worden van de degelijkheid der bewerking, die in dezen tijd hand over hand afneemt. Op enkele verschijnselen hiervan hadden wij reeds gelegenheid de aandacht te vestigen in ons overzicht hierboven, o. a. op het feit, dat naast het kammen der wol het kaarden meer en meer in zwang komt en op de toenemende gewoonte van het „loopen" bij het vollen. Ook op ander gebied zijn dergelijke verschijnselen aan te wijzen. Wel worden bij het verven nieuwe verfstoffen gebruikt, worden dus nieuwe procédé's gezocht, doch aan den anderen kant neemt de minder soliede wijze van verven onrustbarend toe; de beslissingen van de wardeins of de staalmeesters, dat lakens opnieuw geverfd moeten worden, „veru bet" zooals het bevel luidt, vermeerderen gestadig; geregeld heeft men met bedriegelijke middelen te doen, door welke men trachtte het slechte verven te verbergen [2]). Men

---

1) Kenningb. C, fol. 190vo (1468) spreekt hierover als dikwijls voorkomend gebruik: „.... wanttet dycwijl valt, dat der luyden laken, die eens vercoft zijn, anderwarff weder in der persse comen...."

2) Vgl. Correctie Boek H, fol. 2 (1528, Juli 8): „Alsoe tot kennesse van den wairdeyns gecomen is, hoedat enige blaeuverwers, tzy doer faulte van tweede ofte doer subtijlheyt om hoer weet te spaeren, dit blaeuwen alsoe niet gevroecht noch geverwet en hebben alst behoert...., ende dat enige coepluyden, die dair kennesse of hadden, diezelve lakenen, naedat die gewairdeert zijn geweest, gesteeken ende den eenen uuyt den anderen geschoeten ende die wit in de steeck ende gront waeren, gelaten, ende die zwart in de gront waeren, gecoft, wairomme die voors. wairdeyns den staelmeesteren belast hebben zeer scarppelicken toe te zijn....., hebben dairomme die voors. wairdeyns de zwarten an den ramen, dairan hem twyfelden, gesteken, ende die zy in de gront wit bevonden hebben, gemaect verubet, zoedatter veel verubetten gemaect worden, wairomme enige van den verwers raets geplecht hebben, hoe

behoeft de Correctieboeken slechts door te bladeren, om den indruk te krijgen, hoe sterk thans de degelijkheid der bewerking afneemt; geen middel wordt onbeproefd gelaten, fouten die bij het weven of verven in het laken gekomen zijn, aan het oog der contrôle te onttrekken [1]). Bij het weven wordt grovere grondstof gebruikt; ook vermindert de fijnheid der lakens tengevolge van het sterker aanslaan der draden, dat zwaarder weefsel geeft; op dezelfde lengte van het stuk wordt thans meer inslaggaren gebruikt dan vroeger: was eertijds voor een laken 12 à 13 pond inslaggaren noodig, thans verwerkte men hiervan 15 à 16 pond [2]). Een gevolg hiervan was ook de zwaardere arbeid van den voller bij het vollen.

Men heeft bij deze ontduiking der voorschriften door de belanghebbenden niet te denken aan een zoeken naar winstgevender werkwijze, die de industrie ten slotte op een hooger niveau voert; integendeel, alle veranderingen wijzen op achteruitgang van arbeidsmethode en verslechtering van het materiaal. Een uitzondering moeten wij slechts maken voor het toenemend gebruik, het kettinggaren met het wiel te spinnen; een praktijk van meer dan twee eeuwen heeft bewezen, dat de lakens hiervan geen schade ondervinden.

Enkele veranderingen openbaarden zich in de vijftiger jaren; in 1558 verzochten de drapeniers aan het gerecht toe te staan „dat men die witte laeckenen up een nieuwe ende andere maniere dan men lange meenyge jaeren tot noch toe gedaan heeft, zoude

---

zy daer bet in zouden moegen voersien....”; een van hen vond nu het volgende middel: „.... ende die voors. Bouwen Andriesz. heeft die eynden van den zwarten, daer se die wairdeyns gewoenlicken waeren te prouven mit die steeck, in de cuyp weder gehangen ende doen hangen omtrent een half ure lanck, somtijts meer, somtijts min, ende die eynden zoe zwart gemaect, dat die waerdeyns die voors. lakenen an den eynden goet gevonden hebben, ende alsoe des wairdeyns oegen bedrogen....”

1) Correctie Boek B, fol. 229 (1471) geeft een uitspraak „dat an den lakenen zekere smitten ende placken geplagget ende gestreken waeren, wairinne sommige gebreken, die an den laken waren, gedect worden....”; fol. 229vo geeft voor ’t zelfde jaar 1471 nog een uitspraak over dit feit. In dit jaar dus 2 gevallen; in 1487 zijn er reeds 12 gevallen te noteeren! (Correctie Boek C, fol. 154, 157vo, 158, 160, 160vo, 161, 164). En dit is nog slechts het begin. — Hier volge nog een bloemlezing: Correctie Boek B, fol. 229 (lakens met smetten), fol. 241vo en verder passim (bestrijken met houtskool); ibid. C, fol. 185 (versmarten, vuil maken, van lakens); ibid. D, fol. 14vo (bleynen, blaren, in het laken). Verder ibid. B, fol. 264vo, C fol. 115vo (in de houting doopen), C fol. 128vo en 130vo (doopen der einden van de stukken in de verfstof), fol. 136vo (besmeren met bloem), D fol. 28vo (slecht geverfd), F fol. 21 (1509, met zwarte aarde besmeerd), fol. 27 (met slik besmeerd), G fol. 15vo (1519, overtreding van de keuren op het scouwen), H fol. 146 (1538, turfasch gebruikt bij het verven) en fol. 176, I fol. 29vo en 40vo.

2) Rekest der vollers van 1541 § 3 en Drap. Kb. IV, VI, 41.

moegen maecken ende bereyden" [1]). De keur, die naar aanleiding van dit verzoek uitgevaardigd werd, onderscheidt het maken van lakens „op de schaer" en „op de frys". Beide soorten werden dichter geweven dan de oude lakens. Waarschijnlijk worden met de eerste de lakens, die reeds vóór den verkoop geschoren worden, bedoeld en met de tweede de friesachtige stoffen die, grover en ruiger dan laken, minder gerouwd en geschoren zijn [2]).

Daarnaast werd de grondslag gelegd voor een geheel nieuwe industrie, die zich van de oude onderscheidde door het in vele opzichten afwijkend technisch procédé; adaequaat met de ontwikkeling in andere landen vestigde zich ook te Leiden de „nieuwe" draperie; de baaien, voerlakens, schortecleetlakens en tirenteinen deden omstreeks 1560 hun intrede [3]). De bereiding van deze lakenachtige stoffen kwam grootendeels met die van het laken overeen; de verschilpunten lagen slechts in den aard der wol, de fijnheid van het gesponnen garen, het zwaarder weven, de meerdere of mindere volling en de wijze van het ruwen en scheren. —

Aan het slot van dit overzicht wenschen wij eenige algemeene opmerkingen te maken over de Leidsche lakenbereiding; de bijzondere plaats, die zij in de middeleeuwen onder die van de andere steden innam, treedt daardoor des te scherper op den voorgrond.

Voor zoover de bronnen hierover gepubliceerd zijn, moge de overtuiging worden uitgesproken, dat in de noordelijke gewesten de Leidsche draperie onder haar medeconcurrenten bovenaan staat. Als oorzaken hiervoor kunnen genoemd worden de degelijkheid van haar grondstof, de zorgvuldige behandeling, die deze ten deel valt. Van de hooge vlucht, die de Leidsche lakennering genomen had, getuigt ook de talrijkheid van het aantal bewerkingen, die het ruwproduct doorloopt; de 20 tot 30 manipulaties, die hier aan te wijzen zijn, geven een beeld van de krachtige ontwikkeling van het technisch proces in Leiden. In nauw verband hiermede staat het vraagstuk van de arbeidsverdeeling; meerdere specialisatie van den arbeid komt ook aan de bewerking van het product ten goede; en hoewel men niet zeggen kan — zooals Doren o. a. van Florence getuigt — dat elke „Teilbe-

---

1) Vroedsch. Resol., fol. 60 (1558, Febr. 19) en 61 (1558, Febr. 23).

2) Drap. Kb. V, VIII, 1.

3) De voerlakens werden wel reeds in de 15e eeuw te Leiden gemaakt, maar eerst omstr. 1560 vestigen zich hier reeders, die van het vervaardigen van voerlakens hun bijzonder bedrijf maken.

werkung" ook een afzonderlijk arbeider werk verschafte, is het zeker, dat in Leiden de arbeidsspecialisatie het verst ging; de textielnijverheid, in de middeleeuwen de meest gespecialiseerde industrie, bereikte in deze streken haar hoogste ontwikkeling te Leiden [1]).

Op enkele onderdeelen dient hier nog afzonderlijk gewezen te worden. In de eerste plaats op het verfproces, dat van zoo overwegend belang is voor den bloei der geheele industrie. Bij gelijke soliditeit der stof bepaalt de schoonheid en de glans der kleuren de keuze van den kooper, en de Leidsche industrieel heeft steeds het geheim weten te bewaren, waardoor zijn kleuren het oog van de koopende menigte wisten te bekoren. Geen stad, waar lakens van zoo verschillende kleur gemaakt werden als in Leiden [2]), geen stad wier verven zoo beroemd waren als die van de sleutelstad [3]); nieuwe procédé's worden herhaaldelijk gevonden [4]). Hierin ligt voor een belangrijk deel de verklaring van de groote gezochtheid en den ruimen afzet der Leidsche lakens. De bijna angstvallige zorg van de overheid voor dit onderdeel van het proces, zoowel wat betreft de uitvoerigheid harer voorschriften als het nauwlettend toezicht op de naleving ervan, spreken van de groote waarde, die men hechtte aan den bloei der ververij; de eindelijke instelling van een afzonderlijk college, dat der staalmeesters, is hiervan een der vele voorbeelden en zet als 't ware de kroon op het geheele regeeringsbeleid, zooals het zich in dezen tak van industrie openbaarde.

In de tweede plaats moet hier m. i. gewezen worden op de apprêtise in engeren zin, het uutreeden. Niet, dat hier de bepalingen zoo talrijk zijn als bij de ververij, doch de bestaande voorschriften geven den indruk, dat ook dit gedeelte van het proces een aanzienlijke hoogte bereikt heeft; opvallend in tegenstelling met de schaarschheid van bepalingen, die ons in de bronnen der andere steden voor dit onderdeel treft; een zeer enkel voorschrift geeft daar slechts getuigenis van den stand van het procédé. [5])

---

1) Over de arbeidsverdeeling zie verder Hoofdstuk V.

2) De vollers klagen er in 1541 over, dat door de veelheid der kleuren zij groot risico loopen hun loon te verliezen, „twelck zy niet verliesen en souden, indien alhier niet dan zwarten gemaect worden, gelijck in ander steden ...." Uit een ander vollersrekest: „Mede is wairachtig, dat men binnen deeser stede vele diversche verwen reet, dat men in andere steden hyeromtrent niet en doet...."

3) „.... Mer die requiranten en connen niet verwen, daer Leyden zeer duer befaemt is...."

4) Vgl. Thes. Rek. 1452, fol. 95 en ibid. 1465, fol. 116.

5) Vgl. ook Doren, a. w., pag. 53, noot 3, die zelfs voor Florence moet toegeven dat „ein „Dekatieren" des Tuchs, wie es heute üblich, damals nicht (scheint) stattgefunden zu haben."

Een derde opmerking geldt de kwestie welk gebruik van de twee verschillende wolsoorten, de lange en de korte wol, gemaakt werd. Handhaafde zich ook te Leiden het onderscheid tusschen de kaard- en de kamwol? Tegenwoordig wordt de kaard- of strijkwol, dus de kortgekroesde wol, verwerkt tot lakenachtige stoffen, daar zij het best vervilt; de lang gebogen wolsoorten, slechts weinig krullend — de z.g. kamwol — worden niet gevold, en dienen tot de kamgaren-fabricatie. Het is de vraag, of dit verschil in gebruik, dat voor het heden zoo belangrijk is, zich ook in het verleden voordeed. Gemakkelijk is dit niet te beantwoorden wat Leiden betreft. Vast staat, dat in de middeleeuwen in deze stad geen kamgarenstoffen gemaakt werden; nergens wordt hier melding gemaakt van een verschillend gebruik der beide soorten wol; doch ik meen, dat men mag aannemen, dat het onderscheid ook hier, zij het op een andere wijze, zich liet voelen; waarschijnlijk toch werd de kamwol voor het spinnen van den kettingdraad, de strijkwol echter voor den inslagdraad gebezigd. Wanneer men bedenkt, dat de inslag losser gesponnen werd om beter te kunnen vilten, de strijkwol inderdaad ook beter vervilt, dan lijkt mij dit hoogst waarschijnlijk [1]). Door deze economische en juist geziene toepassing van het verschil tusschen kam- en strijkwol kon men er tevens in slagen het verlies van materiaal tot op een minimum te beperken en de deugdelijkheid van het product te verhoogen.

Wil men zich ten slotte een juiste voorstelling vormen van de plaats, die Leiden's industrie in deze periode in het industrieele leven der noordelijke gewesten innam, dan is het noodig zich niet te beperken tot de kennisname van de specifiek Leidsche bronnen. Deze geven natuurlijk slechts een beeld van het eigen leven; wij willen ook haar verhouding tot de andere draperiesteden kennen. Eerst door vergelijking kunnen wij de bijzondere plaats en de bijzondere waarde bepalen van de industrie, wier beschrijving den lezer is voorgelegd, en loopen wij minder kans te vervallen in de fout, die zoo moeilijk te vermijden is: het voorwerp van eigen onderzoek buiten verhouding te verheffen.

De bestudeering van het technisch proces der groote Vlaamsche nijverheidscentra leert ons, dat dit in vele opzichten hooger

---

1) Zie hiervoor pag. 19. — Doren, a. w., pag. 55, wijst op hetzelfde verschijnsel in Florence.

ontwikkeld is dan het Leidsche; wat betreft de techniek is Leiden zeker de mindere van haar Vlaamsche concurrenten. Nog meer dan hier vinden wij daar de verschillende onderbewerkingen aan afzonderlijke arbeiders opgedragen, wat natuurlijk aan de qualiteit van de stof ten goede komt [1]). Hetzelfde kan gezegd worden van die Italiaansche stad, wier lakenindustrie reeds een uitvoerige beschrijving ten deel is gevallen: Florence [2]); wij hadden hierboven reeds gelegenheid een enkel maal van haar superioriteit te getuigen [3]). Ook Keulen, dat in het Oosten de belangrijkste textielstad was, moest Leiden als haar meerdere erkennen [4]).

Dus achterstaande bij haar concurrenten in het wereldverkeer, staat Leiden echter sterker ten opzichte van die steden, zoowel in Holland als in de overige gewesten, wier mededinging zij het meest op de inlandsche markten gevoelde. In de eerste plaats tegenover de Hollandsche draperiesteden, waarmede Leiden het meest in aanraking kwam. Zij is haar meerdere; door de volkomenheid van haar technisch procédé staan haar producten op onze markten vooraan. Er is hierbij zeker onderscheid te maken: de lakenindustrie van Amsterdam, Den Haag, Haarlem en Schiedam en wellicht ook van Gouda, staat wat de technische zijde betreft, boven die van Hoorn, Edam, Dordrecht, Den Briel [5]) en Rotterdam [6]). Slechts voor Amsterdam kan op één punt een uitzondering gemaakt

---

1) Wij kunnen hier verwijzen naar de groote bronnenpublicatie van Espinas en Pirenne, waarvan het eerste deel, dat o. a. de textielindustrie van Brugge bevat, verschenen is. Voor Gent kan nog genoemd worden Huyttens, Recherches sur les corporations gantoises, notamment sur celles des tisserands et des foulons etc. Gand, 1861.

2) Doren, Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte, Bd. I. Die Florentiner Wollentuchindustrie vom XIV. bis zum XVI. Jahrhundert. Stuttgart, 1901.

3) Behoudens het opgemerkte op pag. 71, noot 5. — Ook over de zijdenweverij bestaat een uitvoerige beschrijving: die van Venetië is onderzocht door Broglio d'Ajano (Die venetianische Seidenindustrie und ihre Organisation bis zum Ausgang des Mittelalters, 1893. Münchener Volkswirtschaftliche Studien, herausgeg. von L. Brentano und W. Lotz, 2).

4) L. Ennen, Geschichte der Stadt Köln, Köln, 1865, Bd. II, pag. 681. — Voor de volgende belangrijke textielsteden aan den Rijn bestaan o. a. monografieën: voor Aken, A. Thun, Die Industrie am Niederrhein und ihre Arbeiter, Leipzig, 1879, I. Teil; — voor de Neder-Rijnsche steden in het Kleefsche: E. Liesegang, Niederrheinisches Städtewesen vornehmlich im Mittelalter (Untersuchungen zur Deutschen Staats- u. Rechtsgeschichte, herausgeg. v. O. Gierke, Heft 52), Breslau, 1897 (pag. 620—660); — voor Frankfort a/M: E. Fromm, Frankfurts Textilgewerbe im Mittelalter (Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, III Folge, Band 6). Frankfurt, 1899; — voor Straatsburg: G. Schmoller, Die Strassburger Tucher- und Weberzunft, Strassburg, 1879; — voor de steden van het Schwarzwald: E. Gothein, Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes.

5) Den Briel stelt zich bij het verven Den Haag, Delft en Leiden, tot voorbeeld; de Jager, De middeleeuwsche keuren der stad Brielle (O. Vad. Rsbr. II, 2), pag. 183.

6) Het is zeer te betreuren, dat uit de archieven van Delft, Gouda en Middelburg nog zoo weinig gepubliceerd is. Voor Gouda schijnt hierin binnenkort voorzien te zullen worden.

worden. De draperie van deze stad is altijd, evenals die van de overige Hollandsche steden, in technisch opzicht de mindere van Leiden geweest, maar toch schijnt zij een eigen apprêtise gehad te hebben, afwijkend van de Leidsche, en in 't algemeen meer ontwikkeld dan die van de andere steden [1]). Bij haar vindt men ook nog een bewerking, die sterk doet denken aan het wolslaan, dat zoo veelvuldig in de Duitsche steden voorkomt, nl. het kloppen van de wol; de wol wordt hierbij voor 't kammen zorgvuldig van stof ontdaan door haar uit te kloppen of te slaan; elders vond ik deze bezigheid niet vermeld [2]). Van overwegend belang is dit laatste echter niet.

Onder de oorzaken van deze voortreffelijkheid der Leidsche techniek mag zeker niet de ver doorgevoerde arbeidsverdeeling — reeds door ons genoemd — vergeten worden; deze toch maakte het mogelijk, dat elk arbeider een technische vaardigheid verkreeg, die hen gezamenlijk in staat stelde een product af te leveren, dat ver over de grenzen afzet kon vinden [3]). Evenzeer moet hier de aandacht gevestigd worden op de zorg en scherpe contrôle der overheid, waarover wij later uitvoeriger zullen spreken. Dit alles heeft gemaakt, dat tot het laatst der 15e eeuw het Leidsche laken om zijn degelijkheid hoog geschat werd.

In het nauwste verband hiermede staat de hoedanigheid van de grondstof, die te Leiden verwerkt werd; de qualiteit der wol was vanzelf sprekend een der belangrijkste voorwaarden tot een waardevol product; de voorschriften hierover — waarvan in het volgende hoofdstuk — toonen ten duidelijkste aan, dat de overheid daarvan volkomen doordrongen was; hier volge een uiteenzetting der verschillende soorten.

De voornaamste grondstof was de Engelsche wol, waarvoor Calais de stapelplaats was; hierheen trokken de Leidsche kooplieden om zich van voorraad te voorzien. Èn wat betreft haar waarde, èn wat betreft de hoeveelheid wol die ingevoerd werd, was de stapelwol voor Leiden het belangrijkste ruwmateriaal. Al naar de plaats van herkomst of naar haar bijzondere qualiteit werd zij onderscheiden. De beste soort is de puikwol, die indien zij niet met andere soorten vermengd wordt, het allerbeste laken

1) Breen, Rechtsbr. der stad Amsterdam, pag. 554, VII § 28 v. Nog in de 17e eeuw vinden wij dit verschil terug.

2) Breen, a. w., pag. 78, 112 § 195.

3) „The division of labour, by reducing every man's business to some one simple operation, and by making this operation the sole employment of his life, necessarily increases very much the dexterity of the workman." Adam Smith, Wealth of Nations, B. I, ch. 1.

levert, het puuc of puuclaken. Men heeft de meening geopperd, dat dit „puik" een naamwoord zou zijn, oorspronkelijk van de beste lakensoorten gebruikt, en dat zoo de beteekenis van uitmuntend zou gekregen hebben [1]). Fruin, die ook dit gevoelen was toegedaan, haalde tot bewijs daarvoor een plaats aan uit het Register van Aert van der Goes [2]), waar verklaard wordt door de Hollandsche steden, dat alle lakens in Holland gemaakt, grove soorten waren, behalve de „puycken" te Delft geweven. Fruin meent nu, dat van dit Delftsche puyck de beteekenis van ons puik afkomstig is; doch hier zij opgemerkt, dat al mag in 1550 het waar geweest zijn, dat alleen Delft zich op het maken van puiken toelegde, dit zeker niet geldt van de 14e en 15e eeuw; Leiden en Gouda, en buiten Holland ook Utrecht, hebben evenzeer deze soort vervaardigd. Wat nu betreft de vraag, of puik oorspronkelijk een naamwoord was, met de beteekenis van „het beste soort laken", dit is een philologische kwestie, die slechts door nauwkeurige vergelijking van de oudste plaatsen kan opgelost worden. Prof. Verdam laat in het midden welk van de woorden het oudste is, en geeft een aantal citaten, die een zekere conclusie niet toelaten [3]).

Leiden heeft geen bovenmatige waarde gehecht aan de productie der puiken; werden ze gedrapenierd, dan gedoogde zij dit, doch haar hoofdproduct was het niet. Men legde zich meer er op toe, een misschien tweederangs-qualiteit te vervaardigen, maar in elk geval een artikel, dat afzet kon vinden in breede lagen der bevolking, en dat bovendien solide was. Leiden beschouwt dan ook de voorwollen lakens als haar belangrijkste product; konden de puiken, door hun hooge prijzen, slechts afzet vinden bij de zeer bevoorrechten, door de puikwol te vermengen met die van een minder fijne, doch nog zeer goede qualiteit, de voor-wolle, werd dat soort lakens verkregen, dat Leiden's naam tot ver over de grenzen gevestigd heeft; voor den verkoop op de wereldmarkt werd een product vereischt, waarvan de bereiding noodzakelijk de inperking der luxesoorten meebracht. Hier beneden zullen wij zien, door welke maatregelen dit bevorderd werd. De lakens,

---

1) Kiliaen, Etym.; Fruin, Informacie, pag. 676.

2) Register, fol. 46, 1550, Oct. 3. In tegenovergestelden zin Hamaker (Gloss.).

3) In overweging kan echter gegeven worden, of niet plaatsen als: „4 halve lakene blaeus" (Thes. Rek. 1427, fol. 54), „een half laken puux", „twie half laken voorwollen", „een half laken zwarts" (Thes. Rek. 1434, fol. 50) steun geven aan de opvatting, als zou „puuc" oorspronkelijk de beteekenis opperbest gehad hebben. — Mi. Ned. Wdbk. i. v.

die hierop volgden in qualiteit, waren die, welke vervaardigd werden uit „anderde wolle", „derde wolle", „vierde" en „vijfde wolle", door welke benamingen de afdalende hoedanigheden reeds voldoende worden aangeduid [1]). Golden de twee eerste soorten nog als consumabel artikel, de lakens uit de vierde en vijfde wol worden slechts tersluiks vervaardigd; als producten uit een minderwaardige grondstof kunnen zij slechts gereed worden in strijd met de bestaande verordeningen, die steeds er naar gestreefd hebben den invoer van de grovere wol te verhinderen.

De stapelwol, die te Calais aangevoerd werd, wordt onderscheiden al naar de plaats, vanwaar zij afkomstig was. Een reeks plaatsen in Engeland, wier product de Leidsche drapeniers gaarne te Calais kochten, wordt genoemd: Berkshire, Cotteswold, Hull, Kent, Kesten, Lindesay, Lindesey Marshe, Lynn, Londen, Marche, Northholand, Nottingham, Oxford, Rutland, Warwickshire [2]). Cotteswold en Marshe schijnen de allerbeste qualiteiten geleverd te hebben; hun wol wordt met name genoemd als de grondstof,

---

1) De in den tekst genoemde wolsoorten komen voor in Hamaker, Kb. 1406, VII, 6 en 55; Drap. Kb. I, II, 12; „vijfte wolle" in Schuldschatt. en Verkoopingsboek 1455, fol. 124.

2) Brachschier: Hamaker, App. VII, 61 § 1.

Colswonsche vellen: ibid. VII, 61 § 1, Drap. Kb. II, II, 1 enz.

Hulsche wol: Drap. Kb. II, II, 1.

Kentsche vellen: Correctie Boek A, fol. 97 (1439).

Kestenen, Castenen, Castenel wol: Hamaker, App. VII, 61 § 1.

Lynzaye wol: Drap. Kb. V, II, 3.

Lindza-Mersch, Lynza-Mersch wol, Lynsamer-Mersch wol: Hamaker, App. VII, 61 § 1, Drap. Kb. I, I, 15, Kenningb. A, fol. 139 (1442).

Hoge Lynse wol: Drap. Kb. I, II, 16 § 3.

Lonnense vellen: Drap. Kb. I, II, 16 § 3; II, II, 1.

Wolle van der Mersch: Drap. Kb. I, III, 28.

Noorthollant, Hollantse vellen: Hamaker, App. VII, 61 § 1, Drap. Kb. I, II, 16 § 3.

Noteghem: Hamaker, App. VII, 61 § 1. (Vgl. Breen, Rsbr. der stad Amsterdam, pag. 543, I § 1: Noetikum).

Occevoirtse vellen: Drap. Kb. II, II, 13.

Rotlandt: Hs. betreffende Calais, 1509, April 19.

Wervericschier: Hamaker, App. VII, 61 § 1.

Al deze soorten moeten zijn „van den hoghen prise."

Welke plaats bedoeld wordt in Kenningb. A, fol. 139 (1442) met Nutekoncley („vier sack Nutekoncley wol") is mij onbekend gebleven.

Rymer, Foedera, V, Pars IV, pag. 225 noemt alle soorten, in het geheel 29 uit 14 plaatsen. Vroeger waren 36 à 38 soorten in het verkeer, omstr. 1506 nog slechts 10 à 12, wegens het geknoei der kooplieden, die de slechte soorten onder de betere vermengden, en zich aldus verrijkten: „. . . . . olim triginta sex vel triginta octo lanarum genera in Stapula Calesii vendi consueverunt, hodie vero tantum decem vel duodecim lanarum conditiones et differentias, et eas quidem quae melioris et carioris precii sunt, deteriores vero non sub suis nominibus sed melioribus mixtas" heet het in den Intercursus van 1506. Vgl. ook Schanz. a. w., I, pag. 32.

waarvan de puiken moeten gereed worden[1]). Al deze soorten worden later weer in „bonae" en „mediocres" onderscheiden. De wol van New-Castle wordt als te grof beschouwd om verwerkt te mogen worden[2]).

In het begin der 16e eeuw vermindert de aanvoer der Engelsche wol sterk; als haar plaatsvervangster treedt nu meer en meer de Spaansche wol op. Wel was deze niet zoo goed als de Engelsche, doch eenerzijds door de steeds stijgende prijzen van deze laatste, waardoor aan de producenten door de hoogere productiekosten de concurrentie verzwaard werd, en anderzijds doordat in het begin der 16e eeuw Engeland haar betere qualiteiten voor zich zelve begon te houden, werd men na 1500 gedwongen zijn toevlucht te nemen tot 't gebruik der Spaansche wol; van het jaar 1522 af voorziet de Leidsche industrie zich meer en meer van deze wolsoort[3]). Zij volgde hierin slechts andere steden, die haar op dit gebied reeds voorgegaan waren; Utrecht gebruikte deze wol reeds in 1490, Hoorn in 1514[4]). Amsterdam en Gouda zijn hiertoe eerst later overgegaan[5]). Over het algemeen kan gezegd worden dat men, zoolang het mogelijk was, zich aan de Engelsche wol hield[6]); een voorstel der landsregeering in 1534, „dat de landen van herwertsover voirtan willen drapenieren Spaensche wolle, daerop (de Keyserlicke Majesteyt) goede policien maken sal", vond daarom weinig bijval[7]); ook in Leiden werd de

1) Drap. Kb. I, III, 28 (1442): „.... dat men puyken maken sall van wolle van der Mersch ende die sal men hondert hoge scheren ...." — Drap. Kb. II, II, 25 § 1: „.... dat soe wie puyken maken wil binnen der stede van Leyden ende tot Calis varen, ... die sullen coopen fijn Colswoutse wolle ende fijn Colswoudse velle, beter of zy willen ende niet arger ...." Vgl. ook Correctie Boek C, fol. 74 (1482).

2) Hamaker, App. VII, 11 § 1 en verder passim. In de bronnen is dikwijls sprake van „Casteelsche" vellen, waarbij men wel eens gevraagd heeft of niet vellen uit Castilië in Spanje konden bedoeld zijn; Correctie Boek B, fol. 153 (1463), waar nu eens van „Nucasteel", dan weer van „Casteelsch" gesproken wordt, wijst erop, dat de in den tekst aangenomen meening de juiste is. Hamaker, App. VI, 43 § 6 is hiervan een bevestiging.

3) Vroedsch. Resol. 1522, Juni 11, fol. 324vo. Ook de posten in de Thes. Rekeningen bewijzen dit.

4) Utrecht: Overvoorde en Joosting, De gilden v. Utr., II, pag. 222, n°. 31 § 2. Hoorn: Informacie, pag. 85 en Pols, Westfriesche Stadrechten (O. Vad. Rsbr. I, 7), II, pag. 108 (§ 177 en 178).

5) Vroedsch. Resol. 1548, Dec. 4, fol. 21vo.

6) Hoe huiverig men was, Spaansche wol te gebruiken, blijkt afdoende uit de hierboven aangehaalde vroedschapsresolutie.

7) Register van Aert van der Goes, fol. 218 en 221. Als een van de redenen der weigering werd opgegeven, dat men de lakens van Spaansche wol niet friseeren kon, een argument dat volkomen ongegrond is gebleken.

Schanz, a. w., I, pag. 68, wijst erop, dat de landsregeering al sinds langen tijd de

stapelwol nooit volkomen verdrongen. Slechts wanneer er gebrek heerschte aan Engelsche, nam zij haar toevlucht tot Spaansche wol, ook al werd de qualiteit van deze verhoogd door kruising van het Spaansche schaap met het Engelsche merinoschaap [1]).

Behoorde het laken van deze soort wol nog tot de betere producten, hetzelfde kan niet gezegd worden van de lakens uit Schotsche wol bereid, waarmee de stukken vervaardigd uit inferieure Engelsche wol, die niet te Calais verstapeld werd [2]), over het algemeen gelijk gesteld werden. Door haar meerdere grofheid kunnen uit de Schotsche wol slechts lakens van mindere qualiteit gemaakt worden [3]). Nog op het eind der 14e eeuw schijnt zij in Leiden veel verwerkt te zijn; wij vinden zelfs in 1413 de verhouding van den invoer der Schotsche tot dien der Calaiswol opgegeven als 1 : 6 [4]), doch kort daarna, in elk geval vóór 1417 verscheen een verbod, dat den invoer ervan onmogelijk maakte [5]).

De inlandsche wol schijnt als grondstof weinig begeerlijk geweest te zijn, vooral door haar grofheid, die haar in dit opzicht zelfs bij de Schotsche wol deed achterstaan. Slechts tersluiks en in strijd met de bestaande verordeningen kon zij verwerkt worden, wat uit den aard der zaak haar gebruik tot een minimum beperkte. Bij voorkeur werd zij gereed door de plattelandsbevolking in het algemeen, en speciaal ook door hen, die zich rondom Leiden hadden neergezet. Dat de „hierlantsche" wol door deze klasse der bevolking zooveel verwerkt wordt, is juist een der hoofdredenen van den fellen strijd tegen de buitenneringen; men vreesde, dat dit minderwaardig product den goeden naam der industrie zou benadeelen [6]). Toch schijnt de qualiteit der inlandsche wol allengs

verwerking van Spaansche wol trachtte te bevorderen, om minder afhankelijk te zijn van Engeland. Reeds Philips de Goede werkte in deze richting.

1) Vgl. The libell of Englishe policye, uitg. Hertzberg, vs. 99—101:

The wolle of Spayn it cometh not to prefe,
But if it be tosed and menged weel
Amonges English wol the greter deel.

2) „Die totten Enghelschen stapel niet en hoirt", zooals het heet.

3) Vgl. Hamaker, Kb. 1406, VII, 13: „Laken te grof, dair men Scotsche wolle in vermoet."

4) Vgl. Thes. Rek. 1413, fol. 6.

5) App. VII, 11 § 1, waar o. a. de invoer van Schotsche wol verboden wordt, heeft Hamaker foutief afgedrukt. Het jaartal 1417 heeft alleen betrekking op de drie laatste zinnen, die door een andere hand erbij gevoegd zijn; het eerste deel is van vroeger datum. App. VII, 17 maakt het waarschijnlijk, dat het invoerverbod in 1414 uitgevaardigd is.

6) De inlandsche wol heet ook wel lantwolle; Correctie Boek H, fol. 166. Vgl. ook den term „lantvachten" in Kenningb. H, fol. 240vo (1505). Uit alle plaatsen blijkt de inferieure qualiteit dezer wol. — De Zeeuwsche, Veluwsche en Friesche wol, vooral de eerste, werd elders veel gebruikt.

verbeterd te zijn; in het midden der 16e eeuw ziet men in haar een middel, de ondergaande industrie te versterken, doch eerst sinds 1575, in een volgende periode dus, behoeft zij niet bij andere soorten achter te staan; speciaal geldt dit dan voor de Texelsche wol.

Wat de Vlaamsche wol betreft, die men een enkel maal in de bronnen genoemd vindt, het is voldoende haar slechts te vermelden; zij schijnt in Leiden niet noemenswaard voorgekomen te zijn. De Vlaamsche industrie heeft blijkbaar haar inlandsche grondstoffen grootendeels zelf verbruikt [1]). Omstreeks 1417 werd de invoer te Leiden verboden.

Om de lijst volledig te maken, dient nog gewezen op de allerminste qualiteiten wol, die slechts een zeer minderwaardig product konden opleveren: de noppen en vlokken, kijfwolle, knyppeles, vegelis, breeckelis, stoppeles, vischwolle, lijstwolle, drommen en hoe al de soorten heeten mogen, die, als afval achtergebleven bij de verschillende bewerkingen, verzameld worden en weer opnieuw dienstbaar gemaakt aan de productie [2]); ten slotte de pels- of camwolle, die door de huidenbewerkers uit de vellen gekamd wordt [3]).

De voortreffelijkheid der Engelsche stapelwol was voor Leiden en de andere plaatsen, die mede haar wol uit Calais betrokken, een groote factor voor den bloei der industrie; zij verkregen hierdoor een voorsprong op de andere draperiesteden, die door deze niet ingehaald kon worden; doch ook bij hen ontmoeten wij hetzelfde verschijnsel, dat wij te Leiden opmerkten: de inlandsche

---

1) Verbod van Vlaamsche wol in Hamaker, App. VII, 11 § 1.

2) De in den tekst genoemde soorten worden resp. genoemd in: Drap. Kb. IV, I, 33; Schuldschatt. en Verkoopingsboek 1451, fol. 85vo en Correctie Boek B, fol. 90vo (1456); Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 16 en Schuldsch. en Verkoopingsboek 1455, fol. 124; Drap. Kb. IV, III, 43 en 47; Drap. Kb. V, II, 6 en Schuldsch. en Verkoop. Boek 1451, fol. 85vo; Correctie Boek F, fol. 27; Correctie Boek C, fol. 156vo (1487) en G, fol. 36 (1520); Reg. Buitenneringen 1541 passim; Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 16. — De lijstwol is die grove wol, waaruit de zelfkant gemaakt wordt. — Van knippeles (waarschijnlijk de door den wever afgeknipte draden) mag voederlaken gereed worden.

3) „Camwolle, die die pelsers van den snijtvellen kemmen", Drap. Kb. III, II, 34 (1445). „Camwolle, die by den pelsers van den snijtvellen gekemmet wordt", Correctie Boek B, fol. 82vo (1455). Pelswol heet het in het Reg. Buitenneringen 1541, fol. 23vo. Ook voor de schapenslachters is de verleiding groot, deze wol, die van slechte qualiteit was, te gebruiken; vgl. Correctie Boek B, fol. 102vo (1458). Evenzoo schijnen de buitenneringen rondom de stad hiervoor een débouché te zijn: „Alsoe tot kennisse van den gerechte gecoemen is, hoedat zeeckere persoonen, zoewel vleyshouders, pelssers als andere, woenende binnen deser stede ende vriheyt van dien, verscheyden snijtvellen coemende van den schaepen, die dagelicx gesteken worden, in grooter meenichte vercoepen dengeenen, die buyten omtrent deser stede woenachtich zijn ende aldair gedrapeniert worden tot groete schade ende achterdeele van de hoeftneeringe der draperye deser stede...." Aflezing Boek B, fol. 82 (1540).

wol wordt weinig gebruikt en dan nog slechts met tegenzin [1]). Tegenover steden als Leiden, Haarlem, Amsterdam, Gouda en Delft, die Engelsche wol verwerken, staan andere, welke op buitenlandsche wolsoorten zijn aangewezen, die van de oostelijke grenzen komen. Vooral Westfaalsche en Hessische wol schijnt hier een ruim afzetgebied gevonden te hebben; daarnaast wordt ook Vlaamsche wol gebruikt [2]). —

Uit deze grondstoffen werden de lakensoorten geweven, die te Leiden gemaakt werden; de puiken, voorwollen, anderde en derde wollen lakens behoorden tot de eigenlijke draperie; de puik- en voorwollen lakens werden dikwijls met den algemeenen naam „laken van sorten" aangeduid [3]). Onderling onderscheidden zij zich weer door hun verschil in kleur, zooals reeds bij het verfproces uiteengezet is; hier moet er nog slechts op gewezen worden, dat in het „gemengde" laken, een enkel maal genoemd, niet een bont (gestreept) laken moet gezien worden, doch een, waarvan de verschillende wolkleuren dooreengemengd, gemêleerd, zijn [4]). De witte en grauwe lakens zijn ongeverfd.

Reeds in het oudste keurboek komt een onderscheiding voor tusschen de z.g. gekrompen en gerekte lakens, en in dat van 1406 wordt bepaald, dat gerekte lakens, behalve het groote stadslood, ook twee of drie kleine looden moeten hebben: lakens van voorwol een groot lood met twee kleine, lakens van anderde wol drie kleine, die van derde wol twee kleine looden. Daarentegen behoeven de gekrompen stukken slechts het gewone stadszegel te hebben [5]). De laatste worden, dit blijkt hieruit duidelijk, beschouwd als de normale soort. Het onderscheid ligt in de wijze van behandeling tijdens de apprêtise: nadat nl. de stukken op de ramen gerekt zijn, worden zij na het persen weer gekrompen [6]); gebeurt dit niet, dan blijft het gevaar, dat het goed bij nat worden krimpt; vandaar dat de niet-gekrompen stukken bij den uitvoer

---

1) Utrecht gebruikt o. a. Zeeuwsche, Harderwijk Veluwsche wol.

2) O. a. in Overvoorde en Joosting, De gilden v. Utr., II, pag. 214. Westfaalsche wol wordt ook genoemd in de Informacie van 1514, pag. 196, met de bijvoeging, dat zij „veel in Henegouwen gehaelt wert."

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 147; Stedeboek, fol. 315; Drap. Kb. III, II, 34 en III, V, 25 De anderde wollen vallen hier buiten.

4) „Ende wairt, dat sy mengede graeuwen maken wouden, soe sullen sy mogen coopen blaeu wolle, rode wolle off witte wolle, om die te doen verwen ende te mengen onder malcander." Drap. Kb. III, II, 4. Vgl. ook Koppmann, Tölners Handlungsbuch pag. XXIX en Nirrnheim, a. w., pag. LXVII.

5) Hamaker, Kb. 1406, VII, 55 en 58.

6) Vgl. hierboven pag. 66.

met een speciaal teeken voorzien worden; de kooper is hierdoor gewaarschuwd en kan nog de noodige maatregelen nemen.

Naast deze fijnere soorten der draperie wordt reeds vroeg het voeder- (voering) laken vervaardigd; behalve door grondstof verschilt het ook door zijn geringere breedte van de genoemde lakens [1]. Het bestaat uit een ketting geheel van linnen en een inslag van zeer grove wol, derde wol of slechtere [2]; wol, die voor de draperie afgekeurd is, mag nog in dezen tak gebruikt worden. De grove inlandsche wol wordt ook gebruikt in de nieuwe bedrijfstakken, die zich omstreeks 1560 in Leiden krachtig ontwikkelen, doch die niet op een ouderdom als de voederlakenreederij kunnen wijzen: de reederij van „schortecleetlakens, tireteinen, baeyen en werpen" [3]. Al deze soorten behooren niet meer tot de draperie.

Ten slotte nog een enkel woord over de z.g. lappen, d. i. stukken laken, die niet van de voorgeschreven lengte zijn. Meestal worden zij van „hierlantsche" wol geweven [4]; de groote drapeniers produceeren ze niet, maar de armere, die niet genoeg kapitaal hebben voor de productie der groote stukken, en niet meer dan eenige ellen goed tegelijk kunnen weven; behalve door dezen worden zij gereed door de bewoners rondom de stad. Is bij dit product reeds moeilijk een grens te trekken tusschen stedelijke en landelijke nijverheid, de laatste categorie, waarover nog iets dient gezegd te worden, de „lantsticken", wordt uitsluitend in opdracht van de plattelandsbewoners vervaardigd. Het zijn die stukken, die voor het platteland geweven, en daarna al of niet geapprêteerd worden [5]. In het eerste geval ondergaan zij de hoogst noodige bewerkingen, nl. vollen en soms ramen. Daarna zijn zij voor de consumptie gereed. Of

---

1) Volgens Hamaker, Kb. 1406, VII, 19, mag voeringlaken minder dan 40 gangen breed zijn.

2) Drap. Kb. II, V, 17 (1446).

3) „.... baeyen ende andere lichte laickens", zooals het heet in Thes. Rek. 1564, fol. 41vo. — Bij het schortecleetlaken werd kettinggaren ook voor den inslag gebruikt (warp op warp); Drap. Kb. IV, V, 19. De tirenteinen hebben linnen ketting en wollen inslag, beide van inlandsche wol: „.... die neeringe van thierenteyt te maecken, twelck es te maicken wollen op linnen ende dat van hierlantsche wolle...." Reg. Buitenneringen 1541, fol. 4. — Baai is een flanellen stof. — Zie ook nog Vroedsch. Resol. 1562, Maart 23, fol. 133vo en Mei 8, fol. 135vo.

4) Drap. Kb. V, IV, 26 verbiedt zelfs uitdrukkelijk lappen van voorwolle en anderde wol te maken.

5) Vgl. Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 205 § 24: „sticken, de van den lande innecomen te maken." Vermoedelijk levert het platte land dus de wol. Men mag niet aannemen, dat het stukken zijn, die op het land geweven en daarna binnen Leiden gebracht worden; de bronnen spreken immers over het weven ervan: ibid., pag. 220, n°. 29 § 4. Zie verder Hamaker, Kb. n°. 3, 168 § 5 en 6, App. VII, 9 en 18.

zij geverfd worden, blijkt niet. Als men bedenkt, dat hier niet voor de markt, maar voor den landelijken consument gewerkt wordt, is hun weinig zorgvuldige bewerking niet verklaarbaar.

Hiermee zijn wij aan het eind onzer beschouwingen. Uit het bovenstaande blijkt wel, hoe de eigenlijke draperie, de verwerking der Engelsche wolsoorten, in belangrijkheid verre de overige takken van textielindustrie overtrof. Werden de laatste, indien niet verboden, dan toch slechts geduld, de draperie was de hoeksteen van de stedelijke welvaart; haar product was alom gezocht, haar ten slotte golden ook bijna zonder uitzondering de tallooze verordeningen, wier doel en werking wij thans uiteen wenschen te zetten.

HOOFDSTUK III.

Verordeningen betreffende bedrijf en techniek.

Meer dan de moderne stad vormde de middeleeuwsche een economische eenheid — tot zekere hoogte althans — die haar krachten richtte op elke zijde van het maatschappelijk leven. Hierop wijzen ook de talrijke voorschriften, door de overheid uitgevaardigd ter regeling van de eigen huishouding, die, in formeelen zin uitvloeisels van het administratieve gezag, omvangrijke verplichtingen opleggen aan hen, die zij betreffen. Het is op dit gebied, dat der politie, dat een der grootste prestaties der middeleeuwsche stad gelegen is; terecht wijst von Below er op, dat het openbaar stedelijk gezag toen reeds trachtte te regelen, wat heden ten dage tot de taak van den modernen staat behoort [1]). Wij behoeven hier niet na te gaan op welk algemeen grondbeginsel het politierecht van de middeleeuwen berustte; het is de vraag of Eberstadt gelijk heeft, een zoo leidend principe aan te nemen als hij doet: „Das Mittelalter statuierte ein Recht der präventiven Verwaltung und leitete hieraus die einzelnen verwaltungsmässigen Institutionen ab, in denen sich Recht und Pflicht des vorbeugenden Handelns verwirklichten. Die Polizei war darum in erster Reihe nicht zu abwartend-beaufsichtigender und zu abwehrender, sondern zu vorschreibender Thätigkeit berufen; die Ordnung sollte durch sie nicht bloss aufrecht erhalten, sondern positiv geschaffen werden. Auf diesen Auftrag gründet sich die eigentümliche Stellung und der weitere Ausbau der alten Polizei" [2]). Liever neem ik aan, dat de overheid bij haar optreden niet door één algemeene theorie geleid werd, doch uit verschillende motieven werkzaam was al naar de behoeften zich deden gelden en bevrediging eischten.

---

1) G. von Below, Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum, pag. 100.

2) R. Eberstadt, Das französische Gewerberecht, pag. 103. Anders E. Loening, i.v. Polizei, Handwtb. d. Staatswissenschaften.

Deze voorschriften der stedelijke overheid betreffen het gebied der bouw- en brandpolitie, straatpolitie, gezondheidszorg, zedelijkheids- en armenzorg enz. [1]), doch vooral dat van handel en bedrijf. Hier nu zullen de bedrijfsverordeningen besproken worden, die de regeling der Leidsche lakenindustrie ten doel hadden; enkele onderdeelen der industrieele politie, als de stedelijke loonpolitiek e. d., zullen behandeld worden, waar ook overigens de positie der verschillende sociale groepen uiteengezet wordt. Wil men dus een volledig overzicht van de bedrijfsrechtelijke voorschriften, die te Leiden gelden, verkrijgen, dan diene men dit in het oog te houden [2]).

De gewichtige sociale functie, die het bedrijfsrecht vervult, komt het scherpst uit bij een belangrijk onderdeel ervan, nl. de verordeningen betreffende het technisch proces, waarbij dus de verplichtingen geregeld worden, die de producenten moeten nakomen ten opzichte van de techniek. Maar men zal goed doen dit bedrijfsrecht niet van louter juridische zijde te beschouwen. Inderdaad, men is rechtens verplicht deze verordeningen na te leven, maar waar in de middeleeuwsche stad de voorschriften zoo nauw aanknoopen aan het werkelijke leven, dat „theorie en praktijk" elkaar vrijwel dekken, kan het opvolgen hiervan nauwelijks als een verplichting, als een last gevoeld zijn. Waar bovendien deze voorschriften uiting gaven aan de verkeerseischen, die zich bij den toenemenden bloei der industrie kenbaar maakten, maar door de enkele individuën nog niet als zoodanig gevoeld werden, mag ook de andere zijde wel eens belicht worden, op de nuttige en onmisbare functie, die zij in dit opzicht uitoefenden, meer gewezen worden dan te onzent m. i. geschiedde. De oudste bepalingen in het eerste keurboek uit de laatste helft der veertiende eeuw geven den indruk, dat hierin slechts wettelijk vastgelegd wordt, wat reeds in de praktijk werd toegepast; de latere keurboeken der draperie hebben ook een andere functie; naast bescherming van de industrie in haar strijd tegen concurreerende plaatsen, hebben zij ten doel de productie nieuwe wegen aan te wijzen, die door den algemeenen vooruitgang der nijverheid gewenscht bleken. Doch dit alles geldt niet ten volle tot het eind onzer periode; de zestiende eeuw, en ook het laatste kwart der

---

1) Henne, Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique, deel V, pag. 173 v., geeft hiervan voor de 16e eeuw een overzicht. Voor Duitschland o. a. Arnold, Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte, Bd. II. Een algemeen overzicht geeft ook Hüllmann in het 4e deel van zijn Städtewesen des Mittelalters, dat nog altijd van waarde is.

2) Voor de voorschriften over den handel zie men hfdst. IV.

vijftiende, moeten hiervan uitgezonderd worden. Dan dekken de voorschriften de praktijk niet meer; dit bewijzen de honderden overtredingen ten duidelijkste. Dan wordt nog slechts, hoewel vergeefs, getracht den achteruitgang der industrie tegen te gaan door verordeningen, die in plaats van nieuwe middelen ter opheffing uit het verval aan te wijzen, integendeel voorgoed vastleggen wat reeds lang veranderd, die tegenhouden, wat reeds lang ingevoerd had moeten zijn; zij worden nu remkrachten van de maatschappelijke ontwikkeling.

Ook bij het overige bedrijfsrecht doet zich het bovengenoemde streven, zij het niet in dezelfde mate, gevoelen. Het valt op, hoe nauwlettend er aanvankelijk naar gestreefd wordt in overeenstemming te blijven met de praktijk en met de veranderde eischen der industrie. Verklaringen als de volgende bewijzen dit: „Dit siin sulke nuwe kueren als tgherecht ghekuert hebben in den jair (13)96, ende som kueren verrecht, die te zwair waren ...”; en „Twelke ons in dat naeste sprutende is uut goeder draperie, die bi der gracie Gods langhe tijt bi goeden gheordineerden cueren ghestaen heeft, die men al biwilen veranderen moet na den loop van der neringhe ende upt versoec van den coopluden te houden” [1]). Inderdaad, de voortdurende veranderingen en vernieuwingen, toevoegingen of afschaffingen zijn even zoovele bewijzen van een zekere elasticiteit van het Leidsche bedrijfsrecht, van een voorzichtig tasten en voortschrijden op menig nieuw gebied, om dit spoedig weer te verlaten, indien blijkt, dat daar de industrie niet gebaat kan worden. Zelfs is een zekere ongedurigheid, zooals trouwens in het bedrijfsrecht van de meeste middeleeuwsche steden, ook hier niet te miskennen.

Het was geen zeldzaamheid, dat in belangrijke kwesties door de stedelijke regeering naast den „rijkdom” ook de notabelen onder de drapeniers, de ondernemers dus, geraadpleegd werden. Maar noch dit, noch de bevoegdheid der wardeins, van de opvolging van sommige keuren dispensatie te verleenen [2]), heeft er toe kunnen leiden, dat op den duur de voorschriften beantwoordden aan de praktijk. Deze wanverhouding uitte zich in een steeds stijgend aantal overtredingen der verordeningen, zooals de volgende

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 181, Inl.; Kb. 1406, VII, Inl.; vgl. App. VII, Inl.

2) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 130, III, § 10; Kb. n⁰. 3, 186 § 2; Kb. 1406, VII, 36. Drap. Kb. V, IV, 14 en 26. — Ook de gezworenen der vollers hadden een dergelijke bevoegdheid, die hun in 1531 door het gerecht ontnomen wordt. Drap. Kb. IV, VI, 50; Correctie Boek H, fol. 46.

cijfers aantoonen: Tusschen de jaren 1434—1476 zijn 388 overtredingen te constateeren, of gemiddeld 9 per jaar en het eind der vijftiende eeuw toont dan een geweldige stijging, die in de zestiende eeuw blijft voortduren:

van 1477—1491 : 365 gevallen of 24 p. jaar,
van 1507—1548 : 839 gevallen of 20 p. jaar [1]).

Wanneer in het bovenstaande op het groote belang dezer keuren voor de industrie gewezen is, dan moet hieruit niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat alleen van hàar voortreffelijkheid de bloei der industrie afhankelijk was en dus door betere voorschriften de achteruitgang had kunnen verhinderd worden. In geenen deele; tot haar verval werkten verschillende economische oorzaken mee, die door geen verordeningen waren op te heffen; de levenskracht van de industrie zelf was uitgeput.

Bedrijfsrechterlijke verordeningen vinden wij voor alle belangrijke handwerken en bedrijven binnen Leiden [2]). Ik wijs hier op de vrij uitvoerige keuren over de bereiding der voedingsmiddelen (bakkers, vleeschhouwers, brouwers), betreffende de kleedingindustrie (snijders), de metaalindustrie (smeden e. d.) en de bouwvakken [3]); belangrijke afwijkingen van soortgelijke ordonnantiën in andere steden vertoonen zij echter niet. Van ongelijk hooger belang zijn de verordeningen op de wolindustrie, die ons de economische inzichten van dien tijd vrij voldoende leeren kennen.

---

1) Uit den aard der zaak geeft het in den tekst opgenomen statistiekje geen juist beeld; dit zou eerst het geval zijn, zoo de cijfers met die der bevolking in verband hadden kunnen gebracht worden; het verhoudingscijfer voor de 16e eeuw zou dan heel wat hooger zijn, daar de bevolking sterk verminderde. — De cijfers zijn samengesteld uit de Correctie Boeken, die van 1434—1491, 1507—1574 loopen, de jaren 1492—1506 ontbreken.

2) Als literatuur over het bedrijfsrecht zijn nog te noemen: voor Frankrijk R. Eberstadt, Das französ. Gewerberecht vom dreizehnten Jahrhundert bis 1581. Leipzig, 1899. Verder R. Pöhlmann, Die Wirtschaftspolitik der Florentiner Renaissance und das Princip der Verkehrsfreiheit, Leipzig, 1878; A. Doren, a. w., hfdst. III; K. Th. v. Inama—Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte, III Bd., 2. Th.; K. Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft, Tübingen, 1904; F. Techen, Etwas von der mittelalterlichen Gewerbeordnung, insbesondere der wendischen Städte (Hans. Geschichtsbl., 1897); W. J. Ashley, Englische Wirtschaftsgeschichte, II, Kap. I; voor Nederland is te wijzen op O. van Rees, Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland, I; S. Muller Fz., a. w., hfdst. 3 en 4; M. W. F. Treub, Hoofdstukken uit de geschiedenis der staathuishoudkunde, 2e druk, Haarlem, 1904 (Hfdst. I: De economische politiek der middeleeuwsche steden).

3) Alle te vinden in Hamaker, De middeneeuwsche keurboeken van de stad Leiden; verder in de Aflezingboeken. — Ik neem hier de gelegenheid waar, er de aandacht op te vestigen, hoe weinig nog op dit gebied, de geschiedenis van het arbeidsrecht in Nederland, gedaan is. Het materiaal, dat voor het grootste deel nog bewerkt moet worden, ligt in keurboeken e. d. opgetast. Een bijdrage hiertoe heeft Mr. S. Muller Fz. in zijn „Schetsen uit de Middeleeuwen" geleverd.

Uiterlijk verschillen zij reeds van de andere door meerdere uitvoerigheid; waren zij oorspronkelijk tusschen de verschillende keuren verspreid, allengs bleek het noodzakelijk, ze in afzonderlijke hoofdstukken te vereenigen. Omstreeks 1435 waren zij zoo uitgedijd, dat een apart draperiekeurboek voor de opteekening noodig werd. Ook het aantal artikelen neemt steeds toe; terwijl het oudste keurboek er 147 bevat, die de draperie betreffen, bedraagt hun aantal in dat van 1472 reeds 300.

Men zou zich echter vergissen, indien men meende, dat elke tak der textielindustrie even zorgvuldig geregeld was. De overheid, wier meening het was, „dat alle goeden steden nootlic by kueren geregiert moeten werden, ende sonderlinge steden van draperien", beperkte zich in hoofdzaak tot het geven van voorschriften aangaande de vervaardiging der Engelsche stapelwol; over die der andere wolsoorten bestaan slechts zeer weinig keuren. Wanneer wij dus in 't volgende het bedrijfsrecht der industrie weergeven, dan diene men in het oog te houden, dat dan, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk gezegd wordt, de Engelsche woldraperie bedoeld wordt. Achtereenvolgens zullen hier behandeld worden de voorschriften betreffende:

I*a*. de techniek.
b. het bedrijf.
II. De bedrijfscontrôle.
III. Het merkenrecht.
IV. De rechtspraak in bedrijfszaken.

I*a*. De voorschriften voor de techniek.

Over den inhoud dezer verordeningen willen wij kort zijn, na hetgeen in het vorige hoofdstuk over de techniek zelve geschreven is. Daaruit is voor een deel reeds gebleken, hoe nauwkeurig de verschillende bewerkingen geregeld zijn. Men bepaalde zich niet alleen tot het voorschrijven van dat, wat in het belang der industrie noodig geacht kon worden, maar daalde soms af tot de beschrijving van een verrichting, die ook zonder voorschriften zoo uitgevoerd zou zijn.

Een algemeene opmerking over het karakter dezer keuren moge nog plaats vinden. Behalve de regeling der industrie om harentwille beoogden zij den kooper een waarborg te geven voor de deugdelijkheid der waar door goede grondstof en zorgvuldige bewerking; bescherming van den consument was hun hoofddoel.

Voorgeschreven is dan in de eerste plaats de wijze, waarop

het arbeidsproces moet plaats vinden; het uitvoerigst zijn de keuren over het verfproces. Voorgeschreven is, dat men moreyde lakens blauwen moet volgens een staal, daartoe aan de wardeins of de staalmeesters verstrekt [1]; men is dus niet vrij, daaraan de kleur blauw te geven, die men verkiest. Evenmin mag men de lakens direct zwart verven; in het belang van de vastheid der kleur moeten zij eerst blauw geverfd worden en daarna eveneens op een staal gekeurd [2].

Herhaaldelijk is, om bedrog te voorkomen, bepaald hoeveel pond verfstof per laken of per kuip moet gebruikt worden [3]; slechte verfstof wordt zooveel mogelijk uit de stad geweerd [4]. Na de wardeering mag aan de stof geen nieuwe kleur gegeven worden zonder toestemming der wardeins [5]. Het is verboden lakens, voorzien van lijst en haakgaren en die niet van de voorgeschreven wolsoort gereed zijn, te verven [6]. Misverven de ververs het goed hunner klanten, dan kunnen deze dit teruggeven aan den verver, die er een ander, dat aan de wardeering voldoet, voor in de plaats moet geven [7]. Als waarborg dat alle voorschriften door de ververs zullen opgevolgd worden, zal de schout hen, evenals hun vrouwen en knechts, op hun eed aanspreken, of zij geen keuren overtreden hebben [8]; in 1476 is dit nog verscherpt door de bepaling, dat zij in 't vervolg elk jaar op Sint-Louwerijsavond

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 186 § 2.

2) Drap. Kb. IV, I, 16.

3) Drap. Kb. V, VI, 25 § 1 bepaalt, dat op elk donkerrood laken minstens 32 pond mede gebruikt zal worden; ibid. 27 en Aflezing Boek B, fol. 163 (1549) bepalen de hoeveelheid mede voor elk half zwart laken op 18 pond. In 1531 verzoeken de drapiers aan het gerecht te ordonneeren, dat in 't vervolg de groene lakens tweemaal gewoud moeten worden, de eerste maal met 25 ℔, de tweede met 17 ℔ woude.

4) Vgl. Aflezing Boek B, fol. 235vo (1560).

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 186 § 3.

6) Vgl. Kenningb. C, fol. 113 (1465): „Jan van Zwieten, als schout van Leyden, is sijn dingtail tegens Willem Foeytgen van Zijl, ende Jan van Zwieten seyt, dat hy Willem mit recht beclaecht van mijns genadigen Heeren wegen, nae inhout des gebots, dat by consent van den ghemeenen rechte ende vroescip van der stede wegen van Leyden om nut ende oirbair van der neringe van der stede geboden is openbaerlic, dat gheen poorter noch poorterskinder enige laken sullen moghen verwen of doen verwen, die lijsten ende haechgaerns hebben ende van sulke wolle ende velle niet gedrapeniert en zijn, als na der ordinancie van der draperie behoirt, op vijftich duysent stiens te verbueren...."

7) Drap. Kb. I, VII, 12 § 2.

8) „Item soe sel die schout van nu voirtan tot elken quartier jairs tot vermaninge ende overleveringe van den waerdeyns, als die hoir brueken overleveren, alsdan die verwers, hetsy blaeuwer of roetsyeder, beyde die meesterverwer, die vrouwe ende die meesterknaep, op hoeren eedt anspreken, of zy alle lakenen, die sy bynnen dat quartier jairs geverwet hebben, die geverwet hebben van sulken stove ende verwe, als sy nae inhouden ende uutwysinge der kueren van der verwerie sculdich sijn te doene." Drap. Kb. III, VI, 24.

zweren zullen, de lakens slechts met goede stoffen te verven [1]).

Soortgelijke bepalingen bestaan voor alle onderdeelen van het proces; wel is over het weven [2]), vollen [3]), ramen, ruwen, scheren, appreteeren enz. een geringer aantal keuren uitgevaardigd, maar alle beoogen hetzelfde doel: het geven van waarborgen voor de juiste bewerking en de degelijkheid van het eindproduct. En deze zorg wordt nog voortgezet, als het product reeds klaar is: ook voor de verpakking vindt men uitvoerige voorschriften, die echter niet getrouw schijnen nageleefd te zijn, zoodat ten slotte, ter betere contrôle, voor de verpakking van alle waren, die voor Antwerpen of het Westen bestemd zijn, één persoon het monopolie verkregen heeft [4]).

Ook in andere gevallen treedt de zorg van de overheid aan den dag; aan haar worden dikwijls nieuwe procédé's voorgeslagen, die dan door haar onderzocht worden [5]); of ook wordt van harentwege onderzoek gedaan naar de deugdelijkheid der verfstoffen [6]). Deze laatste worden nauwkeurig voorgeschreven, evenals ook de andere hulpmiddelen bij de bewerking. Bepaalde krapsoorten, als Zeeuwsche, zijn verboden; toegelaten zijn slechts Brugsche krap en die soorten, wier bewerking waarborgen gaf voor een goede hoedanigheid [7]); als verdere geoorloofde verfstoffen worden genoemd braziliehout, woude en weed; van dit laatste werd vnl. Erfurtsch weed gebruikt, totdat in 1555 het gebruik hiervan verboden werd op grond van de mindere geschiktheid voor de Leidsche lakens [8]).

---

1) Drap. Kb. IV, VII, 22 en 28 voor de roodzieders; ibid. 31 (1507) voor de blauwververs; verder passim.

2) Er bestaan strenge verbodsbepalingen voor het dooreen gebruiken van ketting- en inslaggaren; evenzoo mogen ongelijke soorten warp niet verwerkt worden. Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III, § 2; App. VII, 54. — Drap. Kb. V, IV, 22 schrijft voor, dat de wever gelijk weven moet.

3) De vollers moeten evenals de ververs op eenige keuren een eed afleggen. Drap. Kb. VI, V, 27.

4) Aflezing Boek B, fol. 110vo (1543) en C, fol. 2 (1570).

5) „Item soe wordt gecoft tsgherechts cleedinge . . . ., maict 7 half lakenen paerts; coste elc half laken mids verwen, soe dair een nye verwe mede beproeft wort, elk half laken 20 ℔ 16 d." Thes. Rek. 1452, fol. 95. — „Item quam tot Leyden een verwergeselle, geboren van Ruwaen, die an den gerechte presentierde zynen dienst om te veruwen schone coloren van lakenen van menigerhande verwen, die hy maken conde." Thes. Rek. 1465, fol. 116.

6) „Item gegeven Heynrick Dircxz. van Maestricht, soe hy van der stede wegen uutgesonden was om weet te copen, omdat men dairmede ondersoicken soude van der verwerye 3 R. gulden." Thes. Rek. 1487, fol. 166. Vgl. ook ibid. 1565, fol. 55.

7) Hamaker, App. VII, 32 § 3 Ampl. — Hamaker heeft ten onrechte gelezen: „tensi Bruxse crap of ander crapmede, die bi *Colen* gedroecht is"; van Keulen is hier geen sprake, vgl. Drap. Kb. IV, VII, 22: „crapmede, die mit houte ende mit colen ghedroecht is."

8) Aflezing Boek B, fol. 181 en 207.

Aluin, als beitsmiddel eerst voorgeschreven, wordt in 1541 als zoodanig niet meer toegelaten. Woudsche aarde, een hulpmiddel bij het vollen, mag evenmin gebezigd worden [1]).

Een geheele reeks van verordeningen houdt zich bezig met de arbeidsmiddelen; de stapelwol moet gekamd, niet met kaarden uiteengeward worden, om de fijne wol niet te beschadigen [2]), en wanneer in 1538 de kaarden eindelijk toegestaan moeten worden, doordat tengevolge van de plattelandspolitiek van Leiden de producenten uit de onmiddellijke nabijheid der stad, wier bezigheid het was de grovere inlandsche wol te verwerken, zich in menigte binnen haar muren vestigen, dan is de stad er dadelijk bij om deze arbeidsmiddelen onder een geregelde contrôle te stellen. Zij, die grauwe of gemengde grauwe wol of lijstwol kaarden willen en tevens aan de eigenlijke draperie niet deel nemen, moeten bij de wardeins hun naam en toenaam, alsmede het merk laten opteekenen, waarmede hun kaarden gemerkt zijn; de wardeins moeten deze dan ijken. Wanneer iemand de genoemde grove wolsoorten bewerken wil, moet hij met zijn arbeidsgever voor hen verschijnen, om onder eede te verklaren, hoeveel wol hij kaarden wil; na het eindigen van het werk moeten telkens terstond de kaarden gebracht worden op de paertse bij de wardeins. Evenzoo moet een arbeider, die weer voor de draperie wil werken, zijn kaarden daar doen bewaren, zoolang hij niet tot zijn oude beroep terugkeert: alles op een boete van 10 pond [3]). Inderdaad voldoende waarborgen kan men zeggen, om misbruik te voorkomen. — Bij het wieden mag men slechts van scherpe messen, niet van andere ijzeren voorwerpen gebruik maken [4]). Voor het scheren van het garen mogen slechts door de stad geijkte scheerramen gebruikt worden [5]). Evenzoo moeten de rieten, waardoor de ketting op het weefgetouw uiteengehouden wordt, van de vereischte degelijkheid zijn, voor zij het verplichte teeken van stadswege kunnen verkrijgen [6]). De ramen, waarop de lakens gespannen worden, moeten een voorgeschreven lengte hebben [7]). —

I*b*. De bedrijfsvoorschriften. Er wordt ten eerste naar gestreefd, dat niet eenzelfde persoon zoowel Engelsche als niet-stapelwol ploot

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, II, § 4.
2) Ibid., Kb. n°. 3, 147 § 13.
3) Aflezing Boek B, fol. 70vo; vgl. verder ibid., fol. 87vo (1541) en fol. 113vo (1543).
4) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III, § 4; 147 § 18; 167 § 1; Kb. 1406, VII, 25 en 26.
5) Vgl. Correctie Boek F, fol. 37vo.
6) Drap. Kb. III, IV, 25: „Van den weefrien." (1458).
7) Correctie Boek C, fol. 6 (1477).

of reedt; wie Engelsche wol wil verwerken, moet dit laten aanteekenen in het stadsboek; gedurende dien tijd en een half jaar daarna, mag hij met geen andere soorten omgaan, op een boete van 10 ₶, welke straf later verzwaard wordt met een jaar verbanning uit de stad. Vier maal per jaar moeten de drapeniers een eed afleggen, dat zij dit voorschrift niet overtreden hebben; een gelijken eed moeten de ververs afleggen, dat zij niet voor iemand die Engelsche wol reedt, ook Schotsche wol geverfd hebben. Bovendien zijn degenen, die de niet-stapelwol willen gebruiken, verplicht dit in het stadsboek te doen opteekenen en hebben denzelfden eed af te leggen [1]). Deze scheiding treft ook de verdere bewerkers; geen meester-uutreeder, die Engelsche lakens apprêteert, mag de grove soorten bewerken en omgekeerd [2]). Tot zelfs in den handel werkt deze scheiding door: geen Leidsch poorter, die wantsnijder is en Engelsch laken verkoopt, mag laken van Schotsche wol verkoopen [3]). — De zorg voor een goede grondstof vormt den inhoud van een lange reeks van bepalingen. Daarin wordt getracht de slechte soorten zooveel mogelijk te weren, wat soms een volstrekt verbod van invoer ten gevolge heeft; in 1414 wordt aldus de Schotsche [4]), in 1417 ook de Vlaamsche en inlandsche en in het algemeen alle niet-stapelwol verboden in Leiden te brengen. Door een zware boete van 25 ₶ en verbeurdverklaring der ingevoerde waar trachtte men de naleving te bevorderen [5]). Tot het invoerverbod der Schotsche wol zal wel de houding den stoot gegeven hebben, die de Hanzesteden ten opzichte van lakens, uit deze wol vervaardigd, aangenomen hadden; zij hadden verboden deze stoffen bij hen te dragen of in te voeren [6]).

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 181 § 2; Kb. 1406, VII, 5, 7, 8, 9, 10 en 11. Een overtreding hiervan in Correctie Boek B, fol. 82vo (1455).

2) „Item so en sal geen meester uutreder, die Engels laken uutreet, geen Scotsce off hierlantse lakenen off lakenen dierghelijc uutreden of binnen sinen huyse hebben, op die bueten van 5 ₶; desghelijcx en sal gheen meester uutreder, die Scotsce lakenen off lakenen dierghelijc uutreet, geen Engelsce lakenen off lakenen diergelijc uutreden noch binnen sinen huyse hebben, op die bueten van 5 ₶, half den Heere ende halff der stede." Drap. Kb. I, VIII, 3.

3) Drap. Kb. I, X, 4.

4) Hamaker, App. VII, 17 en 11 § 1.

5) Ibid., App. VII, 11 § 1.

6) Vgl. Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, II, pag. 7 (1414): „Die raet laet enen ygeliken weten, dat die oostersche Ansschesteden overdragen siin ende uutgescreven hebben, dat men in horen steden ende landen engheen gewant dragen noch brengen en moet, dat van Schotscher wollen gereyt is, *gesneden of ongesneden* ...." Het laatste jaar, dat in de Leidsche Thes. Rekeningen invoerposten van Schotsche wol voorkomen, is 1413. Vgl. ook Thes. Rek. 1434, fol. 75 en Burgemeesters Rekening van hetzelfde jaar, fol. 32.

Herhaaldelijk verbieden keuren in algemeene bewoordingen allen invoer van slechte wol [1]), bij overtreding wordt den aanbrenger een premie uitgereikt [2]). In het algemeen rustte op de wolsoorten, die niet uit den Calais-stapel aangevoerd werden, de verdenking van minderwaardigheid; werden zij in de stad gebracht, dan moesten zij binnen twaalf uren gekeurd worden; de afgekeurde wol werd weer buiten Leiden gebracht [3]). Toch is alle niet-stapelwol niet uitgesloten; uitdrukkelijk wordt veroorloofd, dat de soorten, die even goed zijn als de vellen en wol uit Calais, binnen de stad mogen blijven [4]).

Ook het feit, dat de wol uit Calais komt, is nog geen afdoende waarborg voor de deugdelijkheid, die voor de Leidsche draperie vereischt werd. Voorgeschreven is van welke plaatsen de wol — die niet tot de goedkoopste soorten mag behooren — bij voorkeur afkomstig moet zijn [5]). Ten overvloede moeten zij, die wol in Calais gekocht hebben, een eed afleggen, dat deze door herkomst en prijs tot de betere qualiteiten mag gerekend worden [6]).

Is de wol in het algemeen goedgekeurd, dan wordt er nog voor gewaakt, dat niet de allerbeste en fijnste soorten uit den voorraad ter zijde gelegd (uutgepuuct) worden ter verwerking voor eerste qualiteiten laken [7]). Voor alles dient men in het oog te houden, dat men er in Leiden juist naar streefde een product te verkrijgen, dat, van goede qualiteit, echter voor den afzet in het groot geschikt was. Dit bereikte men in de voorwollen lakens,

---

1) Hamaker, App. VII, 46 § 3 verbiedt wol in te voeren „die an deser zide der Maze ofghesteken is." Dat juist de wol uit deze streek van Zuid-Holland verboden werd, is hieruit te verklaren, dat de streek tusschen Leiden en de Maas wegens de moeren, die in dit gebied zoo talrijk waren, bijzonder vochtig was, wat niet bevorderlijk is voor goede schapewol. — Een algemeen verbod geeft nog Drap. Kb. IV, I, 33 (1475), vgl. Correctie Boek B, fol. 277 (1477) en H, fol. 210vo (1542).

2) Vroedsch. Res. 1477, Augustus 10, fol. 93vo.

3) Hamaker, App. VII, 15. dat een boete stelt van 20 ℔. Vgl. Correctie Boek B, fol. 134 (1460).

4) Hamaker, App. VII, 55.

5) Ibid,, App. VII, 61; Drap. Kb. I, II, 16 § 3; Correctie Boek B, fol. 74vo (1455).

6) „Item so en sel nyement, die tot Calis vairt om wolle te coopen, ander wolle coopen noch brengen dan wolle van den hogen pryse, als die oude kuer dairof uutwijst.... Ende als dese wolle binnen Leyden is, so sellen dieghene, die se gebrocht hebben, horen eedt doen, mitter hant ten heyligen, eer men die wolle updoet ende besiet, dat se van zulken lande ende prijs is, als voirscr. is, na hoir wetenscip...." Drap. Kb. I, II, 16 § 2.

7) Hamaker, App. VII, 11 § 2; Drap. Kb. III, II, 39: „Van puuck wolle te werpen. Item soe en sel nyement, die voirwollen laken drapeniert, geen puyck wolle werpen noch schieten noch doen schieten uut voirwolle, op die puuc wolle verbuert te wesen, mit sulc garen, laken of lappen, als van die puuck wolle gemaect wair, ende sel dairtoe gecorrigiert worden by den meesten ommeseggen van den gerechte...." (1458).

die dank zij de bovengenoemde bepaling van een gemiddeld zeer goede wol vervaardigd werden, en het is daarom, dat op de productie van deze „tweede" qualiteit lakens het grootste gewicht gelegd werd. Uit dit gezichtspunt beschouwd winnen deze voorschriften aan belangrijkheid, en getuigen van het economisch inzicht, dat regeering en drapeniers in de belangen der industrie hadden. De vervaardiging van puiken is niet geheel uitgesloten, maar wordt voor Leiden van veel minder belang geacht en heeft onder zeer beperkende voorwaarden plaats. Ten eerste mocht hiervoor slechts die puikwol gebruikt worden, die uitsluitend tot dat doel gekocht was, niet die, welke met andere soorten vermengd, een waarborg was voor de deugdelijkheid der voorwollen lakens. Ook hun productie wordt beperkt, waarover wij nog te spreken komen [1]). Ten slotte wordt zelfs tusschen de jaren 1439 en 1442 een verbod uitgevaardigd, puiken te drapenieren [2]); dit verbod wordt wel is waar reeds in 1442 weer ingetrokken, en het puik laken uitdrukkelijk opnieuw toegelaten [3]), toch schijnt het den stoot gegeven te hebben tot het strengere standpunt, dat men later innam: tegenwerking van de productie der puiklakens. Hierop wijst ook de keur, waarin den wardeins de bevoegdheid gegeven wordt, een laken, dat beter is dan een voorwollen, tot zich te nemen in ruil voor een laken van de laatste soort [4]); al mag men in dit typisch middeleeuwsche voorschrift nog niet een absoluut verbod zien — in 1455 wordt met de puiken althans duidelijk rekening gehouden — een belemmering vormde het zeker. In 1448 wordt de keur uitgevaardigd, dat bij elken koop puikwol de wardeins beslissen zullen, hoeveel puiken hieruit ten hoogste gereed mogen worden, opdat de rest ten bate van de voorwollen lakens gebruikt worde [5]). Doch eerst in 1490 verschijnt een bepaling, waarbij de productie van alle qualiteiten beter

1) Zie pag. 124.

2) Drap. Kb. I, III, 25.

3) Drap. Kb. I, III, 28. Van productiebeperking is hier geen sprake.

4) Drap. Kb. I, III, 26, ook opgenomen in II, III, 22, III, II, 12, IV, III, 10, V, III, 10 en VI, III, 26.

5) Drap. Kb. II, II, 25 § 3: „Item als dese vellen ende wollen binnen der stede van Leyden gecomen is . . . ., soe sullen die wairdeins taxeren, hoeveel puucx dat men van elken coop werpen ende maken sal, ende die wairdeins sullen die taxeringe te kennen geven denghenen, die de velle ende wolle gebrocht hebben . . . . Ende alle die ander wolle, die in der taxeringe niet en is, sel men reden ende drapenieren mit ander Engelsche wolle, dair men voirwollen laken of maict, sonder dieselve wolle, die in der taxeringe niet en is, op hoir selven te drapenieren . . . ." — Over een onderzoek bij alle drapeniers, of ieder wel de gewenschte zorg voor de voorwollen stoffen droeg, zie Correctie Boek B, fol. 103 (1458).

dan de voorwollen lakens voor Leiden geheel verboden wordt. Dit standpunt heeft men in de zestiende eeuw gehandhaafd, zooals ook blijkt uit 't geen op de Statenvergadering te 's Gravenhage in 1552 medegedeeld wordt: dat in Holland geen puiken meer vervaardigd worden behalve te Delft.

De zorg der overheid is dus, zooals het bovenstaande voldoende aantoont, voornamelijk op de voorwollen lakens gericht; aan de mindere qualiteiten wordt niet dezelfde aandacht geschonken. Voor de anderde wollen weefsels is een der belangrijkste bepalingen die, welke de verhouding regelt tusschen het aantal voor- en anderde wollen lakens; men wilde althans verzekerd zijn, dat door een zekere hoeveelheid van deze soort ook in de behoeften der markt aan minder fijne stof kon worden voorzien [1]). Deze voorschriften worden nog aangevuld met eenige van meer algemeenen inhoud, die stukken „te grof van haar" voor deze categorie verbieden [2]); het is verklaarbaar, dat men eenige contrôle uitoefende op de bewerking der anderde wollen lakens, omdat ook deze soort nog voor buitenlandschen afzet geschikt was; verslechtering van dit product zou daarom den naam van Leiden kunnen schaden. Voor de derde wollen lakens bestaan zeer enkele, voor de mindere soorten in het geheel geen voorschriften.

Naast de qualiteit der stukken worden ook hun afmetingen geregeld; een vaste maat is te Leiden voor elke categorie vastgesteld, een andere wordt niet geduld. Lengte en breedte varieerden voor elke stad. Voor concurrentie van andere plaatsen door navolging wordt streng gewaakt; van een regeling op dit punt van staatswege, zooals b.v. in Engeland [3]), is echter geen sprake [4]), elke stad stelde dit voor zich vast. Zoo hebben niet alle

---

1) Drap. Kb. II, III, 23; III, II, 36 (1458): „Item men sel voirtan van elke vijftich nobelen wairt goets een anderde wollen half laken reden, meer of men wil ende niet min ...." Vgl. ook Vroedsch. Resol. 1465, Juli 31, fol. 11.

2) Hamaker, App. VII, 19; Drap. Kb. III, II, 38 (1458) en 43 (1465); III, VI, 25 (1466). Vgl. de veelvuldige overtredingen hiervan in de Correctie Boeken: B, fol. 176vo, 177vo, 182vo (1466), 188, 188vo, 190 (1467), 192, 195vo, 196vo, 198vo (1468), 204, 204vo, 207vo, 210 (1469), 211vo, 215vo, 221 (1470) enz. Zie ook Vroedsch. Resol. 1465, Juni 7, fol. 8.

3) Ashley, Englische Wirtschaftsgeschichte, I, pag. 184.

4) Bourquelot, Etudes sur les foires de Champagne (Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles-lettres, 2e série, Antiquités de la France, Tome V, 1865), I, pag. 254, geeft voor het jaar 1284 47 steden op met 20 verschillende lengtematen, van 14 tot 48 el varieerend. — Voor ons land kan ik slechts de volgende afmetingen geven: Amsterdam (op 't getouw 22½ el) en Haarlem 21 el, Utrecht alle soorten 20—21 el, Zierikzee 22 el, Schiedam op 't getouw 21½ el, voor Leiden zie in den tekst. Den Haag had gelijke lengte en breedte als Leiden, vandaar de tallooze moeilijkheden tusschen beide

steden voor elke soort een verschillende maat. Utrecht b.v. schreef in 1414 voor haar vijf soorten een gelijke lengte [1]) voor. Anders Leiden; in het oudste keurboek wordt voor alle lakens nog gelijke maat aangenomen, 40 el voor heele, 20 voor halve lakens, doch op het eind der veertiende eeuw wordt deze voor de „lakens van sorten" (puik en voorwollen lakens) gesteld op 41 resp. 20½ el aan de ramen [2]). De puiklakens zijn hierin dus begrepen; zij worden echter later afzonderlijk genoemd in een keur van het jaar 1448, die in overeenstemming met de meerdere waarde, de lengte hiervan iets hooger stelt, nl. op 21 el [3]). Er bestond inderdaad verband tusschen maat en qualiteit of waarde. In de oudere keuren, zoowel te Leiden als elders, wordt nl. reeds een verhouding vastgesteld tusschen maat en gewicht; voor een stuk van zekere lengte is een hoeveelheid wol vereischt, die al naar haar fijnheid varieert. Zoo lezen wij in het oudste keurboek, dat voor lakens, die 41 el lang en 3 el breed zijn op de ramen, 54 pond gezuiverde wol moet gebruikt worden [4]). Het Amsterdamsche keurboek zegt, dat lakens, die op de ramen 21 el of meer lang en 13 kwart breed zijn, 20 pond moeten wegen; heele lakens naar advenant. De wilkeur van de draperie van Harderwijk van 1434 bepaalt, dat voor elk half laken 10 pond inslaggaren zal gebruikt worden [5]). De Zierikzeesche lakens moesten bij een lengte van 22 el een gewicht van 18 pond hebben [6]). Later heeft men ervan afgezien aldus de qualiteit der stukken te regelen; uit den aard der zaak was de wijze, waarop dit geschiedde, vrij onnauwkeurig; hoogstens werd de gewichtsbepaling later tot meerdere contrôle bij de andere vereischten opgegeven [7]).

---

plaatsen, die verscheidene jaren duurden. Middelburgsche lakens hadden op het eind der 14e eeuw een zeer groote afmeting: de „corte" lakens maten 38, de lange 48 el. (Ordonn. voor div. gildens, n°. 8, Hs. Gemeentearchief Middelburg).

1) Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 204 § 18—22; de breedte verschilde echter.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 129; 147 § 2 en 9; 151 § 1. Ook de breedteopgaven hielden verband met de qualiteit; evenzoo het aantal draden, waaruit de ketting bestaan moest.

3) Drap. Kb. II, II, 25 § 5. Uit vroegere opgaven blijkt wel hun meerdere lengte op het getouw (o.a. Hamaker, App. VII, 22), maar niet die op de ramen.

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 147 § 1. Blijkbaar is deze bepaling in een overgangstijd geschreven, daar ook de prijs der wol wordt bepaald; de vaststelling van het gewicht werd niet meer voldoende geacht.

5) Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, pag. 44, 194 en 553; Berns, Rechtsbronnen der stad Harderwijk, pag. 151.

6) Bezemer en de Blécourt, Rechtsbronnen van Zierikzee, pag. 362 (1435).

7) Het volgende lijstje geeft een overzicht van de voorgeschreven lengteafmetingen der Leidsche lakens voor de resp. soorten na de verschillende bewerkingen:

Schmoller is de eerste geweest, die erop gewezen heeft, welke gewichtige economische beteekenis deze vastgestelde afmetingen voor bepaalde qualiteiten reeds oudtijds hadden; hoe het weinig ontwikkelde warenverkeer tot noodzakelijk gevolg had een gering aantal waardevoorstellingen bij den mensch en hoe daaraan tegemoet gekomen is door een vaste verhouding tusschen qualiteit en grootte der belangrijkste ruilgoederen voor te schrijven [1]). Voor onze periode geldt dit natuurlijk niet meer; wel werd het handelsverkeer ten zeerste vergemakkelijkt door deze vaststelling van bepaalde afmetingen voor bepaalde qualiteiten. Dit zag ook Leiden in, toen het — op het eind der veertiende eeuw — voor-

Plaats.	Soort.	Op het getouw.	Na het vollen.	Gekrompen ter paartse.	Lengte aan de ramen.	Bij verkoop.
Kb. n°. 3, 129 § 2	Alle lakens					20 of 40 el
App. VII, 22 § 7	Puik lakens	22-23 el				
App. VII, 22 § 9 Ampl.	„	22 el				
Drap. Kb. I, III, 28	„					Gekrompen 18 el
Drap. Kb. II, II, 25 § 4	„		17 el		21 el	
Kb. n°. 3, 147 § 2	Puik en Voorwollen lakens		30-32 el		41 el	
Kb. n°. 3, 151 § 1	Voorwollen en de mindere soorten				20½ el	19 el bi den reep
Kb. n°. 3, 151 § 3	„					Die onzegelbaar zijn, 20 el bi den reep
Kb. 1406, VII, 32	„			16 el		
App. VII, 22 § 6	„	21-22 el				
App. VII, 30 § 2	Voorwollen lakens			16 el		
Drap. Kb. IV, III, 9	„			16 el		
Drap. Kb. V, IV, 3	Voor- en anderde wollen lakens	21-22 el				
Drap. Kb. VI, III, 20	Voorwollen lakens			16 el		
Drap. Kb. VI, IV, 16	Voor- en anderde wollen lakens	21-22 el				
Kb. n°. 3, 147 § 9	Anderde wollen lakens		30-32 el		41 el	
Kb. n°. 3, 148	Laken niet van sorten					19 el bi den reep
Ordonnantie 1562	Voerlakens en warpen				43 el (of de helft)	
Aflez. Boek B, fol. 316vo	„	44 el				
Ordonnantie 1562	Baeyen				40 el (of de helft)	
Aflez. Boek B, fol, 316vo	„	43 el				
Vroedsch. Resol. 1563, Juni 18, fol. 142vo.	Lakens van hierlantsche wol	28 el			20 el	

1) Schmoller, Die Strassburger Tucher- und Weberzunft, pag. 370.

schreef, dat lakens, die naar het Oosten vervoerd werden, en geen „lakens van sorten" waren. 19 el lang moesten zijn, en niet korter; verder dat men ze van stadswege meten zou, of zij deze lengte wel hadden, voor men ze uitvoerde, „want si se vercopen up ghelijc" [1]). Geen bedrog is dus mogelijk ten nadeele van den kooper, die zeker kan zijn, steeds de juiste ellemaat te ontvangen. Afwijkingen hierover werden terstond gesignaleerd: in 1466 schreef Hamburg aan Leiden, dat de lakens hun gewone lengte en breedte niet meer hadden [2]). Twee jaar later volgden klachten van de geheele Hanze; nadrukkelijk wordt er op gewezen, dat de Leidsche lakens hun breedte niet meer hadden, en gedreigd met een algeheel verbod van invoer, indien hiertegen geen maatregelen genomen worden [3]).

Daarnaast komt nog een andere functie in aanmerking. Daar elke stad haar eigen lakenlengte had, was deze een aanwijzing voor de herkomst. Daarom heeft Leiden ook een eind gemaakt aan de moeilijkheid, dat met twee maten rekening te houden was; het heeft spoedig de stukken van 40 el verboden, door voor te schrijven, dat alleen halve lakens mochten gereed worden [4]). De gelijkenis tusschen de Haagsche en Leidsche lakens gaf later aanleiding tot verwarring en tot herhaalde klachten van de Hanze, waarbij er voornamelijk op aangedrongen werd, dat Den Haag een andere maat zou aannemen dan Leiden.

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 148.

2) „Item upten IIIIen dach in Junio .... gesent coman Aelbrant mit enen brieve van antwoirde an die van Hamborch ende mit enen anderen brieve an die van Luybeke op sulke brieve, als die van Hamborch an der stede van Leyden gescreven hadden, dat die Leydsche lakenen hoir gerechte ende hoir gewoenlike breete ende langte niet en hadden, noch van sulken stoff ende veruwe niet gemaict en worden, als zy plegen te wesen van ouden tyden ...." Thes. Rek. 1466, fol. 84vo.

3) „Alsoe enen zekeren tijt van jaren harwairts die rade-sendeboden van den steden van der Duytsscher Henze in den name des gemeen coopmans, als zy dachvairden in den name van den gemeenen steden gehouden hebben, altijt clagelic te kennen gegeven hebben an der stede van Leyden, alsdat die Leydsche lakenen van sulker breete niet en waren, noch hoir breete niet en hilden, als zy van ouds behoren ende sculdich zijn te wesen, ende dat men alhier dairinne voirsien soude, of men soude in den steden alldair van den Leydsche lakenen verboden doen, dat men die aldair niet en soude moeten brengen noch slyten, wairop dattet tgerecht by den wairdeyns altijt duechtelic antwoirde gescreven hebben ende onderwysinge gedaen van dien, ten besten dat men heeft connen ende mogen, ende oic dairop gesproken mit sommige van der draperie ...." Correctie Boek B, fol. 192vo (1448, Maart 17). — In het algemeen kan men zeggen, dat de Hanze ook van haar kant de degelijkheid van de handelsgoederen in de hand werkte en bedrog tegenging, vgl. Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte, III Bd., 2. Teil, pag. 306.

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 147 § 15: „Item want onse coeren houden, dat men ghien heel laken maken en moet, so sel men se maken an halven laken, ende die sullen wesen, na den beloop als voors. is."

Naast het verschil in lengte en breedte zijn twee andere kenmerken van het laken van belang: de lijst en het „haecgaern"; de lijst, d. i. de zelfkant, loopt langs de zijden van het stuk, het haecgaern is langs de breedte geweven [1]). Beide zijn voorgeschreven en behooren tot de kenteekenen van een goed laken; bij het spannen op de ramen worden hierin de haken bevestigd, die anders het weefsel zouden benadeelen. De lijsten hebben naar gelang van de qualiteit van het stuk, dat zij begrenzen, verschillende kleur en verschillend aantal draden; zoo moeten voorwollen 10, anderde lakens 14, lappen 2 lijstdraden hebben [2]). Ook de soort wol, waaruit zij vervaardigd worden — meestal grove — is voorgeschreven [3]). Naast de andere uiterlijke kenmerken gelden zij mede als aanwijzing omtrent de plaats van herkomst der lakens [4]), vandaar dat ook hier de overheid optreedt bij nabootsing door andere steden. Vooral de Haagsche draperie bezondigde zich hieraan, door lakens te vervaardigen, die zoowel in kleur, volling, lengte en breedte, als in lijst en haecgaerns aan de Leidsche gelijk waren; slechts in wolsoort verschilden zij, daar de Haagsche industrie voornamelijk Schotsche en inlandsche soorten gebruikte, doch de gewone kooper kon dit onderscheid niet voldoende merken. De Haagsche drapeniers maakten van deze overeenstemming gebruik door Leidsche looden aan hun lakens te hangen, om deze voor Leidsche weefsels door te laten gaan. Vandaar langdurige oneenigheden tusschen beide steden, waarin de Hanze betrokken wordt; ongeveer tien jaar lang komt deze kwestie op de dagvaarten der Hanze voor [5]). Onder verzet van Den Haag,

---

1) Dat het haecgaern niet, zooals het Midd. Nederl. Wdb. zegt, de zelfkant is, blijkt o. a. uit Breen, Rechtsbr. der stad Amsterdam, pag. 45: „Item, men en zal ghien lakene bezeghelen, zy en hebben hoir haecgairne an beyden eynden....", en Enschedé, Kuerboeck der stadt Haerlem, pag. 86. Vgl. Schiller u. Lübben, Mittelniederdeutsches Wtb., Nachtrag, i. v. „hachgarn": „jewelk laken schal in de lengide twischen beiden hachgarnen 25 ellen holden."

2) In 1541.

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 129 § 4; 147 § 1 en 8, waar het aantal draden, de kleuren en de wol voor de lijsten der lakens van sorten worden vastgesteld. — Wanneer lakens lijsten hebben, die met hen in kleur verschillen, is dit een bewijs, dat zij in de wol geverfd, en dus beter zijn. Tegenwoordig weet men dit te ontduiken door het z.g. basten: de lijsten worden met linnen omnaaid, waardoor de verfstof hen niet bereiken kan; daarna wordt het laken geverfd en behoudt dus den schijn van een in de wol geverfd stuk.

4) Het schijnt, dat het haakgaren later dan de lijsten deze functie verkregen heeft; de voorschriften hierover zijn van later tijd dan die over de lijsten. Een gelijk verschijnsel constateert Eberstadt (a. w., pag. 218) voor Frankrijk. — Lantsticken mogen geen haakgaren hebben; Hamaker, App. VII, 18.

5) Von der Ropp, Hanse-Recesse, Bd. V, pag. 31, 61, 62, 65, 78, 93 (1461), 128 (1462), 474, 487, 517, 521, 534 (1465); Bd. VI, pag. 294 (1470). — Thes. Rek. 1461, fol. 77vo, 78,

dat beweert, dat het onderscheid zeer duidelijk is, verlangt Leiden [1]), dat de lijsten der Haagsche lakens nog eens zoo breed gemaakt worden, „darane men erkennen mach eyn Hagens laken vor eyn Leydesch laken". Tevergeefs wordt in 1461 hierover met Den Haag onderhandeld [2]), ook de wensch der Hanze is niet voldoende, totdat door haar met een invoerverbod der Haagsche lakens gedreigd wordt [3]). Eerst vier jaar later, in 1465, heeft Den Haag toegegeven. —

Al deze voorschriften werden gegeven in het belang van den consument, die hierdoor zooveel mogelijk gewaarborgd was tegen bedrog.

Daarnaast staan de maatregelen, die ten doel hebben de producenten in de uitoefening van hun bedrijf behulpzaam te zijn. In de eerste plaats werden van stadswege gebouwen opgericht of beschikbaar gesteld ten dienste van handel en industrie. Speciaal voor den handel dienen de koophuizen, de z.g. hallen of „huizen", afzonderlijke gebouwen, waarin de waren verkocht worden; zoo zijn in het begin der vijftiende eeuw te Leiden te vinden het vleeschhuis voor de vleeschhouwers, het wanthuis voor de wantsnijders en het wolhuis; dit laatste was niet alleen verkoopplaats, maar diende ook tot opslagplaats der wol. Voor de industrie waren door de stad ramen opgesteld.

Bij het toenemen der industrie heeft de stad steeds voor een evenredige toename der ramen gezorgd; vermeerderd is hun aantal vooral in de jaren 1392, 1452, 1476, 1494 en 1516; na dien tijd schijnen geen nieuwe opgericht te zijn. Deze stadsramen worden jaarlijks in huur gegeven aan hen, die er geene in eigen-

---

111vo; 1462, fol. 62vo, 63vo, 64, 83. 84, 86, 86vo, 101, 101vo; 1463, fol. 113; 1464, fol. 90 1466, fol. 102; 1470, fol. 67vo.

1) Den Haag moet volgens de meening van Leiden de mindere zijn, „aengesien dat hoir laken van geenre Engelscher wollen gereet en wordden mer van ander landen wollen, die veel snooder, arger ende quader is dan Engelsche wolle, ende dat sii veel jonger van draperie siin ende de draperie later angenomen hebben dan wii." Hanse-Recesse, V, pag. 61.

2) „Item des Woensdaechs in die Pynxster heylige dage quamen tot Leyden die gedeputeerde van den gerechte ende waerdeyns uter Hage, om te spreken mitten gerechte van den onderscheyt ende differencie te maken tusschen den Leydschen ende den Haechschen lakenen te maken etc." Thes. Rek. 1461, fol. 77vo.

3) „Item des daechs na Sinte Jacopsdach quam tot Leyden noch een statbode van Lubeke mit brieve van der stad van Luybeke ende van meester Goeswijn, roerende noch van den Leydsçhen ende Haechschen lakenen differencie dairin te maken, of die steden van der Duytscher Henze souden dairin voirsien, ende die Haechsche lakenen ghenen sleete darwaert over laten hebben...." Thes. Rek. 1461, fol. 111vo. Ook Hanse-Recesse, V, pag. 65.

dom of in huur van particulieren hadden [1]); het doel is dus, de minder kapitaalkrachtige drapeniers tegemoet te komen. Eerst wanneer geen genoegzaam aantal aan deze verhuurd kan worden, worden ook de overige toegelaten; voornamelijk in slappe tijden was dit het geval [2]). Verscheidene voorschriften beoogen eveneens een meer gelijk en algemeen gebruik der ramen in de hand te werken. In de eerste helft der vijftiende eeuw wordt bepaald, dat geen drapenier meer dan één raam voor een jaar in huur mag hebben; wie een raam per dag huurt, moet het ook zelf gebruiken [3]); wie niet drapeniert, zal ook geen raam in huur houden om te verhuren [4]). Door dit alles wilde men verhinderen, dat ramen, die voor de industrie noodig waren, ongebruikt bleven, doch vooral trachtte men het misbruik tegen te gaan, deze inrichtingen aan anderen — natuurlijk tegen hooger prijs — weer te verhuren; men wil de tusschenpersonen, die een volgens de middeleeuwsche opvatting ongeoorloofde winst maken, tegengaan. Met zoovele woorden zegt dit een latere keur: „nyement en sel raem huyren om weder te verhuyren van drogen te drogen om dairan te winnen" [5]). Aan hen, die geen ramen hebben, wordt bovendien het recht gegeven, van den ander, die er meer heeft, er een te eischen; het gerecht zal er hem dan een toewijzen, indien zij het niet in der minne kunnen eens worden [6]). Hieruit blijkt ook, hoe weinig kracht de bepaling had, dat niemand meer dan één raam mocht hebben; deze keur is op de niet-naleving ervan gebaseerd. Later wordt beproefd op een andere wijze te voorkomen, dat te veel ramen in één hand vereenigd worden, en legt men verband tusschen het aantal ramen, dat iemand bezitten mag, en zijn productie: op iedere 40 halve lakens, die iemand per jaar drapeniert, mag hij een raam in huur hebben [7]). In 1447 wordt nog strenger opgetreden. Is het bij de vorige bepaling nog mogelijk, meer dan twee ramen in eigendom of huur te hebben, thans is dit uitgesloten door de bepaling dat zij, die met twee weefgetouwen werken,

---

1) Reeds betrekkelijk vroeg vinden wij eigenaars van ramen vermeld, b.v. in 1404: 21 groot en 2 penn. 's jaars staan op „Heynen raem ende erve van Orten, welke raem ende erve gelegen is op Sinte Pieters hoeve." Brievenboek Katrijnen-Gasthuis 1397, pag. 126. Enz.

2) Vgl. de Thes. Rek. 1452—1477.

3) Hamaker, App. VII, 25 en 56 § 1.

4) Ibid., App. VII, 48 § 2.

5) Drap. Kb. II, III, 2. — Droge beteekent contant (geld), Midd. Ned. Wdb.

6) Hamaker, App. VII, 48 § 1 en 56 § 1.

7) Drap. Kb. II, III, 2: „Item so en sel gheen man raem in huyrwair hebben by den jair, hi en sel 40 halver lakenen tsjairs drapenieren, optie boeten van 5 ℔."

niet meer dan twee ramen mogen hebben; bezit men slechts één getouw, dan is ook maar één raam toegestaan. Om ook de allerkleinste ondernemers tegemoet te komen, wordt verder bepaald, dat twee drapeniers, die elk 30 halve lakens per jaar vervaardigen, tezamen een raam in eigendom of in huur kunnen hebben [1]). Nog achtte men deze maatregelen niet voldoende: vereischt is bovendien, dat zij, die met twee getouwen werken, honderd halve lakens per jaar produceeren; wie één getouw heeft, 60 lakens. Een vaste jaarlijksche huursom wordt voorgeschreven van 8 Wilhelmus schilden; de huurtermijn is 3 jaar. Om deze hervorming mogelijk te maken, was het in de eerste plaats noodig allen niet-poorters hun ramen te ontnemen; evenals elders stond ook hier deze categorie achter bij hen, die het burgerrecht verkregen hadden. Daarna onteigende men hen, die niet meer drapenierden, of hen, die meer ramen hadden dan veroorloofd was.

Het streven der overheid was dus voornamelijk gericht op het steunen der minder kapitaalkrachtige ondernemers, zooals ook nog blijkt uit het besluit van gerecht en vroedschap in 1452, tot oprichting van ongeveer 60 nieuwe ramen, met de uitgesproken bedoeling, deze ramen beschikbaar te houden voor hen, die over geen raamplaats beschikten. Eenige decennia is deze politiek voortgezet; een enkel maal was de drang der omstandigheden te machtig en moest van dit principe afgeweken worden: in tijden van slapte deden zich geen liefhebbers voor uit deze categorie; zij werden dan verhuurd aan hen, die financieel sterker stonden [2]). Zoo bleek reeds tusschentijds herhaaldelijk de moeilijkheid eener politiek, die aan alle ondernemers gelijke mogelijkheid wilde geven, over eigen droogplaatsen te beschikken.

Men heeft echter in de latere jaren niet alleen belangstelling

---

1) Drap. Kb. II, III, 27: „dats te weten, diegene, die mit 2 touwen drapenieren, die mogen hebben twie raem ende niet meer; ende diegene, die mit enen touwe drapenieren, die sullen mogen hebben enen raem, tsy in coop of in huyrwair; ende twie drapenieres, die elcx 30 halve lakenen drapenieren, die sullen hebben sy twie tesamen een raem in coop of in huyrwair."

2) Vgl. b.v. Thes. Rek. 1461, fol. 26: „Item soe heeft der stede van Leyden 57 ramen staende up dat erve, dat die Oude Doelen waeren, die dese burgermeesteren van deser jegenwoirdiger rekenynge verhuyrt hebben den poorteren van Leyden int gemeen, soewel dieghene, die ramen in eyghen of in huyr hadden, als die gheen ramen en hadden, overmits datter niet personen genoich en waeren om te huyeren, die gheen ramen in eyghen of in huyr en hadden, of dier gadinge in hadden." — Thes. Rek. 1465, fol. 22vo: „Alsoe die 57 ramen van der stede int jair voirleden.... om der slapper neringe wille niet ghelden en mochten by den jaere,.... ende dairomme by der vroescip overdragen wort, dat men se by den droghen verhuyren soude...." Verder Thes. Rek. 1464—1469 en 1471.

voor de industrie te zien in den bouw der ramen door de stad; men handelde ook uit financieele overwegingen. Sinds het eind der vijftiende eeuw verkeerde de stad steeds in geldnood en trachtte nu door den verkoop van nieuw aangebouwde ramen hierin te voorzien [1]). In 1494, toen 100 nieuwe ramen door de stad zouden opgesteld worden, heeft zij volkomen met haar vroegere politiek gebroken; het geheele getal zal nu overgenomen worden door een vennootschap; of neemt deze ze niet alle, dan door een andere combinatie. Van huur is geen sprake meer, de stad wil ze verkoopen, om terstond geld te hebben [2]). Ook in 1516 wordt hierin geen verandering gebracht. — In dit opzicht is dus het streven der stedelijke overheid als mislukt te beschouwen [3]).

De andere inrichting, die van stadswege ten behoeve der draperie is opgericht, is de openbare ververij. Daar zij ten doel had de loonsverhoogingen der ververs tegen te gaan, verleggen wij de behandeling hiervan naar een later hoofdstuk [4]).

Om de stedelijke industrie binnen het stedelijk grondgebied te behouden zijn tal van maatregelen uitgevaardigd, die als 't ware de voorloopers zijn van dat stelsel van economisch beleid, dat in later tijd de Europeesche staten hebben toegepast: het mercantilistisch systeem, dat op dit punt niet anders is dan de toepassing van de economische politiek der middeleeuwsche steden op den territorialen

1) Vroedsch. Resol. 1494, April 16, fol. 382: „Alsoe Heynric Florijsz., burgermeester, uut Mechelen thuys gescreven heeft om te voldoen die 3000 R. gulden, die men den lomberden betalen moet van der tolle tot Grevelingen, ... ende om wege ende manieren te vinden, dairmede dat men die pennynge van den voirs. 3000 Rijns gulden sel mogen gecrigen, soe is geraemt .... te setten nuwe ramen, tot hondert ramen toe ...." Vroedsch. Resol. 1516, Mei 14, fol. 199: „Is voirt geopent, hoe .... dat by der laetster verpondinge de stede gestelt is in de sciltale up 4404 ℔, zoedat doir dien de stede jairlicx groteliken ten afteren gaet ende nu ter tijt veel penningen behoeft, dat men dairom een goet middel vinden zoude, waer dat men die penningen best vinden zal mogen ten minsten quetse van der stede, hierop is gestemmet ende by den meerendeel gesloten, dat men noch zekere nyeuwe ramen setten sel."

2) Vroedsch. Resol. 1494, Juni 1, fol. 385: „Item is overdragen, dat men hondert ramen maken sell, dairof dat Clais Aelwijnsz. mit sijn gesellen die voirganck te hebben, dairof dat men vercondigen sel, dat soe wie ramen willen hebben, datten die comen tusschen dit ende morgenavont binnen sdages sonneschijn ende doen hem teykenen; ende ist by alsoe, dat Claes Aelwijnsz. mit sijn geselscip totten getale van den 100 ramen niet en comen, soe sel Adriaen tHart mit sijn geselscip dat rest annemen van den ramen, in der manieren, dat men van elken raemstede geven sel opt eerste 5 ℔ groot, ende 5 ℔ groot als die ramen geset zijn ende noch 5 ℔ groot als men die eerste reyse werdeert."

3) Ook in Den Haag traden (1468) zij die geen ramen hadden tegen de ramen-bezittenden op. Dr. H. E. van Gelder, De „draperye" van Den Haag (Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907), pag. 80 (Overdruk).

4) Zie hfdst. V.

of nationalen staat, gevolg van de uitbreiding van de locale tot de nationale markt. Wel behooren daartoe ook de hierboven genoemde maatregelen en voorschriften, die alle bevordering der productie beoogden, doch de meest typische vorm van dit stelsel is het complex van verordeningen, dat ten doel heeft de eigen industrie te vrijwaren voor de concurrentie van buiten.

Het is de eerste stelregel van het economisch beleid en een directe uiting van de eenheid, die de stad min of meer op economisch gebied vormt, de eigen nijverheid voor alles te beschermen. Te meer komt dit hier uit, daar, voor zoover ons bekend is, bij de industrie geen landsheerlijk gezag de taak der steden heeft overgenomen, door een algemeene regeling te geven, zooals elders veel gebeurt: wij kunnen hier op Frankijk en Engeland wijzen [1]). — Leiden, dat aldus haar belang begreep, heeft door middel van een energieke politiek haar doel trachten te bereiken. Naar twee zijden openbaarde zich dit streven voornamelijk, en wel eenerzijds in krachtige pogingen de stedelijke nijverheid behouden te doen blijven voor de stad, anderzijds door onderdrukking van alle concurrentie op het haar omringende platteland. Op deze twee beginselen is de Leidsche nijverheidspolitiek hoofdzakelijk gebaseerd en zij heeft ze tot het uiterste pogen te handhaven. Door haar vasthouden hieraan heeft zij menigmaal directe voordeelen laten voorbijgaan in het belang der draperie, waarop de stad, zooals het steeds in de stukken heet, gevestigd was.

Voor elk onderdeel van de industrie zijn beschermende maatregelen ingesteld; niet ineens, maar al naar de tijdsomstandigheden het eischten, is dit systeem opgebouwd, dat beproefde de draperie binnen de muren der stad te houden. Ook de onderdeelen: bij een industrie, waar de arbeidsverdeeling zoover doorgevoerd was als bij de Leidsche lakenindustrie, zou men gemakkelijk eenige deelbewerkingen buiten de stad hebben kunnen doen verrichten, waardoor het laken, dat verder in Leiden afgewerkt werd, nog volstrekt niet den naam van Leidsch product behoefde te verliezen. Al naar gunstiger arbeidsvoorwaarden of betere techniek elders lokten, zou het goed ter bewerking daarheen kunnen gezonden worden. Maar de middeleeuwsche stad streefde er niet naar, haar product zoo goed mogelijk te doen zijn, doch slechts zoo goed, als in de stad zelf mogelijk was. Bovendien zou het

---

1) Voor Engeland o. a.: Lohmann, Die staatliche Regelung der englischen Wollindustrie vom XV. bis zum XVIII. Jahrhundert. Voor Frankrijk: Eberstadt, a. w.

in dit geval voor de stedelijke contrôle onmogelijk zijn geworden, de deugdelijkheid der bewerking na te gaan. —

Het oudst zijn de bepalingen omtrent het weven en vollen, wat te begrijpen is, daar voor deze bewerkingen het eerst concurrentie te vreezen is van andere steden; zij zijn de beide hoofdverrichtingen zonder welke de lakenindustrie onmogelijk zou zijn. Het verven b.v. is dit niet, ongeverfde lakens komen zeer dikwijls voor in het verkeer; bovendien was voor een stad als Leiden van deze zijde minder concurrentie te duchten, wegens den betrekkelijk hoogen stand van het verfproces. — Reeds het eerste keurboek uit de tweede helft der veertiende eeuw hield het verbod in, dat niemand, die binnen Leiden woonde, lakens zou doen weven buiten de stad [1]; tot het einde van ons tijdvak toe is deze bepaling gehandhaafd, met slechts deze verandering, dat de „vrijheid" na ± 1450 ook als stadsgebied zal gelden [2]. Dank zij deze voorschriften, heeft de Leidsche weverij in deze periode nooit op het platteland haar intrede gedaan, maar is steeds een stedelijk bedrijf gebleven; er stonden haar genoeg arbeidskrachten in de stad ten dienste, dan dat zij deze ooit op het land heeft behoeven te zoeken.

Even oud zijn de verbodsbepalingen aangaande het vollen; ook dit mag niet buiten Leiden geschieden [3].

Voor de toenemende concurrentie blijken deze bepalingen niet voldoende; in de steden rondom Leiden verrijzen draperieën, die dreigen een deel der industrie tot zich te trekken; Den Haag, Delft, Gouda, 's Gravezande enz. openen thans de mogelijkheid, dat aldaar een of meer der deelprocessen verricht worden. In de eerste helft der vijftiende eeuw worden dus nieuwe bepalingen uitgevaardigd. In de eerste plaats voor het wolkammen, waarvoor eveneens als limiet de stadsgrens wordt aangewezen; later is dit wel voor korten tijd uitgebreid tot de vrijheid, doch sinds 1447 is voorgoed verboden buiten de eigenlijke stad te laten kammen; uitzondering maken slechts eenige kloosters, wien het kammen als een gunst is toegestaan, maar die eenigen waarborg moeten stellen dit werk niet buiten de kloostermuren uit handen te geven [4].

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III § 1, herhaald in Kb. 1406, VII, 22; Drap. Kb. I, V, 14; II, V, 11; III, IV, 9; IV, V, 8; V, IV, 7; VI, III, 15.

2) Drap. Kb. II, III, 15; III, II, 9; IV, III 8; V, III, 8. — Overtredingen o.a.: Correctie Boek B, fol. 229vo (1471), C fol. 71 (1481), 82vo (1482), 150 (1486), 156vo (1487), D fol. 8 (1490).

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III, § 1, enz.

4) Ibid., App. VII, 28; Drap. Kb. III, III, 11.

Steeds strenger straffen werden op de overtreding van dit verbod gesteld; in 1475 wordt gedreigd met verbeurdverklaring der wol; de eigenaar mag nooit meer in de stad of haar vrijheid drapenieren of een daarmee in verband staand bedrijf uitoefenen op verbeurte van 60 ₰; bovendien verliest een poorter zijn poorterschap [1]).

Evenmin is het geoorloofd, de producten elders te doen verven [2]); toch geeft het draperie-keurboek van 1437 hiervan een merkwaardige afwijking: in dat jaar wordt toegestaan de zwarte en moreyde lakens te verven waar men wil, hetzij binnen of buiten Leiden. Deze vergunning zal duren tot „wederzeggen" van het gerecht [3]). Er blijkt niet uit de bepaling, om welke reden dit verlof gegeven is, dat zoo indruischt tegen de geheele politiek der stad, zoodat wij ons slechts in gissingen kunnen verdiepen. Het is natuurlijk mogelijk, dat de Leidsche ververij op dat oogenblik niet voldoen kon aan de haar gestelde eischen, of dat er niet voldoende arbeidskrachten aanwezig waren; hoe het zij, de keur doet vreemd aan, te meer wanneer wij zien hoe eenige jaren te voren, blijkens een keur, waarbij dit voortaan verboden wordt, talrijke lakens van elders te Leiden geverfd worden [4]). Lang heeft de vergunning niet bestaan, in het volgende keurboek wordt zij niet meer herhaald en sinds dien is zij voorgoed verdwenen.

Eenigszins anders stond men tegenover de spinnerij. Deze is steeds een bedrijf gebleven, dat grootendeels door de plattelandsbevolking uitgeoefend werd. Blijkbaar heeft de Leidsche draperie hier aangeknoopt aan wat reeds voorhanden was: de uitoefening van oudsher van het spinnen door de boerenbevolking. Tot ver over de grenzen van Rijnland, tot voorbij Amsterdam, strekte zich de spinarbeid voor Leidsche rekening uit. Met dit historisch gewordene moest rekening gehouden worden, en het kan ons dan ook niet verwonderen als het spinnen buiten de stad niet zoo krachtig tegengegaan is als de andere bewerkingen. Leiden kon de landelijke bevolking op dit punt niet missen. — De eerste keur hierover verschijnt in het tweede kwart der vijftiende eeuw, op een tijd dus, dat de band tusschen stad en land reeds vast

1) In 1520: verbeurdverklaring der wol, een boete van 25000 steenen en correctie.

2) Hamaker, App. VII, 31 § 2 Ampl.

3) Drap. Kb. I, VII, 12 § 1: „Item dair staet een kuer, dat men gheen lakenen buten der stede van Leyden moreyden off zwarten en moet; hierop hebben him die wairdeyns bedocht by goedencken van den gerechte, dat men die moreyden ende die zwarten verwen sel mogen, wair dat men wil, om wel doen binnen Leyden off dair buyten, ende dit sel duyren een termijn lanck tot des gerechts wederseggen."

4) Hamaker, App. VII, 31 § 2.

was; verboden wordt, dat iemand eenige wol buiten Leiden zal doen spinnen [1]). Lang heeft deze bepaling niet stand gehouden, daar zij reeds in het volgende keurboek ontbreekt. Eerst in 1471 is zij herhaald, doch de overwegingen, die er ditmaal toe geleid hebben, waren niet het gevolg van een principieel veranderde economische politiek, maar beïnvloed door den acuten nood, waarin zich op dat oogenblik een deel der arbeidende klasse in Leiden zelf bevond. Eerst trachtte men dezen nog te lenigen door in 1471 het uitgeven van allen spinarbeid buiten Rijnland te verbieden [2]); spoedig volgde echter algeheel verbod buiten de stad te doen spinnen. Hier dwong de werkloosheid de overheid, beschermende bepalingen uit te vaardigen voor de eigen industrieele bevolking [3]). Met het verdwijnen daarvan zijn ook deze bepalingen buiten werking gesteld [4]), en sinds dien schijnt niet meer tot een dergelijk middel de toevlucht genomen te zijn.

Toch kan men niet zeggen, dat — behoudens dan de bovengenoemde uitzonderingen — het uitgeven van wol om te spinnen steeds vrij is geweest. Herhaaldelijk is hierop door de stad inbreuk gemaakt, om redenen, die echter met het doel, bescherming der stedelijke draperie, weinig te maken hadden. Deze verbodsbepalingen waren retorsiemaatregelen tegen de omwonende plattelandsbevolking; maar al was hun doel een ander, hun werking was dezelfde. — In 1469 ontstaat hiertoe voor 't eerst aanleiding. Leiden had nl. in 1451 een privilege verworven, dat haar van het bier, dat binnen de 200 roeden getapt werd, accijns moest betaald worden; toen dit door de tappers geweigerd werd, vaardigde de stadsregeering een verbod uit, dat men de landelijke bevolking binnen de 200 roeden niet te spinnen zou geven en in het algemeen geen brood laten winnen [5]). Hier dreef dus de schade,

1) Drap. Kb. I, III, 27. Vgl. Correctie Boek B, fol. 15vo.

2) Reeds in 1469 werd over dezen maatregel gesproken: Correctie Boek B, fol. 209vo (1469); Vroedsch. Resol. 1470, Nov. 26, fol. 53; ibid. 1471, Mei 4, fol. 62vo: „Item is overdragen, dat men gheen wolle uutgheven en sal om te spinnen, anders dan binnen Leyden ende binnen Rijnlant..." Verder ibid. 1471, Sept. 9, fol. 68vo.

3) Correctie Boek B, fol. 230vo (1471, Aug. 31): „Item want tot deser tijt die neringe van der draperye ende spinnerie binnen Leyden zeer slap is ende die arme luyden clagen, dat zy niet en connen gecrigen te spinnen, dus soe gebieden tgerecht, dat van nu voortan nyement van den poorteren noch inwonende van Leyden geen wollen buyten Leyden uut en geven te spinnen, of die wolle ende gairne tiegen den scout ende der stede verbuert te wesen, ende dairtoe gecorrigiert te wesen by den meesten ommeseggen van den gerechte."

4) Vermoedelijk voor 1473; in dat jaar althans zijn er klachten over het spinnen in Holland voor Leidsche rekening. Vgl. Breen, Rechtsbr. der stad Amsterdam, pag. 91 v.

5) Vroedsch. Resol. 1469, Aug. 5, fol. 40: dat men een verbod doen sal, dat men die luyden niet geven en sal te spinnen noch broot te laten winnen, die binnen den 200 roeden

die de stad in haar belastingen ondervond, haar tot dien strengen maatregel. Maar hiermede was het kwaad niet verhólpen; de stedelijke accijnzen hadden nu eenmaal den prijs van het bier omhoog gedreven, zoodat de prikkel, zich buiten de stad en haar vrijheid daarvan te voorzien, steeds bleef. Leiden zag zich daarom tot sterker maatregelen gedrongen; het maakte daarbij gebruik van een privilege, zes jaar vroeger (in 1463) verkregen, dat het gebied, waarop aan de stad bier-accijns moest betaald worden, tot 400 roeden uitbreidde [1]; in de volgende jaren werd herhaaldelijk het verbod afgekondigd, de bewoners van dit gebied te doen spinnen [2]. Een keur van 1500 somt nog eenige andere verboden werkzaamheden op: geen poorter of inwoner van Leiden zal iemand, die binnen dezen afstand woont, laten kammen, spinnen of weven, of in het algemeen eenigen arbeid laten verrichten [3]. In 1525 werd getracht eenzelfden maatregel op Zoeterwoude toe te passen; de stad had het vorig jaar door een privilege de bevoegdheid verkregen, de ontduiking van den accijns door dit ambacht tegen te gaan [4]; de ambachtsheer en het dorp teekenden hiertegen appèl aan en trachtten Leiden in dien tijd op alle wijze te krenken; om nu die van Zoeterwoude „te brengen tot kennesse van hoir ongelijck," besloot de stad, weer een gebod uit te vaardigen, dat aan niemand, wonende in het ambacht van Zoeterwoude, wol te spinnen gegeven zou worden [5]. Die van Zoeterwoude bedenken niet, heet het ergens, het groote voordeel, dat zij door Leiden dagelijks genieten „van wolle te spinnen"; daarom beveelt het gerecht, „dat nyemant van den poorteren deser stede enige van den ingeseten van Soeterwoude noch nyemant van hoere wegen enige wolle te spinnen geven of doen geven, . . . ende voert, dat nyemant van den anderen dorpen omtrent Leyden geseten of yemant, die tot Leyden spinnen, die van Soeterwoude voirn. enige wolle tot Leyden behoerende, overdoen om te spinnen; indien yemant sulcx dede, die soude geprieveert wesen om tot

na Leyden gelegen zijn." Het privilege van 1451 is te vinden bij v. Mieris, Handvesten enz. der stad Leyden, pag. 9 en 11.

1) v. Mieris, Handvesten, pag. 12.

2) Correctie Boek B, fol. 228vo. (1471): „Alsoe tot veele tyden verboden, verkondicht en openbairlijck uutgeroepen is, dat nyemant van den poorteren ende inwonende van Leyden dengenen, die binnen 400 roeden nae Leyden geseten zijn, en souden geven te spinnen noch enich hantwerck te doen, noch dat men oic diegene, die dair wonen binnen der stede van Leyden, niet te werck setten en soude, op zekere penen ende correcxie van der stede..."

3) Uitvoeringer over deze keur bij de behandeling der buitenneringen, pag. 132.

4) v. Mieris, Handvesten, pag. 16.

5) Vroedsch. Resol. 1525, Febr. 16, fol. 62.

Leyden te moegen spinnen; ende dit al tot onse kenlicke wederzeggen toe" [1]). Na verzet van Zoeterwoude hiertegen bij den Raad (het Hof) heeft Leiden haar bevel kort daarna weer ingetrokken; zoo men wil, kan men aan Zoeterwoude te spinnen geven, de vroedschap zal zich daartegen niet meer verzetten [2]).

Deze laatste voorschriften zijn dus alle dwangmaatregelen, om de tegenpartij tot toegeven te noodzaken; als zoodanig dragen zij uiteraard een tijdelijk karakter. —

Nog enkele keuren staan in verband met de bescherming der nijverheid. Om de contrôle over de producenten zoo scherp mogelijk te doen zijn, is sinds 1457 voorgeschreven, dat in de vrijheid niemand Leidsche lakens drapenieren mag, op verbeurte van het laken; wie dit doen wilde, moest dus binnen de poorten wonen [3]). Ten slotte wordt in de zestiende eeuw den vellendeelers — om tegen te gaan, dat andere poorters van hun kennis profiteeren — verboden elders vellen te deelen, tenzij met verlof van het gerecht [4]).

Eenzelfde doel — bescherming der eigen industrie — beoogen ook die keuren, welke trachten te verhinderen, dat arbeids- en hulpmiddelen naar andere plaatsen vervoerd of verkocht worden. Zoo mogen de blauwververs het weed, dat zij gekocht hebben, niet meer uitvoeren buiten Leiden [5]); mogen de vollers insgelijks geen gereedschappen tot hun meesterie behoorende — kaarden, ketels, enz. — naar andere plaatsen verkoopen, daar dit strekt tot schade der stad en leidt tot bevordering der vreemde draperie [6]). Vooral de uitvoer van weefgetouwen wordt zoo sterk mogelijk

1) Aflezing Boek B, 1525, fol. 129.

2) Vroedsch. Resol. 1525, Maart 23, fol. 66vo. De stad verschool zich eerst wel achter een uitvlucht, door te beweren, dat het verbod „alleen (is) gedaen om onse schamele poorteren te onderhouden ende hemluyden te spinnen te geven voir den vreemden, updat diezelve schamele poorteren van armoede niet uuyter stede en zullen moeten vertrecken in andere plaetsen", maar het Hof begreep wel „dat tselve uuyt wederwrake .. geschiet is." Daarop besloot de vroedschap maar tot de opheffing van het verbod.

3) Drap. Kb. III, II, 35.

4) Aflezing Boek B, fol. 32 (1533); Drap. Kb. V, II, 9. In hoeverre in dit verbod ook de zorg schuilt voor voldoende arbeidskrachten, is niet uit te maken.

5) Vroedsch. Resol. 1500, Nov. 7, fol. 528: „Ende dat die blaeuverwers geen stof, dat sy coopen van soeveel als sy willen, niet buyten Leyden en sullen mogen vercopen noch slyten."

6) Aflezing Boek B, fol. 74 (1539): „Alsoe tot kennesse van den gerechte gecomen is, hoedat eenige van den volambochte hem souden vervorderen buyten dezer stede te vercoepen zekere stoffen van kaerden, oick gemaecte kaerden, ketelen ende andere gerescepe, dienende tot een meesterye van den volambochte, geheel tot achterdeele van de neringe der draperye ende tot vermeerderinge van dezelve neringe in andere plaetsen, aldair tselfde vercoft ende gelevert wordt..." Vgl. Correctie Boek H, fol. 209 (1542) en Drap. Kb. VI, V, 34.

tegengegaan; men begreep, dat al waren er op sommige tijden weefgetouwen te veel, een plotselinge uitbreiding der productie — wat herhaaldelijk voorkwam — de reserve terstond aan het werk zou willen stellen; de steeds varieerende markt gaf hier nooit zekerheid. Reeds in het oudste keurboek komt de bepaling voor, dat men op boete van 3 ℔ geen wollen-weeftouw uit de stad mag voeren, welke keur sinds dien 400 jaren onafgebroken gegolden heeft [1]). In 1519 wordt naast de oude boete van 3 ℔, nog eene gesteld van 25000 steenen [2]). In 1533 blijkt, dat nieuwe maatregelen noodig zijn tot scherper contrôle; daarom beveelt het gerecht, dat in 't vervolg de gezworenen van de weverij de eigenaars der weefgetouwen zullen noteeren, alsmede de latere overdrachten en vervreemdingen der getouwen; binnen twee dagen na den verkoop moeten kooper en verkooper bij hen komen, om het getouw over te doen schrijven. Ook bij overgang bij versterf of bij afbraak zal de verandering moeten opgegeven en genoteerd worden [3]). Bovendien mogen geen getouwen worden afgebroken dan met toestemming van de gezworenen [4]). De herhaalde verscherpingen doen reeds vermoeden, dat noch de strenge straffen, noch de contrôle afdoende geholpen hebben; toen in de zestiende eeuw de achteruitgang der draperie een feit was, verminderde het aantal getouwen dan ook snel. —

Hiermede verwant zijn de voorschriften, waarbij verboden wordt lakens van elders te Leiden eenige bewerking te doen ondergaan. Zij hebben dus ook ten doel de stedelijke nijverheid te bevorderen, door te verhinderen, dat andere industrieën, gebruik makende van de bij hun concurrent op eenig punt hooger ontwikkelde techniek, aldaar die deelbewerking doen verrichten, om aldus de waarde van hun product te verhoogen. Zoo luidt een der oudste rechtsvoorschriften uit de veertiende eeuw, dat men lakens, die niet binnen Leiden geweven waren, niet mocht apprêteeren [5]). Het doel was dus niet de eigen apprêteurs te benadeelen, doch te verhinderen dat vreemde steden konden profiteeren van de Leidsche bewerking. De zucht, de eigen productie te bevorderen, uitte zich hier niet in het streven zooveel bestellingen als eenigszins mogelijk was voor de inlandsche (d. i. stedelijke) nijverheid te verwerven;

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 131 § 9. Nog in 1771 werd een dergelijk verbod afgekondigd.
2) Aflezing Boek A, fol. 83vo.
3) Drap. Kb. IV, V, 30; V, IV, 12; VI, IV, 18. Vgl. Thes. Rek. 1541, fol. 59vo.
4) Pointen ende articulen behoerende de wolleweversambachte enz., art. 6. Hs. vijftiende eeuw.
5) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 21 geeft nl. het verbod voor het ramen, vouwen en uutreeden.

men meende, dat op den langen duur de industrie hierdoor eerder geschaad dan gebaat zou worden. Dat de hoop, aldus vreemden te kunnen overhalen, hier het geheele product te doen vervaardigen, in het spel zou zijn geweest, moet ontkend worden; de bekende afsluiting der middeleeuwsche steden maakt deze onderstelling onwaarschijnlijk. In de latere keurboeken komt het verbod vreemde lakens te apprêteeren, niet meer voor; zoodra het Leidsche verfproces een bijzondere volkomenheid bereikt heeft, en dus een bijzondere stelling inneemt tegenover vreemde mededingers, wordt het genoemde verbod op dit onderdeel overgebracht; voortaan zullen lakens van buiten, die hier geverfd zijn, verbeurd verklaard worden [1]). Doch sinds het midden der vijftiende eeuw schijnt dit enge standpunt verlaten te zijn en kunnen ook vreemde lakens te Leiden verder afgewerkt worden. Zoo verzoeken de drapeniers in een rekest van 1531 te verbieden, dat Kampensche lakens hier geverfd worden; de concurrentie van deze stad berokkende hun te veel nadeel [2]). In het algemeen werden in de zestiende eeuw veel „uutheemsche" lakens te Leiden geverfd [3]). — Eerst in de zestiger jaren is men tot het vroegere beginsel teruggekeerd wat betreft de nieuwe industrie, die zich binnen de muren kwam vestigen, de reederij van voerlakens en soortgelijke stoffen [4]).

De protectionistische maatregelen, die Leiden ter bevordering van haar industrie nam, verschillen in zeker opzicht belangrijk van die, welke de moderne staten voor dit doel toepassen. Zij stemmen er mee overeen wat betreft de uitwendige verkeerspolitiek, al werden de toltarieven, die heden een zoo groote rol spelen, te Leiden niet aangewend. Eenerzijds toch werden de grondstoffen door een uitvoerverbod binnen de stad gehouden, terwijl anderzijds de concurrentie der vreemde lakens op de locale markt afgeweerd werd door hun invoer te verbieden. Zoo was althans het doel toen en nu hetzelfde: verheffing der eigen industrie door den aanvoer der grondstoffen te vergemakkelijken, die van

---

1) Ibid., App. VII, 31 § 2, Ampl.

2) Rekest 1531, Maart 8, art. 3.

3) Drap. Kb. V, VI, 23 § 4 (1544). In het Memoriaal Boek, fol. 12vo, a°. 1556, worden tegelijk genoemd Engelsche, Kampensche en andere hierlantsche lakens; vgl. ook Drap. Kb. VI, VI, 4. In Aflezing Boek B, fol. 299vo, worden ook Naardensche lakens vermeld.

4) Ordonnantie op de Nieuwe reederij, art. 13: „Item dat men binnen Leyden geen voorlakens, schortecleetlakens, tireteyen noch bayen sal mogen vercopen int gros, noch by der ellen, noch verwen, dan die binnen Leyden gereet ende gemaect zijn, up de boete van drie ponden telcken te verbeuren." (1562).

het afgewerkte product echter te bemoeilijken, om zooveel mogelijk alle concurrentie ver te houden. Maar er was daarnaast ook groot verschil. Terwijl tegenwoordig die staten, die voor hun industrie een protectionistisch stelsel volgen, binnen hun grenzen vrijheid laten aan de economische beweging, en zich op het eigen inzicht der producenten vrijwel geheel verlaten, heeft Leiden integendeel ook in deze richting haar systeem verder uitgebouwd; zij heeft ook binnen haar muren de industrie door een krachtigen maatregel willen bevorderen. Aan hen nl. die de wol inkochten werd de verplichting opgelegd, deze ook zelf te verwerken. Het doel van den maatregel is duidelijk; het kapitaal werd kunstmatig naar de industrie geleid en de handel in wol, die elders zulke groote afmetingen aannam, zoo goed als onmogelijk gemaakt. Leiden moest in de eerste plaats industriestad zijn; van dit standpunt getuigen alle maatregelen, die op de lakennijverheid betrekking hadden; de wolhandel kwam nauwelijks in aanmerking.

Wij dienen de geschiedenis van dit voorschrift zorgvuldig na te gaan, daar het den stempel heeft gedrukt op de geheele middeleeuwsche bedrijfspolitiek van Leiden. Oorspronkelijk gold de bepaling niet voor alle wol en vellen, doch alleen voor die, welke gekocht waren „an dese zyde van der zee", d. w. z. niet in Calais, doch elders op het vasteland [1]). De juiste datum is moeilijk vast te stellen, daar de keur, waarin dit voorschrift is opgenomen, geen jaartal draagt; zeker is slechts, dat zij ontstaan is in de eerste helft der vijftiende eeuw, vóór het jaar 1435. Kort daarop, in 1441 of '42, is zij tot den geheelen wolhandel uitgebreid: „soe wie tot Calis vairt om vellen of wollen te coopen, of die, die dair gelt senden om velle of wolle te coopen, die zullen die velle of wolle selve ploten of drapenieren" [2]). Vermoedelijk op den wensch van de stapelkooplieden te Calais is de bepaling in 1444 opgeheven, doch zij werd reeds in 1449 weer afgekondigd [3]), daar „datselve artikel (was) tot grondelike verderffnisse van der stede". Het gevolg was, dat de Calais-kooplieden krachtig protesteerden en dreigden den stapel voor de stad te zullen sluiten, indien de zooeven afgekondigde keur niet ingetrokken werd. Onder den

1) Hamaker, App. VII, 49.

2) Drap. Kb. I, II, 17 § 2. De keur moet in het jaar 1441/42 uitgevaardigd zijn geworden, zooals blijkt uit de namen der schepenen, die toen in functie waren, en die het oudste kenningboek voor dat jaar opgeeft (v. Heussen, die in zijn Oudheden en Gestichten van Rijnland van 1434—1574 een volledige lijst van schout, burgemeesters en schepenen geeft, heeft op zijn beurt uit deze opgaven in de kenningboeken geput).

3) Ibid. en II, II, 26.

indruk hiervan besloot Leiden niet al te sterk aân haar wensch vast te houden; een compromis kwam in 1450 tot stand, waarbij de stad verkreeg, dat de vellen, die door de poorters gekocht zouden worden, binnen Leiden zouden blijven, terwijl zij van haar kant toestond, dat de wol, te Calais gekocht, weer opnieuw zou mogen uitgevoerd worden naar elders [1]). Het is te begrijpen, dat de Calaisstapel de protectionistische neigingen van Leiden tegenging; de stapel meende in de handhaving van het voorschrift een ernstige benadeeling van haar belangen te moeten zien, die het meest gediend werden met het vrijlaten van den geheelen wolhandel door Leiden; het verbod van den vellen- en wolverkoop dreigde volgens hem den afzet aan Leiden belangrijk te verminderen. Lang heeft het compromis echter niet geduurd; in 1458 vinden wij de oude strenge bepaling weer herleefd om alle wol en vellen, te Calais gekocht, zelf te drapenieren [2]). Hierna heeft zij zich bijna een eeuw weten te handhaven, met uitzondering van drie jaren, waarin den handel opnieuw wat ruimer armslag gegeven werd. Tusschen de jaren 1465 — 1468 geldt nl. de bepaling, dat de wolkooper slechts zes „coop" zelf behoeft te verwerken en het overige verkoopen mag [3]). Het gevolg was natuurlijk een uitbreiding van den handel ten koste van de industrie, die Leiden in 1468 deed besluiten den ouden toestand weer te herstellen. In een der interessante instructies, die de stad haar afgevaardigden naar den stapel meegaf, wordt dit besluit nader toegelicht. Er wordt op gewezen, hoe sinds 1465 de kapitaalkrachtigere ondernemers zich uit de industrie teruggetrokken en zich op den wolhandel toegelegd hadden, zoodat alleen de armere drapeniers nog de lakennering uitoefenden. Hierdoor werd een toestand van onzekerheid voor de industrie geschapen, die haar uiterst nadeelig was, daar de laatste hun schulden dikwijls niet konden voldoen en òf de stad moesten verlaten òf trachten op hun waren geld te krijgen, op welke voorwaarde ook, waarvan het gevolg was, dat de markt gedrukt werd en de prijzen naar beneden liepen: „. . . aengesien dat mits desen kuer (nl. de nieuwe van 1468) die rijcdom van der draperie selve in persone drapenieren sullen, die machtigt zijn te copen ende wel te betalen, dair voir desen kuer die rijcdom die draperie hier gelaten heeft, ende is gecomen onder den armen, die ghene macht en hebben, als die dagen van betalinge ommecomen,

1) Vroedsch. Resol. 1450, Maart 24, fol. 15 en Hs. Calais, 1450, Maart 26.
2) Drap. Kb. III, I, 25; vgl. ook Kenningb. C, fol. 69, 1463.
3) Drap. Kb. III, I, 29. Een „coop" is ongeveer 100 à 200 vel.

hemluyden te voldoen, gelijc dat enigen van hemluyden wel kondich is, want daer sommige van den armen van dér draperie voir haere sculden geruymt hebben. Item dat meer is, overmits dat die armen niet en hebben te betalen, soe doen zy dycwijl grote fynansie, ende brengen alsoe die lakenen uut hoere waerden, gelijc hemluyden wel blijct in der marcten . . ." [1]) Aldus werd de wederinvoering van het oude stelsel gemotiveerd, dat de grondstof binnen de stad deed houden; de gedeeltelijke vrijheid van handel maakte opnieuw plaats voor het protectionisme. Eerst omstreeks de helft der zestiende eeuw keerde men tot een minder streng standpunt terug; in 1541 werd bepaald, dat ieder zijn eigen goed geheel verwerken moest, „ten waer dat tzelfde by den gerechte ende waerdeyns om zaecken anders geoerloft ende geconsenteert worde"; anderde wol mag volkomen vrij verkocht worden, evenals de mindere wolsoorten, lijstwol e. d. [2])

De geschiedenis van deze keur doet ons zien, hoe weinig Leiden ooit begeerd heeft een handelsstad te zijn; slechts drang van buiten, van Calais met name, heeft er haar toe kunnen bewegen, een enkel maal, en dan nog slechts voor kort, haar beschermend stelsel prijs te geven. Geen draperiestad in Holland kan wijzen op een dergelijk consequent doorgevoerd systeem [3]).

Het streven, dat wij bij andere middeleeuwsche steden terugvinden, zooveel industrieën als eenigszins mogelijk binnen haar muren aan te kweeken, heeft Leiden er nooit toe gebracht, het belang der lakenindustrie uit het oog te verliezen. Zoodra door begunstiging van een nieuwe nijverheid de lakennering gevaar had kunnen loopen, zag Leiden terstond af van eenige hulp of bevordering; men wist, dat van den bloei der draperie ook de welvaart der stad afhing. Toen zich in 1529 de mogelijkheid voordeed, dat het mutsenmakersbedrijf — door de keuren steeds verboden — in eenigen omvang zich binnen de stad zou vestigen, heeft men zich slechts afgevraagd, wat hiervan de gevolgen zouden zijn voor de draperie; en hoewel het de stad blijkbaar

1) Instructie voor A, B, C, die gesent zijn tot Calis, om te spreken mitten coopman van die stapel, om die sake tot den dachvaert te brengen tusschen der stede van Leyden ende die stapele van Calis. Hs. van 1468.

2) Drap. Kb. V, II, 6.

3) Vgl. voor de ontwikkeling van Amsterdam, dat allengs een vrijhandels-standpunt begint in te nemen, W. van Ravesteyn, Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de zestiende en het eerste kwart der zeventiende eeuw. Amsterdam, 1906.

uiterst hard viel, haar poorten voor de supplianten te sluiten, heeft zij het verzoek afgewezen. De vrees, dat de nieuwe industrie de beste materialen aan de „hooftneringe" zou ontnemen, gaf hier den doorslag [1]). Hetzelfde symptoom doet zich ook bij andere gelegenheden voor. De Spaansche wol, wier bewerking naast de oude een geheel nieuwe industrie in het leven had kunnen roepen, die lichtere en minder dure soorten op de markt zou gebracht hebben, wordt om dezelfde reden zoolang het kan geweerd; nog in 1548, toen het van groot belang voor de stad zou geweest zijn met goedkoopere soorten de verloren afzetgebieden te herwinnen, laat zij deze gelegenheid voorbijgaan [2]).

Het is dus nooit het streven geweest, zooveel mogelijk industrieën in de stad te lokken. Daartegen strijdt niet de houding der stadsoverheid, die ten slotte toestond ook nieuwe soorten lakens te vervaardigen; men kan althans moeilijk beweren, dat dit blijkt uit hare vergunning in 1558, om op een proef dichtgeweven lakens te maken [3]), of in 1562 en '63, om zoowel grove inlandsche als fijne Engelsche wol te verweven [4]), in dien tijd was de oude draperie reeds bijna geheel ten onder gegaan, en is het niet te verwonderen, dat toen naar nieuwe welvaartsbronnen is omgezien.

Bemoeiing van de landsheerlijke macht in ons land op het gebied der economische politiek is behoudens een enkele uitzondering niet aan te wijzen. Algemeene politiereglementen, die voor geheel Holland en Zeeland golden, zijn zelden uitgevaardigd; wat door de landsheeren in dit opzicht gedaan is, is in hoofdzaak verricht door middel van het rechtsinstituut der privileges, d. i. door individueele rechtsvergunningen. Om dus een overzicht te krijgen van het systeem, dat in genen tijd in deze landen heerschte,

---

1) Vroedsch. Resol. 1529, fol. 32, 33vo en 34vo. Het aanbod was aldus: iemand zou zich in de stad vestigen met 36 à 40 personen om het bedrijf uit te oefenen, onder belofte 18 jaren in L. te blijven; van de zijde der stad eischte hij, dat men zou leveren 3 zak wol, een waarde van ± 900 R. gulden vertegenwoordigend, 900 R. gulden aan contanten en een huis om te wonen; na verloop der 18 jaren zou de stad hem de helft kwijtschelden, terwijl hij de resteerende 900 R. gulden in termijnen zou restitueeren. Het gerecht dat er wel ooren naar had, bracht de gevraagde som tot 1200 R. gulden terug. Ten slotte is vooral op het verzet der wardeins de zaak afgesprongen.

2) Vroedsch. Resol. 1548, Dec. 4, fol. 21vo.

3) Vroedsch. Resol. 1558, fol. 60 en 61. Ook hier kwam de oude vrees nog duidelijk voor den dag: „... twelcke tenderen zoude tot vernielynge van de oude draperye, ende dat men niet en wist, wat van de nieuwe coemen zoude willen, zoedat men tusschen beyden dye draperye geheel zoude moegen quyt werden ..."

4) Vroedsch. Resol. 1563, Juni 18, fol. 142vo.

hebben wij de politiek der verschillende steden op deze punten na te gaan [1]).

Den Haag verbiedt op het eind der vijftiende eeuw gerekte lakens buiten de stad te doen weven of vollen; lakens, buiten de stad geweven, mogen niet daarbinnen gevold worden [2]). Evenzoo is het verven van wol of lakens buiten haar gebied op hooge boete verboden; slechts wanneer de drapeniers het met de ververs over het loon niet eens kunnen worden, zal het gerecht hen van deze bepaling kunnen ontheffen [3]). Omstreeks 1520 wordt bepaald, dat het den roodzieders verboden zal zijn, lakens buiten den Haag gemaakt, rood of paars te verven, tenzij zij binnen de stad gewardeerd zijn [4]). Ook hier vindt men een voorschrift als te Leiden, dat de ondernemers en vellenkoopers hun wol niet aan iemand, buiten de stad woonachtig, mogen verkoopen; aldus wilde men de grondstof voor de eigen industrie behouden; een uitzondering wordt slechts gemaakt voor de fijne Engelsche wol of vellen, die „int gros", dus in het groot, ook aan een vreemde mogen verkocht worden. De verklaring van deze afwijking ligt hierin, dat den Haag voornamelijk grovere soorten gebruikte, wol uit Schotland, New-Castle en Holland, en dus den groothandel in fijnere soorten vrij kon laten. In hoeverre deze protectionistische politiek in den Haag met succes bekroond is, is uit de bronnen niet te zien [5]). — In 1523 volgt een verbod, weefgetouwen uit de stad te voeren [6]).

Schiedam schrijft in haar oudste ordonnantie op de draperie van omstreeks 1450 voor, geen wol buiten de stad te doen kammen of kaarden, waaruit men gerekte lakens wil maken; evenzoo mag geen drapenier buiten laten weven [7]).

---

1) De enkele landsheerlijke ordonnantiën zullen behandeld worden, waar het onderwerp zulks meebrengt.

2) v. Gelder, De „draperye" van den Haag, Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen, n°. 5 § 19 en 20 (± 1496).

3) Ibid., Bronnen, n°. 5 § 26 (± 1496).

4) Ibid., Bronnen, n°. 21a.

5) Ibid., Bronnen, n°. 5 § 28: „Item, dat alle die drapeniers ende vellecoopers, die nu sijn oft namaels comen sullen, alle hoir vellen, die sy coopen tot enighen plaetsen, waert sy, off gecoft hebben, dat sy die vellen nyemant van buyten, die in den Hage niet woenechtich sijn, voirt vercoopen en sullen..." § 29: „Item, desgelijcx dat sy gheenrehande voirwolle en vercopen, tsy sackwolle oft anders, nyemant van buten, die in den Hage niet woenechtig en sijn,... ten wair dat yemant fyne Engelsche vellen oft wollen cofte, die soude hy weeder mogen vercoopen int gros eenen vremden sonder verbueren."

6) Ibid., Bronnen, n°. 9b § 1.

7) Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam (O. Vad. Rsbr., II, 6), pag. 197 (§ 1), 200 (§ 5) en 209 (§ 2).

Rotterdam verbiedt andere wol binnen de stad te spinnen, dan die den poorters toebehoort, ter bevordering der eigen draperie [1]). De handelsstad Dordrecht vaardigt insgelijks, „om te beter neringe in der stede te maken" in 1463 een algemeen voorschrift uit, dat geen poorter binnen den afstand van een mijl om de stad lakens zal doen maken of koopen [2]). Den Briel beveelt wollen of linnen lakens alleen binnen de stad te doen weven [3]). Vermoedelijk hebben wij een voorbeeld van dezelfde politiek te Gouda te zien in het verbod, voortaan wol, die in Leiden gesponnen is, in de stad te brengen [4]).

In Noord-Holland verbiedt Amsterdam in 1459 de wol buiten de stad te doen weven, in 1502 volgt een gebod, geen weefgetouwen uit te voeren; andere bepalingen zijn in deze richting niet gegeven. Daarentegen beproefde de stad in 1473 wel het spinnen op het platte land voor haar rekening uit te breiden [5]). Maar overigens zijn in de vijftiende eeuw geen bepalingen voorhanden, die de lakennijverheid beschermen tegen vreemde concurrentie. De nieuwe ordonnantie van 1518 maakte echter een eind aan deze vrijheid en nam tot dezelfde maatregelen haar toevlucht, die reeds meer dan vijftig jaren het protectionistisch Leiden voor haar nijverheid had uitgevaardigd. Voortaan zou niemand op een Calaisreis méér voor zich zelf mogen koopen dan 1500 vellen — en wol „nae advenant" — en deze moest hij binnen Amsterdam drapenieren [6]). Ook de verkoop dezer vellen, al zouden zij door den kooper binnen de stad verwerkt worden, was verboden: „mar wat een ygelijck haelt ende coopt mit zijns selfs ghelt ende gelove, zal hy zelve verdrappenyeren" [7]). Het volgend jaar werd deze keur nog verscherpt; in het vervolg zou ook de wol, die niet in Calais gekocht was, te Amsterdam verwerkt moeten worden [8]).

---

1) Hs. Keurboek, pag. 140. Gemeentearchief Rotterdam.

2) Fruin, De oudste rechten der stad Dordrecht en van het baljuwschap van Zuid-Holland (O. Vad. Rsbr., I, 4), I, pag. 322 (nº. 122).

3) De Jager, De middeleeuwsche keuren der stad Brielle (O. Vad. Rsbr., II, 2), pag. 185 (§ 20) (vijftiende eeuw, 1448 of 1449?).

4) De Lange van Wijngaerden, Geschied. en Beschrijv. der stad van der Goude, II, pag. 365.

5) Breen, Rsbr. der stad Amsterdam, pag. 55 (§ 24), 91 (§ 146) en 392 (§ 192).

6) Willekeuren D (Hs. in het gemeentearchief van Amsterdam), fol. 45vo, § 1: Op elke Calais-reis niet meer te „copen ende halen voor hemzelven dan vijfthien hondert vellen, halff Noorder ende halff Londer vellen, ende wolle nae advenant, omme hierbinnen der stede verdrappenyert te werdden."

7) Ibid., § 2.

8) Ibid., fol. 47vo, 1519, October 25.

Van de oude vrijheid van handel is hier geen sprake meer; de ingekochte wol zal thans alleen de stedelijke draperie ten nutte moeten komen. Het is daarom onjuist ook voor dezen tijd nog een handhaving van de oude bedrijfswetgeving aan te nemen [1]. — Haarlem heeft eveneens, vóór 1412, verboden buiten haar gebied te doen weven of vollen; weefgetouwen mogen niet uitgevoerd worden [2].

In het begin der zestiende eeuw is het verbod betreffende den uitvoer der getouwen ook in Hoorn te vinden; daarnaast het bevel, in het vervolg geen Hollandsche lakens uit andere steden meer te ramen; voornamelijk schijnt dit op de Leidsche stoffen geslagen te hebben. Iets later wordt een voorschrift uitgevaardigd, dat sterk doet denken aan het Leidsche standpunt, doch niet zoo streng is, nl. dat men gehouden zal zijn van de binnengebrachte wol minstens de helft zelf te verwerken, op straffe van 18 Kar. gulden [3]. Het naburige Grootebroek, dat ook lakens produceerde, verbood aan haar poorters buiten haar gebied te doen vollen [4].

In Utrecht wordt reeds in 1414 bevolen, dat niemand garen mag koopen, dat buiten de vrijheid gesponnen is; geen drapenier mag daarbuiten doen weven of vollen; terwijl in 1487 tot meerdere bevordering der opkomende Utrechtsche draperie bepaald wordt, dat men geverfde lakens ten prijze van 15 stuiver, en ongeverfde van 12 stuiver per el, of daaronder, niet mag verhandelen, tenzij deze in de stad of haar vrijheid geweven, geverfd en geappreteerd zijn; een algemeen verbod om de overige soorten buiten de stad te doen weven, vollen of verven vult het vorige aan [5]. IJselstein beveelt, dat niemand kammen, weven of verven zal buiten het land van IJselstein [6].

Reimerswaal heeft reeds een voorschrift van 1363, dat zegt, dat de ingevoerde wol, die binnen de stad gekamd wordt, al-

---

1) Anders Van Ravesteyn, Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16de en het eerste kwart der 17de eeuw, pag. 162.

2) Enschedé, Kuerboek der stadt Haerlem, pag. 88.

3) Pols, Westfriesche stadrechten (O. Vad. Rsbr., I, 7), II, pag. 66 (§ 205), 50 (§ 133); 109 (§ 179): „Item nyemant van den poirteren sal wol binnen deser stede brenghen om te vercopen, hy sal ghehouden wesen die helft van dien selver te drapenieren ...”

4) Ibid., II, pag. 277 (§ 220) (15e eeuw).

5) Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht (O. Vad. Rsbr., I, 19), II, pag. 203 (§ 8 en 9), 214 (§ 9 en 10) en 216 (§ 29).

6) Fruin, De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht (O. Vad. Rsbr., I, 13), III, pag. 61 (§ 23) (15e eeuw).

daar moet geweven worden [1]). Ook de keurbrief van Aardenburg — toen nog Vlaamsch — uit het midden der veertiende eeuw bevat het verbod lakens buiten de poorten te weven, te vollen of te ramen, of wol te slaan [2]).

Harderwijk bepaalt in 1434 hetzelfde omtrent het weven, vollen en verven, tenzij de wardeins hun toestemming verleenen deze bewerkingen elders te doen verrichten [3]). Breda ten slotte heeft in de zestiende eeuw beproefd, het verven binnen haar muren te houden; afwijking hiervan wordt slechts toegestaan, indien kon bewezen worden, dat de Bredasche ververs de lakens bedierven of „misverfden"; dit schijnt inderdaad het geval geweest te zijn, althans in de keuren van 1553 wordt er rekening mede gehouden, dat de stukken te Antwerpen of elders geverfd worden [4]).

Al deze steden hebben dus, de een op dit, de ander op dat punt getracht de industrie, die zij binnen hare muren hadden, te bevorderen; niet alle in dezelfde mate, zeker, doch waar en voor zoover het noodig was, heeft geene geaarzeld beschermend op te treden. In dit opzicht hebben zij van de haar gestelde eischen geen andere opvatting dan Leiden, ook al overtreft dit de overige in het uitbouwen van het stelsel. De industrie op deze wijze te steunen, behoorde tot de eigenaardige taak der middeleeuwsche steden.

De middeleeuwsche bedrijfsrechtelijke voorschriften voor het handwerk zijn er in het bijzonder op gericht, de zelfstandige maatschappelijke positie van den handwerksmeester te beschermen. Daar de Leidsche lakenindustrie op dezen bedrijfsvorm niet berust, behoeft het ons niet te verwonderen, dat wij de talrijke bepalingen, die dat doel beoogen en die wij van elders kennen [5]), hier niet in grooten getale vinden; de zelfstandige meester is hier door den ondernemer verdrongen, die talrijke groepen van zich

1) Fruin, Het recht der stad Reimerswaal (O. Vad. Rsbr., II, 7), pag. 22 (§ 21 en 23).

2) Espinas en Pirenne, Recueil de documents enz., I, pag. 50 (§ 25); vgl. ook Vorsterman van Oyen, Rechtsbronnen der stad Aardenburg (O. Vad. Rsbr., I, 15), pag. 160 (§ 24) (1406).

3) Berns, Rechtsbronnen der stad Harderwijk (O. Vad. Rsbr., I, 8), pag. 152 (§ 19), 153 (§ 31).

4) Bezemer, Oude rechtsbronnen der stad Breda (O. Vad. Rsbr., I, 14), pag. 164 (§ 20) en 169 (§ 10).

5) Vgl. Eberstadt, a. w., pag. 91. E. noemt als middelen, die in Frankrijk gebezigd werden om de zelfstandige positie der handwerkmeesters te beschermen: 1. het deelingsrecht; 2. het verbod van associatie van meerdere meesters; 3. het verbod van het houden van meerdere bedrijfsinrichtingen.

afhankelijk heeft weten te maken. Nochtans is ook bij deze geheel verschillende verhoudingen hetzelfde streven, zij het in eenigszins anderen vorm, nog duidelijk merkbaar. Al verschillen deze sociale groepen in economische machtspositie, in deze groepen zèlf wordt thans getracht de ongelijkheid zoo min mogelijk toegang te geven.

De bereiking van dit doel wordt gezocht in een regeling en beperking van de productie van den bijzonderen ondernemer en door handhaving, waar het noodig was, van den stelregel, geen twee meesters op een werkplaats toe te laten. Het deelingsrecht, dat elders zoo'n groote rol speelt, komt in de Leidsche lakenindustrie niet veel voor. In het algemeen heeft dit recht tot doel, om te verhinderen dat de waren in handen van weinigen komen, en om den minder gegoeden handwerksmeester de voordeelen van den inkoop in het groot te doen genieten. Te Leiden hebben wij het reeds leeren kennen als een middel, de beschikking over een raamplaats ook aan financieel zwakkeren mogelijk te maken. Verdere gevallen hebben wij niet vermeld gevonden.

De talrijke politievoorschriften, die betrekking hebben op de productie, berusten op verschillende motieven. Sommige beoogen den geregelden gang van het productieproces in de hand te werken; niet alleen omdat de weinige centralisatie in de industrie niet bevorderlijk was voor de snelheid, waarin de verschillende deelbewerkingen elkaar opvolgden, maar ook terwille van de deugdelijkheid der afwerking stelde men voor sommige bewerkingen een tijdgrens vast. Bovendien wilde men verhinderen, dat het goed van den later komende voor dat van den eerste behandeld werd [1]. Bepaaldelijk golden deze voorschriften voor den voller en uitreeder; blijkbaar hebben deze niet altijd dien spoed in acht genomen, die voor de industrie gewenscht was. Zoo wordt den vollers bevolen binnen acht, later twaalf, dagen de in hun vollerij bezorgde lakens af te maken [2], en deze terstond daarna te kaarden [3]. Als tijd waarin door de vollers een laken moest gevold worden, werd op het eind der veertiende eeuw twee dagen genomen, die voor een puik half laken werd in 1435 op vier

1) Ook voor elders geldt dit, b.v.: „Item, soe sullen die volres staen: drie dage up een voerlaecken . . .; *ende gheenrehande stucken daer tusschen maken*, dat is te weeten, dat zy uytmaecken zullen dat beslagen is, eer zy een ander beslaen . . ." v. Gelder, a. w. (Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907), Bronnen, n°. 13A, § 2.

2) Drap. Kb. III, V, 36, op een boete van 18 sc. voor elken dag later (1470); IV, VI, 38; V, V, 34 en VI, V, 19.

3) Drap. Kb. IV, VI, 51: „. . . te kaerden, ende niet te laten leggen, eer ende alvoeren dat zy enich ander laken ofte lakens ter comme zullen moegen dragen . . ."

dagen gesteld, niet langer, maar ook niet korter; daar de vollers op stukloon werkten, was een dergelijke bepaling noodzakelijk, omdat anders de solide bewerking door te snelle behandeling zou geleden hebben [1]).

Voor de uitreeders geldt, dat zij na het luiden der klok om de lakens van de ramen te nemen, deze binnen 3 uren in de vouw en in de pers moeten zetten [2]); langer dan 24 uur mogen de stukken niet in zijn huis blijven om verpakt te worden [3]).

Een op zich zelf staande bepaling betreft nog de drapeniers, die niet geheel vrij gelaten worden in de productie der blauwe lakens. Oorspronkelijk gold het voorschrift, dat op elken koop vellen niet meer dan vier blauwe lakens mochten gereed worden [4]); het blijkt niet duidelijk waarom dit gewenscht werd, misschien heeft men de productie der in de wol geverfde blauwe lakens niet al te zeer willen doen toenemen, om aldus deze kostbare soorten door een matig aanbod prijshoudend te doen blijven; het is ook mogelijk, dat hier technische overwegingen in het spel waren, die echter voor ons verborgen zijn gebleven. Hoe het zij, deze bepaling, in 1447 voor het eerst opgenomen, werd later nog uitgebreid; acht jaar later nl. werd de productie der blauwe lakens aldus geregeld: wie thans vellen of wol, geschikt tot voorwollen lakens, binnen de stad brengt, die de wardeins goed genoeg keuren om tot blauwe lakens verwerkt te worden, mag voortaan daaruit op elke tien lakens 4 blauwe en 6 witte maken; de wardeins zullen vaststellen hoeveel tientallen lakens uit de geheele massa mogen vervaardigd worden [5]). Om ontduiking

---

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 130, I § 2; Privilegeboek A, fol. 102 (Ook in Stedeboek, fol. 298vo en v. Mieris, Handvesten, pag. 377).

2) Drap. Kb. II, VIII, 8.

3) Drap. Kb. III, VII, 15. In ibid. IV, VIII, 24 wordt deze termijn op 2 dagen gesteld. In het algemeen krijgt men den indruk, dat bij het eind der 15e eeuw het tempo van het proces op alle punten verslapt; zeker geen bewijs van vooruitgang.

4) Drap. Kb. II, III, 26; III, II, 11.

5) Zoo meen ik althans, dat deze keur (Drap. Kb. III, II, 31) moet opgevat worden. Zij luidt in haar begin aldus: „Item soe wie voirtan velle of wolle binnen Leyden brenget, dair men voirwollen lakenen of maken sel, die velle of wolle sellen die wairdeyns besien, ende ist dat die wairdeyns kennen, dat die wolle of velle soe goet zijn, dat men dair blaeuwen uut reden mach, soe sellen die wairdeyns den upscrivers opter paertsen seggen, dus veel lakenen sullen uut dese mans goeden comen, te weten na der somme 10 halve lakenen, meer of myn, na dat die sommen van den vellen of wollen groot of clien zijn; dats te verstaen ses witten ende vier blaeuwen, meer of myn, gelijc die wairdeyns dat taxeeren sullen na veelheyt van den vellen of wollen, die binnen Leyden gebrocht worden." In elk geval is de bedoeling, het aantal blauwe lakens te beperken, dit blijkt voldoende uit de strafpositie aan het slot: „Soe wie meer lakenen blaeude dan voirs. is, die sel verbueren

tegen te gaan, wordt verder bepaald, dat men bij een nieuwen inkoop van materiaal niet ertoe mag overgaan de blauwe lakens hiervan reeds te doen weven, voordat de wol van den eersten koop geheel verweven is. —

Doch de voornaamste plaats nemen de voorschriften in, die op te vatten zijn als een uiting van het streven, kapitaalsvermeerdering niet onbeperkt toe te laten. Om geen te groote ongelijkheid te doen ontstaan tusschen hen, die in hetzelfde onderdeel van het productieproces werkzaam waren, trachtte men zooveel mogelijk de verschillende categorieën, als vollers- en verversmeesters en droogscheerders, een onderling onafhankelijke positie te doen behouden, evenals bij de drapeniers zooveel mogelijk verhinderd wordt, dat de rijken hun armere beroepsgenooten te zeer overvleugelen. Dit doel zocht men voornamelijk te bereiken door vastlegging der productie aan bepaalde maxima, terwijl men bovendien door tal van voorschriften de overtreding dier maxima onmogelijk trachtte te maken. Dieper dan de overige grijpen deze voorschriften in de sociale verhoudingen in; zij hebben zooveel mogelijk den ouden bedrijfsvorm der industrie in stand gehouden en de ontwikkeling tot grootbedrijf tegengegaan. Bepalingen omtrent het aantal knechts [1]), de arbeidsprestaties der vollers en ververs, het getal der weefgetouwen, en ten slotte omtrent het aantal jaarlijks te produceeren lakens vallen onder deze rubriek.

Om de productie der vollers niet al te ongelijk te doen zijn, wordt in het oudste keurboek reeds bepaald, dat geen vollersknecht meer dan eenmaal per dag in de kom mag werken, op een boete van 12 scelling [2]); slechts twee halve lakens mogen in één volkom bewerkt worden [3]). Geen twee meestervollers mogen tezamen in een werkplaats arbeiden [4]); geen vollermeester mag meer dan vier kommen in zijn meesterij hebben, het aantal knechts acht niet te boven gaan.

De ververs zijn eenigszins vrijer in hun bewegingen; wel is er

tegen den heer van elc halve laken 3 ℔ ende tegen der stede 2000 stiens" en uit de Correctie Boeken; b.v. B, fol. 249vo (1474): „Aernt Jacopsz. heeft 2 blaeuwen meer gemaict dan die taxacie van den wairdeyns; facit 4000 stiens." Evenzoo ibid. D, fol. 33vo, 34, 39vo (1490); F, fol. 36vo (1510); Thes. Rek. 1500, fol. 70vo.

1) Zie hierover hfdst. V.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, I § 1.

3) Ibid., Kb. n°. 3, 185, § 8.

4) Correctie Boek A, fol. 89 (1438): „... der stede brief..., die in enen punt inhout, dat geen twie meester volres in enen ketel gaen en sellen, opt becueren van den ghezworen." Zie ook Schoutsrekening 1500, fol. 8vo.

sprake van geweest, of bij hen het aantal kuipen niet beperkt moest blijven tot twee, zooals dat in 1455 bepaald was, maar een gebod, dat ieder de kuipen, die hij meer had, moest afbreken, is nooit uitgevaardigd, toen bleek, dat de ververs zich niet aan het oude voorschrift hielden [1]).

Ten opzichte van het bedrijf der droogscheerders wordt in 1552 vastgesteld, dat zij niet meer dan twee scheerdisschen mogen gebruiken [2]).

De belangrijkste bepalingen zijn bij de drapeniers te constateeren; daar zij de geheele productie regelen, hebben de rechtsvoorschriften hier het krachtigst ingegrepen. Ten eerste is het getal weefgetouwen beperkt, die ieder gaande mag houden [3]). De oudste regeling hierover is van het jaar 1447; verboden wordt het aan een drapenier 's winters of 's zomers meer dan twee getouwen te laten werken [4]). Herhaald in 1455 [5]) en in 1461 [6]), schijnt in 1471 het verbod eenigen tijd geschorst te zijn geweest, en het aan ieder vrijgelaten te zijn, met zooveel getouwen te drapenieren als hij wilde [7]). Wat de overheid er toe gebracht heeft, zulk een vrijzinnig standpunt in te nemen, leert ons een proces, in 1473 gevoerd tegen de burgemeesters der stad, waarin uiteengezet wordt, dat de stad gedurende eenige maanden den handel op Calais verbood, doch daarna, bij het heropenen van de Calaisvaart, om de productie te bevorderen, de beperking omtrent het aantal getouwen had opgeheven [8]). Hoe lang deze toestand heeft aangehouden, is niet

1) Drap. Kb. III, VI, 18: „Mit twien cupen te blaeuwen. Die scout mitten achte scepenen hebben eendrachtelic gekuert, dat geen verwer binnen Leyden mit meer cupen blaeuwen en sal mogen dan mit twien cupen, ende en sal oic gheen pairt noch deel hebben an yements anders verwerye" (1455). De keur wordt in de latere keurboeken niet herhaald. Vgl. Correctie Boek B, fol. 82vo (1445) en Vroedsch. Resol. 1500, Nov. 7, fol. 528.

2) Ordonnantie van de broederschap der droogscheerders van 1552.

3) Ook bij de linnenwevers is het aantal weefgetouwen vastgelegd; zij mogen er niet meer dan 3 hebben, zoowel „bynnen ofte buyten synen huysse." Ordonnantie van de broederschap der linnenwevers van 1563. — Hetzelfde is ook bij de linnenwevers te Breda te vinden; deze mogen van Bamis tot Lichtmis met 3, van Lichtmis tot Bamis met 2 getouwen werken (1449). Bezemer, Oude Rsbronnen der stad Breda, pag. 138 (§ 6).

4) Drap. Kb. II, III, 24.

5) Drap. Kb. III, VI, 32.

6) Drap. Kb. III, II, 40.

7) Dat de schorsing in 1471 valt, leert ons Thes. Rek. 1472, fol. 113, in verband met ibid. 1471, fol. 4.

8) De toedracht der zaak wordt aldus uiteengezet in Kenningboek C, fol. 457: „Van den eyssche, die Goeswijn Jansz. van Zeyst den burgermeesteren eysscht, dragende ter somme van 35 ℔ groot ter goeder rekenynge van hinder ende schade, die hy seyt gehadt te hebben in der strykerie, van dat men tussche Sinte Pietersdage ad vincula tot Sinte Martijnsdage toe in den winter tot Calis niet reysen en moste, overmits tgebot, dat die stede gedaen

met zekerheid te zeggen; het is mogelijk, dat tot 1476 deze liberaliteit heeft voortbestaan, omdat wij eerst dan weer een regeling tot beperking vinden; meer waarschijnlijk is het, dat zoodra de noodzakelijkheid ophield, door dit middel de industrie te doen herleven, het besluit weer ingetrokken is geworden. Dit laatste schijnt men te mogen opmaken uit het feit, dat sinds 1473 weer tal van overtredingen geconstateerd kunnen worden van hen, die met meer dan twee getouwen gedrapenierd hebben. In elk geval verschilt de nieuwe regeling van 1476 niet van de oude; ook bij deze wordt het aantal tot twee beperkt [1]). In 1482 wordt opnieuw een keur uitgevaardigd, die het getal weefgetouwen onbeperkt laat; hierbij is uitdrukkelijk vermeld, dat zij slechts voor een jaar zal gelden [2]). Daarna is 6 jaar later dezelfde bepaling herhaald, die ditmaal vermoedelijk 3 jaren, dus tot 1491 van kracht is geweest [3]); daarna is zij voor het laatst in 1493 uitgevaardigd voor vermoedelijk slechts korten tijd [4]). Sinds dien is steeds vastgehouden aan het oude maximum van twee weefgetouwen.

Daarnaast werd de jaarlijks te produceeren hoeveelheid lakens vastgesteld [5]), die overeenkomstig de plaats, die deze stoffen

soude hebben, dat nyement tot Calis trecken en soude dan by ordinancie van der stede, ende alsoe doe ter tijt den termijn ende ordinancie, die mit der stapele gemaict was, uutgaen soude, dat men die groeve velle ende andere, die totter draperye van der stede niet en diende, uut pleget te schieten, ende het oic tot Calais so zeer starf, datter weynich coopluyden waeren, niet jegenstaende dat, so heeft nochtans die stede hoir gedeputeerde dair gesent..., diewelke mit der stapule voirs. overquamen ende die ordinancie ende termijn verlangeden, diewelke dat 4 dagen voir Alreheyligen thuys quamen; ende die coopluyden van Leyden waeren terstont binnen Calais om velle ende wolle te coepen, eer dat die gedeputeerde weder tot Leyden quamen; ende hierenboven heeft die stede van Leyden geconsentiert, dat een ygelic drapenier soude mogen drapenieren mit soeveel touwen als hem geliefde, dat tot groten voirdeel ende profyte van Goeswijn voirscr. was. Soe hebben scepenen dat een tiegen tander gewegen, ende wysen, dat Goeswijn voirscr. van der stede geen verset hebben en sel..."

1) Drap. Kb. IV, III, 39.

2) Vroedsch. Resol. 1482, Febr. 20, fol. 121vo.

3) Vroedsch. Resol. 1488, Aug. 16, fol. 236vo. Uit Correctie Boek D, fol. 40vo (1491, Aug. 20) blijkt, dat in 1491 de limiteering weer wordt ingevoerd.

4) Vroedsch. Resol. 1493, Juni 30, fol. 396vo.

5) Ook voor andere bedrijven wordt in de middeleeuwen een dergelijke productiebeperking gevonden, met name voor de brouwers, die b.v. te Delft niet meer dan 112 „brouten" mogen brouwen (Soutendam, Keuren en Ordonnantiën der stad Delft enz., pag. 161). Ook te Leiden geldt voor de brouwers een dergelijk maximum, vgl. Hamaker, App. VI, 67 § 2 (1411) en Kenningb. B, fol. 98 (1450); de laatste plaats noemt een maximum van 150 vaten per kwartaal. — Zie over de pogingen der landsregeering tusschen de jaren 1549—1552 om een maximum aantal tonnen vast te stellen, dat elk brouwen mocht, en het verzet daartegen van Delft, Leiden en Amsterdam: Luzac, Hollands Rijkdom, I, Bijlagen Q 5 en 6, en v. Rees, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland, I, pag. 32.

innamen in het jaarlijksch productiequantum, voornamelijk de voorwollen lakens betrof. Voor de puik lakens wordt slechts eenmaal een maximum aangenomen, nl. een per jaar en per persoon, met de bepaling evenwel, dat daarbij de drapenier minstens 80 halve lakens van mindere qualiteit in het jaar moet reeden, op 10 pond boete. Wie een puik wil doen weven, moet dit bovendien aan de wardeins opgeven [1]). De jaarlijksche productie van puik lakens heeft dus nooit een eenigszins belangrijke hoogte kunnen bereiken.

De productie der voorwollen lakens wordt het eerst beperkt in 1447; de stijgende bloei der Leidsche industrie, die juist in deze jaren te constateeren valt, zal hieraan wel niet vreemd geweest zijn. Bij den snellen vooruitgang der draperie ontstond voor de verschillende ondernemingen de mogelijkheid zich uit te breiden, en daarmede het gevaar voor de economische overmacht van den eenen ondernemer over den ander. Hiertegen heeft zich de middeleeuwsche bedrijfspolitiek zoo lang mogelijk verzet; vandaar een binden der industrie aan maxima, die de natuurlijke tendenzen der productie trachtten tegen te gaan. In 1447 wordt bepaald, dat, wie met twee getouwen drapeniert, niet meer dan 160 lakens maken mag [2]). Blijkbaar was deze keur reeds spoedig te eng voor de zich sterk ontwikkelende nijverheid, althans in 1455 wordt het aantal stukken vrij gelaten [3]); aan een maximum is men nu niet meer gebonden. Men bleef echter nog steeds in de productie beperkt, daar de bepaling, dat met niet meer dan twee getouwen gedrapenierd mag worden, nog altijd vigeerde; daarom mag aan een dergelijke vergunning niet al te groot gewicht gehecht worden. Met dat al blijft zij een bewijs, dat de toenemende bloei der industrie uitzetting der grenzen eischte, waarom de hinderende maximum-bepaling te niet gedaan is. Sinds dien zien wij dit verschijnsel zich herhalen. In de zeventiger jaren wordt weer de toevlucht genomen tot het stellen van een limiet: de uiterste grens wordt in 1476 op 190 halve lakens gesteld [4]), om omstreeks 1500 opnieuw uitgezet te worden tot 240 stukken [5]). — Bij de

1) Hamaker, App. VII, 12 § 1—3 (1417).

2) Drap. Kb. II, III, 24: „Ende die mit 2 touwen drapeniert, die en sel niet meer lakenen maken noch drapenieren binnen enen helen jair dan 160 halve lakenen."

3) Drap. Kb. III, II, 32; eveneens ibid. III, II, 40 (1461).

4) Drap. Kb. IV, III, 39 (1476) en 45 (1498).

5) Drap. Kb. IV, III, 46: „Item zoe is noch geordineert, dat van nu voertan elck drapenierder zal mogen drapenieren in een jair twiehondert ende veertich voirwollen halve lakenen, ende niet meer, ende min of zy willen. Behoudelic, dat die kuer van te weven mit twie touwen van wairden blyven zal." Herhaald in 1541, Drap. Kb. V, III, 35.

productie der lagere soorten is men niet aan een maximum gebonden; in 1541 wordt dit ten overvloede nog eens uitdrukkelijk geconstateerd omtrent de anderde lakens. Bij deze zoowel in quantiteit als qualiteit bij de voorwollen lakens verre achterstaande stoffen, achtte men overheidszorg onnoodig [1]).

Wij zien dit streven, de bedrijfsontwikkeling binnen zekere grenzen te houden, om aldus des te beter de economische onafhankelijkheid der producenten te kunnen handhaven, ook buiten Leiden; een op zich zelf staand verschijnsel, alleen voor Leiden geldend, is het dus niet. Amsterdam beveelt reeds in 1455, dat geen poorter of inwoner per jaar meer drapenieren zal dan 5 zak wol; in 1497 is het maximum 12 sarpeliers, elk van drie zak; tevens wordt in dat jaar bepaald, dat het aantal weefgetouwen, dat elk drapenier houden mag, niet meer dan drie zal bedragen, „zonder hun te mogen behelpen mit enige lopende touwen off mit anders eenich dinck, dat ter contrarie dienen mach". Opmerkelijk is zeker het feit, dat de ordonnantie te Amsterdam een hooger maximum voor de weefgetouwen toelaat dan Leiden. Het is mogelijk, dat wij in deze bepaling een bewuste poging der stad te zien hebben, aldus krachten tot haar draperie te trekken, die door het hoogere maximum gelokt, de lakennering binnen haar muren zouden komen uitoefenen. In elk geval blijkt ook uit deze keur de meerdere vrijheid, die het bedrijfsleven te Amsterdam in dezen tijd genoot. Ook hier bracht de zestiende-eeuwsche wetgeving eenige verandering. Wel blijft het geoorloofd met drie getouwen te doen weven, maar in 1533 wordt vastgesteld, hoeveel balen wol elk drapenier per jaar mag reeden in verhouding tot het aantal weefgetouwen, dat voor hem werkt. Zij, die met drie getouwen weven, mogen jaarlijks niet meer dan 99 balen drapenieren, die naar schatting 420 halve lakens zullen opleveren. Bij twee getouwen werd het maximum 66 balen en 280 stuks, bij één getouw 25 balen en 106 halve lakens. Des zomers mocht meer wol verwerkt worden dan in het koude jaargetijde, en in elke maand niet meer dan een voorgeschreven hoeveelheid [2]).

1) Een maximum heeft ook voor het aantal lakens, dat dagelijks aan de ramen geslagen mag worden, bestaan; vgl. Drap. Kb. II, III, 28 (1447): zoolang de huurprijs der ramen 2 groot of hooger was, mocht men op één dag niet meer dan twee lakens aanslaan; zie ook de overtredingen, o. a. in Correctie Boek A, fol. 268 (1448), fol. 269 (1448, acht lakens per dag) enz. In 1455 is de keur weer afgeschaft (Drap. Kb. III, II, 21).

2) Willekeuren D (Hs. op het gemeentearchief van Amsterdam), fol. 187:

§ 1. „Ende eerst, dat van nu voortan gheenen drapiers op een jaer meer zullen moeten drapenieren dan vierhondert ende twintich.

Voor de vollers gold het voorschrift, dat zij niet meer dan vier volkommen mochten houden [1]). — Haarlem bepaalt voor haar vollers het volgende: niet meer dan 44 el laken mag tegelijk ter kom gedragen worden, geen voller mag meer dan twee kommen hebben, tenzij de wardeins van meening waren, dat de industrie een grooter aantal eischte; dan konden zij de vergunning uitbreiden tot een maximum van vier kommen. Het voorschrift was imperatief, de vollers waren verplicht het op te volgen „zonder enich wederseggen". Ook het gebod, dat geen twee meesters tot één ketel mochten gaan, gold hier; de bekende bepalingen over den tijd, waarbinnen elk laken gevold moest worden, varieerend naar de soort, komen eveneens voor [2]). De keuren der vijftiende eeuw spreken niet van verdere beperkingen; het bedrijf des drapeniers is hier blijkbaar vrijer dan te Leiden. Hetzelfde kan men ook van Schiedam getuigen; hier wordt omstreeks de helft der vijftiende eeuw uitdrukkelijk verklaard, dat „elk drapeniere maken of bereiden (mach) binnen tsjaers al soe veell lakenen als hy will"; de wensch, de draperie groot te zien, heeft hier het gevaar voor meerdere ongelijkheid tusschen de ondernemers onderling, lichter doen tellen. De meeste voorschriften betroffen den arbeid der vollers; meer dan drie volkommen te gebruiken, was verboden. Daarnaast wordt ook de arbeid der nopsters geregeld: vier nopsters zullen één dag op een groen of blauw laken noppen, en twee van haar op een rood of zwart. Dit is een der weinige gevallen, dat van het werk van deze categorie van arbeidsters iets naders blijkt [3]).

Ook Den Haag blijkt in deze richting weinig gedaan te hebben, hoewel wij bij de belangrijkheid van haar draperie meer zouden kunnen verwachten. Het verbod, dat geen twee meestervollers tot één ketel mogen gaan, geldt ook hier, eveneens de bepalingen

---

§ 2. Item zullen die voors. wardeyns gehouden wordden den wolle uuyt te werppen, nae dat hen by den drapiers angebracht zall werdden; te weten: voer dengheenen, die mit drie touwe drapieren neghen balen ter maent, elcke bale weghende 30 nagell oft daeromtrent, beghinnende de voors. maenten van Februarius tot November toe, ende dandere drie maenten elke maent zes balen, maickende tsamen 99 balen, die by estimatie uuytbrengen zullen vierhondert ende 20 halfve lakenen, daermede de voors. drie touwen wel zullen moegen onderhouden wordden." Enz.

1) Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam (O. Vad. Rsbr., II, 4), pag. 52 (§ 14), 322 (§ 61), 547 (III § 15), 556 (B § 2) en 559 (§ 29). — Een andere beperking gold nog voor de smeden: deze mochten niet meer dan één winkel houden. Handvesten, enz. III., pag. 1249.

2) Enschedé, Kuerboek der stadt Haerlem, pag. 83, 137 en 140.

3) Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam (O. Vad. Rsbr., II, 6), pag. 197 (§ 7), 199 (§ 7), 202 (§ 1), 220 (§ 5), 223 (§§ 2 en 5) en 224 (§ 7).

omtrent den duur van het vollen voor de verschillende lakens [1]).

De overige draperiesteden in Holland zijn op deze punten niet regelend opgetreden; geen hunner heeft de noodzakelijkheid gevoeld, aldus de ontwikkeling der industrie te leiden; bij haar, waar de lakenindustrie zooveel minder ontwikkeld was dan te Leiden, niet te verwonderen. Ook buiten Holland is op dit gebied weinig verricht. Te Middelburg bevat de keur voor de scheriaers van 1430 het verbod, dat geen meester meer dan één scheerdisch mag hebben [2]). Utrecht [3]), IJselstein [4]) en Harderwijk [5]) hebben in hun keuren niet meer opgenomen dan eenige voorschriften, die van de hierboven genoemde aangaande den volarbeid weinig afwijking vertoonen. Ten slotte, te Zutfen werd in 1538 in den nieuwen gildebrief der wevers de bepaling opgenomen, dat geen hunner meer dan drie weefgetouwen mocht hebben, te weten twee voor wol en één voor linnen of omgekeerd [6]).

Wij kunnen dus constateeren, dat het voorbeeld van Leiden hier te lande weinig getrokken heeft; de betrekkelijk lage stand der draperie — wij wezen er reeds op — geeft hiervan de verklaring. De meening van Van Rees, dat er weinig sporen te vinden zijn van de „zucht, om door beperking van den omvang der bedrijven binnen bepaalde grenzen eene zekere gelijkmatigheid in de fortuinen der neringdoenden te behouden", blijkt dus in hoofdzaak juist te zijn, alleen moet voor Leiden een uitzondering gemaakt worden [7]). Naar mijne opvatting zijn deze productiebeperkingen te beschouwen als een symptoom van een zich sterk ontwikkelende industrie, wier kracht niet gezocht werd in een onevenredigen groei van enkelen, maar in een rustige ontwikkeling van zoovelen als mogelijk was.

Een vrij sterke tendens, deze beperkende regels te overtreden, wordt voor het eerst omstreeks het jaar 1470 waargenomen; de veroordeelingen wegens het doen weven met meer dan twee getouwen zijn dan talrijk en komen jaarlijks terug. Dit verschijnsel is natuurlijk zeer verklaarbaar; ook zonder deze bewijzen zou

---

1) v. Gelder, De „draperye" van den Haag, Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen, n°. 13A § 2, 8 en 9 (1452).

2) De Stoppelaar, Inventaris van het Oud Archief der stad Middelburg, n°. 167.

3) Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 203 (§ 16), 204 (§ 19).

4) Fruin, De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht (O. Vad. Rsbr., I, 13). III, pag. 60 (§ 19).

5) Berns, Rechtsbronnen der stad Harderwijk (O. Vad. Rsbr., I, 8), pag. 151 (§ 3) (1434).

6) Tadama, Geschiedenis der stad Zutphen, pag. 175.

7) v. Rees, Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland, I, pag. 32.

men hebben kunnen aannemen, dat bij een zich zoo sterk ontwikkelende industrie botsingen met de wettelijke beperkingen niet hadden kunnen uitblijven. De overtredingen houden gelijken tred met den gang der nijverheid; als op het einde der eeuw een achteruitgang komt, verminderen zij gaandeweg [1]).

Waar de omstandigheden het noodig maakten, direct tegen andere plaatsen op te treden, heeft Leiden dit niet nagelaten; het was slechts het consequente uitvloeisel van haar zorg voor de eigen industrie. Toen in 1465 door het vertrek van eenige Leidsche ververs naar Den Haag de mogelijkheid dreigde, dat velen voortaan daar hun lakens zouden koopen en de Haagsche draperie ten koste van Leiden in bloei zou toenemen, werd een verbod uitgevaardigd, dat geen poorter of inwoner van Leiden of hun kinderen zich met den handel in Haagsche lakens zou inlaten, 't zij door ze te verven, 't zij door ze te koopen, te verkoopen of te beslaan [2]). Toen in 1486 er gevaar ontstond, dat de Leidsche lakens ook te Overeem [3]) in Vlaanderen zouden vervaardigd worden, wendde de stad zich hoogerop, om dit te voorkomen [4]); evenzoo is zij naar het schijnt opgetreden, toen in het begin der zestiende eeuw een dergelijk geval zich te Brugge voordeed [5]).

Tegen het menigvuldige bedrog, dat ten opzichte der Leidsche lakens elders gepleegd werd, werd krachtig geageerd; men kan zeggen, dat sinds 1460 deze oneerlijke concurrentie openlijk optreedt. In 1461 zijn in Utrecht zulke praktijken voorgekomen; veertien jaar later wordt iets dergelijks van daar gemeld [6]). Reeds

1) Thes. Rek. 1469 fol. 36; 1470 fol. 30vo; 1473 fol. 30vo; 1476 fol. 35; 1477 fol. 38vo; 1500 fol. 72. Correctie Boek B, fol. 204vo, 1469; fol. 212, 212vo, 1470; fol. 241, 1472; fol. 242vo, 246vo, 1473; fol. 249vo, 254vo, 1474; fol. 256, 257vo, 1475; fol. 267, 270vo, 274, 1476. Ibid. C, fol. 27, 1479; fol. 60, 1480; fol. 72, 72vo, 1481; fol. 105, 1483; fol. 114vo, 1484; fol. 138vo, 147vo, 1485; fol. 151, 1486; fol. 166, 1487; fol. 171, 1488 enz. Ibid. F, fol. 129, 1518.

2) Vroedsch. Resol. 1465, Sept. 9, fol. 14. — Beslaan = inpakken.

3) Overeem is vermoedelijk hetzelfde als Overheym, dat Oesterley, Histor.-geograph. Wörterb. d. deutschen Mittalt. als onbekend opgeeft.

4) Thes. Rek. 1486, fol. 113: De burgemeester van Leiden reisde naar Vlaanderen „. . . roerende van Aem Gerijtsz. diewelke dat in achterdeel van der stede mitten rentemeester van der vrouwe van Overeem tot Calis getogen waeren, om aldair te copen Engelsche vellen ende wollen, om tot Overeem te maken maniere van Leydsche lakenen, om die stede van Leyden dairmede te verderven ende die neringe van Leyden elwairts te begrypen ende te brengen, dair denselven Aem sijn best toe dede, om . . . wege te vinden, hoe men denselven Aem in vangenisse crigen soude . . .”

5) Vroedsch. Resol. 1519, Sept. 13, fol. 27vo. — Ook op de bekende kwestie met Duffel kan hier gewezen worden.

6) Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, II, pag. 10, nº. 17. — Thes. Rek. 1475, fol. 57vo, 58, 65vo, 69, 131 en 131vo.

vroeger, in 1460, werd te Amsterdam sterk geknoeid met de Leidsche lakens [1]). De schuldigen worden niet alleen vervolgd, maar de vervalschte stukken worden overal opgezocht, het geheele land door; uit voorzorg worden in ernstige gevallen de groote handelssteden in Vlaanderen en bij de Oostzee gewaarschuwd; Gent, Brugge, Hamburg en Lübeck worden herhaalde malen met deze bedriegelijke praktijken in kennis gesteld. De goede naam der Leidsche industrie bleef aldus behouden. In denzelfden tijd komen soortgelijke gevallen voor te Deventer [2]), Den Haag [3]) en Naarden [4]), en sinds de zestiende eeuw ook in het buitenland: omstreeks 1545 werden te Parijs veel lakens gemaakt met het Leidsche teeken er op [5]); ongeveer dertig jaren later deed zich hetzelfde feit te Hamburg en elders voor [6]).

Van het platteland ondervonden de steden gemeenschappelijk een concurrentie, die zij sterk voelden. Door de accijnzen, die de steden moesten heffen om in haar behoeften te voorzien, en die de prijzen der waren deden stijgen, waren de dorpen in gunstiger conditie gekomen, wegens de minder hooge lasten, die zij hun producenten behoefden op te leggen. Met name voor de stedelijke weverij, de looierij, het houtbedrijf en de brouwerij was de concurrentie van het platteland zeer duidelijk voelbaar; zij dreigde

---

1) Thes. Rek. 1460, fol. 83, 84vo, 85, 120; 1461, fol. 55vo, 61vo, 68vo, 83vo, 84, 85, 85vo, 101, 101vo; 1466, fol. 86vo; 1477, fol. 103. In 1519 (ibid. 1519, fol. 38vo) trekken een burgemeester en wardein met 2 raamwachters naar Amsterdam, om met behulp van het gerecht aldaar, in alle huizen, waar men Leidsche lakens verkoopt, naar mogelijk bedrog onderzoek te doen. — En in 1524 (Blafferd Thes. Rek. 1524, fol. 57vo) wordt gemeld: „... hoedat ... enige ... poerteren van Amsterdamme, coopluyden van Leydsche lakenen, hem dagelicx vervorderden die Leydsche lakenen aldair uuyt horen selfs auctoriteyt te ververwen ... mit alsulck stoff, alst hem belieft, groen ende rooden, twelck is een specie van valscheyt ende groetelicken tegens gaet die neringe deser stede ..."

2) Thes. Rek. 1461, fol. 67vo.

3) Thes. Rek. 1462, fol. 62vo en verder passim. Vgl. v. Gelder, a. w., Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen n°. 3 (1462). Met den Haag heeft Leiden steeds veel moeilijkheden gehad, vgl. Thes. Rek. 1424, fol. 13vo, 14vo, 15, 15vo en 37; Thes. Rek. 1425, fol. 9vo.

4) Thes. Rek. 1476, fol. 63.

5) Vgl. een hs., gedateerd 1545, Aug. 18: „... heeft men bevonden, dat diergelycke laeckenen ende mit zulcke zegelen gezegelt veel binnen Parijs te coope zijn ..." Zie ook Thes. Rek. 1546, fol. 44.

6) Gerechtsdagboek 1567—1574, fol. 135vo: „... de fraulden, die zy verstaen by eenighe coopluyden tot Hamburch ende elders buytenslandts gepleecht te werden, van gesegelden roode Leytssche laeckenen naederhant met quade verwe te zwarten ende deselve onder schijn ende als Leydtsche zwarte laeckenen te stroyen ende vercoopen ..." (1573). — Ook andere plaatsen kunnen meespreken over deze oneerlijke concurrentie, vgl. voor den Haag, v. Gelder, a. w., Bijdr. en Med. van „Die Haghe", 1907, Bronnen n°. 9 (1505), en voor Haarlem, Enschedé, Inventaris, I, n°. 2089 (1545) en n°. 2097 (1552).

een gevaar te worden voor den bloei dezer takken van nijverheid. Ook het feit, dat door haar op de vervaardiging der producten niet de gebruikelijke contrôle kon uitgeoefend worden, zal vermoedelijk bij het verzet der steden tegen de plattelandsindustrie wel gegolden hebben, doch zeker niet in de eerste plaats.

Bij haar strijd tegen deze concurrentie hebben de steden zich reeds vroeg om steun gewend tot de landsregeering; door middel van bijzondere privileges werd haar deze verleend en hoeveel in dit opzicht door de steden in de veertiende eeuw verkregen werd, hebben wij reeds vroeger gezien [1]). Voor Leiden legde het privilege van 1351 den grond voor de ook later voortgezette politiek tegen de mededinging in den omtrek, om Leiden haar industrieele overmacht te doen behouden. De stad met de vrijheid economisch een geheel te maken tegenover het platteland, was het streven van de stedelijke bevolking, een territoriale arbeidsverdeeling dus, waarin beide deelen over en weer zich van elkaars producten konden voorzien. Het was een uiting van den vooruitgang der stedelijke nijverheid, die thans een monopolie wilde invoeren voor die bedrijven, welke het krachtigst bij haar opgebloeid waren [2]).

Voornamelijk ter bescherming van een tweetal takken van productie is Leiden opgetreden. In de eerste plaats voor haar brouwerij. De maatregelen, die zij hiertoe genomen heeft, staan in nauw verband met die ter bestrijding van de landelijke wolindustrie; in het kort zullen wij deze daarom behandelen. Omstreeks de helft der vijftiende eeuw verrezen in de onmiddellijke omgeving van de stad tal van tapperijen — en bakkerijen — die haar ernstig schade toebrachten in haar accijnzen, hetzij doordat veel bier Leiden binnengesmokkeld werd, hetzij doordat velen buiten het stedelijk grondgebied in de omliggende gelegenheden de niet aan accijns onderhevige dranken gingen gebruiken. In 1451 weet Leiden daarom een privilege te verkrijgen, dat de tapperijen omtrent het Minnebroedersklooster binnen 200 roeden buiten de vrijheid gelegen, accijns zullen moeten betalen aan de stad; in 1463 wordt deze afstand tot 400 roeden uitge-

---

1) Zie hiervoor hfdst. I.

2) Zie in het algemeen voor de politiek der steden ten opzichte van het omliggende platteland: I. H. Gosses, Stadsbezit in grond en water gedurende de middeleeuwen. Leiden, 1903. Een van de mindere bekende voorbeelden geeft de stad Kampen. In 1460 neemt zij een verordening aan, dat de „cremers, brouwers, smede, messemakers, hoefslagers, schomakers, schroders, druuchscheres, barbeeres, tripmakers, cupers, lynnenwevers" niet meer hun nering buiten de stadsmuren in de vrijheid zullen mogen uitoefenen op zware boete. Dat Gulden Boeck, pag. 216, Overijss. Stad-, Dijk- en Markeregten, I, 1.

breid, door een overeenkomst, daartoe met den heer van Wassenaar aangegaan. Dertien jaar later wordt opnieuw een contract gesloten, nu met de heeren van Zoeterwoude, waarbij deze toestonden, dat binnen een zeker deel van hun gebied de bewoners aan de stedelijke belastingen onderworpen zouden zijn. In 1494 werd van den landsheer een nieuw privilege verkregen, dat de stad van hen, die binnen de 500 roeden koren, brood, wijn en bier verkoopen zouden, accijns mocht heffen. Toch waren deze privileges niet voldoende de ontduiking tegen te gaan; het kwaad werd er slechts door verplaatst; de verboden inrichtingen verdwenen, maar werden terstond weer buiten de grens van het bepaalde gebied opgericht. Reeds in 1524 moest weder tegen Zoeterwoude opgetreden worden; hier bevonden zich langs den dijk binnen den omtrek van een kwart mijl op de 60 huizen 17 „biertappen", die de stad in haar belasting sterk schaadden, waarom de landsregeering haar een privilege verleende, inhoudende dat binnen 500 roeden afstands van Leiden in het ambacht van Zoeterwoude niet meer dan twee tapperijen mogen gehouden worden. Ook het bekende plakkaat op de buitenneringen van 1531 gaf niet de verwachte hulp; in 1540 weet Leiden van Karel V te verkrijgen, dat hij o. a. alle tapperijen en bakkerijen binnen de 500 roeden verbiedt. In 1547 belooft de heer van Zoeterwoude het getal buitenneringen niet te laten vermeerderen; overgang door versterf zal men voor den burgemeester van Leiden doen opteekenen, ter contrôle. Ten slotte, in 1554 wordt nog een nadere „ordre" op de buitenneringen in Zoeterwoude en Stompwijk gemaakt [1]).

Doch voornamelijk was het 't streven van Leiden, de wolindustrie op het omliggende platteland te onderdrukken. De nadeelen van deze nijverheid voor de stad liggen voor de hand. Niet alleen werd de concurrentie van de buitenneringen gevoeld op de locale markt, maar ook daarbuiten dreigde de afzet der Leidsche lakens minder te worden; de „voorsteden", zooals de la Court ze verkeerdelijk later zou noemen, die behalve door vrijheid van accijns, ook door het gebruik van minderwaardig ruwmateriaal minder productiekosten hadden, dreigden op den duur door hun goedkoopere waren een wezenlijk gevaar te worden voor de stedelijke industrie [2]). Juist die grondstoffen, welke de stad zorg-

1) Zie v. Mieris, Handvesten, pag. 9, 12, 13, 14, 16, 19, 21, 32, 42.

2) Om de verwerking der grove Schotsche wol in den omtrek zooveel in haar macht was, te beperken, bepaalde Leiden, dat zij, die binnen de stad woonden, niet deel mochten

vuldig buiten haar poorten trachtte te houden, werden in haar onmiddellijke omgeving verwerkt. Slechts een bijkomstige omstandigheid was het feit, dat het ontvreemden van wol uit de stad, om die veilig buiten de stad te kunnen verwerken, sterk toenam [1]).

In 1451 verkrijgt Leiden van Philips een privilege, dat behalve aan de brouwerij en andere neringen ook aan de draperie, binnen de 200 roeden om de stad uitgeoefend, de verplichting oplegt, de stedelijke accijnzen te betalen. In de honderd jaren, verloopen sinds het privilege van 1351, dat in een omtrek van drie mijlen alle draperienering buiten de vrije steden verbood, had de stad dus niet de opkomst der buitenneringen kunnen verhinderen: geleidelijk werd nu getracht dezen de concurrentie onmogelijk te maken. In 1476 [2]) wordt, vooral met het oog op de nadeelen, die de stedelijke draperie van de buitenwonenden ondervond, door de ambachtsheeren van Zoeterwoude verklaard, dat voortaan binnen het gebied der Rodenburgerwetering geen poortersnering mag uitgeoefend worden. In 1500 neemt de stad een drietal besluiten, die ten doel hebben de bewoners binnen de 400 roeden den strijd om het bestaan te bemoeilijken. Als zoodanig dienen zij hier genoemd te worden; voor een deel staan zij ook in verband met de bevolkingspolitiek der stad, die door de dadelijk te noemen maatregelen den trek naar de stad wilde bevorderen [3]). Bevolen wordt nu, dat geen poorter of inwoner door iemand, man of vrouw, jong of oud, wonende binnen de 400 roeden, werk zal laten verrichten, waarmede men brood of daghuur kan winnen, als timmeren, metselen, smeden, schoenmaken, patijnmaken, wielmaken, bakken, weven, wolspinnen, kammen, houthakken, turf tellen, visch koopen en verkoopen, schuiten voeren, schepen maken of kalefateren, of eenig ander handwerk. Ten tweede zullen deze omwonenden niet binnen de stad aan het werk gezet mogen worden, om daarmee hun levensonderhoud, hoe klein ook, te verdienen; hier wordt het dus den arbeiders van buiten onmogelijk

---

nemen aan de reederij van Schotsche en andere niet-stapelwol met hen, die dit bedrijf buiten de stad uitoefenden (1414) (Hamaker, App. VII, 17 § 3).

1) v. Mieris, Handvesten, pag. 22: „dat bovendien, niet jegenstaende 't scharpe toesien in der stadt, vele wollen daeruyt gestolen ende by ontyde gebracht ende gedrapeniert werden binnen den huysen staende vast aen der stadt vesten en poorten." Ook uit de Correctieboeken blijkt dit.

2) Niet 1477 zooals v. Limburg Brouwer, Boergoensche Charters, opgeeft: van den Paaschstijl is geen sprake voor Zoeterwoude (Vgl. ook het jaarverslag van het Leidsch gemeentearchief gedurende het jaar 1906, pag. 5).

3) Ten deele zijn deze voorschriften door ons ook reeds besproken in verband met het streven der stad de stedelijke nijverheid binnen haar muren te behouden; zie hiervoor pag. 107.

gemaakt in Leiden werk te krijgen. Ten slotte wordt insgelijks aan hen, die binnen den genoemden afstand wonen óf er later zullen komen, verboden binnen de stad eenig handwerk of nering te doen, waardoor dus de zelfstandige meesters van buiten geweerd worden [1]). Aldus hoopte men den buitenneringen het bestaan onmogelijk te maken [2]).

Uit dit alles ziet men het streven, het industrieele leven binnen de poorten te houden en in de onmiddellijke nabijheid van de stad alle niet-landelijke bedrijven zooveel mogelijk tegen te gaan.

Doch, werd in de vijftiende eeuw de stedelijke nijverheid voornamelijk bedreigd door de z.g. buitenneringen, de bedrijven, rondom de stad gevestigd, allengs doet zich ook de concurrentie van het geheele platteland meer gevoelen. De Hollandsche steden breiden dan ook haar verzet tegen de in haar onmiddellijke omgeving uitgeoefende bedrijven langzamerhand uit tot een algemeenen strijd tegen de schadelijke industrie op het platteland. Dit veranderde standpunt gaat gepaard met het ontstaan van een nieuwe economische theorie, gebaseerd op de wenschelijkheid van een arbeidsverdeeling tusschen stad en land, die het recht tot uitoefening van bepaalde takken van productie voor de stedelijke nijverheid opeischt. Dit beginsel openbaart zich in het rekest der twintig Hollandsche steden aan den keizer, waarvan de „Ordre op de buitenneringen" van 1531 het gevolg is geweest. Hierin wordt verklaard, dat de industrie in de steden thuis hoort: „... vele ende diversche Persoonen hebben hen vervordert op te stellen op 't Platte Landt Brouweryen, Weveryen, Loyeryen, een groot werck van Timmeryen, als Sluysen ende anders, mitsgaders diversche andere Neeringen ende Ambachten, die men in beslooten Steden ghewoonlick is *ende behoort te doen*, tot onderhoudenisse der voorsz. Steden..." [3]).

---

1) Hamaker, Kb. 1450, II, 88—90.

2) In de voorwaarden van de verpachting van den bieraccijns, van omstr. het eind der 15e eeuw (in: Huerwaeren van der stede, Portef. Accijnsen) wordt het eenigszins uitvoeriger gezegd: „Item soe en sel gheen poorter noch inwonende van Leyden gheen persoen... die geseten zijn binnen vierhondert roeden..., binnen der stede van Leyden of binnen der vryhede van Leyden te wercke setten, hetzy te weven, te spoelen, te vollen, te delven, te graven, te spinnen, te kemmen, noch gheenrehande hantwerck binnen Leyden noch binnen der vryhede te doen noch te doen doen, gheenrehande goeden uutgeven noch doen uutgeven te spinnen of te doen spinnen of enich ander hantwerck geven te doen, dair men binnen den voirscr. vierhondert roeden broot mede winnen mach, uutgesondert dat men denghenen, die binnen den voirscr. vierhondert roeden na Leyden geseten zijn, sel men mogen vercopen binnen Leyden provande ende vitalie sonder verbueren..."

3) Groot Plakaat Boek, I, pag. 1270.

In het algemeen vond men bij de landsregeering een gewillig oor; de vorst had uit fiscaal oogpunt er belang bij, dat de steden in staat werden gesteld haar aandeel in de belastingen op te brengen, toen de concurrentie van het platteland haar financieele draagkracht dreigde te verminderen [1]). Bij het plakkaat van 1531 worden dan ook tegen de „depopulatie, desolatie ende destructie" der steden maatregelen genomen: niemand mag voortaan „Weveryen, Loyeryen, Metselryen, Timmeryen, of andere gelycke Ambachten, Negociatie of Neeringen, die men binnen beslooten Steden behoort te doen", opnieuw oprichten of uitoefenen; nieuwe bakkerijen en tapperijen mochten niet opgesteld worden binnen de 600 roeden rondom de steden, en ten slotte werd verboden nieuwe brouwerijen op het platteland op te richten. De weverij — deze interesseert ons hier in het bijzonder — werd dus zoowel in het heden als voor de toekomst verboden. Deze ordonnantie heeft verstrekkende gevolgen gehad voor de verdere ontwikkeling der Hollandsche lakenindustrie; voortaan zouden op het platteland den steden geen mededingers meer verrijzen, en al moge hier en daar in volgende tijden het octrooi overtreden zijn, — het werd nog in de zeventiende eeuw herhaald — in het algemeen mag gezegd worden, dat het de opkomst van een landelijke industrie, zooals België ons in de zestiende eeuw te zien geeft [2]), in Holland verhinderd heeft.

---

1) Vgl. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II, pag. 510. —
Zie over den strijd tegen het platteland ook van Rees, a. w., I, pag. 160 v. — Eenzelfde verzoek een jaar later (1532) gedaan door de Friesche steden, werd niet ingewilligd; de verklaring hiervan zal wel liggen in de geringere ontwikkeling der nijverheid aldaar; ibid., pag. 168. Toch meene men niet, dat geen enkele Friesche stad verkreeg, wat aan alle gezamenlijk geweigerd werd. Franeker b.v. is zulk een uitzondering; in het jaar 1504 geeft George v. Saksen haar een privilege, inhoudende dat geen dorpen of kloosters nering mogen doen ten nadeele dezer stad: „. . . nadien ons onnse lieve getrouwen Borgermeester, Rath ende hele Meente der stadt Fraenkere to kennen gegeven (hebben), hoedat summigen benombder stadt umbleggende dorpen ende closteren wagen hebben, ammachtennen (*ambachten*) ende comenschap met nyecheyt, dat vor olders niet gewest is, uprichten, ende vorschreven stadt mergklicken schadennen toefogennen, ende hore neringe benemen . . ." Even later wordt gesproken van „ammachten dy in steden wesen zullen"; Schwartzenberg, Groot Placaat- en Charter-Boek v. Vriesland, II, pag. 238. — Ook Sneek verkreeg eenige jaren later een dergelijk privilege: „. . . oyck en sullen geyne jaermerckten oft weeckmercten opten dorpen daeromtrent wesen, ind geyne ambochtsluyden, to weten wevers, pelsers, schoemakers oft dergelycken, noch gheyne koopluyden van swaere komanschappen daerop, dan sullen alleyn binnen onse steden wonen . . ." a°. 1517, ibid., II, pag. 349. Tien jaar later wordt gesproken over de uitoefening van handwerken buiten Sneek „die men gewoenlijck es te doene bynnen der steden"; ibid., II, pag. 531. Ook in Friesland bestond dus reeds in dezen tijd een sterker differentiëering tusschen stad en land, dan men meestal aanneemt.

2) Vgl. H. Pirenne, Une crise industrielle au XVIe siècle. La draperie urbaine et la „nouvelle draperie" en Flandre (Bulletins de l'Académie royale de Belgique, Classe des lettres etc.), 1905.

De strijd tegen de concurrentie van de landelijke nijverheid heeft in Holland ook een geheel nieuw verschijnsel te voorschijn geroepen. Het verzet hiertegen heeft voor het eerst de direct geïnteresseerden, de kooplieden zelf, tot nauwer aaneensluiting gebracht; zij spreken thans niet meer door den mond van de afgevaardigden der steden, het waren „de gemeen coopluyden van wollen laeckenen, residerende binnen de ses grooten steden van Hollandt", die nog onder het bestuur van Karel V zich met een rekest tot de Staten van Holland wendden, naar aanleiding van de overtredingen van het plakkaat van 1531 [1]). Geklaagd wordt daarin dat, terwijl het den requestranten verboden is winkels te houden op eenige dorpen, „vele ende diversche vreemdelinghen, die men niet en kendt, noch niet en weet, wye sy sijn, noch vanwaer sy comen, ende hem dagelijcx vervorderen te lopen des eens daechs met ketelen ende 's anderen daechs met wolle laeckenen, ende meestal ketelboeters sijn, die heur vinden op die platte landen van Hollandt met dyversche stucken laeckens, ende deselve in durpen ende voor de luyden deuren alomme te brenghen ende te vercoopen ende uuyt te snyden met sulcker ellen ende maeten, alst hemluyden goet duynct ende belieft; welcke laeckens sommige gheverwet zijn met valsche verwe, bedrygende daermede de goede luyden..." [2]). Hier wordt dus door de belanghebbenden zelf geageerd tegen hen, die de dorpen met lakens afliepen, de latere ventjagers; ook de Leidsche kooplui waren onder de klagers.

Het plakkaat van 1531 maakte voor Leiden geen einde aan de moeilijkheden met de buitenneringen; in de aangrenzende heerlijkheden wisten zij zich, gesteund door de ambachtsheeren, staande te houden, niettegenstaande alle octrooien en stedelijke privileges. Het belang der draperie eischte verdere voorziening. Daarom sloeg de stad nu een anderen weg in [3]); in 1540 wist

1) Het jaar is niet vast te stellen. Er wordt nog gesproken over „de Majesteyt", d. i. dus Keizer Karel V of Philips II. Het stuk is een copie van de hand van F. v. Mieris; boven het hs. staat: „Circa annum 1531, naa den elfden October of 't verbod van de neeringen op dorpen en ten platten lande." In margine: „Uit eenig oude papieren onder F. van Mieris."

2) Voor den volledigen tekst zie Bijlage I.

3) Vooral met Zoeterwoude lag de stad in dezen tijd voortdurend overhoop; voor haar aanspraken vond zij bovendien niet den volledigen steun van het Hof van Holland, dat 14 Oct. 1530 de uitspraak deed, dat de inwoners van Zoeterwoude in het bewuste gebied mochten bouwen, mits geen tapperij of herberg houdende; evenmin mochten zij bakken of brouwen, of drapenieren, 'tzij vollen, weven of kammen, doch wel spinnen, kaarden en lijst weven. De stad ging van dit vonnis in appèl bij den Hoogen Raad. Vroedsch. Resol. 1530, Oct. 24, fol. 54vo.

zij van den landsheer de uitvaardiging van een nieuw octrooi te verkrijgen, waarbij haar verschillende voordeelen werden toegestaan ten opzichte van de neringen in de heerlijkheden van Wassenaar, Oegstgeest en Leiderdorp [1]). In de eerste plaats wordt het verbod herhaald, binnen de 500 roeden eenige ambachten of neringen te doen, 't zij draperie of andere; ten tweede worden, al naarmate den datum van de oprichting der bestaande bedrijven in dit gebied, verschillende regels voor de uitoefening vastgesteld. Zij, die sinds het plakkaat van 1531 een bedrijf opgericht hebben, moeten zonder eenige schadevergoeding te ontvangen, dit opheffen; insgelijks worden verboden de neringen, opgesteld sinds de verponding van 1514 tot het octrooi van 1531, behoudens dat de stad de schade zal vergoeden, volgens taxatie van een commissie; zij, die vóór 1514 zich daar gevestigd hebben met hun bedrijf, of hun erfgenamen, mogen dit blijven uitoefenen zoolang zij leven; daarna zijn ook deze verboden. Met dit octrooi in handen is de stad tegen de buitenneringen in Leiderdorp opgetreden. Een commissie werd benoemd en deze heeft een enquête ingesteld bij hen, die men meende, dat binnen dezen bepaalden afstand woonden; onderzoek werd gedaan naar tijd van vestiging, uitoefening van bedrijf en verdere levensomstandigheden. Het register met de opgeteekende antwoorden is bewaard gebleven; dit stelt ons in staat eenige nauwkeuriger gegevens te verkrijgen omtrent deze categorie van plattelandsbewoners, die een eigen, van de overige landelijke bevolking afwijkend type vertoonen. De nauwe betrekking, waarin zij staan tot de stedelijke industrie, heeft hier verschijnselen te voorschijn geroepen, die zeker waard zijn gekend te worden. Het blijkt, dat de invloedssferen van stad en land beide, hun werking op deze bevolkingscategorie hebben gehad [2]).

De commissarissen zijn gegaan van huis tot huis, van man tot man, en hebben opgeteekend, wat hun medegedeeld werd over elks particuliere leven; aldus zijn deze notities geworden tot een bron, waaruit een sterk persoonlijk element te voorschijn treedt; het is alsof wij het geluid zelve van deze werkers nog in de berichten hooren.

Ons treedt hieruit tegemoet een armoedige bevolking, die met

---

1) v. Mieris, Handvesten, pag. 21. Vooral in dit gebied was de concurrentie groot, vgl. Vroedsch. Resol. 1539, fol. 70.

2) Zie voor het volgende het z.g. Register der Buitenneringen 1541. In dat jaar werd het onderzoek gehouden.

moeite haar levensonderhoud in dit gebied vindt, of die in de stad of op het land haar kost zoekt te winnen; bijna uitsluitend „kleine luiden", wier sober verhaal doet zien een leven van onzekerheid, een onvastheid van bestaan, die ons een eenigszins ander denkbeeld doen krijgen van de concurrentie, die zij de stad kunnen aandoen. Een bevolking bijna zonder kapitaal, voor het overgroote deel aangewezen op het verhuren van haar arbeidskracht en waarvan het andere deel een kommervol leven leidt door als kleine baas of koopman op te treden in takken van nijverheid, die juist door de concurrentie der stad niet meer gedoogen dan een sobere broodwinning. Tal van schakeeringen zijn op te merken. De meeste dezer berichten wijzen op een veranderlijkheid in de bevolkingsverhoudingen in dit gebied, die ons verrassen. Naast enkelen, die kunnen getuigen, dat hun vaders daar reeds gewoond en hetzelfde bedrijf uitgeoefend hebben, komen de vele getuigenissen van hen, die voor hun levensonderhoud van de eene plaats naar de andere rondtrokken, voor zij zich hier neerzetten, of die zich genoodzaakt zien thans ver van hun woonplaatsen hun brood te verdienen. Het is geen alleenstaand geval wanneer wij lezen van een drapenier, die eerst in Zoeterwoude woonde, die, toen de Gelderschen bij hun inval in Holland zijn huis verbrand hadden, voor een half jaar binnen Leiden ging wonen, vandaar naar Warmond trok, en 3½ jaar later na de overstrooming aldaar zich weer te Leiderdorp vestigde. Het zijn er niet weinigen, die te lijden hebben gehad van dien inval der Gelderschen in Holland in het jaar 1528 en toen hun huis en goed verloren hebben.

Wat de verschillende neringen betreft, die hier uitgeoefend werden, zijn daar vooreerst de tappers en bakkers, die de concurrentie hebben aangebonden tegen de stedelijke bedrijven. Verder talrijke steenplaatsers, kalkbranders, scheepmakers, enz., wier beroep hen dwingt buiten de stad te wonen en ten slotte zij, die in eenig verband staan met de wolbewerking, en die eenigszins uitvoeriger behandeld mogen worden.

Vooral hier treft ons het gebrek aan kapitaal der neringdoenden; er zijn er, die een „meesterie" hebben opgezet, hun eigen baas zijn, doch men krijgt niet den indruk, dat hun levensstandaard veel hooger is dan die der overigen. Integendeel; zijn er al, die in hun meesterij een bestaan kunnen vinden, met de meesten is dit zeker niet het geval; deze zagen zich genoodzaakt naar andere inkomstenbronnen rond te zien. Dikwijls werd dit dan

gezocht in een of meer nevenbedrijven of wordt de arbeid der vrouw rendabel gemaakt; soms ook geschiedt beide tegelijk. Ook de arbeid der kinderen, als hulp in het bedrijf der ouders, wordt vermeld.

De lakens, die in de buitenneringen vervaardigd werden, bestonden alle uit minderwaardige grondstoffen; vooral de inlandsche grove wolsoorten werden gebruikt [1]); als producten worden genoemd de voerlakens, schortecleetlakens, tierenteinen en lappen. — Een enkele droogscheerder wordt hier ook gevonden, een voller wordt slechts eenmaal vermeld. Daarnaast is vooral de linnenweverij vrij sterk vertegenwoordigd; daar zij in Leiden niet zeer ontwikkeld was, heeft zij daar nooit een zoo belangrijke plaats ingenomen in de bemoeiingen der overheid als de wolindustrie; zij heeft blijkbaar nooit den samenhang met de landbevolking verloren. Meestal vindt men vermeld, dat de linnenwevers bovendien nog grof voerlaken of tierenteinen reeden, die naar men weet, beide een linnen ketting hadden.

Ook de loonarbeid der vrouwen wordt veel genoemd, te weten het spinnen, kammen of kaarden van verschillende wolsoorten, 't zij grove wol in 't algemeen of lijstwol, d. i. grove wol voor de zelfkanten bestemd, of vlas. De wol schijnt men zoowel zelf gehaald te hebben als opgekocht van rondtrekkende kooplieden; zoo wordt gesproken van een gardenier, die „gewoenlicken es mit boomen ende enten te voeren tot Groeningen ende in Vrieslandt, ende coopt wederomme Vryessche wol ende schafften, die hy overal verscheyden drapenierders vercofte". Van deze retourvracht zullen de buitenneringen hun deel wel gehad hebben. En van een schoenlapper, die ook wel een laken maakte, wordt gemeld, dat hij „somtijts oick een vel ofte vacht coopt, die by die duere gebracht werden, welck hy weder vercoopt of voorlaicken dairoff maict". Ook uit de stad zelf kregen zij een deel van hun grondstof; de z.g. pelswol werd hun door de schapenslachters en bontwerkers geleverd [2]). — Doch ook hierbuiten klaagt men, en wel over de concurrentie van Leiden: sinds eenigen tijd werd te Leiden meer grove wol gebruikt en werd bovendien veel hierlantsche wol in strijd met de keuren heimelijk verwerkt; het gevolg was, dat door de meerdere vraag naar inlandsche wol

---

1) Vgl. ook v. Mieris, Handvesten, pag. 22.

2) Aflezing Boek B, fol. 82 (1540). De stad bepaalde daarom, dat deze personen hun wol slechts verkoopen mochten aan hen, die op ten minste 2 mijl van de stad woonden.

deze sterk in prijs steeg, wat door de arme bevolking in de buitenneringen zwaar gevoeld werd [1]).

Ook in ander opzicht doet de stedelijke industrie haar invloed gevoelen. Voor een deel toch wordt hierbuiten gewerkt voor Leidsche rekening: dit is bij de spinsters het geval; evenzoo bij de kamsters en de kaardsters, die allen voornamelijk loonarbeid voor Leidsche ondernemers verrichten. En door vrouwen van het platteland wordt in de stad zelf werk gezocht; het vuile werk, de wol van de vellen te verwijderen, het z.g. „ofsteken", doen zij daar o. a. [2]). Een enkel maal wordt ook vermeld, dat men wel laken reedt, doch dit te Leiden doet weven; hierbij worden dan alle bewerkingen, behalve het weven, zelf verricht, en wordt daarna het laken verkocht [3]).

Omgekeerd vonden velen uit de stad werk in de buitenneringen; hetzij dat poorters daar een verboden bedrijf uitoefenden of hun huizen, buiten de stad staande, verhuurden aan personen, die dit deden, hetzij dat zij daar als arbeiders hun brood wonnen. Zoowel het een als het ander heeft de stad willen tegengaan. Reeds in 1539 wordt een verbod hiertoe uitgevaardigd; bevolen wordt, dat alle poorters, poorteressen en inwoners moeten ophouden „buyten deser stede te doen de neeringhe van der draperye mit all dat dairan cleeft"; noch dat iemand van hen daar mag gaan werken, 't zij weven, wollen, kammen, vellewasschen, ofsteken, „noch wolle te maicken of oick yet om loon te doen noch helpen doen . . .; noch hoere huysen of huysgens, zoewel in thuynen als elders buyten Leyden staende, nyemandt te moeten verhuyeren noch gonnen ofte leenen om sulcx dairinne gedaen te worden . . ." [4]). Veel blijkt dit bevel niet uitgewerkt te hebben, want het moest reeds het volgende jaar herhaald en verscherpt worden. Het wordt nu niet alleen uitgebreid met het verbod, buiten de stad te gaan spinnen, maar uitdrukkelijk wordt thans ook een bepaling opgenomen tegen de overtreding door minderjarige kinderen; voor hen worden de ouders aansprakelijk gesteld. Blijkbaar heeft men getracht het verbod van 1539 op deze wijze krachteloos te maken

---

1) „Seyt, dat die hyerlantsche wolle, die heymelick binnen der stede van Leyden ghereedt werdt, maickt groote dyerte in deselve yerlantsche wolle." Reg. Buitenneringen 1541, fol. 12vo.

2) „. . . maer zijn huysvrouwe en heeft noyt wollen gesponnen, ende plach binnen Leyden te gaen omme vellen off te steken." Ibid., fol. 20.

3) Het is mogelijk, dat hier de z.g. lantsticken bedoeld worden, waarop wij pag. 81 gewezen hebben.

4) Aflezing Boek B, fol. 78.

door den kinderarbeid te stellen in de plaats van die der volwassenen; de bepaling over de aansprakelijkheid der ouders maakt dit waarschijnlijk [1]). Om de boetebepaling in de praktijk niet geheel krachteloos te doen zijn, zullen zij, die de boete niet kunnen betalen, op andere wijze gestraft worden.

Bij het opmaken der rekening is door de stad aan haar kant een deficit geconstateerd. Aan haar zijde staan als nadeelen de concurrentie der buitenbedrijven in die producten, welke ook in de stad vervaardigd worden, voerlakens enz., de bevordering van een clandestiene draperie van hierlantsche wolsoorten, de ontvreemding van grondstof, om deze buiten de stad te verwerken. De mogelijkheid, dat een deel van haar arbeidersbevolking haar levensonderhoud kon vinden in de gehate buitenneringen, bij den achteruitgang der stedelijke draperie een niet te verwaarloozen factor, heeft de schaal niet ten goede kunnen doen omslaan; evenmin de voordeelen, die de stad kon trekken uit de goedkoope werkkrachten, die dit gebied haar kon leveren. De buitenneringen wilde Leiden per se verdrijven.

Om de juistheid van deze beschouwingen te bevestigen, liggen in de reeds genoemde enquête van 1541 de voorbeelden voor de hand; met slechts enkele aan te halen moge ik volstaan; zij geven ons een duidelijk beeld van deze bevolkingsgroep. Ik houd mij daarbij zou nauw mogelijk aan den tekst.

1. De vrouw, oud 41 jaar, verklaart, dat haar vroeger huis, in het ambacht van Zoeterwoude, in 1528 door de Gelderschen is verbrand; zij woont nu in Leiderdorp; heeft met haar tweeden man tierenteinen gereed. Haar eerste man deed insgelijks deze nering, evenals diens vader; van hem heeft zij een zoontje, dat nu reeds spoelt, maar nog te jong is om te weven. Haar tweede man, 32 jaar, verklaart, dat hij 20 jaar geleden knecht is geweest bij Jan Aerntsz., die steeds binnen Leiden gewoond heeft, maar niettegenstaande dat de nering van tierenteinen daarbuiten in verschillende huizen gedaan heeft (Hier huurde dus een Leidsch poorter een huis buiten L., om aldus de verboden nering te kunnen doen). Sinds twee jaar is hij getrouwd [2]).

---

1) Aflezing Boek B, fol. 84vo (1540). De geheele passage luidt aldus: „... ende soe wye hierinne brueckich bevonden sal worden, sal telcken verbeuren thien pondt ende dairtoe gecorrigeert te worden by den meesten ommeseggen van den gerechte, ende indien eenige onmondige kinderen ter contrarie deden, dat zel men an den ouders van dien corrigeren ten exemple van allen anderen..."

2) Register Buitenneringen, fol. 3vo.

2. Deze man, 53 jaar oud, woont te Leiderdorp; heeft twee weefgetouwen, en weeft „lindenwebben" (ketting), maar heeft zeer weinig te doen. Bovendien is hij „blaser van de orgele" en bode van het dorp. Zegt, dat hij sinds zijn 11e à 12e jaar altijd gespoeld en geweven heeft, en heeft nooit een andere nering gedaan, of wol geweven. Vroeger was hij knecht, sinds ± 25 jaar jaar is hij meester, maar hij heeft altijd „gewrocht om een penninck", — dus om loon, — en nooit zijn eigen wol of laken geweven [1]).

3. De vrouw, 51 jaar, reedt wat voerlaken; haar man, oud 57 jaar, is afkomstig van Bodegraven en kwam al in 1500 in Leiderdorp wonen, waar hij spoelen en weven leerde. Van daar ging hij naar Noordwijk en elders om deze nering te doen; sinds zijn huwelijk in 1510 weeft en volt hij, en is soms (omstreeks St. Jacop, 25 Juli) ook vleeschhouwer en verkoopt het vleesch „de gaende ende comende man." Hij heeft twee linnen-weefgetouwen in huis, waar hij op werkt. Zegt, dat zijn zoon sinds 4 of 5 jaar ook een meesterij heeft opgezet naast zijn deur, en wever en droogscheerder is, en soms ook lakens verkoopt. Volgens getuigens van de moeder bestaat het weven hierin, dat hij „doet die neringe van lindeweven ende werct om dachhuyeren" [2]).

4. De vrouw, 63 jaar, verklaart, dat zij geboren is te Woubrugge, maar sinds haar eerste jaar met haar ouders en ook later in haar huwelijk gewoond heeft buiten de Hoogewoertsche Poort.

Zij heeft de laatste 37 jaar lijst gesponnen, die haar uit Leiden gebracht werd, om den kost te winnen; maar zij heeft nooit „gereyt". Ook haar kinderen, waarvan er nog maar een is overgebleven, sponnen lijst. Haar eerste man was een timmerman, die „te landewaerts ginck wercken", en haar tweede man, die ziekelijk was en in het tweede jaar van hun huwelijk gestorven is, was een wollenwever, die binnen Leiden ging werken „om een dachhuyere" [3]).

5. De vrouw, oud 63 jaar, afkomstig van Woubrugge, verklaart, dat zij wol spint en kaardt om den kost te verdienen voor haar vier kinderen. Haar man, die schuitenvoerder was, is sinds acht jaar dood. Zij heeft sinds de 17 jaar, dat zij hier woont, lijst gesponnen, zonder dat zij voerlaken of schortecleetlaken

1) Ibid., fol. 12.
2) Ibid., fol. 13.
3) Ibid., fol. 6.

gereed heeft. Woont in een gehuurd huisje; de huurprijs is drie groot per week [1]).

6. Is bostelman [2]), 21 jaar, maar tevens lindewever van zijn ambacht. „Somtijts gaet (hy) omme met bostel te coopen van den brouwers van Leyden, die hy wederomme vercoopt die landtluyden". Zijn vader leeft nog en reedt tierentein. Hij zelf is sinds een jaar meester en getrouwd met een vrouw, die van jongs af lijst spint, kaardt en somtijds roggebrood verkocht [3]).

7. Is 48 jaar, vaart met de zandschuit naar Leiden en Delft en kent geen ander beroep. De vrouw reedt sinds 28 jaar hierlantsche wol, maar zij heeft geen weefgetouwen en brengt al haar werk om geweven te worden naar een wever binnen Leiden of naar een te Leiderdorp; op zijn hoogst laat zij in 14 dagen drie stukken weven, twee van voerlaken en een van schortecleetlaken. Zij heeft nooit fijne wol binnen Leiden verkocht. De laatste jaren heeft zij meer gereed dan vroeger, toen zij „zoeveel geloeffs nyet en hadde", en kocht voorheen een pond wol voor 11 penningen en nu voor 2 stuivers. Eertijds heeft ze ook bier getapt, maar had toen veel last van de Leidenaars, die haar tonnen bier weghaalden, wel tot 33 ton toe [4]).

8. Oud 30 jaar, is schuitemaker, heeft zijn ambacht binnen Leiden geleerd, toen hij 16 jaar was. Vier jaar later trouwde hij. Zijn vrouw is gewoon voor geld wol te spinnen met zijn vijf dochtertjes. Sinds een half jaar reedt zij ook schortecleetlaken [5]).

9. Oud 25 jaar, woont in een gehuurd huis en is scheepstimmerman en houtzager van zijn ambacht. Hij werkt voor daggelden te Leiden, Delft en overal „daer hy zijn broot weet te winnen", maar is nooit rijk genoeg geweest om een meesterij op te zetten. Zijn vrouw spint soms wol, doch is te arm om te reeden [6]).

10. De man, 55 jaar, is gewoon te werken op de „steenplaetse", te enten [7]), en tapt soms voor de buren met de pint. Zijn vrouw heeft nooit wol gesponnen, maar pleegde binnen Leiden te gaan om vellen af te steken [8]).

---

1) Ibid., fol. 19vo.
2) Bostel = afval, schillen (Midd. Nederl. Wdbk.).
3) Ibid., fol. 18.
4) Ibid., fol. 12.
5) Ibid., fol. 17.
6) Ibid., fol. 18.
7) Een ente is een stek, jonge boom; waarschijnlijk is enten het kappen van stekken.
8) Ibid., fol. 19vo.

11. De man, 58 jaar, gaat 's zomers maaien, hooi en koren snijden, ook slooten graven. 's Winters spouwt hij hoepen, maar kan niet kuipen, en kent ook geen andere nering dan landwerk. Zijn vrouw spint soms een pond vlas, als ze het heeft [1]).

Het octrooi van 1540 heeft echter geen andere uitwerking gehad, dan dat de drapeniers, die binnen de 500 roeden woonden, een eind verder zich weer neerzetten, zoodat de resultaten voor Leiden zeer gering waren. Vandaar dat het nu een nieuwe, minnelijke overeenkomst aanging met den ambachtsheer van Leiderdorp, waarbij deze beloofde in zijn geheele ambachtsheerlijkheid „geen draperye ofte hanteringe met wollen" te zullen dulden; van haar kant heeft de stad voor deze tegemoetkoming den ambachtsheer een som gelds betaald [2]).

Eenige jaren later, in 1545, heeft Leiden de concurrentie te Zoeterwoude, dat zich nooit tot een dergelijke concessie als Leiderdorp heeft laten bewegen, op een andere wijze willen onderdrukken. Zij heeft zich door aankoop van de ambachtsheerlijkheid trachten te verzekeren, om zoo een einde te kunnen maken aan het bestaan der buitenneringen. Doch ten slotte heeft zij hiervan moeten afzien wegens de moeilijkheden, die de landsregeering haar in den weg legde [3]); zij verkocht na eenige maanden de heerlijkheid

1) Ibid., fol. 23.

2) v. Mieris, Handvesten, pag. 25, 27 en 30 (1541). Dat de stad aan den heer van Leiderdorp een vergoeding in geld heeft moeten geven, blijkt uit de quitanties bij v. Mieris, ibid., pag. 30, afgedrukt, die spreken van „à cause de certain appointement faict entre nous et la dite ville, touchant certeyn octroye à eulx donnez de par nous" en uit de volgende noot (3). In Vroedsch. Resol. 1539, fol. 70 en 1541, fol. 6 wordt reeds het vermoeden uitgesproken, dat dit octrooi aan de stad een groot geschenk zal kosten.

3) Het verloop van deze mislukte poging is duidelijk uit de Vroedsch. Resol. te zien:

1545, Maart 9, fol. 22vo: De vroedschap moet een besluit nemen over den definitieven koop: „Is geopent, hoedat een ygelick notoer ende wel kennelick was, alsdat die stede van Leyden lange jaeren zeer merclicke grote ende zwaere diversche costen ende moeyten heeft moeten dragen ende lyden van verscheyden processen ende anders jegens die ambochtsheeren van Zoeterwoude"; de stad had immers wegens het octrooi van 1531 zoowel tegen den ambachtsheer van Leiderdorp als tegen dien van Zoeterwoude vele processen moeten voeren, „soedat omme vorder costen ende moeyten te schuwen.... dairvan mitte voirs. Heere van Lingny, als ambochtsheere van de voors. plecken *(n.l. van Leiderdorp)*, tot groote coste dezer stede geaccordeert ende vereenicht is geweest." De Heer van Zwieten, ambachtsheer van Zoeterwoude, had nooit in een minnelijke schikking willen treden: „mer alzoe die voors. van Zwieten dezer werlt overleden is in zulcke schyne ende staete, gelijck genoech notoor ende kennelick is, heeft dairomme eenige, beminnende twelvaeren dezer stede, goet gedocht, zoe verde de voors. ambochtsheerlicheyt vercoft zoude moeten worden, alsdat de stede daernae wel behoerde te vereysschen ende die te doen coepen ten profyte dezer stede..., soedat die burgermeesteren tselfde secretelicken geopenbaert ende te kennen gegeven hebben die van de secrete vroeschepe om redenen dairtoe dienende, die upt believen

weer met groot verlies. Eerst in 1610 komt Zoeterwoude opnieuw en nu voorgoed in het bezit der stad. Daarentegen wist zij van den nieuwen heer in 1547 eenzelfde belofte te verkrijgen als vroeger van dien van Leiderdorp; ook hij belooft voortaan geen buitenneringen en bepaaldelijk de draperie, op zijn gebied te zullen toelaten [1]).

Hiermede is voorloopig dit ontwikkelingsproces ten einde. Leiden had bereikt, wat steeds haar doel was geweest: de geheele onderdrukking van de nijverheid rondom de stad. Maar deze overwinning kwam te laat, het verval der stedelijke industrie had reeds te groote afmetingen aangenomen; zelfs de volkomen vernietiging van alle concurrentie rondom de stad kon de draperie niet meer maken tot wat zij geweest was. Eerst in een volgende periode heeft men de vruchten kunnen plukken van deze politiek en het systeem voltooid door den aankoop der omliggende heer-

---

van de grote vroeschepe tzelfde geadnoyeert ende zeer profitelick gedocht heeft om te coepen ..., wairomme die burgermeesteren, anmerckende twelvaeren dezer stede, uuyt oirsaecke voeren verhaelt, die voirs. ambochtsheerlicheyt genoech gecoft hebben ten profyte dezer stede voir de somme van 5000 Karolus guldens..., te betaelen zoe wanneer tdecreet interponeert zoude wesen, heeren Gerijt van Lochorst, ridder, 1000 Karolus guldens, in betalinge van zekere thien ponden grooten tsjaers losrenten, die hy upte voors. ambochtsheerlicheyt jairlicx sprekende heeft, ende dander 4000 Karolus guldens, zoe wanneer die investituere van dien gebeurt zoude zijn." De vroedschap keurt den koop goed.

1546, Juli 29, fol. 4: De keizer wil den koop goedkeuren, maar stelt eenige voorwaarden; naar aanleiding daarvan overweegt de stad: dat de keizer „begeert an hem te houden tderdendeel van de boeten, die den ambochtsheer competeren in de boeten van den bailiu van Rijnlant, dats in de boeten van thien pont, dairjegens die voirs. bailiu competeert die twie deelen van de boeten van twie ende veertich schelling, die de ambochtsheere toecomen; die ambochtsheer ende bailliu hebben lange jaeren teen tegens tander laeten staen, zulcx dat die bailiu die gehele thien pont ontfangt ende die ambochtsheer die gehele twie ende veertich schelling. Als nu de Key. Mat. an hem zoude reserveren die gehele boeten van thien pont, ende die bailiu evenwel houden soude zijn twie deelen in de boeten van twie ende veertich schelling, en zoude die ambochtsheer niet mer behouden dan een derdendeel van de boeten van twie ende veertich schelling ende dander cleyne boeten, en zouden dondersaten mitsdien niet veel achten up dambochtsheer..." (Vgl. over deze kwestie S. J. Fockema Andreae, Bijdragen tot de Nederl. Rechtsgeschiedenis, 4e Bundel. Hoofdstukken uit de Geschiedenis van rechtsmacht en rechtsvorming, pag. 372).

1547, Juli 17, fol. 12: Wegens de hooge eischen der landsregeering verkoopt de stad de heerlijkheid weer voor slechts 1500 Kar. guldens aan W. van Alkemade, na zich vooraf vergewist te hebben, dat de nieuwe heer tot eenzelfde regeling te vinden zou zijn als de heer van Leiderdorp: „... ende dat nochtans wat vervolch zy gedaen hadden tot groote coste van de stede, omme te hebben die investituur van dien, en hebben nochtans dair niet toe connen geraecken, ten waer zy zekere onredelicke dingen overgegeven hadden, zoedat denzelfden regierders in der tijt goet gedocht heeft gehadt, de voirs. coepe liever te verlaten, ende... hebben zy deselfde ambochtsheerlicheyt vercoft heeren Willem van Alcmade, ridder."

1) v. Mieris, Handvesten, pag. 32 en 34. Ook hij ontving daarvoor een schadeloosstelling; in de Thes. Rek. 1547, fol. 41vo is hiervoor een post van 1340 ℔ te vinden.

lijkheden; resp. in 1582, 1610 en 1615 geraakten langs dezen weg Leiderdorp, Zoeterwoude en Oegstgeest in den eigendom der stad.

Nog een andere concurrentie had de Leidsche, en in het algemeen de stedelijke industrie in dezen tijd te bekampen. Talrijke kloosters trachtten zich door den verkoop hunner arbeidsproducten een inkomen te verschaffen, waardoor de belangen der wereldlijke handwerkers ernstig geschaad werden. Voornamelijk waren het de Tertiariërs en de bagijnen, die met hun producten de markt drukten; door de geringe productiekosten viel hun de concurrentie met de stedelijke nijverheid zeer licht [1]). Waar wij ons hier moeten beperken tot het aandeel, dat deze geestelijke organisaties gehad hebben in de lakenindustrie, volstaan wij met er op te wijzen, dat de gevallen, waarin in het algemeen medegedeeld wordt, dat de leden hiervan met handenarbeid in hun onderhoud trachtten te voorzien, zeer talrijk zijn; het is echter niet uit te maken, of ook de wolindustrie hierbij een rol gespeeld heeft [2]).

Men moet, voor zoover het dezen tak van nijverheid betreft, de verschillende wijzen onderscheiden, waarop door de geestelijke gestichten aan het arbeidsproces werd deelgenomen. Alleen hierdoor kan een juiste beoordeeling gevonden worden van de verschillende schakeeringen, die in het gedrag der overheid ten opzichte dezer associaties op te merken zijn. Er moet onderscheid gemaakt worden tusschen de productie dezer kloosters voor eigen behoeften, hun arbeiden voor de markt op eigen risico en hun arbeid voor rekening van anderen. Men heeft te weinig op deze verschillen gelet en bijna alleen oog gehad voor de tweede bezigheid, hun weven voor den verkoop; doch ook de loonarbeid, dien zij verrichten, vormt dikwijls een belangrijke factor in de industrie, en wordt door stadsbestuur en drapeniers met andere

---

1) In de 15e eeuw is in ons land een groote toename der Franciscaner kloosters van de Derde Orde op te merken; voor Holland en Zeeland is deze beweging voornamelijk tijdens de regeering van Philips van Bourgondië te constateeren. Vgl. R. Römer, Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen, in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland, I, pag. 525 v., en A. van Limmen S. J., Anni fundationis etc. conventuum ordinis Seraphici Provintiae Germaniae inferioris (Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, II, pag. 31).

2) Vgl. o. a. Römer, a. w., I, pag. 536, 574, 593, 640; v. Mieris, Beschrijving der stad Leyden, I, pag. 128, 130.

oogen bekeken dan hun concurrentie op de markt. Over de productie voor eigen gebruik valt niet veel te zeggen; zij is steeds vrij gelaten; zooals in het algemeen in de middeleeuwen de eigen-productie niet door keuren geregeld werd, is ook hier door de overheid nooit ingegrepen.

Te Leiden wordt reeds in 1421 aan de bewoonsters van het Gefaliede Bagijnhof, in een reglement haar door schout, schepenen en raad gegeven, bevolen geen wollen lakens te maken dan voor eigen gebruik [1]). Eenige jaren later heeft de overheid, in dezelfde richting doorgaande, een soortgelijk verbod voor de kloosters uitgevaardigd: „gheen vergaderinge van geesteliken luyden, hetsy van mannen of van vrouwen, (en sullen) enighe lakenen drapenieren tot ghenen dagen meer dan sy zelve behoeven in hoiren huyse"; ter onderscheiding van de overige lakens zullen hun geweven stukken geen lijsten of haakgarens mogen hebben [2]). In het vervolg is van dit standpunt in zooverre afgeweken, dat aan alle kloosters en bagijnhoven vergund wordt grauwe wol te koopen om daarvan grauwe lakens voor den verkoop te maken; als voorwaarde wordt gesteld, dat de grondstof te Leiden ingekocht moet worden. Met de lakens, waarvan hier sprake is, wordt vermoedelijk de grauwe stof bedoeld, waaruit de kleeding der kloosterlingen vervaardigd werd [3]).

Over den spinarbeid, dien de kloosterlingen voor rekening der Leidsche ondernemers verrichtten, worden geen bepalingen aangetroffen [4]); doch uit de afwezigheid van elk verbod mag niet geconcludeerd worden, dat het spinbedrijf der kloosters belangrijken omvang had; het kammen, dat op groote schaal door deze inrichtingen geschiedde, heeft vermoedelijk weinig arbeidskrachten voor het spinnen overgelaten. Ten opzichte van dezen loonarbeid heeft de Leidsche overheid een geheel ander standpunt ingenomen dan ten opzichte van het werken voor de markt, daar in dit

---

1) Het oorspronkelijke stuk is niet meer voorhanden (R. Elsevier, Inventaris, I, pag. 202). In Gerechtsdagboek A, fol. 285vo, is hiervan een inhoudsopgave te vinden: „... dat zy geen coopmanschap zullen doen om haer marcte te besoucken of opti marct te zitten; dat zy geen wollen laecken reden noch drapenieren zullen dan voor hem zelfs..."

2) Drap. Kb. II, III, 3. — Dat vermoedelijk na den tijd, waarin deze keur valt, nog gesproken wordt van „susteren of geestelike luyden, die... enige saken hantieren, die der neringe van der draperye (roeren)" (1446, Hamaker, App. V, 14), moet ws. aldus verklaard worden, dat met deze woorden niet het werken voor de markt, maar loonarbeid bedoeld wordt.

3) Drap. Kb. III, II, 4; vgl. ibid. III, II, 35 (1457).

4) Zoo had het klooster Schagen in het jaar 1518 nog een nieuw spinhuis doen bouwen. Vroedsch. Resol. 1556, fol. 53vo.

geval in de bewoners dezer gestichten een aanvulling der beschikbare arbeidskrachten gevonden werd, die door de drapeniers gaarne aanvaard werd. Vandaar dat wij reeds vroeg een keur vinden, waarbij het loon voor het kammen van de kloosterzusters geregeld wordt, toen het gevaar dreigde, dat dit zou stijgen. In het belang der drapeniers werd een verordening uitgevaardigd, waarbij verboden werd, dat de zusters voor de verschillende wolsoorten meer dan het vastgestelde loon zouden ontvangen. Voor 35 pond witte of voor 27 pond blauwe wol zou dit 1 R. gulden bedragen; voor gemengde grauwe wol moest 1 stuiver per ℔ betaald worden. Op een boete van 5 ℔ en 5000 steenen werd zoowel haar verboden meer loon te vragen, als den drapeniers, meer te geven [1]). Aanleiding tot dit optreden schijnt een overeenkomst geweest te zijn, die sommige kloosters in het jaar 1440 onderling gesloten hadden over het loon, dat zij voor hun arbeid eischten; verlangd werd door hen 1 R. gulden voor elke 30 ℔ witte of 27 ℔ blauwe wol te kammen en bovendien de belofte van een jaar vast werk [2]). Hoe onontbeerlijk de kloosterarbeid voor de draperie was, bleek in 1447, toen een verbod werd uitgevaardigd, buiten de stad te laten kammen; uitdrukkelijk werden hiervan de zusters van St. Margriet en de Heiligegeestzusters, wonende buiten de Rijnsburgerpoort, uitgezonderd, mits ze een eed aflegden, dat de wol ook inderdaad bij haar gekamd werd [3]). Nog in 1541 werd dit voorschrift onveranderd overgenomen [4]).

---

1) Drap. Kb. II, IV, 7: „Der susteren loen van kemmen. Item tot allen zuysterhuysen, dair men kemmet, die sullen hebben van 35 ℔ witter wolle eenen Rijnsche gulden, ende van 27 ℔ blaeuwer wollen enen Rijnssche gulden, ende van graeuwe wolle, die onghemenget sijn, gelijc van die blaeu wolle, ende van graeu wolle, die gemenget worde, van elc pont een stuver. Ende wat zusteren, die meer naemen, of dat enich drapeniere hem meer gave dan voirs. is, of enich voirgelt hierenboven namen of gaven, of enige nye vonden hierinne sochten, contrary der kuer voirs., also dicke als sy dairinne bevonden worden, sullen sy verbueren tegens den here 5 ℔ ende tegens der stede 5000 stiens..."

2) Correctie Boek A, fol. 107: „Item also een upheve van sommigen van den zusterhuysen geweest heeft, roerende dat sy enige ende overdracht gemaect souden hebben, dat men geven soude van elke dertich pont witter wolle te kemmen een Rijns gulden, ende van 27 ℔ blaeus wolle te kemmen 1 R. gulden; noch hierenboven souden sy gehadt hebben 2 scilde te voren om niet ende dairtoe souden sy bedinget hebben een jair werkens..." Ook opgenomen in Blok, Leidsche rechtsbronnen uit de middeleeuwen (O. Vad. Rsbr., I, 6), pag. 72. In het geheel namen 7 kloosters deel aan de overeenkomst.

3) Drap. Kb. III, III, 11, zie hierboven pag. 104. — De Heiligegeestzusters waren wellicht werkzaam in het Heilige Geesthuis binnen Leiden.

4) Drap. Kb. V, I, 40. In Kenningboek D, fol. 329vo, is een proces te vinden, dat het klooster Abkoude wegens verschuldigd kamloon in 1486 gevoerd heeft: „Clais Claisz., als gemachticht van den gemenen convente van Apcoude, is zijn dingtail tegens Gerijt Jacopsz., ende Clais voirs. die seyt, dat hy in den name ende als gemachticht van den gemenen

Ook elders in Holland kwam deelneming der geestelijken aan de industrie voor; voor Weesp deelt Van Heussen dit mee van het „Oude Hof", waar reeds in de vijftiende eeuw het weven den kloosterlingen voor een groot deel den kost verschafte [1]). Ook het andere klooster aldaar hield zich met de lakenbereiding bezig, blijkens het „spinhuys, weeffhuys ende scheerhuys" in zijn bezit. Te Amsterdam werd insgelijks in de kloosters geweven [2]); daarentegen werd hier in 1465 verboden, voortaan in eenig klooster wol te doen kammen [3]). In dit opzicht nam Amsterdam dus een standpunt in, tegenovergesteld aan het Leidsche, waar de behoefte aan arbeidskrachten zooveel grooter was. De Informacie van 1514 bericht aangaande de kloosterlingen te Delft, dat zij doen „neringhe van spinnen ende weven, tot achterdeel van den inwonende derselver stede" [4]), en dat te Alkmaar de 5 vrouwenkloosters „groote neringe van weven ende spinnen" doen [5]). Ook in later tijd, omstreeks 1530, wordt hier geklaagd over de weefgetouwen, die de kloosterlingen hielden tot groot nadeel van de poorters [6]). Te Oudewater weefden de zusters eveneens; uit een later verbod blijkt, dat dit niet voor eigen gebruik maar voor de markt geschiedde [7]); bovendien weten wij, dat zij vóór 1580 met spinnen in hun onderhoud voorzagen, daar zij „in groter benautheyt en

---

convente sculdich is voirt te gaen ende den convente te betalen 33 Rins gulden, die den convente an hem gebreken van arbeytsloen van kemmen..." Vgl. nog Correctie Boek B, fol. 204vo: „... dat hoir anderde wollen by hoir dochter gebrocht waren te kemmen int susterhuys te Rome..." (1469).

1) „Ejus nec initia, neque fundationis primordia ullibi detexi; seculum tamen XVI antecessisse compertum erat. Conjicere licet virgines pauculas egenas, ut fere talium sodalitiorum sunt initia, coaluisse circa medium seculi XV. Nam ex censuum coenobii... perspicuum fit, quod primitus texendo vitam fere pro magna parte sustentarint." Van Heussen, Historia Episcop. Foederati Belgii, I, pag. 203. Ondertusschen heeft van H. zich vergist; de ouderdom van het klooster reikt tot voor 1400 terug: Römer, a. w., I, pag. 539. — Het is natuurlijk niet uit te maken of hier wol of linnen geweven werd; uit een latere rekening van het convent, opgenomen in Römer, ibid., II, pag. 210, van het jaar 1564, blijkt dat de zusters in elk geval ook linnen weefden, daar de „webben" gebleekt werden; ook een vlaskamer was aanwezig.

2) Fruin, Informacie, pag. 181. Het verband van den zin maakt het echter mogelijk, dat alleen het weven van linnen bedoeld is: „Ende dese voors. cloosters brouwen ende backen sonder eenighen exchijs te geven tot prouffite van der stede, ende veel van hem doen neringhe, te weten dat zy weven ende ter merct vaeren, doende huere coomanscip van lindelaicken, gelijck andere coopluyden tAmsterdam."

3) Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, pag. 68 (§ 81): „Item, dat nyemant en moet wol laten kemmen in enyge cloesteren, after een Sonnendage naistcomende, up X ℔."

4) Informacie, pag. 336.

5) Ibid., pag. 78.

6) Boomkamp, Alkmaar en deszelfs geschiedenissen, pag. 73.

7) Van Aelst, Schets der staatk. en kerkel. geschied. enz. der stad Oudewater, pag. 270 (a°. 1412).

armoede gheweest... waren, en haer met spinnen in grooter armoede hadden moeten helpen" [1]). Uit onze Leidsche bronnen blijkt, dat in de vijftiende eeuw ook te Gouda door kloosterzusters gesponnen werd; een kenning uit het jaar 1474 doet zien, dat het herhaaldelijk voorkwam, dat wol per schip naar Gouda vervoerd werd, om daar voor Leidsche rekening in het zusterhuis gesponnen te worden; daarop werd het weer naar Leiden verscheept [2]). Vermoedelijk werkten ook de Goudsche bagijnen, van wie reeds in 1396 vermeld wordt, dat zij spinnen, in loondienst [3]). Het St. Barbara-klooster te Noordwijk kreeg van Philips den Goeden de vergunning, dezelfde „hantwercke ende ambochte" te mogen uitoefenen als de geestelijke zusters te Leiden [4]). In den Briel werd omstreeks het midden der vijftiende eeuw verboden, lakens in „den wercsusterhuse" te doen weven [5]). Daarentegen schijnt te Schiedam aan de zusters het weven vrijgestaan te hebben; op het eind der vijftiende eeuw regelt althans een keur de verplichte bijdrage, die zij schuldig zijn aan het weversgilde te betalen voor elk stuk, dat zij afwerken, en dat haar niet toebehoort; uit deze laatste toevoeging blijkt, dat hierbij niet te denken is aan productie voor den verkoop, doch aan den weefarbeid, die voor rekening van derden verricht werd [6]).

Buiten Holland valt de aandacht op 's Hertogenbosch, waarvan ons door Foppens medegedeeld wordt, dat in het Orten-convent, gesticht in 1427, zevenhonderd vrouwen leefden, die evenveel weefgetouwen in werking hielden [7]). Haar arbeid bracht zooveel

---

1) Römer, a. w., I, pag. 569.

2) Het proces over dit interessante geval is te vinden in Kenningboek C, fol. 480vo, en luidt: „Jan Dirck IJsbrants is zijn dinctail tiegens Heynric Sael, scipper, ende Jan voirscr. die seyt, dat Heynric voirn. tot gheenre ontschoude comen en sel, aldair Jan voirscr Heynric voirn. om beclaicht, reden wairby ende wairom, want Jan voirscr. wel bewysen ende betugen wil mit goede geloiflike mannen, te weten mit Clais Jan Paidzenz. ende meer andere. Noch seyt Jan voirscr., dat Heynric Sael voirscr. gestaen heeft voir die vierscair in die poortdinge nae Sinte Jacop ende heeft bekent, dat hy Jan Dircxz. ontbode, dat hy soude comen tot zynen huyse ende halen zijn garen, welc garen gesponnen was van die wolle, die Heynric Sael voirscr. gehaelt hadde tot Jan Dircxzs huis om ter Goude te voeren ende te brengen in dat susterhuys, om aldair te spinnen; ende als die wolle tot garen gebrocht ende gesponnen was, soe heeft Heynric Sael voirscr. dat garen wederomme gehaelt uut dat susterhuys ende heeft dat tot Leyden gebrocht om zijn loon, welc dat hy dicwijl hantiert heeft ende dat bekent heeft, dair die schout te recht sat..."

3) v. Mieris, Groot Charterboek, III, pag. 638.

4) 2e Memoriaal Rosa, fol. 234 (Rijksarchief).

5) De Jager, De middeleeuwsche keuren der stad Brielle (O. Vad. Rsbr., II, 2), pag. 185. De keur valt tusschen de jaren 1446—1455.

6) Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam, pag. 211.

7) „Moniales primitus vitam pannificio sustinebant, eo lucro atque successu, ut 700 textrinae

lakens ter markt, dat de magistraat, voor het bestaan der wevers onder de burgers bevreesd, den arbeid der zusters belette, waarop zij zich naar Vucht verplaatsten. De genoemde getallen mogen ons eenigszins critisch stemmen, zij geven althans een aanwijzing voor de belangrijkheid van de kloosterindustrie aldaar. Te Zutfen werd in 1458 voor de kloosters, wegens hun schadelijken invloed op de lakennering, het maximum aantal weefgetouwen vastgesteld, dat elk in gebruik mocht hebben. Bovendien mochten de bagijnen geen wol of linnen weven, dan van haar eigen producten en ter voorziening in eigen behoeften [1]). Een ander bewijs van het verzet, dat de kloosterconcurrentie opwekte, gaf de stad Zwolle, die in 1465 aan de bagijnen verbiedt in het vervolg lakens bij de el te verkoopen [2]); aldus werd haar de kleinverkoop onmogelijk gemaakt. Van Kampen weten wij, dat door de zusters van het St. Agnesklooster de lakennering uitgeoefend werd [3]).

In Zeeland verkreeg het klooster der Bogaarden te Middelburg in 1455 verlof met twee linnen- en een wollenweefgetouw te weven „een ygelic mensche om een redelic loen, diet te doene sal hebben" [4]); deze bepaling geeft dus vergunning ook voor particulieren te werken. De twee weefgetouwen, welke de Broodzusters te Reimerswaal mochten opstellen, hebben alleen voor de linnenweverij gediend [5]).

Vooral in Holland, waar de lakenindustrie het meest ontwikkeld was, werd de concurrentie van kloosters en bagijnen sterk gevoeld; hier ging het verzet het diepst. De landsregeering heeft daarbij de zijde der stedelijke nijverheid gekozen en deze in sommige punten gesteund. Naar aanleiding van de klachten, dat „veel cloosteren van Regulieren ende Regulierissen, ende van der Derden Oirden van Sinte Franciscus, beyde van mannen ende van vrouwen, ende andere religieuse oprysen ..., mede dat sommige van den voirschreven geestelyke persoonen hun onderwynden wairlijck

---

totidemque circiter sorores numerarentur: quapropter prohibitus fuit hic labor decreto Sylvaeducensis senatus, existimantis hac virginum diligentia opificibus urbanis nimio praejudicatum iri. Igitur coactae sunt, ne quaestus diminueretur, secedere in suburbanum Vuchtense..."

1) Tadama, a. w., pag. 124.

2) Telting, Stadboeken van Zwolle (Overijsselsche Stad-, Dijk- en Markeregten, I, 12), pag. 473.

3) Registers van charters en bescheiden in het oud archief van Kampen, I, n°. 615 (1453).

4) Hs. Stedelijk archief Middelburg, Ordonn. Vleeschhouwers, fol. 102vo; vgl. De Stoppelaar, Inventaris van het Oud Archief der stad Middelburg, n°. 286.

5) Ermerins, Eenige Zeeuwsche Oudheden enz., behelzende eene beschrijving van de gewezene stad Rommerswale, pag. 45 en 60.

ambochten ende neringe te doen, alse wolle weven, drapereyen ende anders, dair sy onse arme gemeente mede vercorten in hoire neringe ende ambochten te doen ...", verbiedt de graaf in 1453 aan het St. Elizabeth-klooster te 's-Gravenhage lakens te maken of te verkoopen; alleen ten behoeve van haar zelf en van hen, die tot het klooster behooren, mogen de kloosterzusters wollen lakens weven. Daarentegen zal het haar vrijstaan linnen te weven en te verkoopen [1]); een uitzondering die haar verklaring hierin vindt, dat de linnenweverij — behalve te Haarlem — nooit een belangrijke plaats heeft ingenomen onder de stedelijke industrieën; in hoofdzaak werd zij op het platteland uitgeoefend. Men ziet, dat het verbod van 1453 alleen de hoedanigheid van warenproducent aan het klooster wil ontnemen; over de diensten, die het aan derden voor loon wil bewijzen, wordt hier niet gesproken, in overeenstemming met het feit, dat hun loonarbeid door de ondernemers over het algemeen gaarne aanvaard werd. In 1467 werd hetzelfde besluit voor de kloosterzusters te Oudewater uitgevaardigd [2]), doch van een verdere uitbreiding zijn door mij geen sporen gevonden; tot een algemeen verbod van alle lakenproductie door de kloosters is het in Holland niet gekomen [3]).

De beweging tegen de concurrentie der bagijnhoven heeft ten slotte meer succes gehad. Naar aanleiding van de dagvaarding der weversorganisaties in Holland uitgebracht tegen de bagijnen in de steden Haarlem, Amsterdam, Leiden, Delft, Rotterdam, Schiedam, Gouda, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Monnikendam, Edam, Weesp, Muiden en Naarden, waarin hun gelast werd met het weven van wollen of linnen lakens voor den verkoop op te houden, werd in 1455 voor het Hof van Holland een proces gevoerd, waarbij dit de beschikking gaf, dat de bagijnen in de verschillende Hollandsche steden in het bezit zouden blijven van

---

1) Van Kinschot, Beschrijving der stad Oudewater, pag. 374—381. Bij De Riemer, Beschrijvinge van 's Gravenhage, I, 1e stuk, pag. 464, komt op den datum 30 April 1456 een charter van bijna denzelfden inhoud voor, aan dit klooster verleend.

2) Van Kinschot, a. w., pag. 381.

3) Van een algemeen optreden tegen den kloosterarbeid, dat volgens sommigen in 1452 zou plaats gehad hebben, is mij niets gebleken. Moll, die in zijn Kerkgeschiedenis, II, 2e stuk, pag. 97, zegt, dat Philips in 1452 ordonnantiën uitvaardigde, „die alom de productiviteit van der tertiarissen industrie aan banden legde", bedoelt waarschijnlijk het in den tekst genoemde charter van het St. Elizabeth-klooster, dat gedateerd is in den Paaschstijl (17 Maart 1452).

Reeds uit stukken van het jaar 1446 blijkt de weinig gunstige gezindheid, die de regeering de kloosterindustrie toedroeg; vgl. v. Aelst, a. w., pag. 275, en Limburg Brouwer, Boerg. Charters, pag. 88.

haar weverijen, totdat hierover nader zou zijn beslist [1]). Zoo zijn zij in hun rechten gehandhaafd tot het jaar 1504, toen een ordonnantie verscheen, die hieraan een eind maakte. Bij den landsheer werd daartoe door „die gemene dekens ende rectoers van den ambochten van den linnen- ende wollewevers" van Holland en West-Friesland ook namens de gemeene gildebroeders een rekest ingediend, waarin de nadeelen der concurrentie van de bagijnen breed uitgemeten werden: haar aantal neemt steeds toe en door haar vrijdom van alle „beden, scoten, excysen ende anderen subventiën ende lasten" hebben zij belangrijk minder lasten te dragen. Zij weven zoowel „voir die personen wonende buyten hemlieden convente als binnen den convente", waardoor de requestranten „bedorven sijn in sulcken schyne, dat vele van den voirs. supplianten, die in eren ende in gueden state sitten ende te wesen plegen", hierdoor in zulke ellende en armoede komen, dat zij en hun kinderen om brood moeten bedelen; zij zouden zich genoodzaakt zien hun woonplaatsen te verlaten en naar vreemde landen te vertrekken. Vanwege de regeering werd daarop den bagijnen aangezegd, terstond met weven in hun hoven op te houden, tenzij de stof haar toebehoorde en voor eigen gebruik bestemd was [2]).

In dit geval hebben de weversgilden dus bereikt, wat zij wenschten; in hoever de ordonnantie echter in den loop der jaren nageleefd is, valt niet uit te maken. Het is waarschijnlijk, dat bij den financieelen achteruitgang der geestelijke organisaties in de zestiende eeuw de drang, om met handenarbeid in den kost te voorzien, des te sterker zal zijn geworden, en in menig geval tot overtreding zal hebben geleid. De hervorming heeft hieraan een eind gemaakt [3]).

II. De bedrijfscontrôle. De zorg voor de naleving van de voorschriften, die de stedelijke overheid uitvaardigde, heeft tal van maatregelen in het leven geroepen. In de eerste plaats de bedrijfscontrôle, die uitgeoefend wordt door beambten, die te waken hebben voor een nauwkeurige nakoming door de poorters van de plichten, hun door de keuren opgelegd. Het instituut is

1) Register van de Sententiën behoerende die stede van Rotterdam, N°. 1, fol. 12—13vo. Gemeentearchief te Rotterdam. Ook in regest opgenomen bij Limburg Brouwer, a. w., pag. 104. Afgedrukt in Bijlage II.

2) Hs. van 1504, October 7. Zie Bijlage III.

3) In Amsterdam wordt nog in 1589 een keur uitgevaardigd, dat de bagijnen niet weven mogen. Willekeuren E, Hs. Gemeentearchief te Amsterdam.

in elke middeleeuwsche stad te vinden, doch de bevoegdheden der beambten en de uitbouw van het stelsel verschillen natuurlijk veel.

Betrekkelijk weinig uitgebreid in den beginne, wordt te Leiden de contrôle steeds meer omvattend en gespecialiseerd. In het vroegste keurboek worden slechts genoemd de wardeins, de printers, de paertsmeesters, de vollers- en de weversgezworenen [1]). Reeds in dezen oudsten tijd hebben de wardeins het oppertoezicht over de geheele industrie; het kammen, spinnen [2]), weven, verven, vollen enz., valt onder hun competentie [3]); zij zijn „de overste van de draperie", zooals het ergens heet [4]). Daarnaast is hun bijzondere functie, die zij steeds behouden hebben, de lakens op de ramen te keuren.

Zij werden door het gerecht gekozen, vier in getal [5]); later, in 1452, werd dit tot zes verhoogd, toen de vooruitgang der industrie meer werkkrachten vorderde [6]). De duur van hun ambt was oorspronkelijk een jaar, maar werd in 1463 tot op twee jaar verlengd; werden zij na afloop daarvan herkozen, dan zou hun verkiezing „van gheenre waerden" zijn [7]). Bij de aanvaarding van hun betrekking moesten zij een eed van belofte afleggen, hun ambt naar beste krachten te zullen waarnemen [8]); bovendien nog een tweeden eed, gedurende den tijd van hun wardeinschap op geen wijze aan het lakenbedrijf of den handel deel te zullen nemen [9]). Deze eisch, die op één uitzondering na, steeds gehandhaafd is, en die tot gevolg had, dat de wardeins hun bedrijf voor dezen tijd opgaven, heeft in het algemeen geen aanleiding

1) De „seghelair" in Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 12 en 23 is vermoedelijk geen ambtenaar met eenige zelfstandige bevoegdheid; hij moet de lakens, die de wardeins hem aanwijzen, zegelen. Ook in Amsterdam schijnt dit zoo te zijn: vgl. Breen, a. w., pag. 45 (LXIII § 4). — Over de paertsmeesters zie pag. 156.

2) Het spinnen heeft, hoewel het een zelfstandige deelbewerking vormt, nooit onder toezicht van een bijzonder ambtenaar gestaan; hier waren dus de wardeins ter contrôle aangewezen.

3) In de oudste keur worden de wardeins nog gezworenen genoemd (Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 1—17); dit wijst misschien op een verband met de broederschap der drapeniers; ik heb echter geene bewijzen, dat zij tevens aan het hoofd dezer organisatie stonden. Vgl. ibid., § 10: „ghezworen van der draperie". De naam wardeins komt het eerst voor in 1396 (ibid., 186 § 9).

4) Kenningboek G, fol. 155vo (1501).

5) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 1.

6) Thes. Rek. 1452, fol. 111vo; Vroedsch. Resol. 1452, Oct. 17, fol. 27. In Drap. Kb. VI, I, 1 (1568), zijn er weer vier.

7) Drap. Kb. IV, I, 24.

8) Drap. Kb. II, II, 30 (1451).

9) Hamaker, App. VII, 58 § 2; Drap. II, II, 28. In 1474 moeten zij bovendien nog een zuiveringseed afleggen: Drap. Kb. IV, I, 26.

tot moeilijkheden gegeven, daar zij door een bezoldiging schadeloos gesteld worden voor den stilstand van hun nering [1]). In den loop der vijftiende eeuw wordt hun toezicht nog uitgebreid; zij zullen, op verzoek der vollers in 1478, voortaan ook gaan over het wieden; ook de wol, die binnen de stad gebracht wordt, bezien zij nu [2]).

Hun voornaamste bezigheid is de „wardering" van het laken op het raam; nauwkeurig wordt het stuk daar door hen op qualiteit, lengte, breedte en verven onderzocht. Al naar het onderzoek uitvalt, wordt het groote zegel gegeven, als bewijs van deugdelijkheid, of schrijven zij hun oordeel op het weefsel, naar gelang van de fouten. Lakens, die slecht geverfd zijn, krijgen het opschrift „veru bet"; hoogstens tweemaal mogen zij dit oordeel ontvangen; voldoen deze „verubetten" de derde maal nog niet aan de eischen der wardeins, dan zijn zij onherroepelijk afgekeurd [3]). Of wel de stukken krijgen opschriften als „laet bet zwarten", „meedt bet", „meet geliker" of „laet staen om groff van haer"; in het laatste geval wordt het laken den volgenden dag in drie stukken gesneden en een kwart el met de lijst eraf gescheurd [4]). Heeft de voller zijn arbeid niet goed gedaan, dan luidt het vonnis „om qualiken gemaict", „om niet wel gemaict" of „om te na gemaict". Door dit oordeel blijkt, dat bij den voller de schuld ligt, zoodat deze door den drapenier niet betaald behoeft te worden [5]). De overige opschriften gaan wij voorbij [6]).

1) Kenningboek D, fol. 59, meldt een geval, dat doet zien, dat het wardeinschap niet altijd voordeelig was voor den betrokkene: „. . . hy soude liever in meninge geweest hebben zijn wardeynscip neder te leggen ende zijn comanscip te achtervolgen, aengesien dat hem geen profyte dairof gecomen en is . . ." Vermoedelijk staat de tijdelijke opheffing van het verbod in Hamaker, App. VII, 2 hiermede in verband. —

De bezoldiging der wardeins bedroeg: begin 15e eeuw (Ham. Kb. 1406, VII, 1) de helft van hetgeen zij in hun functie ontvingen; later kregen zij een vaste som: ibid., App. VII, 59 § 4, 52 Phs. scild per jaar, in 1436: 75 Phs. scild; in 1469 (Vroedsch. Resol. 1469) 104 ꝶ; in 1520 werd dit met 3 Phil. guld. verhoogd; sinds 1548 ontvangen zij behalve het staalloon, dat varieert naar 't aantal lakens, 52 gulden. Sinds het eind der 15e eeuw ontvingen zij bovendien elk een laken voor een tabberd; in 1569: 52 gulden zonder tabberd (Vroedsch. Resol. van dat jaar) (1 Phs. scild = 14 plack; 1 ꝶ = 15 plack).

2) Hamaker, App. VII, 46 § 4, 51 en 60 § 4.

3) „. . . ende ist niet wel geswart ende geverwet, soe en selt den groten segle nymmermeer crighen." Drap. Kb. I, VII, 12 § 2; vgl. ibid., III, VI, 23. — „Zegelt" geeft verlof tot het groote zegel.

4) Drap. Kb. III, II, 25.

5) „Item soe wat laken men scrijft opten raem „om qualiken gemaict," of „om niet wel gemaict," off „om te na gemaict," mits welken die volre zijn loen verbuert, soe sel die meester volre, dair dat laken gemaict is, den drapeniere zijn gelt wedergeven, dat hy dairof ontfanget heeft binnen derselver weke, dair dat laken in gewairdeert is." Drap. Kb. III, V, 37 (1470).

6) Vgl. o. a. Drap. Kb. V, I, 46 § 4 en Correctie Boek D, fol. 43vo „haven bet", waar-

Het was niet geoorloofd bij de waardeering tegenwoordig te zijn; binnen een bepaalden afstand mocht niemand, eigenaar noch vreemde, aanwezig zijn, uit vrees aldus het oordeel der wardeins te kunnen beïnvloeden [1]). Terecht, daar dit de keuring was, waarbij het eindproduct geheel, en nu voor het laatst, onderzocht en beoordeeld werd; eventueele fouten, bij het onderzoek in de verschillende stadia van het arbeidsproces onopgemerkt, konden hier nog ontdekt of hersteld worden. Het groote lood of zegel was dan het teeken, dat de stad de deugdelijkheid van het stuk aan de consumenten waarborgde; eerst de uitreiking daarvan maakt het laken geschikt voor het verkeer. Daarom is het te begrijpen, dat bij het wardeinsoordeel de grootste nauwkeurigheid werd toegepast, die maar al te vaak in te groote gestrengheid ontaardde. Hierop wijzen de talrijke klachten, die hierover door de getroffenen zijn geuit; immers afkeuring van het laken aan de ramen beteekende groot verlies voor de betrokken arbeiders; een verver, die voor een ondernemer werkte, moest dezen de schade vergoeden, hem door het misverven toegebracht; een vollersknecht boette zijn loon bij den meester in, en de meester het hem van den drapenier toekomende arbeidsgeld [2]).

Onder de wardeins staan nog tal van ambtenaren, die elk over een onderdeel van het arbeidsproces gaan. In de eerste plaats de printers, printers onder den touwe, of ook wel plastisch „cruypers onder den touwe" genoemd [3]), die op voordracht van de wardeins door het gerecht gekozen worden [4]); meestal waren zij twee of drie in aantal; een enkel maal is het zelfs vier geweest. Hun taak is zeer gewichtig: zij moeten bij de wevers rondgaan om van het op het getouw gezette laken te onderzoeken het juiste aantal draden, de qualiteit, de hoedanigheid der weefkammen, in het kort, nagaan of de wever de voorschriften voor het weven opgevolgd heeft. Blijkt, dat hieraan voldaan is, dan wordt in het lood, dat door den wever in het stuk geweven is, een teeken gedrukt, geprint. Bovendien wordt opgeschreven, wien het laken toebehoort, om later, indien eventueel nog gebreken gevonden

---

mede aangeduid wordt, dat de vollers de lakens beter ruwen moeten. Het was streng verboden de opschriften te verwijderen.

1) Hamaker, Kb. nº. 3, 186 § 9; Drap. Kb. I, I, 10; II, I, 10 enz.

2) Drap. Kb. I, VII, 12 § 3; III, V, 37.

3) Thes. Rek. 1475, fol. 113.

4) Hamaker, App. VII, 8; ibid. 59. Sinds 1438 werden zij direct door de wardeins gekozen; Drap. Kb. I, I, 14.

worden, den eigenaar te kunnen aanspreken [1]). De door hen ontdekte overtredingen geven zij bij de wardeins aan [2]).

Ook tijdens de verdere bewerking worden de lakens nog aan menig onderzoek onderworpen. Op de paertse gebracht, waarheen ieder wever verplicht is het afgeweven stuk te brengen, wordt hier nauwlettend nagemeten, of het laken de voorgeschreven lengte en breedte heeft. Dit geschiedde oudtijds door de „meesters van der paertse", doch hun taak schijnt later door de wardeins overgenomen te zijn [3]). Door de vier „upscrivers" wordt daar van elk stuk aanteekening gehouden [4]). Ten einde ontduiking der keuring zoo moeilijk te maken, als mogelijk is, wordt hiernaast een nieuwe contrôle ingesteld, die der „ofscrivers", wier functie het is, de lakens, die door de wardeins op de ramen goedgekeurd zijn, weer „of te scriven", af te voeren dus van het boek [5]). De boeken wijzen derhalve ten slotte uit, of een laken alle keuringen inderdaad doorloopen heeft. Elk kwartaal moeten de opscrivers en ofscrivers met elkaar vergaderen, om na te gaan „hoe elc persone van der draperie mit sijn laken uutcomt ende voirtghebrocht heeft". Wordt bevonden, dat een drapenier meer lakens op de ramen heeft gehad dan op de paertse, of omgekeerd, dan vervalt hij in hooge boete. Op deze wijze kon bovendien nagerekend worden, hoeveel lakens ieder ondernemer elk jaar reedde, en of hij het voorgeschreven maximum niet overschreed [6]).

Oorspronkelijk werd het laken tweemaal ter paertse gebracht; de eerste maal na het wieden, de tweede maal na het vollen [7]). Later is er nog een derde keuring ingeschoven, en wordt het

---

1) Hamaker, App. VII, 7 geeft aldus hun werk aan: „hier sien goede cnapen toe gheset, die dese lodekijn printen sullen upten touwe, ende sullen die cammen besien off sie gherechtich sijn, ende alle werc off sijn volle getuuch gheschoren is." Verder Drap. Kb. II, II, 23 (1448).

2) Hamaker, App. VII, 7; Drap. Kb. II, III, 1; IV, I, 23.

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 168 § 1.

4) Drap. Kb. II, III, 32: „Alle lakenen upter paertsen up te scryven. Item alle lakenen, die binnen Leyden gemaict ende gedrapeniert worden, ende men printet upten touwen, dieselve laken sel men brengen upter pairtse, ende die up te scriven, gelijc men die upten ramen pleget of te scriven. Ende soe wat wever, die dat laken geweven hadde, ende niet en hadde doen upscriven upter pairtse als voirs. is, of soe wie argelist of schalkernye dairinne sochte, die sel verbueren 4 sc." (1449). In 1448 worden zij het eerst genoemd.

5) De ofscrivers zijn ingesteld bij een keur van 1474 (Drap. Kb. IV, I, 27). Zij waren 2 in getal. — Tusschen 1448—1474 vervulden de opscrivers ook hun functie (Drap. Kb. II, III, 31).

6) Drap. Kb. IV, I, 28 en 29 (1474).

7) Hamaker, Kb. n°. 3, 184 § 1. — De paertse bevond zich eerst in het wolhuis, later in het wanthuis en ten slotte op het stadhuis.

stuk terstond na het weven op de paertse gebracht [1]); na elk dezer drie keuringen ontvangt het stuk een lood (weef-, wied- en vollood), ten teeken dat het aan de contrôle voldaan heeft. Het meten geschiedt door de lakens over een lat — paertse of rack — te trekken en ze dan met de el na te meten [2]). Elders gebeurde dit wel, door op den grond twee strepen te trekken; het laken moest dan op de „screve" komen [3]). Ook na het vollen werden de lakens onderzocht; bleek het, dat het te weinig gevold was, of dat het niet de voorgeschreven lengte had, dan werd het teruggezonden [4]); hoogstens tweemaal mocht dit gebeuren; was het stuk de derde maal nog niet in orde, dan ontving het geen lood [5]).

Aan deze keuringen op het weefgetouw, ter paertse en aan de ramen, waarbij het laken telkens een bijzonder lood ontving, sloten zich nog talrijke andere aan, die oorspronkelijk — wij wezen hierop reeds — door de wardeins persoonlijk verricht werden, doch bij de uitbreiding der industrie aan anderen werden opgedragen [6]). In de eerste plaats de keuring der grondstof, de vellen en de wol. In 1442 worden eenige wol-„bezienders" aangesteld, vier in getal, wier taak het is alle wol, die in de stad gebracht wordt, te bezien en te keuren. Geheel zelfstandig schijnen zij echter niet te mogen optreden, zij worden beschouwd als hulp van de wardeins [7]). Reeds twee jaar later verdwenen zij,

1) Vgl. Correctie Boek A, fol. 192: „(laken) dat niet ter paertse geweest en heeft van weven noch van wien . . ." (1446) en ibid. B, fol. 224: „3 halve laken . . ., sonder dat die ter paertse geweest hadden van op te scryven van weven, van wien ende van vollen, ende van elcx hoir teyken te ontfangen . . ." (1471).

2) Vgl. Hamaker, Kb. n°. 3, 147 § 19: „Dese laken sel men brengen int wolhuys bi den wardeyns, ende dair sel men se trecken over enen paertse." Een „rack" wordt genoemd in Correctie Boek C, fol. 184vo, en F, fol. 16: „. . . . ende die wairdeyns hebben dat bevonden, ende hebben dat laken over dat rack laeten werpen, end die wairdeyns hebben dairin bevonden onclaire cammen . . ."; verder ibid. F, fol. 36. — De el wordt genoemd in Thes. Rek. 1469, fol. 123: „Item gegeven van den ellenen te maken, die de wairdeyns behoift hebben opter paertse, 3 groot."

3) Heeringa, Rsbr. der stad Schiedam, pag. 218 § 9.

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 185 § 1; Correctie Boek B, fol. 60. Het was voor de drapeniers van gewicht, dat de lengte en breedte reeds op de paertse en niet eerst op de ramen onderzocht werd; daar werden de fouten gemakkelijker ontdekt dan op de ramen, waar door „weer ende wint" dikwijls onjuiste metingen konden voorkomen. Hs. van 1541, Juli 18 (Antwoordt enz.).

5) Voor het onderzoek na het vollen gebruikte men de paertse niet: „Alsoe (N. N.) mit een wit van vollen ter paertse geweest is, twelck zy after de cleyne banck, dairup die gevolde lakenen gemeten worden, geworpen heeft, omtrent tblock, aldaer de lakenen geloet worden . . ." Correctie Boek H, fol. 220vo (1543).

6) Zij worden door de wardeins gekozen.

7) Drap. Kb. I, I, 15: „vier . . . mannen, die hem zullen helpen besien ende wairderen alle wolle . . ."

en wordt hun ambacht weer door de laatstgenoemden waargenomen; eerst in 1477 wordt voor de wolkeuring een nieuw college ingesteld, dat ruimere bevoegdheden bezat. Zijn taak zal zijn, op alle plaatsen, waar wol lag, in de huizen der kamsters als elders, onderzoek te doen naar de hoedanigheid hiervan [1]). De wolbezieners zullen, ten getale van drie, uit de drapeniers, welke niet meer deelnemen aan het bedrijf, gekozen, en voorloopig voor een jaar benoemd worden. Na afloop van het jaar heeft men deze betrekking weer opgeheven en de functies overgedragen aan de gezamenlijke opscrivers en ofscrivers. Aan twee leden van elk dezer colleges wordt in 1478 opgedragen na te gaan, of ergens inlandsche, Schotsche, Casteelsche, Spaansche of andere minderwaardige wolsoorten voorhanden waren; zij hadden daartoe toegang zoowel tot de huizen der drapeniers en de vrouwenkloosters als tot de ververshuizen; elke week moesten zij rondgaan [2]). Tot 1541 is dit toezicht onveranderd gebleven; toen werd, na de afschaffing der ofscrivers, het geheele toezicht aan de opscrivers opgedragen, totdat ook deze in den ondergang der industrie verdwenen en de printers hun ambt moesten overnemen [3]).

Nog in ander opzicht wordt de wol onder contrôle gesteld, nu niet met een technisch doel, doch om na te kunnen gaan, hoeveel elk drapenier gebruikt voor zijn lakens, om aldus ontduiking van het productie-maximum te kunnen verhinderen. Oorspronkelijk, in de eerste helft der vijftiende eeuw, was hiervoor een bijzonder college ingesteld van twee personen; zij zouden de hoeveelheid „velle, wolle ende gaern in scrift nemen", die in de stad aanwezig was of er in 't vervolg zou binnenkomen. Niet alle wol nochtans, alleen de voirwolle, de betere soorten dus, moet opgeteekend worden. Niemand zal uit de opslagplaatsen — de gasthuizen — wol naar zijn huis halen, tenzij met medeweten dezer functionarissen, die moeten schatten, hoeveel voorwollen lakens uit een bepaalde quantiteit kunnen geweven worden. Ook ploters, die hun wol verkoopen, zullen met den kooper bij hen moeten

1) Vroedsch. Resol. 1477, Aug. 10, fol. 93vo. Hun functie schijnt een nog uitgebreidere geweest te zijn: „Item is overdragen, dat men totten wairdeynen nemen sel 3 goede, eerbaere mannen van den drapenieres, die niet en drapenieren, die alle weke drie dagen ter weke upten stedehuys vergaderen sullen by den wairdeynen ende overleggen die saken van der draperye, ende die tot allen zolren sullen gaen ende in allen kemhuysen, om te besien of elc zijn wollen ende garen soe hebben, als zy die horen te hebben..." Verder ibid. 1477, Sept. 20, fol. 96 en Thes. Rek. 1477, fol. 110vo en 111vo.

2) Drap. Kb. IV, I, 37.

3) Drap. Kb. V, I, 2; VI, I, 16 en 17 (1578).

komen om dit aan te geven [1]). In 1456 wordt ook deze functie door de opscrivers overgenomen [2]).

Mede voor een zeker soort vellen, verckens genoemd, werden eenige afzonderlijke ambtenaren aangesteld, de „verckenstekers" [3]). De „verckens" werden van overal ingevoerd, en behoorden niet tot de stapelwol [4]); zij vereischten daarom een bijzonder en scherp toezicht, dat door de wardeins gehouden werd. Doch ter vergemakkelijking van hun taak waren deze ambtenaren aangewezen, die alles in gereedheid moesten brengen voor de keuring; zij moesten het aantal vellen en het gewicht der wol vaststellen en anderszins de wardeins bijstaan. Na 1541 worden zij niet meer genoemd.

Ook ten opzichte van het verven werd de taak der wardeins verlicht; in 1455 werden hun tot hulp in dezen tak van de industrie de staalmeesters toegevoegd [5]). Door deze is een zeer belangrijk gedeelte van den arbeid der wardeins vergemakkelijkt, en de instelling van dit aparte college met een zoo speciaal doel is wel een krachtig bewijs van de zorg der overheid voor het belangrijkste onderdeel van de Leidsche draperie. Door verscherping van het deskundig toezicht hoopte men de qualiteit der geverfde lakens belangrijk te verhoogen; en waar juist in dien tijd de Leidsche industrie nieuwe impulsen onderging en zich een plaats op de wereldmarkt trachtte te verzekeren, had men gerechtvaardigde hoop, dat de werkzaamheden van dit nieuwe college het juiste effect zouden sorteeren. De instelling kon slechts ten goede werken en heeft het voor dezen tijd ook gedaan, van een bemoeilijking der industrie door te hooge eischen is inderdaad niets te vinden; zij werkt in deze periode

---

1) Drap. Kb. I, III, 35.

2) Drap. Kb. III, I, 23. In het keurboek van 1541 ontbreekt de keur hierover. — Voor de deeling der vellen en wol waren de vellenschieters aangewezen, wier werkkring wij reeds eerder behandelden (pag. 49).

3) Drap. Kb. I, III, 29; II, II, 15.

4) Drap. Kb. I, III, 29—34 heeft tot opschrift: „Dit sijn die cueren van den verkenstekers"; met deze keuren komen overeen de artt. 15, 16, 49, 51 en 53 van App. VII bij Hamaker. In App. VII, 15 wordt gesproken over vellen of wol, „die toten stapel van Engelant niet gheweest en heeft"; in keur 16 over die, welke „uten stapel te Caleis niet gecomen en zijn", in 49 over de wol, „die men coopt an deser zyde van der zee", in 53 eveneens. Verckens schijnen dus die soorten vellen en wol te zijn, die op het vasteland gekocht worden, en niet uit den stapel komen. Vgl. nog Drap. Kb. II, II, 15: „. . . dats te weten, dat alle velle ende wolle, die an dese zyde van der zee comen, die men verkens hiet, gecoft worden. . ."

5) Drap. Kb. IV, I, 16.

den algemeenen opbloei slechts in de hand. Het is wenschelijk de taak van het vijftiende-eeuwsche staalmeestercollege eenigszins van naderbij te leeren kennen, daar het de voorlooper is van het in de zeventiende eeuw in alle groote steden aanwezige college van dien naam, waarvan een enkel, dat der Amsterdamsche staalmeesters door Rembrandt is vereeuwigd. — In overeenstemming met de belangrijkheid van hun werkkring en positie werden zij oorspronkelijk door het gerecht gekozen; later kregen de wardeins dit recht. Zij waren drie in getal en moesten bepaaldelijk de voorwollen lakens, die men zwart verven wilde, stalen. Niet alle lakens werden dus gestaald; dit geschiedde alleen met de beste soorten, en van deze oorspronkelijk alleen met die, welke zwart geverfd werden; later is dit uitgebreid. Terwijl in 1532 bepaald werd, dat ook de blauwe wol gestaald zou worden [1]), was hieraan reeds het besluit voorafgegaan ook alle „doncker ofte duyster Leydtsche roeden" te onderzoeken op het staal [2]). Volgens het aan de ververs geleverde staal moeten deze hun lakens verven [3]), waarop de staalmeesters onderzoeken, of de kleur der stukken beantwoordt aan het door hen verstrekte monster, van hetwelk zij een duplicaat, het „wederstael", bezitten, dat er in „hoogte", kleur, aan gelijk was. Een der wardeins moest bij deze keuring steeds tegenwoordig zijn. Daar de zwart te verven lakens eerst blauw geverfd — opt stael geblaeuwet — moesten worden, werden zij vooraf op hun blauwe kleur onderzocht.

Wanneer de ververs het begeerden, moesten de staalmeesters bij hen komen [4]); buitenshuis werd het onderzoek gedaan, dat

---

1) Zij moeten hierbij in het bijzonder „goede toesicht ende regardt hebben of oick dezelve wolle doncker genouch geblaeut is." Drap. Kb. IV, VII, 42.

2) Drap. Kb. IV, VII, 43. De aanleiding hiertoe was een rekest der drapeniers in 1531; zij gaven als grond van hun verzoek, de wol bij de blauwververs te stalen, op, dat bij het verven talrijke misbruiken voorvielen, zoodat „men dair gheen guede lakenen off maken mach." Rekest van de draperie, 1531, Maart 8. In 1541 worden ook de paarse lakens gestaald; ibid. V, I, 34.

3) Reeds in de 14e eeuw werden de lakens gestaald. Hamaker, Kb. n°. 3, 186 § 2.

4) Bij de instelling van het college werd bepaald, dat de staalmeesters steeds door een der wardeins moesten vergezeld zijn; doch daar bleek, „dat overmits wairderinghe, pairtsen ende andere saken, die die wairdeyns bewaren moeten, dat die een van den wairdeyns niet gheleghen en is, noch ghebueren en mach mitten staelmeesters te moghen ommegaen stalen", werden reeds in September van hetzelfde jaar de staalmeesters bevoegd verklaard alleen te stalen. Drap. Kb. IV, I, 16 en 18. De bezwaren schijnen echter niet sterk gegolden te hebben, daar men reeds twee jaar later tot den ouden regel terugkeert. Ibid. 20 (1457). Eerst in 1541 vervalt de assistentie der wardeins weer.

slechts bij dag mocht gebeuren om het volle licht, daartoe noodig, te hebben: „op een opene licht ende op ene betamelicke plaetse" [1]). Voldoet het laken aan het staal, dan krijgt het een teeken; verft een verver een stuk, dat dit teeken niet ontvangen heeft, nochtans zwart, dan vervalt hij in zware boete en verdere correctie. De gebreken, die de staalmeesters vinden, moeten zij bij de wardeins aangeven.

In 1548 werd het instituut der staalmeesters ten gevolge van den achteruitgang der industrie weer opgeheven, en namen de wardeins hun taak over [2]).

In nauw verband met de keuring der geverfde lakens staat de contrôle over de verfstoffen; zoowel de qualiteits- als de quantiteitsvraag komt hier in aanmerking. Omstreeks 1446 worden een tweetal meekrapkeurders aangesteld, tot wier werkkring het zal behooren alle meekrap, die binnen de stad gevoerd wordt, te bezien, voordat zij binnenshuis gebracht wordt [3]). Doch het bleek wenschelijk deze keuring en die over het verfproces door dezelfde personen te doen verrichten; daarom werden ongeveer 30 jaar later de staalmeesters hiertoe aangewezen [4]), weldra door een der wardeins geassisteerd. In 1544 wordt hun bovendien opgedragen, de hoeveelheid meekrap, die elk verver in huis heeft, op te teekenen, alsmede alle verkoop en vervreemding hiervan [5]). Waarschijnlijk met het doel na te gaan, of elk verver de vereischte hoeveelheid verfstof voor de lakens gebruikte.

Door de opheffing van het staalmeesterschap in 1548 was men in de noodzakelijkheid een nieuwe regeling te maken; er werd thans opnieuw een afzonderlijk keurder aangesteld, die met twee wardeins het onderzoek zal leiden [6]). —

Behalve van de hiertoe aangestelde stedelijke beambten [7]) ondervond de bedrijfspolitie bovendien nog medewerking van de gezworenen der broederschappen, waarvan ons hier die der wevers,

---

1) In 1498 werden zelfs de minimum afmetingen van deze „plaetse" voorgeschreven. Drap. Kb. IV, VII, 26.

2) Drap. Kb. V, I, 45.

3) Drap. Kb. II, VII, 13.

4) Drap. Kb. IV, VII, 23 en 24 (1476); 46.

5) Drap. Kb. V, VI, 25 § 4—6.

6) Aflezing Boek B, fol. 165 (1549); Drap. Kb. VI, VI, 18.

7) Zij worden tezamen wel eens genoemd „die cliene officiën van der stede"; in 1469 kwam de stad over deze en eenige andere mindere ambten in een strijd met de regeering, die ze wilde bezetten. Vgl. Thes. Rek. 1469, fol. 114 en 1470, fol. 36vo. De stad heeft echter dit recht behouden.

vollers, uutreeders en scheriaers interesseeren, voor zoover zij zich met de contrôle bezighielden; hun verdere beteekenis zal bij het vereenigingsleven behandeld worden [1]). Wanneer wij trachten den kring van hun werkzaamheden af te bakenen, dan kunnen wij negatief dit zeggen, dat hun de z.g. „Gewerbeschau", het onderzoek naar de hoedanigheid van het product, niet was opgedragen, indien hiertoe reeds speciale ambtenaren in functie waren; positief, dat zij in het algemeen te letten hebben op de overtredingen, die door de producenten gepleegd worden. — Het oudst zijn de gezworenen der wevers en vollers, die beide reeds in het eerste keurboek voorkomen [2]). Die der wevers waren vier in getal. De vollersgezworenen — eerst twee, later vier, — evenals die der wevers door het gerecht gekozen, hadden recht van toegang in elk huis, zoowel voor als na de dagklok [3]). Ook buiten de werkplaats van den voller gold hun toezicht; in 1541 wordt hun opgedragen, voortaan te onderzoeken, of de lakens door de vollers op de juiste afmetingen aan de ramen zijn geslagen [4]). In de eerste helft der vijftiende eeuw worden ook uit de uutreeders twee gezworenen benoemd; een bewijs, dat omstreeks dezen tijd de apprêtise een nieuw stadium van ontwikkeling was ingetreden; dit maakte het ook noodzakelijk hun aantal later tot vier te verhoogen [5]). Zij hebben het recht op alle plaatsen onderzoek te doen; de uutreeders moeten hun openen „alle doeren, solderen, cameren . . . , dair die gezwoerens begeeren in te gaen ende te besien"; zij hebben bovendien van oudsher toezicht op de „beslegen" (d. i. ingepakte) lakens [6]). — Of de hoofdlieden van de broederschap der droogscheerders een gelijke bevoegdheid hebben, blijkt niet; waarschijnlijk is het echter, dat hun bevoegdheden zich niet zoover uitstrekten, doch beperkt bleven tot het bestuur hunner organisatie; het volledige stilzwijgen van de keuren, anders op dit gebied zoo uitvoerig, mag ons hiertoe wel doen besluiten. En de juistheid dezer meening wordt des te waarschijnlijker, indien wij ons herinneren de bijzondere plaats, die het scheren innam in het technisch proces. Wij wezen er immers reeds op, dat meestal de lakens eerst bij den

---

1) Zie hfdst. VI.
2) Hamaker, Kb. n°. 3, 131 § 6; 130, I § 10 en 185 § 9.
3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 46; Drap. Kb. II, VI, 19.
4) Drap. Kb. V, V, 37.
5) Drap. Kb. I, VIII, 5; III, VII, 5. In 1534 zijn er weer twee (ibid. IV, VIII, 23 § 9).
6) Drap. Kb. IV, VIII, 23 § 10 en 11. Correctie Boek F, fol. 36vo.

verkoop geschoren werden volgens verlangen van den kooper; zij behoorden dus niet meer tot het eigenlijk gebied der draperie, en waren onttrokken aan het toezicht der bedrijfscontrôle.

De reeks van hen, die aan de contrôle deelnamen, is hierbij geëindigd. Uit het voorgaande is te zien, welke belangrijke plaats de wardeins innamen, aan wie elke overtreding moest aangebracht worden. Zij hebben alle draden van dit uitgebreide contrôlesysteem in handen, zij beoordeelen in hoogste instantie, of de lakens door grondstof en zorgvuldige bewerking waardig zijn het zegel van de stad te dragen.

Hoever strekte zich nu de bedrijfscontrôle plaatselijk uit? Van zelf sprekend was het stadsgebied aan haar onderworpen, evenals de vrijheid. Doch ook buiten Leiden waren de ambtenaren werkzaam; zij stelden een voorloopig onderzoek in, verzamelden de feiten, en gaven hiervan kennis aan het gerecht, dat, indien het geval tot zijn competentie stond, optrad. Zoo onderzochten in 1461 de wardeins te Rijnsburg en te Katwijk, of poorters van Leiden daar hun wol deden ploten [1]; in het begin der zestiende eeuw zien wij de gezworenen der weverij te Leiderdorp, om na te gaan, of daar in strijd met de keuren voor Leidsche rekening geweven werd [2]. Doch aan contrôle door de wardeins e. a. mag niet gedacht worden; wanneer wij hen buiten het stadsgebied vinden, is het slechts om na te gaan, of Leidsche poorters handelen in strijd met de keuren; van een algemeen toezicht op het arbeidsproces buiten Leiden is geen sprake [3].

Wij kunnen hierbij afstappen van de bedrijfscontrôle; haar organisatie geeft ons een interessanten blik op het tot in het minutieuse afdalende streven, overtredingen van het voorgeschreven productieproces te voorkomen. De groote ontwikkeling van de industrie in de vijftiende eeuw heeft geen geringe eischen gesteld aan de overheid, meester te blijven op dit terrein; een zoeken en tasten was het gevolg; dikwijls werden colleges in het leven geroepen, die na korten tijd vervangen werden door andere, welke naar de meening der overheid nog beter opgewassen zouden zijn tegen haar taak. De zestiende eeuw ziet een groot aantal van deze weder verdwijnen; de vermindering der jaarlijksche productie maakte ze overbodig; hun functies konden

---

1) Thes. Rek. 1461, fol. 65vo.

2) Correctie Boek G, fol. 23 (1520, Maart 24).

3) Van Ravesteyn, a. w., pag. 152, neemt voor Amsterdam het tegenovergestelde aan.

door de enkele overblijvende ambtenaren gemakkelijk waargenomen worden [1]).

Ook elders is de bedrijfscontrôle te vinden, uitgeoefend door soortgelijke beambten, zij het ook soms onder andere namen of met afwijkende bevoegdheden bekleed. In het algemeen worden zij, evenals te Leiden, door het stadsbestuur benoemd; in een enkele stad, als Schiedam, hebben de belanghebbenden in zooverre daarop wat meer invloed, dat door de drapeniers jaarlijks een voordracht van tien personen aan het gerecht wordt aangeboden, dat hieruit vijf man tot wardeins kiest; doch dit blijkt uitzondering te zijn [2]). Men kan zeggen, dat de stedelijke regeeringen het toezicht op de naleving harer bedrijfsrechtelijke voorschriften aan zich hebben gehouden; zelfs in een stad als Utrecht, waar het gildewezen sterk ontwikkeld was, werden deze beambten niet direct door de gilden gekozen [3]).

In nauw verband met de bedrijfspolitie staan de openbare inrichtingen, die van stadswege opgericht zijn ten dienste van handel en industrie: het wolhuis en het wanthuis en de instellingen, die deze vervangen hebben. Wij kennen deze stedelijke inrichtingen van elders. In Duitschland waren het Gewandhaus, het

1) Hier volge een overzicht der verschillende colleges:

1.	Laatste helft 14e eeuw	—1574 (en later)	4—6—4	wardeins.
2.	,, ,, ,, ,,	—1574 (,,)	2—3—4	printers.
3.	,, ,, ,, ,,	—1574 (,,)	4	weversgezworenen.
4.	,, ,, ,, ,,	—1574 (,,)	2—4	vollersgezworenen.
5.	,, ,, ,, ,,	—± 1400	?	meesters van der paertse.
6.		± 1437—1456	2	ambtenaren om de hoeveelheid wol op te teekenen.
7.		± 1437—1541	2	verkenstekers.
8.		± 1437—1574 (,,)	2—4—2	uutreedersgezworenen.
9.		1442—1444	4	wol „bezienders".
10.		1446—1476	2	meekrapkeurders.
11.		1448—1578	4	upscrivers.
12.		1448—1578	4	vellenschieters.
13.		1455—1548	3	staalmeesters.
14.		1474—1541	2	ofscrivers.
15.		1477—1478	3	wolkeurders.
16.		1549—1559 (?)	1	meekrapkeurder.

In het tijdperk van den hoogsten bloei waren dus een 40-tal beambten met de bedrijfscontrôle belast.

2) Heeringa, a. w., pag. 222 § 1 (1485).

3) Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, II, pag. 214 (§ 1): „In den yersten zel die raet out ende nyewe ordineren ende scicken drie goede mannen tot weerdeyns van deser draperyen, die te regieren, te houden ende te doen houden by hoeren volstaefden eede, sonder yemant daerinne te verscoenen." (1487).

Leinwandhaus, Schuhhaus, Brothaus, Kornhaus, Schlachthaus, Salzhaus en Waidhaus te vinden. In ons land kennen wij naast de twee reeds genoemde o.a. de vleeschhal, het brood- en het gruithuis [1]).

Van de twee te Leiden aanwezige gebouwen ten dienste van de lakennijverheid, het wol- en het wanthuis, valt niet uit te maken, welk van beide het vroegst werd opgericht. Voor het eerst vinden wij het wanthuis in 1366 vermeld [2]); in het oudste keurboek is het de plaats, waar de lakens voor den localen kleinverkoop gebracht werden; hier hadden de wantsnijders hun wantstallen [3]). In iets lateren tijd worden hier tevens de geweven stukken op de paertse gemeten, wat vóór dien in het wolhuis geschiedde [4]). Op het eind der veertiende eeuw is het wanthuis nog in gebruik; dit blijkt uit de posten van uitgave voor herstellingen, die er in 1392 aan verricht worden, en nog in 1400 worden de twee paertsen, daar aanwezig, „gepaveyd" [5]). Kort daarop schijnt het niet meer gebruikt te zijn geworden, althans in 1411 wordt door de stad het erf verkocht, „dair dat oude wanthuus plach te staen" [6]).

Korten tijd verleende toen het wolhuis gastvrijheid aan de wantsnijders [7]), doch in 1413 is het stadhuis de plaats geworden, waar de detailhandel van lakens zich voltrok; het gedeelte, waar de verkoop geschiedde, heette de lakenhalle [8]). Het is mo-

---

1) Een broodhuis o. a. te Tiel; Nijhoff, Gedenkwaardigheden, II, pag. 286, n°. 193 (1371).

2) Zie de Poortersboeken op dat jaar (1365/66), waar als borg voor een nieuwen poorter genoemd wordt „Gherijt Jansz. bi den wanthuus" ('s Zaterdags na St. Agatha, 7 Febr.).

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 129 § 1.

4) Ibid., Kb. n°. 3, 147 § 19 (wolhuis); ibid., 148 § 6 (wanthuis).

5) Thes. Rek. 1392, fol. 26vo: „Item Jacop Coenraetssoen, die tymmerman, van dat hi die plaet weder stac ende twanthuys dicht maecte, ghewrocht anderhalven dach, facit 10 sc." Ibid., fol. 28: „dat wanthuys te verstoppen." (Uit soortgelijke posten blijkt, dat verstoppen de beteekenis heeft van „dekken met riet"; dus geenszins van „dichtmaken"). --

Thes. Rek. 1400, fol. 22vo: „Item van den wanthuys bi den waerdeyns hoer 2 paertsen te paveyen 33 sc. 4 d."

6) Stedeboek, fol. 275vo. Vgl. ook Pleyte, Leiden vóór 300 jaren en thans, pag. 18, en Blok, Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen, pag. 48,

7) Thes. Rek. 1413, fol. 41vo: „Item doe men der wantsniders bancken oversette uten wolhuys int nuwe huys van 5 berkoen, tstic 3 bot; 4 sparren, tstic 4 Berchse grote, ende 1 keperhout 2 bot, facit 29 sc. 9 d."

„Item worden dese stallen weder overgheset om 6 berkoen, tstic 4 bot, enz.. . 5 ℔ 7 sc."

„Item Floris ende Blaeu Jan te effenen int wanthuus ende die aerde uut te draghen 11 sc. 8 d."

Ibid., fol. 44vo: „Item Jan Hughensz. van der Hant ghegheven van den wolhuus, also die wantsniders dairin ghestaen hebben van Sinte Maertijnsdaghe tot des Sonnendaghes Reminiscencie 5 croon, facit 6 ℔ 13 sc. 4 d."

8) De „lakenhalle" wordt het eerst genoemd in Thes. Rek. 1465, fol. 4vo en volgende jaren. Ook elders kwam deze combinatie van raadhuis en koophuis voor; vgl. v. Below, Das

gelijk, dat de oorzaak van deze veranderingen gelegen was in de zich uitbreidende industrie, die in de oude gebouwen te nauw behuisd was. Te waarschijnlijker wordt dit, als wij zien, dat een deel der lakens in het begin der vijftiende eeuw op een geheel andere plaats verkocht worden. Wit en grauw, dus ongeverfd laken, wordt nl. in het vleeschhuis ten verkoop aangeboden. Voor deze ietwat vreemde combinatie van laken- en vleeschhuis valt geen andere verklaring te vinden, dan dat het wanthuis te klein was geworden voor allen, zoodat de soorten van minder waarde elders verkocht moesten worden.

Het wolhuis, waar in den beginne de paertse zich nog bevond, heeft dan waarschijnlijk gediend voor de keuring van de ingevoerde wol en als verkoopplaats daarvan; in 1429 wordt ook dit huis door de stad verkocht [1]).

Als nieuwe opslagplaatsen voor de grondstof worden nu genoemd het stadhuis en eenige gasthuizen [2]), nl. het O. L. Vrouwen- en het St. Katrinen-gasthuis, later ook het St. Barbara- en het St. Jacobs-gasthuis; de twee laatste zijn echter nooit eigenlijke gasthuizen geweest [3]). Hier wordt de wol door de opscrivers (sinds 1456) opgeschreven [4]), en eerst daarna mag zij uit de gasthuizen gevoerd worden. Op het eind der vijftiende eeuw komt het ook

---

ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum, pag. 59. Voor Leiden staat het vast, dat het gebouw eerst voor raadhuis gediend heeft; vgl. Blok, Eene Hollandsche stad, I, pag. 49.

1) „Men wil vercopen twolhuys mitten erve ende mitter ghift toten turfhuys toe..." Schuldsch.- en Verkoop. Boek 1421—1433, fol. 106. — In de jaren tot 1429 vindt men het wolhuis herhaaldelijk genoemd; o.a.: Thes. Rek. 1392, fol. 3 en 25; 1400, fol. 1 en 22; 1413, fol. 2. — In de bronnen worden herhaaldelijk nog andere „huizen" genoemd, doch dit waren geene stedelijke inrichtingen of gebouwen, daar zij aan particulieren toebehoorden; vgl. Kenningb. E, fol. 135vo: „... want Willem voirn. gepant heeft nae inhout zijnre brieven als om 4 gouden Eng. noblen, hem verschenen up dat nuwe wolhuys, den voirs. gasthuys toebehorende..." (1489). Evenzoo Schuldschatt.- en Verkoop. Boek B, 1454, fol. 111: „Men wil vercopen Jan Clais Gerijtszz. huys ende erve, gelegen up die Coepoortsgraft, mitter stege, die daironder gaet, ende mittet weefhuys dairafter angelegen totten voirs. huyse behorende...." Verder ibid. D, fol. 144 (1495); Correctie Boek C, fol. 137 (1485) en Zoenboek 1435—1500, fol. 152vo (1472). Van een stedelijk weefhuis is niets te zien, vgl. echter Blok, a. w., I, pag. 51. — Ook het weedhuis, genoemd in Schuldschatt.- en Verkoop. Boek D, fol. 157 (1496), behoort tot een particulier bedrijf.

2) Hamaker, App. VII, 16 (1432) en 40.

3) Voor het St. Barbara-gasthuis blijkt dit duidelijk uit Kenningb. B, fol. 246vo (1458): Het is geen gasthuis, daar er „gheen zieken noch gesonde luyde en leggen als in anderen gasthuysen..., mar men mach mit groten redenen seggen, dattet is een cappelle ende deelhuys van velle ende wolle, die dair dagelicx gedeelt ende gehantiert worden om profyte, dairtoe dat een persoen geset ende geordineert is by den gasthuysmeesters...." Het St. Jacobs-gasthuis wordt genoemd in Kenningb. D, fol. 309 (1485) en E, fol. 254vo (1491). — Drap. Kb. III, I, 10.

4) Vgl. pag. 159.

voor, dat de wol hier verkocht wordt. De achteruitgang van de industrie deed naar nieuwe middelen omzien, de nijverheid te bevorderen; een dezer middelen was het toelaten van den wolverkoop. In 1489 werd voor het eerst gedurende zekeren termijn aan ieder, die te Calais wol ging halen, toegestaan deze in de gasthuizen te verkoopen. Men hoopte aldus den aanvoer van het ruwmateriaal te bevorderen en door het verlof ieder in de gelegenheid te stellen naar zijn behoefte te koopen. Dat men zich daarbij niet hield aan een principe, dat steeds als zeer gewichtig was beschouwd: de vermijding van tusschenwinsten, kon voor het oogenblik niet zwaar geteld worden; wel haastte men zich, toen in 1493 de slappe tijd eenigszins voorbij was en de gelegenheid zich voordeed, het verlof weer in te trekken. Eerst in 1521 bestond de mogelijkheid weer, in de gasthuizen te verkoopen [1]). Overwogen werd, dat „de neringe van der draperye op dezen tijt zeer sober is, ende dat altehans tcoeren zeer dier is, ende een grote dieren tijt is, ende dat te verduchten is, dat indien daerin niet voirsien en wordt, gescepen is grote armoede te gebueren dese toecomende winter; ... gemerct dat men de zee niet wel en mach gebruycken noch tot Calis reysen, ende dat de lakenen tot soberen pryse staen, ende men oeck niet en weet, hoe men an velle ende wolle geraecken sel"; daarom werd door de vroedschap besloten af te kondigen, dat „om neringe te maecken ende tarme volck etende te houden", zij die tusschen 8 October en Kerstmis naar Calais wilden reizen om vellen of wol te koopen, deze in de gasthuizen zouden mogen verkoopen. Vermoedelijk heeft deze premie voor de wolkoopers niet voldoende gewerkt; de vrijstelling is sinds dien niet herhaald.

Bij den bouw van deze huizen van stadswege gold in de eerste plaats de wensch, de noodige contrôle te kunnen uitoefenen op het economisch leven, zoover het zich daar afspeelde; door concentreering op één plaats werden zoowel de industrie als de handel ten zeerste vergemakkelijkt, terwijl fiscale belangen mede in het spel waren, omdat aldus voor den fiscus de contrôle lichter was. Deze motieven hebben ook elders geleid tot oprichting van soortgelijke „huizen" of „hallen" [2]).

---

1) Vroedsch. Resol. 1489, fol. 260vo; 1490, fol. 289vo; 1491, fol. 299vo en 301vo; 1492, fol. 314; in 1493, fol. 396vo volgde het verbod. — Ibid. 1521, fol. 306vo.

2) Hier volge een opgave van lakenhallen in de verschillende steden. In Holland wordt die te Delft reeds in 1316 genoemd (Hamaker, Graf. Rek. van Holl., I, pag. 39); in 1334 wordt vandaar vermeld het oude en het nuwe wanthuis (ibid., I, pag. 189); in 1332 dat in

III. Het merkenrecht. Een onderzoek naar de geschiedenis van het merkenrecht in ons land dient aan te knoopen aan de rechtsregels, die hieromtrent door de middeleeuwsche stadsregeeringen zijn uitgevaardigd [1]). Nog in de zestiende eeuw is deze materie hoofdzakelijk van stadswege geregeld; algemeene (territoriale) ordonnantiën, die de geheele materie bestrijken, bestaan niet, terwijl die, welke voor een bijzonderen nijverheidstak dit punt regelen, niet talrijk zijn en slechts daar ingrijpen, waar het stedelijk recht voorgegaan was. De stedelijke keuren zijn dus de hoofdbron. Het doel van de merken is om, naast de zooeven behandelde contrôle, voor den kooper als waarborg te dienen voor de soliditeit der waar. Er bestaat echter een wezenlijk onderscheid tusschen het hedendaagsche en vroegere merkenrecht. Heeft het moderne recht het belang op het oog van den producent-verkooper, wien het een subjectief recht geeft op bescherming tegen ieder, die van een volkomen of in hoofdzaak overeenstemmend merk voor dezelfde soort waren gebruik maakt [2]), bij het middeleeuwsche recht zijn de belangen van den kooper doelwit. Bij het laatste staat bescherming van den consument op den voorgrond, in het thans geldende recht

---

den Briel (v. Mieris, Gr. Charterb., II, pag. 529); te 's Gravezande wordt in 1334 een wanthuis gevonden (Hamaker, a. w., I, pag. 184; II, pag. 180); in Haarlem is in 1343 een „halle", waarmee vermoedelijk de lakenhal bedoeld wordt (ibid., II, pag. 228); in 1365 insgelijks een te Gouda (v. Mieris, Gr. Charterb., III, pag. 178), en in 1368 te Hoorn (ibid., III, pag. 222); in 1387 is er een te Dordrecht (Fruin, De oudste rechten der stad Dordrecht enz., I, pag. 246). In de 15e eeuw vindt men er in den Haag (1418, Groot Charterb., IV, pag. 456), in Schiedam (± 1450, Heeringa, a. w., pag. 193; blijkens pag. 295 § 19 maakte de lakenhal een deel uit van het vleeschhuis). Ook Amsterdam heeft in de 15e eeuw haar wanthuis (Breen, a. w., pag. 156 § 267). Buiten Holland zijn te noemen Middelburg, dat al in 1271 een halle heeft (Oorkondenb. van Holl. en Zeel., II, n°. 212), 's Hertogenbosch, waarvan de lakenhal in 1287 genoemd wordt (Sassen, Inventaris, B, pag. 5, n°. 12), Zierikzee, waar reeds in 1318 een wanthalle bestond (Hamaker, Rek. Graf. van Zeeland, I, pag. 106; II, pag. 65 en 244), Reimerswaal heeft er een in 1363; te Aardenburg zijn omstr. het midden der 14e eeuw een wolhuis en een weedhuis (Pirenne, Recueil de Docum. etc., I, pag. 54). Verder kunnen genoemd worden Utrecht (1309, de Geer van Oudegein, Het oude Trecht, pag. 143, noot 2), Deventer (1337, Cameraars-Rekeningen, I, pag. 9), Nijmegen (1389, Krom en Pols, Stadrechten v. Nijmegen, II, pag. 216), Breda (1355, van Goor, Beschrijvinge der lande ende stadt van Breda, pag. 462), Tiel (1447, van Veen, Rechtsbr. der stad Tiel, pag. 19). Arnhem bouwde in 1418 een nieuwe lakenhal, daar de oude te klein was geworden (Nijhoff, Gedenkwaardigheden, III, pag. CLXI). Over de oude vindt men een bericht bij v. Hasselt (Arnhemsche Oudheden, IV, pag. 49) uit het jaar 1356. Verder Groningen (1446, Feith, Oldermansboek, pag. 33). In Roermond wordt in het jaar 1347 een wanthuis vermeld (Sivré, Inventaris van het Oud Archief der gemeente Roermond, pag. 46); in Sittard voor het jaar 1401 (Jansen, Inventaris, n°. 55).

1) De enkele dissertaties en monographieën over het merkenrecht bevatten niets over de geschiedenis ervan.

2) Vgl. onze Wet, houdende bepalingen op de fabrieks- en handelsmerken van 30 Sept. 1893, Stbl. n°. 146, gewijz. bij de W. van 30 Dec. 1904, Stbl. 284, en de Conventie van 1883.

worden de rechten van den producent of handelaar beschermd. Ook op dit punt uit zich dus het prophylactische streven der middeleeuwen, waar contrôle tot waarborg van de goede qualiteit der producten zoozeer op den voorgrond stond. Daarom eischt dit onderwerp aan het einde van dit hoofdstuk in het kort eene behandeling.

De middeleeuwsche merken zijn al naar hun aard weer onder te verdeelen, en het is de verdienste van Eberstadt, dat hij voor de verschillende categorieën van het vroegere merkenrecht een terminologie heeft trachten te scheppen [1]).

De voor ons in aanmerking komende onderscheidingen zijn de volgende: 1e de teekens, die dienen om een bepaalde waar aan te wijzen ter onderscheiding van andere (Stückzeichen) en 2e de verkeersmerken, die bepaalde eigenschappen der waar in het verkeer aanduiden (Verkehrszeichen).

In de industrie zoowel als in den handel komen de Stückzeichen voor, doch talrijk zijn zij niet; te Leiden worden zij niet vroeger vermeld dan in het begin der vijftiende eeuw, al zijn zij vermoedelijk ouder. In de nijverheid wordt het eerst zulk een teeken genoemd voor de wardeins, indien deze tevens drapenieren; zij moeten de lakens, die zij reeden, op de eerste rij der ramen aanslaan en met hun merk teekenen, opdat „men bekennen mach, dattet zijn is" [2]). Een dergelijk merk, dat dient om de hun toebehoorende stukken te kunnen herkennen, hebben later alle drapeniers [3]); een noodzakelijkheid ook om verwisseling te voorkomen, als de lakens buiten het huis van den ondernemer een bewerking ondergaan; daarom is o. a. voorgeschreven, dat elk uutreeder de merken — en nopteekens — van zijn „kollanten" noteeren moet op een bord [4]). Ook hun materialen bij de ramen moeten met deze teekens voorzien zijn [5]). Voor den handel wordt door een keur bepaald, dat

---

1) Eberstadt, Das französ. Gewerberecht enz., pag, 186—226. Vgl. ook Gierke, Deutsches Privatrecht, I, pag. 726 v.

2) Hamaker, App. VII, 2.

3) Drap. Kb. III, VII, 12.

4) Vgl. Kenningboek B, fol. 268vo (1458): „Aldus soe wysen scepenen: alsoe sy bevinden, dat Vranc Jacopsz. geen kollant en is tot Florijs Heermalens des uutreders huys, noch hy in der uutrederye geen nopteyken noch merck in den bort en heeft, dair alle des kollants merken ende nopteykenen in geteykent zijn, dairby dat men alle die kollants weten ende kennen mach, die tot des uutreders huys uutreden ende hoir lakenen dair brengen om te bereden, ende of dair enige schade geschiede, wairby men een ygelic weten mach, wie die kollants zijn, ende die voirs. Vranc dair geen lakenen als kollant gebrocht en heeft, dat dairomme die voirs. borgen van Vrancken voirs. eysche tot hore ontscoude comen ende quyt, vry ende quyt wesen sullen...."

5) Drap. Kb. II, III, 34; V, III, 25.

op elken zak wol te Calais gekocht, het merk van den verkooper moet gesteld zijn; aldus wilde men zekerheid verkrijgen, dat de grondstof inderdaad van een koopman uit den stapel gekocht was [1]).

De verkeersteekens zijn talrijker en spelen een gewichtige rol in het maatschappelijk leven; het merkenrecht heeft voornamelijk hen tot object [2]). Zij zijn te onderscheiden in drie onderafdeelingen: a. de meestermerken (Haftungszeichen), b. de contrôleteekens (Prüfungszeichen) en c. de herkomstteekens (Herkunftszeichen).

a. De meestermerken, in het algemeen door den meester zelf op het product gesteld, worden in de lakenindustrie door den loonarbeider in het goed aangebracht; de wever moet het teeken — nopteeken geheeten — van den drapenier, voor wien hij werkt, in het laken weven; nauwkeuriger uitgedrukt zou men het hier dus ondernemersteeken kunnen noemen, doch in wezen verschilt het niet van het meesterteeken in het algemeen [3]). Het doel is, dat de eigenaar van het nopteeken steeds aangesproken kan worden wegens fouten, in het laken ontdekt, of overtreding van de voorschriften. Het verschilt dus volkomen van de moderne fabrieks- en handelsmerken [4]). De verplichting bestaat voor ieder ondernemer, dit merk in een stedelijk register te doen opteekenen, met zijn naam daarachter [5]).

Het nopteeken moet door den wever in het goed geweven worden van linnen draden, op het einde van het stuk [6]); het mag in geen weefsel ontbreken. Hierdoor kon elke overtreding opgespoord worden; ook die, welke ten doel hadden het voorgeschreven productie-maximum te ontduiken. In de Correctieboeken zijn talrijke aanwijzingen te vinden, die doen zien op welke wijze

1) Drap. Kb. I, II, 16 § 2: „ende die sack sel geteykent wesen mit des coopmans merck."

2) G. des Marez, L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle, Bruxelles, 1904, behandelt op pag. 281—295 slechts de verkeersmerken.

3) Voor de wevers, vollers en uutreeders bestaan dus geen meesterteekens. Evenmin voor de ververs; eerst in de 17e eeuw wordt hun de verplichting opgelegd, de geverfde stukken te merken.

4) In onze literatuur wordt het meesterteeken nog steeds met het fabrieksmerk gelijk gesteld. — In het Midd. Nederl. Wdbk. wordt nopteeken verklaard als „een zichtbaar teeken dat een stuk laken „genopt" is, de bewerking van het noppen heeft ondergaan." Het wordt hier dus opgevat als een contrôleteeken, wat het nopteeken echter niet was.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 168 § 1; App. VII, 7. — Drap. Kb. I, III, 2.

6) Drap. Kb. II, III, 1. — Het nopteeken wordt een enkel maal ook voor onderteekening van een acte gebruikt; vgl. Kenningb. C, fol. 292 (1469): „Noch seyt Claes voirs., dat hy een cedel heeft van Beatrijs voirs., geteykent mit hoirs selfs noopteyken, twelc een geloeflike kennesse is onder den coopluyden, ende dat men in den comensceppe dairvoir gheen ontschoude sculdich en is te doen, noch verclaringe dairan te hebben, als die dagen van betalinge dairof verschenen zijn...."

velen hun aansprakelijkheid van zich af trachtten te schuiven; men zocht door nabootsing van eens anders nopteeken de keuren en het toezicht te ontduiken. Wie b. v. meer lakens wilde reeden dan geoorloofd was, deed in zijn stukken een vreemd nopteeken weven; door de opscrivers op de paertse werd het laken dan niet op zijn naam genoteerd. Vandaar dat de stad reeds vroeg behoefte gevoelde dit tegen te gaan; als speciaal delict werd het namaken van eens anders nopteeken strafbaar gesteld [1]). Anderzijds werd om oneerlijke praktijken van de stedelijke beambten tegen te gaan verordend, dat op de paertse de nopteekens bedekt moesten zijn; aldus werd bevoordeeling van den een boven den ander uitgesloten [2]).

b. Het contrôlemerk waarborgt in het algemeen de plaatsgevonden keuring; het is voor de buitenwereld het bewijs, dat het weefsel de contrôle gepasseerd is. Voor den kooper is het dus een teeken, dat het laken de veronderstelde qualiteit bezit. Als zoodanig is het 't belangrijkste der merken.

De meening is uitgesproken, dat de afzonderlijke meester (of ondernemer) in het middeleeuwsche handelsverkeer buiten zijn stad geheel verdwijnt; de kooper zou in 't algemeen slechts het product van een geheele stad kennen. Men grondt deze zienswijze hierop, dat in elke stad slechts bepaalde soorten lakens vervaardigd worden, door verordeningen vastgesteld, en die dus voor ieder meester dezelfde zijn; door de strenge contrôle worden bovendien minderwaardige soorten geweerd; voor den kooper

---

1) „Item alsoe Jan Mertijnsz. een ongherechtich nopteiken geleit heeft an een onnutte laken, dat Jan Mertijnsz. toebehoirt, dat scalkernye is in der draperye, hiervoir sel Jan Mertijnsz. doen verwercken an der stede vesten...., achte duysent stiens enz." Correctie Boek A, fol. 27 (1434); vgl. nog ibid. B, fol. 33 (1450), 89vo (1456), 110vo (1458) en verder passim.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 168 § 1: „opdat die meesters van der paertsen niet en sellen moghen kennen enich onderscheyt, wes die laken sien..."

Naast de textielindustrie schijnt in Leiden de metaalnijverheid het eerst het meesterteeken gekend te hebben; vooral bij de tinnegieters komt het veelvuldig voor: „Die scout mitten achte scepenen hebben eendrachteliken gekuert, dat voirtan geen tynnemaker, die poirter te Leyden is, enige cannen vercopen noch uutgeven en sellen, dair men bier of wijn binnen Leyden in halen sel, die en sellen geijct wesen ende mit sinen besceideliken, kenliken teyken geteykent wesen, soedat men bekennen mach, wie die cannen gemaict of uutgegeven hadde..." (Hamaker, Kb. 1450, V, 19 § 3). In plaats van hun eigen merk mochten zij ook het stadsmerk op de kannen slaan; vgl. ook de overtreding in Correctie Boek A, fol. 120 (1441). — Voor Utrecht zie Overvoorde en Joosting, De gilden van Utrecht, I, pag. CXIX, waar voor de wolwevers (juister: drapeniers), tinnegieters, messenmakers en goudsmeden meesterteekens genoemd worden. — Voor Florence zegt Doren, a. w., pag. 100 (noot 1), dat in de wolindustrie geen sporen te vinden zijn, dat de ondernemers de verplichting hadden hun producten met een persoonlijk merk te voorzien.

bestaat dus slechts een in doorsnee gelijkwaardig product. Ook voor Leiden gelooven wij deze stelling te kunnen aannemen; er is geen enkele aanwijzing in de bronnen te vinden, die van het tegendeel getuigt. *Leidsche* lakens, niet stukken van dezen of genen ondernemer werden gevraagd. Bij deze verhoudingen is het begrijpelijk, van welk gewicht de stedelijke contrôlemerken waren [1]).

Reeds in het oudste keurboek wordt de zegeling genoemd; de lakens, die de vereischte lengte hebben en aan de keuring voldoen, worden op de ramen van een groot zegel voorzien [2]); geen lakens mogen van de ramen genomen worden, voordat zij hun teeken van de wardeins ontvangen hebben; evenmin mag dit ontbreken bij hun uitvoer [3]). Opdat ook bij detailverkoop de koopers zich zullen kunnen overtuigen, dat de keuring geschied is, wordt bepaald, dat het eind, waar de looden zich bevinden, het laatst aangesneden moet worden [4]).

De voortdurende klachten der Leidenaars over den namaak van hun zegel in de vijftiende eeuw en later bewijzen, van hoe groote waarde de concurrenten het Leidsche merk achtten; zoowel in binnen- als in buitenland bezondigde men zich aan dit bedrog, maar ook in de stad zelf is hierin veel gefraudeerd [5]). In de zestiende eeuw is er van de nabijgelegen landen geen, waar niet de Leidsche looden op de een of andere wijze „gecon-

1) Eberstadt, a. w., pag. 204, schrijft: „Im Verkehr nach aussen verschwindet der einzelne Meister des Tuchergewerbes nahezu vollständig." Doren, a. w., pag. 203 (noot 1), wijst er echter op, dat deze uitspraak voor Florence niet geheel opgaat. Daar noteerde het Calimalagilde van ingevoerde lakens zoowel de plaats van herkomst als den naam van den vervaardiger.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 12 en 151 § 1.

3) Ibid., Kb. 1406, VII, 55. — Drap. Kb. III, II, 20. Ibid. V, III, 40 (1557) meldt overtredingen hiervan; vgl. ook Correctie Boek C, fol. 125 (1484) en D, fol. 38vo (1491).

4) Hamaker, Kb. 1406, VII, 58: „Ende alle laken, die si buten vercopen, dair sullen si die enden, dair der stede zeghel an is, laetste of bi hem hebben, om te weten, dat die laken gezeghelt zijn" (1402); vgl. Drap. Kb. V, III, 17: „ende men sal gehouden wesen alle laeckenen an te snyden, zulcx dat tloet van zyne waerderinge altijts tlaetste eynde blyven sal om zijn waerderinge daerby te bekennen."

5) Vgl. pag. 98. — Het bedrog in Leiden zelf was zeer groot; de Correctie Boeken zijn vol van dergelijke strafbare feiten. Drap. Kb. I, III, 14 verbiedt het aannaaien van looden; alleen de daartoe aangestelde beambten mogen deze aan de stukken hechten: „Item als die wairdeyns ommegaen wairderen ende sy an yemens laken die lodekijns vinden benayt, dat laken en sal men up dien daeh niet wairderen." Vgl. verder o. a. Correctie Boek A, fol. 16 (1434), 191 (1446); B, fol. 244 (1473), 245vo (1473), 265 (1476), 275vo (1477); C, fol. 20 (1478), 44vo (1479), 55vo (1480), 82 (1482), 96vo (1483), 100vo, 102vo, 103, 103vo, 104vo, 105, 108vo, 109, 110 (1483), 114vo, 116vo, 123vo, 125vo (1484), 142vo, 146vo (1485), 152, 152vo, 153, 153vo (1486) enz.

terfeyt", nagemaakt, werden. Reeds in het jaar 1461 moest Leiden tegen Amsterdam optreden, toen haar poorters op eigen gezag Leidsche lakens met het groote zegel voorzagen [1]). Doch afdoende middelen bestonden niet tegen dit euvel, waartegen voorziening eerst mogelijk was in een tijd van internationale volkenrechtelijke regeling.

Het hier genoemde groote lood gold echter niet voor alle lakensoorten; slechts de voorwollen lakens ontvingen met nog twee kleine looden dit zegel. De andere soorten krijgen alleen kleine looden, de anderde wollen lakens drie looden, de lakens van derde wol twee [2]). Wij hebben hier dus een geval, dat in een stad twee van elkaar verschillende looden, z.g. „Qualitätssiegel" bestaan, die al naar de qualiteit der lakens hieraan bevestigd worden.

In overeenstemming met de herhaalde keuring, die het stuk onderging voor het in het verkeer werd opgenomen, werden bij de meeste tusschentijdsche keuringen weer bijzondere looden gegeven. Zulke „Zwischenstempelungen" komen voor bij het printen op het weefgetouw, op de paertse wegens het weven, wieden en vollen. Ook het verfproces kende ze; reeds vroeg was bepaald, dat lakens, die „moreyt" moesten geverfd worden, eerst door de wardeins met een lood zouden gezegeld worden [3]); sinds 1455, toen het college der staalmeesters ingesteld werd, moest door dezen aan elk laken, dat op het staal onderzocht was, een bijzonder staallood gehecht worden; ververs, die stukken, hiermede niet geteekend, zwart willen verven, zullen van elk half laken vijf pond verbeuren en aan hun meesterknecht zal een jaar lang de uitoefening van het bedrijf verboden zijn [4]).

Daarnaast komen nog andere looden voor; in sommige gevallen worden ook lakens, die niet geheel aan de voorschriften voldoen, gezegeld; zoo ontvangen b. v. stukken, die op de ramen eenigszins te kort bevonden, doch overigens van goede qualiteit zijn, een klein zegel; hier kunnen wij dus spreken van een „minderwaardigheidsteeken." Een ander geval, waarin een dergelijk

1) Thes. Rek. 1460, fol. 120: „Item want in heymelycheyt enige maren ghingen bynnen Amsterdamme van die Leydsche clienlode lakenen by enige poorteren van Amsterdamme bezegelde lakenen mitten groten lode van Leyden gemaect souden wesen ..."

2) Hamaker, Kb. 1406, VII, 55 (1406). Ibid. 28 en App. VII, 20, krijgen de beste (puik) lakens zelfs twee groote looden. De anderde wollen lakens, die alleen kleine looden ontvingen, heetten „clienlode" lakens. Koppmann, Hanse-Recesse, VI, n°. 337 § 25.

3) Kb. n°. 3, 147 § 19. Ook Drap. Kb. I, III, 24 geeft een voorbeeld.

4) Drap. Kb. IV, I, 16. — Correctie Boek D, fol. 33 (1491).

teeken verleend wordt, is, wanneer lakens van een bepaalde qualiteit de vereischte breedte niet kunnen verkrijgen; ook dan wordt hun „een sonderlinghe loot" gegeven, om dat te doen zien en tevens te doen uitkomen, dat het nochtans Leidsche lakens zijn [1]). Lakens, die geheel onvoldoende zijn, mogen geen lood ontvangen. Een andere wijze om de minderwaardigheid van lakens kenbaar te maken bestond hierin, dat men in het stuk een snede gaf, zooals met de „verubetten" gebeurde, of dat men de haakgarens of lijsten afscheurde. Zoo werden van stukken, die te kort of slecht geweven zijn, de beide haakgarens afgenomen; sinds 1396 wordt bovendien een der lijsten verwijderd [2]). Een nog sterker wijze van afkeuring geeft een andere — en oudere — keur: indien bij het paertsen het laken niet voldoet, zullen de wardeins het in drie stukken van gelijke lengte snijden; uiteraard boetten deze lakens veel van hun verkoopswaarde in. In enkele gevallen werd het geheele weefsel verbrand, b.v. indien daarin gekaarde wol, gareneinden of knipsel [3]) verwerkt was.

De vorm van het zegel was het stadswapen, het zegel van den graaf en een opschrift. Uit den aard der zaak was men huiverig over te gaan tot het in gebruik nemen van een nieuw merkteeken, waar het oude in het handelsverkeer overal bekend was; slechts zelden is dit dan ook gebeurd. Doch de eerste maal, in het jaar 1420, was het meer dan een verandering van vorm; de wijziging had ook een politieke beteekenis. Als bewijs van de macht, die de burggraaf te Leiden uitoefende, werden de Leidsche lakens oudtijds met zijn wapen gezegeld; na de inname der stad in 1420 door Jan van Beieren werd in het verdrag tusschen dezen en de stad ook de bepaling opgenomen, dat de Leidsche lakens in het vervolg met zijn zegel en met het stadszegel zouden voorzien worden. Hier treedt dus voor het eerst — nadat de regeeringsmacht van den burggraaf vernietigd was [4]) — de stad met haar eigen wapen in het handelsverkeer op. Te Brugge, Antwerpen en elders, waar men de markten bezocht, zou men den kooplieden dit melden, „opdat die lakenen te bet by hoiren waerde blyven" [5]).

De tweede verandering was van minder ingrijpenden aard.

---

1) Hamaker, Kb. 1406, VII, 27, 28, 29 en 30.

2) Ibid., Kb. n°. 3, 168 § 3; 183.

3) Ibid., Kb. n°. 3, 128 § 16 en 22; App. VII, 50.

4) Zie Blok, Eene Holl. stad in de middeleeuwen, pag. 142.

5) Groot Charterboek, IV, pag. 553; ook opgenomen in Luzac, Hollands Rijkdom, I, Bijlage P, pag. 95. — Vgl. nog Von der Ropp, Hanse-Recesse, V, n°. 119.

Toen werd, uit overweging dat bij de Spaansche, Fransche en Italiaansche kooplieden de Leidsche lakens zeer gezocht waren, besloten het groote zegel van dezelfde afmetingen te maken als dat der vreemdelingen, daar men meende, dat dit den afzet zou bevorderen. Blijkbaar waren de consumenten, aan wie de genoemde kooplieden de lakens weer verkochten, eerder tot koopen geneigd, indien het contrôlemerk duidelijk in het oog viel [1]). Ook ditmaal werd hiervan mededeeling aan den handel gedaan.

c. Een derde groep vormen de oorsprongsteekens, die den kooper een aanwijzing kunnen geven, van welke stad hij een product koopt. Het zijn geen looden e. d. teekens als bij de voorgaande categorieën, doch zekere kenmerken van het laken zelf. Als zoodanig kunnen beschouwd worden de lengte en breedte van het stuk, de lijsten en de haakgarens. Zeker zijn dit aanwijzingen omtrent de plaats der herkomst; wij hebben er reeds vroeger op gewezen, hoe elke stad haar eigen lengte en breedte had; doch men gaat te ver, indien men met Eberstadt aanneemt, dat deze aan iedere stad eigene bijzonderheden alléén ter onderscheiding dienden. Zoo hebben de zelfkanten en haakgarens zeker in de eerste plaats hun ontstaan te danken aan technische overwegingen. Ook in de vaststelling der lengte- en breedte-afmetingen zal men voornamelijk als doel een vergemakkelijking van het verkeer moeten zien, daar nameting bij den verkoop overbodig gemaakt werd [2]). Eerst in de tweede plaats hebben dus deze kenmerken de functie, oorsprongsteekens te zijn. Met deze restrictie kunnen wij echter meegaan met hen, die hierin teekens van herkomst willen zien. Het was niet van belang ontbloot, te weten van welke plaats een laken afkomstig was; op zijn

1) Vroedsch. Resol. 1535, April 14, fol. 1: „... alsdat die Spangaerts, Franchoysen, Ytalianen ende andere nacien zeer geaffecteert worden om onse laeckenen te coepen meer dan tot andere tyden, ende beter gadinge dairinne souden hebben dan in andere laeckenen deser lande, zoe verde tgroote segel van onse laeckenen zoe groot ende notabel gemaect waer gelijck hoerluyder zegelen, want zyluyden alsdan onse laeckenen veel meer ende beter souden weeten te vercopen ende te slyten, dan zy nu ter tijt weeten te doen; soedat mijn heeren van den gerechte hierup mitten wairdeyns ende eenige van de notabelste der draperye hebben gecommuniceert, die tzelfde wel soude goetduncken zulcx te doen, zoe en hebben nochtans mijn heeren van den gerechte tzelfde niet begeert om doen buyten consent, advijs ende goetduncken van mijn heeren van de vroescepe, zoe zy moegen verstaen ende weeten, dat niet goet en is lichtelick een zegel te veranderen, omme die periculen, die dairuuyt zouden moegen gebueren, want eenige souden moegen peynsen ende overdencken, uuyt wat zaecke ende wairomme tzelfde zulcx verandert zoude moegen wesen ..." Zie ook ibid. 1539, fol. 60 en 1551, fol. 49vo; beide malen zijn de zegels nog veranderd. Ook Thes. Rek. 1469, fol. 123 schijnt op een verandering van de zegels te wijzen.

2) Zie hierover pag. 94^{v}.

verkoopprijs had dit grooten invloed. Door hun lengte werden de weefsels der verschillende steden gemakkelijk herkend; het aantal lijstdraden, hun kleur en die der haakgarens, waren even zoovele aanwijzingen; van de „voude", die de uutreeders in het laken persten, kan hetzelfde gezegd worden [1]). — In het algemeen gold als plicht van den verkooper duidelijk aan te geven, vanwaar het laken kwam. In het stadrecht van Leeuwarden, welke stad zelf geen draperie had, vinden we hiervan een duidelijk voorbeeld in de volgende keur: „Item, die coopluyden gheenerleye laeckenen, worsteynen ende sayen toe vercoopen, tenzy dat ze elck stuck ofte prijs zijn rechte naem gheven, in wat lande, stede ofte plaets dattet selve laecken gemaect is, by pena des laeckens te verboeren van tgeene vercoft is" [2]). —

De regeling van deze materie is in de verschillende steden ongeveer dezelfde; het onderscheid tusschen „Stückzeichen" en „Verkehrszeichen" is ook daar aanwezig. Deze laatste vertoonen, wat niet te verwonderen is, eenige kleine verschilpunten met die van Leiden, maar overal wordt toch met een groot lood gezegeld.

De landsregeering, die zich vooral in de zestiende eeuw niet onthield van het uitvaardigen van ordonnantiën of plakkaten, die de nijverheid betroffen, heeft ook het merkenrecht een enkel maal haar aandacht geschonken. In verschillende plakkaten door Karel V gegeven, waarin bepaalde takken van industrie algemeen geregeld werden, is dit recht, voor zoover het dien tak raakte, behandeld. Zoo voor de goudsmeden en lijndraaiers, doch bij de textielindustrie heeft de landsregeering nooit ingegrepen; hier is de regeling van het merkenrecht geheel in handen gelaten van de stedelijke overheid [3]).

IV. De rechtspraak in bedrijfszaken. De jurisdictie in geval van overtreding der bedrijfskeuren was in handen van het gerecht; in dit opzicht bestond er met de overtredingen van de overige keuren geen verschil in berechting. Van een gilderechtspraak was geen kwestie; op aanbrengen van de wardeins werd de zaak

---

1) Vgl. hiervoor hfdst. II, pag. 66.

2) Telting, De Friesche stadrechten: Stadrecht van Leeuwarden, Boek VI, art. 129, pag. 256 (O. Vad. Rsbr., I, 5).

3) Zie De Meester, Karel V en zijne Plakkaten: N. Bijdr. v. Rechtsgel. en Wetgeving, 1855. — Placaet op 't stuck van de Goutsmeden, a°. 1502 en 1551. Groot Placaet-Boeck, I, pag. 2718 en 2729. — Placaten, beroerende de Lijndrayerye, a°. 1556 en 1579; ibid., II, pag. 2073.

door schout, burgemeesters en schepenen behandeld [1]). Wij behoeven daarom hierop niet verder in te gaan, en kunnen verwijzen naar de literatuur, die bestaat over de Leidsche strafrechtspleging in het algemeen [2]). Daarentegen willen wij hier op een afwijking in het materieele strafrecht wijzen, die met ons onderwerp in nauw verband staat.

Het is zeker verwonderlijk, dat in de literatuur het privilege van 12 October 1434, door de stad van den graaf verkregen, zoo weinig de aandacht heeft getrokken. Het jaar 1434 was uiterst vruchtbaar wat betreft de organisatie van het strafrecht, en een privilege slechts eenige maanden ouder dan het door mij genoemde, heeft terecht de appreciatie gevonden, die het verdiende; zijn gewicht ontleende het hieraan, dat het de stad in de gelegenheid stelde zich aan de hooge jurisdictie van den baljuw te onttrekken. Kort daarop verwierf de stad het andere privilege, waarover wij hier wenschen te spreken [3]). Het berust op de overweging, dat de stad te niet zal gaan wegens het bedrog in de bereiding der Leidsche lakens, „in welcker draperyen die voirs. personen grote valscheit plegen, overmits dat sy Schotse ende andere wolle heymelic gebruyken boven hoiren ceuren ende statuten, ende die mengen onder der Engelscher wolle"; daarom zullen de wardeins, indien zij „yemende konden bevinden, die valscheit off scalkernye dede in der nerynge van der draperyen voirs. off deden doen", dezen aanbrengen bij den schout, die hem zal „corrigieren mit sulker correxien" als de burgemeesters en schepenen bevelen zullen, en die dus de straf zal ten uitvoer leggen. Het is de vraag, of hier van iets nieuws sprake is. Overtredingen van de draperiekeuren komen ook vóór het jaar 1434 voor; de keurboeken leveren daarvoor bewijzen te over; men heeft daarom in dit privilege slechts willen zien een regeling van bestaande toestanden, en het hoogstens als een bewijs opgevat, dat omstreeks dezen tijd het bedrog in de lakens zeer toegenomen was. Toch schijnt het ons toe, dat het charter iets anders zegt. Bestudeert men de keuren van vóór 1434, dan ziet men, dat op

1) In Amsterdam was, al naar de boeten tot 5 ℔ of hooger gingen, de berechting in handen van de wardeins of van het gerecht: „Item, alle zaken der draperye voirscreven roerende, dair die bueten af sijn vijf pont of dair beneden, dat zullen die wairdeyns beprueven ende corrigieren sonder yemants toesegghen." Breen, a. w., pag. 48 § 2.

2) Fruin, Een Hollandsche stad in de Middeneeuwen (Verspr. Geschr. I); Blok, a. w., pag. 214 v.

3) Privilege Boek A, fol. 97; ook afgedrukt in Groot Charterboek, IV, pag. 1054; vgl. ook de posten, voorkomende in Thes. Rek. 1434, fol. 74 en 74vo.

de overtreding daarvan verschillende straffen — soms zelfs vrij hooge — zijn gesteld; zoo is de meest voorkomende en voornaamste straf de boete, in hoogte varieerend naar de zwaarte der vergrijpen, die zij bedreigt; daarnaast komen voor verbranding van het laken, verbeurdverklaring en verbanning uit de stad. Doch al bestaat er onderscheid in straf, dogmatisch is er tusschen de verschillende vergrijpen geen verschil; alle zijn het politie-overtredingen. Het privilege van 1434 heeft hierin verandering gebracht; het voert een nieuw rechtsbegrip in, dat van bedrog, in het algemeen bedriegelijke overtreding der bedrijfskeuren; de hierboven aangehaalde termen „valscheyt" en „schalkernye" geven dit begrip weer. Voortaan kende men dus twee groepen van strafbare feiten, de lichte politie-overtredingen en de zwaardere vergrijpen, waarbij bedriegelijk opzet in het spel was. De terminologie staat voor deze laatste groep niet vast; naast de reeds genoemde vindt men nog gebruikt uitdrukkingen als „scalke vonden", „argelist", „loesheyt", „boverye" of „subtijlheit" [1]).

De voornaamste „correcties" voor deze soort misdrijven zijn veroordeeling tot het doen verwerken van een zeker getal steenen aan den stadsmuur — vervangbaar door een geldsom —, verbanning, verbranding van het laken, het verlies van poortrecht, het verbod van nering, aan de kaak staan en het doen van een bedevaart. Als bedevaartplaatsen komen voor Noordwijk, 's Gravezande, den Bosch, Bergen, Amersfoort, Aardenburg, Halle, Bazel, Keulen, Rome, Wilsenack, Eenzeel en St. Jacops in Galicië [2]). Ook lijfstraffen worden een zeer enkele maal genoemd [3]). Eveneens wordt boete opgelegd, doch nooit als enkele straf [4]). — Het

---

1) De Leidsche Correctie Boeken beginnen met het jaar 1434.

2) Zie voor de plaatsen, waarheen in het algemeen bedevaarten ondernomen werden tusschen de jaren 1370—1435: Mr. J. C. Overvoorde, Eenige aanteekeningen over bedevaart als straf (Nederl. Archief voor kerkgeschiedenis, IV, pag. 298 v.). De gegevens zijn aan de Zoenboeken ontleend, niet aan de Correctie Boeken, die van later datum zijn. —

Als straf wordt ook vermeld het blootshoofds volgen van een processie, met een stok met wol in de hand.

3) Correctie Boek A, fol. 206: „hiervoir sel Kerstijn voirs. uptie kaeck staen, totdat die clock een slaet, ende dan sel men hoir rechteroir ofsnyden; ende dat gedaen wesende, soe sel sy huyden binnen sdages sonneschijn uter stede van Leyden ende morgen uter bailiuscip van Rijnlant, uter Hage ende uut Hage-ambocht, ende dairuut bliven hondert jair ende enen dach, up hoir lijf." (1446).

4) Men zie b.v. de volgende keur (Drap. Kb. I, III, 17): „Item wair enich drapeniere, die sijn laken reckede of dede recken van synen volre of van yement anders, an die lancte of an die breet, dat die wairdeyns consten bevinden mitter wairheyt, die dat laken sijn wair, die verbuerde 5 ℔, of die dat laken reckede, die verbuerde mede 5 ℔, ende dairtoe gecorrigeert te wesen by den meesten ommeseggen van den gerechte, wantet grote scalkernye

staat in al deze gevallen het gerecht vrij, de straf op te leggen, die het goed dunkt.

Reeds in een enkele keur vóór het jaar 1434 vinden wij dit begrip van bedriegelijk handelen terug; het blijkt dus, dat het privilege van 1434 een algemeene onderscheiding maakte, die niet meer volkomen onbekend was te Leiden. Zoo lezen wij in keurboek 1406, VII, 34: „Item wat lakene men vindt te cort ghecrompen na den beloep, dattet ghemeten is in der pairtsen, dat sel wesen tot sgherechts correxie sonder boete te ghelden; want dat scalke vonden sijn, die men tot ghenen boete en vint te setten." Hier wordt dus het feit zoo zwaar geoordeeld, dat boete niet voldoende geacht en er een correctioneele straf op gesteld wordt. Eenzelfde gedachte is te vinden in een keur, die vermoedelijk omstreeks het jaar 1434 gepubliceerd is, en die ik hier eveneens geheel afdruk: „Item so wie in enigen punten der drapery roerende, scalkerny of arghelist dede jeghen den cueren van der draperi, dat selt gherecht corrigieren bi den meesten ommeseggen boven den boeten, die dairtoe staen, bi aenbrenc van den wairdeyns" [1]).

Deze arbitraire correcties werden uitgesproken „by den meesten ommeseggen van den gerechte", de meerderheid besliste dus [2]). Binnen veertien dagen nadat de wardeins de breuken bij het gerecht aangebracht hadden, moesten deze berecht worden; is dit niet geschied, dan zullen de wardeins noch de lakens op de ramen wardeeren, noch ze paertsen, totdat de correctie is uitgesproken [3]). Een verjaringstermijn van een jaar en zes weken geldt voor de strafvervolging [4]).

Nu eenmaal deze onderscheiding tusschen de verschillende overtredingen vastgesteld is, blijkt zij van meer dan locaal belang te zijn; ook elders nl. kende men haar en heeft men haar doorge-

---

in der draperye is." Hierop slaat de volgende correctie: „Item also bi den wairdeins bevonden is, dat Heynric Paedzenz. laken gerect is bi Pieter Pietersz., sinen volre, of bi sinen knapen, dat scalkernye is in der drapery, hiervoir sel Pieter Pietersz. voirs. doen verwercken, dairt him van den poortmeesters ghewijst zel worden, vier duysent stiens twisken dit ende den eersten dach van April naestcomende; dit sel men verborgen huden binnen sdages sonneschijn. Dit sel wesen behoudelic die here sijn bueten." Correctie Boek A, fol. 46 (1435, Nov. 3).

1) Hamaker, App. VII, 61 § 5.

2) „Item so wie dat in enige punten scalkernie of arghelist dede, dat jeghen den cueren van der draperye droeghe, die tot ghenen boeten en staen, dat sel tgerecht corrigieren bi den meesten ommesegghen." Hamaker, App. VII, 42. Vgl. ook ibid. 61 § 5; Drap. Kb. I, III, 19 en I, X, 3.

3) Drap. Kb. II, III, 29 (1447).

4) Hamaker, App. III, 2; Drap. Kb. II, III, 30 (1447) en VI, I, 15.

voerd. Voor het middeleeuwsche bedrijfsrecht van Frankrijk is door Eberstadt een dergelijke onderscheiding opgesteld, het „Falschwerk" en de lichtere overtreding. Volgens dezen auteur bestaat de overtreding „in dem — absichtlichen oder unabsichtlichen — Zuwiderhandeln gegen die Vorschriften über gute und ehrliche Arbeit; sie setzt keine betrügerische Absicht, sondern im wesentlichen nur Fahrlässigkeit und übertriebene Gewinnsucht voraus. . . Die gewerbliche Übertretung umgreift demnach jede Abweichung von den positiven Vorschriften über die Erfordernisse der ehrlichen Arbeit. . . Der gesteigerte Begriff des Falschwerks setzt auf der Seite des Handwerkers grobes Verschulden oder betrügerische Absicht voraus" [1]). Hetzelfde begrip, nu op alle bedrijven toegepast, werd dus ook hier gevonden [2]). In hoeverre ditzelfde verschijnsel zich hier te lande buiten Leiden heeft voorgedaan, durf ik, bij gebrek aan voldoend materiaal, niet beslissen.

Wij zijn thans aan het slot gekomen van onze beschouwingen over de bedrijfsrechtelijke voorschriften, die de draperie raakten. Slechts nog een enkel woord over de regeling, die de nieuwe reederij van voerlaken en andere grove soorten van overheidswege verkreeg. Toen nl. het verval der Leidsche draperie reeds een feit was, vestigde zij zich te Leiden als een vrije industrie. Omstreeks 1558 wordt zij hier het eerst genoemd, maar reeds in 1561 wendden de voerlakenreeders zich tot de vroedschap om een ordonnantie te verkrijgen voor hun bedrijf [3]); in 1562 werd hun die verleend. Voorop stond zoo streng mogelijke afscheiding van de draperie; daarom wordt bepaald, dat geen der nieuwe reeders Engelsche wol zal koopen of verwerken, slechts hierlantsche wol mag gebruikt worden; de grondstof mag alleen in het openbaar verkocht worden in het St. Barbara-gasthuis. Geen personen, werkende in de lakennering, mogen hun brood winnen in de nieuwe reederij, en omgekeerd. Om dit te controleeren zal elk ondernemer zijn arbeiders moeten opgeven. — Wij hadden reeds gelegenheid te wijzen op de lengte, die de stukken, tot

1) Eberstadt, a. w., pag. 126 en 127.

2) Wij wenschen Eberstadt echter niet te volgen, waar hij op deze onderscheiding een verschil opbouwt tusschen de oude ambachten (Ämter) en de gilden. Voor Leiden is daarvoor geen aanleiding. Zie voor de bestrijding van de wetenschappelijke waarde van E's opvattingen, vnl. ontwikkeld in zijn „Magisterium und Fraternitas," o. a. Keutgen, Aemter und Zünfte, Jena, 1903, pag. 3 en 171.

3) Vroedsch. Resol. 1561, Nov. 10, fol. 127vo; 1562, fol. 133vo, 135vo; 1563, fol. 141 en 142vo.

deze nijverheid behoorende, hadden in afwijking van die der „Leidsche lakens" (d. i. de draperie); ook hier vinden wij het voorschrift, dat elk reeder zijn nopteeken in het laken zal doen weven. Over dit alles worden twee „besyenders" aangesteld, die alle vellen en wol moeten keuren, en in het algemeen toezicht houden op de naleving der voorschriften [1]). Een jaar later worden drie staalmeesters aangesteld [2]), en twee jaren daarna, in 1565, vinden wij ook bijzondere wardeins voor deze industrie benoemd [3]). Reeds in 1569 zag men zich verplicht, de zich uitbreidende nijverheid opnieuw te regelen; de ordonnantie van dat jaar gaat nog meer op bijzondere punten in; het arbeidsproces wordt meer in details nagegaan en de contrôle verscherpt. Nieuwe gezichtspunten geeft zij echter niet [4]).

---

1) Vgl. de Ordonnantie op de nieuwe reederij (1562, Mei 21).

2) Memoriaalboek, fol. 32.

3) Thes. Rek. 1565, fol. 55vo.

4) „Ordonnancie, gemaect by den burgemeesteren ende gerechte deser stede van Leyden, op tstuck van rederye van voerlaeckenen, schortecleetslaeckenen, tirenteyen, bayen ende diergelycken sorteringhe." Aflezing Boek B, fol. 316vo (1569, Maart 15).

HOOFDSTUK IV.

De wol- en lakenhandel; de handelspolitiek [1]).

Welke wol de Leidsche industrie in de jaren van haar opkomst, in de veertiende eeuw dus, verwerkt heeft, is niet met zekerheid te zeggen. Met het oog op het zich ontplooiende warenverkeer mogen wij echter wel aannemen, dat men zich niet beperkt heeft

1) Als algemeene werken over de handelsgeschiedenis zijn te noemen: A. Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels. Wien, 1860/64, 3 dln.; L. Goldschmidt, Universalgeschichte des Handelsrechts. Erste Abtheilung; Erste Lieferung. Stuttgart, 1891; R. Mayr, Lehrbuch der Handelsgeschichte auf Grundlage der Wirtschafts- und Socialgeschichte. Wien, 1894; O. Noël, Histoire du commerce du monde depuis les temps les plus reculés. Paris, 1891—1906, 3 vol. Voor de geschiedenis der Hanze, G. Sartorius, Geschichte des Hanseatischen Bundes. Göttingen, 1802—08; E. Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse. Berlin, 1905. — Oudere werken voor Duitschland, F. C. J. Fischer, Geschichte des teutschen Handels. Hannover, 1785; Joh. Falke, Die Geschichte des deutschen Handels. Leipzig, 1859—60. Voor Engeland W. J. Ashley, Englische Wirtschaftsgeschichte. Leipzig, 1896; W. v. Ochenkowski, Englands wirtschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters. Jena, 1879; en het uitvoerige, reeds meermalen genoemde werk van G. Schanz, Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters. Leipzig, 1881, 2 dln. Voor Frankrijk, H. Pigeonneau, Histoire du commerce de la France. 2 dln., Paris, 1885 en '89. Voor België het werk van Prof. H. Pirenne, Histoire de Belgique, waarvan reeds 3 deelen verschenen zijn. Voor den Levanthandel het uitvoerige werk van W. Heyd, Geschichte des Levanthandels im Mittelalter. Stuttgart, 1879, 2 dln. Voor Italië, A. Schaube, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge. München—Berlin, 1906. Voor ons land bestaat nog steeds geen werk, waarin het voorhanden bronnenmateriaal voldoende verwerkt is; Luzac's Hollands Rijkdom (Leiden, 1780), is voor den tijd, waarin het geschreven is, te roemen; de latere schrijvers hebben veel uit hem geput. Het boek van A. J. L. Baron van den Bogaerde de Ter-Brugge, Essai sur l'importance du commerce, de la navigation et de l'industrie dans les provinces formant le Royaume des Pays-Bas, depuis les temps les plus reculés jusqu'en 1830 (La Haye et Bruxelles, 1845), geeft niet veel meer dan een zeer onvolledige opsomming van feiten. Evenzoo is het boek van E. W. de Rooy, Geschiedenis van den Nederlandschen handel, Amsterdam, 1856, volkomen verouderd. Evenmin putten de enkele hoofdstukken in O. van Rees' Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland het onderwerp uit. Ook de thans in druk verschijnende Geschiedenis van den Nederlandschen handel, door H. C. Diferee, Amsterdam, 1905, bevredigt niet al onze wenschen.

tot de inferieure inlandsche soorten, maar de betere qualiteiten uit het buitenland zal hebben betrokken en wel voornamelijk uit Engeland, met welk land het graafschap Holland sinds lang handelsbetrekkingen onderhield. Reeds in de dertiende eeuw kwamen Hollandsche kooplieden in grooten getale zich in dit rijk van wol voorzien, en er is geen reden te vinden, waarom in de veertiende eeuw met deze traditie gebroken zou zijn. De aanwijzing van een vaste stapelplaats — meestentijds Brugge [1]) — voor de Engelsche wol bracht geen vermindering in de vraag naar deze grondstof te weeg, zij wijzigde slechts de banen, waarlangs de handel zich bewoog en had ten gevolge, dat voortaan de Engelsche kooplieden zelve met hun producten aan den uitvoer deel namen.

Aan de instelling van den stapel door de Engelsche regeering lagen voornamelijk fiscale overwegingen ten grondslag; door de verplichting alle wol en andere waren hierheen te voeren — concentratie der kooplieden dus op één plaats — werd een strengere contrôle op de tollen en hierdoor heffing van hoogere uitvoerrechten op de wol en andere stapelartikelen mogelijk.

Kort na het jaar 1346 valt de vestiging van den stapel te Calais, dat in dit jaar door Eduard III op Frankrijk was veroverd. Het is de vraag, wanneer de eerste betrekkingen met Leiden, die voor den handel en industrie van deze stad van zulk een buitengewoon belang waren, zijn aangeknoopt. In de laatste jaren der veertiende eeuw vertoont zich de lakenindustrie in toenemenden bloei, m. i. zijn in dezen zelfden tijd — in de tachtiger en negentiger jaren dus — de eerste relaties met Calais te zoeken.

In 1395 worden reeds Leidenaars vermeld, die zich te Calais bevinden [2]) en een jaar later wordt voor het eerst in de keuren melding gemaakt van de Engelsche wol, in tegenstelling met andere wolsoorten; aan de eerste wordt beslist de voorkeur gegeven [3]). Is dus niet met zekerheid uit te maken van welk tijdstip de connecties van Leiden met Calais dateeren, dit mogen wij wel aannemen, dat eerst sinds de vestiging van den stapel in deze laatste stad Leiden zich zoo bij uitstek op de verwerking van Engelsche vellen heeft toegelegd, en dat voor dien tijd een

1) Een enkel maal ook in ons land; zoo in Dordrecht op het einde der 13e eeuw.

2) Stedeboek, fol. 1vo.

3) Hamaker, Kb., n°. 3, 181 § 1: „In den eersten so en moet nyement binnen Leyden enighe wol drapenieren, dair men die laken of recken sel, dan Enghelsche sacwol jof Enghelsche vachtwol, bi eenre boete van 10 ℔....” Vgl. ook ibid., 186 § 1.

groot deel der grondstoffen uit de Nederlanden zelf zal betrokken zijn. Meer en meer worden nu de wol en vellen te Calais gekocht [1]), en het is waarschijnlijk, dat het algemeen gebruik van deze nieuwe en fijnere grondstof, gevoegd bij een betere techniek van den handel, waardoor de aanvoer van de wol en vachten meer geregeld werd, de oorzaak is geweest van den zooeven genoemden opbloei der draperie; tusschen beide verschijnselen bestaat wel een nauw verband.

Door tal van tractaten, waarin de dikwijls tegenstrijdige belangen der beide steden zoo goed mogelijk vereenigd zijn, wordt het handelsverkeer geregeld, en daar deze voor het grootste deel bewaard zijn, bezitten wij hierin een waardevolle bron voor de geschiedenis der handelsverhoudingen tusschen de beide steden. Deze verdragen zijn natuurlijk beheerscht door de algemeene handelspolitiek, die Engeland en Holland, c. q. de Bourgondische staat, in dezen tijd volgden, en hebben ook den invloed ondergaan van de politieke betrekkingen, die tusschen de beide landen bestonden.

In het jaar 1421 werd het eerste tractaat tusschen Leiden en Calais gesloten [2]), naar aanleiding van moeilijkheden, die in enkele gevallen bij de betaling van de schuldbrieven aan de stapelkooplieden ondervonden werden. Leiden bepaalde zich tot de algemeene verklaring, dat het geen keuren zou uitvaardigen, die de wederzijdsche handelsbelangen konden benadeelen of die strijdig zouden zijn met de ordonnantiën door den stapel gemaakt. De stapelkooplieden, die tijdelijk den stapel voor de Leidsche kooplieden gesloten hadden [3]), verklaarden dezen alleen te willen openen in geval de schuldbrieven, die de Leidsche drapeniers

---

1) Vgl. The libell of Englishe policye, ed. Hertzberg, vs. 546 v.:

But they of Holand at Calays byen our felles
And our wolles that English men hem selles.

2) Tractaat van 1421, Februari 17. — De tractaten werden gesloten met het bestuur van den stapel.

In het handelsverdrag, in 1408 tusschen Vlaanderen en Engeland tot stand gekomen, worden ook als bezoekers van den stapel de kooplieden van Holland en Zeeland genoemd; E. Varenbergh, Histoire des relations diplomatiques entre le comté de Flandre et l'Angleterre au moyen âge, pag. 559.

Vóór dien tijd werd, behalve de stapel in Calais, ook Engeland zelf door de Leidsche drapeniers bezocht, vgl. de keur van 1406, in Hamaker, App. VII, 62.

3) „. . . want, overmits menigherhande informaci ende clagen, die ghedaen sijn den Lutenant ende den ghemeenheit der coeplude van der stapel in Caleis . . . , die voirnoemde stapel ons en den onsen lange ghesloten heeft geweest, also dat geen van onsen poorteren enich goet of comanscip om reet ghelt of in enigher ander manier crigen mochten. . .” Ibid. (1421).

hun schuldeischers ter hand stelden, gelijk gesteld zouden worden met de Leidsche schepenbrieven, in welke voorwaarde Leiden toestemde. Het voordeel van deze gelijkstelling was hierin gelegen, dat de schepenbrieven, als akten ten overstaan van twee schepenen opgemaakt, als volkomen bewijs golden en terstond ten uitvoer konden gelegd worden [1]). Ten overvloede werd dit laatste nog uitdrukkelijk gestipuleerd.

Kort daarop werden nieuwe klachten van den stapel gehoord. In de eerste plaats voelde men zich bezwaard over een nieuwe Leidsche keur, welke voorschreef, dat elk Calaisvaarder bij elken zak wol ter waarde van 300 nobels aan vellen moest koopen [2]), en dat al het gekochte binnen Leiden moest gebracht worden. Vooral door het laatste voorschrift, waarvan de protectionistische strekking den stapel volkomen duidelijk was, meende Calais zich in haar belangen geschaad en drong hierom met klem op vrijlating van den handel aan. Ook de schuldobligaties vormden weer een punt van bespreking; men klaagde, dat tengevolge van de gelijkstelling met de schepenbrieven nu ook haar bewijskracht evenals bij deze slechts voor een jaar gold [3]) en wenschte hierin verandering gebracht te zien. Een oorzaak van ontevredenheid waren ook de lettres de marque, door middel waarvan de Leidenaars beslag konden leggen op persoon en goederen der Engelsche kooplieden. Om al deze redenen verklaarde men ook nu den stapel voor de Leidsche drapeniers gesloten, tot zij op deze punten zouden hebben toegegeven. Daar Leiden zich door dit besluit verstoken zag van de noodige grondstof [4]) en de stapelwol voor haar industrie onontbeerlijk was, was zij in haar eigen belang genoodzaakt deze eischen in te willigen [5]).

In de eerste plaats belooft Leiden, dat haar poorters, die in den stapel hun wol koopen, in het vervolg vrij zouden zijn deze van de hand te zetten, waar het hun behaagt, 't zij in Vlaanderen, Brabant, Zeeland of elders. Hiermee was dus een einde gemaakt aan den protectionistischen maatregel, waarmee Leiden trachtte alle grondstof voor de eigen industrie te behouden; niet langer dan een half jaar heeft deze bepaling zich kunnen handhaven,

1) Hamaker, Kb., 1450, III, 37.

2) Ibid., App. VII, 44 (31 Jan. 1428). — Leiden heeft steeds de vellen boven de reeds afgeschoren wol gesteld.

3) A. Nortier, Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15e eeuw binnen de stad Leiden. Leiden, 1874, pag. 56.

4) Vgl. ook Vossius, Histor. Jaar-boecken van Holl. en Zeel., pag. 687.

5) Tractaat van 1428, Juli 27, Stedeboek, fol. 331.

maar Leiden heeft haar doel niet uit het oog verloren en op gunstiger tijd haar pogingen herhaald. — Ook op het punt van de schuldbrieven gaf Leiden bijna volkomen toe. In het algemeen zouden alle obligaties voldaan worden; slechts wanneer na een „onredelic langhe tijt" het gerecht te Leiden verzocht werd een dergelijken brief te executeeren, behoeft dit hieraan geen gevolg te geven. Een uiterst rekbaar begrip kon dus de afwijzing der actie dekken; hierop werd slechts deze uitzondering toegelaten, dat executie moest volgen, indien de eischer een door den stapel gezegeld stuk kon toonen, waarin verklaard werd, dat de oude obligatie in den stapel gemaakt was. Verder beloofde Leiden, naar aanleiding van een geval dat zich had voorgedaan, voor het vervolg den stapelkooplieden toe te staan vreemde, dus niet-Leidsche kooplieden, binnen Leiden te gijzelen. Wel werd gezegd, dat het „een ghemyen recht ende ghewoent der stede" was, dat vreemdelingen geen vreemdelingen kunnen gijzelen, doch ter wille van Calais wordt een uitzondering gemaakt [1]).

Ook de kwestie van de lettres de marque werd geregeld. Niet alleen beloofde Leiden, dat haar poorters deze niet meer zouden toepassen tegen de Engelsche kooplieden, maar evenmin zou zij gedoogen, dat deze brieven, aan poorters van andere steden verleend, binnen haar gebied of binnen het baljuwschap rechtskracht zouden hebben, noch tegen de kooplieden zelf, noch tegen hun vertegenwoordigers. Te eerder kon Leiden zich op dit punt inschikkelijk betoonen, daar kort te voren in hetzelfde jaar bij privilege van den Engelschen koning een soortgelijk voorrecht aan de Hollandsche kooplieden was toegekend [2]). Leiden zou verder de „stedehouders", de zaakgelastigden der stapelaars, die in de stad kwamen om de vorderingen van hun patroons te innen of in rechten te doen erkennen, welwillend ontvangen en hun verblijf niet bemoeilijken. Ten slotte bevat het tractaat de bepaling, dat voortaan niet op de Leidsche kooplieden, zoomin op hun persoon als op hun goederen, beslag zal gelegd worden

1) „... so is overdreghen ende concordeert, als wanneer enighe coepman der stapele voirs. of sijn stedehouder doet yemant bi den recht besetten bynnen der stede voirs. of bynnen dat balyuscip derzelver stede als sijn vreemd sculdenair, die niet van der stede voirs. en is, so zullen die regierers van den recht dien sculdenair dair houden in der vanghenisse of in een vuldoende zekerheit, opdat men hem dan brenghen mach voir recht, ende doen den ghenoemde van der stapel vorderscip des rechts op him." Ibid., tractaat van 1428. — Vgl. ook Nortier, a. w., pag. 19, die echter aanneemt, dat bezet van vreemdeling door vreemdeling steeds geoorloofd was. Eerst na 1428 was dit het geval.

2) Rymer, Foedera, T. IV, Pars IV, pag. 139.

binnen Calais, noch omgekeerd op de Engelsche binnen Leiden, „al van wat zaec dat oec zy", tenzij partijen elkaar het verschil, naar aanleiding waarvan de arrestatie zou geschieden, vooraf hebben gemeld. —

Vooral in de tweede helft der vijftiende eeuw heeft het handelsverdrag zich ontwikkeld. In tegenstelling met de eenzijdige regeling bij privilege worden sinds dien tijd de handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Holland of juister den Bourgondischen staat, bij tractaat vastgesteld. De twee genoemde tractaten van 1421 en 1428 tusschen Leiden en Calais zijn hiervan als 't ware de voorloopers, althans wat Holland betreft; in het bijzonder het laatste, dat verschillende onderwerpen van volkenrechtelijken aard behandelt. Ook de latere verdragen raken herhaaldelijk de onderwerpen, die door een algemeenen Intercursus geregeld worden.

De eerstvolgende jaren zijn voor de ontwikkeling van het handelsverkeer tusschen beide steden geen rustige tijd geweest. Het verbod van Philips den Goeden, dat geen Engelsche lakens in zijn land mochten ingevoerd worden, deed aan de betrekkingen met Engeland veel afbreuk, en toen ten slotte de oorlog tusschen de beide rijken ontbrandde, stond de handel op Calais tijdelijk geheel stil, daar het beleg, door Philips voor deze stad geslagen, elk verkeer over land onmogelijk maakte [1]). In 1434 bedroeg dan ook de wolaccijns ongeveer 1.000 ℔ minder dan in 1427, zooals een vergelijking van de opgaven der aangevoerde wol uit deze jaren bewijst [2]).

Eerst omstreeks 1439 werden weer pogingen in het werk gesteld om de oude betrekkingen te herstellen en in de volgende jaren benoemde men herhaaldelijk gevolmachtigden om tot een handelsverdrag te komen [3]), wat echter niet gelukte voor 1443, het

---

1) Rymer, Foedera, T. V, Pars I, pag. 31.

2) Hoe de toestand in Leiden in deze jaren was, blijkt ook uit het volgende: „... hoe dat (Leiden) overmits den oorloge, dat een wyle tijds geweest heeft tusschen ons en den Engelsen, daerom dat sy uyt Calais noch uyt Engeland geen wolle en hebben konnen gekrygen, haere neeringe van de draperie, daerop onse voorschreve stede altemael staet ende gefondeert is, seer grootelijcks veraftert heeft geweest, waerby haer gemeinte veel hebben moeten ruymen in andere steden en landen om haer brood te winnen..." v. Mieris, Handvesten, pag. 471 (1440). Over de moeilijkheden van het verkeer zie ook Blok, Eene Holl. stad in de Middeleeuwen, pag. 276; Wagenaar, Vaderl. Historie, III, pag. 526.

3) Rymer, T. V, Pars I, pag. 66, 78, 92, 108: „... Necnon de et super mutuis Intercursu mercandisarum ac conversatione et communicatione subditorum nostrorum ac incolarum et inhabitantium praedictorum, conservandis per terram et per mare..." (1441); verder ibid. pag. 136. — Een „Intercursus" schijnt eerst in 1445 tot stand gekomen te zijn; vgl. Brugmans, Verslag van een onderzoek naar Engeland naar Archivalia enz., pag. 226.

jaar, waarin de vrede gesloten werd. Het tractaat van 1444, waarin het handelsverkeer tusschen de beide steden geregeld werd, was hiervan een uitvloeisel; er blijkt uit, hoezeer de positie van Leiden ten opzichte van den stapel veranderd was. Met het aantal wol en vellen, dat jaarlijks te Calais werd ingekocht, is ook haar macht gestegen, zoodat zij thans niet meer de ondergeschikte, maar de gelijke van den stapel is, en eischen kan, dat met haar belangen rekening gehouden wordt.

Bij de onderhandelingen kwamen de bezwaren ditmaal van Leidsche zijde. Het schijnt, dat de Leidsche kooplieden niet geheel vrij werden gelaten in de keus van hun grondstof; zij vragen thans dezelfde vrijheid te mogen genieten als de overige steden van deze gewesten — „aan deze zijde der zee" —, wat hun voor den tijd van twee jaren wordt toegestaan [1]). In 1446 werd deze overeenkomst voor onbepaalden tijd verlengd [2]).

Met dit tractaat, het eerste uitvloeisel van de veranderde positie van Leiden, begint een nieuwe phase van den Calaishandel. Als afgesloten periode hebben wij dan te beschouwen de vijftig jaar, die verliepen sinds Leiden voor het eerst met Calais in aanraking kwam, gedurende welke alle regelingen geheel ten voordeele van den stapel uitvielen. Het bloeitijdperk der Leidsche lakenindustrie zet nu in en brengt nieuwe conflicten van geheel anderen aard dan de zooeven behandelde. Het is tusschen de jaren 1450 en 1471, dat Leiden zich genoodzaakt ziet haar protectionistische politiek hardnekkig tegen Calais te verdedigen.

Wij hadden hierboven reeds gelegenheid uiteen te zetten, waardoor deze politiek zich kenmerkte; aan allen, die hun grondstoffen te Calais kochten, werd de verplichting opgelegd, deze niet te verkoopen, doch zelf binnen de stad te verwerken. De wederuitvaardiging van deze keur in 1449, na een schorsing van vijf jaren, wekte echter het verzet op der stapelkooplieden, die den stapel voor de Leidenaars gesloten verklaarden [3]).

De overeenstemming werd aldus bereikt, dat wat de wol aangaat, het den Leidschen kooplieden vrij zou staan, deze waar het

---

1) „Mercatores eiusdem opidi Leydensis, ad dictam stapulam causa mercandisie de cetero confluentes, erunt ita liberi et eiusdem condicionis ad ibidem emendum lanas vel pelles lanutas ad eorum libitum, prout alii mercatores aliorum opidorum et villarum cismarinorum ...jam sunt consueti." Tractaat van 1444, Nov. 15.

2) Tractaat van 1446, April 5 en 28.

3) „... stapula predicta nobis et incolis nostris ab empcione mercandisarum in eadem restricta fuerat et seclusa..." Hs. 1450, Maart 26.

hun lustte, te verkoopen; voor de vellen (pelles lanutae) mocht de bepaling stand houden, dat deze te Leiden moesten gedrapenierd worden. Trots de pogingen van Leiden, den stapel van zijn eischen af te brengen, triomfeerde deze; begrijpende dat hij de macht op dat oogenblik in handen had, heeft hij de vrijheid van den wolverkoop doorgedreven [1]). Slechts in dit opzicht kon Leiden zich troosten, dat althans de verkoop van die grondstof, welke voor haar de meeste waarde had, de vachten, verboden bleef; zij zelve getuigt later, dat „de vachtwolle (haer) profytelicker is dan de sackwolle, ende dat om de verwen, die wy maecken, ende om andre reden, die te lanck zouden vallen te scriven"; de wol, die van de vachten geschoren moest worden, blijkt dus om technische redenen beter geweest te zijn dan de reeds van de huid verwijderde wol.

Reeds in 1458 heeft Leiden ook voor de wol het bestaande verbod weer geldig verklaard. Voorloopig heeft Calais hierin berust [2]).

Eenige jaren later is voor een korten tijd een wending gekomen in de industrieele politiek van Leiden; bepaald wordt nu — in 1465 — dat de handel in wol en vellen, te Calais of elders gekocht, vrij zal zijn; ieder zal zijn goed mogen verkoopen, waar hij wil. Met deze uitzondering, dat hij, die zelf naar den stapel reist met eigen of andermans geld, gehouden zal zijn zes „coop" of meer, doch niet minder, van zijn inkoop zelf te verwerken [3]). De nieuwe keur schijnt op drijven van een meer vrijhandelsgezinde fractie te Leiden tot stand gekomen te zijn [4]): het waren

1) Vgl. Vroedsch. Resol. 1450, Maart 24, fol. 5vo.

2) In hetzelfde jaar beginnen de klachten van de kooplieden over de te Calais aangevoerde grondstof; de stapel volstaat met de verzekering, dat ingeval zij minderwaardige vellen mochten aantreffen, hierover een klacht kon worden ingediend; de vellen zouden dan opnieuw geprijsd worden.

3) Drap. Kb., III, I, 29: „Die scout mitten achte scepenen hebben by consent ende goetduncken van den burgermeesteren, van der vroescip ende van den wairdeyns, eendrachtelic gekuert, dat die comanscip van den vellen ende wollen tot Calis ende anderswair te halen, vry wesen sel om die binnen Leyden te brengen, ende die te mogen vercopen sonder verbueren. Ende soe wie selve tot Calis reyset ende die reyse doet mit sijns selffs gelden of mit der gemeenten gelden, dieselve reysers sellen selve deelen ende thuys halen om selve te drapenieren ses copen, meer of zy willen ende niet min. Ende wes hy in die reyse meer heeft dan ses coop, sel hy mogen vercopen sonder verbueren..." (1465, Sept. 9), en Vroedsch. Resol. 1465, Juni 7, fol. 8.

4) Vgl. Instructie I, 1468, § 3; Thes. Rek. 1465, fol. 118vo: „Item upten VIIen dach in Junio waeren tgerecht ende een deel van den rijcdom van der draperye upter stede huys om te spreken ende raets te nemen, van dat die comanscip van den vellen ende wollen tot Calis ende anderswair vry mochten wesen, ende dat die kuer, die dairoff is, offgedaen ende

de rijkere drapeniers, die in den wolhandel grooter winst hoopten te behalen dan in de industrie [1]).

De stapel, die in 1458 stilzwijgend berust had in de opheffing van de overeenkomst van 1450, zag nu zijn kansen stijgen, dat Leiden den handel geheel vrij zou laten; hij klaagt daarom ernstig over de bepaling, dat nog een groot deel der grondstof (6 coop) door de Leidenaars zelf moet verwerkt worden en noemt de nieuwe keur in strijd met de tractaten van 1450 en 1428. De stapelkooplieden verzoeken derhalve de ordonnantie te herroepen en te vernietigen, „updat wi niet en worden gedwonghen voirtan van een bequaem remedio te voersien, daer wi seer drovich om wesen souden, dat weet die overste God"; weer bedreiging dus met sluiting van den stapel [2]).

De vrijhandelsrichting heeft in Leiden niet lang de overhand behouden, en in 1468 werd, niettegenstaande de protesten van den stapel, de beperkende keur van 1458 weer uitgevaardigd [3]); alle wol en vellen zouden weer uitsluitend voor de Leidsche draperie gebruikt worden. Om de zaak met den stapel in het reine te brengen, werden gedeputeerden naar Calais gezonden ter onderhandeling over een nieuw verdrag. Uitvoerige instructies werden hun medegegeven. Zij moesten erop wijzen, dat de Leidsche industrie zich slechts bediende van Engelsche wol of vachten, en dat de praktijk geleerd had, dat de vrijheid van handel voor beide partijen nadeelig was geweest; immers tusschen de jaren 1458—1465 waren per jaar meer vellen uit Calais gehaald dan in de volgende twee en een half jaar, toen de handel vrijer was geweest. Bovendien was de keur van 1468 geen nieuwigheid, maar een herhaling van die van tien jaar vroeger. Zij zou een voordeel voor den stapel zijn, omdat de rijkeren, die de industrie voor den handel verlaten hadden, zich weer op de draperie zouden toeleggen, zoodat deze haar ouden bloei zou hernemen [4]).

Van haar kant legde Leiden nadruk op de grieven, die zij tegen den stapel had: de hoogere prijzen van de grondstof

---

doirscreven worde; van welken punte, overmits twidrachte dier in viel, niet getracteert en wort noch gesloten." Reeds een maand later, 8 Augustus, werd de vrijhandelskeur aangenomen; vgl. Drap. Kb. III, I, 25.

1) Zie hiervoor pag. 112.

2) Brief van 1467, September 5. — Het geeft den indruk, alsof de stapel niet geheel op de hoogte was van de toedracht der zaken te Leiden; de wederinstelling van de protectionistische keur in 1458 schijnt hem niet bekend geweest te zijn.

3) 1468, April 5 (Drap. Kb. III, I, 30).

4) Instructie II, 1468.

waren een ernstige hinderpaal voor de verdere ontwikkeling der industrie; vachten, die vroeger tien à elf nobels de honderd kostten, moest men nu voor veertien nobels of hooger koopen; de wol had eenzelfden prijsopslag ondergaan: van tien à elf mark bedroeg de prijs nu dertien à veertien mark. Ook in den aankoop der vachten werd Leiden niet billijk behandeld; tegen hun zin werden de kooplieden gedwongen oude vellen en wintervellen te koopen, die soms zoo slecht waren, dat zij voor de draperie niet gebruikt konden worden; zij bedroegen dikwijls 25 % van het geheele aantal [1]). Dit was tegen de overeenkomst, waarbij bepaald was, dat de Leidenaars even vrij zouden zijn in het koopen als andere plaatsen, en het gevolg was, dat de rijkere drapeniers uit den stapel wegbleven. Den afgezanten werd bovendien bevolen het gerucht, als zou het meerendeel der drapeniers eigenlijk tegen de nieuwe protectionistische keur zijn, tegen te spreken; zij moesten er op wijzen, dat integendeel er meer dan vijftig waren, die de keur wenschten te behouden; slechts zeer enkelen, hoogstens zes of zeven personen, verlangden haar afschaffing. Ook onder de leden der regeeringscollege's bevonden zich slechts twee of drie, die zich met de ordonnantie niet konden vereenigen [2]). — Eindelijk beklaagde Leiden, zooals trouwens ook in 1465 gebeurd was, zich over de grondstof; niet alle wol was van dezelfde qualiteit, maar op bedriegelijke wijze werden de beste vellen bovenop gelegd en daaronder de minderwaardige. Eveneens moesten de commissarissen spreken over de vermeerdering van onkosten en rechten, die de Leidsche kooplieden te Calais te voldoen hadden.

Na vele moeilijkheden kwamen de wederzijdsche afgevaardigden bijeen. Niet voordat Leiden er bij schrijven van 19 Aug. 1468 den nadruk op gelegd had, dat de nieuwe keur in het algemeen belang was [3]). Wegens het heerschen van de pest in Calais werd verzocht tijdens de Antwerpsche markt aldaar samen te komen. Doch de stapel antwoordde op dit verzoek slechts, dat tot zijn verwondering („unde plurimum admiramur”) de keur nog altijd niet vernietigd was; hij deelt daarom mee, dat besloten is, dat van een bepaalden datum af geen der Leidsche kooplieden in den stapel mag koopen, totdat de keur ingetrokken is [4]). De dagvaart werd dus geweigerd. Toch gaf Leiden het niet op;

1) Instructie I, 1468.

2) Instructie II, 1468.

3) Reeds bij brief van 8 Aug. 1468 was door Leiden een bijeenkomst verzocht.

4) Brief van 1468, Aug. 27.

opnieuw vraagt zij in het laatst van hetzelfde jaar een bijeenkomst aan; waar het den stapel gelegen komt, wil zij haar gedeputeerden zenden, 'tzij te Brugge, Antwerpen of Bergen-op-Zoom [1]). De Calaisstapel antwoordt hierop slechts, dat de keur tegen het tractaat van 1450 is, en verzoekt niet meer te schrijven, zoolang zij niet gecasseerd is. Ook tegen een dagvaart buiten den stapel wordt bezwaar gemaakt [2]). Aan deze moeilijkheden is ten slotte een einde gemaakt door de tusschenkomst van Karel den Stouten, ingeroepen door de twee afgevaardigden van Leiden [3]). De intercursus in 1468 tusschen de kronen van Engeland en Bourgondië tot stand gekomen, gaf hiervoor voldoende aanleiding; een der artikels bevatte de bepaling, dat de partijen vrijen toegang zouden hebben tot elkanders markten [4]). Hiermede was de sluiting van den stapel voor de Leidsche kooplieden moeilijk in overeenstemming te brengen. De hertog verzocht dan ook de verbodsbepaling op te heffen, of indien de stapel meende eenige reden te hebben het besluit te laten bestaan, het te schorsen tot de volgende bijeenkomst der beide vorsten [5]). De stapel moest nu wel toegeven; wel wijst hij den vorst erop, dat de Leidsche keur in strijd was met vroegere verdragen, en dat door de uitvaardiging ervan ook zijn belangen ernstig geschaad zouden worden wegens de mindere opbrengst zijner tollen te Grevelingen, daar de Leidenaars vroeger evenveel vellen in twee jaar kochten als nu in drie, maar veel werkte dit niet uit. Eindelijk werd met de onderhandelingen een aanvang gemaakt; in het begin van het volgende jaar werden twee afgevaardigden door Leiden benoemd om deze voor te bereiden [6]). Zij werden vergemakkelijkt door de tegemoetkomende houding van Leiden, dat terzelfder tijd de bestreden keur voorloopig ophief [7]). Maart 1469 kwam het tractaat tot stand, waaruit blijkt, dat Leiden aanvankelijk de overwinning behaald had. Voor den tijd van twee jaar nl. wordt door den stapel aan Leiden toegestaan, de protectionistische keur te handhaven. Vermoedelijk hebben hiertoe de cijfers, die Leiden over het aantal aangevoerde vachten kon

---

1) Brief van 1468, Nov. 13.

2) Brief van den stapel, 1468, Nov. 22.

3) Dit blijkt uit den brief van 1468, Dec. 15.

4) Rymer, Foedera, T. V, Pars II, pag. 155.

5) Brief van Karel den Stouten van 1468, Dec. 9. Vgl. ook Thes. Rek. 1469, fol. 121.

6) Brief van Leiden van 1469, Jan. 13. Vgl. Thes. Rek. 1469, fol. 58.

7) 1469, Februari 18 (Drap. Kb. III, I, 30). Vgl. ook Vroedsch. Resol. 1468, Dec. 7 (fol. 29), 1469, Jan. 2 (fol. 31) en 1469, Febr. 14 (fol. 34) en Thes. Rek. 1469, fol. 61.

verschaffen, niet weinig bijgedragen. Uit deze toch blijkt duidelijk, dat de stapel ongelijk had met de bewering, dat in den tijd van den vrijen handel Leiden meer vachten uit Calais betrok dan onder het protectionistisch régime: tusschen de jaren 1450—1458, toen de wolhandel vrij was gelaten, werden gemiddeld ongeveer 270.000 vachten uit den stapel gehaald; het aantal steeg tusschen 1459—1465 tot gemiddeld 294.000 per jaar, doch daalde in de jaren 1466—67, toen de handel tot zekere hoogte toegelaten werd, weer tot op gemiddeld 217.000 vachten [1]). Daartegenover verbond Leiden zich al haar wol en vellen te Calais te koopen. Dit schijnt een zware verplichting, doch was feitelijk niet anders dan bekrachtiging van de oude praktijk; behoudens een klein percentage betrok Leiden steeds haar grondstoffen uit Calais [2]). Voor den stapel had de bepaling deze waarde, dat voortaan op Leiden als vasten afnemer kon gerekend worden. Slechts wanneer de Leidsche kooplieden door oorlog, pest of verbod van den graaf van Holland verhinderd werden den stapel te bezoeken, waren zij van deze verplichting vrijgesteld [3]).

Na afloop van den termijn van twee jaar is het tractaat hernieuwd; het bleek aan beide partijen te voldoen. De stijging van het aantal vachten te Calais gekocht was aanzienlijk: het bedroeg in 1469: 312.058, in 1470: 408.291, in 1472 het nog nooit tevoren bereikte getal van 540.524; gemiddeld werden in de vijfjarige periode 1469—1473 ongeveer 340.000 vachten per jaar uit den stapel betrokken. Dat het gemiddelde percentage niet nog hooger is, moet gezocht worden in het feit, dat in het jaar 1471 slechts 148.299 vachten ingevoerd werden; wegens de heerschende pest te Calais en moeilijkheden tusschen de Hollandsche steden en de Hanze werd in dit jaar een verbod afgekondigd door de Leidsche overheid om den stapel te bezoeken; ruim drie maanden waren de Leidsche drapeniers hierdoor verhinderd naar Calais te reizen [4]).

1) Zie voor deze cijfers vnl. de Thes. Rekeningen en Bijlage V.

2) Het percentage wol, dat niet in den stapel gekocht werd, de z.g. verkenswol, bedroeg in de jaren 1462—1467 resp. 3, 2.8, 3.5, 2.4, 2.9 en 3.6 % van de stapelwol.

3) Tractaat van 1469, Maart 7: „... sub hac condicione, quod quilibet coopidanus sive incola dicti opidi Leydensis, exercens lanificium et factum mercancie infra dictum opidum, de cetero non lanificabit aliquas alias lanas pellesve lanutas preterquam tales, quales sunt de crescencia Anglie et in stapula Calesie stapulate, et abinde per eos comparande ac carcande seu traducende aut per Anglicos extra regnum Anglie ex eorum propriis expensis et cura ultra mare et sabula marina traducte aut traducende." — Negen dagen later, 16 Maart 1469, werd door Leiden de protectionistische keur opnieuw uitgevaardigd (Drap. Kb. III, I, 35).

4) Vgl. Kenningboek C, fol. 457 (hierboven opgenomen op pag. 122, noot 8), Vroedsch. Resol. 1471, Sept. 9 (fol. 68) en Thes. Rek. 1472, fol. 113. Verder Ter Gouw, Geschied. van Amsterdam, III, pag. 111.

De jaren 1450—1471 zijn de beste jaren geweest voor de Leidsche draperie; haar producten vonden steeds ruimer afzetgebied, haar stelling op de wereldmarkt werd steeds belangrijker. De invloed hiervan is ook merkbaar in de verhouding tusschen Leiden en Calais; aan het eind dezer periode heeft Leiden haar wenschen doorgezet en haar beschermend stelsel volledig door den stapel doen erkennen.

De volgende periode van 1471—1493 geeft een ander beeld. In 1471 wordt het verdrag opnieuw voor twee jaren verlengd [1]), waarbij de oude bepalingen ongewijzigd overgenomen werden met eenige toevoegingen, die doen zien, dat nieuwe moeilijkheden zich in dezen tijd ontwikkelden. Zij betroffen voornamelijk de geldswaarde, die ten grondslag moest liggen aan de betaling der obligaties. Overeengekomen wordt, dat de Engelsche nobel of het pond sterling in een vaste verhouding in Vlaamsch geld zal kunnen betaald worden; de schulden moeten in goede munt voldaan worden.

In 1473 kwam men opnieuw bijeen [2]); aan de Leidsche gedeputeerden was een lijst met eischen ter hand gesteld, die zij moesten trachten geaccepteerd te krijgen. In de eerste plaats was het doel van Leiden het tractaat op langer termijn verlengd te krijgen, zoo mogelijk op acht of tien jaren, daar zij het groote voordeel inzag, dat voor haar industrie gelegen was in meerdere stabiliteit van de handelsbetrekkingen met den stapel. Daarnaast stelde zij een geheele reeks nieuwe eischen op, waarvan de voornaamste waren, dat de Leidsche kooplieden de grove vellen of die, welke niet geschikt waren voor de Leidsche draperie, uit elke partij zouden mogen ter zijde leggen en dat onder elke honderd vachten niet meer dan vier of hoogstens vijf grauwe of zwarte zich zouden bevinden. Verder, dat de Leidsche drapeniers niet gedwongen zouden worden andere wol te koopen dan die zij noodig hadden, en ten slotte, dat alle wol van dezelfde qualiteit zou zijn als het vertoonde monster; zoo niet, dan zouden de Leidsche kooplieden de wol binnen drie maanden mogen teruggzenden op kosten van den verkooper; de Leidenaars zouden echter gehouden zijn te zweren, dat zij de wol niet verruild hadden.

---

1) Tractaat van 1471. Het verdrag zelf ontbreekt, aanwezig is slechts een inhoudsopgaaf.

2) 3 April 1473 werd het bestaande tractaat voorloopig verlengd tot 29 September; 16 Sept. verzoekt de stapel aan Leiden gedeputeerden te zenden, „finitis vestris negotiis in nundinis presentibus Andewarpiensibus . . ., pro bono utriusque"; 18 Oct. geeft Leiden de volmacht.

Daartegenover wilde Leiden opnieuw zich verbinden, alleen te Calais haar grondstoffen te koopen [1]).

Het tot stand gekomen tractaat erkent in de eerste plaats weer de bevoegdheid van Leiden, alle wol voor de eigen draperie te verbruiken. Wat de genoemde eischen aangaat, de lange termijn van acht of tien jaar, dien Leiden begeerde, is niet geaccepteerd; het verdrag wordt ditmaal voor vier jaren gesloten. Verder ziet Leiden de meeste harer wenschen vervuld; met uitzondering van het laatste punt werden zij alle aangenomen. Dat dit niet door den stapel goedgekeurd kon worden, is duidelijk; contrôle zou niet mogelijk geweest en aan bedrog vrije toegang verleend zijn [2]).

Reeds geruimen tijd voor den afloop van het verdrag verzocht Leiden om verlenging [3]); ook thans wilde zij een langeren termijn, nl. dien van 6 jaren, aangenomen zien; in 1477 werd echter opnieuw de tijdsduur op 4 jaren bepaald. Het tractaat werd ditmaal ongewijzigd geprolongeerd; het voldeed aan beide partijen [4]). Ook in 1481 is dezelfde overeenkomst weder voor vier jaar bestendigd [5]).

Doch daarna begonnen nieuwe moeilijkheden, die de betrekkingen tusschen den stapel en de stad geheel wijzigden. Reeds in 1482 was door de Calaiskooplieden geklaagd, dat de Leidenaars het geld tot een hoogere waarde in betaling trachtten te geven dan door den graaf verordend was [6]). Leiden wees deze beschulging af, met de opmerking, dat de schuld in deze kwestie bij de Calaiskooplieden lag; deze kochten het in koers zijnde geld op, zoodat de prijs hiervan steeg; het was natuurlijk, dat de Leidenaars volgens dezen hoogeren koers betaalden [7]). In de volgende jaren herhaalde de stapel zijn klachten [8]), en wees erop, dat de Leidsche kooplieden zoo laat in de markten kwamen, om

---

1) Zie Hs. van 1473 (Ontwerp-tractaat).

2) Tractaat van 1473, Nov. 6.

3) Brief van Leiden van 1476, Sept. 21; 1477, Oct. 11 worden de gedeputeerden aangewezen (Brief van dien datum).

4) Tractaat van 1477, Oct. 29. — Bij het tot stand komen van den Intercursus in het volgend jaar, werden van Bourgondische zijde de grieven tegen den stapel uiteengezet; zij verschilden geheel van die van Leiden (Rymer, a. w., T. V, P. III, pag. 89).

5) Geheel zeker is dit evenwel niet, daar het tractaat van dit jaar ontbreekt.

6) Brief van Calais van 1482, Mei 10: „... sed cum ad hanc stapulam et eciam ad nundinas adveniunt, in solucionibus tam pro mercandisis hic emendis quam emptis certas eorum pecias auri proferunt, et solucionem suam faciunt et facere conantur ad alium et majorem valorem, quam proclamate sunt per vestrum principem..."

7) Brief van Leiden van 1482, Juni 11.

8) Brief van den stapel van 1484, Juni 6; antwoord van Leiden van 1484, Juni 21.

daar hun crediteurs te betalen, dat deze hierdoor ten zeerste ontriefd werden en groote schade leden. Doch de nering was voor haar kooplieden, antwoordde Leiden, slechts voordeelig, wanneer deze verafgelegen plaatsen bezochten, waarvan het noodzakelijk gevolg was, dat zij eerst tegen het einde der markten konden komen. In het vervolg zou echter ervoor gezorgd worden, dat de betalingen op tijd geschiedden [1]).

Tegen het afloopen van het tractaat van 1481 werd dit opnieuw verlengd; begin 1485 volgde de onderteekening [2]). Als nieuwe bepaling werd o. a. opgenomen, dat voortaan de Leidsche kooplieden in Engelsch payment, volgens den koers door den koning bepaald, moesten betalen. Een regeling in het voordeel der Engelschen, die nu geen schade meer ondervonden van het opdrijven der geldkoersen op de Vlaamsche markten [3]). Van haar kant stond de stapel eenige ondergeschikte punten toe; in het algemeen krijgen de kooplieden uit Leiden nu dezelfde rechten als andere kooplieden bij het kiezen der vellen, het afkeuren van bepaalde soorten enz. — In de volgende jaren deden zich herhaaldelijk kleine moeilijkheden voor, waardoor de goede verstandhouding echter niet verstoord werd. Zoo meende de stapel, dat de Leidsche kooplieden de oude overeenkomst overtraden en ook elders hun grondstoffen kochten; doch na onderzoek van Leiden bleek, dat binnen hare muren geen andere vachten en wol gebracht waren dan die uit Calais afkomstig waren [4]). Van haar zijde is Leiden ongerust over een nieuwe heffing op den verkoop van de wol en vellen; het blijkt echter, dat deze niet voor haar zal gelden [5]).

In den loop der vijftiende eeuw was een verandering ingetreden in de betalingswijze van de stapelwaren; oorspronkelijk gold de regel, dat de stapelkooplieden slechts met baar geld mochten voldaan worden, doch langzamerhand was de gewoonte

---

1) Brief van Leiden van 1484, Juni 21: „dat (onse coepluyden) ons dairvan hebben geseyt ende verantwoirdt, dat zy om die grote schaden van der comanscip van den vachten ende wollen, die zy copen, zoe scharpe pennynckwairde hebben, dat se hem dairan niet behouden noch bedraghen en moghen, tenzy dat zy dat alsoe verre in anderen plaetsen moeten bezoeken om hair goeden te sliten, dat se niet wel eer ter marcten comen en mogen, dan zy doen of gedaen hebben. . .” Vgl. ook Aflez. Boek B, fol. 117vo (1523).

2) Tractaat van 1485, Jan. 5.

3) Het valt buiten ons bestek, de geldpolitiek van Engeland in dezen tijd uiteen te zetten; men zie hiervoor v. Ochenkowski, Englands wirtschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters, Jena, 1879, pag. 168, en Schanz, a. w., I, Abschn. 2, Cap. 5.

4) Brief van den stapel van 1487, Maart 5 en April 3; brief van Leiden van 1487, Maart 21.

5) Brief van Leiden van 1487, Juli 14 en Aug. 2.

ontstaan in den wolhandel ook krediet te geven. Omstreeks 1480 maken de Leidsche kooplieden in hun verkeer met den stapel van wissels gebruik, doch de gevaren, die het kredietsysteem met zich bracht, hebben zij niet weten te vermijden. Binnen korten tijd bereikte hun schuldenlast te Calais een zoo aanzienlijke hoogte, dat in 1489 de stapel zich verplicht zag hiertegen maatregelen te nemen [1]); het plan, voor de Leidenaars den stapel te sluiten, heeft de stad echter blijkbaar weten te verhinderen. In het nieuwe tractaat, dat in 1490 tot stand kwam, werd met de moeilijkheden in de betaling der schulden ondervonden, rekening gehouden; een nieuwe paragraaf werd opgenomen, waarin o. a. bepaald werd, dat de Leidsche kooplieden, die in den stapel kwamen koopen en met hun eigen ook anderer geld medevoerden, zich hieromtrent aan een onderzoek te onderwerpen hadden; zij moesten opgeven, wie hunne vennooten waren, die in de reis deelden. Waarschijnlijk werd deze eisch gesteld, opdat de stapelaars bij niet-voldoening door de contractanten ook de vennooten zouden kunnen aanspreken; de regeling gaf dus den stapelkooplieden meerdere waarborg voor de richtige betaling der obligaties [2]).

De toenemende onveiligheid in Vlaanderen deed den handel op Calais sterk afnemen; afgeschrikt door het groote risico waagden slechts weinigen de reis te ondernemen en werd de invoer tot een minimum beperkt. In dezen tijd besloot de stad zelf op te treden en voor den aankoop van de noodige grondstof te zorgen. Gedeputeerden werden uit haar naam naar Calais gezonden om met de Engelsche kooplieden over den aankoop te onderhandelen. Reeds kort na de sluiting van het tractaat vinden wij de stedelijke commissarissen in den stapel, om hun opdracht te volvoeren. De door hen aangekochte vachten ter waarde van eenige duizenden ponden sterling, werden binnen Leiden weder aan de poorters verkocht [3]). De stad had op zich genomen op

1) Vroedsch. Resol. 1489, Dec. 7, fol. 272vo.

2) Tractaat van 1490, April 29; het werd voor drie jaren gesloten. — Een dankdag werd dit jaar gehouden, „om God van hemelrycke te dancken ende te loven, dat sulke goeden van vellen ende wollen, als die coopluyden ende poorteren van Leyden tot Calis gecoft hebben ende overgecomen zijn, dairby die gemeente hoir broot winnen ende levinghe dairby hebben mogen." De betrekkingen met Calais zijn dus een oogenblik verstoord geweest; vgl. ook Correctie Boek D, fol. 8vo.

3) De rekening der gedeputeerden is aanwezig: „Rekenynge heeren Willems van Busschuysen ende ridder, Jan Conincxz. ende Jacop Symonsz. van hoirluyder reyse, dien zy in den jaere van XCI tot Calis gedaen hebben." Vgl. verder Vroedsch. Resol. 1490, Oct. 12, fol. 287 en 289; Dec. 31, fol. 294vo; 1491, Nov. 12, fol. 305vo; Thes. Rek. 1491, fol. 34 en 211—222; Correctie Boek D, 1491, Oct. 14, fol. 43vo, los papier.

vaste termijnen haar schuld af te betalen, maar reeds den eersten keer bleef zij in gebreke en zag zich genoodzaakt de kosten, schaden en interessen wegens haar verzuim te betalen [1]). De tijdsomstandigheden maakten het haar echter onmogelijk aan deze verplichtingen te voldoen; de schuldenlast der stad nam juist in deze jaren enorm toe, zoodat zij zich herhaaldelijk gedwongen zag met haar schuldeischers over nieuw uitstel van betaling te onderhandelen [2]). De handel met Calais ondervond hiervan de nadeelige gevolgen; het kwam niet zelden voor, dat de Leidsche poorters te Calais wegens de schulden van hun stad gearresteerd werden [3]).

Op het eind van 1493 bedroeg de stedelijke schuld te Calais nog ruim 11.000 ℔ sterl. [4]), welke Leiden geen kans zag op de overeengekomen wijze af te betalen. In een brief van 12 Juni 1493 werden de financieele moeilijkheden, waarin de stad verkeerde, aan den stapel uiteengezet. Hierin wordt gewezen op de vermeestering van Leiden door Reinier van Broekhuizen in 1481 gedurende 13 weken, waarvan de kosten 150.000 Rijnsche gulden bedroegen; op den grooten vollersuitgang van 1478, die de stad op 13.000 R. g. te staan kwam. De oorlogen tegen Utrecht, den heer van Montfoort e. a. deden haar opnieuw 50.000 R. g. uitgeven, waarbij nog de hooge sommen kwamen wegens den aanval van den heer van Montfoort op Leiden en den opstand van het Kaas- en Broodvolk, dat tot Leiden doordrong. De nadeelen door Sluis aan den handel toegebracht door inbeslagneming van koopwaren [5]), vermeerderd met de onkosten van den veldtocht tegen die stad, konden op meer dan 100.000 R. g. geschat worden. Ten slotte wees Leiden op de overeenkomst betreffende haar schulden met den tollenaar te Grevelingen aangegaan,

---

1) Thes. Rek. 1491, fol. 211vo: „Item ende alzo den voirs. cooplieden hoere pennyngen op hoere dagen niet betaelt en worden nae inhout hoere brieven, ende alzo hoere brieven inhilden, dat men himluyden voldoen ende betaelen soude alle costen ende interessen, die by gebreke der betalinge dairom gedaen souden worden, soe is hemluyden... betailt... 417 ℔."

2) Vgl. b.v. Vroedsch. Resol. 1492, Sept. 3, fol. 335; 1493, Mei 22, fol. 352 en een hs. van 1493, Mei 21 (sequencia appunctuamenta enz.).

3) Vroedsch. Resol. 1492, Juli 3, fol. 325.

4) Hs. „Sculden, die de stede van Leyden sculdich is eenige guede, eerlyke coopluyden der stapele van Calis." — Voor 1494 geeft de Enqueste een schuld van ongeveer 13.000 ℔ sterl. (pag. 169, ed. Fruin).

5) „... p(r)opter rapinas et spoliationes super ipsos factas de diversis suis mercibus..."

waarbij zij zich tot betaling van 15.000 R. g. verbonden had [1]).

Geheel volledig is deze brief niet; de stad vergat er op te wijzen, dat de hoofdoorzaak van den slechten staat van haar financiën het hooge bedrag was, dat zij als rentebetaling van lijfrentebrieven moest uitkeeren.

Ook de stapel zag het gewenschte van een nieuwe regeling in, zoodat nog in hetzelfde jaar een overeenkomst tusschen de beide partijen tot stand is gekomen, waarbij de stapelvereeniging als representant der schuldeischers optrad. De opbrengst van een drietal accijnzen — den bier-, wijn- en korenaccijns — zou tot delging der schuld dienen; indien deze binnen zes jaren niet afgedaan was, zou in het zevende jaar het resteerende gedeelte moeten afbetaald worden [2]).

In hetzelfde jaar viel de vernieuwing van het handelstractaat van 1490, dat voor den tijd van drie jaren gesloten was. Met de veranderde omstandigheden wordt ook in het nieuwe verdrag rekening gehouden. De verminderde solvabiliteit van de „mercatores Leidenses" deed naar waarborgen omzien voor de goede afbetaling der door hen aangegane verbintenissen.

Nadrukkelijk werd nogmaals bepaald, dat de obligaties gelijke rechtskracht zouden hebben als schepenbrieven en dat haar executie tegen den schuldenaar en diens goederen zou geschieden tot de volledige betaling toe; uiterlijk binnen acht weken moest de berechting plaats vinden [3]). De stapelkooplieden zouden bovendien in rechten den voorrang hebben boven alle andere houders van schepenbrieven, die in fraudem creditoris gemaakt waren, 'tgeen dikwijls geschiedde in gevallen, waar inderdaad geen schuldverhouding bestond. Tot meerder waarborg zou ieder, die aldus vervolgd werd, terstond voldoende zekerheid, borgtocht of „plege" [4]) moeten stellen, opdat hij niet ontvluchten of zijn goederen ten nadeele van de crediteuren aan den boedel onttrekken zou. De acties zouden door Leiden berecht en geëxecuteerd moeten worden in de

1) Hs. van 1493, Juni 12 (in het Latijn). Het Hollandsche hs. wijkt in eenige onderdeelen van het Latijnsche af.

2) Overeenkomst van 1493, Dec. 3, Privilegeboek B, fol. 374; vgl. ook Drap. Kb. IV, I, 39. — Over de onderhandelingen zie: Vroedsch. Resol. 1493, fol. 347vo, 348, 353, 353vo, 354vo, 355, 355vo, 368, 370, 370vo, 372, 373, 373vo, 400, 401vo, 402vo, 403vo, 406; Thes. Rek. 1493, fol. 68 en 70vo; Burgemeesters-Rek. 1493/94, fol. 16 en 16vo.

3) „Et infra octo septimanas ad maximum et extremum fiet justicia celeratissima cum omni expeditione possibili universis et singulis de stapula, coram lege Leydensi conquerentibus secundum jus municipale, vocatum vulgariter die koeren." Tractaat van 1493.

4) Plegium volgens Ducange = vademonium.

volgorde, waarin zij ingesteld waren. Geen stapelaar of diens factor zou binnen het rechtsgebied van Leiden door kapers (piratae) of krachtens lettres de marque gearrestéerd kunnen worden, tenzij voor zijne eigen schulden. Verder zouden ter voorkoming van misleiding de kooplieden, die naar den stapel door andere poorters uitgezonden werden om grondstoffen te koopen, papieren medebrengen, met het stadszegel voorzien, waarin genoemd werden zij, die hen hadden afgevaardigd. Deze personen moesten dan voor het gerecht erkend hebben, dat zij inderdaad vennooten van de uitgezondenen waren en dezen volmacht gegeven hadden voor die reis om wol en vachten te koopen, onder verklaring aansprakelijk te zijn voor alles, wat door de uitvarenden verricht werd; voor de schulden, zooals deze in de obligaties uitgedrukt stonden, zouden zij hoofdelijk en voor het geheel verbonden zijn, wat een verscherping was van de oude bepaling. Ten slotte werd een Leidsch koopman verboden een stapelaar te dwingen als betaling van zijn vordering lakens of andere waren aan te nemen; slechts sterlinggeld was hiervoor toegelaten. Van de zijde der Leidsche drapeniers schijnt dus een betaling met waren voorgekomen te zijn, die wel in die gevallen zal plaats gehad hebben, dat de debiteur niet over voldoende gelden beschikte om zijn schuldeischers te voldoen [1]).

Het tractaat van 1493 ontleent zijn belang grootendeels aan de nieuwe bepalingen, daarin over de wijze van schuldinvordering opgenomen; nieuwe voorrechten hebben de Leidsche drapeniers er niet bij verkregen. Vergelijken wij hiermede de zooveel gunstiger condities, die in hetzelfde jaar de Delftsche kooplieden bij den stapel wisten te bedwingen, dan blijkt hoe nadeelig de financieele achteruitgang van Leiden op den handel werkte [2]). De invoer van vachten uit Calais verminderde dan ook hand over hand, zooals het volgende staatje aantoont. In 1484 bedroeg het aantal nog 508.721 vellen, doch in

1485: slechts 199.396
1486: 399.324

1) „Item quod nullus mercator Leidensis compellet aliquem de stapula recipere pro suorum debitorum solutione aliquos pannos vel aliquam rem quamcunque, quam starlingorum pecunias, ut prius dictum est." Mogelijk slaat op deze praktijken ook het „fynansie doen", waarover in de Instructie II van 1468 gesproken wordt. — Wanneer het tractaat van 1493 gesloten is, blijkt nergens; den 15en November vonden, blijkens de Vroedsch. Resol. van dat jaar, fol. 369, nog onderhandelingen plaats; het is zeer wel mogelijk, dat het tegelijk met het hierboven genoemde tractaat over de schulden van 3 December tot stand gekomen is.

2) Vgl. het tractaat tusschen Delft en den stapel gesloten van 1493, Mei 7, door Soutendam gepubliceerd in de Bijdragen voor Vaderl. Geschied. en Oudheidk., 1861, N. R., II, pag. 360.

1487:	slechts	267.378½
1488:		241.731
1491:		136.058 [1])
1493:		207.442
1494:		3.722

De abnormaal lage import in het laatste jaar vindt zijn verklaring in de gespannen verhouding, die toen tusschen Engeland en deze gewesten heerschte; de handel in grondstoffen stond bijna geheel stil.

Aan het einde van deze periode vinden wij dus de betrekkingen tusschen den stapel en Leiden ten nadeele van laatstgenoemde gewijzigd; de malaise in den lakenhandel, die later ter sprake komt, werkte uiteraard terug op den velinvoer; bovendien staan de stad zelf en haar kooplieden diep in de schuld bij de stapelaars, die thans langs gerechtelijken weg hun betaling trachten te verkrijgen; de honderden processen, die in deze jaren door de stapelkooplieden te Leiden gevoerd worden, wijzen erop, hoe algemeen de financieele onmacht der Leidsche drapeniers was [2]).

De volgende jaren brengen hierin geen verandering; het tijdperk 1493—1506 vertoont slechts weinig teekenen, dat de nadeelige positie der Leidenaars zich eenigszins verbeterde. De onderhandelingen tusschen de partijen bepaalden zich in het algemeen tot herziening van de overeenkomst omtrent de schulden; de handelsbelangen zelve werden bijna niet besproken [3]); Leiden begreep wel, dat deze ongunstige omstandigheden niet het juiste oogenblik leverden tot bespreking van haar grieven. Een beter tijd brak echter voor haar aan, nadat in 1496 het Groot Intercours tusschen Hendrik III en Philips den Schoonen gesloten was. Niet alleen dat daardoor de goede betrekkingen tusschen beide landen weer hersteld werden, maar de daarop volgende onderhandelingen over de detailpunten (1499) gaven aan de steden van deze gewesten eenige belangrijke voordeelen bij den aankoop van haar wol. In de eerste plaats werd de prijs van een zak wol met een halve mark verminderd; slechts bij groote sterfte onder de schapen mocht de oude prijs gevraagd worden. Voor twaalf jaren zou deze concessie gegeven worden. Ten tweede werden meerdere

1) Hierbij komen nog 102.834 vellen en ± 155 zak wol, die van stadswege te Calais gekocht zijn (Rekenynge heeren Willems van Busschuysen enz.).

2) Vgl. hiervoor vooral Kenningboek F, 1492 en volgende jaren.

3) Slechts een enkel maal raakten de besprekingen dit gebied; zie b.v. Vroedsch. Resol. 1498, fol. 491vo; 1499, fol. 498. Thes. Rek. 1499, fol. 68vo.

waarborgen gegeven voor een goede en juiste verpakking, en regels in welke gevallen slechte wol teruggenomen moest worden [1]).

Wat de afbetaling van haar schulden betrof, zag Leiden zich reeds in 1496 genoodzaakt haar onmacht aan den stapel te erkennen om de overeenkomst van 1493 na te leven; het was haar onmogelijk op zoo korten termijn haar schuld te delgen. Haar voorstel in het vervolg elk jaar achthonderd ℔ sterling af te betalen, wees de stapel van de hand; men werd het echter eens op 1.000 ℔ st. [2]). Ook na dien moest door Leiden nog herhaaldelijk om verlenging van den afbetalingstermijn gevraagd worden [3]), zoodat haar schuld, die in 1497 8.100 ℔ sterl. bedroeg, in het jaar 1504 nog ruim 4.500 ℔ beliep [4]); het volgende jaar schijnt de schuld geheel voldaan te zijn, in de stadsrekeningen worden hierover althans geen posten meer aangetroffen [5]).

Met de verbetering der financieele verhoudingen tusschen Leiden en den stapel viel allengs ook een vooruitgang in de vriendschappelijke betrekkingen tusschen beide te constateeren. Reeds in 1504 wendt Leiden zich tot den stapel met het verzoek eenige grieven weg te nemen [6]). Voornamelijk voelde zij zich bezwaard over de regeling, die voorschreef in welke verhouding de oude en de nieuwe vellen te Calais moesten gekocht worden. Het was een oud strijdpunt, waarover reeds in 1478 bij gelegenheid van de totstandkoming van den Intercursus uitvoerige discussies gehouden waren. Leiden wees er nu op, dat in vroeger tijden 1 oud vel op 3 nieuwe gegeven werd; in den loop des tijds werd dit verminderd tot 1 oud op 2 nieuwe en thans was het reeds geworden 1 oud op 1 nieuw vel, „twelck is de gehele bederfnisse van der neringe, want deselve oude vellen niet soe goet en zijn op haren prijs op drie ofte vier nobelen op elc hondert, als die behoeren te zijn" [7]). Ook over andere aangelegen-

1) Rymer, a. w., T. V, Pars IV, pag. 136; Schanz, a. w., I, pag. 24 en II, Urk. Beil. n⁰. 11, 12 en 13.

2) Thes. Rek. 1496, fol. 55vo; Vroedsch. Resol. 1496, Juli 29, fol. 444 en ibid. 1496, Sept. 15, fol. 448vo; Reductie 1496, fol. 3vo.

3) Vroedsch. Resol. 1498, Dec. 28, fol. 491vo; 1499, Febr. 6, fol. 494; Febr. 22, fol. 494vo; Febr. 23, fol. 495; April 22, fol. 498; 1501, April 29, fol. 537; Thes. Rek. 1498, fol. 118; 1499, fol. 68vo.

4) v. Mieris, Handv., pag. 424; Hamaker, De stad Leiden in staat van faillissement (Versl. en Meded., III, Vereen. t. uitg. d. bronnen v. h. Oude Vaderl. R.), pag. 192.

5) Thes. Rek. 1505, fol. 59.

6) Brief van Leiden van 1504, Dec. 14.

7) Welke vellen nu precies onder het begrip „oude vellen" vallen, is niet gemakkelijk te zeggen; in 1478 werd medegedeeld, dat *voor dat jaar* de vachten en de wol vóór of in de

heden werden klachten geuit. Geklaagd werd, dat in strijd met de vroegere gewoonte het thans meermalen voorkwam, dat de eene stapelkoopman van den anderen zijn grondstof opkocht, om die vervolgens met winst aan vreemden te verkoopen; tegen dezen tusschenkoop — zoo gehaat en fel bestreden in de middeleeuwen — kwam Leiden op [1]). De overige punten betroffen bezwaren over het sorteeren der vellen en het feit, dat uit de eenmaal gesorteerde en geprijsde partijen de Calaiskooplieden de beste soorten haalden en de overblijvende toch tegen denzelfden prijs verkochten; ten slotte de verplichting in Engelsch sterlinggeld te betalen, dat in deze landen moeilijk te krijgen was.

De stapel antwoordde op deze klachten vrij ontwijkend [2]). Slechts het eerste punt, de verhouding van het aantal oude en nieuwe vachten, wordt in dit schrijven terloops aangeroerd; men zal hierover gaarne een bijeenkomst beleggen, die meer nut zal stichten dan schriftelijke gedachtenwisseling, want „het es een ghemeen woert, dat wairdigher ende bequamer is die levendighe stemme dan de letter is". Op Leiden schijnt deze brief geen goeden indruk gemaakt te hebben; de stapel gaat daarom bij een tweede schrijven, waarin echter evenmin veel uitzicht op inwilliging gegeven wordt, wat ernstiger op de eischen in [3]). Van de zooeven genoemde kwestie maakte hij zich af, door er op te wijzen, dat de Leidsche kooplieden geen reden tot klagen hadden, daar hun bij het vertoonen van de monsters medegedeeld was,

---

maand Februari ingevoerd en vóór 6 April niet verkocht, als oud zouden beschouwd worden; de wol na Februari tot 6 April 1478 in den stapel gebracht, zal steeds nieuw genoemd worden: „Item ordinatum est quod solum illae lanae, quae apportatae fuerant Calesiam in Februario ultimo transacto vel ante, et remanserunt ibidem non venditae sexta Aprilis ultimo praeterita, nominabuntur et reputabuntur lanae veteres; et quaecumque apportatae sunt Calesiam citra mensem Februarii praedicti, vel a tunc apportabuntur usque ad sextam Aprilis, quae erit anno Domini LXXVIII, semper nominabuntur et reputabuntur lanae non veteres; et similiter de pellibus lanutis." Rymer, a. w., V, P. III, pag. 91. — De koopers waren verplicht op een zeker aantal nieuwe vellen ook oude vellen — en tegen denzelfden prijs — te nemen.

1) „Voirt soe bevinden wy, dat voirtijts in der staple een ordonnancie plach te weesen, dat den eenen coopman in der staple van den anderen coopman van der staple geen vellen noch wolle copen noch vercopen en mochten, dan alleenlick den vreemden coopman, die van buyten den staple versochten, twelck nu oeck anders is, want den eenen coopman van der staple om singulier profijt coopt ende vercoopt van den anderen coopman in der staple, twelck den coopman van buyten grotelick tegengaet, ende behoert alsoe niet te weesen, want alle voircoepe verderflick is ende is tegen den gemeenen oirboir, ende behoert dairinne ten gemeenen oirboer by U, eerwairdige Heeren, voirsien te weesen ende niet meer gehenget te geschieden." Brief van 1504, Dec. 14.

2) Brief van den stapel van 1505, Januari 3.

3) Brief van den stapel van 1505, Nov. 7.

dat indien onder de geleverde oude vachten slechte waren, zij hierover hun bezwaren zouden kunnen indienen; zij zouden dan schadeloos gesteld worden. Wat de kwestie van den voorkoop betreft, hierover gaf de stapel als zijn meening te kennen, dat het den kooplieden vrij stond te verkoopen aan wie zij wilden, evenals de Leidsche kooplieden deze vrijheid hadden [1]). — Leiden was met dit antwoord niet tevreden; zij wees er op [2]), dat klagen bij den stapel, zooals haar aangeraden werd, van geen nut was; dagelijks werden talrijke en ernstige klachten ingediend, doch zonder eenig merkbaar resultaat. En wat den voorkoop, die in den stapel geschiedde, aanging, verklaarde Leiden niet in te kunnen zien, dat het particulier belang — want dat was handhaving van den voorkoop — boven dat van het algemeen moest gaan [3]). — Inderdaad, de vergelijking van Calais was niet gelukkig; er was van middeleeuwsch standpunt groot verschil tusschen de geheel onnutte functie van den voorkooper en die van den handelaar, die zijn waren brengt, waar zij in de consumptie kunnen worden opgenomen. — Aan het slot van haar schrijven verklaarde de stad zich bereid tot het zenden van gedeputeerden ter bespreking van de aanhangige punten [4]). De gewenschte bijeenkomst had plaats en in hetzelfde jaar is het verdrag nog tot stand gekomen na vele moeilijkheden [5]). De voornaamste kwestie, die te regelen viel, was die van de oude vellen. Leiden ziet hierin aan haar wenschen voor een deel tegemoet gekomen; bepaald wordt nl., dat voor de toekomst deze regeling zal gelden, dat de verhouding tusschen oude en nieuwe vellen (1—1, 1—2 of 1—3) voor Leiden en alle andere steden gelijk zal zijn, maar daarenboven zullen de Leidsche drapeniers op elke 100.000 vel, die zij koopen, boven andere steden 10.000 nieuwe vellen hebben [6]).

---

1) „... ons dunct, dattet seer redeliken is ende des gueden conscientie, dat wy vercopen onse gueden dengheenen, die ons sal believen, ghelikerwijs als ghy ende ander coepluyden vercopen hare waren ander luyden tot haer eyghen wille ende vryheyt." Ibid.

2) Brief van Leiden van 1505, Dec. 11.

3) „... wij en connen niet bevoelen, dat in voircoope den gemeenen oirboir gelegen is." Ibid.

4) Bij brief van 1506, Juli 14, wordt deze bereidverklaring herhaald, „updat de oude vrunscepe gecontinueert mochte worden."

5) Over den loop der conferenties zie het verslag der gedeputeerden van 1506, September.

6) „... soe zullen die van der staple naer ouder gewoenten weeder eenen anderen raedt maecken, ende alsoe zyluyden die maecken, tzy een ende een, tzy twee ende een, tzy drie ende een, die zullen wy neemen gelijck andre steden, behoudelick dat wy van Leyden up elck hondert duysent vel, die wy coopen, boven andre steden hebben zullen 10.000 nuwe vellen; twelck van raedt te raedt staen sal de composicie geduerende." Ibid.

Voor het loopende jaar werd een provisioneele regeling getroffen. Ten slotte werd gecontracteerd, dat de oude vellen niet vermengd met de nieuwe getaxeerd zullen worden, waardoor vroeger veel te hooge taxaties voorkwamen ; in het vervolg zullen zij afzonderlijk geschat worden, wat volgens den stapel de stad meer dan twee nobel per 100 vel of meer dan 1.000 ₰ sterl. 's jaars zal schelen. De verplichting om de minderwaardige oude vellen te koopen bleef dus bestaan, al werd zij voor Leiden eenigszins minder zwaar gemaakt ; een onvervulde wensch bleef het voorloopig, dat alleen met de „intrinseca bonitas rerum et desiderium emptoris" — woorden in 1478 gebruikt [1]) — bij den vellenkoop rekening gehouden zou worden. Het tractaat werd voor zeven jaar gesloten [2]).

Eenige jaren later — in 1509 [3]) — ziet Leiden zich wederom genoodzaakt, klachten tot den stapel te richten, daar haar kooplieden gedwongen werden andere wol en vachten te koopen, dan voor de Leidsche draperie gewenscht was ; zij zouden liever den geheelen handel laten varen, dan dezen dwang langer gedoogen [4]). Waarschijnlijk is deze kwestie ten genoegen van de stad opgelost, daar wij er later niet meer van hooren.

Eerst onder de vigueur van een nieuw tractaat zijn verdere moeilijkheden tusschen stad en stapel gerezen [5]), als gevolg van de veranderde handelspolitiek van Engeland. Het is bekend, hoe in het begin der zestiende eeuw dit land voor zijn opbloeiende lakenindustrie tal van protectionistische maatregelen nam, die ten doel hadden de wol binnen zijn gebied te houden ; het resultaat daarvan was een sterk verminderde aanvoer in den stapel. Bovendien had de groote sterfte onder de schapen in dezen tijd een ongunstigen invloed op de jaarlijksche Engelsche wolproductie.

Reeds in 1518 werden te Leiden de gevolgen hiervan merkbaar; de Leidsche kooplieden, die voor hun bedrijf bij voorkeur de wolvachten gebruikten, konden zich hiervan geen voldoende aantal in den stapel verschaffen wegens den abnormaal geringen

1) Rymer, a. w., T. V, Pars III, pag. 79.

2) Thes. Rek. 1506, fol. 27vo.

3) Brief van Leiden van 1509, April 19.

4) „. . . ende bevinden, dat zyluyden al van advise zijn, dat zy liever de comenscepe souden laten, dan zy in alsulke servitude comen soude, dat men se bedwingen soude te copen, tgene daer zy niet in gehouden en zijn te comen dan tot hoeren geliefte." Ibid.

5) Het oude tractaat liep in 1513 ten einde ; niet voor 1515 werd een nieuw tractaat voor zeven jaren gesloten, waarvan de tekst echter ontbreekt. Vgl. Vroedsch, Resol. 1514, April 5, fol. 179vo; Thes. Rek. 1515, fol. 39.

aanvoer [1]) in dat jaar; bovendien waren de aanwezige soorten zoo slecht, dat de kooplieden deze slechts noode kochten [2]). Dat de stapel dit aan de pest, die onder de schapen heerschte, wijt [3]), wordt door hen niet als een afdoende verklaring of verontschuldiging beschouwd, „daar er immers nog schapen genoeg in Engeland zijn om hen van de noodige wol te voorzien" [4]). De belangen der industrie en haar bevolking werden bovendien zwaar geschaad, wanneer de Leidsche kooplieden op de vloot, die de vellen uit Engeland aanvoerde, moesten wachten; het gevolg was groote neringloosheid in de stad; die groepen van de arbeidersbevolking, welke niets anders bezaten dan hun arbeidskracht — „die anders niet en hebben dan zy met hoeren zwaeren arbeyt winnen", — de vollers, wevers, kamsters enz. wachtten de gedwongen werkloosheid niet af, doch vertrokken naar andere plaatsen om daar „den schamelen coste te gecrygen". Aan den stapel wordt daarom verzocht te willen mededeelen, wanneer de eerstvolgende vloot met wol en vachten te Calais verwacht wordt, opdat de arbeiders hiermede rekening zouden kunnen houden. Want kwam de wol, maar waren de werklieden vertrokken, dan zou toch de geheele draperie stilstaan [5]).

Op den duur deed de verminderde toevoer van vachten Leiden naar materiaal van elders omzien; hierbij kwam nog de stijging der wolprijzen in den stapel, en de hierdoor vermeerderde productiekosten der Leidsche drapeniers. In dezen tijd vinden we dan ook de eerste pogingen der stad om in nauwer verbinding te treden met de handelaars in Spaansche wol, die hun residentie

---

1) In het jaar 1517/18 werden slechts 132.417 vellen in den stapel gebracht, behalve de 2671 3/4 zak wol (Schanz, a. w., II, pag. 76).

2) Brief van Leiden van 1518, Nov. 20.

3) Brief van den stapel van 1518, Nov. 30.

4) Brief van Leiden van 1519, Januari 8: „... mer dat Uwe Heerlicheyden ... onse coopluyden niet en zoudt mogen furnieren van vellen, dat is quaet te geloven; wy en twijffelen niet, int rijck van Engelant zijn vellen genoech, dairmede ghy machtich zijt den onsen ende meer andre te stofferen ende furnieren, ende waert nae onsen duncken goet voor U ende voir ons, dat de vellen, die int rijck van Engelant zijn, waeren over dese zyde van der zee binnen der staple van Calis, want doirdien zouden onse coopluyden geoirsaect zijn ende oeck moet hebben der staple te versoecken, dairuuyt zoude spruyten tusschen den uwen ende den onsen comanscepe, neringe ende welvaeren."

5) „... Begeren dairomme scryfteliken by brenger van desen te weeten, wanneer ghy meent, dat de vlote tot Calis wesen sal om den voirscreven armen an te houden ende te vertroesten; want indien wy de werckluyden verliesen, al quaemen de vellen, alzoe en zouden den onsen die niet mogen reeden ofte drapieren." Ibid. — In Februari 1519 ontvangt Leiden tijding, dat een vloot van 15 schepen, ± 150.000 vellen aanvoerende, te Calais binnengevallen is. Thes. Rek. 1519, fol. 67vo; vgl. ook Correctie Boek G, fol. 1.

te Brugge hadden. Terstond na het eindigen van het tractaat met den stapel, in 1522, zien wij de Leidsche drapeniers hun grondstof hiervandaan betrekken, al werd een gedeelte nog bij de stapelkooplieden, met welke zij zoo langen tijd in vriendschapsbetrekkingen gestaan hadden, gekocht. Het verschil met vroeger jaren was groot; terwijl tusschen de jaren 1507—1520 bijna steeds over de 300.000 vachten uit den stapel aangekocht werden, ging het getal Engelsche vachten, dat te Leiden werd aangevoerd in de jaren, toen ook Brugge bezocht werd, het cijfer van 230.000 niet te boven; slechts het eerste jaar, 1523, werden nog 292.692 vachten uit den stapel gehaald, doch de vrees, dat de niet-verlenging van het handelsverdrag de goede verstandhouding tusschen beide partijen op den duur zou kunnen wijzigen, kan hier als een stimulans gewerkt hebben. Het volgende jaar kwamen inderdaad de verwachte moeilijkheden; in 1524 weigerden de stapelaars eenigen tijd, aan Leiden hun wol te verkoopen [1]), in de hoop, aldus de Leidsche kooplieden te dwingen het verwerken der Spaansche wol op te geven. Maar de mijn sprong verkeerd; in plaats van tot den stapel terug te keeren, sloten de Leidsche drapeniers met de Spaansche wolkooplui een overeenkomst betreffende de levering van Spaansche wol. Ook de meer tegemoetkomende houding, die de stapel na het falen van zijn poging het volgend jaar aannam, kon de Leidsche drapeniers niet bewegen zonder meer hun nieuwe relaties met Brugge te verbreken; op den voorslag der stapelaars, opnieuw een handelsverdrag met hen te sluiten, antwoordde Leiden o. a. met dezen eisch, dat de stapel gedurende den oorlog, die tusschen Karel V en Frans I heerschte, de schepen, die de wol voor Leidsche rekening vervoerden, op zijn kosten en risico tot Zeeland door een convooi zou doen beschermen. De tweede voorwaarde van Leiden was, dat zij voor het pond sterl. niet meer dan 28 gr. Vl. zou behoeven te betalen; wanneer men bedenkt, dat dit een veel hoogeren koers in dien tijd had, is het niet te verwonderen, dat de stapelaars aan inwilliging hiervan niet denken konden. De onderhandelingen sprongen daarop af en Leiden bleef haar grondstof zoowel uit Calais als uit Brugge betrekken [2]).

---

1) Vroedsch. Resol. 1524, Maart 23, fol. 45vo.

2) Vroedsch. Resol. 1525, Maart 7, fol. 64vo; Maart 9, fol. 65vo; April 19, fol. 67vo; Mei 2, fol. 69; Mei 3, fol. 70; Mei 22, fol. 72; Thes. Rek. 1525, fol. 28. — Wat het door den stapel voorgestelde nieuwe handelsverdrag behelsde, staat niet vast; een copie is nooit in handen van Leiden gekomen. Doch uit de Vroedsch. Resol. van 2 Mei 1525 is op te

Toch schijnt allengs weer een gunstiger stemming ten opzichte van den stapel ontstaan te zijn; als grondstof was de Engelsche wol nooit geheel te vervangen door de Spaansche, wier mindere qualiteit haar slechts voor grovere lakensoorten geschikt maakte. In dit feit ligt zeker voor een groot deel de verklaring van Leidens terugkeer tot den stapel, waarvan een handelsverdrag, in 1530 op voorstel van den stapel tot stand gekomen, het bewijs is. De inhoud hiervan is ons onbekend gebleven; wij weten slechts, dat de termijn, waarvoor het tractaat gesloten werd, op twee en een half jaar gesteld was [1]).

Doch het nieuwe verdrag kon niet alle moeilijkheden uit den weg ruimen; terecht klaagden de Leidsche drapeniers er over, dat de vachten in den stapel niet meer van de oude qualiteit waren; de beste werden thans in Engeland gehouden voor de eigen lakenproductie [2]).

De Engelsche wolexport wees in deze jaren een groote vermindering aan gelijk het volgend staatje, dat het jaarlijksch gemiddelde bedrag der uitvoerrechten op de wol aangeeft, duidelijk aantoont:

	℔ st.	sh.	d.
1509/10—1520/21	15.231		3½
1521/22—1529/30	9.917	18	5
1530/31—1537/38	5.791	15	11
1538/39—1546/47	8.708		1 [3])

De periode van 1530/31—1537/38 geeft dus den laagsten stand aan; de jaren 1532/33 en 1533/34 hebben hieraan voornamelijk schuld. De uitvoer van wol in de afzonderlijke jaren bedroeg nl.:

1530/31	2.173	zakken	wol.	1534/35	2.897¼	zakken	wol.
1531/32	2.107	„	„	1535/36	3.918	„	„
1532/33	1.168¼	„	„	1536/37	3.110¼	„	„
1533/34	1.576¾	„	„	1537/38	2.631	„	„ [4])

De nadeelige gevolgen van den geringeren wolexport heeft

maken, dat Leiden zich zou hebben moeten verbinden in het vervolg al haar grondstof weer te Calais te koopen; wij lezen daar immers: „soedat nu de zaecke finael tendeert, of men diezelve articulen ... zel willen accepteren ... ende verstaen tot composicie, of dat men tzelve zel refuseren, ende vaeren, dairt ons gelieft ende best gelegen zel wesen."

1) Vroedsch. Resol. 1530, Januari 5, fol. 38vo; Thes. Rek. 1530, fol. 23.

2) Vgl. v. Mieris, Handv., pag. 446 en Vroedsch. Resol. 1532, Juli 16, fol. 37vo.

3) Schanz, a. w., II, pag. 12.

4) Ibid., II, pag. 84. In deze opgave zijn ook de vachten begrepen, waarvan er 240 = 1 zak wol gesteld zijn.

Leiden in hooge mate gevoeld, daar de stapel niet bij machte was zijn afnemers geregeld van grondstoffen te voorzien. De werkloosheid en neringloosheid bereikten haar toppunt binnen Leiden in het jaar 1533, toen de stapelaars geen vachten genoeg hadden om de Leidsche drapeniers te voorzien en de stapel gesloten werd [1]). De aanvoer uit Calais, die in 1532 nog 233.820 vel had bedragen, daalde hierdoor tot 18.188 vel, en slechts de verwerking van Spaansche wol kon voorkomen, dat de lakenproductie volkomen stilstond.

Doch ondanks de hevige crisis, die in deze jaren de lakenindustrie teisterde tengevolge van den ongeregelden aanvoer der stapelwol, kon Leiden niet besluiten zich geheel tot het gebruik van Spaansche wol te beperken. Nauwelijks had de handel zijn gewonen loop hernomen, of er werden onderhandelingen aangeknoopt over het sluiten van een nieuw verdrag met den stapel, dat inderdaad in 1536 tot stand komt [2]), en dat in lengte en nauwkeurigheid zijn voorgangers ver overtreft. Als voornaamste bepaling kan beschouwd worden, dat Leiden zich opnieuw verbindt, alleen Engelsche stapelwol voor haar draperie te verwerken; in geval van oorlog of pest, waarin Leiden vroeger vrijheid had, elders wol te koopen, werd haar thans de verplichting opgelegd alleen stapelwol, en geen andere wolsoort, elders te gelegener plaatse te koopen. Slechts in geval ook daar geen bruikbare vellen voorhanden waren, zou het den Leidschen drapeniers vrij staan zich ergens anders wol te verschaffen [3]). Bovendien moesten de

---

1) Vroedsch. Resol. 1533, Maart 31, fol. 41vo: „hoedat zeder dexpiracie van de laetste composicie (nl. in 1532), mit die van der staple tot Calis gemaect, dieselve van der stapel ons altijt getardeert hebben, zoedat eenige onse coopluyden lange tijt tot Calis hebben gelegen tot hoere groote coste om vellen ende wolle te coepen, ende zijn diezelve onse coopuyden aldair by die van der staple onderhouden geweest mit schoene worden, up hoepe dat die staple geopent zoude worden, mer dat ten laetsten zyluyden tot onse coepluyden opentlicken zeyden, geen tijt en wisten te verclaeren, wanneer dieselve staple weder geopent soude moegen worden..." Ibid., 1533, April 7, fol. 42vo: „Mer alsoe die staple van Calis jegenwoirdelick gesloeten is, zulcx datter geen vellen noch wolle vercoft noch uuytgevoert en wordt, dairdoer die comanscepe van dien alsnu seer ongeregelt is, ende men niet en weet, hoe lange tzelfde zal moegen gedueren..." Ibid., 1534, Mei 6, fol. 43: „Alzoe int voirgaende jaer van XXXIIIen die stapele van Calis gesloeten is geweest, zulcx datter geen vellen noch wolle vercoft noch uuytgelevert en worde, dairdoer die comanscepe van dien alsdoen zeer ongeregelt was..." Vgl. nog Register van Aert van der Goes, op 18 Maart 1533, fol. 192. — Voor de vergelijking van den wolimport in deze jaren zie Bijlage V.

2) Tractaat van 1536, Maart 18. Vgl. ook Vroedsch. Resol. 1535, Oct. 8, fol. 10vo; 1536, Maart 1, fol. 13 en Thes. Rek. 1536, fol. 23.

3) „Item quod ipsi Leydenses lanificium exercentes, non lanificabunt neque pannificabunt infra dictum oppidum aliquas alias lanas seu pelles lanutas preterquam lanas tales, que sunt de crescentia Anglie et in stapula Calesie stapulate et ibidem per eos comparate, nisi, quod

Leidenaars er in toestemmen, voortaan op elke 1.500 vellen één serpelgier wol te koopen; beneden dat getal gold deze verplichting niet. Ook de betaling der obligaties werd nauwkeuriger geregeld; vastgesteld werd, binnen welken termijn elke schuldbrief, die vervallen was, voldaan moest worden; een strafbeding werd gesteld voor iedere week, die elk ₰ sterl. te laat betaald werd (§ 12). Daartegenover wisten de Leidenaars eenige kleinere voordeelen te bedingen. Zoo werd bepaald, dat wanneer de vellen te hoog in prijs gesteld waren, zij op verzoek der Leidsche kooplieden herprijsd konden worden (§ 7). Verder zouden alle vellen van één soort, die op dat oogenblik in den stapel aanwezig waren of er in het vervolg zouden aangevoerd worden, op éénzelfden prijs gesteld worden. Deze werd als volgt geregeld: Londen zomervellen: niet hooger dan achttien nobel; Londen wintervellen id. 14½ nobel. Evenzoo Cotteswold zomer- en wintervellen en Northen (Noorder) zomer- en wintervellen niet hooger dan resp. 17, 14, 17 en 13½ nobel (§ 15). Leiden aanvaardde deze prijsverhooging onder verzekering van de zijde van den stapel, dat zij ertoe zou leiden, dat de vellen in grootere hoeveelheden naar Calais zouden gevoerd worden [1]). Wanneer door een Leidsch koopman wol gekocht en een zeker deel ervan minderwaardig bevonden zou worden, zou de verkooper deze door betere moeten vervangen, doch de kosten van verpakking, die echter een bepaald bedrag niet mochten overstijgen, moest de Leidsche koopman dragen (§ 27). Zoolang het verdrag duurde, zouden de Leidenaars tenminste op 1 oud vel 2 nieuwe ontvangen (§ 29). Ten slotte verkreeg Leiden de belofte, op voet van de meest begunstigde „natie", om een modernen term te gebruiken, behandeld te worden. Alle voorrechten, die aan poorters van andere steden, hetzij in Holland, Vlaanderen of Brabant toegekend waren of zouden worden, zouden ook aan Leiden verleend worden: „Item si forte contingat Flandrensibus, Brabantinis vel alicui oppidorum in Hollandia aliquid concessum fore vel in futurum concedatur per mercatores

---

Deus avertat, propter guerras, pestilentias seu prohibicionem principis aut coactionem ipsi de oppido Leydensi dictam stapulam Calesie visitare nequirent. Et tunc si eo casu predicti Leydenses possint eadem vellera aut lanas in stapula Calesie stapulata aut stapulatas alio loco convenienti invenire, illas solas emere debent, salvo etiam, quod similiter absit, si contingeret vellera seu lanas Leydensi pannificio convenientes ac sufficientes Caleti neque loco alio per eosdem inveniri, quo casu licibit eisdem se pro talium comparacione alio transferre atque comparare sine ullo preiudicio seu infractionis nota presentis compositionis, dolo semper ac fraude omnino seclusis." Tractaat van 1536, Maart 18, § 10.

1) Vroedsch. Resol. 1535, Oct. 8, fol. 10vo.

stapule sive fuerit in paccatura, pretio, velleribus tam antiquis quam novis, lanis seu pellibus lanutis, totum illud concedetur etiam predicto oppido Leydensi et eius mercatoribus" (§ 33). De tijdsduur van het tractaat werd op slechts 2 jaar bepaald.

Het is niet te ontkennen, dat ondanks de genoemde faciliteiten aan Leiden toegestaan, de stapel de winnende partij was. Door de verplichting, welke Leiden op zich nam, al haar wol weer in den stapel te koopen, was zij voor het vervolg voor de voorziening van haar behoeften geheel op de stapelkooplieden aangewezen. Vermoedelijk hebben de crisisjaren 1532 en 1533 de stad doen inzien van hoeveel belang stabiliteit in den aanvoer van de grondstof voor haar industrie was en heeft zij gemeend de beste waarborgen hiervoor te vinden bij den Calaisstapel; de noodzakelijkheid, in dat geval voor de Spaansche wol haar poorten te moeten sluiten, heeft zij daarom aanvaard.

Doch de wolhandel kon haar ouden bloei niet meer herwinnen; de import vertoont in de volgende jaren een golvende daling:

1536	1537	1538	1539	
160.108	344.192	252.848	186.373	vellen.
1540	1541	1542	1543	
200.664	144.576	229.024	149.872	„

De slechte toestand van de draperie was hiervan natuurlijk de schuld; het jaar 1544 gaf zelfs het verschijnsel te zien, dat geen drapenier naar den stapel wilde reizen voor zijn bijzondere belangen; van stadswege werden toen personen uitgezonden om de noodige wol te koopen. De voortdurende stijging der wolprijzen maakte bovendien de productie steeds minder loonend. Leiden greep daarom een nieuw middel aan, om den inkoopsprijs der grondstoffen eenigszins te doen dalen. Zij vond dit in een beperking en regeling van de vraag naar wol in den stapel. Daartoe trad zij in relatie met een anderen belangrijken afnemer van de stapelaars, de stad Haarlem. In 1546 werden de eerste stappen hiertoe gedaan [1]) en het volgend jaar kwam tusschen de beide steden een verdrag tot stand, waarin zooveel mogelijk getracht werd de onderlinge concurrentie op de wolmarkt te Calais te verminderen en aldus de prijzen te doen dalen. Leiden begreep volkomen, dat van de bestaande concurrentie slechts de stapelkooplieden profiteerden; als doel werd daarom genoemd,

---

1) Thes. Rek. 1546, fol. 23 en Privilegeboek C, fol. 203.

dat het verdrag moest dienen „tot vorderinge der neringe van de draperye derselver steden, omme tot Calis die vellen ende wolle tot eenen redelicken pryse te moegen coepen, ende dat wy int coepen van dien malcanderen niet hinderlicken en souden wesen, noch den stapulairs tgelt in de buerse te jaegen" [1]).

Het eerste tractaat van 1547 [2]) geeft daartoe de volgende regeling aan: wanneer eene der contractanten naar Calais wil reizen, zal zij de andere veertien dagen van tevoren waarschuwen, opdat zij tezamen zullen kunnen reizen en hunnen handel doen. Zij zullen dan loten of in der minne overeenkomen, welke wolpartij ieder zal nemen; de eenmaal toegewezen koopen mogen zij daarna niet meer van elkaar overnemen, 'tzij op directe of op indirecte wijze. Tegen elke drie vellen, die Haarlem krijgt, zal Leiden er vier ontvangen. Bovendien worden nog eenige regelingen getroffen voor bepaalde soorten, die voor elks draperie in het bijzonder geschikt waren; zoo zou Leiden aan Haarlem de „Middelcoots" niet betwisten, terwijl het daarentegen uit den voorraad Kestenen wol zes serpelgiers vooruit toegewezen zou krijgen; de overige Kestenen wol zou gelijkelijk verdeeld worden. Op de niet-naleving van deze overeenkomst werd een boete van 100 ₰ sterl. gesteld.

Blijkbaar heeft deze beperking van de koopvraag bevredigende resultaten voor beide steden gehad; wij mogen dit besluiten uit de geregelde hernieuwing van deze overeenkomsten, die steeds voor een jaar gesloten werden. Met de ervaringen, in de praktijk opgedaan, werd daarbij rekening gehouden, vandaar dat de bepalingen van de verschillende verdragen nog al eens veranderden. Zoo werd in het volgende jaar overeengekomen, dat alle fijne wol voor Haarlem, maar de grovere soorten voor Leiden zouden zijn, een beding dat tevens doet uitkomen, hoe de Leidsche industrie in dezen tijd achteruit ging. De boete werd tot 300 ₰ st. verhoogd [3]). Het tractaat van 1551 [4]) bevatte de voor Haarlem voordeelige bepaling, dat deze stad vooruit 10.000 Noordervellen toegewezen krijgt, de rest zou half om half verdeeld worden. Was het fonds, dat de beide steden voor den wolaankoop be-

1) Vroedsch. Resol. 1549, Maart 10, fol. 25vo.

2) Privilegeboek C, fol. 206vo (1547, Juni 1).

3) v. Mieris, Handv., pag. 369 (1548, Febr. 27).

4) Het tractaat van 1548 werd 30 Nov. 1548 voor het geheele jaar 1549 ongewijzigd hernieuwd (ibid., pag. 370); het daaropvolgende verdrag is van 1550, Maart 12 (Privilegeboek C, fol. 241vo). Dan volgen die van 1551, Aug. 14 (ibid., fol. 248), 1553, Juni 2 (ibid., fol. 265) en 1554, September 3 (ibid., fol. 281vo).

schikbaar stelden, niet even groot, dan mocht na den gemeenschappelijken inkoop de andere partij voor eigen rekening verder koopen. Het verdrag van 1554 ziet van het gemeenschappelijk reizen af; er zal geloot worden, wie het eerst naar Calais zal varen ; zoodra de wolvloot aangekomen is, moet de aangewezene daarheen trekken en heeft de vrijheid daar 25.000 vachten of 26.000 ten hoogste te koopen ; 14 dagen na de uitreis van de gedeputeerden van de eerste stad zullen die van de andere hun tocht ondernemen, en zoo vervolgens. Zijn echter niet boven de 125.000 vellen in den stapel aangekomen, dan mag ieder slechts eenmaal een reis doen en moet na afloop daarvan een nieuwe bespreking gehouden worden. Het laatste verdrag is van 1558 [1]), maar de herovering van Calais in dit jaar door de Franschen heeft een eind gemaakt aan den handel van beide steden op den stapel; zij moesten nu van elders hun grondstoffen betrekken [2]). Doch de samenwerking tusschen beide is blijven bestaan; ook in deze veranderde omstandigheden zijn zij bij den wolaankoop met elkander te rade gegaan, op welke wijze blijkt echter niet, daar de betreffende overeenkomsten verloren zijn geraakt.

Met den overgang van Calais eindigden de vaste betrekkingen tusschen de stapelkooplieden en de Leidsche drapeniers [3]). De opheffing van den wolstapel was de genadeslag voor de Leidsche draperie; beroofd van haar oude handelsverbindingen zag zij zich in deze moeilijke jaren verplicht nieuwe relaties aan te knoopen. Zij schijnt dit voornamelijk te Brugge gedaan te hebben, waarbij zij trouw bleef aan de samenwerking met Haarlem. Reeds in de jaren 1559 en 1561 vinden wij vermeld, dat tusschen laatstgenoemde en Leiden een verdrag gesloten werd [4]), dat vermoedelijk

---

1) Enschedé, Inventaris van het archief der stad Haarlem, I, n°. 605.

2) In 1558 is door Leiden nog een vergeefsche poging gedaan om den stapel te Middelburg te vestigen: „. . . Willem Aelbrechtsz. ende Jan Adriaensz., die opten XIIIIen Juny 1558 gereyst zijn geweest na Middelburch ende voorts tot Brugge, omme mit zeker gedeputeerden van Engelant te spreken, dat die stapele van Calis tot Middelburch geleyt zoude mogen werden. . ." Thes. Rek. 1559, fol. 53vo.

3) Zie voor de algemeene handelsbetrekkingen tusschen de Nederlanden en Engeland na den val van Calais H. Brugmans, Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren van Elizabeth's regeering (1558—1567).

4) Thes. Rek. 1559, fol. 23: „Upten XXVII Aprilis XVC LIX zijn Symon Jansz., burgermeester, ende meester Claesz. die Wilde, waerdeyn, gereyst naer Haerlem, omme mit die van de draperye aldaer ende die draperye der stede van Leyden te accorderen, hoe zy hem tesaemen dragen souden in tcoepen van vellen ende wolle, ende hebben gevaceert eenen dach, tot 34 st. sdaichs, facit 3 ℔ 8 sc." Een dergelijke post komt voor in Thes. Rek. 1561, fol. 15vo.

den handel op Brugge ten doel had; in het jaar 1564 tenminste werd door de Leidsche gedelegeerden met een corporatie te Brugge een voorloopige overeenkomst gesloten betreffende den handel in Engelsche wol en vellen, waarop Haarlem aan den Brugschen magistraat berichtte, het contract goed te keuren en te zullen naleven [1]).

Leiden beproefde dus ook nu nog zich aan het verwerken van Engelsche wol te houden, doch twee redenen werkten het gebruik daarvan tegen. In de eerste plaats, dat betrekkelijk weinig van deze wol te Brugge aangevoerd werd, en ten tweede, dat hieruit weer een stijging in de prijzen der grondstof voortkwam, die de Hollandsche kooplieden afschrikte [2]). Vandaar dat meer en meer de Spaansche en ook de inlandsche wol in trek kwam.

Met een enkel woord wezen wij er reeds op, dat het geregeld gebruik van Spaansche wol voor de Leidsche industrie van het jaar 1522 dateert. Maar vermoedelijk heeft de stad reeds eerder, zij 't ook voor korten tijd en als noodmaatregel, deze wolsoort verwerkt. In het jaar 1490, toen de handel op Calais bijna stokte en de stad zich daardoor genoodzaakt zag, zelf als wolkoopster op te treden, is door Leiden van Spaansche kooplieden ook wol buiten den stapel ingekocht [3]). In de eerstvolgende jaren hebben de drapeniers dit voorbeeld een enkel maal gevolgd, meer tot hun voordeel dan tot dat der Spanjaarden, die blijkens de talrijke processen, welke zij in dezen tijd voor de Leidsche rechters wegens wan-praestatie van de Leidenaars te voeren hadden, bij de transacties niet veel wonnen [4]).

---

1) L. Gilliodts-van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges, III, pag. 171, n°. 1835: „Aengegaen nopende tladen ende uutevoeren van den Engelsche vellen ende wolle by deser (*n.l. van Haarlem*) ende der voors. steden van Leyden drapenyerders binnen der stadt van Brugge". — Vgl. voor een geval van samenwerking in 1558/59 nog ibid., pag. 113, n°. 1787.

2) „... 't is nu zoo, dat mits d'abstinentie voor eenigen tijt van de negociatie metten Engelschen, ende overmits d'Engelsche heure wolle ende vellen, als in cleynder quantiteyt overgebrocht, tot zeer hoogen pryse hebben gedreven gehadt, de voorschreven neeringhe ... desen jaere bynae stille gestaen soude hebben ..." (1565), v. Mieris, Handv., pag. 475. — Een nieuwe verhooging van het uitvoerrecht op wol in 1560 door Engeland had aan de Leidsche draperie een gevoeligen slag toegebracht, vgl. Privilegeboek C, fol. 308vo: „(zy) zijn ... zeer verarmpt, bysonder regard genomen, dat de coninginne van Engelant die vellen ende wolle, uyten lande gaende, nyeuwelijcx ende zeer onlancx mit grooten imposte bezwaert heeft, daerdeur gescapen es haere hoofneringe geheel te cesseren." (1560, Oct. 7).

3) Vroedsch. Resol. 1490, Sept. 9, fol. 284.

4) B. v. Kenningb. F, fol. 167vo: Francisco de Vadelyt (= Valladolid), coopman uut Spaengien contra Clais Douwe (1494) en ibid., fol. 172 v.

Maar eerst in 1522 en volgende jaren vinden wij de Leidsche drapeniers geregeld in Brugge voor den inkoop der Spaansche wol. Dit streed niet tegen hun tractaat met den stapel, daar door den oorlog tusschen Karel V en Frans I de uitzonderingstoestand geschapen was, die aan de Leidsche poorters veroorloofde, ook buiten den stapel hun materiaal in te koopen. [1]). Bovendien hadden reeds op het eind van 1521 de Leidsche kooplieden op deze mogelijkheid gewezen [2]), zoodat de weigering van de stapelaars om de veranderingen, die de tijdsomstandigheden eischten, in het tractaat aan te brengen, de gelegenheid bood, dat met het verdrag geen rekening meer behoefde gehouden te worden. Het was voornamelijk het belangrijke verschil in prijs, dat de Leidsche drapeniers bewoog voortaan ook Spaansche wol te gebruiken: het dure Engelsche materiaal had reeds vele drapeniers genoodzaakt hun bedrijf op te geven, en het was te verwachten, dat nog meerdere zouden volgen. Men zag daarom in de goedkoopere Spaansche wol een middel om de productie loonender te maken; volgens zeggen der drapeniers kostte eenzelfde hoeveelheid Spaansche wol vier, Engelsche wol daarentegen 6½ gouden gulden [3]). Voor den algemeenen aandrang is het gerecht gezwicht, en in Juni 1522 werd aan de Leidsche kooplieden toegestaan naar Brugge en elders te reizen om daar de begeerde wol te halen. Het zal wel voornamelijk Brugge geweest zijn, dat door de Leidsche drapeniers bezocht werd; hier in het groote handelscentrum kon men steeds verzekerd zijn voldoenden voorraad te vinden, hier bovendien was een consulaat van de Spaansche natie gevestigd, dat den wolhandel centraliseerde [4]). Doch ook met de Spaansche kooplieden te Antwerpen werden relaties aangeknoopt; in 1523 wordt ook naar hen een gedeputeerde gezonden, „omme mitten raedtsluyden der nacien van Spaengen, aldair wesende, te communiceeren opt stuck van der comanscappe van den wollen, by den Spangaerden in den landen van herwaertsover gebracht, omme dairmede den poorteren deser stede te geryven" [5]).

Wij hebben er hierboven reeds op gewezen, dat Leiden slechts

1) Oorlog, pest en verbod door den graaf van Holland waren de drie uitzonderingsgevallen, waarin de verplichting opgeheven werd; vgl. hiervoor pag. 209.

2) Vroedsch. Resol. 1521, Oct. 8, fol. 307.

3) Vroedsch. Resol. 1522, Juni 11, fol. 324vo.

4) Zie over den handel van Spaansche wol te Brugge Gilliodts-van Severen, Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges. Bruges, 1901; vgl. ook pag. 583, n°. 1546, van het Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges, deel II, van denzelfden auteur.

5) Thes. Rek. 1523, fol. 62.

onder den druk der tijden zich tot de Spaansche wol gewend heeft en hoe zij deze alleen in geval van nood gebruikt heeft; zoo zien wij in die jaren het invoercijfer der Spaansche wol rijzen en dalen, al naar het aantal Engelsche vellen, dat in de stad gebracht werd, verminderde of steeg [1]). In 1533, toen de stapel gesloten was, bereikte het getal der geïmporteerde wolbalen het hoogste punt; drie jaar later echter maakte het verdrag met den stapel aan de verwerking van deze wolsoort voorloopig een einde: voorloopig, want na afloop van de twee jaar, waarvoor het verdrag gesloten was, werd het niet hernieuwd en hadden de Leidsche drapeniers weer volle vrijheid ook elders hun grondstoffen te koopen. Hoe noode men er echter nog toe overging, Spaansche wol te gebruiken, bleek in 1548. De ernstige crisis, die de lakenindustrie toen doormaakte, vond gedeeltelijk haar oorzaak in de geringe hoeveelheid Engelsche wol, in den stapel ten inkoop voorhanden, en de ten gevolge hiervan verhoogde wolprijzen, waardoor de Leidsche lakens dat jaar veel duurder waren en een geringeren afzet in het Oosten vonden. Hoewel men toen een onderzoek heeft ingesteld naar de verschillende markten, waar Spaansche wol te verkrijgen was om daarvan lakens van geringeren prijs te vervaardigen, heeft men ten slotte de zaak niet aangedurfd, maar besloten eenige maanden te wachten en te zien, „hoe die Engelsche hem sullen willen gedragen" [2]). Het meest is dan ook van Spaansche wol gebruik gemaakt in de Leidsche draperie tusschen de jaren 1522 en 1534, toen de stapel te Calais herhaaldelijk gesloten was; na dien tijd werd zij nog slechts in geringe hoeveelheden verwerkt [3]).

De weg, dien de wol aflegde bij het vervoer van Calais naar Leiden, was niet steeds dezelfde. Meestal werd de route over zee gekozen als de gemakkelijkste. De vachten werden door de drapeniers, hetzij te Calais ingescheept, hetzij eerst per wagen

---

1) Zie Bijlage V. — Zie voor de klachten der stapelkooplieden over de concurrentie hun door de Spaansche wol aangedaan Schanz, a. w., II, Urk. 129, pag. 568: „The second occacion and impediment is, that the Spanish woolls increase as well in fynes as in quantitie and bine brought into Flaunders in greate aboundaunce more in one yeare now, then hath bine heeretofore in three; and for the amytie, which is now betweene Spaine and the house of Burgon, the emperors subjectis in those partes practise themselves more and more in the drapery of the said Spanish woolles" (± 1527). Over de pogingen van de landsregeering het gebruik van Sp. wol in Holland te bevorderen, zie hierboven pag. 77.

2) Vroedsch. Resol. 1548, Dec. 4, fol. 21vo.

3) B.v. Gerechtsdagboek 1567—'74, fol. 12vo (1568).

naar St. Pierre-lez-Calais gebracht en daar in de schepen geladen [1]). Leiden had geen eigen handelsvloot, zoodat men vreemde, meest Zeeuwsche schepen, moest huren voor de verzending; al naar de grootte van de vracht werd een geheel schip of een gedeelte daarvan afgehuurd [2]). Meestal voer ieder op eigen gelegenheid; slechts in oorlogstijd sloot men zich bij elkaar aan. Zeeland was gewoonlijk de eerste pleisterplaats; door de Wielingen bereikte men Arnemuiden, Veere, Middelburg of voer door naar Zierikzee, een enkel maal ook wel naar Goeree of den Briel [3]). Doch vooral Arnemuiden werd aangedaan. Hier werden de vachten zoo noodig overgeladen op Leidsche beurtschepen en langs verschillende wegen naar de stad vervoerd. De gewone weg liep langs Dordrecht door den Hollandschen IJsel naar Gouda en vandaar door de Gouwe en den Rijn naar Leiden. Wel was er een kortere weg door de Maas over Delft en door de Vliet naar Leiden, maar dan moest men den Leidschen Dam passeeren, wat voor grootere schepen niet mogelijk was [4]); vandaar dat slechts de vrachten van geringe afmeting dezen weg konden nemen; de overige moesten de langere route over Gouda volgen. Leiden heeft dan ook getracht voor de scheepvaart een korteren weg te verkrijgen. Niet door een zeehaven aan te leggen, zooals later de la Court wilde [5]), maar door het plan voor een nieuwe vaart dwars door Holland naar de Maas, waarbij Gouda buiten het verkeer gesloten

---

1) „... de aliis aut que versus Sanctum Petrum diriguntur de juvando ad currus et consequenter ad naves quinque cum medio... denarii.” Ontwerp-tractaat met den stapel van 1473.

2) B.v. Kenningb. C, fol. 533vo (1476): „alsdat Kerstant tot Calijs teghen Clais voirs. of soude ghehuert hebben handelic, mondelic... een halve scyp om twie pont groot, om mijn velle ende wolle van Calijs tot Leyden te brenghen...”

3) Vroedsch. Resol. 1489, Mei 9, fol. 261vo.

4) Vgl. v. Mieris en v. Alphen, Beschrijving der stad Leyden, II, pag. 768, en v. Mieris, Handv., pag. 381: „de oude vaerte, streckende uuyter selver stede (van Delft) noortwaerts tot de Horembrugge, ende vandaen oostwaerts tot den Leytschendam, ende daerover door de stede van Leyden...” Zie over pogingen, de Vliet tusschen Delft en Leiden beter bevaarbaar te maken Vroedsch. Resol. 1498, Juni 12, fol. 481: „Om mitter stede van Delff manieren te maken ende wegen te vinden, dat men die wateringen ende diepten van der vaerte tusschen Delf ende Leyden sel mogen varen ende keren mit scepen als damlopers, aelmans ende andere scepen ende schuyten, soe sullen die van Delff die vaerte ende wateringe maken, diepen ende houden tusschen Delff tot an den Dam toe. Ende van den Dam sel die stede van Leyden die vaerte ende wateringe maken, diepen ende houden tot der stede van Leyden toe etc.” — Vgl. verder Groot Charterboek, IV, pag. 1065 (1435). In 1560 werden de volgende rechten bij den Dam geheven: van een serpelgier wol 1 groot, van een „pook” 1/2 gr., van 400 vellen 1 gr., van een tarnink laken 1 gr. Privilege Boek B, fol. 88; vgl. ook ibid., C, fol. 310vo (1561).

5) Welvaren der stad Leyden, Cap. 18, 19 en 20.

werd. In 1458 wist het met Haarlem, Amsterdam e. a. steden in Noord-Holland van Philips een octrooi te verwerven, waarbij vergunning verleend werd een vaart aan te leggen, die, beginnende bij den Rijn tusschen Alphen en Leiden, loopen zou door de landscheiding van Rijn- en Delfland naar de Schie tusschen Delft en Ouwerschie, en vandaar naar Rotterdam of Schiedam, „dair zy bevinden zullen, dat hem gadelicxste ende dienlicxste wesen zal" [1]). Van het voorgenomen plan is echter niets gekomen; de oppositie van Gouda, daarin door Dordrecht gesteund, heeft de uitvoering verhinderd [2]). Evenmin is een ander ontwerp voor een vaart, waarmee men ook beoogde Gouda buiten het transito-verkeer te sluiten, en waarvan in 1480 sprake was, tot stand gekomen [3]). Ook na dien tijd heeft Leiden geen meer directe verbinding met de Maas gekregen; zooals bekend stuitten de pogingen van Delft om in den Leidschen Dam een verlaat te maken af op het verzet van Gouda, dat zelfs tegen vernieling van de daar aangebrachte werken niet opzag [4]).

De vaart van Calais over zee was dikwijls onveilig; de kaperschepen van Sluis en Duinkerken deden in de laatste helft der vijftiende eeuw den Leidschen drapeniers voor duizenden ponden schade [5]), en de talrijke oorlogen, die in deze streken gevoerd werden, en de veeten in Holland vermeerderden in hooge mate de gevaren voor de scheepvaart [6]). Het risico, dat de poorters daardoor liepen zoowel in binnen- als in buitenland, was dikwijls zoo groot, dat zij noodgedwongen van het verkeer met den stapel moesten afzien; en deze stagnatie in den aanvoer der grondstof had, zoo zij van eenigszins langen duur was, groote werkloosheid in het draperiebedrijf ten gevolge. Een enkel maal werden de Leidsche waren dan wel door gewapende schepen beschermd, doch licht ging men hiertoe niet over, daar Leiden als landstad geen oorlogsschepen bezat. Zoo in 1489, toen wegens

---

1) v. Mieris, Handv., pag. 382.

2) Reeds in 1462 schijnt de zaak door de meeste steden opgegeven te zijn, daar zij toen weigerachtig waren haar aandeel in de kosten van de verkrijging van het octrooi te betalen; Leiden betaalde toen 50 ℔ voor haar portie. Thes. Rek. 1462, fol. 95vo.

3) Handvesten enz. van Haerlem, pag. 150. Ook later bestond nog steeds een sterke neiging Gouda en haar tol te ontwijken, vgl. ibid., pag. 216 (1519).

4) Vgl. over de geschiedenis van dezen tegenstand J. Tersteeg, Een bijdrage tot de geschiedenis der binnenlandsche vaart. Bijdr. voor Vaderl. Geschied. en Oudhk., 1903, 4e Reeks, III, pag. 148 v.

5) Vgl. o.a. hiervoor pag. 198.

6) Vroedsch. Resol. 1455, fol. 43vo.

de heerschende onveiligheid in Holland den Calaisvaarders werd aangezegd van uit Zeeland de stad hun aankomst te laten weten; zij zouden dan door drie karveelen, die de stad met het daartoe benoodigde geschut en kruit zou koopen, begeleid worden [1]).

Hetzelfde geschiedde twee jaar later, toen de wol, die de stad in den stapel gekocht had, van Zeeland af met een convooi beschermd werd [2]). Wel hebben de drapeniers getracht het risico, dat zij liepen, af te wentelen op de schouders der stapelkooplieden, door te eischen, dat deze de wol op hun risico in Zeeland zouden leveren, of althans door een convooi beschermen, maar de stapel heeft hierin nooit willen treden [3]).

Om deze redenen werd dikwijls de route over land geprefereerd, die wel duurder, maar ook veiliger was. Van Calais ging men per wagen over Grevelingen, Duinkerken, Nieuwpoort, Brugge en Sluis, en vervolgens per schip naar Arnemuiden of elders in Zeeland, vanwaar men langs den gebruikelijken weg de reis naar Leiden ondernam [4]). Van Rotterdam af bereisden ook de Leidsche kooplieden op hun heenreis naar den stapel dezen weg. In vier à vijf dagen konden zij van Leiden in den stapel zijn [5]). Kwamen zij van elders, uit andere markten, dan liep de groote route over Bergen-op-Zoom, Antwerpen en, verder door Vlaanderen, waarschijnlijk over Brugge.

Doch hoe ook hun weg liep, voor de uit den stapel gevoerde wol moesten de Leidsche drapeniers in het nabijgelegen Greve-

---

1) Vroedsch. Resol. 1489, Mei 9, fol. 261vo; de kooplieden zouden de kosten der wapenknechten moeten betalen. — En Thes. Rek. 1491, fol. 213: „Item alzo Splinter Jansz. ende Huge Jansz. Boll... geweest hebben tot Caleys, ende aldair gecoft een zekere quantyteyt van vellen ende wollen, ende die gebrocht tot Leyden, soe worde mitten voirs. Splinter ende Huge overcomen, dat zy die stede dieselve vellen ende wollen over doen senden, twelck zy deden. Des zoe geloefde die burgermeesteren van der stede wegen hemluyden te geven voir hoeren arbeyt, cost, anxste ende vrese, die zy ter zee geleden hadden, mitsgaders voir hoere costen dieselve goeden te convoeyeren, ende voir tgene, dat zy tot Caleys in de tresorye... uuytgeleyt hadden, die somme van... 762 ℔ 16 sc." In hun loon is dus een zekere risicopremie inbegrepen.

2) Thes. Rek. 1491, fol. 222: „Item noch gegeven van convoyeren van den scepen, die de velle ende wolle uuyt Zeelant in Hollant brochten van die eerste reyse 15 R. gulden. Item van die anderde reyse gegeven by coman Heynric Dircxz. van die scepen uuyt Zeelant in Hollandt te convoyeren 12 Rins gulden. Item van die 3e reyse 12 Rins gulden. Item van die 4e reyse 9 R. g.; beloipt tsamen 48 Rins gulden, facit 64 ℔."

3) Vroedsch. Resol. 1521, Oct. 8, fol. 307, en 1525, Mei 3, fol. 70.

4) Vgl. Thes. Rek. 1469, losse aanteek. bij fol. 40.

5) Vroedsch. Resol., 1525, April 19, fol. 67vo: „... alsdat hy mitten andere gedeputeerde upten XXen dach van Maerte lestleden uuyt deser stede nae Calis gereyst zijn..., ende dat zyluyden upten XXIIIIen dach derzelver maent tot Calis gecomen zijn."

lingen tol betalen aan de Bourgondische vorsten; door deze ingesteld als tegenwicht tegen de heffing door den Engelschen koning van zekere rechten in den stapel van de vreemde kooplieden, heeft zij den wolkooplieden van Leiden veel moeilijkheden bereid [1]); niet alleen dat de betaling der tolrechten hen bij hun concurrentie op de wereldmarkt zwaar drukte, maar in de financieel-ongunstige laatste jaren der vijftiende eeuw viel het hun uiterst bezwaarlijk de tolheffing te voldoen; hun achterstand bereikte een aanzienlijke hoogte, en bij de onmogelijkheid deze af te betalen, leden de Leidenaars herhaaldelijk groote schade door het beslag, dat de tollenaar van Grevelingen op hun wol en vellen legde [2]). Verdere tolrechten hadden de Leidsche poorters voor hun waren niet te voldoen; ook te Gouda konden zij den grafelijken tol vrij passeeren, krachtens hun oude privilege, waarbij hun tolvrijheid door geheel Holland en Zeeland verleend was [3]).

Slechts een zeer klein percentage van hun grondstof werd, afgezien van de Spaansche wol, door de drapeniers niet in den Calaisstapel gekocht, namelijk de z.g. verkenswol, waarmede alle wol aangeduid werd, die van elders dan uit den stapel kwam en op het vasteland ingekocht werd; deze is nooit in belangrijke partijen binnen Leiden gebracht; meer dan 5.000 dezer vellen tegelijk zijn nimmer door een persoon of combinatie ingevoerd. In Amsterdam, Dordrecht, Rotterdam, Gouda, Hoorn, Veere, Zierikzee, Middelburg, Kampen, Deventer, Bergen-op-Zoom en te Antwerpen voorzagen de Leidsche drapeniers zich van deze verkenswol. Ook uit Engeland werd een enkel maal wol gehaald [4]). —

Voor enkele jaren en soorten zijn ons de prijzen van de vellen en de wol bekend. Wij vinden opgegeven, dat de grondstof bij inkoop in den stapel kostte:

Vellen.

vóór	1468	elke	100 vellen	10—11	nobel.
in	1468	„	„ „	14	nobel en hooger.

1) Vgl. b.v. v. Mieris, Handv., pag. 366 en 367.

2) Zie de Vroedsch. Resol. van de jaren 1492—1494. — Over de ontduiking der tolrechten te Grevelingen, zie n⁰. 398 van den Inventaris van het archief van Middelburg. — Het schijnt, dat na den dood van Karel den Stouten eenige jaren tolvrijheid te Grevelingen bestond; in 1481 heeft Maximiliaan getracht weer de oude rechten te heffen. Vgl. Vroedsch. Resol. 1481, Oct. 29, fol. 113vo en 1492, fol. 330vo.

3) Van den Bergh, Oorkondenboek, II, n⁰. 151.

4) Kenningboek B, fol. 340 (1460).

in 1491 elke 100 vellen zomer Londen 18—19—19½—20 nobel.
winter Londen 15—16 nobel.
zomer Noorder 18 „
winter Noorder 15 „
niet nader aangeduide soorten 13—14—14½—16—18 nobel;
37 ℔ 6 sc. 8 d. en 45 ℔ 4 sc. 8 d.

in 1536 elke 100 vellen zomer Londen 18 nobel.
winter Londen 14½ „
zomer Noorder 17 „
winter Noorder 13½ „

Over de wol hebben wij minder gegevens; wij weten echter, dat zij niet bij voorkeur door de Leidsche draperie gebruikt werd, zoodat het gemis aan meer cijfers zich niet zoo sterk doet gevoelen.

Wol.

vóór 1468 1 zak wol 10—11 marck.
in 1468 „ „ „ 13—14 marck.
in 1491 „ „ Casteelsche wol 9 ℔ st. à 12 ℔ 3 sc. sterl. of 77 ℔ 8 sc. à 104 ℔ 10 sc. [1]).
„ „ Rutlandsche wol 8 ℔ 13 sc. 3 d. sterl. of 77 ℔ 10 sc.

Al deze opgaven zijn bruto berekend [2]).

Uit het overzicht van den prijs der vachten is duidelijk te zien, hoe in de vijftiende eeuw de prijzen omhoog zijn gegaan; de zestiende eeuw vertoont in de bovengegeven cijfers niet hetzelfde beeld, waaruit men zou kunnen concludeeren, dat de prijsverheffing tot stilstand was gekomen, en er zich zelfs een neiging tot daling vertoonde. Maar men moet bij de vergelijking van de cijfers van 1491 en 1536 niet vergeten, dat de prijzen voor het laatste jaar aangegeven zijn, zooals zij vastgesteld zijn bij het verdrag, dat jaar tusschen Leiden en den stapel gesloten; de werkelijkheid geven zij dus slechts, indien aangenomen mag worden, dat de stapelkooplieden zich aan die prijstaxen gehouden hebben. De voortdurende klachten van Leidsche zijde hierover geuit, toonen echter voldoende aan, dat dit geenszins het geval was. Evenmin mag vergeten worden, dat in de zestiende eeuw de betere qualiteiten in Engeland achtergehouden werden voor de eigen industrie, zoodat begrijpelijk is, hoe dit op de wolprijzen in den stapel een neerdrukkenden invloed heeft gehad.

---

1) 1 ℔ sterl. = 21½ sc. gr. Vl. in dit jaar.

2) Schanz, a. w., II, Urk. Beil. n°. 130, pag. 570; de verpakking bedroeg bijna 8 ‰ van het gewicht.

De grondstof werd, om de eenheid van maat te noemen, bij „serpelgiers" gekocht, die naar bewering der stapelkooplieden elk 3 zak wogen, iets meer of minder. Voor zoover ons gegevens ter beschikking staan, bedroeg het gewicht steeds minder, nl. $2\frac{2}{9}$, $2\frac{1}{3}$, $2\frac{3}{4}$, $2\frac{7}{9}$, $2\frac{4}{5}$ of $2\frac{9}{10}$ zak. Een zak had bij inkoop te Calais 90 „nagel", elke nagel vier Eng. pond. De andere gewichten, waarbij de wol wel gekocht werd, de baal of poeck (pocket) zijn gelijk aan den zak of ± 360 Eng. pond; de „coep" bevatte een niet vaststaande hoeveelheid, die voor de vachten tusschen 100 à 185 stuks varieerde, en voor de wol waarschijnlijk minstens tachtig ₰ bedroeg [1]. Met één zak wol werden bij transport 400 vellen gelijk gesteld [2]. —

Een aanteekening over den inkoop van Spaansche wol te Brugge door Leidsche drapeniers wijst over het jaar 1525 een prijs van 46 ₰ 13 sc. 4 d. à 51 ₰ 11 sc. 4 d. per baal Sp. wol aan [3]. — Hierboven kwam dan nog de vracht en andere onkosten, die de Leidsche drapeniers te voldoen hadden, eer de stapelwol in hun handen kwam.

Het volgende staatje geeft een overzicht, welke onkosten op elke 100 Eng. vellen vielen (eind vijftiende eeuw):

	₰.	sc.	d.
De vellentellers te Calais	0	2	10
Naar de schepen vervoeren	0	2	10
Tol te Grevelingen	0	11	6 [4]
Vracht Calais—Zeeland	4	0	0
Vracht Zeeland—Leiden	2	0	0
Priemgeld aan de schippers [5]	0	2	0
Loodsgeld	0	0	10
Invoerrecht te Leiden	1	0	0
Deelen van de vellen	0	6	$2\frac{2}{3}$
Tezamen	8	6	$2\frac{2}{3}$ [6]

1) Vgl. Kenningboek A, fol. 19vo (1435).

2) Thes. Rek. 1491, fol. 219vo.

3) Gilliodts-van Severen, Cartulaire de l'anc. estaple de Bruges, II, pag. 583, n°. 1546. De prijs per nagel van 44 en 47 groot is hiermede echter moeilijk in overeenstemming te brengen, indien ook de Spaansche zak wol 90 nagel telde.

4) De Leidsche drapeniers betaalden in den tol te Grevelingen meer dan den 70sten penning van de waarde van hun goederen, dus ± 1,4 %. Vroedsch. Resol. 1543, Maart 10, fol. 42vo.

5) Priemgeld = belooning, extraatje voor den schipper. Midd. Ned. Wdbk.

6) Passeerden de goederen den Leidschen Dam, dan mocht volgens de regeling van 1435 de Heer van Naaldwijk daar een recht van één groot van elke 400 vellen heffen; v. Mieris, Groot Charterboek, IV, pag. 1065.

Bovenstaande cijfers, grootendeels ontleend aan de opgave en verantwoording der onkosten, die de stad bij haar inkoop van wol en vellen in 1491 had [1]), zijn nog niet geheel volledig; zoo zou het makelaarsloon hierbij gevoegd moeten worden, en evenzoo het loon der dragers, die het materiaal uit de schepen te Leiden naar de gasthuizen droegen; verder fooien enz. Ook de reis- en verblijfkosten der drapeniers zijn hier nog bij te voegen; daar deze niet bekend zijn, volstaan wij met de vermelding. Bijna 9 ℔ bedroeg dus de onkostenrekening voor elke 100 vellen; of, zoo wij den gemiddelden prijs hiervan op ± 41 ℔ stellen, zooals in 1491 het geval was, bijna 22% van den inkoopsprijs; van de feitelijke inkoopsprijzen, die van 37¼ tot 57⅓ ℔ varieerden, bedroeg zij omstreeks zestien tot vierentwintig procent van den brutoprijs. Hierbij komen dan nog de zooeven genoemde extra-kosten. Het is een bewijs van de voortreffelijkheid der Leidsche lakens, dat zij ondanks de vrij hooge vervoerkosten der grondstof toch nog gereeden afzet kon vinden op de markten en concurreeren met de producten van die steden, welke haar ruwmateriaal op minder verren afstand behoefden te halen.

Het kan niet verbazen, wanneer wij het streven, het economische leven zooveel mogelijk te regelen, ook op het gebied van den handel aantreffen, den handel wel te verstaan in de grondstoffen. Te minder, waar, zooals bekend is, deze zich te Leiden steeds heeft moeten voegen naar de eischen, die de lakenindustrie stelde, zoodat alle zelfstandige ontwikkeling uitgesloten was. Het waren de drapeniers, die de wol inkochten; de wolinkoop was een hunner functies en een onderdeel van hun bedrijf; een zelfstandige wolhandel was in Leiden bijna niet te vinden. Met eenig recht kan dan ook beweerd worden, dat de geschiedenis van Leidens draperie tevens de geschiedenis is van haar wolhandel. Dit is te danken aan de overheid, wier dwingende bepalingen dezen toestand zooveel mogelijk in de hand gewerkt hebben. In het volgende is dus in hoofdzaak sprake van de voorschriften over den wol*inkoop* door de Leidsche poorters.

De meest gewone vorm, waarin op Calais handel werd gedreven, was de handeling voor gemeene rekening. Wel kwam het voor,

1) Vgl. de Thes. Rek. van 1491, fol. 219 v. en de „Rekenynge heeren Willems van Busschuysen etc." van hetzelfde jaar. Er werden toen door de stad 102.034 vachten gekocht tot een som van 4887 ℔ sterl. 3 sc. 1 d. of 42029 ℔ 10 sc. 6 d. Holl. (1 ℔ st. = 8⅗ ℔ Holl.). De gemiddelde prijs van 100 vachten was dus 41 ℔ 4 sc.

dat een drapenier geheel alleen de reis deed, maar dit was een uitzondering; meestentijds sloten zich eenige personen aaneen om gezamenlijk den inkoop van wol in den stapel te doen, zij het dan alleen voor eigen rekening [1]) of nog bovendien als gemachtigden van derden; in het laatste geval kregen zij, die naar Calais reisden, het geld van de thuisblijvenden mee. Het was dus samenwerking voor een enkel geval, voor een voorbijgaand doel, die na terugkeer en na verdeeling van de wol eindigde. Het juridisch karakter van deze vennootschap was de handeling voor gemeene rekening [2]). De deelhebbers hiervan heetten „gesellen" of „fenten" [3]); diegenen onder de vennooten; die in Calais voor den wolinkoop zorgden, de „uytreysers." Niet altijd stond het aantal van hen, die voor een combinatie naar den stapel reisden, vrij; meestal moesten twee of meer vennooten uitreizen [4]), maar soms ook hing hun aantal af van de grootte van het kapitaal, dat zij met zich voerden; in het begin der vijftiende eeuw moesten o. a. bij acht honderd nobel twee, bij zestien honderd nobel kapitaal vier personen naar Calais reizen [5]). Het aantal vennooten was geheel vrij gelaten; het hing af van het inzicht der belanghebbenden in de voordeelen, welke samenwerking kon geven: nl. vermindering van de concurrentie op de stapelmarkt tusschen de Leidsche poorters onderling, en vermindering van de onkosten bij het transport der grondstof van Calais naar Leiden [6]). De overheid was te veel van de wenschelijkheid van de vennootschappen overtuigd, om in dezen belemmerend op te treden. Vandaar dat de kleinste drapenier in de mogelijkheid was, zijn wol direct uit den stapel te betrekken, en niet noodzakelijk aangewezen was

---

1) Vroedsch. Resol. 1469, Sept. 3, fol. 43: „... datter veel reysen... gedaen zijn; sommige mit hoir eygen gelden ende sommige mitter gemeenten gelden..." Vgl. ook Kenningb. D, losse aanteek. bij fol. 87: „Kenlycken zy den Lieutenant Connestapele ende gemeene geselscip van der stapele van Calis, dat voir ons vier wairdeyns van Leyden gecomen sijn Gerijt Brouwer als uutreyser ende Claes Aerntsz. Rosier ende Jan Reyersz. als mededeelres, omme te trecken ende te reysen tot Calis ende aldaer copen vellen ende wolle. Ende zoe wat die voors. Gerijt Brouwer als uutreyser aldaer coopt te borge, dat is voer hem drie personen voers. ende voor nyemant anders" (1479).

2) Ook Prof. Fockema Andreae wijst er in zijn jongste werk op, dat meestal wanneer in de oudere bronnen van een vennootschap sprake is, wij slechts de handeling voor gemeene rekening voor ons hebben (Het Oud-Nederlandsch burgerlijk recht, II, pag. 71).

3) Thes. Rek. 1449, fol. 12.

4) Drap. Kb. III, 1, 2.

5) Hamaker, App. VII, 46 § 2. Verder Vroedsch. Resol. 1469, fol. 43 en Correctie Boek B, fol. 117 (1458).

6) B.v. Kenningb. C, fol. 163 (1466): „... ende om profyte ende oirbair, die Gerijt Lam ende Ewout voirs. dair sagen, soe hebben zy samentlic gecoft hoir vellen..."

op tusschenhandelaars, die hem de grondstof slechts tegen hooger prijs leverden [1]). De mogelijkheid, dat ook geringe kapitalen aan den wolinkoop in den stapel konden deelnemen, had in dit opzicht dus gelijkheid der productiekosten ten gevolge; kapitalen van enkele tientallen ponden — en deze behoorden niet tot de uitzonderingen [2]) — werden dan ook evengoed als de grootere naar den stapel gezonden. Het stond ieder vrij, zijn geld in de vennootschap te brengen, maar de bekende verplichting zelf de gekochte wol te drapenieren, deed uiteraard de deelname tot de drapenierskringen beperkt blijven. Slechts in de jaren, toen de wolhandel minder belemmering ondervond (1450—1458), komen ook anderen als deelnemers voor; het doel is dan niet inkoop van wolmateriaal voor het eigen bedrijf, maar het behalen van winst in den wolhandel; dan vinden wij b.v. ook het geld van weeskinderen hierin gestoken, met de uitgesproken bedoeling daaruit profijt te trekken [3]).

Men was verplicht aan de wardeins opgave te doen van de namen der vennooten en van het kapitaal, waarvoor elk in de reis deelnam; deze lijst heette de „deeling", een naam, die later op de vennootschap zelf is overgebracht [4]). De wardeins gaven op hun beurt het stuk aan het gerecht ter bezegeling over [5]), om bedrog te voorkomen. Evenzoo zouden zij, die niet direct uit Leiden naar den stapel trokken, maar uit een der lakenmarkten, Antwerpen, Brugge of Bergen-op-Zoom daarheen reisden, van hier-

1) Deze vennootschappen hebben inderdaad het ontstaan van een wolhandel binnen Leiden verhinderd.

2) Vgl. het hs. van 1424, Januari 20. — Kenningb. H, fol 39vo (1509), geeft 19 personen als deelnemers van zulk een combinatie op.

3) Groot Bewijs A, fol. 162 (1453): „... in verwaerden, dat Machtelt voirseit die voirseide hondert ende vijftich nobelen elcx jairs twee reysen tot Calis seynden sel, opter voirs. kinder sorge ende aventuer van verliesen. Ende om tghewin van den ghelden voirs. ende om die bruucwair van den halven huyse voirs. lovede Machtelt voirn. dese voirseide vier kinderen te houden tot eten, drincken, cleder, scoen ende hoir behoefte te doen, alse redelic ende weselic is..." En ibid., A, fol. 224 (1457): „Van dese ghelden heeft Ghijsbrecht Heynricxz. tot Calis gesent anderhalff coep..., ende sijn voirwoirde, dat hi dit ghelt driewerff binnen twe jaren tot Caliss senden sal, en wes dairan gewonnen wert, dat sel Lijsbet Claesdochter hebben."

4) Ook bij de „verkens" was een deeling vereischt; Hamaker, App. VII, 49 en Drap. Kb. I, III, 34.

5) Hamaker, App. VII, 58 § 3; Drap. Kb. I, II, 14: „Item so wie te Calays varen wil off anderswair om velle off om wolle te coop, die sel sijn delinge bescreven ende bezegelt brengen onder den wairdeyns... Ende als die wairdeyns die delinge ontfangen hebben, so sellen zy die delinge over dwersnacht brengen onder den gherechte; so sellen twie scepen off meer die delinge mede bezegelen. Dit is om te voirhoeden enige arghelist off scalkernye, die in den delinge gebueren mochten." — Overtredingen in Correct. Boek B, fol. 32vo (1450), fol. 133vo, 203vo enz.

uit hun deeling aan de wardeins opzenden [1]). Meer dan in de deeling opgegeven stond, mocht men niet koopen [2]). Deze wees tevens uit, wie de gekochte wol drapenieren moest [3]). Na de verdeeling der vellen waren de Calaisvaarders verplicht rekening te doen aan de wardeins binnen drie dagen; hun vennooten moesten daarbij aanwezig zijn; in 't eerst allen zonder onderscheid [4]), later alleen zij, die meer dan vijftig nobels ingelegd hadden [5]); eindelijk werd in 1541 bepaald, dat binnen veertien dagen na het deelen de Calaisvaarders bij de wardeins moesten komen, opdat door hen uit de vennooten eenigen gekozen werden, die de verantwoording zouden aanhooren; binnen tien dagen zou dan de rekening en verantwoording aan hen moeten afgelegd worden [6]); mocht er een overschot zijn, dan zou dit verdeeld worden onder de vennooten. Ook in ander opzicht werd door de wardeins nauwlettend gewaakt, dat de deeling niet overtreden werd: onder hun contrôle stond de geheele Calaishandel.

Ieder vennoot deelde volgens zijn aandeel [7]), terwijl hun aansprakelijkheid aldus geregeld was, dat tegen derden alleen de z.g. uitreizers verbonden waren, die hoofdelijk en voor het geheel aansprakelijk waren, en op hun beurt het verschuldigde op de overige vennooten konden verhalen tot het beloop van ieders aandeel: „trecht ende usancie van der draperye sulcx is, zoe wanneer yemandt geconsenteert wordt by den waerdeyns uuyt te reysen tot Calis of tot Brugge, dat die personen, die daer mede in de voirs. delinge geobligeert staen, nyet meer en behoeren te betaelen dan hoer porcie ende andeel, daerinne zy geobligeert staen, naevolgende die usancie ende delinge der draperye voirs." [8]). Wij weten, dat in 1493 op eisch van den stapel hierin verandering gebracht is, en ook de medevennooten ter meerdere zekerheid van hun schuldeischers hoofdelijk en voor het geheel aansprakelijk werden gesteld [9]).

1) Drap. Kb. II, II, 2; III, I, 2.

2) Correctie Boek B, fol. 168 (1464).

3) Drap. Kb. III, I, 25 (1458): „Item soe wie vairt tot Calis off tot anderen plaetsen om velle of wolle te coopen, of die zijn gelt uutsendt om velle of wolle te coopen, die sellen dat selve uutdrapenieren, nae uutwysinge der deelinge, die zy dairof den wairdeyns overgegeven sullen hebben..." Verder Drap. Kb. V, II, I.

4) Hamaker, App. VII, 10 (1423).

5) Ibid., App. VII, 47; vgl. ook Kenningb. A, fol. 195 (1445); E, fol. 117vo (1488).

6) Drap. Kb. V, II, 2.

7) Kenningb. A, fol. 165vo (1443).

8) Kenningb. J, fol. 207 (1524).

9) Zie hierboven pag. 200.

Om te verhinderen, dat poorters van andere steden profijt zouden hebben van de werkzaamheid der Leidsche wolkoopers, was bepaald, dat niemand met ander dan met poortersgeld naar den stapel zou reizen [1]). Omgekeerd was ook verboden, dat een Leidsch burger deel zou nemen aan den wolinkoop, die een vreemdeling deed, 'tzij door „geselscip" te maken, hier wel op te vatten als voor gemeene rekening met elkaar te handelen, 'tzij door op andere wijze medestander te zijn [2]). Daarnaast was voorgeschreven, hoeveel geld elk persoon, die zelf naar Calais reisde, moest meenemen of in de deeling hebben. Omstreeks 1400 werd dienaangaande voorgeschreven, dat geen Calaisvaarder minder dan 50 nobel eigen geld mocht meevoeren, wel meer [3]). Men wilde vermoedelijk aldus zorgen, dat een uitreizer voldoende belang bij den inkoop van wol en vachten had, waardoor de medevennooten een grooteren waarborg hadden voor de verkrijging van goede waar. Vandaar dat dit minimum-bedrag herhaaldelijk verhoogd is, eerst tot honderd [4]), nog later tot honderd en vijftig nobel [5]). De grootte van het vennootschapskapitaal was geheel vrij gelaten.

Slechts in één opzicht waren de drapeniers aan een beperking gebonden, die evenwel niet ten doel had den wolinkoop binnen zekere grenzen te houden, maar te verhoeden, dat het bedrag der schulden, door de Leidsche drapeniers in den stapel gemaakt, te hoog zou worden: de contante afbetaling in het handelsverkeer werd zooveel mogelijk in de hand gewerkt en slechts op zeer bescheiden schaal aan het kredietwezen toegang verleend. In den beginne zocht men dit te bereiken door de verhouding vast te stellen tusschen het te nemen krediet en het maatschapskapitaal, en werd het verbod uitgevaardigd om meer dan 10 % van het laatste te borgen of te leenen van de Engelschen, op verbeurte van 25 ℔ en verbanning voor een jaar uit de stad. Het geborgde zou „op dat ghemeen goet gaen", d. w. z. de vennooten zouden in verhouding van hun ingelegde geld deelen in de op krediet gekochte waren [6]).

1) Drap. Kb. I, II, 15.

2) Drap. Kb. III, I, 31 (1468): „Item soe wat poorter van Leyden tot Calis vaert mit zijn eygen gelden, of mit der gemeenten gelden, die en sel mit ghenen coopman van buyten toeleggen noch geselscip maken van velle of wolle te coopen, noch medestander wesen aen enighe velle of wolle, die yement van buyten copen soude mogen of gecoft hadde, om die voirt te vercopen..."

3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 4.

4) Drap. Kb. II, II, 3.

5) Drap. Kb. III, I, 26 (1458).

6) Hamaker, Kb. 1406, VII, 4.

Later heeft men onderscheid gemaakt tusschen den inkoop van wol en van vachten; voor den wolhandel, die wegens de geringere waarde, welke de wol als grondstof voor de draperie had, altijd meer vrijheid heeft genoten dan de vellenhandel, is in 1406 de genoemde beperking opgeheven, zoodat voor het vervolg bij den wolinkoop elkeen naar zijn believen krediet mocht nemen; voor de vachten bleef de oude limiet gehandhaafd [1]). Maar noch de geheele vrijheid van kredietneming voor de wol, noch de gedeeltelijke voor de vachten, is op den duur behouden gebleven, daar de tegenzin tegen het borgen te sterk was, zoodat reeds in 1442 een verbod volgde, dat den kredietkoop geheel trachtte af te schaffen [2]). Volledig gelukte dit dadelijk nog niet. Men ontdook het verbod op deze wijze, dat de Engelsche stapelwol nu niet meer in den stapel gekocht werd; aldus werd wel de voorgeschreven wolsoort gekocht, doch men achtte zich, daar de koop buiten den stapel tot stand was gekomen, niet meer gebonden aan het voorschrift. In 1445 werd ook in dit geval voorzien [3]). Een uitzondering werd slechts voor hen gemaakt, die persoonlijk de reis naar Calais deden; deze zouden op elke reis vijftig nobel mogen borgen [4]), een voorrecht, dat later uitgebreid werd tot het verlof, evenveel op krediet te koopen, als het aandeel van hen in de vennootschap bedroeg [5]). De aanvulling van deze bepaling in 1477, dat zij geen langer krediet mochten nemen dan één jaar, te rekenen van den dag van den koop af [6]), doet zien, dat het borgen op langen termijn ook in het handelsverkeer toenam.

Voor het niet contant betaalde gedeelte van de koopsom werd een obligatie of schuldbekentenis geteekend, die, naar wij boven zagen, op aandringen van de stapelkooplieden gelijke kracht had als schepenbrieven en dus onmiddellijk geëxecuteerd kon worden [7]). De schuldenaar verbond zich om de som op een bepaalde termijn en plaats te betalen. Werden zij niet voldaan, dan werd „gepand", beslag gelegd op de goederen van den nalatigen debiteur [8]). Meestal teekenden alle uitreizers eener deeling de

1) Hamaker, App. VII, 63 § 1 en 2.

2) Drap. Kb. I, II, 17 § 4; III, I, 28; IV, II, 25. Overtredingen in Correctie Boek A, fol. 165, 170 (1445), 181 en 203 (1446).

3) Drap. Kb. I, II, 19.

4) Drap. Kb. II, II, 20.

5) Drap. Kb. III, I, 33 (1468).

6) Drap. Kb. IV, II, 34.

7) Hamaker, Kb. 1450, III, 37; 1508, V, I, 30; 1545, IV, 33.

8) Vgl. b.v. Kenningb. E, fol. 229.

obligatie [1]), die bovendien voorzien moest zijn van het zegel van den stapelkoopman en van den makelaar te Calais [2]). De obligaties waren kredietpapieren aan toonder, die naast de aanwijzing van den crediteur de woorden bevatten: „of houder des briefs" of „of brenger des briefs" [3]). Als voorbeeld laten wij hier het afschrift van een dergelijke Calaisobligatie volgen:

> Kenlic sy allen luden, dat ic, Jan Bertout, ende Dirc Florijsz., coeplude van Leyden, gelooft hebben Cantelo, coepman van die stapel van Calis, of brenger des briefs, hondert pont staerninx, die hi voir ons betaelt heeft als van die wolle ende vellen, die wy nu tot Calis gecoft hebben, ende dit gelt sullen wy betalen in die Pinxstermarct tot Antwerpen naistcomende. Ende is dat saeck, dat wy dat eerste gelt niet en betalen op die tijt, als wijt gelooft hebben te betalen, so soude hi hem verhalen met desen brief, gelijc den eersten brief, op ons ende op die velle en de wolle, die wy nu ter tijt uut Calis gevoert hebben, waer dat hy se woude; ende wes hinder of schade, die hi daerof heeft, die sel hi verhalen an ons of an die velle of wolle. In kennes der wairheit so hebben wy, Jan ende Dirc, onse singet hierup geset. Int jair ons Heren MIIIIc xLv gescreven tot Calis, den vierden dach van April." [4])

Zij gingen door enkele traditie over; een bewijs of verklaring van de overdracht was niet noodig [5]).

De onveilige toestand in Vlaanderen heeft in de wijze van betaling echter verandering gebracht: de wissel trad op. Uit den aard der zaak was het gebruik hiervan den Leidschen drapeniers onmogelijk geweest door de geringe ontwikkeling, die het kredietwezen in den wolhandel had kunnen verkrijgen; bovendien werd reeds in de eerste helft der vijftiende eeuw door de overheid tegen den wissel opgetreden. Het is bekend, dat de middeleeuwen den wissel niet gunstig gezind waren en dat, zooals algemeen

---

1) Kenningb. H, fol. 39vo (1507).

2) Kenningb. C, fol. 278vo (1469).

3) De „alternative Inhaberclausel", zooals Brunner deze clausule noemt (H. Brunner, Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht, Bd. XXII, 1877, pag. 105).

4) Kenningb. A, fol. 189. Met eenige kleine afwijkingen ook opgenomen door Blok, Leidsche rechtsbronnen, pag. 154. Zie verder nog een hs. van 1492, Juli 24.

5) Het is een soort de „lettre de foire", waarmede wij hier te doen hebben. Een interessante studie over deze soort kredietpapieren, gegrond op een rijk bronnenmateriaal in het archief te Yperen, verscheen van de hand van G. des Marez, La lettre de foire à Ypres au XIIIe siècle (Mémoires couronnés etc. par l'Acad. Royale de Belgique. Collection in-8°. Tome 60).

aangenomen wordt, de vrees voor den woeker hiervan de oorzaak was. Dat deze reden voor Leiden niet of weinig gold, is na het bovenstaande duidelijk; de Leidsche wolhandel bewoog zich in de banen van het geld- en baarverkeer en zoo lang mogelijk heeft men getracht dezen toestand te handhaven; vandaar dat met het kredietnemen ook het wisselgebruik tegengegaan werd. Uitdrukkelijk werd in 1442, tegelijk met het voorschrift om niet in den stapel te borgen, een verbod uitgevaardigd, wisselbrieven naar den stapel mede te nemen om daarmede het wolmateriaal te betalen [1]). Waarschijnlijk maakten dus reeds in dezen tijd de Leidsche drapeniers gebruik van den wissel en heeft deze verbodsbepaling hieraan een einde gemaakt. Doch de overheid te Leiden heeft de maatschappelijke ontwikkeling niet tegen kunnen houden en ongeveer veertig jaren later is het verzet tegen den wissel gebroken. De ontrooving van geld aan eenige drapeniers uit Leiden, in 1478 op weg naar Calais, gaf aan de stad aanleiding den stapel verlof te vragen, dat, zoolang de onveiligheid der wegen aanhield, de Leidsche poorters hun gelden te Brugge zouden mogen deponeeren en met wisselbrieven hun koopmanschap in den stapel voldoen [2]). In hoofdzaak hebben de stapelkooplieden dit toegestaan; voortaan zou voor het belangrijkste deel van den Leidschen grondstoffenhandel, den vachtenkoop, de wissel toegelaten worden, maar voor de wol zou de contante betaling behouden blijven [3]).

---

1) Drap. Kb. I, II, 17 § 4: „Item alle dieghene, die tot Calis varen om velle of wolle te coop, die en zullen uptie ghinsreyse noch uptie wederreysen, noch binnen Calis, lienen noch borgen, noch doen lienen, noch doen borgen, sonder argelist. Ende dieghene, die aldus tot Calis geweest heeft, sal ten heyligen zweren, dat hy niet gelient noch geborcht en heeft, noch doen leenen noch doen borgen, noch dat hem ghien brieve van wissel gegeven sijn, noch dat hy hem ghien brieve van wissel en heeft doen geven, om velle of wolle dairom te coopen of te brengen, noch dat hy nyement en weet, die gelient of geborcht heeft, of doen lienen, of doen borgen, noch dat hy nyement en weet, die brieve van wissel gegeven sijn, of heeft doen gheven, om vellen of wollen dairom te coopen, alle argelist hierin uutgesteken..." — Ook de stapelkooplieden waren gekant tegen andere betaling, dan met gereed geld; het is niet onmogelijk dat hun houding van invloed is geweest op de Leidsche wetgeving aangaande den wissel. Vgl. Schanz, a. w., I, pag. 502.

2) Brief van Leiden aan den stapel van 1478, Maart 1: „... petimus ... ne amicabiles mercancie inter vos et nos quiescant, sed virtuose exerceantur et suum cursum habeant, quod vobis placere dignetur ad ordinandum invicem inter vos dominos, ut tempore quo guerre duraverint, opidani nostri eorum pecunias ponere valeant in Brugis et cum litteris de cambio in stapula Calesiensi eorum mercancias facere valeant, sicut retroactis temporibus fieri consuevit ad recipiendum eorum pecunias in Brugis, aut ut vestre reverencie tales vias invenire procurent ut mercatores cum eorum pecuniis secure et sine dampno valeant venire ad faciendum eorum mercancias in stapula Calesiensi..."

3) Brief van den stapel van Leiden, van 1478, Maart 11: „... contentamur quod mer-

Sinds dien ontbreken de verbodsbepalingen voor den wissel, en het is aan te nemen, dat, nu de voordeelen hiervan eenmaal ondervonden waren door den handel, deze zich in steeds ruimer mate van dit kredietmiddel bediend heeft. Zoo werden op het eind der vijftiende eeuw zijn diensten ook in het verkeer met de Spaansche wolkooplieden benut [1]).

Een andere kwestie betrof den tusschenhandel, die in de middeleeuwen volstrekt niet altijd als ongeoorloofd beschouwd werd. De talrijke tusschenhandelaars, die in elke middeleeuwsche stad voorkomen, bewijzen dit afdoende: kramers, wantsnijders e. d. worden bijna overal aangetroffen. Maar de tegenstand richtte zich tegen hen, die volgens de opvatting der middeleeuwen geen productieven tusschenhandel dreven, tegen al die gevallen dus, waarin het goed reeds voldoende onder het bereik van den consument gekomen was, en de tusschenkomst van den handelaar slechts winstmaking beoogde [2]). In de stedelijke keuren werd tegen dezen z.g. „voorkoop" en tegen de „voorkoopers", die zich vooral in den levensmiddelenhandel voordeden, streng opgetreden [3]). Ook te Leiden richtte zich de zorg der overheid op voorkoming van dezen „tusschenkoop", met name in den wolhandel. Daarom werd bepaald, aangezien de wol te Calais voorradig was, dat geen Leidsch poorter de grondstof van iemand anders mocht koopen dan van hem, die ze over de zee aangevoerd had; m. a. w. dat slechts van de Engelsche stapelkooplieden gekocht mocht worden; verboden was dus alle wolkoop tusschen Leidsche burgers

---

catores tam nostri quam vestri super solucionem promptam in manibus habendam, ex empcione pellium lanutarum inter se, ut eis placuerit, inde ipsos disponant; sed solomodo et presertim super empcionem lanarum volumus quod, veluti desuper ordinavimus, in manibus hic in stapula recipiatur. . ."

1) Vroedsch. Resol. 1490, Sept. 9, fol. 284: „Alzoe die stede van Leyden verbonden staet tiegen zekere coopluyden Spanjairden van zekere somme van pennyngen van wollen, die gecoft zijn op camby ende recamby. . ."

2) Vgl. o.a. den Vlaming Jan de Weert, Nieuwe Doctrinale, vs. 469 v.:

„Nu es des woekers broeder voorcoep,
Die nu sere heeft allen loep
Daer men comenscape doet;
Want nu men quans niet woekeren moet
Voor die boete die daer op staet,
Soe vinden si enen anderen raet:
Si doen huse ende kelnaers vollen
Met yser, met vlasse, coren oft wolle,
Ende vorderen coopwijff oft coopman."

3) Eberstadt, a. w., pag. 114 v., noemt dit „Zwischenkauf" in tegenstelling met den geoorloofden „Zwischenhandel".

onderling, en in het algemeen alle inkoop van tusschenhandelaars, die de wol van de stapelkooplieden betrokken hadden [1]). Elders heette een dergelijke verboden handeling voorkoop, maar in de Leidsche bronnen wordt met dezen term iets anders bedoeld, nl. de koop, die buiten de deeling om, vóór den gezamenlijken wolinkoop door de uitreizers gesloten wordt. Men reisde uit om voor gemeene rekening in te koopen; het was nu verboden aan de Calaisvaarders om, vóór zij de vennootschapszaken behartigden, voor eigen rekening wol in te koopen; het was hun niet vergund eventueel voordeeliger koopmanschap te doen dan hun vennooten; van wat zij inkochten, moest ieder zijn deel hebben. Evenzoo en om gelijke reden was de „nacoop" verboden, waarbij dus de wol na de vennootschapsinkoopen verworven werd [2]). Mocht echter niettegenstaande dit verbod toch wol bij voor- of nakoop gekocht zijn, dan zouden allen, die in de deeling stonden, daarin volgens hun aandeel meedeelen [3]). Zoo werd tenminste de gelijkheid der productiekosten voor alle ondernemers niet verstoord [4]).

In den loop der zestiende eeuw veranderden de Calaisreizen eenigszins van karakter. Eerst uit den vrijen wil der belanghebbenden ontsproten, werden zij nu door de overheid soms verplichtend gesteld. De gevaren en het risico, dat de reis medebracht, schrikten de drapeniers in onrustige tijden herhaaldelijk af, den stapel te bezoeken, zoodat de Leidsche industrie bij gebrek aan grondstof dan dreigde stil te staan. In zulke tijden greep de overheid in; uit de drapeniers werden officieel eenigen aangewezen, om voor allen naar Calais te reizen; de geheele „gemeente" mocht hun kapitaal tot den wolinkoop mee-

---

1) Hamaker, App. VII, 53: „Item so en sel gheen poorter van Leyden velle noch wolle copen an dese zyde van der zee, dan tegen denghenen, die selve die velle ende die wolle over die zee gebrocht hebben of tegens sinen medereders..." Verder Drap. Kb. III, I, 34; overtredingen in Correctie Boek B, fol. 198vo (1468); C, fol. 9vo (1477) en fol. 170vo (1488). — Andere voorbeelden van verbod van den tusschenkoop zijn te vinden in Hamaker, App. VI, 1 (koren); VI, 30 (levensmiddelen); Kb. 1450, V, 66 (visch), Aflezing Boek A, fol. 8 (1507) en 30vo (1511).

2) Hamaker, App. VII, 46 § 1; Drap. Kb. I, II, 11; Correctie Boek A, fol. 170 (1445), fol. 179 (1446), B, fol. 6 (1448): „... ende want... Ewout van der Goude tot Calis gereyst was mit den poorteren gelde van Leyden om velle ende wolle te coopen, ende heeft aldair op dieselve tijt, als hy sijn comanscip gedaen hadde, een coop op hem selven gemaict ende aldair gecoft zekere sacken mit wollen, twelke is contrarie der voirs. kuere..."

3) Drap. Kb. I, II, 13 (1437): „... Nochtans so sellen alle diegheen, die in die voirdelinge gescreven staen, den voircoop ende den nacoop mededelen coop coeps gelijc, na uutwysinge der delinge, sonder enich wederseggen van yement..."

4) Deze voorschriften herinneren aan het z.g. deelingsrecht, dat, zooals wij hierboven, pag. 119, zagen, te Leiden weinig ontwikkeld was.

geven [1]). Dit had dus weinig meer van de vrijwillige deelingen, die op initiatief der drapeniers tot stand waren gekomen. De uitgezondenen, nu „reysers" genoemd, ontvingen een dagelijksche toelage en vergoeding van de kosten [2]); zij, die onwillig waren de reis te doen, verbeurden 50 Kar. gulden, tenzij voldoende redenen ter verschooning konden aangevoerd worden [3]).

Na de inneming van Calais werden soortgelijke voorschriften gegeven ten opzichte van de reizen naar Brugge; zoowel de vrijwillige als de door het gerecht aangewezen reizen kwamen voor [4]). Na terugkomst der „reysers" werd verantwoording afgelegd aan twee personen, door de wardeins uit de drapeniers gekozen, en aan drie van het gerecht; onwillige reysers zouden gestraft worden [5]). Naar aanleiding van den toenemenden onwil naar Brugge te trekken, werd in 1569 nog bepaald, dat tot reysers gekozen zouden kunnen worden allen, die in de tien laatste jaren gedrapenierd hadden en op dat oogenblik hun beroep nog uitoefenden; de verontschuldiging, dat men van plan was zijn bedrijf op te geven, zou niet erkend worden [6]).

Na het voorgaande is het duidelijk, dat de wolhandel te Leiden van geringe beteekenis is geweest; bijna alle wol werd voor de eigen industrie ingekocht. Doch, voor zoover te Leiden uitgeoefend, had zich de handel naar de keuren te richten, die hierover uitgevaardigd waren. De oudste voorschriften over den wolhandel toonen aan, dat van een streng doorgevoerde in- en uitvoerpolitiek geen sprake was; zoo werd door de eerste bepaling op dit punt, van 1396, aan de poorters verboden Engelsche wol buiten de stad te voeren, tenzij naar jaarmarkten; maar onmiddellijk volgde hierop, dat binnen Leiden het ieder vrij zou staan aan vreemde kooplieden wol, van welke soort hij wilde, te verkoopen; het waaggeld zou bovendien ten laste van den verkooper komen. Hierdoor werd de uitvoer van wol, die in den eersten zin verboden werd, weer mogelijk gemaakt, en kwam de bepaling dus

1) Correctie Boek G, fol. 1 (1519): „... zoe is gesloten, dat men een gemeente delinge zoude maecken ende ommedregen, dat alle diegene, die dairin wilden wesen, zouden dairin moegen wezen, ende dair oick in moegen delen zoeveel als een van den reysers..." Verder o.a. Vroedsch. Resol. 1544, Sept. 5, fol. 15.

2) Drap. Kb. V, II, 11 (1551), 12 (1563).

3) Vroedsch. Resol. 1547, Nov. 10, fol. 16; Drap. Kb. V, II, 13 (1551).

4) Drap. Kb. VI, II, 1, 2 en 6.

5) Ibid., VI, II, 7 en 8.

6) Ibid., VI, II, 14.

hierop neer, dat door poorters de wol niet direct uitgevoerd mocht worden, tenzij op jaarmarkten. Zeker was hierin eenige beperking van den handel gelegen, maar de bedoeling van de keur zal wel voornamelijk van fiscalen aard geweest zijn, nl. het waaggeld voor de stad te behouden, dat natuurlijk bij uitvoer door poorters voor haar verloren ging [1]). Kort daarop wordt reeds een strenger standpunt ingenomen en van puikwol de export geheel verboden; daarnaast bleef voor vreemdelingen de vrijheid gehandhaafd wol, behalve puikwol, uit te voeren [2]). De protectionistische bedrijfspolitiek van Leiden heeft een verderen uitbouw van deze bepalingen niet noodig gemaakt, en eerst in 1475 is men er toe overgegaan allen uitvoer van puik-, voor- en anderde wol te verbieden [3]), een verbod bij strenge naleving van het protectionistisch régime eigenlijk overbodig, maar waarvan de uitvaardiging haar verklaring vindt in de overtredingen, die zich in dien tijd begonnen voor te doen.

Dat aan den anderen kant de aanvoer op de markt door vreemdelingen klein is geweest, is te begrijpen, waar wij gezien hebben, hoe zorgvuldig Leiden den wolaanvoer uit den Calaisstapel door tractaten verzekerd had. Slechts een zeer enkel maal wordt dan ook gewag gemaakt van wolimport door vreemden; ter voorkoming van winstmaking der Leidsche poorters in den wolhandel, was bepaald, dat de vreemdeling zweren zou, dat geen burger van Leiden deelgerechtigd was in zijn aanvoer [4]). Zelfstandige wolkooplieden waren in Leiden, in tegenstelling b.v. met Amsterdam, dat een uitgebreiden wolhandel dreef, behoudens een enkele uitzondering niet aanwezig; mij zijn slechts uit de jaren 1383 een vachtenkooper [5]), 1426 een „velleman" (= vellenkoopman) [6]), uit 1520, 1540 en 1542 elk een vellenkooper [7]) bekend.

Bij de heffing van den wolaccijns deden zich in hoofdzaak geen andere dan fiscale overwegingen gelden. Wel werd in 1464 het invoerrecht voor de wol van 10 scelling op 5 per 100 vel verminderd om de opbloeiende industrie eenigszins van lasten te ontheffen, doch dit was van voorbijgaanden aard; de stadskas

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 181 § 4. — Boven zes pond moest alles op de waag bij verkoop gewogen worden; ibid., Kb. 1406, VI, 9 en App. VI, 6.

2) Ibid., Kb. 1406, VII, 6.

3) Drap. Kb. IV, I, 32 en 44.

4) Drap. Kb. III, I, 32 (1468).

5) Poortersboek, a°. 1383.

6) Ibid., a°. 1426.

7) Correctie Boek G, fol. 23vo, Kenningboek L, fol. 228 en Poortersboek, a°. 1542.

kon op den duur de hoogere bijdrage uit den wolaccijns niet missen, en in 1481 werd het oude recht van 10 sc. per 100 vel weer ingevoerd [1]), om reeds in 1491 tot 20 sc. en in 1498 tot 26 sc. 8 d., dus met 33 %, verhoogd te worden.

De treurige financieele toestand van de stad in dezen tijd dreef haar er toe, in strijd met de belangen der draperie, de grondstof zoo abnormaal hoog te belasten, en niettegenstaande de klachten der ondernemers is de invoertaxe in de zestiende eeuw niet meer verlaagd. Voor een deel is hieraan zeker de achteruitgang der industrie toe te schrijven, wier hooge productiekosten de concurrentie op de wereldmarkt uiterst bemoeilijkte. Eerst in 1545 besloot men tot den radicalen maatregel, de invoerrechten op de wol af te schaffen; men ging daarbij van de overweging uit, dat „die neringe der draperye dezer stede van dage te dage zeer merclicken declineert ende vergaet, ende dairomme onder die van de gerechte wel versproecken is geweest, dat men die wel behoerde te verlichten, zoe in andere steden die draperye zulcx niet belast en is gelijck alhier" [2]). Dit inzicht kwam in elk geval te laat; de opoffering, die de stad zich door de vermindering van haar inkomsten getroostte, was vergeefs, en heeft het verval der lakennering niet tegen kunnen houden.

Naast den handel in de grondstoffen komt die in de verfstoffen in aanmerking. De Leidsche ververs waren genoodzaakt hun hulpmiddelen van verre te laten komen; uit het binnenland kwam slechts de meekrap. De weed, voor de blauwververs, werd uit Pruisen betrokken en wel voornamelijk uit Erfurt [3]), waar de weedplant in groote massa verbouwd werd, en waar sommige ververs zelfs een factor hadden om voor hen de weed in te koopen. Of uit Frankrijk, vanwaar Rijselsche kooplieden haar aan de ververs te Leiden leverden [4]). Ook Antwerpen wordt een enkel maal als markt voor de weed genoemd [5]). Een oogenblik bestond voor Leiden het uitzicht, dat zij al haar weed uit Middel-

1) Vroedsch. Resol. 1481, Aug. 3, fol. 108vo.

2) Ibid., 1545, April 14, fol. 25.

3) Kenningb. K, fol. 183vo (1533); L, fol. 279vo (1534). Zie verder den brief van Hanss Gebhart in Erfurt aan Leiden, van 1532, Mei 2; brief van Baltasar Utzpergk in Erfurt aan Leiden, 1533, Mei 19; brief van Cunradus Leutolff in Erfurt aan Leiden, 1533, Mei 19.

4) Kenningboek C, fol. 287 (1469/70); H, fol. 67 (1506); J, fol. 412 (1527). In Frankrijk was vooral de weed van Toulouse beroemd.

Mogen we uit deze en in de vorige noot genoemde data een conclusie trekken, dan zou aangenomen kunnen worden, dat eerst de Fransche, daarna, in de 16e eeuw, de Erfurtsche weed te Leiden gebruikt werd; doch stellige gegevens ontbreken hierover.

5) Kenningboek B, fol. 152vo (1453).

burg zou moeten betrekken, toen deze stad omstreeks 1520 pogingen in het werk stelde ter bevordering van haar handel den weedstapel te verkrijgen, — wat haar echter niet gelukt is [1]).

Na 1550 is een wijziging gekomen in het oordeel over de voortreffelijkheid van de Erfurtsche weed; men begon haar achter te stellen bij een andere soort, de z.g. „baalweed" [2]), en in 1555 werd haar gebruik geheel verboden [3]).

In den weedhandel bestond de gewoonte, dat vooruit een deel op proef geleverd werd aan den verver om te onderzoeken of het voldeed; de later te leveren weed moest hieraan beantwoorden [4]). Voldeed de proef niet en volgde dus geen nabestelling, dan moest het monster volgens den prijs betaald worden, waarvoor het verdere deel daarvan verkocht was binnen één der vier steden: Leiden, Haarlem, Delft of Amsterdam [5]); de vergoeding volgde dus volgens den marktprijs.

De meekrap, die men voornamelijk in de roodververij bezigde, werd òf hier te lande verbouwd òf uit het buitenland betrokken. Vanouds werd veel krap in Zeeland aangebouwd, waarvan de aanplanting de landsregeering zeer ter harte ging [6]). Buitenslands werd de krap voornamelijk te Brugge ingekocht [7]). Te Leiden heeft de meekraphandel nooit een belangrijke hoogte bereikt; meestal werd door de ververs of door de drapeniers zelve de verfstof van buiten besteld, zoodat de handel binnen de stedelijke muren weinig plaats in kon nemen. Toch vinden wij op het eind der vijftiende eeuw een meecoper te Leiden genoemd.

Wat de overige verf- en hulpstoffen betreft, het braziliehout

1) Zie Vroedsch. Resol. 1521, fol. 300.

2) Het is mij onbekend, welke soort weed hiermede bedoeld werd.

3) Aflezing Boek B, fol. 207 (1555, April 24); vgl. ook ibid., fol. 181 (1551).

4) Kenningboek B, fol. 234 (1458) en J, fol. 404 (1527).

5) Ibid. D, fol. 225vo (1483): „... Dirc voirs. seyt, dat hy Jan voirn. van synen eyssche niet sculdich en is te geven dan na der costume, contracte, gewoente ende rechte van der verwerye;... dat die gewoenten zijn, dat soe wat coopman van buten sijn proeve yement van den verwers ghyft of sendet om te proeven, ende als men die geproeft heeft, dat men dairup gaet sitten, om te besien, of men coop maken mach dan niet. Ende indien datter dan van die voirs. proeve geen coip gemaict en wort, dat men dan die proeve betailt tot sulken prijs, na dat die vercoft wert binnen enich van den vier steden van Hollant, alse Hairlem, Delf, Leyden ende Aemsterdam, na dat datselve weedt van den voirs. proeve gegouden heeft, zoeverre als dat voirs. weedt buyten der stede van Leyden vercoft wort, dair men dan certificacie of brengen ende leveren moet, soeveer alst diegeen begeert, die dat weedt geproeft heeft..." Vgl. ook ibid H, fol. 67 (1506).

6) Zie Bijlage IV. — Vgl. ook de „keure van der meeneringe" van het jaar 1480 in Fruin, Het recht der stad Reimerswaal, pag. 69 v.

7) Hamaker, App. VII, 32 § 3: „Item so en sel nyement gheen crapmede te Leyden brenghen, tensi Bruxse crap of ander crapmede, die bi colen gedroecht is..."

werd in blokken aangevoerd; wij vinden een zending hiervan uit Venetië opgeteekend, door een koopman van Keulen aan een Leidsch poorter geleverd [1]). Van den aluinhandel is weinig te vermelden [2]); de aluin werd ingekocht in Antwerpen of in Zeeland. Haar prijs liep in de zestiende eeuw zeer sterk op, daar de aluinmijnen in Italië — bepaaldelijk in den Kerkelijken Staat — en in Spanje in handen van slechts enkele personen waren, die hun monopolie misbruikten om de prijzen sterk te verhoogen [3]).

Over inkoopsprijzen van de verschillende verfstoffen staan de volgende gegevens ten dienste:

26	cuwen [4])	weed	à 19 ℔ 12 sc. [5]).
40	vat	„	à 36 ℔ 13 sc. 4 d. [6]).
2	kuipen	„	à 49 ℔ 16 sc. [7]).
4	balen	„	à 24 ℔ [8]).
12	balen	„	à 17 ℔ 6 sc. 8 d. [9]).
3	pijpen [10])	„	à 34 ℔ 13 sc. 4 d. [11]).
42	cubel [4])	„	à 9 gulden [12]).

1) Reeds lang vóór de ontdekking van Brazilië was het braziliehout bekend; zie over deze stof Heyd, Geschichte des Levanthandels, II, pag. 576 v. — Vgl. verder Kenningboek D, fol. 260 en 260vo (1484), en ook ibid. A, fol. 47vo (1437). — Over den handel in de woude staan mij geen gegevens ten dienste; vgl. Kenningb. D, fol. 75vo (1478).

2) Kenningb. A, fol. 50vo (1437). — Over den aluinhandel in het algemeen zie Heyd, a. w., II, pag. 550 v.; verder het artikel van G. von der Ropp, Zur Geschichte des Alaunhandels im 15. Jahrhundert (Hansische Geschichtsblätter, 1900, pag. 119 v.) en B. Hildebrand, Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie (Jahrb. für Nation.-Ökon. u. Stat., Bd. VI), pag. 203 v.

3) De stijging der prijzen ging zeer snel, daar de monopolisten deze naar hun believen konden verhoogen; van 38—40 sc. gr. Vl. in 1527 stegen zij als volgt: in 1528: 48—50 sc.; 1529: 2 ℔ 15 sc.; 1530: 3 ℔; 1531: 3 ℔ 10 sc.; 1532: 3 ℔ 15 sc.; 1533: 4 ℔; in 1536: 4 ℔ 17 sc. (Spaansche aluin) en 5 ℔ (Ital.). In negen jaren dus een stijging van ± 150 %. — In 1536 werd beweerd, dat de eigenaar van de Spaansche aluinmijnen, Gaspar Rotulo, reeds 500.000 ducaten winst gemaakt had, sinds hij de mijnen in zijn bezit had. Zie verder over de pogingen der landsregeering, deze prijsopjaging tegen te gaan, de interessante „Stukken rakende de(n) aluin-, salpeter- en zouthandel hier te lande", opgenomen in Dodt's Archief, II, pag. 265 v. Hoe zeer het duurder worden van de aluin gevoeld moest worden, kan blijken uit het feit, dat op een laken van 30 el $4^{1}/_{2}$ pond aluin bij het verven noodig was; ibid., pag. 267.

4) 1 cuwe of cubel = 1 vat of kuip.

5) Kenningboek B, fol. 152vo (1453).

6) Ibid. B, fol. 243 (1458).

7) Ibid. C, fol. 287 (1469/70).

8) Ibid. H, fol. 290vo (1514).

9) Ibid. J, fol. 402vo (1527).

10) Langwerpig vat.

11) Kenningboek J, fol. 412 (1527).

12) Ibid. L, fol. 279 (1541) (Erfurt).

57 cubel	weed	à	8 1/2 gulden [1].
99 cubel	„	à	7 2/5 gulden [2].
1 baal	mede	à	32 ℔ [3].
100 ℔	mede	à	11 ℔ 4 sc. [4].
100 ℔	braziliehout	à	8 ℔ 16 sc. [5].

Hierbij moeten nog de vrachtkosten in rekening gebracht worden; wij bezitten hiervan eene opgave uit het jaar 1541, volgens welke op elk vat weed, dat van Erfurt — waarschijnlijk via Hamburg [6] — naar Leiden gevoerd werd, omstreeks zes goudguldens onkosten kwamen, of ± 80 % van den inkoopsprijs [7]. Bij dit hooge bedrag moet dan nog gevoegd worden de onkostenrekening van den factor, die in Erfurt voor zijn patroon werkzaam was, en die een gulden per vat ontving [8].

Richten wij thans het oog op den lakenhandel van Leiden. In hoofdzaak waren de lakens, die door de Leidsche drapeniers verhandeld werden, producten der eigen industrie; reeds in de oudste bronnen, waarin van een organisatie der Leidsche draperie sprake is, wordt tevens vermeld, dat voor den uitvoer gewerkt wordt.

Een der oudste keuren regelt den verkoop van lakens door de Leidsche poorters op Schonen [9], een landstreek, waarheen

1) Kenningboek, (Erfurt).

2) Ibid. (Erfurt); de juiste prijs was 728 gulden en 7 el zwart Leidsch laken.

3) Ibid. H, fol. 401vo (1518).

4) Ibid. H, fol. 83vo (1508).

5) Ibid. K, fol. 5 (1529).

6) Uit een brief van Thomas Hammer te Erfurt aan Leiden, van 1531, Juli 28, blijkt, dat de weed over Hamburg verzonden werd; vgl. noot 8.

7) De 99 vaten weed zijn „tot Leyden mit groten costen gebrocht, sulcx dat elck vat waets wel costen up gecomen is omtrent zes gouden guldens". Kenningboek L, fol. 279vo.

8) De factors verkochten tevens de lakens, die hun principaal hun toezond; vgl. de volgende plaats over de werkzaamheid van een factor te Erfurt voor een Leidsch poorter: „... quidam mercator, nomine Theodericus Adrianus, civis Leidensis, ... me ad quadriennium conduxit et Erphurdie institorem seu factorem ad comparandum emendumque sandicem ... preposuit atque prefecit, michique merces quasdam distrahendas dedit, ita ut pecunia ex eisdem mercibus redacta unacum sandice a me empto Hamburgum versus sibi mitteretur, et de singulis vasis per hos quatuor annos a me emptis sibique transmissis michi florenum pro solario meo sese daturum, atque ipsis venditoribus precium pro sandice juxta tenorem empcionis a me facte soluturum stipulatus est..." Brief van Thomas Hammer aan Leiden, van 1531.

9) Hamaker, Kb. n°. 3, 133 § 2.

in dien tijd vele kooplieden uit de verschillende groote handelssteden van Noord-Europa trokken om handel te drijven [1]). Bij deze keur werd bepaald, dat door de drapeniers geen andere lakens mochten verkocht worden dan Leidsche, en werd de verkoop hiervan zoowel per el als bij geheele stukken geregeld. Voor het einde der veertiende eeuw is ons behalve dit geen afzetgebied van Leidsche lakens bekend, slechts wordt gesproken van lakens, die men „oestwairt" voert [2]); waarschijnlijk dateeren uit dezen tijd de handelsrelaties met de Hanze en Pruisen. Eerst sedert het jaar 1396 spreken de keuren van den verkoop op de binnenlandsche markten van het graafschap [3]), later ook over den afzet buiten dit gebied [4]). Het is zeker geen toeval, dat juist in 1396 het aantal afzetmarkten toeneemt; de qualiteitsverhooging van de Leidsche lakens, doordat in dat jaar de Engelsche wol de algemeene grondstof werd voor de draperie, zal hieraan wel niet vreemd geweest zijn.

Van dezen tijd af breidt het afzetgebied der Leidsche lakens zich voortdurend uit. In de vijftiende eeuw worden als vaste markten genoemd een aantal plaatsen, in een wijden boog om Leiden gelegen, als Amsterdam [5]), Kampen [6]), Zwolle [6]), Deventer [6]), Zutfen [6]), Bergen-op-Zoom [7]), Antwerpen [6]) en Brugge [8]), en deze lijst is zeker niet volledig. Doch in den verkoop hunner waren werden de poorters niet geheel vrij gelaten. In de eerste plaats was het hun niet vergund de vreemde steden te bezoeken, wanneer zij wilden. In het begin mocht dit slechts geschieden, als er jaarmarkt gehouden werd [9]), later, in 1447, werd deze bepaling verruimd en kregen de Leidsche drapeniers verlof te trekken, waarheen het hun goed dacht. Alleen was het hun verboden buiten den tijd der jaarmarkten de steden Deventer,

1) Over de Schonenvaarders vgl. Hans. Geschichtsblätter, 1895 en 1898, en Telting en Buitenrust Hettema, a. w., pag. 184. Behalve de Schonenvaardersgilden te Deventer, Maastricht en Haarlem is door mij ook een in het jaar 1404 te Gouda vermeld gevonden; zie Oudste Stadsboek, fol. 70, waar onder de gilden ook de „Scoenvaerdsen" genoemd worden

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 148.

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 177.

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 179 (1397).

5) Drap. Kb. I, X, 6.

6) Drap. Kb. II, VIII, 6.

7) Drap. Kb. II, II, 2.

8) Drap. Kb. I, X, 6.

9) De houding der steden, die men bezocht, zal hierop wel van invloed geweest zijn; de wantsnijders zagen niet gaarne concurrenten op de stedelijke markt; in het algemeen werd hun bezoek tot de jaarmarkten beperkt.

Zwolle, Kampen en Zutfen te bezoeken of hun lakens daarheen te zenden [1]).

Ook in de plaats, waar de producten ten verkoop moesten worden aangeboden, waren de drapeniers beperkt. Niet afzonderlijk mocht ieder zijn stukken verkoopen, maar in een speciaal hiertoe aangewezen huis of hal werden zij vereenigd tot den verkoop hunner waren, waardoor contrôle zoowel op hun handelingen als op de qualiteit der lakens gemakkelijker werd [2]). Het paste volkomen in het middeleeuwsche stelsel, dat de stad aldus door toezicht op den verkoop van lakens door haar poorters ervoor zorgde, dat zelfs ver buiten haar gebied de consument deugdelijke waar ontving. In alle hierboven genoemde steden, Amsterdam alleen uitgezonderd, waren de Leidsche kooplieden op een dergelijke hal aangewezen. Op welke wijze de verkoop der producten onder contrôle der stad stond, blijkt het duidelijkst uit de regeling, die voor de drapeniers, welke de Deventer markt bezochten, uitgevaardigd was. In het jaar 1444 hadden hier eenige poorters van Leiden ten behoeve der kooplieden voor vijf jaar een deel van een huis gehuurd om daarin gedurende de markten te staan; indien deze niet genoeg lakens met zich brachten om het huis te vullen, dan zouden ook anderen daarin mogen verkoopen, mits Leidsche lakens [3]). Na afloop is het contract niet vernieuwd en een tijd lang hebben de Leidenaars zelfs de Deventer markt niet bezocht. Eerst in 1472 werden weer onderhandelingen gevoerd over de huisvesting der Leidsche drapeniers te Deventer tijdens de markten [4]), en het volgende jaar werd een overeenkomst tusschen beide steden gesloten, waarbij aan de Leidsche poorters

1) Drap. Kb. II, VIII, 6: „. . . dat alle poorteren ende inwonende van Leyden mit horen lakenen sullen mogen varen om te vercoopen, tot wat steden of plaetsen dat sy willen, uutgeseyt tot Deventer, tot Campen, tot Zwol ende tot Sutpheen, dair en sullen sy niet mogen varen dan alst dair vry jairmarct is."

2) Drap. Kb. I, X, 6; III, IX, 5 (1455); overtreding in Correctie Boek A, fol. 148 (1443, Jan. 25). — Ook in Antwerpen hadden zij een vaste plaats in de lakenhal tijdens de jaarmarkten, vgl. Thes. Rek. 1460, fol. 126vo.

3) „. . . Ende wairt sake, dat onse coopluyden dat huys beneden voirs. alleene mit haren wanden bestapelen mochten, soe en sel dair anders nyement staen; maer en mochten ende en conden sy des niet doen ende dair ander luyden Leysche lakenen hadden, die mogen dan dair staen ende geven van hoir andeel alsoe veel, als hem boirt nae pertael, als een ander coopman van Leyden doet van die marcte, ende alle dinge voirs. sonder argelist." Hs. van 1444, Juli 24, Gemeentearchief te Deventer. — In datzelfde jaar schreef Deventer een brief aan verschillende steden, waarin het zijn verlangen te kennen gaf, dat de vreemde kooplieden alle lakens op het wanthuis zouden brengen (Dumbar, a. w., II, pag. 139). Leiden heeft door het zooeven genoemde contract zich een eigen verkoopplaats weten te verschaffen.

4) Thes. Rek. 1472, fol. 78.

voorschriften gegeven werden voor den verkoop op de lakenhal tijdens de jaarmarkten. In verhouding tot het aantal lakens, dat ieder meebracht, zouden zij stallen op de hal verkrijgen, die 's morgens van acht tot tien en 's middags van twee tot vier uur geopend zou zijn. Over hen, die in de hal stonden, werden door de stad eenige homans gesteld, aan wie zij hun stalgeld en tol moesten voldoen en die het toezicht hadden over den verkoop [1]). Binnen acht dagen na hun terugkomst moesten de homans aan het gerecht melden, welke overtredingen tijdens de reis gepleegd waren, die dan door dit college berecht werden. Ook bij hun verblijf in de markten van Brugge, Antwerpen, Bergen-op-Zoom, Kampen, Zwolle en Zutfen stonden misschien homans aan het hoofd; waar deze ontbraken, moesten de uittrekkenden zich houden aan de aanwijzingen, die de stad hun gaf [2]).

In de vijftiende eeuw vonden de Leidsche lakens in alle Nederlandsche gewesten een débouché. Gouda schaft in 1451 den accijns op deze weefsels af [3]). Ook het geheele Noorden wordt tot een afzetgebied voor de Leidsche textielproducten; in Groningen worden zij in 1434 genoemd, in 1410 al in West-Friesland [4]). Op het eind der eeuw komt in alle noordelijke steden onder de opgaven der accijnzen die op de Leidsche lakens voor, o. a. in 1498 in Westergoo en in hetzelfde jaar ook in Leeuwarden [5]). Zelfs het volksboek van Tijl Uilenspiegel uit de zestiende eeuw kent het „groen Leidsch laken" [6]).

Maar wanneer gesproken wordt van het afzetgebied van de Leidsche lakens in de vijftiende eeuw, dan is daarbij in de allereerste plaats te denken aan het Duitsche Oostzeegebied en de in de nabijheid gelegen steden; zoowel in de Hanzesteden als in de landen van de Duitsche Orde werden de Leidsche textielproducten aan de markt gebracht.

Hoe in den aanvang dezer eeuw de handel in deze stoffen gedreven werd, is niet vast te stellen. De bronnen berichten niet, of alleen door de Duitsche handelaars de Leidsche lakens ingevoerd werden, of dat ook reeds, zooals omstreeks de vijftiger

1) Wij hebben reeds vroeger gezien, dat dergelijke functionarissen ook bij de Dordrechtsche wantsnijders voorkwamen; zie pag. 33.

2) Drap. Kb. III, IX, 5.

3) Vroedsch. Res. 1451, Februari 20, fol. 11.

4) Feith, De gildis Groninganis, pag. 207, en Groningsche Volksalmanak, 1904, pag. 87.

5) Schwarzenberg, a. w., I, pag. 783 en 785; vgl. ook pag. 775 (1496).

6) Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16e eeuw, I, pag. 401; vgl. pag. 15.

jaren het geval zou zijn, de Leidsche drapeniers zelf hun lakens in deze streken kwamen verkoopen.

Het eerst wordt melding gemaakt van den handel in Leidsche lakens in Pruisen; hier blijken reeds in het begin van de vijftiende eeuw deze stoffen in aanzienlijke mate verspreid te zijn [1]). Eenige jaren later treden ook de Hanzesteden als koopers van de Leidsche producten op en blijven tot in de zestiende eeuw de voornaamste afnemers. De politieke verhoudingen tusschen de Hollanders en de Hanzesteden waren natuurlijk van invloed op den lakenhandel van Leiden en deze heeft herhaaldelijk den terugslag ondervonden van de moeilijkheden, die tusschen deze beide machten rezen.

Reeds in de veertiende eeuw waren Holland en de Hanze in nauwere aanraking met elkaar getreden; o. a. in 1389, toen het Duitsche kantoor van Brugge naar Dordrecht verplaatst werd, omdat aan de Duitsche kooplieden de handel met Vlaanderen verboden was [2]).

Toen al vreesde de Hanze, dat tengevolge van deze engere betrekkingen de Hollanders in het Hanzegebied te veel vooruit zouden dringen en bepaalde daarom, dat elke handelsvennootschap van Hanzekooplieden met Hollanders verboden was [3]). Verder stelde op de Hanzedagen te Lübeck en te Rostock in 1417 Lübeck verscheidene maatregelen voor, die direct tegen den Hollandschen handel gericht waren [4]); men verlangde den Hollanders het burgerrecht in de Hanzesteden te ontzeggen, Lijfland voor hun bezoek geheel te sluiten en de Hollandsche, met name de Leidsche en de Amsterdamsche lakens, wegens de minderwaardige wolsoorten, waarmee de drapeniers soms de stapelwol vermengden, te verbieden. Op den laatsten wensch werd in zoover ingegaan, dat bij de Leidsche en Amsterdamsche drapeniers op

---

1) Sattler, Handelsrechnungen des Deutschen Ordens. Publikation des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen. Leipzig, 1887, pag. 124 (a⁰. 1400, $^1/_2$ swaertzs Leidisch vor 8 Mk. und 9 sc., te Königsberg), 16, 37 (a⁰. 1404, item 5 halbe Leydische laken, das halbe laken vor 7 Mk. minus $^1/_2$ firdung), 38 (1404, 8 halve Leidische laken, das laken czu 7 Mk. minus 1 fr.), 39 (1404, item 10 halbe Leydische, das laken vor 7 Mk.; item tenetur 8 halbe Leidische, das laken czu 7 Mk. minus $^1/_2$ fr.), 45 (1404, 6 halbe L. laken), 46 (1404, $^1/_2$ Leydes), 287 (1411, 16$^1/_2$ Mk. an czwen halben Ledisschen laken).

2) Over het verblijf van den Duitschen koopman te Dordrecht in de jaren 1358—1360 zie o. a. Brugmans, De Duitsche koopman te Dordrecht, 1358—1360, 1388—1392 (In: Geschiedkundige Opstellen, uitgegeven ter eere van Dr. H. C. Rogge).

3) Koppman, Hanse-Recesse, III, n⁰. 425 § 8.

4) Vgl. ook Berg, De Nederlanden en het Hanseverbond. Utrecht, 1833. Sinds de nieuwere bronnenpublicaties over de Hanze is dit werk verouderd.

verbetering van de qualiteit hunner producten werd aangedrongen, onder bedreiging anders de Hanze voor hen te sluiten [1]). Leiden heeft zich gehaast dezen wenk op te volgen en nog in hetzelfde jaar een keur uitgevaardigd, waarbij verboden werd de Engelsche wol met niet-stapelwol te vermengen, waartoe voornamelijk Schotsche gebruikt werd [2]).

Door dezen maatregel slaagde Leiden erin, de Hanzesteden als afnemers te behouden. Wel trachtten deze na den dood van Willem VI de Hollanders buiten het verkeer te sluiten, maar de tegenstand van Pruisen belette dit [3]). Zelfs wisten de Hollanders in de volgende jaren hun positie belangrijk te versterken. Het burgerrecht werd voor hen verkrijgbaar gesteld in Danzig en eenige kleinere Hanzesteden en zij drongen zelfs door Pruisen naar Polen vooruit. In dezen tijd blijkt ook reeds de omzet van Leidsche lakens in Rusland; een bericht spreekt ervan, hoe naast de Roesselaersche hier ook de Leidsche weefsels verkocht werden [4]). Vandaar dat de klachten der Hanzesteden steeds luider klonken: „Ok so is de hanteringhe bynnen korten jaren sere tonichte gaen, umme dat de Hollandere alumme de handelinge hebben unde de lande myt gude vorvullen" [5]).

In 1438 ontbrandde dan ook de oorlog tusschen de beide machten en deed den handel gedurende drie jaar volkomen stil-

1) Koppmann, Hanse-Recesse, VI, n⁰. 337 § 25: „Item schal men scriven den stede Leyde und Amsterdamme, dat se anders nyne lakene maken en laten in eren steden, denne van der ersten und der anderen wullen; unde de van der ersten wullen to bezegelende mit der groten loyen unde de van der anderen wullen mit der cleynen loyen; und ok, dat se bestellen, dat de lakene alzo beloyed werden, alzo se dat verantworden mogen; und dat se sik andere lakene, de van der ersten edder der anderen wullen nicht gemaket en sint, qwiit maken twischen hir und sunte Johannis dage Baptisten to middenzomere erst to komende. Weret ok, dat hiir andere lakene quemen, de van der ersten edder der anderen wullen nicht gemaked en weren, edder nicht rechtverdigen beloyet en weren, de willen de stede vor valsch holden. Ok scal men den van Amsterdamme unde van Leyde scriven, dat se id vorwaren, dat ere zegele nicht gebruket werden to makinge jenigerleye anderer lakene". Zie over dezelfde kwestie ibid., VI, n⁰. 397 a § 8 (1417).

2) Hamaker, App. VII, 11. — Reeds vroeger waren de Hanzesteden opgekomen tegen het gebruik van Schotsche wol; vgl. Hamaker, App. VII, 17 (1414) en hierboven pag. 91, noot 6.

3) Uitvoeriger hierover Daenell, Die Blütezeit der Deutschen Hanse, I, pag. 280. Zie van denzelfden schrijver ook Holland und die Hanse im 15. Jahrhundert (Hansische Geschichtsblätter, 1903), pag. 3 v.

4) Kunze, Hans. Urk. Buch, V, n⁰. 480: „dat uppe de Russen werd gevoret Rosselersche docen unde andere docen, de mennygher wegene gemaket synd, unde de werd myd den Kömeschen und myd den Leyschen den Russen vorkoft. Dit heft deme kopmane groten scaden gedan, unde de Kömeschen unde Leyschen de synd darmede tomale nedervellich geworden."

5) Von der Ropp, Hanse-Recesse, II, n⁰. 182.

staan; vooral de lakenhandel ondervond hiervan de nadeelige gevolgen. In hoever de voor Holland gunstige vredesvoorwaarden bevorderend op den handel naar de Hanzesteden gewerkt hebben (waarover verschil van opvatting bestaat), behoeft hier niet nader onderzocht te worden. Voor Leiden is mij echter niet gebleken, dat in de eerste jaren na den oorlog de bloei der draperie grooter was dan daarvoor. Haar hoogtepunt bereikte zij eerst later [1]. De inkomsten van de „strykerie", dat is het recht verschuldigd voor het meten der uit te voeren of te verkoopen lakens, bedroegen in 1426 ongeveer 440 ℔, in 1427 550 ℔, in 1434 380 ℔ en in 1449 540 ℔ [2].

Om zooveel mogelijk te voorkomen, dat buiten hun bemiddeling de Leidsche en andere Hollandsche lakens naar het Oostzeegebied gevoerd werden, bepaalden de Hanzekooplieden in 1442, dat alle Hollandsche lakens — met name worden aangewezen die van Leiden, Amsterdam en Schiedam [3] — eerst naar Brugge ten stapel moesten gevoerd worden, waar de Hanzekooplieden resideerden [4]. Geheel verboden wegens hun minderwaardige qualiteit werden de lakens van Delft, Gouda, Den Haag, Hoorn, Enkhuizen, Naarden en Monnikendam [5].

Eerst in de vijftiger jaren neemt de Leidsche lakenhandel een nieuwe vlucht. Twee oorzaken hebben meegewerkt om den Hollandschen handel in deze periode uit te breiden: ten eerste de bescherming, die de machtige Bourgondische vorst kon bieden, ten tweede de afbreking van het verkeer met Vlaanderen door de Hanze in 1451 [6]. Vooral deze laatste gebeurtenis is als van zeer groot gewicht te beschouwen voor de ontwikkeling van den handel en heeft de positie van de Hollanders in het Hanzegebied zeer versterkt. In ruime mate profiteerden zij van dezen handelsboycot der Vlamingen, daar zij op voet van vrede met de Hanze leefden, met wie het tractaat in 1451 voor tien jaar verlengd werd. Toen in 1456 de vrede tot stand kwam, was de Vlaamsche lakenindustrie dan ook sterk achteruitgegaan. Het lakendebiet

---

1) Daenell, a. w., I, pag. 320, heeft een andere opvatting hierover dan Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II, pag. 49, die aanneemt, dat de handelsbloei van Holland na het bestand van 1441 begint.

2) Zie Bijlage VI.

3) Von der Ropp, Hanse-Recesse, II, n°. 627.

4) Ibid., II, n°. 626.

5) Ibid., III, n°. 288 § 84; n°. 345 § 32.

6) Ibid., III, n°. 653 § 4; n°. 645. Stein, Hans. Urk. Buch, VIII, n°. 150 § 6. — Vroedsch. Resol. 1451, Aug. 17, fol. 14.

van Leiden wijst daarentegen in deze jaren een sterken vooruitgang aan; de volgende cijfers geven den invloed van dien boycot treffend weer. Werd nog in 1449 slechts omstreeks 540 ₰ ontvangen van de „strykerie", en bedroeg dit in 1450 562 ₰, in 1451 steeg het bedrag tot 641 ₰, in 1453 zelfs tot 750 ₰ en in de volgende twee jaren beliep het respectievelijk 725 en 752 ₰. Het herstel van den vrede bracht weer een, zij het ook geringe, vermindering:

1456: 700 ₰
1457: 690 ₰
1458: 652 ₰
1459: 700 ₰
1460: 650 ₰

Alle berichten uit dezen tijd wijzen op den grooten afzet van de Hollandsche lakens aan de Hanzekooplieden. Bijna alle steden van het graafschap bezaten een min of meer belangrijke lakenindustrie en exporteerden naar de „Oosterlingen" [1]). Van de Hollandsche textielproducten stonden de Leidsche verre bovenaan, daarna volgden de lakens van Amsterdam, waarvan de draperie in deze eeuw niet onderschat mag worden, en op een afstand eerst die van de andere Hollandsche steden, zooals Den Haag, Schiedam, Naarden enz.

In de volgende jaren treedt de Hanze krachtig op tegen de zoogenaamde „clienlode" lakens van Leiden, waarmee de anderde wollen lakens bedoeld worden, en dreigt zelfs met een invoerverbod voor deze soorten [2]). Tevens wordt van haar zijde aangedrongen op verbetering van de qualiteit der voorwollen lakens en op naleving van de voorschriften bij de productie hiervan [3]). Nog altijd klaagde men over het bedrog, dat door de andere steden gepleegd werd, die hun lakens voor Leidsche lieten doorgaan [4]). Zooals reeds vroeger werd opgemerkt, bezondigden zich hieraan vooral de Haagsche drapeniers, en de Hanzekooplieden werden hiervan de dupe, daar een Leidsch laken „woll vier gul-

1) Vgl. Von der Ropp, Hanse-Recesse, III, pag. 194 § 84 en pag. 251 § 6: „Oock so clagheden de van Leyden over de ander stede in Hollant, de nu sonder oerloff off consent int wilde laken maken tot eren, der van Aemstelredamme und Sciedamme achterdeel und schaden..." (1447/48).

2) Von der Ropp, Hanse-Recesse, IV, pag. 182 § 18; Thes. Rek. 1461, fol. 57, 1462, fol. 55vo.

3) Von der Ropp, Hanse-Recesse, IV, pag. 182 § 18 en 26 (1454); nº. 256 (1456).

4) Ibid., V, nº. 68 § 6 (1461).

den better (was) dan een Hagensch"[1]); reeds boven is er op gewezen, hoe lang deze kwestie hangende is gebleven[2]). Verder komen telkens klachten van de Hanzesteden in, dat de lakens — zoowel de Leidsche als die uit andere steden — niet de juiste afmetingen hebben[3]). Uit al deze berichten blijkt de algemeene verbreidheid van de Leidsche weefsels; en dat de Hanzesteden dikwijls de toelating bemoeilijkten en bij nalatigheid in het technisch procédé al spoedig met een invoerverbod dreigden, kan slechts aan de qualiteit der lakens ten goede gekomen zijn.

Ook in de door Stein gepubliceerde handelsbrieven, door kooplieden uit Riga en Königsberg in deze periode geschreven, worden de Leidsche lakens voortdurend genoemd. Daar in deze brieven de verschillende prijzen, voor de lakens gemaakt, zorgvuldig meegedeeld worden, is het mogelijk hieruit een voorstelling te krijgen van de prijzen, waartegen enkele Hollandsche soorten in het Oostzee-gebied van de hand gezet werden.

Te Riga.

	Leidsche.	Amsterdamsche.	Naardensche lakens.
1458	21	—	11 Mk.
1458	22	18	11 „
1461	26	—	24 „

Te Königsberg.

	Leidsche.	Haagsche.	Naardensche lakens.
1461	26	22½	10 Mk.
1461	26	—	— „

Ook hieruit blijkt dus, dat de Leidsche lakens van de Hollandsche producten het kostbaarst waren[4]).

1) Ibid., V, n°. 717 § 23.

2) Vgl. behalve de op pag. 98, noot 5, gegeven plaatsen nog den brief van 30 Mei 1461, dien Leiden over deze zaak aan Lübeck schreef, en waarin zij erop wees, dat door het bedrog der Hagenaars „sundergen de simpelen luden, die zick der draperie niet verstaen" schade lijden. Stein, Hans. Urk. Buch, VIII, n°. 1041; verder ibid., IX, n°. 230.

3) Urkundenbuch der Stadt Lübeck, X, n°. 542 (1464). Correctie Boek B, fol. 192vo (1468, Maart 17), ook afgedrukt in Stein, Hans. Urk. Buch, IX, n°. 437. Thes. Rek. 1464, fol. 90; 1466, fol. 84vo; 1467, fol. 70, 70vo. Schäfer, Hanse-Recesse, I, n°. 219 (1479); n°. 225 (1479); n°. 366 (1482); ibid., II, n°. 496 § 253; (1491), Dagvaart te Antwerpen: Item wart gheclaghet, dat de Hollandessche lakenne, alse Harlemsche, Amstelredammesche, Delvesche unde Leydessche unde ock de Haghensche tho malen bose, quadt unde vele tho korth gemaket worden, deme ghemeynen mannen tho ghrotem vorvanghe unde schaden".

4) Handelsbriefe aus Riga und Königsberg von 1458 und 1461, mitgeteilt von W. Stein (Hansische Geschichtsblätter, 1898), pag. 59v. Ook de gegevens, die Hirsch, Danzigs Handels- und Gewerbegeschichte, pag. 250 v., gepubliceerd heeft, bevestigen dit.

Tot hoever de weefsels van de Hollandsche draperiesteden doordrongen, blijkt uit een bericht van het jaar 1464, waarin verklaard wordt, dat deze soorten in Rusland, Littauen, Polen, Silezië, Hongarije, Bohemen en Moravië boven de Engelsche lakens verkozen werden [1]). De Leidsche lakens, die overal vooraan waren, zullen zeker hier niet ontbroken hebben; ook in Finland waren ze niet onbekend [2]). Meer en meer gingen de Leidsche drapeniers ertoe over, zelf hun lakens in de Hanzesteden te gaan verkoopen, zoodat hun een groot deel van de handelswinst toeviel [3]). Vooral de zes Wendische steden Hamburg, Lübeck, Lüneburg, Wismar, Rostock en Stralsund verzetten zich hiertegen en wisten althans gedaan te krijgen, dat een groote lakenhandelscompagnie te Leiden, die de lakenprijzen in de Hanzesteden sterk drukte, ontbonden werd. Maar daarmee waren natuurlijk niet alle concurrenten verdwenen; de Leidsche poorters zelf verklaarden, dat zij wel genoodzaakt waren als lakenhandelaars in het Hanzegebied op te treden, daar het op krediet verkoopen aan de Duitsche kooplieden voor hen te onvoordeelig was en zij op deze wijze reeds voor 15.000 Rijnsche gulden schade geleden hadden.

Zoo wijzen alle berichten op een uitgebreiden handel in Leidsche lakens; het spreekt dan ook vanzelf, dat in de eerste plaats de Leidsche drapeniers de nadeelen ondervonden van de maatregelen, die de Hanzesteden namen om de concurrentie der Hollanders te weren. Het oude middel, het invoeren van den stapeldwang voor alle Hollandsche lakens, werd daartoe aangewend en als verplichte stapelplaats Brugge aangewezen.

Reeds in 1461 was op den Hanzedag herinnerd aan den stapelplicht van de Leidsche, Amsterdamsche en Schiedamsche lakens [4]), in 1465 kwam dit punt weer ter sprake, nu voor alle Hollandsche lakens [5]), en vijf jaar later is, wegens ontduiking, het verbod de weefsels langs een anderen weg naar de Hanzesteden te voeren, nogmaals herhaald en in dat jaar ook krachtig aan de naleving ervan de hand gehouden.

---

1) Stein, Hans. Urk. Buch, IX, n°. 149.

2) Ibid., X, n°. 72 (1471).

3) Von der Ropp, Hanse-Recesse, VII, pag. 182: „antworden en seggen de deputerden ... van Leyden, dat se alle tiid kopluden ghehat hebben, de mede van oldes ere kopmanschup ostwardes hanteret hebben, al isset dat ere koplude in olden tiiden nicht also grote kopmanschup tor eventure aldaer gehaed en moghen hebben als se de naeste jaere ghehaedt unde ghehåntért hebben."

4) Von der Ropp, Hanse-Recesse, V, n°. 121 § 5.

5) Ibid., V, n°. 728; n°. 777 en 778.

Alle drapeniers moesten hun producten of in de hal te Brugge of in de twee vrije markten te Antwerpen of in de Martini-, ook wel koude markt geheeten, te Bergen-op-Zoom ten stapel brengen [1]). Zelfs werd door de Hanze tot een betere contrôle een gezegeld bewijs afgegeven voor de naar den stapel gevoerde lakens [2]). Maar ook nu wisten de drapeniers hun waren aan den man te brengen, door voor te geven uit een der Zuiderzeesteden afkomstig te zijn. De wensch van Karel den Stouten, den stapeldwang op te heffen, werd door de Hanze in 1471 geweigerd [3]). Leiden heeft zich tegen deze verplichting tot het uiterste verdedigd en zou voor een oorlog met de Hanze niet teruggedeinsd zijn. In de vroedschap gingen stemmen op in dezen geest: „dat ment wederstaen sal mit rechte off mit crafte" [4]); en ook elders heet het, dat men den stapeldwang niet erkennen zal, „al soude tbestant uutgaen ende (men) tiegen den Oesterlingen een oirloge annemen" [5]). Op de dagvaart, die in 1473 te Utrecht tusschen de Hanze en Holland plaats vond, legde Leiden dan ook de verklaring af, dat haar poorters hun lakens niet op den stapel zouden brengen [6]).

De Hanze heeft dezen maatregel niet in stand kunnen houden; bij den vrede, die in het volgend jaar gesloten werd, moest zij afzien van den stapeldwang voor de Hollandsche lakens. In de volgende jaren nam daardoor de Hollandsche lakenhandel weer sterk toe in het Oostzeegebied, hoewel de Hanzesteden altijd weer trachtten dezen te bemoeilijken. Voor een deel zijn zeker de klachten over de qualiteit der Hollandsche stoffen aan den tegenzin der Duitsche handelaars toe te schrijven, die zich door den directen import een deel van hun handelswinst ontnomen zagen.

In 1499 werd nogmaals een poging door de Hanze gedaan de vooruitdringende Hollanders te weren door denzelfden maatregel, die reeds vroeger een mislukking was geweest, de verplichting, de lakens naar Brugge ten stapel te brengen [7]). Maar bij de

---

1) Ibid., VI, n°. 470 §§ 7—10; n°. 473—475. — Genoemd worden uit Holland de lakens van Amsterdam, Delft, Gouda, Den Haag, Haarlem, Leiden, Monnikendam, Naarden en Schiedam. Ibid., VI, n°. 437 § 7.

2) Ibid., VI, n°. 473.

3) Ibid., VI, n°. 470 § 3; n°. 471.

4) Vroedsch. Res. 1471, Mei 4, fol. 62; vgl. ook fol. 63vo, 67, 67vo.

5) Thes. Rek. 1471, Mei 6.

6) Von der Ropp, Hanse-Recesse, VII, n°. 79 § 54. — Amsterdam had in 1471 een verbod uitgevaardigd naar Brugge lakens te brengen. Breen, a. w., pag. 82 § 125.

7) Vroedsch. Resol. 1499, Nov. 18, fol. 517vo.

doorvoering hiervan stuitte zij ook ditmaal allerwegen op tegenstand. De Hollandsche steden werden hierbij gesteund door de Neder-Saksische kooplieden, die niet gewoon waren hun lakens op een der voorgeschreven markten te koopen, maar in Holland [1]). Ook de burgers van Kampen en die van de andere Overijselsche steden hielden zich niet aan den stapeldwang, maar voerden de Leidsche lakens direct naar hun eigen stad [2]). De Hollandsche steden gingen zelfs zoover, dat zij overeenkwamen geen lakens te koopen, die in den stapel geweest waren. Zoo schrijft de Duitsche koopman te Brugge aan Lübeck in dit jaar: „Dar zin summige stede in Hollant, alse Leyden, den Hage, Horn unde welche ander, de dorch grot vorfolch der van Ampstelredamme eyn vorbunt gemaket hebben, nene lakene to vorkopen, de men tom stapele eder in de merckede brengen will; welck nergent uth en orsaket, dan dat se menen, de stede van der Hanze twydrachtich zin, umme dat de van Luneborch, Brunswick, Stendell, Monster, Bremen, Deventer, Swolle unde Campen dagelix noch in Hollant kamen lakene kopen buten deme stapele unde laten alzo vorluden, de stapell nene månt duren zall . . ." [3]). Ook de Brabanders, „de welcke to Leyden unde in Hollant reysen, lakene copen unde brengen de in de merckede", om deze daar te verkoopen, ontdoken den stapeldwang, en beletten aldus, dat de Hollanders zelf met hun lakens in den stapel moesten komen [4]). Oorspronkelijk had Philips het stapelverdrag tusschen de Hanze en Brugge goedgekeurd [5]), maar ten slotte wisten de Hollanders van hem de goedkeuring te verkrijgen, dat zij geheel vrij zouden zijn in hun handelsverkeer met anderen, ook ten opzichte van de stapelwaren [6]). Hiermee kon het stapelverdrag als mislukt beschouwd worden. Een poging van Brugge om ten gerieve van den Duitschen koopman zelf Leidsche lakens binnen haar muren te doen vervaardigen, nu deze niet aangevoerd werden, leidde evenmin tot een duurzaam resultaat. Zij had daartoe een Leidschen

1) Schäfer, Hanse-Recesse, IV, n°. 295 § 10: „. . . dat de van Brunswigk, Bremenn, Stenndall unnde anndere Sasszenn laken tho Leyden uunde inn Hollant deme stapell to vorfange kopen unnde kopenn laten. . ." § 41 noemt ook Hildesheim en Göttingen.

2) Ibid., IV, n°. 281.

3) Ibid., IV, n°. 282 (1500, Oct. 6). Vgl. ook Vroedsch. Resol. 1500, Oct. 4, fol. 526, waar Leiden weigert lakens te verkoopen aan kooplieden, die ze naar den stapel willen voeren; ibid., 1502, Febr. 17, fol. 547.

4) Schäfer, Hanse-Recesse, IV, n°. 286.

5) Ibid., IV, n°. 150 § 114 (1499).

6) Ibid., IV. n°. 289 (1501, Jan. 14).

drapenier overgehaald zich binnen Brugge te vestigen om den wevers aldaar te leeren hoe „te makene lakenen van der soorte ende up dezelve kueren ende ordonnancie van der voorseiden draperie van Leye in Hollant". O.a. zou hem de grondstof gratis door de stad geleverd worden, terwijl zij tevens op zich nam hem het loon voor de eveneens uit Holland overgekomen kamsters, spinsters, wevers, vollers, ververs en scheerders te betalen. In 1503 bleken in het geheel slechts eenige honderden stukken op deze wijze vervaardigd te zijn, een getal, dat natuurlijk geen gewicht in de schaal legde [1]). De poging is na eenige jaren opgegeven.

Gedurende den verderen loop van de zestiende eeuw hebben de Leidsche lakens hun bevoorrechte stelling niet weten te handhaven, voornamelijk omdat de te Leiden gebruikte dure Engelsche wol de drapeniers dwong de prijzen zoo hoog te stellen, dat zij onmogelijk met de producten der andere Hollandsche steden, die zich bijtijds toegelegd hadden op het verwerken van Spaansche wol, konden concurreeren [2]). Hier hebben de stedelijke keuren belemmerend op het aanpassingsvermogen van de Leidsche industrie gewerkt.

Mogelijk is het ook, dat een verandering in de mode hier van invloed was, die niet door de Leidsche drapeniers gevolgd werd. In de Haagsche draperiekeuren wordt er althans over gesproken, dat „gebleken is, dat die Oesterlinghen nu ander coloer hebben willen dan zy hier voertijts begheerden" [3]).

Ook buiten het Oostzee-gebied vonden de Leidsche producten afzet in Duitschland, oostwaarts door het gebied van den bisschop van Munster [4]) en zuidelijk langs den Rijn. Zoowel uit Emmerik [5]) als uit Frankfort en Straatsburg wordt in dezen tijd de aanwezigheid van het Leidsche laken gemeld. In Frankfort blijkt zelfs de handel van de drapeniers zoo groot te zijn, dat omstreeks 1473

---

1) Ibid., IV, n°. 345. Vgl. ook Gilliodts—van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges, II, pag. 351, noot 1, pag. 365 (1503) en pag. 451 (1514).

2) Vroedsch. Res. 1548, December 4, fol. 21vo: „dat onse laeckenen niet getogen en werden oestwaerts, overmits die dierte van dien, zoedat die van Aemsterdam ende der Goude hoere laeckenen tot veel minre pryse moegen geven ende slyten dan wy, zoe zyluyden Spaensche wolle reeden..." — Over de gevolgen van de Engelsche concurrentie zie hieronder pag. 254.

3) Van Gelder, a. w., Bronnen, n°. 22 (1525); vgl. ook n°. 21.

4) Vroedsch. Res. 1495, October 12, fol. 414: „... die renten te verhalen aen den coopluyden van Leyden ende aen horen goeden, soe wair dat die bevonden sullen worden, ende dat soewel upten coopluyden goeden, die de Leydsche lakenen dair doir die landen van Monster voeren als anders..."

5) Kenningboek F, fol. 92.

door Leiden ertoe overgegaan werd twee homans te stellen over hen, die daarheen ter markt trekken [1]). In de „Kaufhausordnung" van 1461 te Straatsburg wordt het Leidsche laken als eenige vertegenwoordiger van deze provinciën naast Vlaamsche en Brabantsche weefsels genoemd [2]).

Zooals gezegd, werd door de Leidsche drapeniers de lakenhandel ook in de Zuidelijke Nederlanden gedreven. De markten te Brussel en Antwerpen werden geregeld door hen bezocht en zelfs tot Calais strekte hun handelsgebied zich uit.

Uit het voorgaande blijkt wel, hoe groot de kring was, waarbinnen de Leidsche lakens afzet vonden.

De zestiende eeuw heeft hierin belangrijke wijzigingen gebracht. Meer en meer werden de Leidsche textielproducten aan de Oostzee verdrongen, hetgeen dan ook de drapeniers naar andere afnemers deed omzien. De Leidsche ondernemers trachtten nu door nieuwe débouchés op te sporen het verlies aan koopers te vergoeden. Deze tijd wijst een verandering aan in de handelsrelaties, die van grooten invloed is op de ontwikkeling van den handel in een volgend tijdperk. Het zwaartepunt van den Leidschen handel wordt nu allengs verplaatst van het Noorden naar het Zuiden; in stede van Noord-Duitschland treden na 1530 meer en meer Frankrijk en de overige Latijnsche landen als afnemers op.

In het jaar 1535 wordt vermeld, dat de Franschen, Spanjaarden en Italianen meer dan voorheen de Leidsche lakens verlangen [3]); in 1551 worden op risico der stad zes pakken lakens naar het Zuiden gezonden om in Spanje, Portugal en elders verkocht te worden [4]). Vooral Spanje werd tengevolge van onze nauwere betrekkingen met dat rijk veel door de Leidsche kooplieden bezocht [5]).

Het afzetgebied in het binnenland werd in de zestiende eeuw

---

1) Quistgoed, fol. 19vo: „... ende bevelen enen yegeliken van den voirs. poorteren, die te Vranckevoirt ter voirs. marcte trecken ende reysen sullen mit hoeren live ende goeden, dat zy die homans voirs. int gene, dat zy hemluyden seggen ende bevelen sullen in hoere comanscip te doen, denselven homans gehoirsame ende onderdanich sijn ende doen tgene, dat zy na den loope, ordinancie ende hantieringe bevelen sullen, up correxie van der stede, geliker wyse of denselven van den gerechte geboden ende bevolen wair, sonder yement des te verdragen."

2) Schmoller, a. w., Urkunden, pag. 77 en 83.

3) Vroedsch. Resol. 1535, April 14, fol. 1.

4) Ibid., 1551, Maart 13, fol. 45vo en 1554, October 25, fol. 21vo.

5) Ibid., 1556, fol. 43: „... dat (zyne Co. Ma.) een jong prince was, ende dat die borghers van Leyden veel in Spaengen frequenteerden ende huer handelinge van coopmanschappen hadden, daer hemluyden zyne Mat. goetgunstich ende behulpelicken zoude moegen..."

beperkt door de toenemende concurrentie van de Engelsche lakens; zoowel in de stad als op het land werd de schadelijke invloed hiervan ondervonden. De strijd tegen deze weefsels dateert reeds van veel vroeger tijd. Al in de veertiende eeuw verbood Leiden aan haar poorters Engelsche lakens binnen of buiten de stad te verkoopen op boete van drie ℔ en verbeurdverklaring van het laken [1]). In het keurboek van 1406 wordt deze keur nog verscherpt, en het verbod wordt nu ook tot de nietpoorters uitgebreid; bovendien zal ook hij gestraft worden, in wiens huis de verboden weefsels gevonden worden [2]). Alleen tijdens de jaarmarkt werd de verkoop van Engelsch laken toegestaan, terwijl op de „crucermarkt" alle soorten, behalve juist deze, gedoogd werden [3]). In 1446 is de boete op den invoer van Engelsch laken binnen de stad reeds tot 10 ℔ verhoogd; de geheele handel in deze lakens wordt nu verboden, evenzoo het dragen van kleederen, uit deze stof vervaardigd [4]). In 1458 werd dit verbod nog verscherpt [5]).

Zoo ging de stad reeds voor in het bestrijden van de concurrentie, die de lakenindustrie van Engelsche zijde ondervond; spoedig volgde de landsregeering haar voorbeeld. Niet in 1428, zooals meestal wordt aangenomen, maar reeds tien jaar vroeger, werd een verbod uitgevaardigd tegen het invoeren van Engelsch laken in Holland [6]).

Zooals bekend, namen ook de latere graven tot deze protectionistische maatregelen herhaaldelijk hun toevlucht en waren deze van grooten invloed op de politieke verhouding met Engeland.

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, III, § 3.

2) Hamaker, Kb. 1406, VII, 63.

3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 59 en 62.

4) Drap. Kb. II, X, 4: „Item soe en sel voirtan nyement geen Engelsche lakenen brengen binnen der stede van Leyden, op die lakenen verbuert te wesen, half den heer ende half der stede, ende dairtoe een boete van 10 ℔ ende gecorrigiert te wesen by den meesten ommeseggen van den gerecht. Ende geen poorter noch inwonende van Leyden en sullen after desen dach geen Engelsche lakenen coopen, vercopen of mededeelen noch geen cleeder doen maken van enighen Engelschen laken om te dragen, op die boete ende pene voirs. Ende hieruut sel besondert wesen schairlaken, woesteyn ende crysay." De drie laatstgenoemde stoffen werden toegelaten, daar de Leidsche drapeniers deze niet produceerden.

5) Drap. Kb. III, IX, 7; IV, X, 6; Hamaker, Kb. 1508, II, IV, 15. Overtreding in Correctie Boek B, fol. 118vo (1459).

6) Scott en Gilliodts-van Severen, Le Cotton Manuscrit Galba, B, I, pag. 384: „And therfore he mervailleth, what shold sture or be the causes or meanes of such ordenance and prohibicions as be now made by the saide Duchesse, that non Englisshe cloth be broughte, solde or uttred in Holland, Zelland and other places of hir obeisance, where as it hath be used afore this tyme" (1408).

In de volgende jaren werden verscheidene dagvaarten gehouden van de steden uit Holland en Zeeland met de Vlaamsche om te beraadslagen over de beste en doeltreffendste middelen om de Engelsche lakens te weren. Leiden zond reeds in 1427 een afgevaardigde naar de dagvaart te Mechelen, „roerende van den Engelschen lakenen te verdriven" en wekte Amsterdam en Haarlem op insgelijks aan de bespreking deel te nemen [1]). Het resultaat was, dat Philips, nauwelijks opgetreden, in 1428 het oude verbod weer uitvaardigde [2]). Een nieuwe dagvaart had in 1433 plaats over dezelfde aangelegenheid te Lier [3]) en in 1434 wederom een te Gent, „roerende noch van den Engelsce gewande uten voirs. landen te houden, dair up dese tijt grote eernsticheyt in gedaen wort" [4]). In 1446 wordt opnieuw door Philips de invoer van Engelsch laken en garen in zijn landen verboden [5]) en twee jaar later werd dit verbod nogmaals herhaald; van zijn kant verbood de koning van Engeland beide keeren den import van Nederlandsche lakens binnen zijn gebied [6]). In 1459 wordt in zoover een concessie gedaan, dat de invoer der Engelsche lakens toegestaan wordt, indien zij vooraf te Calais verstapeld zijn. In 1464 volgt weer een algeheel verbod [7]), tengevolge waarvan de Merchant Adventurers hun zetel van Antwerpen naar Utrecht overbrachten [8]), maar hoe weinig de elkaar opvolgende verbodsbepalingen uitwerkten, blijkt hieruit, dat reeds het volgend jaar weer een dagvaart gehouden werd in den Haag over de verdrijving van de Engelsche lakens [9]). Ook onder het bestuur van Maximiliaan herhaalde zich dezelfde strijd; in 1494 wordt wederom de invoer van Engelsche lakens verboden [10]), ditmaal als tegenmaatregel wegens de verlegging van den stapel van Engelsch laken naar Calais, waarheen Philips de Schoone verbood te reizen [11]).

1) Thes. Rek. 1427, fol. 34vo, 42, 49vo, 51 en 104vo.

2) Van Mieris, Groot Charterboek, IV, pag. 923.

3) Limburg Brouwer, Boergoensche Charters, pag. 19. — Een te Dendermonde was al voorafgegaan.

4) Thes. Rek. 1434, fol. 12vo.

5) Limburg Brouwer, a. w., pag. 85.

6) Ibid., pag. 97; Smith, Memoirs of wool, pag. 65.

7) Limburg Brouwer, a. w., pag. 133.

8) Stein, Die Merchant Adventurers in Utrecht, 1464—1467 (Hans. Geschichtsbl. 1899); in 1467 keerden zij naar Antwerpen terug. — Een kort overzicht geeft ook Te Lintum, De Merchant Adventurers in de Nederlanden.

9) Thes. Rek. 1465, fol. 53vo, 57vo, 63vo.

10) Schanz, a. w., II, n°. 5 en 6; vgl. Schoutsrek. 1493, fol. 14vo.

11) Vgl. Inventaris Middelburgsch Archief, n°. 711, den brief van Philips den Schoonen aan Middelburg: „Lieve ende wel geminde. Hoewel dat U gepatenteert zijn geweest seker

Op den duur heeft men den invoer van Engelsch laken niet kunnen verhinderen en in de zestiende eeuw worden de Nederlanden met deze weefsels overstroomd; de lakenindustrie heeft de gevolgen hiervan maar al te spoedig ondervonden. Het Engelsch laken — van uitmuntende qualiteit — vertoonde zich weldra op alle markten, de beste wol werd voor de fabricatie hiervan in Engeland achtergehouden. Zelfs Erasmus roemt de schoonheid van deze weefsels en zegt: „Nihil jam diu vidi elegantius. Suspicor pannum esse Brittannicum?" [1]) Onder deze concurrentie heeft de geheele Nederlandsche lakennijverheid gebukt gegaan [2]), ook Leiden, dat den invloed hiervan zoowel op de binnen- als de buitenlandsche markten voelde [3]). In het Oostzeegebied wisten de Engelsche producten in het internationale verkeer de plaats der Leidsche stukken in te nemen, zoodat in 1532 aan Leiden door Karel V uitstel van betaling wordt verleend wegens den achteruitgang der stad tengevolge van haar verdringing van de markten, met name van de „Oostersche" [4]). Zelfs in de stad worden nu deze lakens geïmporteerd; in een rekest van 1531 van de drapeniers [5]) wordt er over geklaagd, dat binnen Leiden groote hoeveelheden Engelsch laken gebracht worden, waartegen de concurrentie niet vol te houden was wegens de geringere productiekosten hiervan. Immers voor den prijs, die te Leiden voor de wol betaald werd, leverden de Engelsche drapeniers ongeverfde lakens, van dezelfde qualiteit wol geweven [6]). Wat het euvel nog verergerde, was het feit, dat de landlieden van de dorpen om Leiden, die vroeger gewoon waren Leidsch laken te koopen, nu meestal de vreemde soorten kochten; de drapeniers verzochten daarom, de oude keur, die het verkoopen of dragen van Engelsche lakens binnen Leiden verbood,

---

onse brieven van placcate om te doen uuytroepen ende publieren in onse stadt van Middelburg die ordonnancien by ons gemaect opt tstick van den Inghelsche laken ende oick tverbot, dat nyement van onsen ondersaten trecken noch reysen en soude ter nyeuwer maerct onlancx upgestelt tot Calais."

1) Colloquia familiaria, Conjugium.

2) Voor België zie Pirenne, Une crise industrielle au XVIe siècle.

3) Omstreeks 1500 worden de Nederlandsche lakens in Frankfort door de Engelsche verdrongen. Vgl. Fromm, Frankfurts Textilgewerbe im Mittelalter (Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, III. Folge, 6. Band).

4) Van Mieris, Handvesten, pag. 446.

5) Rekest van 1531, Maart 8.

6) „... omdat dEngelschen dagelicx na rekeninge gheven al zo veel ponden wit lakens om evenveel gelts ende om even grote summe, als zy ons ponden wolle vercopen van even fijn haer ende pryse, te rekenen pont voor pont."

weer in te voeren en op de overtreding ervan zwaardere straffen te stellen dan vroeger. Het resultaat van dit rekest was een bevel tot naleving van een ordonnantie, door de Staten van Holland uitgevaardigd, waarin aan de wantsnijders verboden werd in het vervolg vreemde lakens ter snede te verkoopen, aan de snijders ze te snijden, aan de droogscheerders ze te scheren [1]. — In het algemeen schijnen in dezen tijd de afzetmarkten van Leidsche lakens voornamelijk nog de buitenlandsche geweest te zijn: „zoe alle die Leytsche laeckenen, zeer weynich uuytghesondert, buyten dese landen gevoert werden" [2], terwijl op de binnenlandsche de Engelsche weefsels overheerschten.

Sinds het midden der vijftiende eeuw trachtten de Leidsche drapeniers de tusschenpersonen in den lakenhandel te verdringen en zich direct in verbinding te stellen met de afnemers in de buitenlandsche steden. Vroeger begaven de drapeniers zich in den regel niet buiten de grenzen van de Noord- en Zuid-Nederlandsche gewesten en bepaalden zich er toe òf hun lakens te verkoopen aan de vreemdelingen, die met dit doel naar Leiden kwamen [3] òf ze reisden naar de reeds genoemde markten van Amsterdam, Kampen, Zwolle, Deventer, Zutfen, Bergen-op-Zoom, Brugge en Antwerpen. In Brugge ontmoetten zij kooplieden uit alle streken van Europa, in de andere voornamelijk die uit de Hanzesteden, Pruisen en het overige Duitschland. De lakens werden hun daar afgekocht door deze handelaars, die ze weer verkochten aan de wantsnijders in hun stad en zoo de eigen markt voorzagen. Althans voor de eerste helft van de vijftiende eeuw geldt dit, later komt hierin verandering en wordt het, zooals hier te voren al bleek, meer en meer gewoonte, dat de drapeniers met hun lakens meetrokken, ten spijt van de Hanzekooplieden [4].

Maar het verzet van deze werd vooral opgewekt door een combinatie van Leidsche poorters, die zich ten doel stelde in

1) Aflezing Boek B, fol. 18vo; vgl. ook van der Goes, Register, op 13 Juli 1531, waar gewag gemaakt wordt van pogingen door de Staten van Holland aangewend bij den keizer, om het dragen van Engelsch laken te verbieden; evenzoo 22 November 1531.

2) Vroedsch. Resol. 1543, Maart 10, fol. 42vo.

3) Vgl. Thes. Rek. 1424, fol. 33vo.

4) Von der Ropp, Hanse-Recesse, VII, pag. 182: „Item... seggen de van Leyden, dat dat waer is, dat de koplude van Leyden erstwerff ere laken sulven hebben begunnen so veel unde so starck in Ostland to bringen unde de kopmanscop daraff sulven to hanteren, alse se dese naeste jaeren gedaen hebben..." Vgl. ook Kenningboek C, fol. 90 (1464): „...sy (souden) seynden an Clais Huge Kerstantsz., die lach tot Luybeke, 60 Leydsche halve lakenen..."

het Oostzee-gebied zelf lakenhandel te drijven, een geval te belangrijker, omdat het voorzoover mij bekend het eerste voorbeeld is van een vennootschap hier te lande, die zich op den groothandel in lakens toelegde. In 1473 en de volgende jaren worden door de Wendische steden luide klachten geuit over een groothandelsmaatschappij van Leidsche poorters, die in de Oostzeesteden den groothandel dreef. Deze vennootschap werkte aldus: zij kocht de lakens van de drapeniers te Leiden op [1]) en trachtte zoo een monopolie te vormen. Voor een deel verkocht zij deze lakens aan den Hanzekoopman, die te Leiden kwam koopen, doch de rest zond zij naar Hamburg en Lübeck om die daar te verkoopen tegen contant geld, dat onmiddellijk weer in lakens omgezet werd. De lage prijzen, die zij op deze wijze voor de lakens kon vragen, maakte de concurrentie voor de Hanzekooplieden uiterst moeilijk. Deze klaagden dan ook luide in 1473: „Item vortmer beclaghen sick de stede deer van Leyden, dat sick etlike van en tosamen gheworpen unde selschop ghemaket hebben unde de Leydesschen laken upthokopene plegen, unde wan de Ostersche kopman kumpt, vorcopen se en sulke lakene. Welker se over nicht en konen vorcopen, de senden se to Hamborch unde Lubek unde in de anderen stede an ere vrunde, selschop edder knechte, de tho slitende unde umme rede gelt tho gevende, umme myt gelde waere en denende weder to kopende unde myt den ersten over in de marckede to sendende; dem kopman van den steden to vorvanghe unde vorderve, want se sodane lakene myn dan unse lude geven unde tugen mogen, nademe se int lant ute den steden to Leyden to reysende neyne kost doen noch tollen geven dorven. Welker se so in den vorgescreven steden nicht konen vorsliten, de senden se vortan in de markede unde stede ummelanghes beleghen, unde geven dar denne noch beteren koop dan se den luden hebben ghedaen, de se van en tovoren gekofft unde in de merkede gevort hebben; unde de so under de vote werpen unde dat marcket der lakene halven dem kopman vorderven, darby de lakene nicht bii prise eder werde konen geholden werden; welk eynen groten schaden dem kopmanne unde ok vorderff unde vornichtinge erer egennen laken unde der ghemeynen draperye inbringhet unde ene grote nuwicheit is" [2]).

Ook het slot van dit stuk doet ons sterk aan moderne ver-

1) Ibid., VII, pag. 170.
2) Von der Ropp, Hanse-Recesse, VII, pag. 114.

schijnselen denken. Om de markt niet voor zich te bederven, zet de vennootschap de lakens, die zij niet in Hamburg of Lübeck verkoopt, in de omliggende plaatsen van de hand tot lager prijs dan in de genoemde steden.

In de volgende stukken wordt de monopoliestelling nog nader belicht: „wente de dar weren in dersulven selschop, kofften alle lakene to Leyden, so dat de kopman, de de Leydessche lakene wolde voren, moste se van en kopen so duer en belevede" [1]. Zij regelden dus toen de prijzen naar believen, ja zelfs den scroder, kleermaker, nam deze vennootschap met zich mede, wanneer zij de Hanzesteden bezocht, om ook hieraan nog te verdienen [2].

De Hanzesteden eischten dan ook van Leiden ontbinding der vennootschap, op straffe van den geheelen Leidschen lakenhandel in hun gebied te verbieden. Leiden moest erkennen van het bestaan van deze maatschappij volkomen onwetend te zijn — wel een bewijs, hoe de handel de overheid over het hoofd groeide — [3], maar beloofde te zorgen, dat zij er een einde aan zou maken, indien men haar de namen der vennooten wilde opgeven.

Vermoedelijk is dit ook gebeurd, men hoort althans na dien tijd niets meer van het optreden der bestreden vennootschap. — Doch in deze wijze van handel drijven, door zelf naar de markten te trekken, is in de zestiende eeuw een verandering gekomen, die zeer nadeelig voor den Leidschen lakenproducent was. Bij den slechten toestand der industrie in het begin van de zestiende eeuw tengevolge van de felle concurrentie der Engelsche lakens waren velen genoodzaakt zich van hun lakens tegen lageren prijs te ontdoen. Zij voerden daartoe dagelijks de lakens naar Amsterdam, om ze daar van de hand te zetten, en het gevolg was, dat het bezoek der vreemde kooplieden, vooral dat der Amsterdammers natuurlijk, te Leiden sterk verminderde, wat weer een nadeeligen invloed had op den prijs der lakens. Deze personen, die door hun manipulaties de Leidsche lakens in prijs deden dalen,

1) Ibid., VII, pag. 297.

2) Ibid.: „. . . dat se de scrodere mede voren, umme den lesten pennynck sulven an eren lakenen to vordenende."

3) Ibid., pag. 367, § 18: „dar dan de van Leyden hebben up geantwordet, dat en nicht witlik sy, sodane selschop bynnen Leyden to wesende, sunder konde men wene naemkundich maken, se wolden id so vorvogen, id scholde affghedan werden unde nicht mer gescheen." — De plaatsen, waarin van de vennootschap sprake is, zijn: Hanse-Recesse, VII, pag. 114, 170, 174, 181—183, 297, 314, 338 en 367. Vgl. verder Von der Ropp, Hans. Geschichtsbl., 1892, pag. 172 en von Below, Groszhändler und Kleinhändler im Deutschen Mittelalter (Jahrbücher für National-Ökonomie und Statistik, III. Folge, Band 20), pag. 10.

werden fockers[1]) geheeten; hoeveel kwaad zij deden, blijkt wel hieruit, dat de Amsterdamsche kooplieden, die nog te Leiden kwamen koopen, toch het laken tegen den lagen prijs begeerden, en door te dreigen met heengaan de arme drapeniers dwongen het hun tegen dien prijs te leveren, wat natuurlijk de markt omlaag drukte[2]).

In 1528 werd aan de poorters en ingezetenen verboden in het vervolg gerekte lakens naar Amsterdam te vervoeren[3]). Hoe dit verbod ontdoken werd, blijkt eenige jaren later; wel werden de lakens niet voor den verkoop naar Amsterdam uitgevoerd, maar men had er nu iets anders op gevonden. De weefsels werden nu vooraf door de kooplieden te Amsterdam gekocht, maar hun te Leiden geleverd. Ook dit werd verboden[4]).

In 1530 werd bovendien besloten tot het oprichten van een „beurs" met een kapitaal van 16 tot 20.000 gulden, die den koop en verkoop der Leidsche lakens tot doel had, om aldus de prijsverlaging tegen te gaan. Het resultaat hiervan was aanvankelijk inderdaad gunstig; niet alleen bleven de lakens staan op hun prijs, maar zelfs rezen zij een weinig en alras bleek een uitbreiding van het kapitaal noodig[5]).

Het „cantoor", zooals het later meestal genoemd wordt, was een stedelijke instelling, en stelde zich ten doel de lakens te koopen van hen, die weinig kapitaal-krachtig waren en daardoor eerder genegen, de lakens voor lager prijs van de hand te zetten om weer geld in handen te krijgen. De aangekochte lakens zouden naar Amsterdam worden gezonden, waar haar lasthebber ze om gereed

---

1) „Fockers ende andere grote buersen". Vroedsch. Resol. 1524, fol. 58vo. Het is misschien niet onmogelijk, dat het woord focker samenhangt met den naam van de bekende rijke kooplieden Fugger.

2) Vroedsch. Resol. 1530, Juni 23, fol. 42vo: „... hoedat binnen dezer stede zijn eenige personen ende worden genaemt fockers, die dagelicx mit veel ende verscheyden Leydtsche lakenen tot Aemsterdam trecken om die aldair te vercopen, zoedat zyluyden die van Aemsterdam dieselve lakenen genoech thuys brengen, niet jegenstaende dat dieselve gewoenlick zijn zelver alhier dagelicx te comen om lakenen te halen ende te copen, ende dat diezelve fockers, doer dien diezelve lakenen gebrocht hebben ende noch dagelicx brengen tot eenen lagen pryse tot grote achterdeele ende verlies van der draperye, zoedat doer dien alhier weynich Aemsterdammers alsnu comen om lakenen te copen, ende als yemant van hemluyden comen, zoe copen zyluyden heymelicken van scamele drapenierders een, twie ofte drie lakenen, ende stellen alsoe die marcte ende cope van denzelven lakenen, ende indien die andere drapenierders hoere lakenen zulcx niet en begeren te geven, trecken alsdan voert nae huys, sonder vorder te copen, oick tot grote achterdeele van der draperye..."

3) Aflezing Boek A, fol. 143vo; vgl. ook het rekest van de drapeniers van 1531, Maart 8.

4) Aflezing Boek B, fol. 15vo (1531, Juli 21).

5) Vroedsch. Resol. 1530, Juni 23, fol. 42vo; vgl. ook Kenningboek K, fol. 87vo (1531).

geld moest verkoopen en het geld weer naar Leiden opzenden, waarmee dan de drapeniers betaald werden. In werkelijkheid werden dus de lakens niet aangekocht van den drapenier, maar deze gaven ze aan het bureau ten verkoop; ontving het kantoor de volledige gelden niet uit Amsterdam, dan was dit een schadepost voor de drapeniers, die de beurs niet voor het geheele bedrag der geleverde lakens konden aanspreken, maar die van het geld, dat er was, elk hun deel kregen in de verhouding tot het aantal ingezonden lakens [1]); de schade werd dus pondspondsgewijze omgeslagen. In onze voorstelling komt het kantoor het meest overeen met een gemeentelijk verkoopbureau. De dagelijksche leiding was in handen van vier drapeniers, die jaarlijks aftraden en gekozen werden uit het bestuur, dat zestien leden telde. — Hoe lang dit kantoor bestaan heeft blijkt niet [2]).

Dertig jaar later is onder den drang der omstandigheden opnieuw een soortgelijke aaneensluiting der drapeniers tot stand gekomen, die ditmaal van eigen initiatief uitging. Thans werden de lakens niet naar de Amsterdamsche markt gevoerd, maar naar Antwerpen, dat zich door den toenemenden handelsbloei als een voordeelige markt voor de Leidsche producten deed aanzien; bovendien dateerden de handelsrelaties tusschen Leiden en Antwerpen reeds van oudsher. Niet minder dan tachtig drapeniers sloten zich in 1552 [3]) aaneen tot het vormen van een coöperatief verkoopbureau van zwarte lakens [4]), waarvan het doel eveneens was het maken van „redelicke pryse" voor hun waren. Zes cantoormeesters, door de overheid uit de draperie gekozen, werden met den verkoop belast; een hiervan was verplicht geregeld te Antwerpen verblijf te houden „om altijts regardt ende toesicht te hebben, zulcx dat deselve laeckenen tot hoere alder profijt vercoft ende gesleten zullen moegen worden." In 1554 schrijft het gerecht nog voor, dat het bureau elke maand, later zes weken, een uitkeering zal doen, indien

1) Kenningboek K, fol. 56vo (1531).

2) In 1532 (Kenningboek K, fol. 120vo en 137vo) en 1533 (ibid., fol. 181vo en 190) is nog van het kantoor sprake; na dien tijd niet meer.

3) Contract van 1552, April 7. Stadscharter, n°. 733. In het contract is sprake van vroegere overeenkomsten, die echter verdwenen zijn.

4) In 1554 is zoowel sprake van „den zwarte" als van „den roede cantoere" (Drap. Kb. V, II, 14 § 2), Met het eerste zal het hier genoemde kantoor, dat alleen in zwarte lakens handelde, bedoeld zijn; van het roode is mij niets bekend; naar analogie mag men veronderstellen, dat een dergelijke aaneensluiting voor den verkoop van roode lakens bestond.

voor elk half laken een gulden kan rondgedeeld worden. Deze bepaling wijst er wel op, hoe moeilijk de financieele omstandigheden der drapeniers waren, dat zij zelfs de uitkeering van zulk een gering bedrag — misschien 5 % van de waarde hunner goederen — op prijs stelden [1]).

Het is de moeite waard na te gaan, hoe in deze periode de stand was van de prijzen der Leidsche lakens [2]). Dit is van belang om ons een denkbeeld te geven, hoe zwaar in de zestiende eeuw de concurrentie tegen de goedkoopere vreemde lakens geweest moet zijn. In de tweede plaats blijkt hieruit, dat de invloed, dien de drapeniers door hun aaneensluiting op de prijzen der lakens gehad hebben, over het algemeen gering is geweest.

De zwarte voorwollen lakens kosten tusschen 1427 en 1476 van 14—19 ℔. In de tachtiger jaren stijgt de prijs tot 24—36 ℔, om daarna weer normaal te worden, maar van 1506 af komt opnieuw een geleidelijke prijsverhooging, die gedurende de geheele eeuw aanhoudt. Van 18 ℔ 15 sc. 8 d. in 1506 klimt de prijs tot 22 ℔ in 1524, doch daalt eenigszins tusschen de jaren 1530—36, waarop opnieuw een stijging komt, zoodat in 1556 de akenprijs ruim 25 ℔ is, in 1559 29 ℔, in 1560 34 ℔, in 1572 zelfs 38 ℔. De prijzen van de blauwe en andere gekleurde lakens geven vrijwel hetzelfde beeld. —

Het is moeilijk bij de spaarzame gegevens een voorstelling te krijgen van de handelswerkzaamheid van den drapenier; hier volge een kort overzicht. In den tijd, dat de jaarmarkten gehouden werden, trokken de drapeniers van markt tot markt. Den overigen tijd reisden zij naar Calais om grondstoffen in te koopen of waren binnen Leiden werkzaam voor den verkoop hunner stukken in de stad. Zij toonden dan hun stukken aan de talrijke vreemde kooplieden of hun „factoirs", die de Leidsche lakens kochten. Waren de stukken nog bij den apprêteur, dan werden daar de lakens getoond, de uutreeder was verplicht op verzoek zijn „persse" te ontsluiten [3]). Oudtijds was het aan de drapeniers verboden met de vreemde kooplieden mee te gaan; deze konden zich dan laten begeleiden door hun waard — die in de middeleeuwen dikwijls deze hulp biedt —, door een der wardeins of door een der

1) Drap. Kb. V, II, 14 § 2. — Nog in 1556 wordt het kantoor vermeld in Thes. Rek. 1506, fol. 24.

2) Zie Bijlage VII.

3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 61.

lakenmeters (strikers), „als si copen jof besien willen, tot hoire comanscip te helpen raden ende te vorderen" [1]).

Makelaars, die als tusschenpersonen genoemd worden in de oudste keur van 1363, spelen daarna in den lakenhandel geen rol meer; uit niets blijkt hun latere aanwezigheid te Leiden.

In de veertiende eeuw komt het ook voor, dat de drapeniers aan den detailverkoop deelnamen; des Zaterdags mochten zij dan met hun lakens in het wanthuis staan [2]). Waarschijnlijk is deze dag gekozen met het oog op de vele vreemdelingen, die de weekmarkt bezochten. Het is te begrijpen, dat deze vergunning niet stand heeft gehouden; de wantsnijders zullen wel opgekomen zijn tegen de concurrentie, die hun hier van de zijde der drapeniers werd aangedaan, een concurrentie van producent-verkooper tegen kleinhandelaar. Ook zal de toenemende omvang van hun werkkring de drapeniers verhinderd hebben; na 1400 worden zij dan ook niet meer in de lakenhal aangetroffen. — Een enkel maal maken zij voor hun handel gebruik van factoors in andere steden [3]).

Zijn nu deze drapeniers later zuiver als groothandelaars te beschouwen of oefenen zij naast den groothandel ook nog den kleinhandel uit? Deze kwestie heeft reeds vele pennen in beweging gebracht. Volgens von Below [4]) e. a. was de groothandelaar tevens kleinhandelaar; zij ontkennen, dat in de middeleeuwen een aparte stand van groothandelaars zou zijn voorgekomen. Hiertegenover staat b.v. Pirenne, die voor België wel degelijk een stand van groot-kooplieden aanneemt en de Vlaamsche drapeniers daartoe rekent [5]).

Ik meen dit laatste ook voor Leiden te mogen doen. De Leidsche drapenier verkocht, enkele uitzonderingen daargelaten [6]), geen lakens in het klein. Hij is dus tot zekere hoogte te vergelijken met den modernen huisindustrieelen ondernemer, die zich even-

---

1) Hamaker, Kb. 1406, VII, 60.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 15.

3) Kenningbock L, fol. 67vo: „... ende zeyt, dat alsoe deyscher zekere merckelicke tijt lanck, immers over 15 of 16 jaeren, ontvanger ende factoer geweest is ende alsnoch is van vele ende diversche coopluyden, die hem vele ende diversche coopmanschepe gesonden ende an hem verscreven hebben..." (1535).

4) Groszhändler und Kleinhändler im deutschen Mittelalter (Jahrbücher für National-Ökonomie und Statistik, III. Folge, 20. Band, 1900).

5) Histoire de Belgique, II, pag. 63—65: „Il faut considérer le drapier flamand, en règle générale, comme un entrepreneur, grand ou petit, faisant fabriquer la laine achetée par lui et vendant les draps confectionnés, par pièces entières, à une clientèle composée surtout d'acheteurs étrangers."

6) Zie pag. 266.

eens tot den groothandel bepaalt. Evenals deze was de drapenier kapitaalbezitter, die de grondstof inkocht en de producten in het groot verkocht. Aan de productie zelf nam hij niet deel, hij had dus de commercieele leiding [1]). De arbeidsmiddelen behoorden niet hem, maar den arbeiders toe, terwijl in de moderne huisindustrie zoowel het een als het andere voorkomt. —

In den verkoop hunner lakens waren de drapeniers geheel vrij gelaten, beperkende bepalingen ontbraken op dit punt. Geheel op zichzelf stond een voorschrift als dat van 1428, waarbij tengevolge van een groote prijsdaling van het geld door de overheid bepaald werd, dat slechts gouden Engelsche nobels in betaling mochten genomen worden [2]). —

Over de inrichting van het bedrijf der Leidsche drapeniers, zoover het den handel betrof, zijn wij helaas niet nader ingelicht. Wel is bekend, dat in de vijftiende eeuw geregeld door hen boek gehouden werd; zoo noemen de bronnen het rekenboek [3]), waaronder het dagboek te verstaan is, en het schuldboek [4]), waarin de drapenier alle debiteuren schreef. Van deze boeken is tot groot nadeel van onze kennis van den middeleeuwschen handel niets bewaard gebleven [5]). Ook de andere neringdoenden hadden zulke boeken,

---

1) Pirenne, a. w., pag. 65, vergelijkt hem met den modernen fabrikant.

2) Hamaker, App. VII, 45. Vgl. ibid., V, 10 § 1.

3) Kenningboek B, fol. 333vo (1460); C, fol. 153 (1466). Ook de schoorsteenmantel werd wel gebruikt voor schuldaanteekeningen, vgl. Kenningboek E, fol. 117vo (1788).

4) Kenningboek A, fol. 57vo (1437): „... ende dese sculde heeft Claes Pietersz. selve in sijn sculdeboeck geschreven ..."

5) Van de bewaard gebleven koopmansboeken zijn de volgende gepubliceerd, die een belangrijke bijdrage vormen tot onze kennis van den middeleeuwschen handel, en den lakenhandel in het bijzonder: Paul Meyer, Le livre-journal de maître Ugo Teralh, notaire et drapier à Forcalquier (1330—32). Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, T. XXXVI, Première partie. Paris, 1899. — Das Handlungsbuch von Hermann und Johann Wittenborg. Herausgeg. von C. Mollwo. Leipzig, 1901. — Johann Tölners Handlungsbuch von 1345—1350. Herausgegeben von K. Koppmann (Geschichtsquellen der stadt Rostock, I), Rostock, 1885. — Les livres de comptes des frères Bonis, Marchands Montalbanais du XIVe siècle. Publiés par E. Forestié (Archives historiques de la Gascogne, T. 20, 23, 26). — Das Handlungsbuch Vickos von Geldersen. Bearbeitet von H. Nirrnheim. Hamburg und Leipzig, 1895 (uit de jaren 1367—1392). — Le livre de comptes de Jacme Olivier, marchand Narbonnais du XIVe siècle. Publié par A. Blanc. Paris, 1899. De aanteekeningen loopen over de jaren 1382—1391. — Ott Rulands Handlungsbuch. Herausgeg. von Hassler. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart. Stuttgart, 1843 (uit de jaren 1444—1462). — Ledger of Andrew Halyburton, 1492—1503. Edited by C. Innes. Edinburgh, 1867. — Tagebuch des Lucas Rem aus den Jahren 1494—1541. Mitgetheilt van B. Greiff (26er Jahresbericht des historischen Kreis-vereins von Schwaben und Neuburg für das Jahr 1860. Op pag. 44, 45, 47 van dit boek wordt over „Lindisch Tuoch" gesproken, waarmede waarschijnlijk Leidsch laken bedoeld wordt). — Zie ook het artikel van Hartung: „Aus dem Geheimbuche eines deutschen Handelshauses im 16. Jahrhundert (Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, VI).

zoo de wantsnijders [1]) en de uutreeders [2]). De laatsten hielden echter ook nog op een meer primitieve wijze boek, nl. door middel van kerfstokken, waarop met insnijdingen aangegeven werd, hoeveel lakens voor een klant geappréteerd waren; de klant had als contrôle den „wederstock" [3]). Het bewijs van de schuld werd dan geleverd door de twee overeenstemmende kerfstokken; het was den schuldenaar daarom verboden zijn stok te vernietigen, tenzij met een acte van schepenen — „mit schepenkennisse of mit schepenenbrieven" — daar anders de schuldeischer het bewijs niet kon leveren, of tegelijk met den wederstok [4]). De twee stokken mochten dan ook slechts tegelijkertijd verbrand worden.

Ook de ververs hielden een koopmansboek of rekenboek, „dair hy (de verver) syne inemen ende leveringe van de lakenen inneteykent" [5]), ook wel het „verwersboeck" geheeten [6]). — In 1545 regelt een keur de bewijskracht dezer boeken door te bepalen, dat ververs, wollen lakenverkoopers, uutreeders en anderen met name genoemden, „die een behoorlicken register houden ofte kerfstocken", deze voor de levering van het bewijs met hun eed mogen staven, tenzij er belangrijke redenen waren, om hen tot den eed niet toe te laten [7]).

Over de nauwkeurigheid dezer boeken zullen wij ons wel geen groote voorstelling hebben te maken; zij, die wel eens met middeleeuwsche optellingen te maken hebben gehad, weten hoe slordig dit gebeurde, hoe dikwijls de eindgetallen niet kloppen. Ook de inrichting dezer boeken zal wel heel weinig op onze moderne koopmansboeken hebben geleken. Men gaf zich slechts de moeite de posten na elkaar in te schrijven, op de manier van onze memorialen.

---

1) 1e Crimineele Clachtboeck: „te meer, dat de voorn. Cornelis altijt alleen de neeringe van tlakencopen met diesser ancleeft gedaen, het bouck ofte register bewaert ende de zorghe van dien gehadt ende gedraghen heeft..."

2) Kenningboek C, fol. 90 (1464).

3) Kenningboek C, fol. 72 (1463): „... sijn lakenen, die Florijs voirs. ... te uutreden gebrocht heeft, dair Symon voirs. een kerfstock of hebben soude ende die voirs. Florijs een wederstock, alst na den rechte, gewoente ende costume van der uutrederie ende na der kuere van der uutrederie behoirt te wesen ende geschien." Evenzoo Kenningboek D, fol. 29 (1477): „... sulke seven lakenen, als tot Aelwijns huyse gecomen zijn om die uut te reden, dair Aelwijn voirs. up antwoirdt ende seyt, dat hy dieselve lakenen mit enen stock ontfangen heeft, dair zy elk een of hebben, die een uten anderen gesneden, dair Aelwijn name en Pieters nopteyken van zynen lakenen op stonde..."

4) Blok, Leidsche rechtsbronnen, pag. 312, n°. 425 (1503).

5) Kenningboek G, fol. 44 (1498); zie ook C, fol. 236 (1468).

6) Kenningboek C, fol. 1vo (1462); vgl. ibid., fol. 287.

7) Hamaker, Kb. 1545, IV, 30.

Hoe de drapeniers in de vijftiende eeuw hun opleiding ontvingen, blijkt niet; eerst omstreeks het midden der volgende is er sprake van koopmansleerlingen, die voor een gering bedrag in den wolinkoop geïnteresseerd konden zijn. Zij reisden dan of naar Calais of naar Antwerpen, waar de betaling van de wol plaats vond, om den wolhandel en de afrekening te leeren [1]. Meer en meer schijnt het in de zestiende eeuw gewoonte te zijn geworden den handel buiten de stad te leeren. Zoo wordt in boedelpapieren van 1528 er rekening mede gehouden, dat een weeskind „buyten Leyden gesonnen wordt om clergie, franchoys ofte comanscepe te leeren".

De detailhandel in lakens was in Leiden in hoofdzaak in handen van de wantsnijders, bij wie de poorters het voor hun kleeding benoodigde laken in het klein, per el, inkochten. Hun plaats was op het wanthuis — later de lakenhalle — waar zij met de wantkisten achter hun stal stonden, waarop zij de stoffen te koop aanboden [2]. Ook was het hun geoorloofd de lakens „ter snede" te verkoopen in hun eigen huizen. Een enkel maal trokken zij ook wel buiten de stad naar vreemde markten, om daar hun waren te koop aan te bieden, maar de bronnen geven niet den indruk, dat dit dikwijls geschiedde, en in den loop der vijftiende eeuw hebben zij zich meer en meer beperkt tot den kleinverkoop in Leiden zelf.

Het voornaamste artikel, dat zij verkochten, was het Leidsche laken, maar ook vreemde lakens werden door hen geïmporteerd en uitgesneden. In dit opzicht wordt hun reeds vroeg meer vrijheid gegeven dan den drapeniers, want terwijl deze bij geheele stukken slechts die lakens mochten verkoopen, die te Leiden vervaardigd waren [3], werd aan de wantsnijders in het oudste keurboek den verkoop ter snede toegestaan van alle lakens, die buiten Noord-Holland — toen uitgestrekter dan nu — gereed werden. Voor den verkoop in het groot werd hier dus de import van vreemde weefsels verboden ten voordeele der eigen industrie. Van de vreemde wollen stoffen werden door de wantsnijders ingevoerd de grovere Engelsche lakens, als karsaai en fustein, en

1) Drap. Kb. V, II, 11 (1551): „... ende indien zy een dienair mit hem nemen van de draperye, die in de deelinge heeft om wat te leren, zal hebben (boven de reiskosten) vier stuvers"; de principalen kregen 12 st.

2) Ook de vleeschhouwers en schoenmakers hadden een dergelijken „stal".

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 19; alleen op de vrije jaarmarkten werd hiervoor een uitzondering gemaakt.

op het eind der vijftiende eeuw ook zijden stoffen, „fluwelen, sattynen, damasten, camelotten, taftaf en alle andere zyden lakenen” [1]). Van deze waren werd in 1498 uit fiscale overwegingen een invoerrecht van 4 % van den inkoopsprijs geheven. Van geïmporteerde lakens, die onverkocht bleven en daarna weer uitgevoerd werden, werd het invoerrecht gerestitueerd. Het was dus een belasting op den kleinverkoop van vreemd laken. Het bedrijf der wantsnijders was reeds gespecialiseerd, daar door sommigen alleen Leidsche [2]), door anderen alleen Engelsche lakens verkocht werden; het grootste gedeelte echter verkocht zoowel binnen- als buitenlandsche weefsels [3]).

Door de heffing van het invoerrecht verminderde de import echter sterk, zoodat de belasting reeds spoedig — in 1510 [4]) — werd afgeschaft. Men krijgt een denkbeeld van de gezamenlijke waarde der geïmporteerde lakens door de volgende cijfers:

1498:	± 5.750 ℔.	1505:	4.545 ℔.
1499:	± 9.000 ℔.	1506:	± 3.145 ℔.
1500:	6.000 ℔.	1507:	± 2.650 ℔.
1502:	5.525 ℔.	1508:	± 2.550 ℔.
1503:	5.000 ℔.	1509:	± 2.525 ℔ [5]).
1504:	5.075 ℔.		

In vergelijking met de waarde, die de producten der Leidsche industrie per jaar vertegenwoordigden, was het bedrag, dat voor de vreemde lakens jaarlijks werd uitgegeven, gering te noemen.

De positie der wantsnijders in Leiden was afwijkend van die in vele andere middeleeuwsche steden. Het is bekend, hoe elders deze kleinhandelaren, de „Laubenherren” of de „Herren unter den Gademen” tot de aanzienlijksten van de stad behoorden, en zich menigmaal een monopolie wisten te verschaffen voor den kleinverkoop van de wollen lakens.

Zoo in Duitschland bijv., waar zij in tal van steden de wevers van den kleinverkoop der stukken wisten uit te sluiten. In het begin der veertiende eeuw bereikten zij daar volgens Schmoller

---

1) Voorwaarden ter verhuring van de vreemde lakens, a.° 1506 (Portef. Accijnzen).

2) Verpachtingsvoorwaarden van den accijns op de vreemde lakens, 1506: „Wairt sake, datter yemant ware, die alleenlicke Leydsche lakenen uutsnede ende vercofte ...”

3) Verpachtingsvoorwaarden van het stalgeld, 1477: „Item soe wat coman of andere personen, die crisaeyen of woesteynen of festeynen vercopen by der ellen ende anders gheen wollen lakenen ...”

4) Vroedsch. Resol. 1510, fol. 84vo.

5) Zie de Thes. Rek. van deze jaren.

het hoogtepunt van hun macht. Dat ook in ons land de wantsnijders een dergelijk monopolie wisten te verkrijgen, is reeds vroeger uiteengezet; te Deventer o. a. was dit hun toegekend. Ook in de volgende eeuw hebben zij daar dit recht weten te behouden; nog in 1437 wordt uitdrukkelijk den wevers verboden, want uit te snijden [1]) en in 1443 wordt een dergelijk verbod uitgevaardigd tegen de kleermakers, die geen laken in het klein mogen verkoopen, tenzij zij tot het wantsnijdersgilde behooren [2]). Het volgend jaar werd den wollewevers wel toegestaan gedurende de markten laken uit te snijden, maar voor den overigen tijd van het jaar is dit toch voor de wantsnijders gereserveerd gebleven [3]). Een dergelijke macht hebben de wantsnijders te Leiden nooit verkregen. De hoofdoorzaak hiervan was het ontbreken van een gilde, dat door den gildedwang beschermend had kunnen werken. In het algemeen stond het hier dus ieder vrij laken in het klein te verkoopen, met deze restrictie, dat hij hiervoor een recht aan de stad moest betalen, het zoogenaamde stalgeld. De wantsnijders betaalden dit voor hun stal in het wanthuis, zij, die geen beroeps-wantsnijders waren, voor het recht van kleinverkoop in hun huis. Zoo luidt een der voorwaarden van de verpachting van het stalgeld in 1477: „Item soe wie binnen Leyden dagelicx enige wolle lakenen of want, hetzy luttel of veel, vercoept, dair die ellen of wairdich is vier groot of dairenboven, die sel denghenen, die tstalgelt gehuyert heeft, binnen sijn termijn te stalgelt geven een pont payments, ghelic een wantsnyder ghift, die dagelicx want ende laken vercoopt".

De kleinhandel in wollen stoffen stond dus voor ieder open tegen betaling van het stalgeld [4]); in sommige gevallen was men ook van dit laatste ontheven. Hiervan vrijgesteld waren oorspronkelijk die lakendrapeniers, die hun producten in het klein wilden verkoopen [5]), maar in 1477 werd bepaald, dat ook

---

1) Olde Copienboick (Hs. Gemeentearchief te Deventer. Inventaris n⁰. 1607), fol. 39: „Burgermeisteren, scepenen ende Rait der stad van Deventer wesen voir recht, dat die wollewevers gheen want te snede verkoepen en sullen."

2) Ibid., fol. 39. Declaracy by den Raet.

3) Ibid., fol. 39vo.

4) Kenningboek D, fol. 4vo (1477): „Aldus soe wysen scepenen: Alsoe Pieter Willemsz. bekent, dat hy lakenen uutgesneden heeft, die hy selve gedrapeniert heeft, ende men dairenboven bevint mit goeden wairachtigen tugen, die sy gesien hebben, dat Pieter Willemsz. in zijn veynster dagelicx ende menichwerve heeft gehat leggende gecrompen lakenen, als groen, pairts, swart, root laken, wit ende andere lakenen om te vercopen by der ellen", daarom moet hij van deze laatste stukken ook stalgeld betalen.

5) Kenningboek B, fol. 42vo (1447), 61 (1468), 377 (1471).

deze voortaan het stalgeld moesten voldoen, tenzij zij niet meer dan vier voorwollen en vier anderde lakens in het jaar verkochten [1]). Van dien tijd af moest dus zoowel voor de gekochte als voor de zelf vervaardigde weefsels dit recht betaald worden. Ook van de zijde der kleermakers en droogscheerders ondervonden de wantsnijders concurrentie [6]). In de zestiende eeuw schijnen zich vooral de laatsten op den kleinhandel van lakens toegelegd te hebben, wat verklaarbaar is, daar het stuk in den regel eerst na den verkoop in handen van den droogscheerder kwam ter bewerking. Deze kocht nu ook wel stukken direct van den drapenier, bewerkte deze en verkocht ze dan aan den consument [2]). Eerst in 1552 werd deze combinatie verboden [3]), waarvan het gevolg is geweest, dat velen hunner, die in de industrie geen bestaan meer konden vinden, hun bedrijf opgaven en in den kleinhandel hun brood trachtten te verdienen.

Zoo was de wantsnijder te Leiden niet in gunstige positie en het is niet te verwonderen, dat hij over het algemeen weinig vermogen bezat. Dit blijkt ook uit de spaarzame gegevens hierover [4]). Hun juiste aantal is voor geen enkel jaar bekend, wel sinds 1471 de opbrengst van het stalgeld en het bedrag, dat ieder voor dit recht betalen moest [5]), maar daar dit niet alleen van de wantsnijders geheven werd, brengt dit ons niet veel verder. In elk geval is het aantal nooit zoo groot geweest als dat der drapeniers, in normale tijden op zijn hoogst dertig à veertig.

De concurrentie, door den wantsnijder op de locale markt van niet-poorters, de gasten, die hun laken hier per el verkochten, ondervonden, heeft hem in de veertiende eeuw meer afbreuk gedaan dan in later tijd, toen de stedelijke industrie ruimschoots in alle behoeften der inwoners kon voorzien [6]). De gasten genoten evenmin als elders dezelfde rechten als de burgers; zoo werden zij reeds spoedig voor den verkoop van witte en grauwe lakens, die binnen Noord-Holland geweven waren, beperkt tot den Zaterdag [7]),

1) Verpachtingsvoorwaarden van het stalgeld (1477): „... mair vercofte hy ander lakenen of meer lakenen by der ellen dan als voirs. is, soe soude hy dat volle stalgelt geven, gelijc of hy thele jair doir wantkist gehouden hadde."

2) Vgl. o. a. Kenningboek L, fol. 101vo (1536).

3) Ordonnantie voor de broederschap der droogscheerders, 1552, § 10.

4) Zie Bijlage XIIe.

5) 1471: 1 ß; 1494 (of misschien 1491)): 1 1/2 ß; 1511: 2 ß; 1524: 1 1/2 ß.

6) Hamaker, Kb. nº. 3, 129 § 1: „Item so wie wollen laken te Leyden brocht int wanthuys te cope, wair hi van binnen of van buten..."

7) Ibid., Kb. nº. 3, 128 § 20.

den dag, waarop de weekmarkt gehouden werd, en die in het algemeen voor de gasten-nering bestemd was [1]), terwijl de poorters ze elken dag mochten verkoopen.

In de vijftiende en zestiende eeuw merkt men echter van deze vreemde kleinhandelaren weinig meer.

1) Ibid., Kb. n°. 3, 91.

HOOFDSTUK V.

De sociale verhoudingen.

De bedrijfsvorm, die aan de Leidsche lakenindustrie haar eigenaardig karakter gaf, vertoont een geheel ander beeld dan dat, hetwelk men sinds lang gewoon is als het algemeen voorkomende van een middeleeuwsche stedelijke industrie te beschouwen. Volgens die voorstelling was het handwerk de eenig bestaande bedrijfsvorm in de middeleeuwen en de handwerker het bijna uitsluitend voorkomende type van producent. Maar te Leiden was hiervan sinds de tweede helft der veertiende eeuw geen sprake meer; als bedrijfssysteem heerschte hier de huisindustrie, die het handwerk geheel verdrongen en aan de sociale verhoudingen in de industrie een geheel ander karakter gegeven had. Als leider van de productie treedt bij de huisindustrie op een ondernemer, de drapenier, die daarnaast als koopman werkzaam is voor den aankoop der grondstoffen en den verkoop der geweven stukken. Verschillende groepen van arbeiders zijn van hem afhankelijk, in wier werkplaats of huis het goed een of meer deelbewerkingen ondergaat. De kamster, spinster en wiedster, de wever, de voller en de verver ontvangen allen van hem de grondstof ter bewerking tegen loon; voor eigen rekening werkten zij niet meer: „ . . . want onse neeringe van der draperye begrijpt, dat wy onse lakenen ende garen brengen moeten in menigen huysen . . ." getuigt in de vijftiende eeuw een drapenier [1]).

Bij den handwerker daarentegen staat als beginsel voorop, dat het product zooveel mogelijk in dezelfde werkplaats geheel vervaardigd wordt.

---

1) Kenningboek A, fol. 215 (1446).

Hier de producent, die direct met den consument in aanraking komt, daar — bij de huisindustrie — heeft zich tusschen den ambachtsmeester en den verbruiker een klasse van ondernemers geschoven, die aan het bedrijf de leiding geeft en verder de koopmansfunctie op zich heeft genomen [1]).

Dit bedrijfssysteem bestond alleen in de lakennijverheid; bij geen der andere industrieën te Leiden is de handwerker verdwenen, hij is integendeel daar het algemeen voorkomende type. Voerde bij deze industrieën de ontwikkeling van het handwerk tot beroepsspecialisatie, het huisindustrieele systeem, dat in de lakennijverheid heerschte, onderscheidde zich door een betrekkelijk ver doorgevoerde arbeidsverdeeling, zooals bij de nadere beschouwing der beroepsstatistiek zal blijken [2]).

Wanneer precies het ontstaan der huisindustrie binnen Leiden valt, is niet te zeggen; reeds in de oudst bekende keur van 1363 wordt van dit systeem melding gemaakt. Wij kunnen daarom ook niet beslissen, welke de oorzaken van deze verandering in bedrijfsvorm geweest zijn en of bijv. de uitvoerhandel hierin een beslissende rol gespeeld heeft, al is dit waarschijnlijk. Wel is zeker, dat de export de massa-productie in de hand gewerkt heeft, dit bewijzen de cijfers. Terwijl in 1400 161 ℔ van de strikerie (d. i. de belasting op den verkoop of uitvoer van de lakens aan het stuk) ontvangen werd, wat op een uitvoer van tenminste 9.660 stuks wijst, werden tijdens den bloeitijd der draperie een 20.000 stuk naar de vreemde markten gevoerd. Wanneer men zich herinnert, dat de handel op Schonen reeds in het oudste keurboek wordt genoemd, dan wordt het waarschijnlijk, dat het werken voor den uitvoer een der oorzaken geweest is, maar het is niet mogelijk den ontwikkelingsgang voor Leiden in details na te gaan en uit te maken, of volgens de voorstelling van Bücher ook hier uit de huisproductie het loonwerk, daaruit het handwerk en uit

1) Men heeft wel als kenmerkende eigenschap der huisindustrie de productie voor den export aangewezen, haar een exportindustrie genoemd zelfs, maar wanneer men denkt aan den wevermeester, die zijn weefsels in vreemde steden verkoopt, wat herhaaldelijk in de middeleeuwen voorkomt, dan is het duidelijk, dat, al is het werken voor den uitvoer zeker een groote factor, hierin niet het essentieele verschil tusschen beide bedrijfssystemen te zoeken is, zooals bijv. Stieda doet in „Die deutsche Hausindustrie, pag. 22. — Verdere literatuur over de huisindustrie, theoretisch en historisch: Sombart, Die Hausindustrie in Deutschland (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, Bd. IV, 1891); dezelfde, Art. Hausindustrie in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, waar een zeer uitvoerige literatuuropgave voorkomt; dezelfde, Der moderne Kapitalismus, I; Liefmann, Über Wesen und Formen des Verlags, Tübingen, 1899.

2) Zie hfdst. VII.

dit tenslotte de huisindustrie zich geleidelijk ontwikkeld hebben [1]. Wel zal bij nauwkeurig onderzoek blijken, dat naast de huisindustrie, in de veertiende eeuw door de veranderingen in de maatschappij te voorschijn geroepen en die, oppervlakkig beschouwd, het alleenheerschende systeem in de lakennijverheid schijnt te zijn, ook een enkel maal de andere vormen voorkomen [2], maar dit zijn slechts weinige uitzonderingen. Het karakter van de lakenindustrie draagt geheel den stempel van het huisindustrieele systeem, waarbij niet het voorzien in de behoeften van een kleiner of grooter kring van personen maatgevend was voor de productie, maar het maken van winst door den omzet der producten. De „Bedarfdeckungswirtschaft", om met Sombart te spreken, had hier plaats gemaakt voor de „Erwerbswirtschaft" [3]; de winstmaking was de groote factor in de lakenindustrie, waar — in tegenstelling met de overige productietakken [4] in die periode — de producent, niet de consument de productie leidde.

Het is duidelijk, hoe geheel anders het uiterlijk van de stedelijke maatschappij in een stad als Leiden was dan in een industrieplaats, waar het handwerk bloeide; hier de zelfstandige meester, die voor de markt of voor klanten werkte en wiens leerlingen en knechts het vooruitzicht hadden zelf eens meester te worden, daar een klasse van kapitaalbezitters, de drapeniers, die in hun dienst verschillende groepen van industrieele arbeiders hadden, die tegen loon voor hen werkten en wier leerlingen en gezellen voor het grootste deel zeker konden zijn het nooit tot meester te brengen. Een andere tegenstelling ligt hierin, dat bij Leiden geen sprake meer was van de een eenheid vormende stedelijke huishouding, de door de economen aangenomen „Stadtwirtschaft", waaronder in het kort verstaan wordt het samenvallen

1) Bücher, Entstehung der Volkswirtschaft, 4e Auflage, pag. 182.

2) Zie over de ontwikkeling der verschillende bedrijfssystemen, behalve het hierboven genoemde boek van Bücher, nog diens artikel „Gewerbe" in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften; tegen hem von Below, Die Entstehung des Handwerks in Deutschland (Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. V); Die historische Stellung des Lohnwerks (In: Territorium und Stadt, pag. 321 v.); Über Theorien der wirtschaftlichen Entwicklung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des deutschen Mittelalters (Historische Zeitschrift, Bd. 86, 1901); Sombart, Die gewerbliche Arbeit und ihre Organisation (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, XIV); Der moderne Kapitalismus, I, pag. 50 v. en 92 v. — Falkenburg heeft in zijn artikel: Schets eener geschiedenis der bedrijfsvormen in Nederland tot de 18e eeuw (Vragen des Tijds, 1902, 2e deel, pag. 310 v.) in groote trekken de ontwikkeling van de bedrijfssystemen in ons land trachten aan te geven.

3) Sombart, a. w., I, pag. 62.

4) Lofspraak op den graanhandelaar, Registrum fautorum capituli St. Pancratii, A, fol. 10.

van stedelijk productie- en afzetgebied. Bij de groote vlucht, die de industrie nam, bleek het stedelijk productiegebied reeds spoedig te eng te zijn om te voldoen aan de eischen en werd de bevolking van het platte land, soms uren ver in den omtrek, in dienst gesteld van de Leidsche drapeniers. Anderzijds lag het débouché der Leidsche lakens op verren afstand van de werkplaatsen, waarbinnen zij vervaardigd waren.

Behalve deze personen, die op het platte land voor Leidsche rekening werkten, trokken ook vele bewoners van de dorpen uit den omtrek naar de stad, om daar de bescherming te genieten, die deze haar burgers waarborgde. In de middeleeuwsche stads-politiek stond dit streven voorop, dat er op gericht was de gevaren die dreigden, en de schadelijke invloeden van buitenaf zooveel mogelijk te weren. Zoo werd dan de stedelijke bevolking geregeld door toevloed van buiten met nieuwe krachten versterkt.

Aan den anderen kant verzwaarden deze nieuwe elementen in sterke mate de concurrentie voor de stedelijke producenten; van daar, dat in overeenstemming met de belangen der nijverheid een regeling getroffen werd, die de hinderlijke mededinging van vreemden binnen het eigen gebied zooveel mogelijk trachtte te beperken. In bijna elke stad gold dan ook het beginsel, dat niet-poorters uitgesloten waren van het recht eenig bedrijf zelf-standig uit te oefenen. Een dergelijke keur, die zoowel in het algemeen, als voor enkele ambachten in het bijzonder gold, bestond ook te Leiden: „die gheen poorter en is, mach gheen neringe doen binnen Leyden" [1]). Hiermee was voor alle vreemde-lingen de deelname aan de stedelijke industrie uitgesloten.

Ten overvloede werd deze bepaling voor enkele takken van productie herhaald; reeds in het oudste keurboek wordt het voor-schrift voor de drapeniers [2]) en voor de linnenwevers opgesteld, later ook voor de snijders, timmerlieden, smeden [3]) en rietmakers [4]). Daar volgde dan uit, dat voorzoover geen gildedwang in den weg trad, het elk burger vrij stond de nering of het handwerk uit te oefenen, welke hij wilde [5]).

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 91.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 4. — Voor de wevers bestond niet een afzonderlijk voor-schrift; vgl. nog Zoenboek 1435—1500, fol. 92vo: „... Alsoe Floertgen uten Doelen, als gesworen van den wevers, woirde gehadt heeft tiegen Clais Jacopsz., overmits dat hy bekuert worde, dat hy geen poorter en was ende tambocht van der weverie dede..." (1459).

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 134 § 1; App. VI, 36 en 49 (1432); Kb. 1450, V, 58 § 1.

4) Drap. Kb. III, IV, 25.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 162 § 1 (1393); vgl. ook Kenningboek C, fol. 264: „... dat een

Maar de bepaling, dat slechts poorters een bedrijf mochten uitoefenen, werd niet onvoorwaardelijk toegepast. Alleen de binnenkomende handwerksmeester of ondernemer werd er door getroffen, terwijl voor de vreemde loonarbeiders het toetreden tot de stedelijke industrie vrij stond. De redenen hiervoor zijn licht te begrijpen: de arbeiders, die de industrie noodig had, werden door den eisch van het poorterschap afgeschrikt; de stad alleen kon geen voldoend aantal arbeiders leveren, en zoo was men genoodzaakt den stroom van vreemde arbeidskrachten ongehinderd toe te laten. Ook een andere overweging zal hier wel gewicht in de schaal gelegd hebben, nl. de mogelijkheid aldus de stijging der loonen, die bij gering aanbod zeker gevolgd zou zijn, tegen te gaan. — Op dit punt doet zich dus al dadelijk het karakter der middeleeuwsche stedelijke bedrijfskeuren kennen, gegeven meer in het belang van den handwerksmeester — van den „gewerblichen Mittelstand", zooals von Below zegt — of, zooals te Leiden, van den ondernemer-drapenier, dan van den arbeider.

Slechts in een enkel geval was voor een bepaalden tak de toetreding tot het bedrijf voor alle meesters vrij gesteld, nl. voor de timmerlieden, metselaars en leidekkers, die „mit harden dake" de huizen dekten; waarschijnlijk was ook deze maatregel het gevolg van een tekort aan arbeidskrachten, dat voor dit werk in de stad bestond [1]).

Maar zooals gezegd, was te Leiden over het algemeen alleen voor de arbeiders de concurrentie op de arbeidsmarkt niet beperkt, en wanneer het in strijd met het voorgaande schijnt te zijn, dat een enkel maal op dit punt beschermende maatregelen voor een arbeiderscategorie, bijv. die der vollersknechts, worden aangetroffen, bedenke men, dat dit niet te danken was aan het initiatief der stedelijke overheid, maar aan dat der arbeiders zelf en dikwijls niet zonder strijd verkregen.

Reeds in 1393 wordt toegestaan, dat alle „knapen", arbeiders, van welke landstreek zij ook afkomstig zijn, of welk ambacht zij uitoefenen, „sijn si poirters of en gheen", in loondienst (knaeploen) zullen mogen werken [2]).

Slechts voor de ververknechts heeft men in de zestiende eeuw het poorterschap tot eisch gesteld; zoowel de meesterknecht als

---

ygelic die poorter is... zijn broot mach winnen ende zijn ambacht mach doen, tgheen dat hy doen kan mit God ende mit eeren..." (1468).

1) Hamaker, Kb. 1450, V, 56; 1508, II, VI, 17.

2) Hamaker, Kb. n°. 3, 163 § 1; 1406, VI, 29. Nog herhaald in Kb. 1450, V, 43 en Kb. 1508, II, VI, 7.

de arbeiders, die in de verfkom het laken hanteerden, de „ketelknapen”, moesten Leidsch burger zijn. Vermoedelijk is in deze afwijkende bepaling de vrees te zien, die zich in de zestiende eeuw openbaarde, dat de techniek van het verfproces, dat de Leidsche lakens ondergingen, door de her- en derwaarts trekkende verversknechts bekend en verspreid zou worden bij den mededinger; zucht tot geheimhouding was hier dus in 't spel [1]).

Maar dit was uitzondering en uit de Poortersboeken blijkt dan ook, dat slechts zeer weinig knechts zich als burger hebben doen opnemen. In deze boeken zijn namelijk allen opgeteekend, die, niet uit Leiden geboortig, het poorterschap verworven hebben, maar bij slechts zeer enkele namen komt het praedicaat knecht voor. De uitgave voor het poorterschap bracht hun geen voordeelen en was hun bij het voortdurend heen en weer trekken ook van weinig nut; eerst als zij zich als meester vestigden, behoefden zij zich hierom te bekommeren. Met name van de vollersknechts zijn hiervan de bewijzen voorhanden; zooals later zal blijken, zijn op een gegeven oogenblik eenige honderden van deze binnen Leiden werkzaam, zonder dat een hiervan in de opgaven der nieuwe poorters vermeld wordt.

De leiding van het arbeidsproces was in handen van den drapenier, den ondernemer [2]), wiens taak het was voor den inkoop der hulp- en grondstoffen te zorgen, het verdeelen hiervan onder de verschillende arbeiders, die de opeenvolgende bewerkingen moesten verrichten, en die ten slotte den verkoop der vervaardigde lakens in handen had. In de eerste en laatste functie, als handelaar, is hij reeds ter sprake gekomen. Hier zal hoofdzakelijk zijn bijzondere werkzaamheid als leider van het productieproces beschouwd worden.

Een geheele reeks van arbeiders waren, de eene groep meer, de andere minder, economisch van hem afhankelijk.

Hij was dus ondernemer, voor wie anderen werkten; als zoodanig was het hem gelukt een betrekkelijk groot kapitaal te verwerven; bij het inzien van de vermogensopgaven te Leiden op het eind der vijftiende eeuw, treft ons de gemiddelde grootte van hun vermogen, waardoor zij zich van alle andere beroepen onderscheiden. De onderneming van den drapenier hebben wij ons m. i. aldus voor te stellen: zij was bijna geheel gedecentraliseerd;

---

1) Ibid., Kb. 1508, II, VI, 5 en 7; 1545, I, 26.

2) Een enkel maal heeten zij ook lakenreeder; dit is de naam, die hun in de oudste keuren gegeven wordt; van Mieris, Handvesten, pag. 363 en Kb. nº. 3, 128 Inleiding.

op een geringe uitzondering na werkte geen arbeider bij hem in huis of in een hem toebehoorend arbeidsvertrek. Hoe klein nog de grootste onderneming was, blijkt uit het maximum aantal lakens, dat per jaar gereed mocht worden, nl. omstreeks 1500 van 160 tot 240 voorwollen lakens, wat er reeds op wijst, dat van een grootonderneming moeilijk sprake kan zijn. Het is dan ook het gedecentraliseerde kleinbedrijf, dat zich hier voordoet; een ondernemer, die soms zelf nog produceert en in zijn dienst heeft tal van arbeiders, die in hun woning de verschillende deelbewerkingen van het technisch proces verrichten.

Niet alle ondernemers produceerden natuurlijk dit maximum; sommigen volstonden met een jaarlijksche productie van eenige tientallen lakens; er zijn er bijv., die niet meer dan dertig stuks per jaar drapenierden [1]). Uit de vermogensopgave blijkt dan ook, dat sommige van de drapeniers tot de minvermogenden te rekenen zijn en de bronnen spreken inderdaad ook van arme drapeniers [2]). Deze verschillen, wat maatschappelijke positie betreft, niet veel van den wever, en onderscheiden zich van hem slechts hierdoor, dat zij niet voor loon, maar op eigen risico hun weinige lakens weven; zij weven dan op een getouw, in hun huis staande [3]).

Maar de overgroote meerderheid werkt met betrekkelijk aanzienlijk kapitaal. Of deze ook zelf weefden, blijkt uit de bronnen niet; vermoedelijk hadden zij slechts de commercieele leiding van hun zaak. Het „drapeniershuys" is de plaats, waar na elke bewerking de grondstof of het laken terugkomt, om door den drapenier aan den volgenden deelarbeider gegeven te worden. Na den inkoop der wol is het zijn taak, deze soort bij soort te leggen, te „werpen" of „schieten", zooals de technische term luidde [4]). Na het wasschen werd de wol hier weer gedroogd [5]) en na de bewerking van de kamster en de spinster het garen hier weer teruggebracht; van den wever kwamen de ongevolde lakens weer in zijn huis. Op het eind van de vijftiende eeuw moest de drapenier ook zorgen, dat de lakens van de ramen

1) Drap. Kb. II, III, 27 (1447).

2) Drap. Kb. I, VII, 12 § 3: „... alsoe die drapenieres sommige arm sijn ..."; ibid., II, VII, 4.

3) Drap. Kb. V, IV, 24: „... dat zoe wat drapenierder deser stede, binnen zynen huyse een wollen weeftouwe hebbende, enz." Vgl. ook ibid., VI, III, 17.

4) Correctie Boek B, fol. 103: „... om te besien ... of een ygelic drapeniere sijn wolle soe worp, als hy sculdich wair te doen, ende of oick yement puyck wolle uten voirwolle schote ende dat uten lakenen hilde" (1458).

5) Drap. Kb. V, I, 8.

naar den uitreeder gebracht werden, wien het verboden was deze zelf te halen of te doen halen [1]). De keur omschrijft deze werkzaamheid eenigszins plastisch: zij moeten het laken zelf afnemen en „op horen hals" terstond naar des uutreeders huis brengen.

Van de kleinheid van hun bedrijf getuigt ook de opgave, dat de drapenier, die het maximum reedt, daarvoor vijf ramen 's jaars noodig heeft [2]).

Zien wij thans, of het mogelijk is, hun winsten na te gaan. Deze zijn nergens vermeld, evenmin als hun onkosten; het overzicht, dat hier volgt, wordt dan ook slechts onder reserve meegedeeld, daar van gegevens, hier en daar verzameld, gebruik gemaakt moest worden. Wij weten in de eerste plaats op hoeveel hun 100 vel uit Calais te staan kwam, nl. op circa 9 ℔ [3]), zonder de extra-kosten voor reis en verblijf daarbij te rekenen. Hoeveel Leidsche lakens uit de wol van 100 vel geweven werden, daarover geven de bronnen geen uitsluitsel. Het is echter mogelijk op grond van enkele aanduidingen te berekenen, dat van elke 21 vachten een laken kon vervaardigd worden [4]), of van 100 vellen $4\frac{4}{5}$ laken. Om uit deze 100 vachten lakens te maken, had de drapenier de volgende uitgaven te doen:

Inkoop en transport van 100 vellen . . .	9 ℔	
Reis- en verblijfkosten in den Calaisstapel enz., naar schatting	3 ℔	
Kammen	5 ℔	9,25 plack.
Spinnen	1 ℔	13 „
Spoelen		8,1 „
Weven	6 ℔	4,8 „
Vollen	4 ℔	10,5 „
Verven	43 ℔	3 „
Paertsen, uutreeden, aanslaan aan de ramen en wieden te zamen	3 ℔	9,2 „
Noppen, onbekend	—	—
Averechten en afnemen van de ramen . .		3,6 „
Havenen aan de ramen		3,6 „
Raamhuur		5,25 „
Uitgaven voor $4\frac{4}{5}$ laken te zamen	78 ℔	10,3 plack

of per stuk ± $16\frac{1}{2}$ ℔.

1) Drap. Kb. IV, III, 44; VI, III, 35.
2) Rekest van de drapeniers, 1531, Maart 8.
3) Op het eind der vijftiende eeuw; zie hierboven pag. 222.
4) Zie hiervoor het in noot 2 genoemde rekest.

De verkoopprijs daarentegen van een Leidsch laken kan in de vijftiende eeuw op gemiddeld 19 ℔ gesteld worden, zoodat de winst van den drapenier op elk laken naar deze berekening 2½ ℔ bedroeg, of 13 % van den verkoopprijs.

Men ziet, hoe betrekkelijk gering de winsten waren en hoe zelfs het inkomen van den grootsten drapenier, bij een maximum van 240 stuks, de 500 ℔ nauwelijks overschreed.

Met deze opgaven voor oogen is het duidelijk, hoe scherp elke verhooging van productiekosten gevoeld moest worden door den ondernemer, toen in de zestiende eeuw de concurrentie hem bij elke prijsverhooging van de lakens vermindering van afzet bezorgde.

Hoe snel het kapitaal omgezet werd, weten wij niet, maar de omloopstijd zal wel vrij lang geweest zijn, gemerkt het weinig snelle tempo, waarin de productie geschiedde, de afstanden, die de grondstof soms af te leggen had tijdens haar bewerking en het op krediet verkoopen van de lakens, een euvel, dat meer en meer bij de drapeniers schijnt ingeslopen te zijn en waarmee zij vooral bij de Hanzekooplieden te kampen hadden. Eenmaal — de rijkere drapenier tweemaal — per jaar kocht de ondernemer zijn wol te Calais in, zooals uit de stadsrekeningen blijkt. De weinige gegevens van elders versterken deze meening; zoo wordt in onze bronnen gesproken van een vaste som geld, die op een plaats tweemaal, op een andere driemaal per jaar naar Calais werd gezonden om daarvoor wol te koopen [1]). —

De onderstaande tabel geeft inlichtingen over de vermogensverhoudingen der drapeniers in het jaar 1498, voor zoover deze vastgesteld konden worden.

De gegevens zijn gewonnen uit een register van 1498, dat voor elk zelfstandig ingezetene de hoogte van zijn aanslag in de vermogensbelasting van dat jaar aangeeft, die, daar het percentage van de belasting 1 % van het vermogen bedroeg, het mogelijk maakt elks vermogen, en daardoor de algemeene vermogensverhoudingen te Leiden op het eind der vijftiende eeuw te leeren kennen. En daar òf de beroepen der aangeslagenen in het register mèt den aanslag opgegeven zijn, òf door mij van elders aangevuld zijn, kan hierdoor nagegaan worden, hoeveel het vermogen bedroeg van elk persoon, die een zeker beroep uitoefende. In het vervolg zal op deze cijfers nog herhaaldelijk en uitvoeriger teruggekomen worden [2]).

---

1) Groot Bewijs A, fol. 162 en 224.

2) Zie Bijlage XII.

Vermogen.	Aantal drapeniers.
10.000 ℔ en meer	2
5.000—9.999 ℔	5
1.000—4.999 „	57
500—999 „	28
100—499 „	26
beneden 100 „	5
pauper of geen vermogen	4
Totaal . . .	127

Het gemiddelde hiervan is 1.528½ ℔ voor elk drapenier.

De rijken en zeer rijken onder hen vormen dus juist de helft van het geheele aantal. In strijd met de meening, dat in de middeleeuwen de vermogens in eenzelfde beroep weinig van elkaar afweken, blijkt hier juist, hoe integendeel onder vakgenooten zelfs zeer groote verschillen in vermogenstoestand bestonden.

Op grond van deze gegevens mag geconstateerd worden, dat het drapeniers waren, die tot de rijksten van de stad behoorden.

De uitoefening van het beroep van drapenier stond in het algemeen ieder vrij. Hun aantal was zeer aanzienlijk en bedroeg nog in 1514, volgens een ruwe opgave van de Informacie, 175, terwijl ik er voor het jaar 1498, 159 vaststellen kon. In 1552 was hun aantal tot 88 gedaald [1]).

Het kan ons niet verwonderen, gegeven de in de middeleeuwen nog betrekkelijk geringe arbeidsspecialisatie, dat het nog al eens voorkwam, dat ook vertegenwoordigers van andere beroepen als ondernemers optraden en op eigen risico lakens reedden. Daarmee werden zij echter nog geen drapeniers en het is een der moeilijkste problemen voor de middeleeuwsche beroepsstatistiek, hoe het gevaar te ontzeilen, dat zij bij het zoo veelvuldig samengaan van verschillende beroepen een nevenberoep als hoofdberoep in haar tabellen opneemt en aldus een onjuist beeld geeft van de werkelijke beroepsvorming. Zoo worden soms ook als drapeniers vermeld de verver [2]), de economisch sterkere wever, de voller, de uutreeder en eindelijk de witmaker.

Er gold echter een belangrijke uitzondering: reeds in het oudste keurboek kwam het voorschrift voor, dat geen arbeidster, die in

1) Zie het hierboven op pag. 259, noot 3, aangehaalde contract.

2) In 1451 werd den ververs, die in het gerecht zaten, wel toegestaan te verven, maar niet te drapenieren; v. Mieris, Handvesten, pag. 177.

„dachhuyeren" werkte, dus nopster, kamster, ofsteecster en wolverscietster, mocht drapenieren [1]); spoedig werd deze bepaling ook uitgebreid tot de verversknechts en in het algemeen tot allen, die in dagloon werkten. Dezen categorieën van arbeiders was hier dus voor goed de weg afgesneden, zelf arbeiders voor zich te laten werken, vooral voor de verversknechts — die nog niet van alle middelen verstoken waren — een hinderlijke bepaling; minder voor de anderen, wier economische toestand en gering krediet hun optreden als ondernemer wel tot de groote uitzonderingen zou gemaakt hebben. De drapenier heeft echter gemeend, met het oog op een voldoend aantal werkkrachten, deze concurrentie onmogelijk te moeten maken. — In deze bepaling stond Leiden niet alleen; tal van steden — ook in het buitenland — hadden een soortgelijk voorschrift, dat deze groepen van arbeiders voorgoed in de rijen van de loonarbeiders inlijfde.

Voordat tot de behandeling van de sociale positie der verschillende arbeidersgroepen overgegaan wordt, moge in het kort gewezen worden op den arbeidstijd, die te Leiden voor de arbeiders bestond, een onderwerp, dat den middeleeuwschen wetgever steeds bijzonder ter harte is gegaan.

Het is bekend, dat bij de vaststelling van den arbeidsdag in het algemeen verschillende motieven gewerkt hebben. Als hoofdbeginsel gold voor alle bedrijven, dat arbeid bij nacht en bij kunstlicht verboden was, waarbij naast het brandgevaar voornamelijk de overweging zich heeft doen gelden, dat het gemis van daglicht de soliditeit van de bewerking in gevaar bracht. Ook de zorg voor de nachtrust der buren blijkt een enkel maal uit de keuren. Eberstadt wijst er op, dat in de Fransche wetgeving deze laatste grond eerst in de vijftiende eeuw opgegeven wordt, maar dat oudtijds voornamelijk het motief gegolden heeft, dat aan den eisch van openlijken en steeds controleerbaren arbeid voldaan zou kunnen worden [2]).

Bij het verbieden van allen nachtarbeid werd op allerlei wijzen getracht het begrip „nacht" te begrenzen, daar een vast uur dikwijls niet aan te geven was. Zoo werd te Leiden in de veertiende eeuw verboden aan de smeden om te werken, „eer men

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 5: „Item so en sel gheen joncwijf, die in dachhuyeren werct, laken moeten reyden, tsye stic of heel laken, die kemster is of nopster of ofsteecster ende wolverscietster, bi eenre boete van 12 sc."

2) Eberstadt, a. w., pag. 97.

die dachcloc luut ende after dien, dattet bescemert is" [1]). En in de volgende eeuw werd bepaald, dat geen smid mocht werken des morgens vóór de dagklok, des avonds in den zomer nadat de weversklok geluid is; des winters mocht hij arbeiden tot zes uur, terwijl de messenmakers hun messen mochten polijsten tot acht uur, echter zonder hamers of dergelijke voorwerpen te gebruiken [2]). Deze laatste toevoeging doet zien, hoe de vrees voor burengerucht werkte. Ook van de schoenmakers mocht niemand „dan bi den daghe" aan den arbeid zijn [3]). Nachtarbeid schijnt eveneens bij de kleermakers verboden te zijn geweest [4]) en bij de witmakers, die de vachten bewerkten; bij de laatsten werd de arbeid bij kaarslicht met dien gedurende den nachttijd gelijkgesteld, en was het tevens verboden des nachts de wol te wasschen om mogelijk wolverlies te voorkomen [5]). Voor de barbiers gold de tien-uur sluiting, „ten wair of een eer geseten wair ende wair begonnen te netten, dien mocht men voirt scheren sonder verbueren" [6]).

In de praktijk echter werd de arbeidsdag geregeld door het luiden van de werkklok, die aangaf, wanneer men aan het werk moest gaan en wanneer eindigen.

Van de textielarbeiders regelden zich ook de weversknechts naar deze klok, die zelfs naar deze belangrijke groep van arbeiders ook weversklok genoemd werd en die 's morgens, 's middags en 's avonds het sein tot den arbeid gaf. Voor dien tijd mocht niet gewerkt worden en degene, die bij het tweede gelui niet op zijn werk was, verviel in een boete [7]). Daar reeds in het oudste keurboek door de algemeene werkklok hun arbeidsduur en later omgekeerd herhaaldelijk de arbeid in andere nijverheidstakken door de weversklok geregeld werd, mag de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de werktijden van de wevers samenvielen met die der andere arbeiders, zoodat zij geen afwijkenden arbeidsdag hadden [8]). Hoe lang hun werktijden waren, is niet te zeggen, daar alle gegevens hieromtrent ontbreken. Bekend is slechts, dat

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 135.
2) Ibid., App. VI, 40.
3) Ibid., Kb. 1406, VI, 34.
4) Vgl. Correctie Boek A, fol. 147 (1442).
5) Hamaker, App. VI, 43 §§ 2 en 3 (1438).
6) Ibid., App. VI, 48 § 5 (1441). — Zie voor de scheeps- en schuitenmakers ibid., Kb. 1406, VI, 36 en Kb. 1450, V, 49, en voor de linnenwevers Kb. n°. 3, 134 § 6.
7) Hamaker, Kb. n°. 3, 133 § 1.
8) Kb. n°. 3, 128 § 14.

zij ook arbeidspauzen hadden, gedurende welke niet geweven mocht worden [1]). Evenmin mochten zij bij kaarslicht werken, daar hierdoor brandgevaar en kans op een minder zorgvuldige bewerking ontstond [2]).

Anders was de regeling van den arbeidsduur voor de vollers. Als vaststaand kan aangenomen worden, dat zij vroeger dan de andere arbeiders aan hun werk gaan; voor hen wordt de „volresclocke" geluid, die hen des nachts om twee uur tot het werk roept [3]). Hier wordt dus inbreuk gemaakt op het beginsel, dat alle nachtarbeid verboden is; het verbod om bij kaarslicht te werken geldt dan ook niet voor de vollers; zij mogen niet „vollen off wasschen of eenich komwerck doen", tenzij „by der kaertse of by den dach" [4]). Hun arbeidsdag is dus buitengewoon lang; bij hun andere arbeidsverrichtingen zijn zij echter aan de algemeene voorschriften gebonden; zoo mogen zij niet anders dan bij dag kaarden, daar deze bewerking het volle daglicht eischte [5]).

Ook de arbeidstijd van de uutreeders is niet geheel vrij; in de zestiende eeuw verschijnt een keur, die hun verbiedt kaarslicht te gebruiken bij sommige onderdeelen van hun verpakkingsarbeid, het z.g. „binnennayen" [6]).

Op den Zondag, de heiligedagen en op daaraan voorafgaande dagen na den vesper mocht niet gewerkt worden; dan stond elk bedrijf stil [7]). Hierop wordt voortdurend in de keuren gewezen, daar in de zestiende eeuw bij velen een neiging ontstond op de Zon- en heiligedagen toch te arbeiden. Wij weten, dat reeds in de veertiende eeuw de viering der heiligedagen moest wijken voor de draperie, het vroeger genoemde charter van Arnold, bisschop van Utrecht, in 1376 geeft dit reeds te kennen [8]). In de zestiende eeuw worden de brouwers, bakkers, ververs en drapeniers openlijk aangewezen als diegenen, die in dit opzicht de geboden der over-

---

1) Kb. 1406, VII, 17.

2) Kb. n°. 3, 131 § 5.

3) Drap. Kb. II, VI, 20; Hs. van 1497, Januari 28; Thes. Rek. 1509, fol. 81vo: „die volresclocke van tween des nachts."

4) Vollersregister A, fol. 18 § 2 en Drap. Kb. VI, V, 16. — In de veertiende eeuw was ook het vollen bij kaarslicht verboden; vgl. van Mieris, Handvesten, pag. 364 (1363).

5) Vollersregister A, fol. 18 § 1; Drap. Kb. VI, V, 15.

6) Drap. Kb. V, VII, 5.

7) Kb. n°. 3, 131 § 1; Kenningboek D, fol. 44 (1479): „... ende so alst heylige avont was, ende die wercluyden dat werc oflieten, om ten naesten werkendage dat voirt uut te maken, ende soe alst twie heyligedagen aneen waeren, mits welken zy niet werken en mochten..."

8) Zie Hoofdstuk I.

heid overtreden. Daarom werd in Februari 1549 een reeks van artikelen afgekondigd, waarbij naast de Zondagen alle heiligedagen, waarop niet gewerkt mag worden, uitdrukkelijk genoemd worden [1]), en de werkzaamheden, ook voor die bedrijven, waarin volledige Zondagsrust niet doorgevoerd kon worden, zooveel mogelijk beperkt werd. Voor de ververs wordt in het algemeen dan het verven verboden. Evenmin mogen de blauwververs „ylen", tenzij des morgens voor zes uur en 's avonds na den lof; opdat zij des Zondags niet zullen behoeven te verven, mogen zij den Vrijdag te voren geen voorbereidende werkzaamheden aan het laken verrichten (het natmaken). Hetzelfde gebod geldt ook voor de feestdagen, tenzij deze door een tweeden feestdag gevolgd worden (Paschen, Pinksteren en Kerstmis); dan mag voor zes uur 's morgens van den tweeden dag nat gemaakt worden. Ook afwijkende gevallen worden geregeld. De drapeniers mogen op die dagen geen vellen op de straat drogen of onder de hoogmis of vesper vellen in de kuipen te weeken leggen of begieten [2]). En opdat hieraan des te strenger de hand zou kunnen gehouden worden, had de overheid zich van te voren verzekerd van de medewerking der geestelijkheid [3]). Alleen voor de vollers wordt ook bij deze regeling een uitzondering gemaakt; trouwens reeds in 1393 was bepaald, dat zij steeds „tsi heylighedaghe jof wercdaghe" bereid moesten zijn de lakens aan de ramen te slaan of ze af te nemen: men wilde geen dag, waarop de zon scheen, voorbij laten gaan. De grootere afhankelijkheid van de natuur bij dit bedrijf deed hier dus een andere regeling ontstaan [4]).

In het algemeen mag men dus zeggen, dat beperking van den arbeidsduur, voor zoover deze het gevolg was van het verbod van nachtarbeid en arbeid op Zon- en feestdagen, uit sociaalpolitiek oogpunt, geenszins lag in de bedoeling van den middeleeuwschen wetgever; welke de motieven wel waren, heb ik wat den nachtarbeid betreft, reeds hierboven uiteengezet, en wat de andere rustdagen betrof, hier werkten kerkelijke invloeden, die zeer zeker hun ontstaan niet te danken hadden aan sociaal-politieke

1) In het geheel waren er, behalve de Zondagen, achttien heiligedagen, waarop niet gewerkt mocht worden.

2) Aflezing Boek B, fol. 160—162 (1549, Febr. 23). Voor de brouwers werd als algemeene regel vastgesteld, dat zij op de rustdagen niet voor drie uur mogen brouwen; zijn deze dagen aanstaande, dan mag binnen de dertig voorafgaande uren niet gebrouwen worden. Ook voor andere werkzaamheden wordt een regeling gemaakt.

3) Aflezing Boek B, fol. 162vo (1549, Febr. 18).

4) Kb. 1406, VII, 40.

overwegingen. Voor het vollersbedrijf zijn in het geheel geen beperkingen gegeven; integendeel had hier een ongehoorde uitbreiding van den arbeidsdag naar den nacht plaats, zooals blijkt uit het feit, dat in de vijftiende eeuw de vollers, als gezegd, om twee uur begonnen. De juiste datum, waarop deze maatregel is ingevoerd, is moeilijk te bepalen; zeker is het, dat nog in 1363 ook de nachtarbeid voor hen verboden moet zijn geweest, daar dan nog uitdrukkelijk verboden wordt te werken voor de dagklok luidt of bij kaarslicht [1]). Doch in een keur van 1450 wordt reeds gesproken van een bijzondere „dachclock van der volrye" [2]); waarschijnlijk zal omstreeks dezen tijd het begin van den arbeidsdag op twee uur vastgesteld zijn. Toen reeds deed zich dus in de industrie de behoefte gevoelen den arbeidsduur der vollers uit te breiden; de algemeene bloei der textielnijverheid, die omstreeks dien tijd te Leiden te constateeren valt, zal hieraan wel niet vreemd zijn geweest.

Ook elders, zoowel te Haarlem als te Amsterdam en Schiedam blijkt de arbeidsdag voor de vollers eerder aan te vangen dan voor de andere arbeiders. In Haarlem en Schiedam geldt als regeling, dat zij des winters om drie, des zomers om twee uur des nachts zullen beginnen te vollen; als winter wordt beschouwd de tijd tusschen Bamis en Vastenavond, dus vier à vijf maanden. In Amsterdam vervalt het verschil tusschen zomer- en wintertijd; reeds in 1434 wordt daar bepaald, dat voor drie uur geen voller ter kom mag gaan [3]).

Wat de wevers betreft, ontmoeten wij hier dezelfde bepaling als te Leiden; te Utrecht mogen de vollers bij kaarslicht niet kaarden [4]), te Haarlem [5]), Schiedam [6]) en 's Gravezande [7]) wordt alle nachtarbeid aan de wevers verboden. Te Amsterdam is het den wevers verboden langer dan een half uur vóor of na zonsop- en ondergang te weven [8]). Ook te Reimerswaal wordt er streng

1) Van Mieris, Handvesten, pag. 364: „Item so wie van den volders in enighe meesterye binnen Leyden wrochte, voirdat men die dachclocke lude, of savonts by kairssen, verbeurde 12 sc."

2) Drap. Kb. II, VI, 20. In de keur, in de eerste noot aangehaald, wordt voor de vollers blijkbaar nog de algemeene dagklok geluid.

3) Der stede kuerboek van Haerlem, pag. 139 (1496); Heeringa, Rechtsbronnen der stad Schiedam, pag. 220, § 7 (1485); Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, pag. 559 (§ 27).

4) Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 227 § 31 (1548).

5) Der stede kuerboeck van Haerlem, pag. 85 en 88.

6) Heeringa, a. w., pag. 200 § 6.

7) Verslagen en Mededeelingen (Oud Vad. Recht), IV, pag. 405 § 54.

8) Breen, a. w., pag. 547.

op gelet, dat niet na den tijd op het weefgetouw gewerkt wordt; in 1363 wordt bepaald, dat wie na de klok weeft 2 sc. verbeurt, ook „al wair die roede van den bome", dus al was het laken bijna gereed [1]). De linnenwevers te Breda (1449) geven in zoover een kleine afwijking, dat zij des avonds niet langer „dan tot slaapcloctyde toe" met kaarsen mogen weven; des morgens is dit echter verboden. Ook voor de droogscheerders is in 1506 dit minder strenge standpunt aldaar gehandhaafd; zij zullen bij kaarslicht niet langer mogen scheren „dan men wel ziet, dat doncker is ende den nacht aencomen is" [2]). Voor de Middelburgsche droogscheerders wordt in 1430 bepaald, dat zij op alle heiligedagen niet werken mogen; op de Zaterdagen en enkele andere met name genoemd, tot den noen [3]). Te Rotterdam mogen de linnenwevers niet langer werken „dan men bi den dage besien mach" [4]); een soortgelijke bepaling gold voor de droogscheerders en wevers [5]). In hoofdzaak heerschte dus ook hier het streven, den nachtarbeid zooveel mogelijk te beperken; de vollers vormen daarop een uitzondering. —

Wij gaan thans over tot de uiteenzetting van de economische positie der verschillende arbeiderscategorieën, die aan de productie deelnamen.

Voor de wol in de handen van den drapenier komt, werd zij naar de gasthuizen gedragen, om daar verdeeld te worden. Hiervoor waren losse arbeiders, de dragers, in dienst genomen door de drapeniers.

Van deze categorie is ons nauwelijks iets meer bekend dan hun bestaan. In de eerste helft der vijftiende eeuw bedroeg hun loon voor elke honderd vel, die zij uit de schepen naar de gasthuizen droegen, een halve groot en naar het stadhuis een halve oude tuyn of 3/4 groot [6]). Ook de meekrap werd door hen uit de wagens of schepen gelost en naar de ververs gedragen [7]).

In de deelhuizen begon de taak der vellendeelers, die de aangevoerde vellen tusschen de vennooten, voor wier gezamenlijke rekening zij gekocht waren, hadden te verdeelen. Voor de losse wol waren bijzondere „wolledeelres" aangesteld [8]), doch daar de

---

1) Fruin, Het recht der stad Reimerswaal, pag. 23 (§ 31).
2) Bezemer, Oude Rechtsbr. der stad Breda, pag. 137 en 148.
3) De Stoppelaar, Inventaris, n°. 167.
4) Hs. keurboek, pag. 50 (1464). Gemeentearchief te Rotterdam.
5) Ibid., pag. 91 en 138.
6) App. VII, 40.
7) Drap. Kb. IV, IV, 24.
8) Drap. Kb. IV, I, 36 (1476).

overgroote massa van het ruwmateriaal uit vachten bestond, vormden zij onder de deelers slechts een kleine groep. De toetreding tot het vak der vellendeelers stond niet ieder vrij, de vellendeelers moesten sinds twee jaar het ambacht van witmaken uitgeoefend hebben; de reden hiervan was het streven, zooveel mogelijk slechts vakarbeiders toe te laten, maar na 1541 is volstaan met admissie tot de uitoefening door de wardeins te eischen [1]). De vellendeelers werkten in de gasthuizen; hun arbeidsdag begon gelijk met dien van de wevers — „mitte werckclocke gelijck die wevers doen" — en werd sinds 1533 alleen in de maanden tusschen Lichtmis en Allerheiligen [2]) door twee pauzen van een half uur, 's morgens en na den noen, voor het eten onderbroken, gedurende welken tijd zij echter het deelhuis niet mochten verlaten; de overige drie wintermaanden werd zelfs deze onderbreking niet toegestaan [3]).

De vellendeelers waren oorspronkelijk in dienst van de gezworen vellenschieters, die te zamen met hen de vellen deelden en soort bij soort legden [4]), maar omstreeks 1450 is dit systeem afgeschaft en was het ieder drapenier vergund, zooveel deelers in zijn dienst te nemen, als hij wilde [5]). Zij werkten in dagloon, niet bij stukloon [6]); hun arbeidscontract gold voor den geheelen tijd van de deeling, het was hun daarom verboden in een andere deeling te gaan werken, zoolang de eerste door hen niet afgemaakt was, tenzij 's avonds na afloop van hun werk [7]). Hun loon varieerde, het was 's winters lager dan de overige maanden, en bedroeg:

	Zomerloon per dag.	Winterloon per dag.	Leerknechten. Zomerloon.	Leerknechten. Winterloon.
in 1448 [8])	9 groot	7 groot		
in 1476 [9])	7 groot	5 groot	4 gr.	3 gr.
in 1541	8 groot	6 groot		
in 1568	8 groot	6 groot [10])		

1) Drap. Kb. V, II, 7.

2) Lichtmis: 2 Februari, Allerheiligen: 1 November.

3) Aflezing Boek A, fol. 61 (1517, April 14); fol. 115 (1523, Mei 9); B, fol. 24 (1532, Aug. 3); fol. 32 (1533, Nov. 18); Drap. Kb. V, II, 8; VI, II, 10.

4) Drap. Kb. II, II, 24 (1448).

5) Drap. Kb. III, I, 20 en 22.

6) Het werken „by den hoope" werd herhaaldelijk verboden; Drap. Kb. IV, II, 33 (1476); V, II, 9. In 1568 werd het weer toegelaten. Drap. Kb. VI, II, 5.

7) Drap. Kb. IV, I, 36; vgl. Correctie Boek H, fol. 87.

8) Zomerloon van Grooten Vastenavond tot 1 October.

9) Zomerloon van 12 Maart tot 17 September.

10) Drap. Kb. II, II, 24; IV, I, 36; V, II, 8; VI, II, 10. — 1 ₰ = 30 groot.

Ook in de middeleeuwen werd voor verschillende eenvoudige en lichte arbeidsverrichtingen de vrouwelijke arbeidskracht gebruikt. In vele onderdeelen der lakenindustrie, als het ofsteken (verwijderen der wol van de vellen), het uitzoeken der wol, het kammen, kaarden, spinnen, het noppen en wieden zijn bijna uitsluitend vrouwen werkzaam en komen slechts bij uitzondering mannelijke arbeidskrachten voor.

Slechts gedeeltelijk werkten deze vrouwen niet in haar eigen huis, maar zooals de ofsteecster, wolverscietser en nopster in dat van den ondernemer [1]).

Met den arbeid van de eerste, ook wel plootster geheeten, opent het aantal bewerkingen, dat de wol te ondergaan heeft; het is te begrijpen, dat zij de vellen, die door den drapenier ingekocht en naar zijn huis gevoerd zijn, ook aldaar behandelt.

Niet altijd echter werden de vellen eerst in het huis van den ondernemer van de wol ontdaan, het kwam ook voor, dat hij de wol los van de vacht kocht van de ofsteekers of ploters, die geen arbeiders in zijn dienst waren, maar handwerksmeesters, die op eigen risico vachten kochten [2]). Blijkbaar kwamen afzonderlijke ofstekers voor de „verkens" voor, daar herhaaldelijk van „verkenstekers" sprake is [3]). De toenemende gewoonte van de drapeniers hun vachten en wol te Calais te koopen, schijnt aan het zelfstandige plotersbedrijf geen goed gedaan te hebben; het wordt tenminste na de helft der vijftiende eeuw niet meer genoemd.

In de meeste gevallen echter schijnt de drapenier voor eigen rekening te hebben doen ofsteken door de reeds genoemde plootsters [4]), die hij ook soms uit de onmiddellijke omgeving van Leiden dagelijks tot de uitoefening van haar beroep naar de stad deed komen [5]).

Deze groep van arbeidsters werkte in daghuur bij den drapenier voor een bepaalden, vooraf vastgestelden tijdsduur. Zij waren ver-

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 2.

2) Vgl. Hamaker, Kb. n°. 3, 181 § 2; 1406, VII, 5 en 10, waar blijkt, dat ze hun wol verkochten: „so sel die rechter anspreken alle dieghene, die Scotsche velle of ander velle dierghelijc ofsteken, ende segghen hem an, dat si hoir wolle vercoft hebben lude, die Engelsche wolle drapenieren." Verder App. VII, 11 § 2; ibid., VII, 62 § 2; Drap. Kb, I, III, 35.

3) Vgl. Drap. Kb. I, III, 29.

4) De van de wol ontdane vachten werden door de wit- en franchijnmakers opgekocht; Kenningboek L, fol. 184; ibid. O, fol. 63: „... in den jare van (15) LIIII of daeromtrent heeft desen verweerder gecoft gehadt wel van 37 drapiers alhier tot Leyden ... zeeckere menichte van blooten ..." en App. VII, 6 § 4.

5) Register Buitenneringen 1541, fol. 20: „... maer zijn huysvrouwe en heeft noyt wollen gesponnen ende plach binnen Leyden te gaen omme vellen off te steken."

plicht na het aangaan van de arbeidsovereenkomst hun werk te verrichten; verschenen zij niet, dan verbeurden zij 2 sc. Had daarentegen de drapenier geen werk voor haar, dan was hij verplicht gedurende den tijd, waarvoor hij ze gehuurd had, het dagloon uit te betalen [1]). — Hierop volgde het werk van de wolverscietster, die in huis van den ondernemer de te verwerken wol soort bij soort „schoot" of „wierp," hierin dikwijls bijgestaan door den drapenier.

De uitgezochte wol werd dan naar het huis van de kamster gebracht [2]), die verplicht was de wol, die zij eenmaal in het vet gezet had, ook uit te kammen. Dat deze groep van huisarbeidsters voor verschillende ondernemers werkte, blijkt uit het voorschrift, dat zij, om vermenging te voorkomen, van niet meer dan één drapenier tegelijk wol in huis mochten hebben [3]). Met het oog op de zuiverheid der grondstof werd tevens voorgeschreven, dat de kamster van Engelsche wol niet ook grovere soorten behandelen mocht [4]). Later werd zelfs bepaald, dat zij niet verschillende kleuren blauwe wol in huis mocht hebben [5]).

Ook gehuwde vrouwen oefenden het kammen uit als nevenarbeid; van de vrouwen van wevers wordt dit uitdrukkelijk vermeld [6]). Werd hierdoor het loon van deze groep arbeidsters, die op den rand van het pauperisme stonden, al gedrukt, veel meer geschiedde dit door de concurrentie, die de kloosters — zoowel in als rondom Leiden — haar aandeden. Deze toch ontvingen voor een groot deel de wol, die door den drapenier uitgegeven werd om te kammen [7]). Tot zelfs naar Gouda werd de wol gezonden om daar door de geestelijke zusters gekamd te worden [8]). De wol werd bij het overgeven gewogen door den drapenier, zoodat

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 2 en 3.

2) Kemsterhuizen worden genoemd in Vroedsch. Resol. 1477, Aug. 10, fol. 93vo, en Drap. Kb. V, I, 2. — Een enkel maal wordt van haar gemeld, dat zij in daghuur werken; Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 5.

3) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 128 § 7; App. VII, 27; Drap. Kb. V, I, 42; VI, III, 9.

4) Hamaker, Kb. 1406, VII, 14.

5) Drap. Kb. III, III, 9.

6) Correctie Boek B, fol. 268vo, 1476.

7) Zie hiervoor pag. 146 v. Verder nog Drap. Kb. II, IV, 7; Schuldschattings- en Verkoopings Boek C, fol. 45: „Die susteren van Romen op Rapenburch van kemmen 4 R. gulden" (1468); ibid., fol. 172vo: „Die susteren van Noortich gebreken van kemmen ende van spinnen 4 R. gulden ende 5 plack" (1475); Correctie Boek B, fol. 277, 1477, Januari 21 (wol naar hetzelfde klooster om te kammen); Kenningboek D, fol. 329vo, 1486 (rechtsvordering van het convent Abkoude tegen Gerijt Jacopsz. wegens 33 R. gld., „die den convente an hem gebreken van arbeytsloen van kemmen . . .").

8) Thes. Rek. 1475, fol. 63vo, 65vo en 133.

verduistering direct te constateeren viel. Nochtans hebben de moeilijke levensomstandigheden, waarin deze arbeidsters verkeerden, er haar dikwijls toe gebracht zich te vergrijpen aan de haar toevertrouwde grondstoffen; herhaaldelijk worden straffen hiervoor vermeld [1]).

Voor het kaarden, dat in de zestiende eeuw te Leiden na felle bestrijding voor grovere soorten meer en meer gebruikelijk werd, waren niet uitsluitend vrouwen in dienst, ook mannelijke arbeidskrachten werden hiertoe wel gebruikt [2]); beiden werkten tehuis voor den drapenier: „dat voirtan nyemant van den drapenierders deser stede enige wolle sullen moeten uuytgeven om te doen kaerden aan dengeenen, die woenachtig zijn binnen deser stede" [3]); uitdrukkelijk was zelfs verboden het kaarden te verrichten in de werkplaats van den drapenier, in zijn huis of schuur [4]). —

De belangrijkste en talrijkste groep van arbeidsters was die der spinsters [5]), die de wol voor den drapenier tot garen sponnen. Het onderscheid in behandeling tusschen het garen voor den inslag en dat voor den ketting bestemd, heeft ten slotte in de zestiende eeuw tot een specialisatie in dit beroep geleid en afzonderlijke yef(inslag)- [6]) en warp (ketting)-spinsters doen ontstaan.

De yefspinsters schijnen voornamelijk stedelijke arbeidsters geweest te zijn, terwijl over het geheel de warp op het land buiten Leiden gesponnen werd. Dit blijkt o. a. uit het bekende verbod van 1527 [7]), waarbij de nieuwe wijze van het scheringgaren met het wiel te spinnen tegengegaan en verboden werd [8]). Ook het onderzoek, in 1541 onder de bewoners der buitenneringen gehouden, bevestigt dezen indruk; naar aanleiding daarvan werd aan sommigen verboden lijst- of yefgaren te spinnen en alleen het spinnen van warp toegestaan [9]).

1) Correctie Boek B, fol. 268vo: „Alsoe bevonden is, dat Alijdt Clais Bort die weverswijf, ende is een kemster, een deel wolle genomen ende behouden heeft van derghenre wollen, die haer gebrocht was te kemmen..."; ibid. H, fol. 51vo; Kenningboek H, fol. 475 (1520).

2) Aflezing Boek B, fol. 70vo, § 1 (1538, Oct. 11).

3) Ibid., § 3 en B, fol. 87vo, § 1 (1541, Febr. 5).

4) Ibid. B, fol. 70vo, § 5.

5) Zie de Informacie van 1514, pag. 244: „... overmits datter veel spinsters, volders ende wevers zijn..."

6) Vgl. Drap. Kb. V, I, 43; Ordonnantie op de reederij van voerlakens enz. van 1562, § 8: „... kaersters, kemsters, wevers, yefspinsters noch andere werckvolck..."

7) Zie hierboven pag. 57.

8) Voor uitzonderingen zie o. a. Vroedsch. Resol. 1525, Februari 16, fol. 62; Register Buitenneringen 1541, fol. 24.

9) Ibid., fol. 35: „Insgelijcx hebben wy die personen hiernae volgende, verboden te

Het spinnen geschiedde in het huis van de spinster; evenals voor de kamster gold ook voor haar de bepaling, dat zij slechts van één drapenier tegelijk en niet meer dan eenzelfde soort wol in huis mocht hebben [1]). Ook haar werd de wol eerst na weging door den drapenier overgegeven; zij had bovendien zelf gewichten om na te wegen. Aan weerszijden, zoowel van den kant van den ondernemer als van dien der arbeidster, kwamen hier kwade praktijken voor. Sommige drapeniers trachtten wel met valsche gewichten hun spinsters te weinig wol te geven en dan later het volle gewicht terug te vorderen; daarom werd het gebruik van geijkte gewichten voorgeschreven, terwijl aan den anderen kant hetzelfde euvel bij de arbeidsters op te merken viel [2]). Ook verduistering van anderen aard kwam bij deze groep van arme arbeidsters voor [3]); door de wol te vermengen met zand trachtten zij dan het tekort aan wolgewicht te verbergen of door hooger gewicht meer loon te krijgen [4]). Soms werden zij ook door den nood er toe gebracht de haar toevertrouwde grondstoffen in den lommerd te brengen [5]).

Een enkel maal worden in de bronnen ook spinners genoemd, maar de zeldzaamheid van deze plaatsen wijst erop, dat zij slechts sporadisch voorkwamen [6]).

Zooals op het loon der kamster de concurreerende arbeid van de kloosterzusters nadeelig werkte, zoo werd dat der spinsters gedrukt door de groote hoeveelheid wol, die door de plattelandsbewoners van Zuid-Holland versponnen werd voor Leidsche rekening. Wel lieten ook de Leidsche drapeniers hun wol in kloosters spinnen, maar in verhouding tot de plattelandsspinnerij legde die der zusters weinig gewicht in de schaal. De geestelijke gestichten te Leiden zelf schijnen zich op het spinnen niet bijzonder toege-

---

kaerden, lijst ofte ijff te spinnen, maer sullen wel werp mogen spinnen. . ." (volgen de namen der vrouwen).

1) Hamaker, App. VII, 24; Drap. Kb. III, III, 9.

2) Aflezing Boek B, 1536, April 8, fol. 53. — In Amsterdam knoeiden de drapeniers door valsche gewichten te gebruiken bij het verschaffen van garen aan de wevers; Breen, a. w., pag. 108, § 13.

3) Correctie Boek C, fol. 172 (1488, Mei 2).

4) Correctie Boek C, fol. 126 (1484, Aug. 13): „Alsoe Hillegont Aernt Quants wijff van Clais Jacopsz. yeff te spinnen ghehadt heeft, ende als Hillegont dat garen thuys brochte, soe wort bevonden, dattet vol sants ghesteken was. . ." — Ook elders waren dergelijke praktijken bekend; vgl. b.v. Heeringa, Rechtsbr. der stad Schiedam, pag. 197, § 2: „. . . ende geen gaern nat te maken noch optie aerde te leggen, of enige subtijlhede te bezigen om dat gaern zwair te maken. . ." (± 1450).

5) Correctie Boek B, fol. 277 en 277vo (1477, Febr. 15).

6) Correctie Boek A, fol. 253 (1447): „Jacop die spinre"; vgl. B, fol. 103.

legd te hebben; het onderdeel der draperie, dat hier speciaal den kloosters werd toegewezen, was, als gezegd, het kammen der wol. Als plaatsen, waar in het bijzonder de kloosters voor de Leidsche drapeniers wol versponnen, moeten Noordwijk en Gouda genoemd worden [1]). —

In den loop der vijftiende eeuw blijken talrijke dorpen over geheel Holland verspreid voor de stedelijke draperie te werken; bijna elke draperiestad vond voor haar industrie een reserve van gewillige arbeidskrachten in de omwonende bevolking. Merkwaardig is ook de deelname van mannen aan dit bedrijf, dat in de stad bij voorkeur door vrouwen werd verricht.

Over de verspreiding van de spinnerij over Holland geven ons de Enqueste van 1494 en de Informacie van 1514 belangrijke inlichtingen.

Over het geheele Gooi was de spinnerij tegen het eind der vijftiende eeuw verspreid; vooral Naarden had velen economisch van zich afhankelijk gemaakt. Die van Laren en Blaricum verklaren bij de Enqueste van 1494, dat „zy (hem) oock generen met spinnen metter wyele, al soe wel die mannen als die vrouwen" [2]). De bewoners van Hilversum verklaren hetzelfde [3]). En twintig jaar later legt dit dorp het getuigenis af, dat naast spitten en delven de hoofdnering wol spinnen en kaarden is, ja, „datter een man niet en es, hy en spint ende caerdt wolle als een wijf." De Hilversumsche landbevolking werkte voor de Naardensche draperie, die in de vijftiende eeuw betrekkelijk bloeiend was; gaven de lakenreeders van de stad haar geen arbeid, dan hadden zij moeten bedelen: „ende en hadde Naerden geen draperie, zy mosten om brood gaen" [4]). Ook te Bussum [5]) en Huizen [6]) werd zoowel door mannen als door vrouwen spinarbeid verricht, evenzoo in het naburige Loosdrecht, waar een derde van de bewoners zich geneerden met wolspinnen [7]). In Noord-Holland boven het IJ had eveneens de stedelijke industrie landelijke arbeidskrachten in haar dienst gesteld; Woggenum verzekert in 1494, dat een

1) Schuldschattings- en Verkoopingsboek C, fol. 172vo (1475); Thes. Rek. 1475, fol. 65vo en 133.

2) Enqueste van 1494, ed. Fruin, pag. 107; Informacie van 1514, ed. Fruin, pag. 231 en 232.

3) Enqueste, pag. 108.

4) Informacie, pag. 234.

5) Enqueste, pag. 108.

6) Enqueste, pag. 117; Informacie, pag. 229.

7) Ibid., pag. 224.

kwart van de inwoners met spinnen in hun onderhoud voorzien [1]), Oudendijk en Grosthuizen [2]) onder Hoorn gelegen, de „welgeboren luyden" van Velzen [3]), Uitgeest [4]) en de „vry ambochten" gelegen onder het schoutambacht van Sloten [5]), Wormer en Gisp [6]) geven insgelijks als bedrijf, dat door hen wordt uitgeoefend, het wolspinnen op.

Enkele gegevens doen zien, dat de Haagsche drapeniers zelfs tot in de onmiddellijke nabijheid van Leiden voor zich lieten werken, dus onder een bevolking, die in den regel voor Leidsche rekening arbeidde [7]). Ja zelfs tot in Waterland werd voor Den Haag gewerkt [8]).

In de Alblasserwaard werd te Bleskensgraaf door de vrouwen spinarbeid verricht [9]), noordelijker in Zuid-Holland te Zwammerdam en Bodegraven [10]), die waarschijnlijk de grondstoffen van het in de nabijheid gelegen Gouda of Oudewater, misschien ook van Leiden ter bewerking ontvingen.

Maar het spinnen door de Hollandsche plattelandsbevolking werd voor het grootste deel voor Leidsche rekening gedaan. De huisindustrieele arbeiders en arbeidsters, die voor de drapeniers van deze stad werkten, waren zoowel in de onmiddellijke nabijheid van het stedelijk gebied als op grooten afstand hiervan te vinden; voor een zeer groot deel was de landelijke bevolking door dit bedrijf economisch afhankelijk van Leiden, wier invloedssfeer zich ver buiten Rijnland tot in de omgeving van Amsterdam, ja zelfs boven het IJ uitstrekte. Een dergelijke afhankelijkheid der plattelanders van haar industrie kende geen andere stad; Leiden stond in dit opzicht bovenaan en kon door de hoogere loonen, die een bloeiende nijverheid haar in staat stelde te betalen, in de meest onbeperkte mate arbeidskrachten uit de boeren-

1) Enqueste, pag. 10.
2) Informacie, pag. 86.
3) Ibid., pag. 25: „de wyven mitter spille."
4) Ibid., pag. 35.
5) Ibid., pag. 52: „ende heurluyder wijfs mitter spille".
6) Ibid., pag. 65.
7) Register Buitenneringen 1541, fol. 24: „Seyt, dat zijn wijff spint mitter wyele yeff ende oick werp voer eenige drapenierders, woenende in Den Haige, twelck zy gedaen heeft wel vijfthien ofte zesthien jairen..." — Ook in Leiden zelf werd wel voor Haagsche rekening gesponnen, vgl. Correctie Boek B, fol. 277 (1477). Hetzelfde geschiedde ook voor Gouda, zie over het verbod van Gouda, wol, in Leiden gesponnen, in te voeren, de Lange van Wijngaarden, a. w., II, pag. 365.
8) Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, pag. 91.
9) Informacie, pag. 546.
10) Ibid., pag. 312 en 252.

bevolking in haar dienst krijgen. Het huisindustrieele systeem was in de vijftiende eeuw over het geheele platteland van Holland verbreid. — Reeds vroeger werd er in dit werk op gewezen, door welke maatregelen somtijds de Leidsche overheid de concurrentie der buitenneringen in de directe omgeving van de stad en in de omliggende heerlijkheden trachtte tegen te gaan [1]). In Zoeterwoude, Leiderdorp en Oegstgeest vonden velen in de verwerking der Leidsche wol tot spingaren een bestaan, verder in Voorschoten en Warmond en eigenlijk in alle dorpen van den omtrek [2]). In het dieper in Rijnland gelegen Koudekerk sponnen zoowel mannen als vrouwen, maar vooral de laatsten, voor de Leidsche drapeniers: „dat zy hemluyden behelpen . . . oock met wolle te spinnen, daer men laeckenen of bereyt binnen der stede van Leyden, alsoe wel die mannen als die wyven, mer meer die wyven dan die mannen" [3]); reeds onder de regeering van Karel den Stouten bestond deze toestand. Al meer naar de richting van Amsterdam lagen Cudelstaart en Calslagen; in het eerste dorp sponnen de grootste helft van de mannen en vrouwen [4]); in het laatste werd vooral 's winters, als de landbouw geen handen meer eischte, de wol tot garen verwerkt [5]). Ook in Waterland hadden de Leidsche drapeniers arbeidskrachten voor hun bedrijf in dienst gesteld; door het hoogere loon, dat zij betaalden, was het zelfs zoover gekomen, dat in verschillende dorpen, onder den rook van Amsterdam gelegen, alleen voor hen gesponnen werd en de Amsterdamsche drapeniers hun grondstof hier niet meer verwerkt konden krijgen. Het gevolg van dit gemis aan werkkrachten voor het spinnen en het daaraan gepaard gaande gebrek aan materiaal was, dat de draperie te Amsterdam dreigde te verloopen. In het jaar 1473 trachtte de Amsterdamsche overheid dan ook een einde aan dezen toestand te maken [6]) en in overweging, „dat die Waterlanders ende dandere uut die platte landen van onse nabueren hier omtrijnt hoere wolle meestendeel haelden

1) Het Register der Buitenneringen van 1541 spreekt op tal van plaatsen van den spinarbeid der vrouwen, die in de onmiddellijke omgeving der stad woonden; vgl. fol. 4vo, 16, 16vo, 17 („spinnen om gelt"), 19vo en 20. Opgaven over het spinnen van lijstgaren: fol. 6, 6vo, 7, 7vo, 17vo, 18, 18vo, 21, 21vo en 23.

2) Vgl. Hs. van 1527, Mei 20, over het spinnen ten platten lande.

3) Enqueste van 1494, pag. 135.

4) Ibid., pag. 159; Informacie, pag. 296.

5) Informacie, pag. 297: „ende winterdaechs mit spinnen, alsoe de meestendeel van den mannen mede spinnen".

6) Breen, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, pag. 91—93 (§§ 146—148).

van Leyden ende uuter Hage, die sy sponnen", de dorpen Broek, Zuiderwoude, Ransdorp, Landsmeer, Purmer int lant, Zonderdorp en Schellingwoude te bewegen, in het vervolg uit Leiden en Den Haag geen werk meer aan te nemen [1]), onder belofte dat de Amsterdamsche lakenreeders hun hetzelfde loon zouden geven als de Leidsche en de grondstoffen van dezelfde qualiteit zouden zijn als de wol, die zij uit Leiden betrokken.

De eerste twee dorpen hebben hierin toegestemd, maar de overige vijf moesten wegens hun weigering de retorsie-maatregelen van Amsterdam ondervinden [2]). Voorzoover dus de Amsterdamsche drapeniers hun wol voortaan in Waterland uitgaven, moesten zij zich in hun loonsbetaling richten naar den loonstandaard van Leiden, een aanduiding temeer, dat Leiden op dit gebied de voornaamste werkgeefster was [3]).

Uit al deze gegevens mogen wij de conclusie trekken, dat in de vijftiende eeuw een belangrijke spinnerij in Holland — zoowel in Rijnland als daarbuiten — bestond, die voor rekening der Leidsche drapeniers werkte. En het schijnt, dat deze zich in de zestiende eeuw nog uitgebreid heeft; een vergelijking van de opgaven in de Enqueste van 1494 met die in de Informacie van 1514 geven een duidelijke vermeerdering van den loonarbeid aan, dien de boerenbevolking als spinsters en spinners voor de drapeniers verrichtte. Uit dezen tijd zijn ook berichten tot ons gekomen, dat zelfs in Kennemerland en, noordelijker nog, in West-Friesland voor Leiden gesponnen werd [4]). En toen in 1538 het verbod om kettinggaren met het spinnewiel te vervaardigen — een nieuwigheid, die overal ingeslopen was, omdat het een manier bleek om meer loon te verdienen: „om cort werck te maecken ende haestelick tgelt te winnen" [5]) — door Leiden nogmaals werd afgekondigd, geschiedde de aflezing hiervan in 37 vlekken

1) Ibid., pag. 92: „dat die inwonende van Waterlant hoere wolle, die sy spijnnen, souden hier tAmstelredam halen, ende Leyden ende die Hage in dat stuc omme meer wols vandair te halen overslaen souden".

2) Zie hiervoor ook van Ravesteyn, a. w., pag. 30 v.

3) Breen, a. w., pag. 93: „Ende wairt dat die neringe van der draperye tot eniger tijt stijfde of slapte, so sal men altijt dat loen meerderen ende mynderen by den wairdeyns, na dat loen van Leyden".

4) Hs. van 1527, Mei 20, over het spinnen ten platten lande: „... buyten ... hoir jurisdictien ..., aldair tmeerdedeel van tvoors. werp gesponnen wort, als in Zoeterwoude, Voorschoten, Warmont ende zy allen anderen dorpen ontrent der voors. stede, mitsgaders oic in Kennemerlant, in Vrieslant ende elders..." Verder Thes. Rek. 1527, fol. 27.

5) Aflezing Boek B, fol. 65.

en dorpen. In 37 kleinere en grootere dorpen werd dus vermoedelijk voor Leiden gesponnen [1]).

Uit het voorgaande blijkt m.i. afdoende, hoe over geheel Holland de huisarbeiders(sters) in loondienst van de Leidsche lakenindustrie verspreid waren; niet alleen over den onmiddellijken omtrek, maar tot ver daarbuiten strekte zich de economische invloedssfeer van Leiden uit [2]), tot diep in Holland was de terugwerking van de Leidsche draperie voelbaar. Een plotselinge stilstand in den aanvoer der wol uit Calais, zooals herhaaldelijk geschiedde, of een stagnatie in den lakenhandel, waardoor de productie inkromp, deed op het platteland van Holland plotseling talloozen hun middel van bestaan verliezen; de gebeurtenissen van de wereldmarkt vonden aldus weerklank in het hartje van Holland.

Zelfs in zulke moeilijke tijden werden door de Leidsche overheid slechts een zeer enkel maal de stedelijke arbeidsters tegen de buitensteedsche concurrentie beschermd door het afkondigen van een verbod om wol aan vreemden te spinnen te geven [3]). Doel was dan alleen de eigen inwoonsters arbeid en daardoor een bestaansmogelijkheid te geven; een eventueele stijging van het spinloon, door de vermindering van het aanbod van werkkrachten mogelijk, werd tegengegaan door het verbod hooger loon te geven of te nemen: „.... dat men niet meer van spinnen geven en sel dan men nu ter tijt en gift, noch dat oic die spinsters hoir loen van spinnen niet opsteken en sullen" [4]). Bij de overheid zat het streven voor, de productiekosten op dit punt zoo laag mogelijk te doen zijn „ten poorteren oirboir ende profijt, om hoir goeden

---

1) Thes. Rek. 1538, fol. 46vo: „Betailt by ordonancie van den burgermeesteren Claes Claesz., explotiere in den Groten Raide tot Mechelen ende in den Raide van Hollant die somme van 14 Karolus gulden van 40 groot tstuck, soe die voirs. Claes in veele ende diversche vlecken ende dorpen gepubliceert ende vercondicht heeft zekere provisie, by den voirs. Hove van Hollandt dese stede verleent, angaende twarppen gaeren voirtan nyet meer te moeten spinnen mitte wiel, alsoe tselfde zeer is scandelicken voir den drapenierders deser steden ende mercklicken tot achterdeel der voirs. stede, ende heeft dese publicacie gedaen in 37 vlecken ende dorpen, facit.... 18 ₰ 13 sc. 4 d."

2) Van Ravesteyn, a. w., pag. 33, neemt m. i. ten onrechte aan, dat in Rijnland de spinnerij weinig beteekenis had en Leiden vooral in Noord-Holland haar grondstof liet verspinnen; de Leidsche bronnen geven den indruk, dat integendeel de Leidsche drapeniers in de allereerste plaats in Rijnland lieten spinnen.

3) Zie hierboven pag. 105 v. — In normale tijden schijnt de overheid wel eens een oogje toegeknepen te hebben bij een overtreding van dit verbod; vgl. Correctie Boek B, fol. 15vo (1449, Juni 14): „Alsoe Jacop Berwoutsz. zekere persoenen die wolle van onsen poorteren gehailt hadden om opten landen te doen spinnen, aengehailt heeft, seggende, dat sy buyten consent van den gerecht die wolle uut Leiden gevoirt ende gehailt hebben, ende dat sy dairan gebruect hadden.. ."

4) Correctie Boek B, fol. 230vo (1471, Aug. 31).

te doen spinnen ten minsten coste als ze mogen." Het groote aantal arbeidswilligen op het platteland heeft de loonen van deze branche steeds gedrukt, zoodat van verhooging der spinloonen nooit sprake is geweest.

Over de innerlijke verhoudingen in de spinnerij hooren wij bijna niets; alleen wordt gezegd, dat de gesponnen wol bij het gewicht werd betaald, waaruit op te maken is, dat het loon stukloon was.

Eenigszins zijn wij ook ingelicht over de wijze, waarop de grondstof in handen van de arbeidsters kwam. In de stad werd de wol door de spinsters bij den drapenier gehaald en hier weer teruggebracht [1]). Ook wordt herhaaldelijk melding gemaakt van spinsters uit den omtrek, die naar de stad komen om haar wol bij den ondernemer te halen of het gesponnen garen terug te bezorgen [2]). Een enkel maal schijnt het ook voorgekomen te zijn, dat de wol den spinsters thuis gebracht werd, als zij niet te ver van Leiden verwijderd woonden [3]); woonden zij op grooten afstand en buiten Rijnland, dan werd een schipper met de bezorging der wol belast [4]), een snellere wijze van vervoer dan per bode, zooals vaak elders geschiedde.

Een andere, doch lang niet zoo talrijke categorie vormden de wiedsters, die evenals de nopsters het laken van oneffenheden moesten zuiveren; alleen was haar geboden haar arbeid thuis te verrichten. Reeds in 1393 vinden wij het verbod „in yemans huyse of solren" te wieden [5]). Zij werkten of in daghuur of „in dienste", waarmee waarschijnlijk het werken op langer termijn bedoeld werd [6]). Deze groep van arbeidsters — joncwive worden ze ergens genoemd [7]) — ondervond steeds veel concurrentie van

1) Vgl. Correctie Boek C, fol. 126 (1484, Aug. 13).

2) Correctie Boek B, fol. 15vo (1449) en fol. 228vo (1471, vóór Juli 25): „... alsoe bevonden is, dat oude Jan Clais Hugenzz. ende Gerijt Nuweveen elcx hoir wolle uutgegeven hebben te spinnen dengenen, die binnen 400 roeden nae Leyden wonen, dairof die spinsteren mitten gairne, als zy inquamen om thuys te brengen, dairt elcx hoirde, begrepen zijn by dengenen, die van der stede wegen als wachters dairtoe geset waren..." Vgl. ook Thes. Rek. 1471, fol. 28: „Item upten Pynxsteravont deden die burgermeesteren wachten die spinters, die buyten die Hogewoirtspoort mit garen inquamen..." en ibid., fol. 158.

3) Register Buitenneringen, 1541, fol. 6: „... ende heeft dese leste 37 jaren altijts lijst gesponnen, die haer uuyt Leyden gebracht werde, omme haer cost te winnen..."

4) Correctie Boek B, fol. 209vo (1469, Sept. 23): Eenige poorters hadden „elcx enige schuytluyden, die buyten die merke van Rijnlant wonen, wolle gegeven..., om die buyten Leyden te doen spinnen..., die (men) buyten den merken van Rijnlant gevoirt soude hebben..."

5) Hamaker, Kb. nº. 3, 167 § 4.

6) Ibid., § 3.

7) Ibid., 130, III, § 4.

niet-vakarbeidsters, van gehuwde vrouwen e. d., die op deze wijze iets trachtten bij te verdienen. Men krijgt dan ook den indruk, dat eigenlijke beroepsarbeidsters weinig voorkwamen [1]) en de gehuwde vrouwen in deze categorie sterk in de meerderheid zijn. Vooral de vollersvrouwen waren hier werkzaam en beperkten zich niet alleen tot het wieden van de lakens, die haar man te vollen had gekregen, maar namen ook die van anderen ter bewerking aan. Tegen het verbod kwam het zelfs voor, dat zij dezen loonarbeid bij den drapenier aan huis verrichtten, maar op gemeenschappelijken aandrang der vollers zelve zijn beide gevallen in 1478 uitdrukkelijk verboden [2]). Waarschijnlijk vreesde men, dat de drapeniers op den duur die vollers zouden voortrekken, in wier huis de lakens tevens gewied werden. —

Ook in de overige takken van het bedrijf werd gebruik gemaakt van vrouwelijke arbeidskrachten; zoo wordt van de ververs [3]) en droogscheerders [4]) gemeld, dat zij arbeidsters in hun dienst hadden, maar een nadere omschrijving van de werkzaamheid dezer vrouwen wordt niet gegeven. Algemeen gebruikelijk was het „dienstdeernen, joncwyven, werckwyven en maechden" te bezigen voor het halen en brengen der lakens naar de wardeins om te doen onderzoeken, opdat de arbeiders geen tijd behoefden te verliezen met het heen en weer loopen naar de contrôle [5]).

Het hoofdbestanddeel van de honderden arbeiders, in de lakenindustrie werkzaam, vormden in elke stad de wevers, aan wie het belangrijkste onderdeel van het productie-proces was opgedragen. Om deze kern groepeerden zich de verschillende categorieën van ambachtslieden, die elk hun deel hadden aan een der talrijke onderbewerkingen, die het ruwmateriaal te doorloopen had, eer het voor de consumptie geschikt was.

Oudtijds waren de eischen, waaraan men voldoen moest, om als meester het weefambacht in de stad te mogen uitoefenen,

---

1) Vgl. bijv. Correctie Boek B, fol. 89vo: „Weyn die wijdster" (1456).

2) Overeenkomst tusschen Leiden en de vollers, 1478, December 30, § 16: „Item en sullen voirtan gheen meesterswiven *(van de vollers)* gheen lakenen wyen op hair vloer, die hemselve niet toe en behoeren, noch en sullen moghen uut gaen wercken tot ghenen drapenieres husen..."

3) Hamaker, Kb. 1406, VII, 9.

4) Ordonnantie van de broederschap van de droogscheerders van het jaar 1508, § 6.

5) Jonkwyven, die laken ter paertse brengen in Correctie Boek B, fol. 68vo, 99 (11 namen), 99vo, 269, 272, 275vo; Kenningboek F, fol. 88. — Ook in de linnenweverij komen te Leiden loonarbeidsters voor.

zeer gering. Behalve het verplichte poorterschap schreef de ordonnantie van de wevers uit de veertiende eeuw slechts voor, dat aan het Onze Lieve-Vrouwenaltaar een pond was moest gegeven worden [1]; wie dit niet betaalde, kon het werk verboden worden [2]. Doch in den loop der vijftiende eeuw zijn de eischen strenger geworden; men stelde nu bovendien als voorwaarde, dat niemand een weefgetouw mocht zetten, d. i. zich als meester vestigen, voor hij drie jaar geweven had [3].

Hoewel de meester-wever in de middeleeuwen als zelfstandig handwerksmeester beschouwd werd — hij had den laatsten trap van den climax: leerknecht, knecht, meester, bereikt — was hij toch naar hedendaagsche opvatting arbeider en wel een huisindustrieel arbeider. Wel treedt hij een enkele maal nog als zelfstandig handwerksmeester op, maar bijna uitsluitend wordt thuis door hem niet voor eigen rekening, maar voor die van den drapenier of verschillende drapeniers [4], in wier dienst hij was, gewerkt.

De ondernemer leverde aan den wever het voor het laken benoodigde garen, — in tegenstelling met den zelfstandigen handwerker, die meestal zijn grondstoffen zelf inkoopt. Herhaaldelijk wordt van de wollevering door den drapenier melding gemaakt; deze moest zorgen voor een voldoende hoeveelheid ketting- en inslaggaren en deed dit ook in zijn eigen belang, daar de boeten voor eventueele gebreken, die veroorzaakt waren door een te geringe wolhoeveelheid, niet den wever maar den drapenier troffen. Bleef daarentegen een laken ongezegeld alleen door schuld van den wever, dan verbeurde deze zijn loon [5]. Het afgeweven stuk was dus niet het eigendom van den vervaardiger, maar van den drapenier, die er het loon voor betaalde, waarvoor de wever had aangenomen het laken te weven. Op elken wever rustte de verplichting de opdrachten van de verschillende drapeniers uit te voeren, in de volgorde, waarin zij hem gedaan waren [6].

---

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 131 § 4.

2) Drap. Kb. IV, V, 26 § 1.

3) Drap. Kb. II, V, 20: „Item soe sullen geen wevers wollenweeftouwen setten, sy en sullen 3 jair lanc geweven hebben" (1448); vgl. ook Kenningboek G, fol. 155vo (1501).

4) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 131 § 4.

5) Drap. Kb. I, V, 19: „Item wat wevers der lude laken annemen te weven om gelt, ende die dan die lakenen so qualiken weven, dat sy onghezegelt blyven om hoirs. wevers willen alleen ende dieghene, die dat laken toebehoirt, den wever warps ende yefs ghenoecht ghyft ende byleyt om goet laken te maken, die wever en sal van dat laken, datter soe qualiken gheweven is, gheen loon hebben. . ."

6) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 131 § 4.

Niet bij den drapenier, maar in zijn eigen huis weefde de wever het laken; een enkel maal, als de nauwe woning geen ruimte hiertoe bood, werd het weefgetouw in een afzonderlijk „weefhuys" opgesteld, meestal achter het woonhuis gelegen [1]).

Contrôle, of de wever wel de geleverde wol gebruikte en niet slechtere, was uiterst moeilijk; het scherpe toezicht in de wevershuizen door de printers en door de wardeins op de paertse werkte hier echter beschermend [2]).

In zijn weefarbeid werd de wever meestal bijgestaan door een spoeler, die het garen op de weefspoelen bracht [3]); deze bevond zich in zijn dienst en werd door hem betaald. In de eerste helft der vijftiende eeuw werd het loon der spoelers vastgesteld op een halve cromstaart voor elke 6 ℔ garen [4]).

Wat het loon van de wevers betreft, hierover ontbreken ons voor de veertiende en vijftiende eeuw alle gegevens. Aan partijen was het overgelaten dit te bedingen, zoodat wij niet als bij de vollers in de loonzettingen van de overheid een bron bezitten, waaruit de loonsverhoudingen kunnen vastgesteld worden. De eerste loonregeling door de stedelijke regeering gegeven, kwam in 1545 onder den drang der omstandigheden, die het wenschelijk maakten de onthouding, van de zijde der overheid steeds in acht genomen, op te heffen; het dreigend gevaar, dat meer en meer wevers de stad zouden verlaten, indien de drapeniers bij hun lage loonen zouden volharden, heeft de overheid in het belang der stedelijke industrie tot ingrijpen genoopt. De loonen werden toen als volgt geregeld:

		Zomerloon.	Winterloon.
1545 [5])	Zaterdag na 2 Februari — Zaterdag na 17 September	25—19 st.	
	Zaterdag na 17 September — Zaterdag na 2 Februari		22—25 st.

1) Correctie Boek C, fol. 137: „... ende sijn after ghegaen int weefhuys..." (1485, Jan. 23); ibid. D, fol. 1vo: „... soe ghingen (sy) nochtant afterwairt, dair touwe staet..." (1489); Zoenboek 1435—1500, fol. 152vo: „... binnen Heynricx voirs. weefhuys" (1472); Schuldschattings- en Verkoopingsboek B, fol. 111: „Men wil vercoopen Jan Clais Gerijtszz. huys ende erve... mitter stege, die daironder gaet ende mittet weefhuys, dairafter angelegen, totten voirs. huyse behorende..." (1454); ibid. D, fol. 144: „Men wil vercopen Heynric Dircxs huys ende erve... mit den afterhuyse ende erve, dattet weefhuys is, tot dit voirs. huys ende erve behoerende..."

2) Correctie Boek B, fol. 88vo.

3) Zoo heet het in Correctie Boek H, fol. 166 (1539): „Die spoelder van Willem Joestenz." *(een wever).*

4) App. VII, 41. — Een cromstaart is $1\frac{1}{3}$ scelling (1427).

5) Aflezing Boek B, fol. 133vo (1545, October 16).

		Zomerloon.	Winterloon.
1555 [1])	Zaterdag na 20 Februari — laatsten Zaterdag in Augustus . . .	23—20 st.	
	Laatste Zaterdag in Augustus — laatsten Zaterdag in Februari .		20—26 st.
1559 [2])	Laatste Zaterdag in Februari — laatsten Zaterdag in Augustus .	28—22 st.	
	Laatste Zaterdag in Augustus — laatsten Zaterdag in Februari .		22—28 st.

De bovenstaande loonen waren stukloonen, die de wever voor elk geweven laken ontving. De onderscheiding tusschen winter- en zomerloonen was ook hier waar te nemen. Bepaald werd, dat des zomers elke week het loon met een stuiver zou dalen tot het minimum bereikt was; omgekeerd zou het des winters elke week met een gelijk bedrag stijgen tot aan het maximum; met uitzondering van enkele weken golden dus des zomers de minima, des winters de maxima. Zooals uit de voorgaande tabel blijkt, zijn dus de loonen gedurende de veertien jaar, waarover zij loopt, geregeld gestegen. Hoeveel nu echter het jaarloon van den wever bedroeg, is moeilijk vast te stellen; in de eerste plaats, daar slechts geschat kan worden, hoeveel lakens elke wever gemiddeld per jaar weefde, in de tweede plaats, omdat 's winters bij vriezend weer het werk stil moest liggen — een keur stelde dit verplichtend — en ten derde, daar een plotselinge stagnatie in den aanvoer van grondstoffen de geheele weef-industrie stil kon doen staan. Op deze steeds terugkeerende werkloosheid zal nog later nader worden ingegaan, maar reeds hier dient daarop gewezen te worden, om duidelijk te maken, hoe uiterst moeilijk het effectieve jaarloon van een wever vast te stellen valt. Ook omtrent de loonen der weversknechts en spoelers, die de meesterwever van het arbeidsloon, dat hij van den drapenier ontving, betalen moest, verkeeren wij volslagen in het duister.

Het weefgetouw was nog het eigendom van den meester-wever, die het niet geleverd kreeg van zijn werkgever, maar het voor eigen rekening kocht bij zijn optreden als meester. Zoo is althans de indruk, dien wij uit de beschikbare gegevens verkrijgen [3]). Wel blijkt reeds, hoe moeilijk het al in de vijftiende eeuw sommigen

1) Ibid. B, fol. 206 (1555, Febr. 20).
2) Ibid. B, fol. 231vo (1559, Aug. 31).
3) Kenningboek C, fol. 545 (1476); ibid. D, fol. 39vo (1478) en fol. 200 (1483).

wevers viel zich een weefgetouw aan te schaffen; met het verdiende arbeidsloon werd het gekochte dan bij gedeelten afbetaald [1]). Daarentegen kwam het wel voor, dat een wever niet alle kammen, die hij noodig had, zelf kocht. De afwisselende breedte der lakens vereischte een zoo groote verscheidenheid van weefkammen, dat verschillende wevers zich de weelde, al dit hulpmateriaal in eigendom te hebben, niet konden veroorloven; de kammen werden dan voor den tijd, dien het weven van een laken vereischte, gehuurd [2]). Wie de verschuldigde huur niet voldeed, kon in de uitoefening van zijn bedrijf geschorst worden.

Een enkel maal oefende een wever op zijn beurt weer de functie van „Zwischenmeister" uit, die het ontvangen garen weer aan een anderen wever uitgaf om tegen loon te weven, maar een afzonderlijken stand onder de wevers schijnen zij niet gevormd te hebben; zij oefenden deze functie meer als nevenbezigheid uit [3]).

Tot dusver hebben wij den wever slechts als huisindustrieel arbeider leeren kennen, en al vormde deze categorie van arbeiders de overgroote massa onder de wevers, daarnaast worden een enkel maal de zelfstandige meester-wever — de handwerker — en de loonwerker aangetroffen, maar de beide groepen zijn schaars vertegenwoordigd. In 1448 werd den wever veroorloofd ook zelf direct voor de markt te werken, mits hij dan ophield tegen loon te arbeiden: „Item alle wevers, die selve drapenieren, die en sullen binnen horen huysen nyements laken weven om gelt, om loon, noch om gunst..." De vrees, dat anders vermenging van de wol van drapenier en wever gemakkelijk zou kunnen plaats vinden, zal op dit verbod wel van invloed geweest zijn [4]). Deze bepaling, die voor den wever allen loonarbeid — in geval van tegenslag bij zijn handel toch onontbeerlijk — volslagen onmogelijk maakte, verzwaarde in hooge mate zijn werken voor de markt. Een vrijzinniger strooming in de wetgeving heeft dan ook tien jaar later het voorschrift weer opgeheven en den wever

---

1) Kenningboek C, fol. 490: „... dat Clais Adriaensz. dat wollenweeftouwe selver gecoft ende mit zijn arbeytsloon ende andere gelden selver betailt heeft..." (1474).

2) Drap. Kb. IV, V, 26 § 7.

3) Vgl. Correctie Boek B, fol. 33: „... ten derden heeft Katrijn voirscr. noch een ander laken doen besteden by Engebrecht Jan Gheylensz., die dat voirt bestede te weven aen Willem Strevel, in sulker manieren, dat die voirs. Engebrecht hem leveren soude warp ende yeff mittet nopteyken, ende alst geweven waer, soude Willem voirs. dat laken leveren Engebrecht voirs...." en fol. 34 (1450, Dec. 4).

4) Drap. Kb. II, V, 19 (1448). Vandaar, dat de wever zijn getouw ook niet verhuren mocht, daar dan toch vreemde wol in zijn huis zou gekomen zijn.

de vrijheid teruggegeven ook voor eigen rekening lakens te produceeren, wanneer hij wilde [1]); vandaar dat sommigen onder hen nu eens als wever dan als drapenier aangegeven worden [2]). Wanneer de omstandigheden hem gunstig waren, kon dus een wever, hetzij voorgoed, hetzij tijdelijk, naar de rijen der drapeniers overgaan.

Soms ook werd aan de wevers de grondstof door den consument verstrekt; dit geschiedde dan door niet-burgers, door buitenlieden, die van hun wol eenige ellen laken, zoogenaamde lappen, in de stad lieten weven [3]).

De andere bedrijfsvormen kwamen te Leiden niet meer voor; het op de steur werken der wevers heb ik geen enkel maal vermeld gevonden [4]). —

In zijn dienst had de meesterwever een of meer knechts; de breedte van de lakens vereischte voor elk weefgetouw den arbeid van twee personen; slechts voor de smallere en mindere qualiteiten kon de wever zonder hulp op den weefstoel werken. Het verbod voor de drapeniers om met niet meer dan twee getouwen te drapenieren, gold natuurlijk ook voor hem. De wevers schijnen meestal met slechts een getouw geweven te hebben; alleen een enkele plaats wijst erop, dat ook bij de wevers twee getouwen voorkwamen [5]), maar dit zal wel uitzondering geweest zijn.

---

1) Drap. Kb. III, IV, 21.

2) Ik noem hier bijv. *a*) Gerijt Blocxz, als wever in 1496, als drapenier in 1501 genoemd; *b*) Ghijsbrecht Bouwensz., wever in 1488, drapenier in 1489; *c*) Gerijt Brouwer, wever in 1500, drapenier in 1493; *d*) Aelbrecht Dircxz., wever in 1501, drapenier in 1492; *e*) Gerijt van Dorp, wever in 1500, drapenier in 1492; *f*) Alijdt Jacop Engebrechtszwed., wever in 1500, drapenier in 1500; *g*) Vranck Ewoutsz., wever in 1500, drapenier in 1498; *h*) Jan Clais Heynricxz., wever in 1497, drapenier in 1492; *i*) Willem Hillebrantsz., wever in 1501, drapenier in 1498; *j*) Jorijs Jansz., wever in 1499, drapenier in 1491; *k*) Martijn Roelofsz., wever in 1480, drapenier in 1492.

3) Drap. Kb. V, IV, 23: „... dat zoe wanneer eenich wollewever alhier van buyten ontfangt zeecker wollen gaern, omme daervan eenige wollen lappen of anders geweven te worden..."

4) In andere bedrijven komt de steurarbeid wel voor, vnl. in het kleermakersbedrijf; vgl. o. a. Kenningboek C, fol. 212: „... dat zy... niet bewysen en sellen, dat hy enich werck gemaect heeft dan in der luyder coste ende up der luyder vloer, alsoe zy bynnen horen huyse te doen hebben..." (1467). — Over de verschillende bedrijfssystemen, die in ons land zich ontwikkeld hebben, zie het opstel van Mr. Falkenburg in de Vragen des Tijds, 1902, 2e deel, pag. 310 v.: „Schets eener geschiedenis der bedrijfsvormen in Nederland tot de 18e eeuw", waarin onderzocht wordt in hoever de verschillende bedrijfsvormen, die Bücher onderscheidt, ook in ons land voorkomen.

5) Op één knecht wijzen plaatsen als Drap. Kb. II, V, 20 (1448); Correctie Boek G, fol. 12: „... twelck Bouwen Claesz., wever, bekent heeft, dat hy mit zijn knecht verzuymt heeft" (1519). Meer dan een weversknecht worden genoemd in Drap. Kb. II, III, 1; V, III, 1; Correctie Boek C, fol. 137: „... ende bevonden daer sitten wevende twie gesellen op een onghelijck blaeu" (1485).

De weversgezellen, die werk zochten, moesten op de weversplaats bijeen komen; aan hen, die reeds werk hadden, was uit vrees voor mogelijke opstootjes het komen op de plaats verboden. Deze weversplaats was een soort arbeidsmarkt, waar ook de wevers, die een knecht noodig hadden, kwamen [1]) en dus gezel en patroon elkander vonden. Wie zich verhuren wilde, moest bij het luiden van de klok „overstaan", d. i. aanwezig zijn, opdat de grootte van het aantal beschikbare arbeidskrachten terstond in het oog zou vallen. De gezworenen der weverij waren belast met het toezicht [2]).

De rijen der weversgezellen werden aangevuld door die wevermeesters, die zelf geen werk hadden en zich als knecht verhuurden. Ook zij, die een leerknaap in hun dienst hadden om hem het weven te leeren, waren hierin door hun contract niet verhinderd [3]), zij konden zich dan samen verhuren. Daarentegen mocht geen meester zich als knecht verhuren, terwijl hij zijn leerknecht in zijn huis achterliet om te werken [4]).

Bovendien werd het getal der gezellen in de zestiende eeuw nog aangevuld door hen, die uit den omtrek binnen de stad gingen weven om een daghuur; hoe moeilijker het den wevers van de buitenneringen gemaakt werd, des te meer zagen zij zich genoodzaakt binnen de stadsmuren werk te zoeken [5]).

Onder de wevers bevonden zich vele Vlamingen, die door den achteruitgang der draperie in de Vlaamsche steden hier een broodwinning zochten. Ook de trek uit de andere Hollandsche steden voerde nog vele wevers en weversgezellen naar Leiden. Deze moesten echter voldoen aan de eischen, die ook aan de inwonende wevers gesteld werden en dus drie jaar als leerknaap of knecht gewerkt hebben, voor zij zich als meester mochten vestigen. Deze voorwaarde hield velen uit Leiden. Bij een verdrag in 1545 tusschen de steden Leiden, Hoorn en Amsterdam gesloten, werden dan ook de eischen voor de wevers en knechts, die zij onderling uitwisselden, verminderd. Hoorn trachtte bij die gelegenheid voor

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 13; App. VII, 23.

2) Drap. Kb. III, IV, 17; VI, IV, 3; vgl. ook Correctie Boek A, fol. 66 en 67 (1436, Juni 9); ibid. G, fol. 36vo (1520, Nov. 15).

3) Drap. Kb. II, V, 20 (1448): „Behoudelic wairt, dat die meester geen werc en hadde, soe sullen die meester ende die knaep hem tsamen mogen verhuyren ende miteen wercken sonder verbueren."

4) Vgl. Schoutsrekening 1487, fol. 10vo: „Item ontfanghen van Claes Zandersz., van dat hy uut ginc weven, dair hy een leerknaep binnen zijn doer hadde contrary die kuer, 2 ℔."

5) Hamaker, Kb. 1450, II, 89 (1500); vgl. ook het Register van de Buitenneringen 1541, fol. 6.

haar wevers den toegang binnen Leiden geheel vrij te maken en bepaalde daarom, dat voortaan alle weversgezellen, die zich te Hoorn zouden vestigen, ook drie jaar het vak moesten geleerd hebben. Voor de meesters daarentegen werd overeengekomen, dat voor hen een leertijd van twee jaren voldoende zou zijn. Op deze voorwaarde zouden zij zich te Leiden mogen vestigen. De eisch van het poorterschap heeft Leiden blijkbaar laten vallen, daar er in het verdrag geen melding van wordt gemaakt [1]). Deze overeenkomst is in zoover van belang, dat zij aantoont, hoe Leiden in dezen tijd trachtte een grooteren toevloed van arbeidskrachten te verkrijgen en daarom zelfs afweek van haar vroeger standpunt, de inheemsche wevers zooveel mogelijk te beschermen tegen concurrentie van buiten. Steeds heeft echter de bepaling gegolden, dat niemand zich als weversknecht mocht verhuren, die niet minstens drie jaar weven geleerd had [2]); het afleggen van de meesterproef werd echter niet vereischt.

Over het feitelijke loon van den gezel staan geen gegevens ten dienste. Hij werkte op stuk- of op tijdloon; werd hem door den meester zijn loon niet uitbetaald, dan kon hij dezen door de gezworenen het werk doen verbieden, om hem te dwingen alsnog het verschuldigde bedrag uit te keeren [3]). Dit recht, het werk te verbieden, stond in het algemeen aan beide partijen toe in het geval, dat een van de twee zijn arbeidsovereenkomst niet nakwam [4]). Opdat dit recht echter niet misbruikt zou worden tot opzettelijke plagerij, was voorgeschreven, dat hij, die den ander het werk verbood, borgtocht moest stellen, waarop de ander de schade kon verhalen, indien bleek, dat hem onrecht was aangedaan.

De meester of gezel had vooraf een leertijd door te maken, voor hij zelfstandig of voor loon mocht werken; in de veertiende eeuw was het aantal leerjaren vastgesteld op twee [5]), maar in de volgende eeuw is dit tot drie verhoogd [6]), een maatregel, die aan het gehalte van de vakkennis ten goede kwam. De meester, die

---

1) Hs. van 1545, April 30 (Gemeentearchief van Amsterdam), ook gedeeltelijk afgedrukt in Brouwer Ancher, De gilden, pag. 272, Bijlage B.

2) Drap. Kb. II, V, 20.

3) Drap. Kb. IV, V, 26 § 3: „Item zoe wat weversknapen ofte leerknapen onbetaelt blyven van hoer meester, tzy van hoer laickengelt of laicken- of weeckhuyeren, soe zal die weversknaep of leerknaep hoir meester voir zulcxs als voors. is, zijn werck moghen verbieden.

4) Ibid., § 5.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 131 § 7.

6) Drap. Kb. II, V, 20 (1448).

een leerling aannam, moest dit laten aanteekenen door een stadsklerk, later door de gezworenen van de weverij, opdat gecontroleerd kon worden, of elk zijn leertijd geheel uitdiende [1]), en moest voor deze inschrijving een gering bedrag betalen. De leerknecht werd voor den tijd van drie jaar of langer aangenomen; de meester verbond zich gedurende dezen tijd hem in het vak op te leiden, de leerknaap om al deze jaren in zijn dienst te blijven [2]). Tusschentijds mocht het contract niet verbroken worden zonder toestemming van de wardeins; dezen moesten uitmaken, of er termen te vinden waren om het contract te verbreken, en zoo niet, dan bleef het bindend voor den vooraf bepaalden termijn. Bovendien mocht de meester, zoolang de drie jaar niet verloopen waren, niet opnieuw een leerling aannemen, evenmin als de leerknecht bij verbreking van zijn leerlingscontract zich beroepen mocht op den tijd, dien hij al bij zijn vorigen patroon had doorgebracht, maar moest weer drie jaar achtereen „bysitten en leren" [3]). Een zeer strenge bepaling, die voor beide partijen hoogst bezwarend was. Voor de meesters althans werd hieraan in zoover tegemoet gekomen, dat hun door de gezworenen kon toegestaan worden een „jong" drie of vier dagen vooraf op proef te nemen, waardoor het gevaar verminderde, dat zij gedurende drie jaar met een onbekwaam leerling bezocht waren [4]). In 1543 werd nog bepaald, dat indien een meester binnentijds stierf en de leerknaap nog geen anderhalf jaar bij hem gewerkt had, deze bij den nieuwen meester nog eens de volle drie jaar zou moeten dienen; was die termijn wel gepasseerd, dan zou zij tot korting strekken bij zijn nieuwen leerdienst [5]). Liep een leerknecht binnen den termijn weg en verlangde hij weer bij zijn ouden meester terug te komen, dan stond de beslissing hierover aan de wardeins en gezworenen; het was dus niet uitgesloten, dat de leer-

---

1) Drap. Kb. III, IV, 23 en 24 § 1 (1453).

2) Drap. Kb. II, V, 20: „Ende soe wat meesters enige knapen huyren ende annemen om te leeren weven, die sullen sy annemen ende huyren 3 jair lanc aftereenvolgende, langer of zy willen ende niet myn". Vgl. Schuldschattings- en Verkoopingsboek A, fol. 63, Appendix: „Item Danel Kerstantz. een brief van 22 scilde, dair hi Danel om ghehouden soude hebben vijf jair lanc tot eten, drincken, cleder ende scoen ende dat weefambocht leren; des heeft hi dat kint van him geset binnen sinen jaren" (1427).

3) Drap. Kb. IV, V, 26 § 9 (1514). — Een overtreding hiervan geeft Correctie Boek G, fol. 156 (1527).

4) Drap. Kb. IV, V, 26 § 6: „Item wat meester-wever versouckt an den gezwoerens van der weverye om oirlof te hebben een jong te proeven, eer hy hem upsetten ende annemen sel, dien zullen zy oerlof gheven drie of vier dagen lanck, als dat van oudts costumelick is."

5) Drap. Kb. V, IV, 19.

knecht na zijn terugkeer opnieuw drie jaar zou moeten dienen [1]).

Wie als leerknecht van buiten de stad kwam, moest een bewijs van de stad van herkomst meebrengen, dat hij zijn tijd uitgeleerd had, of hij zou zich niet als vrij wever te Leiden mogen vestigen [2]).

Het is uiterst moeilijk zooveel gegevens te verkrijgen aangaande den economischen toestand der wevers, dat hierover een oordeel gevormd kan worden. Ook uit het door mij hieronder mee te deelen staatje is zulk een oordeel niet mogelijk, maar ik meen, dat deze cijfers ons toch in staat stellen eenigszins een denkbeeld te verwerven van de zeer uiteenloopende financieele verhoudingen onder de wevers.

Uit de gecombineerde vermogens- en beroepsstatistiek van 1498 deel ik hier de vermogenscijfers der wevers mede. Evenwel dient in het oog gehouden te worden, dat hierin niet alleen die der meesters, maar mogelijk ook die der knechts begrepen zijn; daar echter bij de verschillende wevers, die opgegeven worden, niet uit te maken was, welken graad die persoon had, heb ik een splitsing achterwege moeten laten. In het geheel heb ik van zestig wevers het vermogen kunnen bepalen.

Vermogen.	Aantal wevers.
500—1000 ℔	1
100—499 ℔	19
beneden 100 ℔	27
pauper of zonder vermogen	13
Totaal	60

of gemiddeld 84 ℔ per wever [3]).

Deze cijfers doen ons dus zien, dat het grootste deel der wevers eenig, zij het ook een gering, vermogen bezit. Dit komt overeen met den indruk, dien de bronnen ons gaven; al waren zij huisindustrieele arbeiders in dienst van den drapenier, op hun beurt waren zij meester en hadden eenig bedrijfskapitaal ter beschikking. Reeds is ons gebleken, dat de wevers in den regel hun weefgetouw in eigendom bezaten, en voor zoover opgaven van weversboedels aanwezig zijn, leeren ook deze, dat zeker niet alle wevers tot de paupers te rekenen zijn. Soms behoorde hun ook het huis, waarin zij werken, doch dit laatste was uitzondering. Rijk was geen hunner, de meesten hadden juist zooveel, dat zij hierdoor

1) Drap. Kb. IV, V, 26 § 8.
2) Drap. Kb. IV, V, 28.
3) Zie ook Bijlage XIId.

niet tot de paupers kunnen gerekend worden; hun nalatenschappen bevatten in den regel niet meer dan eenige tientallen ponden [1]). Welke categorie het is, die als geheel zonder vermogen aangegeven wordt, valt moeilijk te zeggen; voor een groot deel zullen tot de paupers wel de weversgezellen behoord hebben, maar ook van sommige meesters mag aangenomen worden, dat zij in zeer behoeftige omstandigheden verkeerden.

Nu is niet uit het oog te verliezen, dat de gegevens, welke ons ten dienste stonden, van het laatst der vijftiende eeuw zijn, en dus van de sociale positie der wevers gedurende die geheele eeuw geen juist beeld geven. Maar zooals nog nader aangetoond zal worden, is de algemeene verarming der wevers eerst van later datum en vertoont zich vooral omstreeks de dertiger jaren van de zestiende eeuw; geheel ongeschikt om een beeld te geven van de economische positie der wevers in de tweede helft der vijftiende eeuw, zijn deze cijfers dus niet. Men kan aannemen, dat sinds ± 1520 de achteruitgang in den toestand der wevers gelijken tred houdt met den achteruitgang der industrie.

Een andere vraag is, hoeveel het aantal wevers bedroeg, dat binnen Leiden werkte. Men kent de overdreven voorstellingen, die op dit punt heerschten; voor sommige steden werden getallen genoemd, die meer aan moderne dan aan middeleeuwsche verhoudingen deden denken [2]). Voor Leiden zijn wij over het aantal weefgetouwen, waarop gewerkt werd, vrij nauwkeurig ingelicht. De scherpe contrôle, die door de overheid uit vrees van uitvoer op de aanwezige getouwen werd uitgeoefend, sluit allen twijfel aan de opgegeven cijfers uit. De opgave is aan de Informacie van 1514 ontleend:

in 1496	350	getouwen
in 1501	300	„
in 1505/06 . . .	± 250	„
in 1514	± 200	„ [3])

In 1496 is het hoogtepunt der industrie reeds voorbij, zoodat zonder gevaar van overdrijving het aantal weefgetouwen tijdens

1) Vgl. bijv. Groot Bewijs A, fol. 355 (1476); fol. 489 (1504); B, fol. 76 (1528); fol. 85 (1527); fol. 88 (1528); fol. 171 (1536); fol. 187 en 190vo (1539, nalatenschappen van vrouwen van wevers); fol. 242 (1546). — Ook de opgaven in de Poortersboeken, waarin oorspronkelijk ook het vermogen van de nieuw-ingekomen poorters aangeteekend werd, geven denzelfden indruk; meestal wordt daarin 20 ℔ als het vermogen der wevers opgegeven.

2) Zie hfdst. VII.

3) Informacie, pag. 245 v.

het bloeitijdperk op ruim 350 gesteld mag worden. Dit komt ook ongeveer uit met de jaarlijksche productie van lakens, die in dezen tijd omtrent de twintigduizend beliep.

Met deze gegevens kan ook het aantal wevers eenigszins benaderd worden; wanneer men behalve de driehonderd vijftig meesterwevers ongeveer een gelijk aantal knechts aanneemt, dan beliep, met uitsluiting van de leerknechts, het aantal personen, in dit bedrijf werkzaam, ongeveer zevenhonderd.

Reeds grepen zij in de vijftiende eeuw een enkel maal naar de werkstaking, als middel tot verbetering van hun positie, maar veel succes mochten zij hiermee niet behalen, daar de overheid terstond met alle kracht optrad, om de haar onwelgevallige coalities te onderdrukken.

Zoo was reeds in 1441 een beweging onder de wevers gaande, die gericht was tegen de concurrentie van vreemde gezellen, die in het ambacht werkten [1]). En in de veelbewogen laatste maanden van het jaar 1478, toen de vollers de stad verlieten, trachtten ook de wevers, die ten getale van 150 man vergaderd waren, een „uutganc" te bewerkstelligen, die evenmin gelukte [2]). Het krachtige solidariteitsgevoel, dat bij de vollers te vinden was, ontbrak bij de wevers ten eenen male; zij waren tegenover hun werkgevers, de drapeniers, geheel machteloos, en hebben het bij deze pogingen moeten laten, in hun positie gedurende het bloeitijdperk der Leidsche textielindustrie eenige verbetering te verkrijgen.

In de zestiende eeuw is de toestand der wevers steeds meer achteruitgegaan; de herhaalde stokkingen in den wolaanvoer, de verminderde afzet der Leidsche lakens tengevolge van de

1) Correctie Boek A, fol. 117 v. (1441, April 10): „Item so Gerijt Jansz.... een loopinge gemaict heeft mit vier syner medegesellen onder die weverien, ende hebben se gehailt van den touwe ende hebben dairmede gaen drincken om die vreemde luyden te ontvorderen van horen ambocht, dair wel of gescepen wair veel onrust of te comen onder horen ambocht.."

2) Correctie Boek C, fol. 25 (1478, Nov. 3): „Alsoe up Alreheyligenavont lestleden in den laten avont Pieter Willemsz., gesworen van der weverye, in dronkenscip gecomen is mit enige gesellen, die hy tot hem hadden, ten huyse van Pieter Florijsz...., dair dat zegel van der weverye in bewairnisse lach, ende heeft aldair dat segel van den ambochte den voirs. Pieter mit crafte ende foirtsen benomen, ende is dairmede wechgegaen ende heeft die gesellen, die dair mit hem gegaen waren, voirt uutgeset ende uutgescict om die gesellen van der weverye op te wecken ende op te cloppen, seggende, dat hy tzegel hadde ende dat se opt Hogelant comen souden, dair zy wel 1½ C. vergadert waren om samentlijck enen uutganc te doen, ende heeft also commocie ende grote beroerte gemaict binnen der stede contrarie zynen eedt.."

concurrentie der Engelsche stoffen hadden herhaaldelijk werkloosheid ten gevolge. Vooral in de twintiger jaren was dit euvel zeer algemeen onder de wevers [1]), die in normale jaren reeds te lijden hadden onder tijden van gedwongen werkloosheid, daar het hun bij strenge vorst onmogelijk was te arbeiden [2]).

Hun ontevredenheid nam dan ook geregeld toe in deze eeuw en uitte zich het eerst in 1537 door een korte werkstaking, bij de uitvaardiging van een hun onwelgevallige keur door het gerecht [3]). En in 1545 wendden zij zich tot dit college met een rekest om verhooging van hun loon, daar zij zich van het oude „niet en moegen onderhouden omme hoere coste ende byleven voir hem, hoere wyven ende kinderen te winnen ende te gecrygen" [4]); wel is toen het gerecht gedeeltelijk aan hun verzoek tegemoet gekomen en was bereid hun loon eenigszins te verhoogen, maar deze toeslag bleek hun niet voldoende te zijn. Velen van hen verlieten daarom de stad om elders betere arbeidsgelegenheid te vinden, anderen staakten het werk en dreigden de enkele arbeidswilligen af te ranselen of de glazen bij hen in te gooien. Het gerecht trad toen tusschenbeide en gelastte, dat allen aan het werk moesten gaan, waarmede de oorzaak der ontevredenheid begrijpelijkerwijze niet weggenomen werd. Het vertrek op groote schaal van de wevers heeft toen aan de weverij een slag toegebracht, dien zij niet te boven is gekomen. Wel werden nog pogingen aangewend nieuwe arbeiders binnen de stad te krijgen, uit welk streven o. a. het verdrag te verklaren is, dat in 1545 tusschen Leiden, Hoorn en Amsterdam tot stand kwam, maar haar oude positie heeft de weverij niet meer kunnen herwinnen.

Een arbeiderscategorie, die slechts weinig minder uitgebreid was dan die der wevers, vormden de vollers, in wier handen het

---

1) Vgl. Aflezing Boek A, fol. 104 en 104vo (1521, October 15); Correctie Boek G, fol. 58 (1521, October 22).

2) Ibid., A, fol. 33: „Ende wandt gebreck mochte vallen in den tyden van vorst in de ambocht van der weverye. . ."

3) Thes. Rek. 1537, fol. 65; Aflezing Boek B, fol. 60vo (1527, Februari 20): „Alzoe tot kennesse van den gerechte gecomen es, hoedat up ghysteren des morghens, lang naedat die weversclock geluyt is geweest, veel van den wevers deser stede mit zekere vergaderinghe gecomen zijn an de Blaeuwe Steen, aldaer zyluyden onderlinge verscheyden woerden gebruycten, ende dat van hemluyden opentlicken geseyt worde, indien yemant van hemluyden ghing weven, men zoude ommegaen ende snyden zijn werck an tween, ofte diergelycke woerden. . ."

4) Aflezing Boek B, fol. 133vo (1545, October 16).

laken overging, als het door den wever was afgeleverd. Nauwkeuriger dan bij de overige groepen zijn wij onderricht van de geschiedenis dezer arbeiders, die meer op den voorgrond treden dan eenig ander ambachtsmeester in de lakenindustrie. Zij vormden een uiterst roerige groep van arbeiders en onderscheidden zich door een krachtdadig streven naar lotsverbetering, waardoor hun geschiedenis een aaneenschakeling is van verzet tegen verlaging der loonen of van pogingen tot verkrijging van een hoogeren levensstandaard.

De keuren voor het vollersambacht komen vrijwel overeen met die van de andere ambachten. Evenals bij de wevers was bepaald, dat geen voller zich als meester mocht vestigen, die niet drie jaar lang vrij voller was geweest, d. i. gedurende dien tijd in een stad gewerkt had, waar een vollersbroederschap of gilde bestond; bovendien eischte Leiden tot meerderen waarborg, dat deze vrije stad een draperiestad zou zijn, waar men „lakens van soorten — goede qualiteiten dus — maakte [1]), en schreef voor, dat de voller poorter moest zijn.

Ook den vreemden vollersknecht was de toegang tot het ambacht niet geheel vrijgesteld. Deze werd eerst te Leiden als „vry gesel" toegelaten, wanneer hij een bewijs kon vertoonen, dat hij vooraf in een vrije stad gevold had [2]). Honderd jaar later is ook hier de eisch zwaarder geworden en moest het bewijs geleverd worden, dat men minstens een jaar tevoren in een „vrye stede of plaetse van draperye" gevold had [3]). Poorter behoefde hij echter niet te worden. Zoowel voor de meesters als voor de knechts is de toelating tot het werk zwaarder gemaakt na de werkstaking van 1435. De overheid bepaalde toen, dat ter voorkoming van verder verzet of onrust in het vervolg alle vollers den eed moesten afleggen, dat zij de bepalingen van hun ambachtsbrief zouden opvolgen en geen rebellie tegen de stad plegen. Wie dezen eed niet aflegde, voor hij in de volkom ging werken of hoogstens acht dagen daarna, kreeg voor elken dag, dat hij volde, een boete van 3 ℔ aan den graaf te betalen en 3.000 steenen aan de stad tot onderhoud van den stadsmuur. Bovendien zou ook de meestervoller, die een onbeëedigden knecht in dienst nam of de knecht,

---

1) Drap. Kb. III, V, 25: „Item soe en sel geen volre meesterie setten, hy en sel zijn ambocht van der volrye drie jair lanc aneen gedaen hebben binnen een vrye plaetse van draperye, dair men lakenen van soerten maict..." (1455).

2) Van Mieris, Handvesten, pag. 364 (1363).

3) Drap. Kb. III, V, 24 (1455).

die bij een onbeëedigden meester werkte, in dezelfde boete vervallen [1]). In den loop der tijden kwam hierbij nog een nieuwe eed; toen werd den vollers de verplichting opgelegd enkele keuren afzonderlijk te bezweren, welken eed zij jaarlijks moesten herhalen [2]).

Tot het eind der vijftiende eeuw waren de vollers gewoon de lakens van het huis van den drapenier te halen en deze na afloop van de bewerking weer bij hem te bezorgen; een keur van 1470 heeft deze verplichting overgebracht op de drapeniers, die voortaan de stukken naar de vollerij moesten laten brengen [3]). De voller was verplicht de lakens behoorlijk te vollen en kon bij onvoldoende bewerking zoowel vervallen in de schadevergoeding, die de werkgever daarvoor te vorderen had, als in de boeten, door de overheid hierop gesteld. Want al had de contrôle der stedelijke beambten voornamelijk een prohibitieve werking, toch kon ook repressief worden opgetreden tegen de overtreders. Zoo werd reeds in de veertiende eeuw bepaald, dat de vollers, die een laken slecht gevold hadden, elk achttien schelling verbeurden [4]), later werd deze boete tot twaalf schelling verlaagd [5]). Daarnaast bestond voor hen tevens de verplichting den drapenier de schade te „beteren", indien door zijn schuld het laken „qualic gemaect" was; de beslissing hierover stond aan de wardeins. In de vijftiende eeuw werd dit voorschrift in dier voege gewijzigd, dat voortaan, indien een laken op de ramen door de wardeins was afgekeurd met het opschrift „om qualic gemaict", niet meer de schade vergoed zou kunnen worden, maar dat in dat geval de meestervoller en zijn knechts hun loon zouden verliezen [6]). Was hun dit door den drapenier reeds tevoren gegeven, dan moesten zij het hem restitueeren [7]). Dit stelsel was hierom zooveel strenger, omdat de schade bij kleine, licht te herstellen fouten maar een

1) Drap. Kb. II, VI, 18; Stedeboek, fol. 299, 301vo en 302; vgl. ook Correctie Boek B, fol. 78 (1455) en Kenningboek I, fol. 439vo (1528).

2) Aflezing Boek B, fol. 95 (1542, Januari 24).

3) Drap. Kb. III, V, 34 (1470).

4) Van Mieris, Handvesten, pag. 364; Hamaker, Kb. n°. 3, 130, I, § 10. Later was de straf 12 sc.; Kb. 1406, III, 32.

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 128 § 11 en 185 § 1; Stedeboek, fol. 322vo (1391).

6) Drap. Kb. I, V, 19; II, VI, 8: „Item wat laken die wairdeyns scriven upten raem, alleen om qualic gemaict, of om te na gemaict, dairof sel die meester volre mit synen knapen, die dat laken gemaict hebben, hore loon verbueren."

7) Drap. Kb. III, V, 37: „... soe sel die meester volre, dair dat laken gemaict is, den drapeniere zijn gelt wedergeven, dat hy dairof ontfanget heeft, binnen derselver weke, dair dat laken in gevoirdeert is..." (1470).

klein gedeelte van het loon bedroeg en de voller zich dit nu bij de geringste fout geheel onthouden zag. Het schijnt dan ook, dat dit systeem den vollers een voortdurende ergernis was; zij hebben herhaaldelijk getracht het veranderd te krijgen en dikwijls erop gewezen, hoezeer hun inkomsten eronder leden, maar de stedelijke overheid en de drapeniers wilden het niet prijsgeven, daar zij meenden, dat aldus het best een zorgvuldige bewerking bevorderd werd. Van zijn kant was de drapenier verplicht den meestervoller het verdiende loon uit te betalen. Voor den termijn waarbinnen dit geschieden moest, hebben verschillende regelingen gegolden. De eerste bepaling op dit punt hield in, dat de drapenier zijn lakens na de wardering niet van de ramen mocht nemen, voor zij den vollers hun arbeidsloon uitbetaalden [1]. Anderzijds werd ook verboden het hun te geven voor de wardering had plaats gehad, wijl eerst daarna de aansprakelijkheid der vollers eindigde [2]. In verband met de uitbetaling van loon aan de vollersknechts door de meestervollers werd bepaald, dat de laatsten des Zaterdags van den drapenier hun geld zouden ontvangen [3]. Ook mocht geen drapenier zijn voller gedaan geven, voor hij hem het hem toekomende loon had betaald [4].

Ook de meestervoller was huisindustrieel arbeider zoo goed als de wever, en al had hij even als deze weer knechts in zijn dienst. Het laken werd hem ter bewerking door den drapenier toevertrouwd; hij volde en ruwde het in zijn huis, spande het aan de ramen en nam het er na de keuring ten slotte weer af. Hij was een arbeider, die een van de vele deelbewerkingen van de lakenproductie verrichtte en was geheel afhankelijk van den ondernemer. Toch was ook deze laatste niet vrij in het aantal meestervollers, dat hij voor zich mocht laten werken; geheel in de lijn van de middeleeuwsche zorg voor het bedrijf was dit in 1470 tot twee beperkt [5]. Men wilde hierdoor voornamelijk beletten, dat de verhoudingen in de industrie al te ongelijk zouden wor-

---

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 163 § 6 (1393).

2) Ibid., Kb. 1406, VII, 41 (1399); Drap. Kb. I, VI, 8.

3) Drap. Kb. III, V, 26 (1455).

4) Kenningboek L, fol. 60vo (1534): „... alsoe Kerstant Pietersz. (drapier), zekere tijt geleden van zijn meester volreye scheydende is geweest ende in zijn plaetse een ander volre angenomen heeft sonder den eersten voller van zynen gebreken te voldoen..."

5) Drap. Kb. III, V, 33: „Item soe en sel geen drapeniere after desen tijt meer meester volres hebben dan twie meester volres, by der boete van 3 ℔..." Vgl. ook Schoutsrekening 1497/98: „Item ontfangen van Gerijt Jacopsz. Warmoesman, van dat hy te vollen gebrocht heeft in 3 meesteryen en voort nae die clock angeslegen, tesamen facit 6 ℔."

den en de groote drapeniers de kleinere geheel zouden verdringen.

Ook het maximum aantal knechts, dat de meestervoller weer in dienst kon hebben, werd vrij spoedig vastgesteld; reeds in 1435 werd een keur uitgevaardigd, waarbij verboden werd, dat een voller meer dan vier „gespan" in zijn dienst zou hebben, dus niet meer dan acht knechts [1]). Dit is voor de middeleeuwen een vrij hoog aantal, en het is waarschijnlijk, dat door den meerderen gemeenschappelijken arbeid ook de grootere eensgezindheid is te verklaren, die steeds de vollers in vergelijking met de overige arbeiders heeft gekenmerkt. Natuurlijk hadden niet alle vollers zoo veel knechts en hadden verscheidene er slechts een in hun dienst; zonder knecht echter mocht geen voller werken, daar elk laken door twee personen moest gevold worden [2]).

Uit het jaar 1447 is een opgave tot ons gekomen van alle vollermeesters en knechts, een soort bedrijfstelling dus van de vollers, die gehouden werd, nadat zij een „uutganck" gemaakt hadden. Zij moesten toen allen een eed afleggen, waarbij zij beloofden voortaan zich te zullen onthouden van dergelijke rebellie. Hiervan is aanteekening gehouden in dezelfde volgorde, waarin gezworen was, eerst de meester, daarna de knechts, die bij hem in dienst waren. Slechts eenmaal is het praedicaat meester weggelaten, waardoor men ten onrechte den indruk krijgt, dat bij een der meesters elf knechts behooren, terwijl onder deze elf nog een meester schuilt met zijn knechts [3]).

---

1) Hamaker, App. VII, 57 § 1.

2) Ibid., § 3.

3) Bij de opgave staat niet aangegeven, dat de knechts bij den voorafgenoemden meester in dienst waren, maar dit wordt om de volgende redenen waarschijnlijk: 1°. men bedenke, onder welke tijdsomstandigheden deze telling gehouden werd: er was een vergeefsche poging door de vollers gedaan om een werkstaking te beginnen; daardoor beangst vaardigde het gerecht het voorschrift uit, dat elk voller voortaan, voor hij mocht werken, een eed van getrouwheid zou moeten afleggen en dat de meester of knecht, die met een knecht samenwerkten, die deze belofte niet afgelegd had, in hooge boeten zouden vervallen. Hierom was het dus gewenscht te weten, welke knechts bij een meester werkten, om indien dit geval zich voordeed, terstond tegen hen te kunnen optreden. De vollermeester en zijn knecht zullen hierom wel gezamenlijk zijn opgeroepen om den eed af te leggen; 2°. omdat in de lijst nooit twee meesters terstond op elkaar volgen, wat bij drie en zestig namen meer dan zuiver toeval is; 3°. omdat geen meester meer dan het geoorloofde getal van acht knechts achter zijn naam heeft, behalve de eene in den tekst genoemde uitzondering; dat dit eene geval aan een omissie toe te schrijven is, wordt aannemelijk, als wij weten, dat in de lijst ook bij een der weduwen de aanduiding meesteresse ontbreekt en het nogal eens voorkomt, dat de opgaven niet volledig zijn.

Deze bedrijfstelling geeft dan de volgende uitkomsten:

met 1 knecht	werkten	11 meesters	=	11 knechts	
„ 2 knechts	„	2 „	=	4 „	
„ 3 „	„	16 „	=	48 „	
„ 4 „	„	3 „	=	12 „	
„ 5 „	„	10 „	=	50 „	
„ 6 „	„	4 „	=	24 „	
„ 7 „	„	8 „	=	56 „	
„ 8 „	„	8 „	=	64 „	
		62 meesters	en	269 knechts	
	Hierbij nog	2 „	„	10 „	
		64 meesters	en	279 knechts [1]).	

Gemiddeld had dus elk meester tusschen de vier en vijf knechts. In de volgende jaren nam het aantal meesters nog aanmerkelijk toe, zoodat in den bloeitijd der draperie 150 meestervollers te Leiden opgegeven worden [2]). Na dien tijd daalde het weer:

	in 1478	bedroeg hun aantal	125 [3])
tusschen 1478	en 1497	„ „ „	108 [4])
	in 1497	„ „ „	70 [4])
	in 1514	„ „ „	60 [2])

Het aantal knechts steeg in de bloeiperiode in zeer sterke mate, zoodat aangenomen mag worden, dat toen inderdaad elk meester gemiddeld met vijf tot zeven gezellen werkte, zooals de vollers later beweerden; in den loop der zestiende eeuw ziet men ook hier een sterke daling intreden en bedraagt het aantal gemiddeld niet meer dan drie knechts [5]).

Dat deze talrijke arbeiders niet alleen uit de Leidsche bevolking voortkwamen, spreekt van zelf; voortdurend werd het arbeiderscontingent aangevuld door hen, die naar Leiden trokken, om daar in den volarbeid een kostwinning te zoeken. Voor de middeleeuwsche verhoudingen was dan ook het aantal vollers, dat ieder

1) Stedeboek, fol. 303: „Dit navolgende sijn die volres, beyde meesters ende knapen, die hoeren eedt gedaen hebben upten XXXten dach van Aprille, anno XLVII."

2) Informacie, pag. 246.

3) Register Vollersuitgang 1478, in fine.

4) Drap. Kb., IV, VI, 41.

5) Hs. uit de zestiende eeuw. „Aen myne E. Heeren den schout, burgermeesteren ende schepenen deser stede van Leyden": „. . . want althans elcke meester geen drie knapen en heeft . . ., die eertijts in ongelijc groter getal zijnde mit 5 of 7 gezellen plagen te wercken".

jaar de stad binnen kwam, hoog te noemen, zooals kan blijken uit de volgende cijfers, die uit het midden der vijftiende eeuw dateeren en den trek der vollers naar de stad gedurende deze jaren illustreeren. Zoo trokken van

1 Mei 1447—31 December 1447	54	vollers naar Leiden	
1 Januari 1448—31 December 1448	49	„ „	„
1 Januari 1449—31 December 1449	55	„ „	„
1 Januari 1450—31 December 1450	49	„ „	„
1 Januari 1451—31 December 1451	151	„ „	„
1 Januari 1452—17 December 1452	90	„ „	„

In deze enkele jaren ontving de stad dus 448 vreemde vollers, zoowel meesters als knechts binnen haar muren of gemiddeld omstreeks tachtig per jaar. Rekent men daarbij de poorters, die zich als vollers in dien zelfden tijd in Leiden vestigden, dan komt men tot een getal van 483 vollers. In verhouding tot de vreemdelingen maakte het aantal, dat de stedelijke bevolking leverde, dus slechts een gering percentage uit [1]).

Het is ook mogelijk zich een voorstelling te vormen, uit welke streken zich de vollersbevolking recruteerde, door middel van de reeds genoemde opgaven in het Stedeboek, die van 1447—1452 loopen. Van de 834 vollers zijn er 391, waarvan de plaats van herkomst is opgegeven.

ZUID-HOLLAND.

a. *Uit Leiden*	35
	35

b. *Uit den omtrek van Leiden* [2]).

Hazerswoude	8
's Heer Jacobswoude	1
Van der Cage	2
Katwijk	2
Noordwijk	2
Noordwijkerhout	1
Nootdorp	1
Oegstgeest	8
Rijnsburg	5
Sassenheim	1
Valkenburg	1
Voorschoten	5
Vivenhuysen	1
Warmond	1
Wassenaar	2
Woubrugge	1
Zoetermeer	2
Zoeterwoude	2
Zwietersluis	1
	47

1) Al deze cijfers zijn ontnomen aan het Stedeboek, fol. 303 v.

2) Binnen een afstand van drie uur gaans.

c. *Overig Zuid-Holland.*

Aarlanderveen	2
Berkel	1
Delft	18
Dordrecht	1
Geervliet	1
Gouda	6
's Gravezande	2
den Haag	12
Loosduinen	2
Moordrecht	1
Naaldwijk	4
Oudewater	1
Rotterdam	4
Rijswijk	1
Scheveningen	1
Schiedam	1
Waensveen (*Waddingsveen*)	1
Woerden	1
Zuid-Hollant	1
	61

NOORD-HOLLAND.

Aalsmeer	1
Akersloot	1
Alkmaar	7
Amsterdam	6
Assendelft	2
Backom	2
Bergen	1
Egmond	1
Haarlem	9
Heemskerk	2
Hoorn	5
Medemblik	1
Naarden	1
Niedorp	1
Purmer	1
Schagen	6
Spanbroek	1
Tessel	2
Wieringen	3
Wognum	1
Wijc (*Beverwijk*)	1
	55

ZEELAND.

Goes	1
Reimerswaal	1
	2

UTRECHT.

Baren (*Baarn*)	1
Montfoort	1
Utrecht	1
	3

GELDERLAND.

Baburg (*Batenburg?*)	1
Elburg	1
Noordingen (*Noordink*)	1
Nijmegen	2
Olup (*Olpe?*)	1
Ooi	1
Tielen (*Tiel*)	1
Wees	1
(Zuid)-Bommel (*Zalt-Bommel*)	8
	17

NOORD-BRABANT.

Bergen op Zoom	2
Brabant	1
Dysen (*Diesen*)	2
St. Geertruidenberg	4
Giesen	1
Grave	4
's Hertogenbosch	11
Hilvarenbeek	1
Kuik	2
Lieshout	1
Oirscot	2
Ooien	1
Os	2
St. Oedenrode	1

Rozendaal	1
Tilburg	3
Veen	1
	40

LIMBURG.

Halen	1
Maastricht	9
Remunde (*Roermond*)	2
Veltoen (*Veltum*)	1
Walem	2
	15

OVERIJSEL.

Kampen	1
Lintert (*Lindert?*)	1
	2

FRIESLAND.

Harck (*Harich?*)	2
	2

BELGISCH LIMBURG.

Hasselt	4
Limburg	4
Tongeren	2
Heyen Tongeren	3
St. Truyen	4
	17

BELGISCH BRABANT.

Brussel	1
Diest	15
Leuven	2
Vilvoorde	1
	19

ANTWERPEN.

Antwerpen	2
Gheel	1
Herentals	13
Hoogstraten	1
Lier	6
Mechelen	11
Meerhout	1
Turnhout	1
	36

LUIK.

Luik	4
Montenaken	2
Sichenen (*Sichem*)	3
	9

VLAANDEREN.

Breedene (*Breden*)	2
	2

HENEGOUWEN.

Bergen	7
	7

FRANKRIJK.

Kamerrijk	2
	2

DUITSCHLAND.

Aken	6
Beringen	1
Goch	4
Halle	1
Keulen	3
Kleef	2
Neuss	1
Wesel	1
	19

ENGELAND.

Engeland	1
	1

Deze opgaven moeten m. i. eenigszins anders worden opgevat dan soortgelijke over de herkomst van nieuwe poorters.

Want terwijl bij de laatste met de plaats van herkomst meestal de geboorteplaats bedoeld wordt, is dat bij deze vollers-statistiek en in het algemeen bij herkomstopgaven van hand-

werkers en arbeiders m. i. niet het geval. Ten aanzien van deze n.l. is het voor de stedelijke overheid van belang te weten, waar deze personen het laatst gewerkt hebben, om na te kunnen gaan, of zij aan de vereischten, die voor de toelating tot het ambacht gesteld zijn, voldoen. Dit in hoofdzaak zullen wij dus uit de opgegeven plaatsnamen te lezen hebben.

De hierboven aangevoerde statistiek wijst dan ook een betrekkelijk klein aandeel van het platteland aan, daar de steden natuurlijk de meeste arbeiders geleverd hebben. In de eerste plaats blijkt, dat de stad Leiden en het omliggende platteland slechts 20% van het aantal nieuwe vollers opgeleverd hebben en het overige deel van Zuid-Holland 15%, welke cijfers sterk afwijken van die aangaande den algemeenen trek naar de stad. Het platteland van geheel Zuid-Holland (dus de steden niet meegerekend) leverde slechts 19%. Uit Noord-Holland kwamen verder 14%, uit Noord-Brabant 10%, uit Gelderland en Limburg elk 4%. De industrieele Zuidelijke Nederlanden hebben een belangrijk contingent, niet minder dan 23% van deze arbeiders, bijgedragen. In Leiden, zooals trouwens ook in Amsterdam, Haarlem en elders, waren dan ook de Brabanders en Vlamingen een element, dat van grooten invloed is geweest op de houding der vollers in hun strijd voor beter arbeidsvoorwaarden. Herhaaldelijk kwamen bovendien geschillen voor tusschen deze arbeiders uit de zuidelijke gewesten en de Hollanders [1]). Ook de Duitsche textielsteden leveren te zamen nog 5% van het geheele aantal.

De trek der vollers naar de stad wijkt dus voornamelijk hierdoor af van die der bevolking in het algemeen, dat de vollers voornamelijk uit de steden kwamen en uiteraard bovenal uit die, waar de lakenindustrie inheemsch was. Gaat men na, welk aandeel de steden en welk het platteland heeft gehad in de nieuwe vollersbevolking, dan komt men tot 65% voor de steden en 35% voor het platteland.

Niet in dienst van den drapenier, maar in dienst van den meestervoller arbeidden de vollersknechts; volgens hun arbeids-

---

1) Vgl. Correctie Boek B, fol. 40vo, 1451, Mei 13: „Alzoe zekere geschillen begonnen ende upgeheven sijn tusschen zeker personen uut desen lande ende ander personen geboren uut Brabant van Luydyc ende andere nacien, inwoenres der stede van Leyden ende sijn spesialiken die gesellen van den ambocht van der volrie, uut welke oprysinge, twydrachten ende geschillen zy hem zeer nydelic ende pertiliken hebben ende is gescepen te comen tot groten qualicbaren ende grondelike verderffnisse van der neeringe, welvairt ende vrede van der stede. . ." Zie ook voor Amsterdam Breen, a. w., pag. 556, B, § 1 (1434).

contract stonden zij in geenerlei betrekking tot den drapenier [1]), economisch echter voelden zij zich even afhankelijk van hem als hun meesters.

De gezel was verplicht het laken, waarop hij werkte, af te vollen, voor hij den dienst van zijn meester verliet [2]), terwijl deze zijnerzijds bij vertrek van zijn arbeider met hem afrekenen moest, op boete van 12 sc. [3])

Vooral de geregelde loonsbetaling door den meester heeft veel bezwaren opgeleverd; zelf niet vermogend en dikwijls op zijn beurt niet of niet volledig betaald door den drapenier, kon hij zijn soms talrijke gezellen niet op tijd het arbeidsloon geven; vandaar dat talrijke keuren dit onderwerp hebben trachten te regelen. De eerste is van 1363 en bepaalde, dat de meester elken Zaterdag zijn arbeiders het loon van de voorafgegane week moest uitbetalen; hield hij zich niet aan deze keur en brachten de gezellen zijn verzuim bij de gezworenen aan, dan konden deze hem tot een boete van 12 sc. veroordeelen [4]). Later moest de gezel zich tot het gerecht wenden, dat den meester het dubbele loon als boete kon opleggen. Omstreeks de helft der volgende eeuw is de termijn van de loonsbetaling ietwat verlengd en bepaald, dat de meester zijn knechts nu het loon moet uitbetalen voor des Zondagsochtends acht uur [5]). Niet minder talrijk waren de keuren, die de hoogte van het loon regelden; door verbod, hetzij minder te geven of meer te vragen dan de zetting door het gerecht bedroeg, door verbod van het truckstelsel, heeft de overheid getracht om den gezel althans een loon te verzekeren, dat met het voorgeschreven bedrag zooveel mogelijk overeenkwam.

Vooral dit laatste, het uitbetalen van het loon in waren, vond reeds in de vijftiende eeuw vrij algemeen toepassing, tot groote schade van de betrokken arbeiders, die op deze wijze slechts in schijn het overeengekomen loon ontvingen. Niet alleen maakten de vollermeesters zich er schuldig aan ten opzichte van hun knechts, maar voornamelijk de drapeniers hebben het systeem op groote schaal toegepast ter betaling van de vollermeesters.

---

1) Hamaker, Glossarium, i. v. ghespan, is van meening, dat meester en knechts „door den drapenier aan een stuk gehuurd (werden)".

2) Van Mieris, Handvesten, pag. 364.

3) Ibid., pag. 364; Hamaker, Kb. nº. 3, 130, I, § 7 en 9.

4) Van Mieris, a. w., pag. 364; Hamaker, Kb. nº. 3, 130, I, § 8; Kb. 1406, VII, 45; Drap. Kb. I, VI, 9.

5) Drap. Kb. III, V, 27 § 1 (1455); strenger III, V, 30 (1470).

Zij hebben dit kwaad het eerst ingevoerd en zijn er, niettegenstaande verzet van overheid en vollers, steeds weer in vervallen; op hun beurt waren de meestervollers wel gedwongen op dezelfde wijze hun knechts het weekloon te geven, waar geld hun niet was uitbetaald.

De nadeelige gevolgen van dit systeem, waarbij de ondernemer uit de betaling nog een extra profijt sloeg, hebben reeds vroeg verzet hiertegen wakker geroepen. [1]) Reeds in 1435 wordt na de vollerswerkstaking door de overheid aan de meestervollers bevolen, hun knechts slechts in geld te betalen; maar voornamelijk omstreeks de tweede helft der vijftiende eeuw heeft het kwaad zich zoo uitgebreid, dat hiertegen bij afzonderlijke keur opgetreden wordt. Het is in 1455, dat bij het voorschrift, dat de drapenier zijn voller des Zaterdags zijn loon betalen moest, de bepaling gevoegd wordt, dat dit in geld en niet in waren moest geschieden [2]). Het verband tusschen de beide voorschriften gelegd, maakt het m. i. waarschijnlijk, dat een der factoren, waardoor het opkomen der truckbetaling bevorderd werd, het te late uitbetalen van het loon door den drapenier was. De vollers zouden eerder geneigd zijn waren in betaling aan te nemen, wanneer zij door gebrek aan geld niet in staat waren deze te koopen. Veel schijnt deze eerste keur niet uitgewerkt te hebben, integendeel heeft in de volgende jaren het trucksysteem al verder om zich heengegrepen. De overmacht van den drapenier over zijn arbeiders was zoo groot, dat zelfs de tusschenkomst der overheid hem niet verhinderen kon, met deze voor hem voordeelige wijze van loonsbetaling voort te gaan.

Een keur van denzelfden dag legde het gebod van baar geld eveneens op aan de meestervollers ten aanzien van hun knechts [3]).

In het eind der zestiger jaren blijkt het kwaad zich zoo uitgebreid te hebben, dat opnieuw, en thans veel strenger, tegen den drapenier, die zijn arbeiders niet in geld betaalde, wordt opgetreden. De vollers zelfs kwamen in verzet tegen dit stelsel van uitbuiting

1) Van Mieris, a. w., pag. 379.

2) Drap. Kb. III, V, 26: „Item soe sel voirtan een ygelic drapeniere sijn meester volre tSaterdages sijn loen betalen mit gelde ende mit gheenrehande wair ofte ander goeden, by der boete van 3 ℔, alsoe dicke alst geschiede."

3) Drap. Kb. III, V, 27: „Item soe en sullen die meester volres alle Saterdages of des Sonnendages tsochtens... hoir knechten hoir loen uutreyken ende betalen mit gelde ende mit gheen ander goet noch mit gheenrehande wair, by der boete van 3 ℔, alsoe dicke alst geschiede."

en wendden zich tot het gerecht met hun gegronde klachten, om erop te wijzen, hoe verderflijk dit systeem werkte, ook op de soliditeit der Leidsche lakens, daar zij, nu het volle loon hun onthouden werd, niet zoo goed hun arbeid konden verrichten, als het behoorde. Bovendien dreigden hun knechts het werk te staken, als zij voortaan niet alle Zaterdagen hun loon in geld uitbetaald kregen; de oorzaak hiervan lag bij den drapenier, die den meester niet behoorlijk betaalde: „alsoet den helen gerechte wel kondich ende kenliken is, dat die gemene meesters van de volres gecomen zijn opter stede huys voir den gerechte, ende hebben dair openbairliken geclaecht, dat die waerdeyns zeer scharpliken wairderen optie makinge van de lakenen, dat zy van den volres zeer qualiken gemaect worden, ende dat die volres dat niet beteren en mochten, overmits dat zy hoir knechten mit gelde niet en mochten alle Saterdages of des Sonnendages dairan betalen, want zy van hoir calanten niet betailt worden int gemeene na inhout der kuer. Ende wairt, dat zy wel betailt worden, zy souden wel goet werck maken, want zy en sagens in dustanige schijn niet langer te maken, wairt datter by den gerechte niet in voirsien en worde, om welke quade betalinge die knechten van der volrye mit malkander overdroegen, zy en souden alle Saterdages betailt wesen, of zy en wouden niet te werke gaen . . ." [1]).

Het gerecht was hierdoor genoodzaakt, krachtiger maatregelen te treffen; niet alleen, dat de schout tegen de talrijke ontduikers — waarvan een twaalftal met name genoemd wordt — optrad, maar ook werd een nieuwe keur in 1470 uitgevaardigd, waarin de straffen op de overtredingen verzwaard waren. Op groote schaal kwamen ontduikingen voor: „want hierinne groete gebreke, subtilheden ende schalkernyen geschien", luidt het in den aanhef van deze nieuwe keur. Daarom zal voortaan de drapenier, die zijn vollers niet betaalde met baar geld, maar met „ander loen of wair of saken, hoe die genoemt mogen wesen", drie ℔ verbeuren, en daarenboven zullen voor hem na dien geen lakens geweven of geverfd worden of tot de keuring van de printers en wardeins toegelaten worden, totdat hij het loon in geld zal uitbetaald hebben. En de vollermeester, die niet in baar geld betaald werd, en dit niet den volgenden dag bij de gezworenen van de vollers aangegeven had, zou drie ℔ verbeuren en zes weken niet mogen

---

1) Kenningboek C, fol. 300vo; vgl. verder ibid., fol. 301 en 312.

werken [1]). Men zal moeten toegeven, dat de straffen streng genoeg waren; de ondernemer zelf in zijn bedrijf zoo getroffen, dat dit geheel stil zou moeten staan en de arbeider, die onder dezen verboden vorm zijn loon accepteerde, met eenige weken van arbeidsloosheid bedreigd. Doch hoe weinig dit hielp, blijkt uit de klachten, die slechts eenige jaren later door de vollers, meesters zoowel als knechts, geuit werden over de truckbetaling door de drapeniers; tevens wordt dan een opgave gedaan van al de waren, die in de plaats van loon aan de arbeiders opgedrongen werden: kaarden, waarmee de vollers de lakens ruwden, bier, brood, zout, gort, boter en kaas, kaarsen, zeep en ten slotte — vermoedelijk producten van den drapenier zelf — grove wollen lakens, in het algemeen dus consumptieartikelen of hulpmiddelen, die in het vollersbedrijf gebruikt werden [2]). Ontduikingen werden aldus gepleegd, dat den voller de waren door den drapenier verkocht werden en de koopprijs hem van zijn arbeidsloon werd afgetrokken [3]). Wat gaf hiertegen de raad van de overheid aan de vollers, zich terstond tot haar te wenden, wanneer zij hun loon niet ontvingen; zij waren wel gedwongen, op gevaar hun „klant" te verliezen, het hun gebodene te accepteeren. En de levering van het bewijs werd hun door de drapeniers niet gemakkelijk gemaakt, daar deze hun inderdaad het volle loon in geld uitbetaalden, doch zich hiervan een gedeelte weer lieten teruggeven [4]).

Het is zeker merkwaardig, dat zich reeds in de vijftiende eeuw dit verschijnsel voordeed in een Hollandsche stad, twee eeuwen vroeger dan bijv. Pringsheim aanneemt [5]), die de ontwikkeling van

---

1) Drap. Kb. III, V, 28. Ibid., 30, wordt een soortgelijke bepaling gemaakt voor den meester-voller, die zijn knechts niet voldeed; ook deze laatste moeten ontduiking terstond aangeven op straffe van 3 ℔ en zes weken arbeidsverbod.

2) Register Vollersuitgang 1478.

3) Vgl. bijv. Kenningboek E, fol. 116vo: „Aldus soe wysen scepenen: dat na den tugen ende bescheyde, die scepenen gehoirt hebben..., dat Jan Pietersz. als drapeniere Huge Boll, zijn volre, betaelt heeft gehadt ende zijn arbeytsvollenloen gecort ende ofgeslegen mit sulke pennyngen, als hy Jan Pietersz. sculdich was van kaerden, twelke dat is contrarie der kuere van der betalinge van den volresloen..." (1489); verder ibid., fol. 177. Zie ook ibid., B, fol. 255vo (1458). — Vgl. verder nog de volgende posten uit de Schoutsrekeningen over het truckstelsel bij de vollers: 1491, fol. 47: „Item van Symon Luytspeelre ontfangen, van dat hy waer gehaelt heeft tot sijns meesters callant... 10 sc." Ibid., fol. 5: „Item ontf. van Jan Jansz. Schemaker, van dat hy kaerden genomen ende over sijn loon... 13 sc. 4 d." Ibid., 1501, fol. 7vo: „Item ontf. van Cornelis Allertsz., van dat hy tot sijn callants broot gehaelt heeft over sijn arbeytsloon, contrarie der kuere... 26 sc. 8 d."

4) Register Vollersuitgang 1478: „dat starck genoich bekuert staet, dat zy hoir volle loen hebben sullen, sonder yement yet weder te geven."

5) Beiträge zur wirtschaftlichen Entwickelungsgeschichte der Vereinigten Niederlande, pag. 59.

het trucksysteem eerst op het einde der zeventiende eeuw stelt. Ook in dit opzicht vertoonden de verhoudingen tusschen patroon en arbeiders geenszins meer het patriarchale, dat men algemeen als in de middeleeuwen heerschend voorstelt en dat ook inderdaad — tot zekere hoogte — in de industrie, waar het handwerk de bedrijfsvorm was, nog voortleefde. Maar in Leiden was de arbeider meer dan elders een middel tot winstmaking voor den ondernemer geworden.

Het truckstelsel was geen specifiek Leidsch verschijnsel; ook in andere steden van ons land heeft het zich — zij het niet in dezelfde mate — voorgedaan [1]). Zoo werd te Rotterdam reeds in het jaar 1452 een keur tegen dit misbruik uitgevaardigd, en de vollersknechts met een boete van drie pond bedreigd, als zij in de overtreding van hun meester berustten. Te Gouda werden in de ordonnantie op de draperie van 1505 de vollers tegen de drapeniers beschermd, die hen „mit laeckens ofte eenigerhande waer" wilden betalen [2]).

En buiten ons land heeft reeds veel vroeger de textielarbeider door de truckbetaling te lijden gehad; zoo in de Vlaamsche industrie, waar er reeds in de veertiende eeuw melding van gemaakt wordt [3]).

Bij den volgenden staat van vollersloonen, die de vollers ontvingen (zie pag. 324—328), dient dus in het oog te worden gehouden, dat door de genoemde oorzaak de vollers de opgegeven loonen in werkelijkheid niet altijd ontvingen. Deze loonstatistiek loopt over tweehonderd jaren en toont aan, hoe belangrijk, vooral in de zestiende eeuw, de stijging der stukloonen was.

Over de hier gegeven statistiek valt een en ander op te merken. In de eerste plaats is het eenigszins moeilijk, de oudere loonopgaven met de jongere te vergelijken wegens het ontbreken van de aanduiding, welke qualiteit laken in de veertiende eeuw bedoeld is, maar ik meen, dat indien tot onderlinge vergelijking het in de tweede plaats genoemde laken gekozen wordt, men

1) Hs. Keurboek, pag. 101 (Gemeentearchief te Rotterdam).

2) Hs. Ordonnantie op de draperie van 1505, fol. 2vo (Gemeentearchief te Gouda).

3) Pirenne, Histoire de Belgique, 2e éd., I, pag. 260: „La paie est distribuée le samedi soir: elle doit être en argent suivant les règlements municipaux, ce qui n'empêche pas les abus du truck-system de donner lieu à des plaintes réitérées." — In Engeland is de staat reeds in 1465 opgetreden tegen de betaling van het loon in waren door de clothmakers aan hun arbeiders; Lohmann, a. w., pag. 35. Het schijnt, dat dit misbruik het eerst opgekomen is in de textielindustrie; pas in 1548 wordt in Duitschland in een mijnverordening het euvel bestreden; Handwörterbuch der Staatswissenschaften, i. v. Trucksystem.

wel een indruk kan krijgen van de ontwikkeling der volloonen voor een voorwollen laken van 1363 af. Deze zijn dan in den loop van tweehonderd jaar per laken zeer sterk gestegen.

Terwijl in 1384 voor de tweede breedte 14½ groot voor vollen per half laken moest betaald worden door de drapeniers, was dit in 1565 tot 64 groot geklommen, dat is dus een stijging van 341 %. In het begin der zestiende eeuw bedroeg het loon voor een laken van die qualiteit vier en dertig groot, zoodat de grootste prijsstijging in dien tijd valt.

Gaan wij na, in welke verhouding de meestervollers en de knechts in deze stijging gedeeld hebben, dan vinden wij, wederom het jaar 1384 tot uitgangspunt kiezende, wijl de daar opgegeven breedte ($\frac{13}{4}$—$\frac{15}{4}$) met die der latere voorwollen lakens vrijwel overeenkomt, dat het loon, dat de meesters voor hun arbeid ontvingen, van 4½ groot tot 23 groot of met 411 % gestegen is; tusschen de jaren 1384—1506 bedroeg de stijging slechts 8½ groot, tusschen 1506 en 1565 10 gr. De loonen van de gezellen vertoonen niet zoo'n sterke stijging, zooals de volgende cijfers doen blijken:

Percentage stijging loon	1384—1565	meesters	411 %,	knechts	355½ %
„ „ „	1384—1506	„	189 %,	„	133 %
„ „ „	1506—1565	„	77 %,	„	47 %.

Dit verschijnsel, de minder snelle stijging der knechtsloonen, is hieruit te verklaren, dat de verhooging van de meesterloonen nog door een bijzonderen factor beinvloed is — behalve den algemeenen, het duurder worden der levensmiddelen, die op beide groepen gelijk gewerkt heeft — n.l. door de prijsstijging der materialen, die de meester bij zijn arbeid gebruikte. Voornamelijk de hoogere prijs der kaarden, die de meester-voller zich op de Antwerpsche markt moest aanschaffen, of door hem te Leiden — maar dan duurder — op krediet gekocht werden, was het, die de loonen der meesters steeds opnieuw deed rijzen; daarnaast is het een enkel maal de duurdere turf of boter, die hij bij zijn werk gebruikte, welke loonsverhooging noodig maakten. Brengen wij deze bijzondere factoren in rekening, dan zal de loonstijging van den meestervoller niet veel van die van den knecht verschild hebben.

Voorts dient men bij de hier afgedrukte cijfers in het oog te houden, dat de belangrijke stijging in de loonen nog volstrekt niet zegt, dat hierdoor de economische toestand der betrokken per-

VOLLERSLOONEN.

DATUM.	Soorten.	Volloon.	Meesterloon.	Knechtsloon.	OPMERKINGEN.
1363	$1\frac{2}{4}$ breed	25 groot	11 groot	7 groot	laken van 40 el.
	tot $1\frac{2}{4}$ breed	21 „	9 „	6 „	„ „
1384/89	$1\frac{5}{4}$ en hooger breed	32 „	10 „	10 „	de knecht 1 gr. fooi.
	$1\frac{3}{4}$—$1\frac{5}{4}$ breed	29 „	9 „	9 „	„ „ „
	tot $1\frac{3}{4}$ breed	$25\frac{1}{2}$ „	8 „	8 „	de knecht $\frac{3}{4}$ gr. „
1391	$1\frac{6}{4}$ en hooger breed	60 „	20 „	20 „	heel laken; elk $\frac{1}{3}$.
	$1\frac{4}{4}$—$1\frac{6}{4}$ breed	48 „	16 „	16 „	„ „
	tot $1\frac{4}{4}$ breed	$37\frac{1}{2}$ „	$12\frac{1}{2}$ „	$12\frac{1}{2}$ „	„ „
1393	$1\frac{6}{4}$ en hooger breed	60 „	$18\frac{2}{3}$ „	$18\frac{2}{3}$ „	de knecht 2 gr. fooi } heel laken. meester en knecht ook aanslaan en afnemen.
	$1\frac{4}{4}$—$1\frac{6}{4}$ breed	48 „	15 „	15 „	„ $1\frac{1}{2}$ „
	tot $1\frac{4}{4}$ breed	$36\frac{1}{2}$ „	$11\frac{1}{2}$ „	$11\frac{1}{2}$ „	„ 1 „
1408, April 1	puik laken	26 „	$8\frac{2}{3}$ „	$8\frac{2}{3}$ „	ook aanslaan en afnemen.
	midden cuer	20 „	$6\frac{2}{3}$ „	$6\frac{2}{3}$ „	„ „
	laagste cuer	16 „	$5\frac{1}{3}$ „	$5\frac{1}{3}$ „	„ „
1432	half laken	21 „	$6\frac{3}{4}$ „	$7\frac{1}{8}$ „	
1435, Febr. 18	puik laken	69 „	22 „	$23\frac{1}{2}$ „	fooi naar „de goede gunst".
	voorwollen laken	23 „	$6\frac{2}{3}$ „	$8\frac{1}{6}$ „	
	grove lakens	15 „	4 „	$5\frac{1}{2}$ „	anderde lak. voor aanslaan 1 groot.
1435, Maart 17	voorwollen laken	23 „	7 „	8 „	
	puik laken	69 „	23 „	23 „	
	grove lakens	15 „	5 „	5 „	
1478	voorwollen laken	29 „	9 „	10 „	2 d. voor boter.
	anderde laken	24 „	8 „	8 „	„ „
	voorwollen lap	10 penn. per el			knechts elk $\frac{1}{3}$ deel.
1487	laken	29 groot	8 „	$10\frac{1}{2}$ „	
			[illegible]	$10\frac{1}{2}$	2 d. voor boter.

1500, Jan. —1500, April 12	voorwollen laken	34 groot	13 groot	10½ groot	de kaarden van 6—8—10 st.
	anderde laken	32 „	11 „	10⅓ „	tot 26—28—30 st. gestegen.
1514, Mei 19	voorwollen laken	33 „	13 „	10 „	wegens de leerknapen.
1514, vóór October	„	36¾ „	16¾ „	10 „	
1514, Oct. 6—1514, Nov. 25	„	36¾ „	16¾ „	10 „	kaarden duur.
1514, Nov. 25—1515, Jan. 28	„	36¾ „	16¾ „	10 „	„ „
1515, Febr. 3—omstr. 1515, Apr. 8	„	36¾ „	16¾ „	10 „	„ „
1515, Maart 3—1515, April 29	„	16 stuvers 1 blank	13½ „	10 „	
1515, April 29—1515, Juni 3	„	16 „ 1 „	13½ „	10 „	
1515, Juni 6—1515, Juli 2	„	16 st. 1 oort st.	12½ „	10 „	kaarden goedkooper.
1515, Juli 7—1515, Juli 28	„	16 „ 1 „ „	12½ „	10 „	
1515, Juli 26—1515, Nov. 1	„	16 stuvers	12 „	10 „	kaarden goedkooper.
1515, Nov. 10—1516, Jan. 5	„	15 stuvers 1 blank	11½ „	10 „	kaarden goedkooper, boter en turf duur.
1517, Juli 21—1517, Oct. 18	„	16 stuvers 4 penn.	12½ „	10 „	5 d. boven 't vorige loon; kaarden duurder.
1517, Dec. 19—1518, Jan. 3	„	16 „ 4 „	12½ „	10 „	kaarden duurder.
1518, Jan. 16—1518, Jan. 30	„	„	12½ „	10 „	„ „
1518, Febr. 6—1518, April 11	„	„	12½ „	10 „	„ „
1518, April 16—1518, Mei 16	„	16 stuvers 2 penn.	12¼ „	10 „	
1518, Mei 22—1518, Dec. 24	„	16 stuvers	12 „	10 „	
1519, Jan. 9—1519, Jan. 15	„	„	12 „	10 „	
1519, Jan. 15—1519, Juni 19	„	„	12 „	10 „	
1519, Juni 22—1519, Juli 30	„	„	12 „	10 „	
1519, Aug. 6—1519, Nov. 5	„	„	12 „	10 „	
1519, Nov. 26—1520, April 15	„	„	12 „	10 „	kaarden duurder; oude kaarden kosten 16 st. per schijf, nieuwe 12 st.
1520, April 21—1520, Mei 24	„	„	12 „	10 „	kaarden duurder.
1520, Mei 26—1520, Oct. 1	„	„	12 „	10 „	kaarden goedkooper.
1520, Oct. 27—1520, Nov. 25	„	„	12 „	10 „	

DATUM.	Soorten.	Volloon.	Meesterloon.	Knechtsloon.	OPMERKINGEN.
1520, Nov. 29—1521, Febr. 9	voorwollen laken	16 stuvers	12 groot	10 groot	
1521, Febr. 9—1521, Mei 13	„	„	12 „	10 „	
1521, Mei 18—1521, Oct. 26	„	„	12 „	10 „	
1521, Nov. 9—1522, Maart 9	„	„	12 „	10 „	
1522, Maart 15—	„	15½ stuver 1 d.	11¼ „	10 „	
1523, Nov. 21—1524, Mei 14	„	16 stuver 1 d.	11¾ „	10 „	kaarden duurder.
1524, Juni 4—1524, Juni 18	„	„	11¾ „	10 „	
1524, Juni 18—1524, Sept. 29	„	16½ stuver	13 „	10 „	
1524, Oct. 8—1524, Oct. 29	„	„	13 „	10 „	
1524, Nov. 5—1525, Maart 26	„	„	13 „	10 „	
1525, April 8—1525, April 29	„	„	13 „	10 „	
1525, Mei 20—1525, Juni 17	„	„	13 „	10 „	
1525, Juni 23—	„	„	13 „	10 „	
1525, Sept. 16—1525, Nov. 25	„	„	13 „	10 „	
1525, Dec. 2—1526, Mei 1	„	16 stuver 1 oort	12½ „	10 „	
1526, Mei 11—1526, Oct. 1	„	„	12½ „	10 „	
1526, Dec. 6—tot wederzeggen	„	„	12½ „	10 „	meer werk op de Spaansche wol; verloop van de munt.
1528, Juli 11—tot wederzeggen	„	16 stuver 1 blank	12½ „	10½ „	mondkost duur. Meer werk op de Spaansche wol, waardoor de kaarden meer slijten.
1529, Maart 13—tot wederzeggen	„	16 st. 1 bl. 1 gr.	12½ „	11 „	
1529, Juli 12—tot wederzeggen	„	18½ stuver	15 „	11 „	
1532, Oct. 31—1533, Mei 1	„	17½ st.	13 „	11 „	
1534, Juni 27—	„	17½ st. + 2 gr.	13½ „	11¾ „	
[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	kaarden duurder.

1534, Juni 27 — . . .					
1537, Maart 23—tot wederzeggen	voorwollen laken	36 groot	12½ groot	11¾ groot	
1539, Juni 4—1539, Dec. 24	„	39 „	13½ „	12¾ „	
1540, Jan. 3—1540, Maart 15	„	39 „	13½ „	12¾ „	
1540, Maart 19—1540, Juli 25	„	39 „	13½ „	12¾ „	
1540, Juli 31—1540, Nov. 30	„	39 „	13½ „	12¾ „	
1540, Dec. 3—1540, Dec. 19	„	39 „	13½ „	12¾ „	
1540, Dec. 24—1541, Febr. 2	„	19 stuver	12½ „	12¾ „	
1541, Febr. 5—1541, Juni 5	„	19 „	12½ „	12¾ „	
1541, Juli 30—1541, Dec. 25	„	19 st. + 1½ gr.	12½ „	13½ „	
1541, Oct. 29—tot wederzeggen	„	19½ st. + 1½ gr.	13½ „	13½ „	
1544, Juni 21—tot wederzeggen	„	20 stuver	13 „	13½ „	kaarden duurder.
1544, Juli 19—1544, Nov. 1	„	20½ „	14 „	13½ „	„ „
1544, Aug. 16—tot wederzeggen	„	20½ st. + 4 penn.	14 „	13¾ „	wegens duren tijd, sobere nering.
1544, Nov. 8—1545, Maart 1	„	20½ st. + 4 penn.	14 „	13¾ „	wegens duren tijd, sobere nering.
1545, Maart 18—1545, Mei 31	„	21 st.	14½ „	13¾ „	prijs van de kaarden 30 st.
1545, Juni 13—1545, Aug. 1	„	22 „	16½ „	13¾ „	prijs van de kaarden 36 st.
1545, Aug. 12—1545, Nov. 11	„	22 „	16½ „	13¾ „	
1545, Nov. 21—1546, Febr. 27	„	21½ „	15½ „	13¾ „	kaarden goedkooper.
1546, Maart 6—1546, April 30	„	21½ „	15½ „	13¾ „	
1546, Mei 5—1546, Juli 3	„	21 „	14½ „	13¾ „	
1546, Juli 3—1546, Juli 31	„	21 „	14½ „	13¾ „	
1546, Aug. 7—1546, Aug. 21	„	21 „	14½ „	13¾ „	
1546, Aug. 28—1546, Sept. 18	„	21 „	14½ „	13¾ „	
1546, Oct. 2—1546, Nov. 27	„	20½ „	13½ „	13¾ „	kaarden goedkooper.
1546, Dec. 4—1547, Febr. 5	„	20½ „	13½ „	13¾ „	
1547, Febr. 19—1547, Mei 7	„	21 „	14½ „	13¾ „	
1547, Mei 11—tot wederzeggen	„	20½ „	13½ „	13¾ „	kaarden goedkooper.
1548, Mei 4—tot wederzeggen	„	21 „	13½ „	14¼ „	
1549, Juli 20—tot wederzeggen	„	21 st. + 1½ gr.	14 „	14¾ „	

D A T U M.	Soorten.	Volloon.	Meesterloon.	Knechtsloon.	O P M E R K I N G E N.
1550, Mei 5—tot wederzeggen	voorwollen laken	22½ st.	14½ groot	15¼ groot	
1551, Juni 13—tot wederzeggen	„	23 „	14½ (—15½) groot	15¾ „	
1554, Juni 2—tot wederzeggen	„	24 „	15 (—15½) „	16½ „	
1554, Sept. 22—tot wederzeggen	„	24½ „	16 groot	16½ „	kaarden duurder, prijs 24 st.
1555, Nov. 23—1556, Juni 24	„	24½ st. + 1 bl.	17½ „	16½ „	kaarden en turf duurder.
1556, Juli 5—1556, Oct. 3	„	25 st.	17 „	16½ „	turf goedkooper.
1556, Oct. 17—1557, Febr. 2	„	25 „	17 „	16½ „	
1557, Febr. 2—1557, Mei 1	„	25 „	17 „	16½ „	
1557, Mei 5—1557, Juli 25	„	25 „	17 „	16½ „	
1557, Juli 29—1558, Febr. 2	„	25 „	17 „	16½ „	
1559, Nov. 3—1560, Mei 1	„	25 st. + 2 bl.	17 (—18½) groot	18 „	
1559, Dec. 18—1560, Mei 1	„	27 st.	18 groot	18 „	
1560, Mei 4—1560, Nov. 25	„	27 „	18 „	18 „	
1560, Nov. 29—1560, Dec. 13	„	27 „	18 „	18 „	
1560, Dec. 14—1561, Mei 1	„	28 „	20 „	18 „	prijs kaarden 30 st.
1561, April 29—1561, Juni 8	„	28 „	20 „	18 „	
1561, Juni 14—1561, Nov. 25	„	28½ „	20 (—20½) groot	18½ „	
1561, Nov. 25—tot wederzeggen	„	30½ „	20 (—22) „	20½ „	
1562, Oct. 22—tot wederzeggen	„	31 „	21 groot	20½ „	kaarden duurder.
1565, Jan. 11—	„	32 „	23 „	20½ „	alleen voor lakens uit Spaansche wol.
1565, Aug. 2—1565, Nov. 25	„	32 „	23 „	20½ „	kaarden duurder.

De bovenstaande gegevens zijn ontleend aan v. Mieris (Handvesten), de keurboeken, de draperie-keurboeken, het Stedeboek, het Register van den Vollersuitgang 1478, en van 1514 af bijna uitsluitend aan de Aflezing Boeken.

sonen in evenredige mate verbeterd is; reeds het feit, dat de loonsverhoogingen door het gerecht gegeven werden op grond van de stijging van den prijs der levensmiddelen — „die dierte des tijts" — is een waarschuwing voor een te snelle optimistische conclusie; ons onderzoek, op dit punt ingesteld, en waarop nog teruggekomen zal worden, heeft dan ook aangetoond, dat van een verbetering van de economische positie dezer arbeiders niet gesproken kan worden, daar de prijzen der levensmiddelen met de loonstijgingen gelijken tred hebben gehouden.

Wat nu de feitelijke loonen aangaat in de statistiek, hierboven gegeven, daarvan kan het volgende gezegd worden. In de eerste plaats, dat het volloon voor de lakens, door den drapenier betaald, oudtijds aldus tusschen meester en knechts verdeeld werd, dat de eerste hiervan een derde en elk der twee knechts, die aan het laken gewerkt hadden, eveneens een derde ontving; wel kwamen hierop uitzonderingen voor, maar in het algemeen mag men zeggen, dat meester en knecht evenveel ontvingen; van 1384—1478 is dit bijv. behoudens een enkele uitzondering regel [1]). In de zestiende eeuw heerscht schijnbaar dit principe niet meer, doorgaans zijn dan de meesterloonen hooger dan die van de knechts, maar als men de hoogere prijzen van de hulpmiddelen in aanmerking neemt, blijkt ook dan het beginsel nog gehandhaafd te zijn.

Voor ieder laken, dat een meestervoller afleverde, kreeg hij zijn vaste aandeel, het was dus voordeelig voor hem zooveel mogelijk knechts in dienst te hebben. De vermindering van het aantal knechts, die in de zestiende eeuw plaats greep, heeft dus de inkomsten van den meester belangrijk verlaagd.

Wat het vooral in deze branche — niettegenstaande de talrijke gegevens — zoo uiterst moeilijk maakt een juist beeld te verkrijgen van de verdiensten der arbeiders, is het feit, dat zij slechts bij stukloon betaald werden en ons van de dagloonen niets wordt meegedeeld. Ook de zeer enkele voorschriften der overheid in de veertiende en vijftiende eeuw, hoe lang de verschillende lakensoorten door den voller bewerkt moeten worden, maken een berekening hiervan nog nauwelijks mogelijk [2]). Slechts in een zeer enkel geval staan hierover gegevens ten dienste. Zoo kan bere-

1) Vgl. o. a. Privilege Boek A, fol. 102: „Item van allen lakenen voirscr. sellen hebben die knapen die twiedeel ende dairtoe van elken halve laken enen goeden groten payment voirscr." (1435, Febr. 18).

2) Vgl. hierboven pag. 119.

kend worden, wat het gemiddeld dagloon van een voller in 1435 was, daar van dat jaar het loon en de tijd, gedurende welken een laken gevold moest worden, bekend is. De vollers moesten toen op een puik laken vier dagen werken en ontvingen daarvoor, de meesters 22, de knechts elk $23^1/_2$ gr., dus per dag respectievelijk $5^1/_2$ en $5^7/_8$ groot; of nemen wij de loonsregeling, die een maand later tot stand kwam, tot grondslag, dan kan voor de meesters een dagloon van $5^3/_4$ groot, voor de knechts eveneens van $5^3/_4$ groot aangenomen worden. Een tweede bericht hierover hebben wij uit de zestiende eeuw: in het jaar 1541 verklaarden de vollers aan het gerecht, dat hun gemiddelde dagloon, jaar in, jaar uit, geen vier stuivers (= 8 groot) daags bedroeg [1]), een cijfer zeker lager dan dat van andere ambachten. Zoo bedroeg het dagloon van een timmerman en metselaar volgens de opgaven van Blok in 1481, 1488, 1495 en 1520 telkens $4^1/_2$ stuiver, in 1550 daarentegen 5 stuivers [2]). En twintig jaar later wordt hetzelfde gemiddelde nogmaals als dagloon voor de vollers opgegeven: „voor elcxs deen dach deur dander nyet boven vier stuivers sdaechs, daer zyluyden wijff ende kinderen by moeten houden" [3]). Vergelijkt men de sterk stijgende levensmiddelenprijzen in de zestiende eeuw met deze gegevens over het dagloon, dan blijkt, dat de toestand der vollers in Leiden sinds de vijftiende eeuw beslist achteruit is gegaan. (Zie Bijlage VIII).

In tegenstelling tot de andere arbeidersgroepen is de bepaling van de hoogte van het loon der vollers sinds 1363 niet aan den vrijen wil der contractanten overgelaten, maar door de stedelijke regeering aan zich gehouden, al hebben de vollers door verschillende werkstakingen getracht hierop invloed uit te oefenen. Het motief hiervoor is van den beginne af geweest, de verlaging der vollersloonen te voorkomen, in een tijd, dat de drapeniers de macht, die zij verkregen hadden door de hoogere vlucht der industrie, gebruikten door de vollersloonen te drukken, wat hun door het groote aanbod van arbeidskrachten mogelijk was [4]).

1) Memorye om van weghen die ghemeene volders tot Leyden als requiranten te wederlegghen etc.: „... dat se gheen vier stuvers daechs en moghen winnen, dat is waerachtich, te weeten alle werckedagen, jaer uut ende in, want hoer veel diversche moyten van leechgaen ofte schade ende anders gebuieren buyten alle ander ambachten; ende men moet alle daghen eeten, drincken ende slyten!"

2) Blok, Eene Hollandsche stad, II, pag. 398.

3) Vollersrekest van het jaar 1561.

4) Vgl. ook von Zwiedineck-Südenhorst, Lohnpolitik und Lohntheorie, Leipzig, 1900.

Vooral in den loop der vijftiende eeuw treedt dit motief op den voorgrond. In de zestiende eeuw daarentegen werd een geheel andere gedragslijn gevolgd en is er van afgezien de loonen voor langen tijd vast te leggen; men lette nu minder op de behoeften der arbeiders dan wel op het rijzen en dalen van de markt, waarmee men trachtte de loonen gelijken tred te doen houden; al naar de wisselingen in den prijs der grondstoffen en hulpmiddelen van den voller, veranderde ook het loon. In de loonsvorming mengde zich dus een nieuw prijselement. Voor eenige maanden, meestal tot aan de eerstvolgende markt, die den prijs der kaarden zou aangeven, een enkel maal zelfs voor den korten tijd van veertien dagen, werden dan de loonen door het gerecht geregeld. In het algemeen geldt dit zoowel van de meesters als van de knechts, al zijn bij de laatste de loonen niet zoo wisselend als bij hun meesters, wegens het ontbreken van het prijselement in het knechtsloon.

In het voorgaande is reeds gewezen op een zekere halfslachtigheid in de positie van den voller; hij was, hoewel in naam meester, inderdaad een huisindustrieel arbeider, die voor den drapenier, soms ook van meerdere, werkte. Toch kan evenmin als bij den wever gezegd worden, dat hij sociaal geheel gelijk te stellen was met een arbeider. Er was een zeker kapitaalbezit vereischt om zich als voller te kunnen vestigen, daar de installatie van de werkplaatsen met de volkommen en de talrijke andere arbeidsmiddelen niet onbelangrijke kosten met zich bracht.

Een blik in dergelijke vollersinventarissen geven ons eenige boedelbeschrijvingen uit de vijftiende eeuw, die tevens leeren, hoe talrijk het aantal arbeidsmiddelen, bij den volarbeid gebruikelijk, was. Zoo vinden wij in een boedel van 1450 genoemd: „een vernoeytsketel, 2 commen, 1 laryketel, 2 emmeren, 5 stoffen, een breetyser" [1]); in een van 1456: „3 commen, 6 stoffen, 1 tvernoeysketel, 1 laryketel, 2 emmers, 1 ghiettobben, 2 pistobbenen, 1 breetyser, 1 peylroede" [2]); in een boedel van het jaar 1466: „2 kommen, 6 stoffen, 1 vernoeysketel, 1 laryketel, 2 emmers, 1 breetyser, 1 peylroede, mit alsulcke volairde als in den voirs. huyse leyt, ende is omtrent 1½ M. aerde, een schijf kairden gespint ende vier schijf kairden ongespint ende 3 vierendeel ge-

1) Schuldschattings- en Verkoopingsboek B, fol. 57. Wat een laryketel en stoffen zijn, is mij onbekend.

2) Ibid., B, fol. 141vo.

maicte nuwe kairden, ende voirt alle gereescip totten meesterye behorende" [1]). En om nog een voorbeeld uit het eind der vijftiende eeuw te geven, uit een inboedel, die in het jaar 1494 verkocht werd, blijkt, dat in een vollerie o. a. waren: „4 commen, 10 stoffen, 2 emmeren, 1 vernoeysketel, 1 lariketel, 1 breetyser, 1 peilroede, 1 tobben mit yseren hopen" [2]). Ook de koopsom, die een enkel maal van een meesterie vermeld wordt, duidt erop, dat het bezit van een, zij het ook klein, kapitaal voor een vollermeester noodig was. Zoo werd in 1488 een meesterie verkocht voor 21 Philips schilden of 19 ℔ 12 sc. [3]); in 1456 en '57 beide malen een voor 16 ℔ [4]).

Reeds in de veertiende eeuw worden vollers als eigenaars van huizen vermeld [5]); ook in de volgende eeuw treden zij een enkel maal als zoodanig op [6]). Dat velen van hen niet geheel bezitloos zijn, blijkt ook uit verschillende nalatenschappen [7]).

Evenals van de drapeniers en wevers is het mogelijk op grond van het belastingregister van het jaar 1498 een voorstelling te krijgen van de vermogensverhoudingen der vollers.

Ik vond in 1498:

500—1000 ℔	vermogen:	3	vollers.
100—499 ℔	„	47	„
beneden 100 ℔	„	48	„
pauper of zonder	„	38	„
	Totaal	136	vollers [8]).

1) Ibid., B, fol. 283vo.

2) Ibid., D, fol. 113vo. Andere voorbeelden zijn nog te vinden ibid., B, fol. 165 (1458); fol. 223 (1461); fol. 232 (1461): „een komme, een vernoeysketel, 2 emmers, een breetyser, een peylroe, 2 stoffen ende 200 nuwe kaerden, myn 2 of 3 kaerden, ende mit sulcke volaerde ende ander gereescip als totter meesterye behoirt mitten planckier..."; C, fol. 56 (1468); fol. 85 (1470); fol. 231 (1481); D, fol. 135 (1494); fol. 272vo (1510).

3) Ibid., B, fol. 57. — Een Philips schild was te Leiden in 1469 gelijk aan 14 plack (15 plack = 1 ℔).

4) Ibid., B, fol. 141vo en 156vo. — Ibid., D, fol. 272vo (1510) worden nog eenige verkoopprijzen van gereedschappen e. d. opgegeven: „7 schijff caerden om 85 stuvers; zekere volare (*volaarde*) om 41 st.; Een nyeuwe volcomme om 32 st.; Drie volcommen om 20 plack; Een volketel mit een hantketel, mit een breetyser ende mit een yseren hoep, om 41 pl.

5) Brievenboek Katrijnen-Gasthuis 1397, pag. 35 (huis op de Hooigracht, 1397), pag. 135 (huis op Levendael, 1404). Mededeeling van Mej. Dr. Chr. Ligtenberg te Leiden.

6) Vgl. Groot Bewijs A, fol. 378 (1479). Vgl. ook de volgende uitspraak van het gerecht over een voller: „ende dat oic die voirs. Dirc sit in eygen huys ende erve mit goeden huysrade beset ende in goeder neringe..." Correctie Boek B, fol. 174vo (1465). — In 1479 spreekt een keur over de volryen, „tsy in eygen of in huyerwair". Hamaker, Kb. 1450, I, 66.

7) Groot Bewijs A, fol. 333 (1470) 12 R. gulden; B, fol. 89vo (1528) 20 ℔ Holl.; fol. 189vo (1538) 69 gouden Karolus gulden.

8) Zie Bijlage XIId.

Het gemiddelde vermogen bedraagt hier 80½ ₰, iets minder dus dan dat van de wevers. Opvallend is het hooge percentage van hen, die in het geheel geen vermogen hebben, 28%!

Het beeld, dat deze statistiek ons geeft van de vermogensverhoudingen onder de vollers is dus het volgende: naast een talrijke groep vollers, die eenig, zij het een gering kapitaal hebben, staat een grootere, die zoo goed als niets het hunne kunnen noemen; daarnaast komen dan nog de volkomen bezitloozen, alleen aangewezen op hun arbeidskracht en die voor het grootste gedeelte wel van elders zijn gekomen om te Leiden met den zwaren volarbeid den kost te verdienen.

In de zestiende eeuw is de positie der vollers nog voortdurend slechter geworden — getuige de herhaalde klachten der meestervollers over hun moeilijk bestaan en hun armoede. Steeds kleiner werd het verschil tusschen meester en gezel en de verzwakking van hun economisch weerstandsvermogen blijkt o. a. uit een wijziging in den vorm van hun verzet tegen de drapeniers.

Verscheidene wegen stonden in het algemeen den arbeiders in de middeleeuwen open om zich tegen de sterke onderdrukking van hun patroons te verzetten. In de eerste plaats kon men door de gezworenen van het ambacht den meester, bij onrechtvaardige handelingen zijnerzijds, het werk doen verbieden voor bepaalden tijd. Van dit recht bedienden zich o. a. de weversgezellen, maar daar het slechts in enkele gevallen aangewend kon worden en bovendien alleen den meester, niet den ondernemer-drapenier gold, was het dikwijls onmogelijk langs dezen weg het doel te bereiken. Een enkel maal werd ook den drapenier door de overheid het werk verboden, dit is dan een dwangmaatregel, die, gelijk vermeld, o. a. toegepast werd bij den strijd tegen het truckstelsel.

Het krachtigste middel echter was de werkstaking of zooals het in de middeleeuwen genoemd wordt, „een uutganc maken", daar het meestal gepaard ging met een gezamenlijk verlaten van de stad. Reeds zeer vroeg wordt dit middel door de vollers en de vollersknechts toegepast om zich te verzetten tegen den druk van de drapeniers.

De oudst bekende werkstaking der vollers is die van 1372, tevens misschien de eerste, die in ons land voorgekomen is. De aanleiding tot de staking is niet bekend; het eenige, wat wij weten is, dat de beweging voor de vollers, die, de meesters zoowel als de knechts, uit de stad getrokken waren, met een nederlaag geëindigd is. Vijf hunner werden verbannen, waaronder een

gezworene van de broederschap, terwijl de overigen „dier uutgheghaen sien van den volres", binnen acht dagen weer binnen de stad moesten komen om aan het werk te gaan, onder bedreiging, dat hun anders voor een jaar de toegang tot de stad ontzegd zou worden. De klachten zouden zij in het vervolg bij het gerecht moeten brengen, dat naar bevind van zaken zou handelen [1]). In hoever dit optreden der arbeiders te Leiden in verband staat met de ongeveer gelijktijdige bewegingen der gilden in Holland en daarbuiten, b. v. in Keulen, durf ik bij gebrek aan gegevens niet beslissen [2]).

Iets meer is bekend van de vollerswerkstaking en „uutganc", die bijna twintig jaar later — in 1391 — plaats vond en die gunstiger afloop voor de vollers had dan haar voorgangster. Ditmaal was een loonkwestie de oorzaak en de arbeiders wisten een verhooging van hun loon door te zetten, die zeer belangrijk was; zoo werd, terwijl voor dien tijd voor de breedste soorten 32 groot moest betaald worden als volloon, dit loon zoodanig verhoogd, dat na dien voor de smalste soorten 37½ groot betaald werd. Verder werd aangaande den tijd, waarop het loon uitbetaald moest worden, een regeling gegeven [3]). Ook Hertog Albrecht heeft zich naar aanleiding van deze beweging met de looneischen der vollers bemoeid en bevolen, dat ze voortaan te werken hadden voor het loon, dat ze ontvingen, daar het gerecht dit wel zou verhoogen, indien het te weinig bleek [4]).

In 1393 hebben de vollers weer een belangrijke rol gespeeld bij den oploop van de handwerkers, die vergeefs de toestemming van het gerecht verlangden tot de oprichting van gilden.

De eerste staking der vollers in de volgende eeuw is in 1435 [5]); deze staking werd gevolgd door een „uutganc" of „uutlopinge", ditmaal naar Haarlem [6]), en had tot resultaat, dat zij zich in hun looneischen tegemoet gekomen zagen [7]). Reeds drie jaar te voren

---

1) Zoenboek 1370—1390, fol. 11vo, Aanhangsel.

2) Vgl. ook Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II, pag. 99.

3) Stedeboek, fol. 322vo.

4) Van Mieris, Handvesten, pag. 377.

5) Het is echter mogelijk, dat hiervoor nog een werkstaking plaats gehad heeft; vgl. Hamaker, App. VI, 69 (zonder jaartal, maar voor 1420): „Ende des ghebiet tgherecht die volres te werc te gaen by derselver boete."

6) Correctie Boek A, fol. 30: „Item also Aelbrecht Dircxz. van der stede wegen gesent wort tot Haerlem mitten wairdeyns om die volres tonderwysen, die den uutgange gemaect hadden, weder binnen Leiden te brengen..." (1435, Maart 26).

7) Stedeboek, fol. 298vo en 299, ook opgenomen bij Van Mieris, Handvesten, pag. 377 en 378. Vgl. ook Drap. Kb. II, VI, 18.

had het gerecht zich genoodzaakt gezien hun loonen te verhoogen door het verloop van de munt, maar blijkbaar was dit niet voldoende geweest. Zij verkregen dan ook een verhooging van het volloon, welk voordeel ditmaal echter geheel aan de vollersknechts kwam. Van hun kant moesten zij echter de belofte afleggen, nu het gerecht „by onsen vervolch ons een redelic loen toegeset hebben voir onsen arbeyt", in het vervolg geen „vergaderinge, rebellicheyt noch uutgange" te zullen doen; verbraken zij deze belofte, dan zouden de overtreders nergens meer het vollersbedrijf mogen uitoefenen en bovendien door het gerecht gestraft kunnen worden. Zelfs de doodstraf zou in het vervolg door het gerecht kunnen gesteld worden op het neerleggen van den arbeid door de vollers. Niet alle partijen waren echter met deze overeenkomst tevreden; de meesters schijnen geen genoegen genomen te hebben met de bepaling, dat hun knechts boven het derdedeel nog een groot per laken zouden krijgen. Deze „twist ende scheel, die die meesters ende knechten van den volambocht voirs. onder malkander gehadt hebben", werd aldus bijgelegd, dat het aandeel van de knechts in het loon met een klein bedrag verminderd werd, ten voordeele van hun meesters; zoo ontvingen deze nu voor een voorwollen laken 7 groot tegen vroeger 6$^{2}/_{3}$ groot, de knechts 8 groot tegen vroeger 8$^{1}/_{2}$ groot [1]).

Dit is de eerste en de laatste maal geweest, dat tusschen de vollermeesters en hun knechts diepgaande geschillen voorkwamen. Wel ontstonden af en toe moeilijkheden tusschen hen over de loonsbetaling, maar dit was bijna altijd een gevolg van de slechte wijze, waarop de drapeniers hun meestervollers betaalden. Over het geheel gingen hun belangen samen, hetgeen hen dan ook ter doorzetting van hun eischen geregeld gezamenlijk deed optreden.

Reeds in 1443 breekt opnieuw onder de vollers een staking uit, waarbij zij zich naar Utrecht, de stad waar de gilden de macht in handen hadden, terugtrokken [2]). Van hieruit zonden zij een reeks van eischen aan de stedelijke regeering te Leiden, die grootendeels weer op de loonen betrekking hadden, doch daarnaast eenige punten aanroerden, die erop wijzen, dat onder de meesters zelf de economische ongelijkheid toegenomen was. Zij eischten nu een loon van 32 groot per voorwollen laken, waarvan

---

1) Van Mieris, a. w., pag. 379; Privilege Boek A, fol. 103 en 104vo.

2) Stedeboek, fol. 300vo.

meester en knechts elk een derde zouden krijgen en verder twee groot voor het aanslaan der lakens aan de ramen. Verder zou het voortaan verboden zijn, dat twee meesters in een kom werkten, terwijl geen hunner meer dan vier kommen (ten hoogste) zou mogen hebben. De vollers zelf hebben er dus naar gestreefd, de economische ongelijkheid der meesters door wettelijke maatregelen tegen te gaan. Een andere eisch van hen was, dat niemand in de volkom werken mocht, die nog geen zestien jaar oud was; dit zal wel minder toe te schrijven zijn aan zorg voor de jeugdige personen wegens de schadelijke werking, die de vollersarbeid op hen zou hebben, dan aan de zucht, den toevoer van goedkoopere arbeidskrachten, die hun loonen zouden drukken, tegen te gaan. Ook de afscheiding van vollerij en weverij werd door hen verlangd; niemand zou voortaan tegelijk mogen vollen en weven, daar ook door dit gezamenlijk uitoefenen van twee ambachten de loonen voor het vollen noodwendig gedrukt zouden worden. Ten slotte vroegen zij kwijtschelding van de straffen, die zij zich door den „uutganc" op den hals gehaald hadden. De vollers schijnen ditmaal den strijd verloren te hebben; wel verkregen zij de gevraagde kwijtschelding van straf, maar niet dan nadat zij het gerecht „oetmoedelic" gebeden hadden om vergiffenis. De overige punten werden hun geweigerd, behalve dat men beloofde eenige loonsverhooging te geven, die echter niet opgegeven [1]) en waarschijnlijk ook niet tot stand gekomen is. De minder succesvolle afloop van deze beweging zal wel voor een deel hieraan toegeschreven moeten worden, dat ditmaal niet alle vollers in staking schijnen gegaan te zijn, waardoor aan hun actie de noodige eenheid ontbrak. De teruggekeerde vollers moesten dan ook beloven, dat zij niemand van degenen, die in Leiden waren blijven arbeiden, „mit woirden of mit werken" misdoen zouden [2]). De onderkruiper was dus reeds toen bekend en bij zijn stakende makkers fel gehaat. In de volgende jaren zijn de vollers niet tot rust gekomen; reeds vier jaar later worden er ernstige pogingen tot een staking gedaan; de voorbereiding daarvan kwam echter het gerecht ter oore en het plan werd in de kiem verstikt. Buiten Leiden, te Leiderdorp, was door de aanleggers het plan beraamd en uit-

1) Ibid., fol. 302: „Men sel weten, dat die gesellen van den volambocht hoir begheren ende beclacht, dat sy overgegeven hadden, ghelijc voirs. staet, hem altemail geweygert wort, ende hem en wort gheconsenteert te hebben van dat sy begeerden, dan hoir loen, wat gebetert wort overmits den verloop van den paymente.

2) Ibid., fol. 301vo.

gewerkt, maar bij het ruchtbaar worden, namen zij de vlucht [1]. Voor alle zekerheid heeft het gerecht daarop besloten, dat in het vervolg de vollers, vóór zij aan den arbeid mogen gaan, een eed van getrouwheid aan hun vroegere beloften moesten afleggen [2].

In later tijd komen de vollers evenmin tot kalmte; voortdurend zijn zij in beweging en zien al gauw naar het uiterste middel, den „uutganc" of staking om, waardoor zij hun eischen kracht hoopten bij te zetten. In 1455 wordt weder een poging gedaan [3]) en in 1470 werd deze herhaald [4]). In beide gevallen mislukte de opzet echter en de aanleggers werden, na van de doodstraf gratie verkregen te hebben, voor altijd uit Leiden verbannen. Dat hierdoor tevens de bezwaren der vollers verdwenen zouden zijn, was niet aan te nemen. Wel werden voor een tijd de vollers aan het werk gehouden, maar de opeenhooping der grieven maakte een uitbarsting onvermijdelijk, die des te heviger zou zijn, daar het gerecht sinds 1435 de noodzakelijkheid niet had ingezien loonsverhooging voor te schrijven. Zoodra de gelegenheid gunstig was, trokken de vollers hiervan partij en traden opnieuw in een staking. De dood van Karel den Stouten, die allerwegen de gilden het hoofd op deed steken, bood hiertoe, nu de centrale regeering minder krachtig was, een gunstige kans. In het eind van het jaar 1478 legden alle vollers, meesters zoowel als knechts, den arbeid neer en trokken naar Gouda, misschien aangemoedigd door de zoo juist behaalde overwinning der vollers in Den Haag; 125 meesters en de daarbij behoorende knechts,

---

1) De opzet van het plan blijkt uit Correctie Boek A, fol. 229 v. Bijv.: „Alsoe Aelbrecht van Os van derselver opyni mit Harman voirs. gesproken ende woirden gehadt heeft ende dairup gesproken mit enigen personen, dat sy tot der voirs. plaetsen (nl. Leiderdorp) comen wouden ende enen groten verdrinckende, om alsoe die gesellen na hem te trecken ende dair tonderwysen van hoir sake, ende geseyt heeft totten voirs. Harman: ist dat ghy alle uutloopt, ic loop mede en ic wil liever die eerste wesen dan die leste..." (1447, April 24).

2) Stedeboek, fol. 302vo.

3) Correctie Boek B, fol. 77vo, 78—79, 80—81; Vroedsch. Resol. 1455, Juli 18, fol. 46vo en 1455, Aug. 12, fol. 48.

4) Correctie Boek B, fol. 213vo (1470, Maart 17). Eenigen worden vervolgd, die „principael aenleyders ende voirgangers geweest sijn, die an den cnapenhuysen gelopen sijn ende die opgeklopt hebben, dat se opstaen ende in dier volrye niet te werke gaen en souden, gelijc zy dat int heymelijc overeendragen hadde ende zijn dairomme alle die volres uuten werke gebleven, totdat tgerecht hem hebben moeten gebieden, dat se te werke gaen souden..." Ook in een andere correctie zien wij enkele aanvoerders des nachts hun makkers oproepen: „Alsoe als Ghijsbrecht Dircxz...., ende Ever Dirc Florijszz...., oic gesellen van den volambocht, mede ommegelopen hebben om die gesellen van den volambocht te wecken ende dat se niet te werke gaen en souden in den volrye, ten wair dat se hoir kueren, die zy hebben woude, eerst hadden..." — Vgl. verder Thes. Rek. 1470, fol. 87vo, 88, 88vo, 90vo.

dus in het geheel wel een zes à zevenhonderd man, hebben twee maanden lang den strijd volgehouden, die eindigde met een volledige overwinning der arbeiders. Van Gouda uit werden de onderhandelingen tusschen de vollers en de regeering van Leiden gevoerd, die ons in een lijvig register bewaard zijn gebleven. Voor zoover mij bekend, is het de grootste werkstaking in die eeuw in ons land geweest, reden, waarom wij eenigszins uitvoeriger de aanleiding tot dezen economischen strijd en de eischen der stakende vollers in het licht willen stellen; hier wordt ons een blik vergund in de inwendige toestanden van het vollersbedrijf en kunnen wij tevens zien, welke eischen de vollers meenden te moeten stellen ter verbetering van hun positie.

De oorzaak van de staking, die ook ditmaal tegen de drapeniers gericht was, dateerde van het jaar '70, toen de arbeidsneerlegging niet gelukte en de grieven der vollers niet weggenomen waren. Het feit, dat de leiders van deze mislukte staking uit de stad verbannen waren, was den vollers een doorn in het oog. Zij wezen erop, dat zij slechts een dag tegen het gerecht „rebel" geweest waren en dat de ververs, die zoo dikwijls geweigerd hadden te werken, nooit gestraft waren. Verder schreven zij aan het gerecht ter motiveering van hun verzet, dat de drapeniers het loon zeer slecht uitbetaalden en dat zij genoodzaakt waren aan te nemen, wat deze hun gaven. Dat verder door het gerecht de keur, die verbood, dat de voller of iemand van zijn huisgezin van de drapeniers waren, 'tzij bier of brood, zou koopen, slecht gehandhaafd werd, waardoor het den ondernemer mogelijk was door meer dan den gewonen prijs te vragen, het loon der vollers indirect te verlagen. Ook de verandering van de waarde van het geld had hun loonen doen dalen; het koersverschil was zoo groot, dat het geld nog maar $^3/_4$ van zijn vroegere waarde had, terwijl de loonen dezelfde gebleven waren. Want aan de verhooging, door het gerecht voorgeschreven, hadden de drapeniers geen gevolg gegeven en zelfs „hoir lakenen thuys gehouden, om onsluyden (te) dwingen, seggende, ghy sult nemen pennyngen na onser meninge, oft ghy moget te winter honger lyden".

Tegelijk met deze motiveering zonden de vollers, alle „arme, schamele gezellen" zooals zij zich noemden, een lijst van vier en dertig eischen in, die zij toegestaan wilden hebben, voor zij hun werk zouden opnemen. Gedurende twee maanden is hierop tusschen de stedelijke overheid en de vollers onderhandeld; verscheidene commissies werden naar de stakenden gezonden om te trachten

tot overeenstemming te komen. Eindelijk werd deze verkregen en eindigde de staking, na twee maanden geduurd te hebben.

Eenige der voornaamste eischen kunnen hier iets nader behandeld worden. Sommige hadden de gemeenschappelijke belangen van meesters en knechts op het oog, andere die van meesters of knechts afzonderlijk. Een der belangrijkste eischen was deze, dat goed gevonden zou worden, dat voortaan een vollermeester in drie jaren slechts één leerling zou aannemen. Het doel hiervan was het aantal leerlingen en daardoor den jaarlijkschen toevoer van nieuwe knechts in het vollersambacht te verminderen; tot nu toe had een meester om de twee jaar een nieuwen leerling kunnen aannemen. Door het mindere aanbod van werkkrachten zouden dan de loonen van de knechts kunnen stijgen; vandaar dat dit een der voornaamste punten op het programma der vollersknechts was. Dat uitsluitend dit doel beoogd werd en niet de technische bekwaamheid der leerknechts te verhoogen door verlenging van hun leertijd, spreekt uit de regeling, die in 1455 tot stand gekomen was en waarbij bepaald was, dat een leerknaap één jaar bij een meester moest leeren, doch dat deze het jaar daarop geen nieuwen leerling mocht aannemen [1]). Ook de drapeniers begrepen, wat het gevolg van het toegeven op dit punt was en wezen erop, „dat by dien manieren die knapen in lancheden van tyden in cliene menichte ende getale souden wesen, soedat men geen werck, indien die neringe van der draperye yet starck wair, soude connen gedaen crigen, gelijc dat in corten tyden wel gebuert is"; zij weigerden dan ook eerst dit punt toe te geven. De vollers waren echter op dat oogenblik de sterkste partij en wisten dezen eisch door te zetten. De werking van dit artikel bleek reeds eenige jaren later, toen door de drapeniers een tekort aan arbeidskrachten geconstateerd werd ten nadeele van de industrie. De vermindering der vollers bleek toen sterker te zijn dan de toevoer van nieuwe leerlingen. Vandaar dat tusschen de drapeniers en de gezworenen der vollers een overeenkomst gesloten werd, dat de oude keur weer van kracht zou zijn en om de twee jaar een leerknecht mocht worden aangenomen. Ter vergoeding hiervan werd den knechts gedurende dien tijd een halve groot meer per laken toegezegd, dien de meester hun van zijn loon zou moeten afstaan. Zoodra deze loonsverhooging ingetrokken zou worden, zou ook de bepaling van om de drie

1) Drap. Kb. III, V, 23.

jaar een leerknecht aan te nemen, onmiddellijk weer in werking treden [1]). De achteruitgang van de draperie in het begin der zestiende eeuw deed ook de vraag naar vollers sterk verminderen; vandaar groote werkloosheid voor de knechts. De vroedschap verklaarde zelfs, „dat die gemeen knechten van den volambochte deser stede hem beclagen, dat veel van hemluyden dagelicx leedich gaen ende geen werck en connen gecrigen" [2]). In 1514 — er waren toen nog maar 60 meesterijen — wisten de knechts opnieuw van de drapeniers de toestemming te verkrijgen, dat elk meester-voller slechts om de drie jaren een leerknecht mocht aannemen, zonder dat hun loon daarom verlaagd zou worden. De overeenstemming werd aldus bereikt, dat de knechts verklaarden hunnerzijds er genoegen mee te zullen nemen, dat het gerecht de regeling zou herroepen, indien bleek, dat zij verkeerd werkte [3]).

De bijzonderheid deed zich hierbij tevens voor, dat de knechts ditmaal geheel zelfstandig, zonder samengaan met de meesters opgetreden waren om hun belangen tegen de drapeniers te verdedigen; juist deze kwestie was er een, die speciaal de belangen der knechts raakte, daar de meestervollers eerder gebaat zouden zijn door een groot aantal leerlingen. De regeling duurde tot 1529, toen op grond van de overeenkomst het gerecht de oude keur herstelde [4]).

De mindere bloei van het bedrijf deed de vollersknechts nog naar een ander middel omzien om de concurrentie op de arbeidsmarkt minder te doen worden; zij eischten daarom, behalve beperking van het leerlingenaantal, in 1478 tevens, dat elke knecht in het vervolg poorter moest zijn en aan de broederschap een gouden leeuw moest geven. De verzwaring der

---

1) Drap. Kb. IV, VI, 40: „Also die overdrachte van den volambocht... in enen punte inhout aldus: Item soe en sel men gheen knechten annemen dan om drie jaren een, ende also zeder die tijt harwairts weynich knechten anghenomen sijn ende die penninghen, die de leerknechten voir hoir leeringhe gheven, seer groot opgheset worden te gheven voir hoir leringhe, die de arme ghesellen niet vervallen en moghen te betalen, mits welken weynich knechte anghenomen worden ende oic so sijn vele personen, wesende van den volambocht binnen desen voirs. jaeren soe oudt ende cranck geworden, dat sy tambocht van die volrie niet doen noch pleghen en moghen, alsof sy jonck waeren ende pleghen te doen; oic so sijn mede vele personen van den ambocht van der volrie ghestorven, sodat den dienste van den volambocht na der behoeflicheit van der draperie den ghemenen neringhe van der draperie niet sustineren en moghen, noch hemluyden sulke ghereescip doen noch vorderen en moghen, noch sulck werck niet en maken, als dat na der ordinancie ende ouden haircomen van der draperie behoirt..." Vgl. verder Drap. Kb. IV, VI, 41.

2) Vroedsch. Resol. 1514, Mei 18, fol. 181.

3) Drap. Kb. IV, VI, 43.

4) Drap. Kb. IV, VI, 46. Vgl. ook nog Vroedsch. Resol. 1514, September 12, fol. 189.

vcorwaarden om zich in de stad als vollersknecht te vestigen, zou velen teruggehouden hebben, binnen Leiden werk te zoeken. Tegen het verplicht stellen van het poorterschap hebben de drapeniers zich dan ook sterk verzet; op deze manier zou het vollersambacht te sterk afgesloten worden [1]). Daarom heeft men ten slotte dit punt laten vallen, en is alleen de bijdrage voor de broederschap na eenige reductie aangenomen.

Dezelfde exclusieve tendens is ook merkbaar in de punten, die de meestervollers hadden opgesteld. Terwijl tot dat oogenblik de bepaling gold, dat een knecht, die meester wilde worden, het poorterschap moest verkregen en drie jaar lang als vrij voller gewerkt hebben, wilden zij dezen laatsten termijn thans tot vier jaar verlengen. Het is hun echter niet gelukt op dit punt hun wil door te zetten, daar de drapeniers den toegang tot het ambacht niet bemoeilijken wilden; de oude ordonnantie bleef hier gehandhaafd.

Meer succes hadden zij op andere punten. In de eerste plaats verkregen zij eene niet onbelangrijke loonsverhooging; verder de belofte, dat een keur zou uitgevaardigd worden, dat een drapenier niet meer dan twee vollers zou kunnen houden en dat hij tot geen ander mocht gaan, voor het laatste laken, dat de voller bewerkt had, aan de ramen geslagen was. Dan werd nog in het vooruitzicht gesteld een betere regeling van hun aansprakelijkheid voor de lakens en de toezegging gedaan, dat voortaan niet voor het luiden van de klok mocht gewerkt worden [2]). Ten slotte werd ook overeenstemming bereikt omtrent de kwestie, wie de onkosten zou betalen van den „uutganc", dien de vollers te Gouda gemaakt hadden. De vollers hadden verlangd, dat de drapeniers deze zouden betalen, daar deze hun jaren lang te weinig loon gegeven hadden: „indien . . . , dat wy wel wair maken willen, dat zy ons soeveel onthouden hebben, ende ons arme schamele gesellen hoir vleyssch ende bloet in hoir lijff gegeten ende gedronken hebben, soe ist wel een grote sake, dat die drapeniers die costen betalen" [3]). Overeengekomen werd, dat de vollers een derde zouden betalen, terwijl de stad beloofde het overige voor haar rekening te nemen. In het algemeen kan dus gezegd worden, dat de vollers

1) „ . . . want men tambocht in dien niet en soude mogen onderhouden."

2) Ook andere dan zuivere vakbelangen werden door de vollers verdedigd; zoo verlangen zij b.v., dat de overheid den prijs van het bier niet hooger dan drie penningen zou stellen. Men wees hun er echter op, dat als de korenprijzen stegen ook de bierprijzen moesten rijzen.

3) Register Vollersuitgang, Brief van de vollers van 1478.

aan de winnende hand waren; wel verkregen zij voor sommige punten slechts een gedeeltelijke toezegging, maar in elk geval beteekende de overeenkomst van 1478 voor hen een belangrijke verbetering van den toestand en ruimde tal van oude grieven op. Voor de volgende jaren en zelfs nog voor de zestiende eeuw is deze overeenkomst de basis geweest, waarop de verhouding tusschen drapeniers en vollers berustte. Voor het eerst hooren wij hier ook iets van een stakingslied, „dat liedekijn gemaict ter Goude van den uutganc", zooals het genoemd wordt, uit het zingen waarvan de stakers wel kracht zullen geput hebben, maar waarvan de woorden jammer genoeg niet tot ons gekomen zijn [1]).

Na 1478 valt spoedig een achteruitgang van de draperie in al haar onderdeelen te constateeren, die ook op het optreden der vollers invloed gehad heeft; voortaan treden zij — economisch niet sterk genoeg meer tot zulk een krachtig verzet — niet meer in staking. Wel wordt nog een enkele maal hiermee gedreigd, in 1480 bijv., dus reeds een paar jaar na den grooten „uutganc", toen in de stad als een wapenkreet het „men moet weder ter Goude, ter Goude" weerklonk [2]); wel gevoelde ook de overheid vrees, dat er weer „commocie ende beroerte van onghenoichten" zou ontstaan [3]), maar zoover gekomen is het niet meer, en zelfs de dreigende staking van de vollers in 1500, waarbij de leerlingskwestie in het spel was, trok voorbij [4]). Hun kracht was gebroken, hun aantal tot op de helft verminderd. In de zestiende eeuw bepaalden zij zich dan ook verder tot het richten van rekesten aan de overheid, om hun in hun slechten toestand tegemoet te komen.

Voor deze verandering is zeker een verklaring te vinden. In de vijftiende eeuw vertoonden de vollers zich aan ons als eén talrijke schaar arbeiders, van heinde en ver samengestroomd om binnen Leiden hun zwaren arbeid te verrichten. De statistiek van de herkomst der vollers uit het midden der vijftiende eeuw noemt een aantal plaatsen, waar de lakenindustrie in vollen bloei was en vanwaar zij hun looneischen mee naar Leiden brachten. Het belangrijk percentage, dat de Zuid-Nederlandsche steden aan arbeidskrachten hierheen zonden — 20% — vermeerderde het aantal revolutionnaire elementen onder deze arbeiderscategorie in

1) Correctie Boek C, fol. 51.

2) Correctie Boek C, fol. 59vo (1480, Aug. 17).

3) Ibid., C, fol. 159vo (1487).

4) Thes. Rek. 1500, fol. 61vo, 62, 65.

sterke mate. Licht ontvlambaar, direct tot daden gereed — ook hun particulier leven spreekt er voldoende van [1]) — waren zij het eerst geneigd, allen arbeid neer te leggen, zoo hun zure en zware arbeid niet voldoende betaald of de druk der drapeniers te sterk werd. Naakt moesten zij hun werk verrichten, dat reeds in den nacht begon, voor een loon, dat eerder laag dan hoog te noemen was en bij de stijging van de levensmiddelen of daling der geldswaarden hun nauwelijks het levensonderhoud kon verschaffen en dat bovendien door de toepassing van het truckstelsel nog verminderd werd. De groote massa bezat geen of weinig vermogen [2]). Het was niet te verwonderen, dat deze groep van arbeiders, door hun aantal machtig, zoo licht tot het „ultimum remedium", de werkstaking greep. Vooral van de knechts is dit licht te begrijpen; zij waren in waarheid proletariërs, die niet veel meer hadden dan hun arbeidskracht om van te leven en die naar elke stad trokken, waar zij vermoeden konden arbeid te vinden. Ook de bronnen, reeds die uit de veertiende eeuw, geven dit beeld van hen. Een keur uit dezen tijd spreekt ervan, dat als een „knaep van buten" bij een meester „een laken of twe" gevold had, „ende hi dan niet meer te doen en had ende wechvairdich wair", dan zou de meester hem op zijn verzoek zijn geld moeten geven [3]). En de vollermeesters, hoewel niet geheel bezitloos, zijn steeds met hun gezellen opgetrokken tegen hen, van wie zij beiden economisch afhankelijk waren.

Het in één ruimte samenwerken van een grooter aantal arbeiders dan in een ander ambacht het geval was, heeft dit solidariteitsgevoel zeker nog versterkt. En ten slotte was het voorhanden zijn van een broederschap, die krachtiger was dan de meeste andere, een sterke ruggesteun bij hun handelingen, daar deze een gemeenschappelijk optreden krachtig in de hand werkte.

In de volgende eeuw wijst de economische toestand der vollers een sterken achteruitgang aan; als gevolg daarvan heeft — als gezegd — hun verzet tegen de drapeniers ook andere vormen aangenomen. Het middel van den „uutganc" wordt door hen niet meer toegepast en meer en meer worden zij tot het pauperisme teruggedrongen.

---

1) Men zie de Correctie Boeken slechts in.

2) Reeds in de vijftiende eeuw ondersteunde de vollersbroederschap de arme vollers; Van Mieris, Handvesten, pag. 379. Anders Ligtenberg, De armezorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw, 's Gravenhage, 1908, pag. 10.

3) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, I, § 9.

De werkloosheid, die in de vijftiende eeuw slechts sporadisch ingetreden was, wanneer buitengewone oorzaken, stilstand in den wolaanvoer of in den lakenafzet wegens oorlog, in het spel waren, werd in de zestiende eeuw een chronisch kwaad. Reeds in 1514 wendden zich de vollersknechts tot het gerecht om wegens de arbeidsloosheid maatregelen te nemen, die den toevloed van werkkrachten zouden verminderen, daar „veel van hemluyden dagelicx leedich gaen ende geen werck en connen gecrigen" [1]).

Daarbij kwam de groote stijging in den prijs van alle levensmiddelen. Een achtendeel tarwe, waarvan de prijs in de vijftiende eeuw gewoonlijk tusschen tien en twintig groten beliep, kostte thans niet alleen in den regel boven 20 groten, maar steeg in de veertiger jaren en later tot 40 en 50 groot, een enkel maal zelfs ook nog daarboven [2]). De knechts wijzen bij hun verzoek om loonsverhooging, om de „schamele cost" te kunnen winnen, in 1528 hierop [3]), en in 1541 getuigen zoowel meesters als knechts, dat de „lijfcost" meer dan de helft duurder was dan zestig jaar vroeger.

Reeds in dezen tijd zijn de vollers niet meer bij machte hun belangrijkste arbeidsmiddel, de kaarden, contant te koopen, maar moesten deze borgen [4]).

In het jaar 1541 wendden zij zich tot het gerecht met een uitvoerig rekest, waarin zij hun moeilijken toestand uiteenzetten [5]); zij waren „in sulcken crancken ende snode state", dat zij binnenkort geheel zouden omkomen van armoede, daar zij hun ambacht zouden moeten opgeven, indien hun geen hulp geboden werd. Door het verloop van de geldswaarde was hun loon met een vijfdedeel verminderd, terwijl behalve de levensmiddelen ook de hulpmiddelen bij het vollen sterk in prijs gerezen waren, zoodat vergeleken bij veertig jaren terug, de meestervoller thans op een laken evenveel kosten had als vroeger op drie. En in een andere memorie [6]) wordt er door hen op gewezen, hoe weinig zij per

1) Vroedsch. Resol. 1514, Mei 18, fol. 181. Vgl. ook de volgende woorden door een voller tegen een der burgemeesters gesproken: „hier isser in Levendael zoeveel, mer vijf of zes meesterien waeren wel machtich al te wercken, dat hier te doen is; maect ons eerst neringe!" waaruit eveneens de neringloosheid blijkt. Correctie Boek G, fol. 127 (1525).

2) Voor de prijzen van eenige levensmiddelen van 1395—1574 zie Bijlage VIII en Blok, Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, pag. 397 v.

3) Aflezing Boek B, fol. 2vo.

4) Aflezing Boek B, fol. 59 (1536, Oct. 14): „... de kaerden, die de volres overmits hoir armode dagelicx te borge moeten coepen..."

5) Aen mynen Heeren van den gerechte der stede van Leyden.

6) Memorye om van weghen die ghemeene volders tot Leyden als requiranten te weder-

dag verdienen, hoe bovendien hun ambacht door de meeste menschen geminacht wordt en hoe de zware arbeid hun krachten sloopt en hen vroeg tot oude mannen maakt, om welke reden hun loon hooger zou moeten zijn dan dat van anderen: „... een ambacht..., zeer haettel ende versmaechdich voor alle menschen; ende doen grooten zuieren arbeyt, waerduer sy behoeftich sijn in den montcost; behooren wel loon te hebben boven alle andere ambachten ende tsijn oock vrouch oude mannen, dat se niet meer wercken en moghen, of men wil der niet by wercken". Ook bij hen dus reeds de moeilijkheid werk te krijgen op den ouden dag. De klachten over den sloopenden arbeid worden eerst in deze eeuw gehoord; de oorzaak hiervan was gelegen in het zwaardere weven van de lakens, waarop reeds hierboven gewezen is. Maar bij al hun pogingen tot loonsverhooging vonden zij de drapeniers tegenover zich, die meestal op loonsvermindering aandrongen. Het gerecht, dat de loonen regelde, heeft in de meeste gevallen de vollers in het gelijk gesteld en hierdoor bewezen, dat de klachten over hun ellendigen toestand niet ongegrond waren. De voortdurende pogingen van drapeniers en vollers om de loonen in de richting van hun — tegenstrijdige — belangen gewijzigd te krijgen, heeft in dezen tijd geleid tot een soort administratieve procedure, die elke partij te volgen had bij verzoek om nieuwe loonregeling. Wilden de drapeniers het loon hunner arbeiders verlaagd hebben, dan moesten zij dit aan de wardeins kenbaar maken, die dit aan het gerecht mededeelden; dit koos dan met advies van de wardeins uit de drapeniers een aantal personen, die de motieven, die tot het verzoek geleid hadden, zouden uiteenzetten. De vollers daarentegen moesten zich voor loonsverhooging tot hun gezworenen wenden, die het gerecht hiervan in kennis te stellen hadden. Aan beide partijen werd dus verboden buiten het gerecht om op eigen gezag wijziging te brengen in het loon; dit college moest hierin uitdrukkelijk gekend worden [1]).

In latere jaren is de positie der vollers nog meer achteruitgegaan; in een rekest aan het Hof in 1561, waartoe zij zich om loonsverhooging hadden gewend, heet het zoowel van de meester-vollers als van de knechts, dat zij waren „arme, scamele

---

leggen, dat die traperye der voorscreven stede by corte memorye zo de requiranten overgeleyt hebben ende haer behelpen mit veel onwaerachtige redenen.

1) Hs van omstreeks 1540.

arbeytsluyden, die heurluyden broot met zuyeren ende zwaeren arbeyt moeten winnen om een sober loen" [1]).

Velen hadden het vollersambacht verlaten, daar zij van hun arbeid niet leven konden: „gheen volder (es) zoe cloeck, die mit zijn arbeyt zijn huysgezin eerlick voeden ende onderhouden mach". Inderdaad, de vier stuiver per dag, minder dan andere geschoolde arbeiders in dien tijd verdienden, waren hiervoor niet toereikend. Er is nauwelijks onderscheid meer tusschen de economische positie van meester en knecht; beiden zijn het pauperisme zeer nabij gekomen. De meestervoller, die vroeger een zekere financiëele zelfstandigheid bezat, is thans evenzeer van middelen verstoken als zijn knechts; in de talrijke rekesten wordt geen onderscheid meer gemaakt tusschen beider situatie. Beiden waren het „arme, schamele" arbeiders, „die heurluyder broot int sweedt heurluyder aenschijn zuyerlicken moeten winnen". De slechte tijden hebben hen maatschappelijk nog meer achteruit doen gaan; de ernstige crisis, die de textielindustrie in deze periode doormaakte, heeft allen zwaar getroffen, maar in het bijzonder valt de tegenstelling op tusschen de levenslustige en agressieve vollers der vorige eeuwen en hun nageslacht uit het tweede kwart der zestiende eeuw, die de arbeid reeds vroeg tot oude mannen maakte. Ook het bedelen om hun brood is dezen werkers niet gespaard gebleven. Een verzoekschrift uit dezen tijd zet den toestand van het vollersambacht uiteen [2]). Het aantal knechts verminderde sterk wegens den geringen toevloed van leerknechts die, omdat zij niet leven konden van het geringe loon, veelal tot andere beroepen overgingen. Het geheele aantal vollers was in de laatste jaren verminderd met zestig personen, deels gevolg van overlijden, maar in hoofdzaak door de onvoldoende loonsbetaling van hun arbeid, die velen het ambacht deed verlaten. De volgende schildering van hun leven licht dit nader toe: de achteruitgang was ontstaan „eensdeels deur sterfte, mer meest deur den excessiven zwaren ende onghetydigen, bloedigen arbeyt, sobren neringen ende cleene arbeytsloon, want zyluyden, nacht ende dach werckende, den schamelen cost ende sober byleven niet en hebben mogen winnen, mer hebben noch moeten bedelen, ende hun kinderken voor der goede luden deuren om een stucke

1) Memorien ende advertissementen van rechten, den Hove van Hollandt overgegeven enz..

2) Aen myne E. Heeren, den schout, burgermeesteren ende schepenen deser stede van Leyden. Hs. uit de 16e eeuw.

broots gaen troggelen, of mosten anders van ellendicheyt vergaen hebben." De sterke prijsstijging van koren, zuivel, dranken en lakens trof vooral hen, die wegens hun geringe loon alles in het klein moesten koopen.

Het beeld, dat hier van het vollersbedrijf gegeven is, toont de verarming van den voller helder aan; ook al sloegen vrouw en kinderen „de handt aan de ploich, eerlic ende redelic, naer volres state" en hielpen mede om den kost te verdienen, was de voller toch niet meer in staat rond te komen met wat zijn arbeid opbracht en is hij tot het pauperisme vervallen.

Eenige bijzondere oorzaken hebben bovendien dit verval nog in de hand gewerkt. De beoefenaars van andere ambachten begonnen hun nl. concurrentie aan te doen, door ook lakens te vollen of te kaarden. Zoo lieten de drapeniers thans wel door de droogscheerders de lakens kaarden, terwijl de voerlakenreeders hun stukken zoowel volden als kaardden [1]). Ook nog anderen dan dezen oefenden de vollerij uit zonder vrij voller te zijn en handelden dus als beunhazen, die het brood den gezworen meesters uit den mond namen: „waerdoir sy . . . tot grooter pauperie ende armoede declinerende ende comende sijn, alsoe, God betert, dat sy den langhen dijck moeten loopen" [2]).

Het kwaad was echter niet meer te keeren, te minder daar zij in hun verzet tegen deze nieuwe mededingers niet op den steun van de stedelijke regeering konden rekenen, die zooveel in haar vermogen was de nieuwe industrieën van voerlakens e. d. begunstigde, toen de lakenindustrie bijkans te niet gegaan was [3]).

De ververs, hoewel evenals de vorige groepen afhankelijk van de drapeniers, stonden economisch sterker tegenover hen. Enkelen onder hen konden zelfs tot de rijksten der stad gerekend worden.

In hun huis hadden ze eenige kuipen opgesteld, eertijds hoogstens twee, later, sinds het eind der vijftiende eeuw, drie of meer, waarin zij de lakens verfden, die hun door de drapeniers toegezonden werden. Oorspronkelijk hadden zij alleen te zorgen voor de installatie en voor de arbeiders, die de stukken moesten

---

1) Hs. van 1563, Sept. 23. Zie ook een hs. van 1568, Juli 21.

2) Hs. van 1572 (?): „Aen mijn E. Heeren, den schout, burgemeesteren, schepenen ende regierders der stede van Leyden". Vgl. ook Aflezing Boek B, fol. 116 (1543).

3) Gerechtsdagboek 1567—1574, fol. 98vo (1572, Maart 27).

bewerken. Zoo werd in 1450 bepaald, dat de drapenier, die roode of paarse lakens wilde reeden, dit doen moest met zijn eigen „stof", terwijl de verver noch de meekrap, noch het braziliehout mocht leveren [1]. Later is voor de rood- en blauwververs ook de mogelijkheid opengesteld zelf de verfstoffen in te slaan, maar het bleef ook den drapeniers vergund deze te leveren [2]. Voor de blauwververs is deze toestand aldus gebleven tot het eind van onze periode, en ook de roodzieders gingen er in de zestiende eeuw meer en meer toe over met hun eigen stoffen te verven [3]. Deze verandering bewijst, dat de ververs kapitaalkrachtiger waren dan de overige draperiearbeiders; behalve de kosten voor huishuur en turf, waarvan een menigte voor de ververij noodig was, moesten zij thans ook het geld voor deze verfstoffen voorschieten en de uitgaven bekostigen van hun reizen naar de markten om daar hun stoffen te koopen [4].

De ververs moesten bij misverven der lakens den drapeniers de schade vergoeden, die zij hun toebrachten, volgens taxatie van de wardeins of later van de staalmeesters [5].

Zij verfden voor loon en reeds vroeg schijnen de drapeniers de ververs op hun betaling te hebben laten wachten; daarom werd in 1444 bepaald, dat geen verver meer dan tien halve lakens mocht borgen [6]. In loondienst van een bepaald drapenier waren zij niet, maar zij werkten voor meerdere tegelijk; een enkel maal werden met hen ook overeenkomsten afgesloten op langen termijn, waarbij zij zich verbonden voor een vastgesteld loon per laken de stukken, die de drapenier hen toezond, te verven [7]. Maar dit zijn uitzonderingen en afwijkingen van de loontaxen, die door de overheid opgesteld waren.

---

1) Drap. Kb. II, VII, 16; III, VI, 19.

2) Drap. Kb. III, VI, 22, 23 (1466). Maar reeds in 1472 werd het den roodververs weer verboden, met hun eigen „stof" te verven; ibid., III, VI, 26.

3) Vgl. nog Drap. Kb. IV, VII, 46 (1538); V, VI, 25 § 4 (1544); Aflezing Boek A, fol. 118 (1523); Correctie Boek B, fol. 270vo (1476); Kenningboek C, fol. 553vo (1476).

4) Vgl. Correctie Boek G, fol. 101vo: „... om hem te informeren upten coep van tweedt, mede, assche ende ander stoff, behoerende totte voirs. verwerye, mitsgaders andere smale costen van turf, huyshuyer, bodenloon, reysen van den marcten ende anders, dies aenclevende..." (1524, April 23).

5) Hamaker, Kb. n°. 3, 186 § 2; Drap. Kb. IV, VII, 42.

6) Drap. Kb. I, VII, 14.

7) Ik heb hiervan slechts gegevens uit de zestiende eeuw. Vgl. bijv. Kenningboek K, fol. 74 (1531): „... dat hy zekere tijt geleden zekere contracte ende voirwairde met deyscher voirs. gemaect ende gesloten heeft, te weten, dat die verwerder gheven ende betalen zoude deyscher voirn. van elcke moreyt, die hy tsynen huyse verwen off doen verwen soude, drie groot meer dan die gemeenteverweryen..." en ibid., L, fol. 242vo (1540): „... seggende,

Sinds de tweede helft der vijftiende eeuw werd de regeling van het verfloon al niet meer aan partijen overgelaten, daar de ververs, minder afhankelijk dan andere arbeiders, dit geleidelijk verhoogden, hierbij gebruik makende van den algemeenen industrieelen opbloei. Daarom werd reeds in 1455 bepaald, dat zij hun loonen niet mochten verhoogen dan met toestemming van de wardeins [1]). Het gevolg was, dat deze in de eerste twintig jaren op dezelfde hoogte bleven en de ververs tenslotte tot een werkstaking hun toevlucht namen. Deze brak uit in 1477 en hun eischen waren, dat zij voor het verven van moreyde lakens in het vervolg 56 plack, voor wol 46 plack zouden ontvangen [2]). Een onmiddellijk succes hebben zij echter niet bereikt; om hun verzet te breken, besloot men van stadswege een ververij op te richten, waar ieder drapenier zijn lakens kon laten verven [3]). En daar hierdoor het gevaar van loonsverhooging tevens geweken was, werd nu de bepaling van het verfloon aan partijen overgelaten [4]). Maar op den duur heeft de stad geen succes gehad met haar maatregelen. Reeds in 1485 moest de gemeente-ververij verkocht worden, zoodat de ververs, van een lastige concurrente ontslagen, weer vrijer werden in hun actie [5]). Toch had het bestaan van de gemeente-inrichting in de latere jaren al niet kunnen verhinderen, dat de ververs een verhooging van hun verfloonen verkregen, en het zal wel dit feit geweest zijn, dat de onmacht der stadsververij om de loonen op peil te houden, klaar aantoonde en tot de opheffing heeft doen besluiten. Beinvloed door de hoogere prijzen van de verfstoffen en levensmiddelen, stijgt nu voortaan het ververstoon geregeld [6]), een stijging, die het gerecht genoodzaakt was althans gedeeltelijk goed te keuren. Dit college stelde in 1483 het verfloon vast op

---

dat... die verweerder den eysscher besteet heeft te verwen twiehondert moereyten, elck moereyt voor 7 sch. ende 8 d. groten Vl."

1) Drap. Kb. III, VI, 18: „Des so en sullen die verwers hoir loen van der verwerye tot ghenen tyden hogen, noch dairof meer nemen, dan zy nu ter tijt en doen, ten sel wesen by consent, overghifte ende goetduncken van den vier wairdeyns, in der tijt wesende". — In 1462 had reeds een werkstaking der ververs plaats; Kenningboek C, fol. 36vo. Herhaald in Drap. Kb. IV, VII, 21 (1474).

2) Vroedsch. Resol. 1477, Sept. 20, fol. 96; Thes. Rek. 1476, fol. 85, 86, 156, 156vo, 157; 1477, fol. 111vo, 112vo. — 1 ℔ = 15 plack = 30 groot.

3) Thes. Rek. 1476, fol. 156vo, 157 en Vroedsch. Resol. 1477, October 22, fol. 100.

4) Ibid., fol. 100: „... alsdat die verwers ende die drapenieres mit malkander sullen overcomen van hoir lakenen te verwen, soe nae als zy elc mogen..."

5) Vroedsch. Resol. 1485, October 3, fol. 182vo; Thes. Rek. 1486, fol. 25vo. — Over de gemeente-ververij wordt nog gesproken in Kenningboek D, fol. 232vo (1484) en E, fol. 90 (1488) en Schuldschattings- en Verkoopingsboek D, fol. 84 (1492).

6) Kenningboek D, fol. 173vo.

66 plack voor zwarte lakens en voor wol op 48 plack [1]), en twee jaar later, nadat de ververs het werk gestaakt hadden, wegens de duurte van de weed, verhoogde men het loon voor de zwarte lakens tot 69 plack [2]).

Voor de volgende jaren ontbreken hierover verdere gegevens; eerst in 1526 heeft het gerecht opnieuw ingegrepen in de loonsverhoudingen, die in dien tusschentijd niet geregeld waren, en onderling zeer verschilden: „mer zy moegen nemen al soe veel als zy willen, want den eenen verwet aldus ende den anderen alsoe", heet het ergens [3]).

In verband met de prijzen van de verfstoffen wordt nu het loon voor de blauwververs als volgt vastgesteld:

1526, Februari 7,	81	st.	voor	het	zwart	verven	van	laken;
	77	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1526, Maart 14,	77	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	73	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1526, Juli 5,	74	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	68	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1526, September 25,	76	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	70	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1526, November 1,	74	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	68	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1527, Mei,	69	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	63	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1527, Juli 25,	72	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	66	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1527, November 18,	69	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	63	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1529, Maart 28,	64	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	64	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1529, Juli 1,	67	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	67	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1531, Augustus 1,	63	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	65	„	„	„	blauw	„	„	wol.
1532, Juni 10,	66 ½	„	„	„	zwart	„	„	laken;
	68 ½	„	„	„	blauw	„	„	wol [4]).

1) Vroedsch. Resol. 1483, Februari 15, fol. 138; Correctie Boek C, fol. 98vo.

2) Ibid., 1485, Augustus 13, fol. 179vo; Kenningboek D, fol. 302.

3) Kenningboek H, fol. 9 (1505).

4) Aflezing Boek A, fol. 133, 133vo, 135, 138, 140vo, 141, 142vo; B, fol. 5vo, 6vo, 16vo, 23vo. — 1 stuiver = 2 groot.

Het loon der roodzieders werd vastgesteld voor elk laken:

1527, Juli 6,	47 st.	
1527, November 18,	36 „	
1529, Maart 28,	33 „	voor een donkerrood, 24 st. voor een lichtrood laken.
1531, Februari 17,	39 „	voor een donkerrood laken.
1531, Mei 6,	42 „	„ „ „ „ [1].

Uit deze gegevens het looninkomen op te maken, dat de ververs voor hun arbeid ontvingen, is niet mogelijk. De onstandvastigheid van de loonen gedurende deze weinige jaren staat in verband met de varieerende prijzen der verfstoffen.

Voor later tijd ontbreken de opgaven; wel worden in de veertiger jaren weer klachten gehoord over de hooge verfloonen, maar ook dan wordt de oorzaak hiervan toegeschreven aan de „stoff ende materie" voor het verven, preciese gegevens over de verdiensten van de ververs zijn niet voorhanden [2].

Het aantal ververs, in de vijftiende eeuw niet onaanzienlijk, verminderde sterk in de zestiende, zoo zelfs, dat in 1529 nog slechts twee blauwververs in de stad hun bedrijf uitoefenden, die het werk voor de drapeniers niet snel genoeg konden afleveren [3]. Vandaar, dat de overheid toen besloot van stadswege weer een ververij op te richten, „updat die gemeen drapenierders gerijft zullen moegen worden" [4]. Doch hoe zij gewerkt heeft, blijkt verder niet.

De ververs waren, zooals gezegd, over het algemeen niet onbemiddeld. In de eerste plaats was voor de installatie van hun ververij een voor dien tijd belangrijke som noodig; zoo wordt ergens opgegeven, dat de ververskete1, waardoor de kuipen verwarmd werden, ruim vijftig pond kostte [5], en als jaarlijksche huurprijs van een huis met ververij wordt eenmaal genoemd een bedrag van ongeveer 65 ℔ [6]. Zij behoorden dan ook tot de aan-

1) Aflezing Boek A, fol. 140vo, 142vo; B, fol. 6, 13vo.

2) Vroedsch. Resol. 1545, April 14, fol. 25.

3) Vroedsch. Resol. 1529, April 12, fol. 35: „hoedat binnen deser stede jegenwoerdelick niet meer en zijn dan twie blaeuverwers, die de gemeen drapenierders dienen, zoedat diezelve drapenierders niet gerijft en worden ..."

4) Hoe lang deze ververij bestaan heeft, is mij niet bekend. In 1555 wordt zij nog genoemd; ibid. 1535, Aug. 11, fol. 8. — De „gemeene" of „gemeente"-ververij, waarvan in deze jaren herhaaldelijk sprake is, mag niet met de stedelijke blauwververij verward worden, daar de eerste een vennootschap was.

5) Kenningboek I, fol. 202vo (1524).

6) Kenningboek G, fol. 66vo (1499).

zienlijken in de stad en velen van hen maakten zelfs deel uit van het gerecht, in welk college zij dikwijls hun macht aanwendden om maatregelen door te zetten, die in hun belang waren. Een officieele bron uit het jaar 1465 verzekert ons „. . . dat die . . . verwers, diewelcke als van de machtichsten ende rijcksten van der voors. stede, altoos eenige hebben in den gerechte wesende, dickwil hinderen te ordonneren ende te keuren om heur selfs profijt ende bate, tgene dat in den gemenen oirboir der . . . draperyen dienende is, welcke keuren men dickwils, na veranderinge des tijts, moet vermaken ende veranderen, ende sonderlinge in tgene, dat den verwers van node is, in denwelcken sy voerstellen hoir eygen profijt voirt gemene oirboir" [1]). Om hun macht, die jaarlijks vermeerderde, te temperen, werd, nadat de graaf zich met de kwestie bemoeid had, in dat jaar bepaald, dat de ververs, zoolang zij in het gerecht zaten, hun bedrijf zouden moeten opgeven.

Als werkplaats hadden zij òf een gedeelte van hun huis, meestal het achterhuis, ingericht [2]), òf een afzonderlijk verfhuis [3]). Ook hun vermogensverhoudingen, die wij uit het jaar 1498 kennen, bevestigen de meening, dat een aanzienlijk deel van hen tot de zeer gegoede poorters mag gerekend worden. Van twee blauwververs, zes roodzieders en 23 ververs zonder nadere aanduiding, worden hier de vermogens gegeven.

Er waren dan met

5.000—10.000 ₰	vermogen	2	ververs.
1.000— 4.999 ₰	„	6	„
500— 999 ₰	„	1	verver.
100— 499 ₰	„	9	ververs.
beneden 100 ₰	„	8	„
pauper of zonder	„	5	„
		31	ververs [4]).

Hun gemiddeld vermogen bedroeg 1.126 ₰.

Ten slotte blijkt hun gegoedheid uit de boedels, die zij bij hun overlijden nalaten; dat zij het huis, waarin zij verfden, in eigendom bezaten, zal bij hen wel de groote regel geweest

1) Vgl. van Mieris, Handvesten, pag. 179. Of zooals het Latijnsche origineel heeft: „. . . quod tinctores, qui tanquam potentiores et ditiores totius opidi semper aliquos ex eis habent in lege existentes, ex plerumque promoveri, statui et ordinari impediunt sui questus aut commodi causa, que ad bonum publicum dicte draperie etc."

2) Zie bijv. Brievenboek Katrijnen-gasthuis, fol. 56 (1513).

3) Hamaker, Kb. 1450, I, 63 (1463); Privilege Boek C, fol. 246 (1551).

4) Zie Bijlage XII *c* en *d*.

zijn [1]). Velen van hen oefenden bovendien het nevenberoep van drapenier uit, waardoor hun stelling tegenover den ondernemer, den drapenier, veel sterker werd.

Het is dan ook te begrijpen, dat zij door hun bijzondere positie onder de van den drapenier afhankelijke arbeiders veelal ontzien werden, en dat, wat bij de vollers streng gestraft werd, de werkstaking, hun lichter vergeven werd. Zeker werkte hiertoe ook mee de omstandigheid, dat zij een enkel maal ook voor particulieren verfden en dus niet zoo aangewezen waren op de drapeniers als de anderen. Maar in hoofdzaak moeten zij toch beschouwd worden als arbeiders, werkzaam voor de drapeniers, al stonden zij economisch sterker tegenover hen. In hun dienst hadden zij verscheidene knechts: leerknapen, berri-knechts [2]), ketelknechts en een meesterknecht [3]). Een viertal knechts in hun ververij te hebben, was bij hen niet ongewoon [4]); deze werden voor een jaar gehuurd [5]).

Ook over den vermogenstoestand der knechts zijn wij eenigszins ingelicht; geheel bezitloos waren zij — zoover de bronnen hierover het uitspreken van een oordeel toelaten — niet. Zoo vind ik een verversknecht vermeld, die een eigen huis bezat [6]), en een ander, die bij zijn dood een vermogen van 100 Kar. gulden achterliet [7]). Een enkel maal schijnen zij ook vennoot geweest te zijn in een ververij [8]).

En van de vijf in 1498 genoemde verversknechts blijkt het vermogen te zijn:

100—500 ℔: 1 verversknecht;
beneden 100 ℔: 4 verversknechts [9]).

Eenig bezit werd dus bij hen aangetroffen; zij vormden een élite onder de arbeiders, terwijl zij bovendien aan de eischen van

1) Boedels van ververs of van vrouwen van ververs komen voor in Groot Bewijs A, fol. 285 (1467), 363 (1476), 451 (1490); B, fol. 165vo (1536), 386 (1573).

2) Hangt dit berri misschien samen met beren, dragen?

3) Hamaker, Kb. 1508, II, VI, 5; Drap. Kb. IV, VII, 47; V, VI, 17; VI, VI, 29.

4) Vgl. Correctie Boek G, fol. 33vo.

5) Kenningboek C, fol. 182 (1467) „...want Huge voirs Pieter voirn. zijn gehuyerde knecht is ende geweest heeft van Sinte Martijnsdage in den winter anno LXI tot nu toe, ende die huyer altijt geduert heeft van jair te jair tot Sinte Martijnsdage in den winter.”

6) Schuldschattings- en Verkoopingsboek D, fol. 40 (1485).

7) Groot Bewijs B, fol. 164 (1535) Ibid., B, fol. 139vo (1532) wordt de boedel van de vrouw van een verver opgegeven, die o.a. bestond uit drie morgen land, $8^1/_2$ Kar. gulden en gouden smeedwerk.

8) Kenningboek G, fol. 84vo (1499).

9) Zie Bijlage XII*d*.

het poorterschap moesten voldoen, voor zij hun beroep mochten uitoefenen [1]).

Nog onafhankelijker van de drapeniers dan de ververs waren de uutreeders, die niet meer als arbeiders van deze mogen beschouwd worden. Zij waren zelfstandige meesters, die de lakens, welke de drapeniers of vreemde kooplieden, die te Leiden lakens gekocht hadden, hun toezonden, persten en inpakten [2]).

Vandaar, dat het veel voorkwam, dat kooplieden bij hen de lakens kwamen bezien, die zij van hun „klanten" in de pers hadden. Zij konden dan als gelastigden van de drapeniers optreden en voor deze de lakens verkoopen [3]).

Herhaaldelijk geschiedde het echter, dat zij de lakens verwisselden of zonder toestemming hunner klanten verkochten. Om dit misbruik zooveel mogelijk tegen te gaan, werd bepaald, dat zij een borgtocht moesten stellen, waarop de drapeniers in geval van verduistering verhaal hadden. In 1457 moesten de uutreeders achthonderd ℔ zekerheid stellen met vier of meer borgen [3]); later werd bovendien de eisch gesteld, dat zij een vermogen van vierhonderd ℔ moesten bezitten. Haalde de drapenier echter zijn lakens, nadat hun bericht was, dat deze „upgereed" waren, niet binnen een bepaalden tijd af, dan verloor hij het recht eventueele schade op de borgen te verhalen. De koopman, aan wien de uutreeder lakens verkocht, bezat dit recht niet, vandaar dat hier de bepaling gold, dat de uutreeder door den handelaar niet betaald mocht worden, voordat de levering had plaats gehad: „hierom en dar geen coopman sijn gelt overgeven, hy en heeft ontfangen eerst, dat hy gecoft heeft".

De uutreeder trad ook zelf wel als lakenproducent op en verkocht dan behalve de lakens van den drapenier, die hij in zijn

---

1) Zie hierboven pag. 273.

2) Drap. Kb. IV, VIII, 20.

3) Drap. Kb. III, VII, 10, 11. Al in 1451 was het besluit hierover gevallen: „Eerst dat een ygelic uutreder, die perssen hout of namails houden sal, dat die goede zekere borge setten sal van alle die goeden, die hem gebrocht worden an lakenen, die een ygelic weder te leveren..." Vroedsch. Resol. 1451, Nov. 4, fol. 17vo. — In 1556 werd bovendien tot meerdere zekerheid van den drapenier bepaald, dat de borgen van den uutreeder hoofdelijk en voor geheel verbonden waren voor de schuld: „Upten 21en dach van Aprille anno XVC ende LVI, soe zijn Jan Claes Cornelisz., Cornelis Gerijtsz. van Poelgeest, Jan Claesz. Egmondt ende Gillis Dirck Ottenzoen borge geworden voir Gerijt Jacopsz. angaende die uuytrederye, volgende die nyeuwe keuren dairvan zijnde, te weeten die voors. Jan Claes Cornelisz. ende Cornelis Gerijtsz mit gesamender handt ende elcx een voir al voir drie hondert Karolus guldens van 40 grooten tstuck..."

pers had, ook zijn eigen stukken aan de kooplieden, die hem bezochten. Hiermee trok hij zelfs, evenals met die zijner klanten, naar de vier jaarmarkten te Antwerpen en Bergen-op-Zoom. De eigenlijke lakenhandel, het koopen en verkoopen, ook van weefsels, die hij niet zelf gereed had, was hem echter ontzegd. Wel blijkt uit hun inboedels, dat zij de lakens ook wel zelf schoren. Over hun verderen toestand is ons niet veel, van de arbeidsverhoudingen hunner knechts niets bekend.

Ook de sceriaers, later droogscheerder, lakenbereider of kortweg bereider genoemd, waren economisch onafhankelijk van den drapenier; zij waren zelfstandige meesters, wien de lakens door den wantsnijder of den consument ter bewerking overgegeven werden. Eerst in de zestiende eeuw schoren zij ook wel voor den drapenier.

De leertijd voor dit beroep was in de zestiende eeuw een jaar, en een gelijken termijn was men verplicht als knecht te werken, voor het meesterschap bereikt kon worden [1]). Het was bovendien het eenige ambacht, tot de draperie behoorende, waarin een proef moest afgelegd worden om den graad van meester of knecht te verwerven [2]). Meer dan één leerknecht mocht men niet in zijn dienst hebben.

Velen van hen oefenden na 1500 tevens de lakenkoopersnering uit en verkochten de lakens zoowel per el als bij het stuk [3]). Om te verhinderen, dat de lakenkoopers en kleermakers, met wie zij in nauwe relatie stonden, droogscheerders als arbeiders in hun dienst namen, werd in 1552 bepaald, dat elk meesterknecht, die een winkel bij hen huurde, een eed moest afleggen, dat de verhuurder niet deelde in zijn verdienste [4]).

Van hun vermogen, waarover preciese gegevens slechts voor-

1) Ordonnantie van de broederschap van 1508 § 4: „Item soe wye van nu voirtan mitter droeckscare wil leeren scheren, die sal gehouden wesen een jaer lanck gestadich te staen ende te bliven by sijn meester ende teynden dat jaer noch een jaer lanck te wercken voir knecht, eer hy dissche sal mogen zetten ..." In 1552 werd de leertijd tot twee jaar verlengd. Vgl. Kenningboek H, fol. 302 (1547).

2) Ordonnantie van de broederschap van 1552 § 2: „Item dat van nu voortan tvoors. broederschip hebben zal vijf overluyden, daerof alle jare twee doutste zullen ofgaen ende drie andere in den dienste blyven, opdat alle meestersprouven ende knechtsprouven te bath ende rechtvaerdelycker ofgenomen ende ontfangen zullen mogen worden ..."

3) Ibid., § 15: „Item dat alle droochscheerders ende lakencoopers oick laicken zullen mogen vercoepen by der ellen oft by de stucke, zoe den coeper daerof believen zal." Vgl. ook Kenningboek L, fol. 101vo (1536): „Adriaen Ysbrantsz., wantsnyder ende droechscheryer."

4) Ibid., § 19.

handen zijn uit het jaar 1498, krijgt men den indruk, dat het in het algemeen gering was; van de twaalf, van wie wij opgaven hebben kunnen vinden, hadden:

100—500 ℔	vermogen:	6 droogscheerders,
beneden 100 ℔	„ :	5 „
	pauper:	1 droogscheerder.
		12 droogscheerders [1]).

Voor de inrichting van hun werkplaats was geen groot kapitaal vereischt; zoo worden in een boedel van een droogscheerder vermeld zes scheerdersscharen en een „disch mit zijn gerescip ende toebehoren", die tezamen voor bijna zestien pond verkocht werden [2]).

Na het beleg nemen zij een geheel andere plaats in het arbeidsproces in, daar zij dan niet meer voor den consument, maar voor den producent werken, die hen volledig van zich afhankelijk maakte.

Ten slotte een enkel woord over de arbeiders in de nevenindustrieën, de kammakers en de rietmakers. De eersten vervaardigden de wolkammen, waarmede de wol door de kamsters uiteengeward werd. In 1446 werd hun loon door het gerecht geregeld; in het vervolg zouden zij „van een gebroken tant te setten" niet meer mogen nemen dan een halven groot, van het scherp maken van een tand evenveel, van het hout te vermaken, waarin de tanden bevestigd waren, vijf groot [3]).

Juiste gegevens over hun aantal zijn niet voorhanden, aanzienlijk zal het zeker niet geweest zijn. Uit het jaar 1498 zijn er een zestal, uit 1501 een zevental bekend, tegen welke toen een vervolging werd ingesteld wegens het maken van een „overdracht" [4]). Enkelen onder hen hadden ook knechts in hun dienst [5]). —

Kaardenmakers, die wegens het verbod wol met kaarden te bewerken, in Leiden weinig afzet van hun waren konden vinden en dus voornamelijk op de bewoners der buitenneringen aange-

1) Zie Bijlage XII *c* en *d*.

2) Schuldschattings- en Verkoopingsboek C, fol. 23 (1468).

3) Drap. Kb. II, IV, 8.

4) Schoutsrekening 1501, fol. 4vo. — Overdracht = ongeoorloofde samenkomst, samenspanning.

5) Kammakersknechts worden o. a. genoemd Schoutsrekening 1493, fol. 5vo.

wezen zullen zijn geweest, worden slechts een zeer enkel maal in de bronnen aangetroffen [1]).

De rietmakers, die de rieten vervaardigden, waardoor de kettingdraden op het weefgetouw uiteen werden gehouden, werden in de uitoefening van hun bedrijf beschermd door het voorschrift, dat de rieten, die de wevers gebruikten, in de stad moesten vervaardigd zijn. Zij werkten bovendien voor den export, doch moesten hun producten, voordat zij deze uitvoerden, door de printers doen teekenen [2]).

Gedurende den bloeitijd van de Leidsche draperie waren in de stad steeds voldoende arbeidskrachten voorhanden om in de productiebehoeften te voorzien. De tallooze wevers, vollers en spinsters, die naar Leiden trokken, om daar werk te zoeken, maakten het steeds mogelijk, dat bij de gestadige uitbreiding der industrie de drapeniers er op konden rekenen, arbeiders te vinden. Weinig strookend met de stabiliteit van inwonersaantal, die anders de middeleeuwsche steden kenmerkt, was hier de arbeidersbevolking zeer vlottend en varieerde ook hun aantal sterk. Nog in 1514, dus in een depressietijd, bericht de Informacie, dat het getal spinsters, wevers en vollers van het eene jaar op het andere dikwijls vier- of vijfhonderd verschilde [3]).

Behalve de eischen betreffende het poorterschap en aangaande den tijd, dat zij hun beroep moesten uitgeoefend hebben, werden aan de arbeiders, die binnen wilden komen, geen voorwaarden gesteld, dan hoogstens nog deze, dat niemand „van quaden fayte" mocht zijn, d. i. zich misdragen mocht hebben [4]). Nooit heeft Leiden in den bloeitijd der draperie bijzondere maatregelen aangewend om haar industriebevolking te doen toenemen, zooals in andere steden is geschied. Zoo heeft Utrecht een tijd lang moeite gedaan de draperie binnen haar muren te bevorderen en beloofde daarom in 1473 aan allen, die zich binnen de stad wilden

1) Zie o. a. Zoenboek 1435—1500, fol. 169 (1475); Correctie Boek G, fol. 105vo (1524); Bijlage XII f.

2) Drap. Kb. III, IV, 25; V, IV, 9. In Zoenboek 1502—1573, fol. 157 (1521) worden nog rietmakers genoemd.

3) Informacie, pag. 244: „... ende daer esser dicwils 400 ende 500 (communicanten) meer in een jaer dan in tandere, overmits datter veel spinsters, volders ende wevers zijn". Vgl. ook ibid., pag. 195, waar Naarden verklaart: „... ende dat all nae die neringe dier es, daernae esser meer of min, alsoe daer veel kemsters, spinsters, volders ende wevers zijn, die lichtelicken gaen ende commen".

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 121; 163 § 2.

vestigen om lakens te reeden, dat zij het wolweversgilde niet behoefden te winnen en dat hun daarenboven het poorterschap zou verleend worden [1]). Dit laatste voorrecht was trouwens reeds ruim tien jaar vroeger aan twee uutreeders — in Utrecht opreyders geheeten — beloofd, die, als zij met ten hoogste vijf en twintig personen in de stad kwamen, alle lakens zouden mogen ruwen, ramen, persen en scheren [2]). — Tiel op haar beurt hoopte meer wevers te verkrijgen binnen haar gebied, door aan elk, die met een volledig uitgeruste meesterij en een bezit van vijftig Rijnsche guldens zich binnen haar muren wilde vestigen, het poorterschap „om nyet" te beloven en vrijstelling van accijnzen, die op den lakenverkoop in het groot en in het klein uitgezonderd [3]). — Anders ging weer Dordrecht te werk, om een voldoend aantal spinsters te krijgen. Daar verbood de overheid n.l. in 1485 eenvoudig, dat vrouwen, die krachtig genoeg waren om te werken, bedelden; slechts eenmaal in de week zouden zij een aalmoes mogen vragen [4]).

In de tachtiger jaren van de vijftiende eeuw werd Leiden echter door de omstandigheden gedwongen in het belang van de drapeniers krachtiger maatregelen te nemen, opdat geen deficit aan arbeidskrachten in de stad zou ontstaan. De vrees hiervoor deed zich gevoelen na het jaar 1481, toen velen de stad verlieten en in de omliggende en ook verder gelegen plaatsen de lakenbewerking gingen uitoefenen. Vooral ververs schijnen hun bedrijf naar elders verplaatst te hebben, daar van hen gemeld wordt, dat ze „deur heur ongheordonneerde ghiericheyt hem (vervorderden) teghen tghemeen welvaeren van der stede te verwen in andere steden alhier omtrent" [5]).

En reeds in 1486 worden opnieuw klachten gehoord over de vermindering van de arbeidersbevolking, die naar andere steden, waar sinds kort de draperie ontstaan was, trok. Daarom werd toen aan de kamsters, spinsters, wevers, vollers, ververs en droogscheerders verboden naar plaatsen te trekken, waar men na 1480 begonnen was Engelsche wol te drapenieren, op straffe bij overtreding levenslang uit Leiden verbannen te worden [6]). Veel heeft dit verbod niet uitgewerkt, zooals blijkt uit de weder-

1) Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 210, n°. 17, § 2 en 3.
2) Ibid., II, pag. 208, n°. 13.
3) Van Veen, Rechtsbronnen der stad Tiel (Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen, II, 3), pag. 22, § 12.
4) Fruin, De oudste rechten der stad Dordrecht, I, pag. 337.
5) Drap. Kb. IV, VII, 37.
6) Drap. Kb. IV, I, 38.

uitvaardiging in 1541, toen men bovendien den eisch verzachtte, door het jaar 1500 in plaats van 1480 te stellen als uiterste tijdstip, waarop de draperie in een stad haar aanvang genomen moest hebben, voor het Leidenaars zou vrijstaan er zich te vestigen [1]). Dit wegtrekken der arbeiders was het eerste symptoom van den achteruitgang der Leidsche industrie, die voortaan de concurrentie van nieuwe draperiesteden ondervond, en stond niet op zichzelf, daar ook velen van de drapeniers zich toen reeds elders zochten te vestigen [2]). Ten opzichte van hen volgde een gelijk verbod als voor de arbeiders [3]). Van verschillende zijden werd getracht de Leidsche drapeniers uit hun woonplaats te lokken. Een voorbeeld hiervan zijn de pogingen, die de heer van Montfoort in het jaar 1491 hiertoe in het werk stelde: „alzo die heere van Montfoirt heymelic brieve gescreven hadde binnen Leyden an enige drapeniers, om die mit schonen woerden te mogen gecrygen tot Montfoirde mitterwoen ende aldaer draperye te beginnen" [4]).

De ongeregelde gang der industrie, de moeilijkheden, die in de volgende jaren den wolaanvoer uit Calais belemmerden, werkten het vertrek van steeds meer arbeiders in de hand; de niets bezittende werklieden ontweken de stad, die hun geen geregeld levensonderhoud kon verschaffen [5]). In 1526 volgde een nieuw verbod aan de drapeniers, ververs en hun meesterknechts of andere poorters of inwoners der stad, buiten haar gebied hun ambacht uit te oefenen [6]).

Toch vertrokken vele arbeidslieden; de vollers, wevers, kamsters en spinsters wendden Leiden in grooten getale den rug toe [7]); vooral de gebeurtenissen van het jaar 1545 dreven velen van de wevers de stad uit. De naburige steden wendden bovendien pogingen aan om de Leidsche textielarbeiders tot zich te trekken; zoo trachtten de gezworenen van de vollers te Haarlem vollersknechts van Leiden over te halen, zich in hun stad te

1) Drap. Kb. V, I, 30.

2) Vgl. van Mieris, Handvesten, pag. 308: „... dat de meeste menichte van den voorschreven poorters ende in(ge)setenen ende zonderlingen van den rijcxsten, hantierende tvoors. fait van der draperie, vertrecken ..." (1493).

3) Vroedsch. Resol. 1486, Februari 18, fol. 189.

4) Schoutsrekening 1491, fol. 10.

5) Vgl. ook den brief van Leiden aan den Calaisstapel van 1519, Januari 8, aangehaald hierboven op pag. 206.

6) Drap. Kb. IV, VII, 37 § 1; vgl. ook V, VI, 10 (1541).

7) Vroedsch. Resol. 1530, December 1, fol. 2vo.

vestigen [1]). Het verloop van de arbeidende bevolking was dan ook niet tegen te houden en de achteruitgang der industrie nam steeds toe, al is het de stad in haar strijd met de buitenneringen een oogenblik gelukt nieuwen toevoer van arbeiders te krijgen. Doch de drapeniers zelve verlieten de stad en brachten hun bedrijf zelfs naar vreemde landen over. Vooral Duitsche steden schijnen in deze jaren talrijke lakenproducenten, zoowel uit Leiden als uit andere steden, binnen haar muren opgenomen te hebben.

Aan het slot van ons exposé, moge nog op enkele punten de aandacht gevestigd worden.

In de eerste plaats op het voorhanden zijn van een afzonderlijke klasse van ondernemers, tevens lakenhandelaars, die door hun groot kapitaalbezit zich van hun arbeiders onderscheidden.

Hoe hebben wij ons het opkomen van deze klasse van handelaars voor te stellen? Ik meen, dat de ontwikkeling aldus gegaan is, dat zij uit de wevers voortgekomen zijn. Op zich zelf laat de aard van de industrie aan elk van de verschillende categorieën van ambachtslieden toe, de leiding der productie op zich te nemen; maar voor zoover de bronnen veroorloven een oordeel uit te spreken, moet voor Leiden de zooeven genoemde ontwikkeling aangenomen worden. De wevers kochten dan oorspronkelijk de grondstof in en lieten deze door kamster, spinster en voller verder bewerken om het laken daarna te verkoopen. Uit deze hebben zich weer de drapeniers ontwikkeld, zooals ook in de vijftiende eeuw nog wel eens voorkwam. De vollers, droogscheerders of wantsnijders, waaruit elders de klasse der „Tucher" of „draper" voortkwamen, hebben te Leiden deze rol niet gespeeld [2]). —

In de tweede plaats op den vrouwenarbeid, waaraan in de Leidsche industrie een groot arbeidsveld was toegewezen. Voor de lichtere bewerkingen werden bijna uitsluitend vrouwelijke krachten gebruikt. In dit opzicht had de industrie dus het middeleeuwsche karakter afgelegd, in tegenstelling met die bedrijven, waarin zich nog het handwerk als bedrijfsvorm handhaafde. Want behalve in de

---

1) Thes. Rek. 1547, fol. 22.

2) Vgl. Schmoller, a. w., pag. 418; Ashley, a. w., II, pag. 220 v. De meening van Sombart, Der moderne Kapitalismus, I, pag. 218 v., als zou het handelskapitaal uit geaccumuleerde grondrente ontstaan zijn, moet voor Leiden m. i. afgewezen worden. Zie voor andere tegenstanders van Sombart's opvatting Strieder, Zur Genesis des modernen Kapitalismus, Leipzig, 1904, en R. Heynen, Zur Entstehung des Kapitalismus in Venedig (Münchener volkswirtschaftliche Studien, herausgeg. von Brentano und Lotz), Stuttgart und Berlin, 1905.

textielnijverheid te Leiden en elders [1]), waar het huisindustrieele systeem was doorgedrongen, waren vele vrouwelijke arbeidsters werkzaam in de pannebakkerijen, de meekrapbereiding en de zoutnering.

Een derde kwestie betreft het voorkomen van kinderarbeid. In de vijftiende eeuw werd de arbeidskracht van kinderen slechts in zoover aangewend, dat zij als leerlingen voor hun latere vak opgeleid werden; van een eigenlijke kinderexploitatie is geen sprake. Zoo is het bijv. den vollers verboden knechts in het werk te stellen beneden den leeftijd van zestien jaar [2]). Maar in de volgende eeuw wordt meer en meer van de goedkoope arbeidskracht van jeugdige personen gebruik gemaakt, al nam het euvel niet terstond zulk een omvang aan als in het laatste kwart der eeuw na de vestiging der Vlamingen; van de honderdtallen van kinderen, die toen in alle takken van de textielindustrie aan het werk gezet werden voor uiterst geringe loonen, is nu nog geen kwestie; tot ongeveer 1550 werden kinderen hoofdzakelijk voor lichtere werkzaamheden gebruikt en is hun aantal nog niet zeer belangrijk [3]). Zoo werd kinderarbeid aanvankelijk aangewend bij het schoonmaken van de kaarden in de ramen, die door de vollers weer moesten gebruikt worden [4]). De wevers hadden insgelijks jeugdige arbeiders in dienst, die de lichtere werkzaamheden verrichtten, de afgewerkte lakens naar den drapenier brachten enz. [5]). Maar na 1550 heeft vooral de nieuwe reederij van voerlakens en dergelijke grove stoffen beslag op hen gelegd; in het bijzonder voor het weven, kaarden en spinnen werden zij gebruikt [6]).

Hoe de gewoonte ontstaan was, dat kinderen uit Leiden in de buitenneringen gingen werken, daarop is reeds gewezen, maar ook de huisindustrieele arbeiders aldaar lieten zich in hun arbeid

---

1) Vgl. ook Willem van Hildegaersberch, uitg. Bisschop en Verwijs, pag 11, vs. 490, die de vrouwen van onzedelijken levenswandel aanraadt liever met arbeid in haar onderhoud te voorzien:

Mochten si *(de vrouwen)* dan niet sochter winnen
Hoir broot mit noppen ofte spinnen?

2) Hamaker, App. VII, 57 § 2.

3) (De draperie), „dair veel arme menschen, mannen, wyven ende kynderen hoir broot ende byleven an winnen..." Hs. van 1527, Mei 20.

4) Aflezing Boek A, fol. 5 (1506, April 17): „Tgerecht gebieden..., dat geen kinderen caerden scoenmaken in den ramen, upte boete alst oude gebot inhout ende begrijpt".

5) In Aflezing Boek B, fol. 217vo, wordt over de weversjongens gesproken (1556 December 19).

6) Aflezing Boek B, fol. 316vo (1569, Maart 15).

door hun kinderen bijstaan; van het spinnen en spoelen wordt dit door de bronnen bevestigd [1]). Al was dus het aantal jeugdige arbeidskrachten niet zoo gering, als men wellicht verwachten zou, een algemeen verschijnsel is het voor de Leidsche draperie in de middeleeuwen niet geweest; eerst na 1575 vindt een uitgebreide kinderexploitatie plaats. —

Het is al opgemerkt bij de behandeling der afzonderlijke groepen, maar het dient ook nog van alle arbeiders in de draperie tezamen gezegd te worden, hoe ongunstig in het algemeen de toestand der arbeidende klasse in de zestiende eeuw werd. Meer en meer verloren zij door den achteruitgang van de draperie den geringen welstand, dien zij nog bezeten mochten hebben; zij waren proletariërs geworden, die alleen aangewezen waren op hetgeen hun arbeidskracht opleverde en die terstond tot armoede dreigden te vervallen, wanneer zij deze niet rendabel konden maken. In de officieele bronnen van dezen tijd wordt over de arbeiders gesproken in termen als „de arme, schamele ambachtsman", in 1524 heet het zelfs al, dat in de wolindustrie vele armen hun onderhoud konden verdienen [2]), elders worden de wevers, vollers, spinsters, kamsters genoemd van „soberen ende cleyne censitye" te zijn [3]). Een diepen indruk van de ellende, die toen onder de arbeidende klasse heerschte door het verval van de nering, geeft de volgende schildering in één der vroedschapsboeken: „Is geopent by monde van meester Willem van Oy,... burgemeester, hoedat die neringe der draperye deser stede zeer sober is, dairdoer zware armoede, grote honger ende commer alhier by de miserable personen dagelicx geleden worde, ende dat doerdien enige van dezelve personen dagelicx zeggen: „och Lieve Heere, en gaet ons niet verby mit U gave der heete ziecte, want wy liever sterven dan langer leven", ende dat enige doer armoede hen stellen tot diefte, zoedat dagelicx veel gestolen wordt,.... ende dat doerdien veel van den volres, wevers, kemsters ende spinsters hem absenteren uut dezer stede" [4]).

De broederschappen, die onder de verschillende categorieën van arbeiders bestonden, zijn niet in staat geweest dezen achteruitgang tegen te houden en de bevolking voor armoede te bewaren. Over deze organisaties nog een enkel woord.

---

1) Zie hierboven pag. 139 en Register Buitenneringen 1541, fol. 4 en 17.
2) Vroedsch. Resol. 1524, Maart 23, fol. 45vo.
3) Van Mieris, Handvesten, pag. 475 (1565).
4) Vroedsch. Resol. 1530, December 1, fol. 2vo.

HOOFDSTUK VI.

De corporaties.

De ambachten en broederschappen, waarin de ambachtslieden in de textielindustrie georganiseerd waren, hadden te Leiden een zeer geringe macht. Autonomie, bevoegdheid tot zekere hoogte hun eigen aangelegenheden te regelen, hadden zij niet, daar het gerecht, zooals reeds vroeger uitvoerig uiteengezet is, steeds de ordonnanties uitvaardigde, die een regeling bevatten voor de industrie of een harer onderdeelen. Evenzoo misten zij het recht om ieder, die hetzelfde vak uitoefende, te noodzaken in de corporatie te komen, den z. g. gildedwang, daar in Leiden het beginsel gold, dat het elk poorter vrijstond het beroep uit te oefenen, dat hij wilde: „Item wie poirter te Leiden is, die mach ambochte ende neringhe doen, hoe dat ghenoemt mach wesen . . ." [1]).

Om al deze redenen kunnen wij over dit onderwerp kort zijn.

De ambachten, waarvan in het oudste keurboek reeds die der vollers en wevers genoemd worden, stonden onder toezicht van gezworenen, die door het gerecht benoemd werden; van een keuze door de leden zelve was geen sprake. Hun taak was, om, naast behartiging van de belangen van het ambacht, de overtredingen van de bedrijfskeuren op te sporen en de overtreders te bekeuren, terwijl zij bovendien in het algemeen bevoegd waren de strafbare feiten, die door de leden van het ambacht begaan werden, op te sporen, maar de rechtspraak oefenden zij niet uit. Bij de vollers bestond deze afwijking, dat zoowel uit de meesters als de knechts bijzondere gezworenen gekozen werden, een bewijs, dat met de

1) Hamaker, Kb. n⁰. 3, 162 § 1.

gezellen in dit ambacht meer rekening werd gehouden dan elders [1]).

Naast de ambachten bestonden zoowel bij de vollers als de wevers broederschappen, die de godsdienstige belangen hunner leden behartigden. De St. Severus-broederschap der wevers wordt slechts een enkel maal genoemd [2]). Voor zoover na te gaan, werden de wevers slechts eenmaal per jaar door de broederschap bijeengebracht en wel op den „Ommegangsdach" [3]), wanneer alle ambachten en broederschappen in processie door de stad trokken, en misschien op den naamdag van hun heilige [4]).

Aan het hoofd van de St. Nicasius-broederschap van de vollers stonden eenige „homans" of „hooftlieden", door de broederschap gekozen, die het altaar onderhielden, dat de broederschap in de St. Pieterskerk had, uit de niet onbelangrijke inkomsten, die de vollers hen verschaften. Zoo moesten zij, die het volambacht wilden leeren twee en dertig stuiver, die meester werden hetzelfde bedrag aan de corporatie geven, terwijl bovendien elk voller wekelijks een som van twee penningen, of jaarlijks ruim zes stuiver als bijdrage afstond [5]).

De verplichting, dat elk voller lid was van de broederschap, is nooit uitdrukkelijk uitgesproken, maar men verkrijgt den indruk, dat in de praktijk wel alle vollers lid ervan zullen geweest zijn. Reeds hierboven is er op gewezen, welk een steun de broederschap was voor de vollers in hun economischen strijd; de vergaderingen, waartoe zij hen met toestemming van het gerecht samenriep, werkten den geest van solidariteit en gevoel van gemeenschappelijke belangen nog meer in de hand. Bij uitzondering werd in 1517 aan de homans zoowel als aan de gezworenen door het gerecht de bevoegdheid verleend, om onordelijkheden en wangedrag — „dorpere, onnutte, quade, onduechdelicke, kijflicke worden" — in deze vergaderingen te straffen [6]).

Behalve de wevers en de vollers hadden zich ook de drapeniers,

1) Hamaker, Kb. n°. 3, 130, I, § 10; Correctie Boek C, fol. 106vo; Register van smalle diensten, op het jaar 1544.

2) Drap. Kb. IV, 26 § 1 wordt het altaar van St. Severus genoemd, en in Aflezing Boek B, fol. 206 en 231vo, de broederschap.

3) De eerste Zondag na Hemelvaartsdag.

4) Correctie Boek F, fol. 89vo: „Alsoe up Sinte Seversdach lestleden veel goeder mannen van den weefambochte gewest zijn ten huyse van Dirck Pietersz., wever, die dair mit malkander in goet geselscap saten ende waren vrolick ende maecten goede chiere. . ." (1514).

5) Hs. van 1568, Juli 21.

6) Vollersregister A, fol. 17.

de droogscheerders, de ververs [1]) en later de voerlakenreeders en aanverwante takken in broederschappen vereenigd.

Van de broederschap der drapeniers is mij niet meer bekend dan dat deze in de vijftiende eeuw een altaar bezat [2]).

De organisatie der droogscheerders verkreeg in 1508 den gildedwang, een maatregel, waardoor men hoopte het ledenaantal te doen toenemen. Een droogscheerder, die poorter of poorterszoon was, zou voortaan voor de toelating tot het meesterschap vier pond was, een vreemdeling echter acht pond was moeten betalen; evenzoo moest een knecht, van elders afkomstig, meer betalen, wanneer hij tot de broederschap wenschte toe te treden, dan een poorter. Ook hier stonden dus vreemden achter bij de burgers [3]). Verschilde oorspronkelijk deze broederschap in zooverre van een gilde, dat een dergelijke organisatie van vakgenooten in de eerste plaats de behartiging der godsdienstige en eerst daarna die der economische belangen op het oog had, door de verleening van den gildedwang werd elk verschil opgeheven [4]).

Buiten de textielindustrie wordt nog bij eenige andere corporaties dit recht aangetroffen; zoo waren de snijders sinds 1458 verplicht allen toe te treden tot de St. Franciscus-broederschap: „Item soe wie meesterie settet, als voirscr. is, die sel voirtan wesen int broederscip van den snyambocht..." [5]). In de zestiende eeuw verkregen nog eenige andere broederschappen hetzelfde recht.

De geringe rechten, die de textielarbeiders hadden, hingen nauw samen met hun economische positie. De stedelijke regeering, voor een groot deel in handen van de drapeniers, heeft hun organisatie nooit tot eenige zelfstandigheid of macht laten komen.

Slechts eenmaal is in de Leidsche geschiedenis, na het grafelijk verbod in 1313, van het oprichten van „gilden" sprake geweest, maar de pogingen daartoe hebben niet tot een resultaat geleid. In 1393 [6]) n.l. keerden de ambachtslieden zich tegen den raad en verlangden „gilden en hoeftmans" te hebben. Vooral de vollers traden hierbij op den voorgrond, en staakten het werk [7]). Na de

1) Rekeninc van Sinte Achten, fol. 3 (1495); Correctie Boek F, fol. 22 (1509).

2) Overvoorde, Rekeningen uit de bouwperiode van de St. Pieterskerk te Leiden (Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, 30ste deel), pag. 142, geeft een Severus-altaar van de drapeniers op, gesticht in 1434. Vgl. ook Memoriaal Boek, fol. 14.

3) Ordonnantie van de broederschap van de droogscheerders van 1508; gewijzigd in 1552 en 1563.

4) Vgl. hierover ook Keutgen, Aemter und Zünfte, pag. 171.

5) Hamaker, Kb. 1450, V, 71 (1458); vgl. ook Kenningboek C, fol. 246 (1468).

6) Van Mieris, Groot Charterboek, III, pag. 595.

7) Hamaker, Kb. n°. 3, 163 § 5.

onderdrukking van den oploop werden een honderdtal personen uit de stad verbannen, waaronder vooral de vollers sterk vertegenwoordigd waren [1]).

Ook het vrije vergaderingsrecht der ambachtsbroeders werd door de overheid zooveel mogelijk tegengewerkt. In het algemeen bestond tegen hunne bijeenkomsten het vermoeden, dat zij tot een ongeoorloofd doel samengeroepen waren. Hieronder vielen de afspraken van de handwerkers over het niet verkoopen beneden een zekeren prijs, van de arbeiders over het eischen van meer loon, kortom de monopolia, conventiones, pactiones en conjurationes, waartegen reeds Philippus de Leyden in zijn „De cura reipublicae et sorte principantis" [2]) te velde trekt. Deze oordeelde het noodig zijn waarschuwende stem aan den graaf te doen hooren en hem het „principiis obsta" toe te roepen [3]). Eenzelfde standpunt nam ook de overheid te Leiden in tegenover alle vergaderingen of „eningen" van arbeiders, zonder haar toestemming gehouden, zooals hieruit blijkt, dat reeds in 1393 aan alle inwoners der stad verboden werd „enigherhande overdrachten" te maken, „tsi mit cueren of mit verbanden of mit enighen omghesetten ghelde yement of te gaderen", tenzij met verlof van het gerecht. De overtreder zou gestraft worden met de hooge boete van tien pond en twee jaar verbanning uit de stad [4]). Reeds is erop gewezen, hoe dikwijls de vollers in de vijftiende eeuw dit verbod overtreden hebben door werkstakingen te maken; allerminst hielden zij zich aan den wensch van het gerecht, niet bijeen te komen, maar zich bij eventueele grieven tot dit college te wenden, zij schaften liever zelf raad. In 1447 is naar aanleiding van den uutganc het voorleggen van de grieven aan het gerecht voorgeschreven bij een keur, die echter door de vollers niet opgevolgd is, o. a. omdat volgens hun zeggen de heeren van het gerecht weinig acht sloegen op hun bezwaren. Bevolen werd in dat jaar [5]), dat „alle diegene, die enige gebreken

1) De overheid verklaarde dan ook in het laatste kwart der zestiende eeuw met recht, dat te Leiden nooit gilden bestaan hadden. Hs. keurboek 1583.

2) Cas. XXXVII. „Nec privilegia super his concessa valent: quia rescripta in fraudem devotionis publicae non valent ipso iure", zegt hij.

3) Niet tegen de fraternitates en societates (broederschappen en gilden) op zichzelf komt m. i. Philippus de Leyden in deze passage op, zooals Prof. Blok in zijn Hollandsche stad in de Middeleeuwen, pag. 197, aanneemt, maar tegen de ongeoorloofde afspraken der ambachtslieden (negotiatores en artifices), die tegen het „algemeen belang" waren.

4) Hamaker, Kb. n°. 3, 162 § 2; 1406, VI, 28; 1450, V, 42; 1508, II, VI, 8; 1545, II, I, 12.

5) Correctie Boek A, fol. 228.

hebben, al van wat ambochte dat sy sijn, die comen by den gerechte ende geven hoir gebreck te kennen, tgerecht sal hem tot alre tijt dairof goede verrechtinge doen. Ende dairomme gebietet tgerecht, dat een ygelic, wie hy sy, hem wachte van enige vergaderinge te maken of woirden te spreken, dat dragen mach tot afterdeel of contrarie die rechten van der stede van Leyden." Toch heeft het gerecht zooveel mogelijk de hand gehouden aan het voorschrift en toen bijv. in 1483 vanwege de vollersknechts een vergadering door hun gezworenen bijeengeroepen werd, heeft het ingegrepen en de aanleggers gestraft [1]).

Evenzoo trad in 1462 en 1485 de schout tegen eenige ververs op, die een „overdracht ende een eenicheyt" gemaakt hadden in strijd met het gemeene recht [2]). Sinds 1515 moesten zelfs de roodzieders, sinds 1541 ook de blauwververs elk jaar een eed afleggen, dat zij met niemand een overeenkomst — „aliancie off verbant" — zouden aangaan over het loon, dat zij voor het verven zouden ontvangen [3]).

Dit standpunt der overheid, alle vergaderingen zonder haar toestemming gehouden als ongeoorloofd te beschouwen en te onderdrukken, heeft uiteraard de aaneensluiting der textielarbeiders zeer tegengewerkt; het bespreken van grieven met elkaar, het voorbereiden van een werkstaking of uutganc vormde reeds een overtreding van de keuren en werd streng gestraft [4]).

---

1) Correctie Boek C, fol. 106vo.

2) Kenningboek C, fol. 36vo en 37 (1462), en D, fol. 302 (1485).

3) Drap. Kb. IV, VII, 34; V, VI, 9; VI, VI, 27.

4) Een enkel voorbeeld uit vele van andere steden: In Delft werd in het begin van de 15de eeuw aan de weversknapen verboden „sameningke" te maken; Fruin, Het oudste der tot dusver bekende keurboeken van Delft (Nieuwe Bijdragen v. Rechtgelhd. en Wetgev., 1882), pag. 347, § 4. En in 1474 verbood de stedelijke raad te Utrecht aan de kamsters, spinsters, wevers, vollers en ververs, onderling afspraken te maken over loonsverhooging of -vermindering, tenzij met toestemming van de wardeins. Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 211, n°. 19, § 1 en 2. — Zie voor de ontwikkeling van het vergaderingsrecht in Frankrijk Eberstadt, a. w., pag. 227 v.

HOOFDSTUK VII.

Algemeen overzicht.

Bijna gedurende de geheele vijftiende eeuw is de productie der drapeniers stijgende gebleven; eerst in de tachtiger jaren worden de cijfers minder gunstig. Het jaar 1486 geeft een sterke vermindering van het productiequantum te zien, en wordt hierin nog overtroffen door 1496. Maar over het geheel genomen, kan men niet zeggen, dat de jaarlijksche hoeveelheid lakens, die Leiden produceert, in het laatste kwart der eeuw afneemt, wèl, dat er jaren van hevige crisis waren. In dit opzicht verkeerde Leiden in gunstiger toestand dan de meeste andere Hollandsche draperiesteden, die bijna zonder uitzondering sinds de regeering van Karel den Stouten een aanmerkelijken achteruitgang van hun industrie te constateeren hadden, zooals onderstaand overzicht aantoont:

LAKENPRODUCTIE [1]).

	Leiden.	Den Haag.	Haarlem.	Amsterdam.	Delft.	Schiedam.	Gouda.	Hoorn.	Naarden.
Tijdens Karel den Stouten.	14—21.000	14—15.000				500		3.500 tot 4.000	24.000
1494	24.000	5—6.000							6.000
1504	22.000	6.000	2.000		2.000		2.100		18.000
1514	26.000	2.000	8—900	5—6.000	8—900	500	1.400	4.500	9.000

1) Deze cijfers zijn ontleend aan de Enqueste van 1494 en aan de Informacie van 1514.

AANTAL GETOUWEN [1]).

	Leiden.	Amsterdam.	Delft.	Weesp.	Schoonhoven.	Rotterdam.
Tijdens Karel den Stouten.			70	50	16—17	50
1494			13—14	3	0	6
1504	± 250	80 à 90 (1506)	50			
1514	200	45	28			18—20

Het aantal drapeniers in Den Haag was van 90 in 1504 tot 30 in 1514 verminderd, in Delft van 75 tot 11 à 12.

Vooral de eerste vijftien jaren na den dood van hertog Karel waren wegens den onrust en strijd, die in het land heerschten, hoogst ongunstig voor de lakenindustrie; na 1494 leefde opnieuw de draperie op, een gevolg waarschijnlijk van de krachtige maatregelen, in tal van steden in dezen tijd genomen, die tot haar bevordering moesten dienen. Utrecht stelde reeds sinds 1473 pogingen in het werk, een draperie binnen haar muren te vestigen en vaardigde in 1486 een uitvoerige keur van 66 artikels uit, die de verschillende deelbewerkingen regelde [2]). Naarden gaf een jaar later een „ordonnantie van de waerdeyns", waarin de contrôle op de producenten opnieuw en scherper dan te voren geregeld werd [3]). Schiedam stelde zelfs voor de drapeniers, die zich wilden toeleggen op het reeden van „Haechse" lakens, een toelage uit de stadskas beschikbaar van één pond groten voor elk half laken; en in 1485 volgde de uitvaardiging van een tot in bijzonderheden afdalende keur op de draperie [4]). Ook van andere steden blijkt, hoe zij in dezen tijd, zij het dan met geen of gering succes, de industrie trachtten te bevorderen. Zoo werd in Den Haag omstreeks 1496 een keur van niet minder dan 67 artikels gepubliceerd, de uitvoerigste, die daar over deze aangelegenheid verschenen is [5]). En hetzelfde kan van Gouda gezegd worden, waar het nieuwe draperiekeurboek van 1505, waarschijnlijk voor het eerst, een regeling trachtte te geven voor de geheele industrie [6]).

1) Deze cijfers zijn ontleend aan de Enqueste van 1494 en aan de Informacie van 1514.
2) Overvoorde en Joosting, a. w., II, pag. 210, n°. 17 en pag. 213, n°. 26.
3) Hantvesten ende privilegien van Weesp, Muyden ende Naerden, 1613, pag. XLIII.
4) Heeringa, a. w., pag. 212 en 217.
5) Van Gelder, a. w., Bronnen, n°. 5.
6) Hs. in het Gemeentearchief te Gouda.

De Leidsche draperie heeft van deze meerdere concurrentie zeker de gevolgen gevoeld, zoodat in de laatste twintig jaren der vijftiende eeuw de productie herhaaldelijk sterk ingekrompen is, en in het algemeen van een periode van stilstand gesproken kan worden.

Hiertegenover geeft het begin der zestiende eeuw weer een vooruitgang te zien, die met eenige onderbrekingen, in hoofdzaak aan den ongeregelden wolaanvoer toe te schrijven, tot het jaar 1530 voortduurt. Dan zet onmiddellijk een daling in van eenige duizenden lakens per jaar. Van 24.000 stuks in 1530 vermindert de productie in 1532 tot ± 16.000, in 1547 tot 12.000, in 1556 tot 8.000, in 1563 tot 5.000, in 1570 tot 4.000, en in 1573 zelfs tot 1.000. In veertig jaar tijds was dus de geheele draperie volkomen te gronde gegaan.

De hieronder gepubliceerde cijfers, die de jaarlijksche productie tusschen 1470 en 1573 aangeven, doen de details van de ontwikkeling der industrie nog duidelijker uitkomen. Zij zijn berekend naar de in de stedelijke rekeningen genoteerde ontvangsten van de strikerye [1]).

Jaarlijksche lakenproductie.

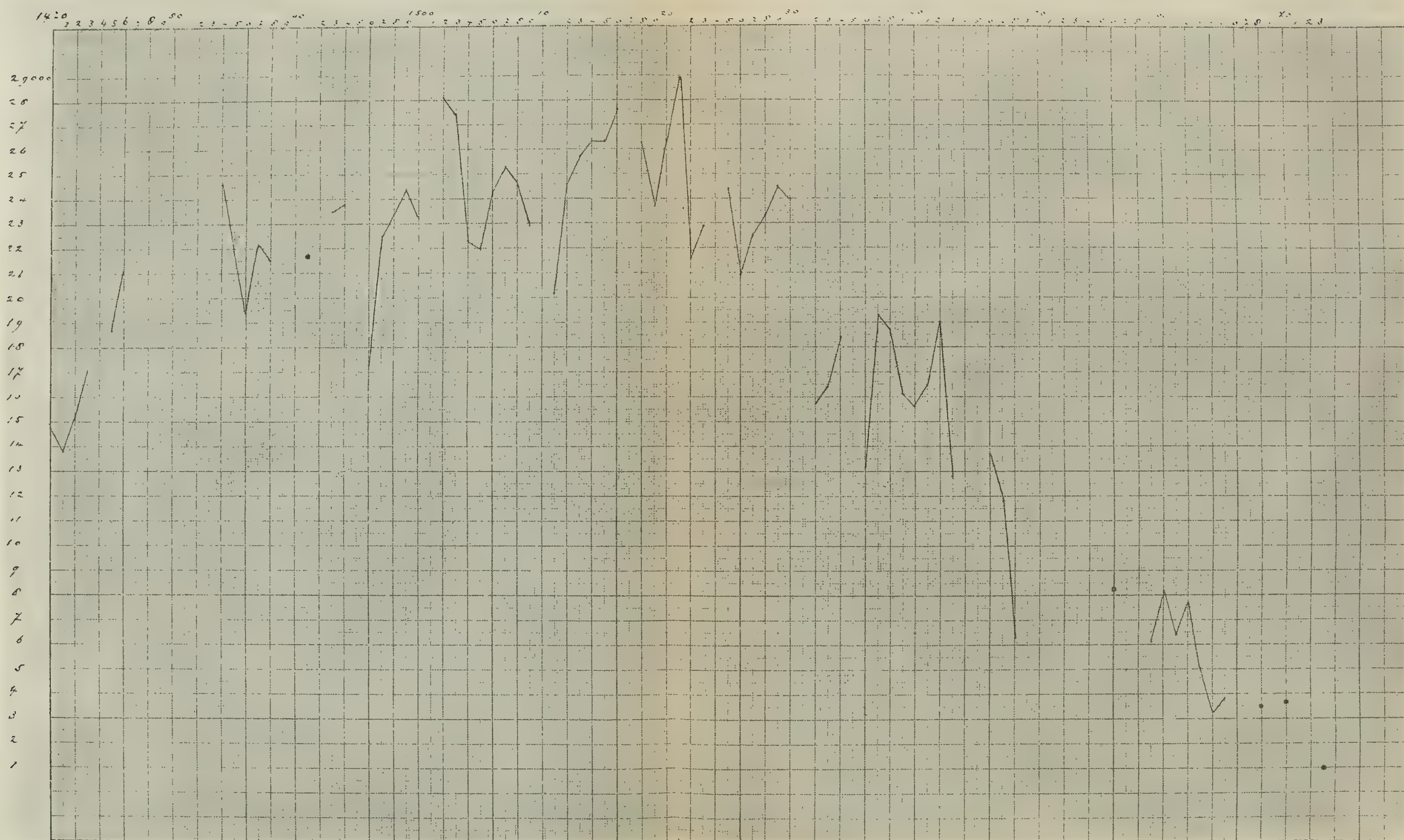
1400	9.660	1477	7.325 [2])	1491	21.765
1470	14.745	1481	9.585 [3])	1493	23.595
1471	13.875	1484	24.675	1494	23.800
1472	15.105	1485	21.940	1496	17.370
1473	17.100	1486	19.430	1497	22.500
1475	18.765	1487	22.140	1498	23.430
1476	21.195	1488	21.555	1499	24.425

1) In de Thes. Rek. wordt slechts het netto-bedrag genoemd, dat uit de strikerye ontvangen werd; de kosten van wardeins- en opscriversloon, lood, enz., zijn hierbij dus nog op te tellen. Het salaris der wardeins en der andere ambtenaren is voor elk jaar precies vast te stellen; voor het lood en de andere kleine onkosten moest een raming gedaan worden, die op opgaven van vroegere jaren berustte. Daarom zijn de in den tekst afgedrukte cijfers niet geheel nauwkeurig, maar meer dan eenige honderden lakens p. j. kan de fout niet bedragen. Dat van voor 1470 geen opgaven gedaan zijn, behalve voor het jaar 1400, hoewel de opbrengst der strikerye bekend is, komt hierdoor, dat nergens te vinden is, welk recht in de 15de eeuw van elk laken geheven werd. Wel is in Hamaker, Kb. n⁰. 3, 151 § 4, opgegeven, dat van elk laken ½ groot geheven werd, maar deze keur is uit het einde der veertiende eeuw, en ik heb niet durven aannemen, dat dit recht van 1400 tot 1470 onveranderd geheven werd. Zie voor de ontvangsten der strikerye Bijlage VIa.

2) Deze cijfers loopen slechts over den tijd van 1 Aug. 1477—10 Nov. 1477.

3) Deze cijfers loopen slechts over den tijd van 11 Nov. 1480—19 Jan. 1481, en van 8 Febr. 1481—16 April 1481, 19 weken dus.

LAKENPRODUCTIE 1470—1573.

1500	23.393	1521	28.987	1542	19.006
1502	28.141	1522	21.616	1543	12.800
1503	27.495	1523	22.967	1546	13.742
1504	22.302	1525	24.413	1547	11.845
1505	22.036	1526	20.983	1548	6.355
1506	24.333	1527	22.550	1556	8.335
1507	25.303	1528	23.337	1559	6.113
1508	24.769	1529	24.584	1560	8.218
1509	22.926	1530	24.017	1561	6.427
1511	20.240	1532	15.730	1562	7.767
1512	24.611	1533	16.433	1563	5.035
1513	25.740	1534	18.441	1564	3.335
1514	26.379	1536	13.270	1565	3.864
1515	26.396	1537	19.314	1568	3.578
1516	27.626	1538	18.790	1570	3.792
1518	26.373	1539	16.187	1573	1.086
1519	23.786	1540	15.670		
1520	26.440	1541	16.507		

De graphische voorstelling, hiernaast afgedrukt, doet nog duidelijker de ontwikkeling der industrie van 1470—1573 uitkomen. Het ontbreken van de stedelijke rekeningen in verscheidene jaren heeft het onmogelijk gemaakt, de ontwikkelingslijn onafgebroken aan te geven. De gegevens van een op zich zelf staand jaar konden slechts door een punt aangeduid worden. Maar ook met deze lacunes mag het beeld, dat men van den ontwikkelingsgang van de draperie in deze jaren verkrijgt, m. i. nog duidelijk heeten.

Wanneer men een beeld zou willen verkrijgen van de ontwikkeling van Leiden en van de plaats, die de textielindustrie in deze stad innam, rijst als vanzelf het eerst de vraag, welk het bevolkingsaantal was, dat zij binnen haar muren telde.

Voor Holland komt men hier op zoo goed als onontgonnen terrein [1]), daar betrouwbare bronnen, waaruit het bevolkingscijfer van de middeleeuwsche steden zou kunnen opgemaakt worden,

1) Ook de dissertatie van mej. L. van Nierop, De bevolkingsbeweging der Nederlandsche stad, Amsterdam, 1905, brengt over de bevolkingstoestanden in de middeleeuwen weinig nieuwe gegevens.

vrijwel ontbreken. In het buitenland daarentegen is, vooral sinds de zorgvuldige onderzoekingen van Bücher over de bevolking van Frankfurt am Main in de veertiende en vijftiende eeuw [1]), op dit terrein reeds een waardevol materiaal gepubliceerd. Als voornaamste resultaat mag wel beschouwd worden, dat de overdreven schattingen van de stedelijke bevolking voorgoed naar het rijk der fabelen zijn verwezen. Zoo vond Bücher, dat Frankfort in het jaar 1387 een bevolking had van circa 10.000, in 1440 eene van circa 9.000 personen. En voor Bazel b.v. berekende Schönberg het inwonersaantal in 1446 op 10.200, in 1454 op 8.000 [2]). Voor Leiden zijn slechts weinig gegevens over deze materie voorhanden. Blok heeft voor het jaar 1418 uit opgaven over het aantal weerbare mannen een bevolking van 5.000 personen berekend, wat niet onwaarschijnlijk lijkt [3]). Voor het verdere deel van de vijftiende eeuw zijn geen cijfers gepubliceerd.

Uit de reeds herhaalde malen geciteerde gegevens van de in 1498 geheven vermogensbelasting schijnt het mij echter mogelijk, eenigszins nauwkeuriger met het inwonersaantal bekend te worden. Er werd toen nl. van alle zelfstandige personen een belasting geheven van 1 % van hun vermogen en uit de aanteekeningen

1) Bücher, Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert, Tübingen, 1886. Ook gedeeltelijk door Bücher gepubliceerd in het „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft" onder den titel „Zur mittelalterlichen Bevölkerungsstatistik Frankfurt am Main." Zie ook de bespreking van Bücher's werk door Lamprecht, in het Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, I. Bd.: Zur Sozialstatistik der deutschen Stadt im Mittelalter.

2) Zie voor andere bevolkingscijfers in de middeleeuwen o. a. Hegel, Städtechronik; Paasche, Die städtische Bevölkerung früherer Jahrhunderte, Jahrb. für National-Ökonomie und Statistik, N. F., 5. Bd.; Eulenburg, Zur Bevölkerungs- und Vermögensstatistik des 15. Jahrhunderts, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, III. Verder het artikel van Eheberg over de bevolking van Straatsburg in de Jahrb. für National-Ökonomie und Statistik, N. F., VII en VIII. Ook het uitvoerige artikel van v. Inama-Sternegg, Bevölkerung des Mittelalters und der neueren Zeit bis Ende des 18. Jahrhunderts in Europa, in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, die een omvangrijke literatuur opgeeft. Pirenne heeft eenige jaren geleden over de bevolking van Ieperen nauwkeurige gegevens gepubliceerd (Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle, in de Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, I, pag. 1 v.). Hij vond, dat Ieperen had

in 1412: 10.736 inwoners.
„ 1431: 10.532 „
„ 1437: 9.390 „
„ 1491: 7.626 „
„ 1506: 9.563 „

In zijn boek „Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit" bespreekt Jastrow de verschillende methoden van onderzoek.

3) Blok, Eene Hollandsche stad in de M. E., pag. 66 v.

daarover is ons het getal zelfstandige mannen, dat der weduwen en der zelfstandige, ongehuwde, vrouwen bekend.

Het aantal zelfstandige mannen bedroeg in 1498, 2.253. Daarentegen is het volledige aantal vrouwen onbekend; om dit te berekenen, hebben wij het verhoudingscijfer tusschen mannen en vrouwen genomen, dat Hegel op grond van nauwkeurige gegevens voor Nürnberg gevonden heeft, nl. 1 : 1,17; aldus komt men tot een totaal van 2.636 vrouwen.

Hiervan afgetrokken de opgeteekende weduwen en de ongehuwde vrouwen, die tezamen 880 (311 + 569) beloopen, geeft 1.756 gehuwde vrouwen tot uitkomst.

Stellen wij het aantal kinderen per huwelijk gemiddeld op twee, dan vinden wij, dat de gehuwde personen 3.512, de weduwen 622, de weduwnaars 154 kinderen hebben, of tezamen 4.288. Dit getal moet nog met 39 verhoogd worden wegens speciale opgaven in het register, zoodat het totaal aantal kinderen gesteld moet worden op 4.327.

Hierbuiten vallen dan nog de dienstboden, de „joncvrouwen", en de knechts, daar deze uitdrukkelijk vrijgesteld zijn van deze vermogensbelasting [1]), en wier aantal in de middeleeuwen niet gering was. Ook voor hen de verhoudingscijfers van Nürnberg nemende, komen wij tot een cijfer van 1.960 voor deze categorie der bevolking.

Op grond van deze berekeningen zou men dus mogen aannemen, dat de wereldlijke bevolking van Leiden in 1498 11.176 bedroeg, of met de geestelijken en de kloosterbevolking (in dat jaar 460 personen) erbij gerekend, omstreeks 12.000 personen.

In de bloeiperiode der draperie zal Leiden dus iets meer dan 12.000 inwoners gehad hebben.

De cijfers van 1498 worden door een andere bron bevestigd. In de Informacie van 1514 wordt nl. het aantal communicanten in de drie parochiën als ± 9.550 opgegeven, en deze geven, vermeerderd met de niet-communicanten, wier aantal op ongeveer 20 % van de geheele bevolking mag gesteld worden [2]), een zielenaantal van 11.461. Een resultaat, dat van het vorige dus niet veel verschilt.

Ongetwijfeld wisselde de bevolking van Leiden sterk door de

1) Vgl. v. Mieris, Handvesten, pag. 435. — Wat met „knechts" bedoeld wordt, staat niet vast. Naar mijne meening moet hier niet in de eerste plaats aan de gezellen gedacht worden, daar deze meestal met het woord „cnapen" of „gesellen" aangeduid worden.

2) Ook Bücher noemt dit percentage, a. w., pag. 198.

voortdurende toe- en wegstrooming van de textielarbeiders, maar daarom schijnt het mij nog niet geoorloofd, zooals v. Inama doet, op grond van de Informacie een inwonersaantal van 40.000 voor de stad aan te nemen [1]).

Een vergelijking met het bevolkingsgetal van andere middeleeuwsche steden stelt in het licht, dat het door mij aangenomen cijfer van 12.000 inwoners op zichzelf niet abnormaal laag is. Zoo had Bazel in het midden der vijftiende eeuw ongeveer een bevolking van 8.000 personen, Frankfort, zooals gezegd, in 1440 eene van 8.719, Ieperen in haar bloeitijd eene van 10.736 (1412), in 1491 daarentegen van 7.626, Straatsburg eene van 16.531 (in 1473—'77), en Neurenberg in 1449 eene van 20.165.

In den loop der zestiende eeuw is de bevolking zeker niet toegenomen; de opgaven uit de Poortersboeken doen een sterke daling zien van het aantal nieuwe poorters, dat zich in de stad komt vestigen; anderzijds nam het wegtrekken der lakenproducenten en -arbeiders steeds grooter verhoudingen aan. Bedenkt men verder dat in dezen tijd de pest talrijke offers eischte, dan schijnt het uitgesloten, dat de bevolking in de jaren voor het beleg nog toegenomen is [2]). In 1555 wordt dan ook verklaard, dat vele huizen onbewoond zijn wegens de „declinatie" van de draperie [3]), en eenigen tijd later kon men zelfs spreken van „die notoire depopulatie" van de stad [4]).

Inderdaad toonen de cijfers van de nieuw-opgenomen poorters uit de zestiende eeuw groote verschilpunten aan met die uit de veertiende en vijftiende eeuw, zooals uit de onderstaande statistiek blijkt.

1365—1369	346	1390—1399 [5])	344	1420—1429 [7])	255
1370—1379	519	1400—1409	501	1430—1439 [8])	82
1380—1389	444	1410—1419 [6])	406	1440—1449	482

1) Zie zijn reeds aangehaald artikel in het Handwtb. der Staatswissenschaften. — Ik wijs er hier op, dat de opgave in de Informacie, pag. 243, dat het aantal haardsteden in 1497 3.017 bedroeg, op de telling berust van de huizen voor de vermogensbelasting, die ik in den tekst behandeld heb. Een nieuwe bron is dit dus niet.

2) Vroedsch. Resol. 1519, fol. 272vo; 1530, Dec. 1, fol. 2vo; 1539, Juli 8, fol. 64vo. — Blok, Stad, II, pag. 168, neemt voor het jaar 1520 20.000 inwoners aan, voor 1550 25.000.

3) Van Mieris, a. w., pag. 448.

4) Vroedsch. Resol. 1568, fol. 70.

5) De opgave voor 1397 ontbreekt.

6) De opgave voor 1419 ontbreekt.

7) De opgaven voor 1427, 1428 en 1429 ontbreken.

8) De opgaven voor 1430—1436 ontbreken.

1450—1459	501	1500—1509 [3])	188	1550—1559	109
1460—1469	376	1510—1519	184	1560—1569	148
1470—1479	417	1520—1529	164	1570—1574 [4])	28 [5])
1480—1489 [1])	273	1530—1539	112		
1490—1499 [2])	71	1540—1549	268		

Er zij hier vooraf op gewezen, dat in deze cijfers slechts de immigratie van nieuwe poorters uitgedrukt is; de honderden arbeiders, die binnen Leiden kwamen, werden, zooals reeds vroeger uiteengezet is, in verreweg de meeste gevallen geen burger.

Wat nu onmiddellijk opvalt, is de parallel tusschen den gang der lakenindustrie en de bevolkingsbeweging. Zoodra de draperie na 1480 vermindert, verliest zij ook haar aantrekkingskracht naar buiten. In de jaren 1500—1530, als de lakenproductie, zij het ook met schommelingen, ongeveer gelijk blijft, varieert ook de poortersopname slechts weinig, terwijl na 1530 weer in beide een sterke achteruitgang waar te nemen is. Oogenschijnlijk vormt de periode 1540—1549 hierop een uitzondering, maar het betrekkelijk hooge cijfer van 268 poorters is te danken aan het jaar 1542, toen zich 163 in de boeken lieten inschrijven. Men heeft hier echter niet te doen met een vrijwilligen trek naar de stad, maar met een gedwongen maatregel der stedelijke overheid, die krachtens het octrooi, haar door Karel V in 1540 verleend, de bevol-

1) De opgave voor 1489 ontbreekt.

2) De opgaven voor 1490, 1492—1495 ontbreken.

3) De opgave voor 1501 ontbreekt.

4) De opgave voor 1573 ontbreekt.

5) Deze cijfers zijn grootendeels uit de Poortersboeken verkregen; wanneer deze ontbreken, zijn de Thesaur. Reken. geraadpleegd, waarin eveneens de nieuwe poorters aangeteekend werden. De bovenstaande noten wijzen aan, voor welke jaren ook deze ontbreken. — In Bijlage IX zijn voor elk jaar de nieuwe burgers afgedrukt. — In ons land is nog weinig aan de bevolkingsstatistiek der middeleeuwsche steden gedaan, zoodat slechts van enkele de aanwas van van elders komende poorters bekend is. Zoo heeft Liesegang in zijn Niederrheinisches Städtewesen vornehmlich im Mittelalter (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, herausgeg. von O. Gierke, 52. Heft), pag. 159, de poortersopnamen van Nijmegen tusschen de jaren 1337—1370 gepubliceerd:

1337—1340 : 67	1351—1360 : 132
1341—1350 : 128	1361—1370 : 142

of gemiddeld 14 per jaar. — In de Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel, IV, 1877, is het Poortersboek van Vollenhove, dat over de jaren 1379—1493 loopt, afgedrukt. — De oude Poortersboeken van Deventer, Kampen enz., bergen waarschijnlijk nog een schat van gegevens over dit onderwerp. — Zie over de motieven, die tot den trek naar de steden leidden, Knieke, Die Einwanderung in den westfälischen Städten bis 1400. Münster, 1893.

king van de buitenneringen binnen de 500 roeden afstand noodzaakte zich binnen de stad te vestigen [1]).

De stijging tusschen de jaren 1560—1569 ten slotte is hoofdzakelijk te danken aan de nieuwe reederij van voerlakens en aanverwante stoffen, die door talrijke Zuid-Nederlanders toen naar Leiden overgebracht werd.

Ook bij een beschouwing van de afzonderlijke beroepen blijkt, dat in de tachtiger jaren van de vijftiende eeuw er een plotselinge stilstand komt in de immigratie van poorters. Zoowel bij de vollers als bij de wevers valt de komst van de resp. 25 en 21 nieuwe burgers, die tusschen 1480—1489 genoteerd zijn, vóór het jaar 1485 [2]). Er is reeds op gewezen, hoe een jaar later de eerste keur verscheen tegen het wegtrekken der textielarbeiders naar andere draperiesteden.

Langer dan de meeste andere steden van Holland heeft Leiden vastgehouden aan de heffing van het exue-geld van wegtrekkende poorters, die 10% van hun vermogen moesten betalen, om de ontvolking der stad zoo veel mogelijk tegen te gaan. Hoe het voortduren van deze belasting in nauw verband stond met de vrees, dat anders de drapeniers in nog sterker mate de stad zouden verlaten, blijkt uit een uiting der vroedschap in 1537, die zich toen in het algemeen wel bereid verklaarde met Delft en andere steden overeen te komen, het exue-geld af te schaffen, behalve voor het geval, dat iemand uit de stad vertrok „om eenige neringe ofte comanscepe in andere steden te brengen, of van zijn renten aldaer te leven" [3]). Vandaar dat eerst in 1545 tusschen beide steden een verdrag werd gesloten tot afschaffing van dit recht.

---

1) Vgl. hierboven pag. 135 v.

2) Zie Bijlage X. — Het is opmerkelijk, dat in de Poortersboeken in de eerste honderd jaren in minder gevallen de beroepen der nieuw ingekomen poorters zijn aangeteekend dan in het tweede honderdtal:

1365—1479 : 299 maal
1480—1574 : 883 „

Het is mogelijk, dat dit samenhangt met het gebied, waaruit de nieuwe poorters voortkwamen. In het begin vormden de poorters, afkomstig uit den omtrek van Leiden, en in het algemeen van het platteland, een groot percentage van het geheele aantal nieuwelingen; zij zullen in hoofdzaak wel tot den boerenstand gerekend mogen worden, en oefenden dus niet een „ambacht" uit naar de opvatting der stedelingen; vandaar dat in de eerste Poortersboeken een opgave van het beroep meestal ontbreekt. Later leverde het platteland belangrijk minder immigranten.

3) Vroedsch. Resol. 1537, fol. 48; vgl. ook ibid., 1562, fol. 138vo.

Het gebied, waaruit Leiden haar nieuwe bevolking voor een groot deel recruteerde, blijkt in den loop der tijden belangrijke veranderingen ondergaan te hebben. De achterstaande statistiek, gesplitst in vier tijdsrubrieken (zie pag. 378—383), geeft de verschillende plaatsen aan, die nieuwe poorters aan Leiden geleverd hebben, voor zoover de Poortersboeken hierover gegevens verstrekten. De tabel geeft in 1.534 gevallen aanwijzing van de plaats van herkomst der immigranten, d. i. 25 % van het geheele aantal.

Over de vraag, welk deel van de nieuwe bevolking de verschillende landstreken in de vier perioden geleverd hebben, geven de volgende verhoudingscijfers opheldering:

HERKOMST.	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574
Omtrek Leiden. . . .	53,1 %	45,1 %	36,7 %	24,2 %
Overig Zuid-Holland. .	18,2 „	29,3 „	22,2 „	27,1 „
Noord-Holland	8,8 „	8,7 „	20,2 „	16,5 „
Overig Nederland. . .	10,8 „	12,0 „	12,5 „	17,1 „
Zuidelijke Nederlanden .	6,9 „	3,8 „	3,6 „	7,2 „
Duitschland	1,2 „	1,1 „	4,0 „	6,4 „
Frankr., Engel., en Schotl.	1,0 „	0 „	0,8 „	1,5 „
	100 %	100 %	100 %	100 %

Zeer belangrijk zijn de wijzigingen, die deze tabel aantoont. In de eerste plaats blijkt, dat de onmiddellijke omtrek van Leiden een geregeld afnemend percentage van de immigranten levert; de eerste en de laatste kolom toonen een verschil van niet minder dan 29 percent aan. Dit wordt weer hersteld door het grootere aandeel van het overige Zuid-Holland — waartoe vooral de steden hebben bijgedragen — van Noord-Holland, de andere Noord-Nederlandsche gewesten en Duitschland. Opmerkelijk is de daling en stijging van de Vlaamsche cijfers, waaruit opnieuw blijkt, dat Leiden aan de Vlaamsche industrie niet zooveel te danken heeft gehad, als men wel heeft voorgesteld.

Men mocht verwachten, dat een industriestad als Leiden vooral toevoer uit de nijverheidscentra zou krijgen, en dat dus de steden tegenover het platteland, dat uiteraard in de jaren van opkomst het grootste percentage leverde, een steeds toenemend aandeel in de nieuwe bevolking zouden aanbrengen. Door de feiten wordt

ZUID-HOLLAND.

a. Uit den omtrek van Leiden.

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Ter Aar	2	2			4
Alkemade	4	4	4		12
Land van Alkemade.	1			1	2
Alphen.	8	10	6	11	35
Benthuizen	3	4			7
Berckerhey				1	1
v. d. Boechorst		2			2
uten boemgert	2				2
Boskoop	1	1		1	3
Boschhuizen	1				1
Duvenvoerde				1	1
Endegeest		3		1	4
Esseldykerwoude				1	1
Friezekoop	1				1
Gelderswoude	1				1
Hazerswoude	33	14	3	9	59
's Heer Jacobswoude	2		1		3
Hoogmade	2		3	7	12
uyter Kaghe.		1		3	4
Katwijk	18	7	7	3	35
Koudekerk	16		4	6	26
Cudelstaart		1			1
Leiderdorp	5	3	2	22	32
Leymuiden	1	1			2
Lisse.	1	4	2	4	11
Lochorst		1	4		5
Merenburch.	4				4
Nieuwe Wetering			3	1	4
Noordwijk	3	1	7	9	20
Noordwykerhout.		1			1
Oegstgeest	4	2	3	6	15
Ofwegen	1				1
Oude Wetering	1	1	1	1	4
Oudshoorn	6	1	1		8
Poelgeest	2	1	1	1	5
Raaphorst	2		1		3
Roelof Arendsveen	2	2	1	1	6
Rijnsaterwoude	3	3		3	9
Rijnsburg.	5	2	4	4	15
buyten de Rijnsburger poort				1	1
Rijpwetering				2	2
Sassenheim		1	4	3	8
Stompwijk	2			1	3
Valkenburg	7	2	2	4	15
Voorburg	3			1	4
Voorhout.	1		1	2	4
Voorschoten	9	2	5	5	21
uten wairde.	1				1
Warmond	5	1	11	9	26
Wassenaar	9	3	3	5	20
Weypoort.		5	1	1	7
Woubrugge			1		1
Saenhusen	1				1
Santhorst	1				1
Zegwaard.	4	16	1		21
Zoetermeer	23	14	1	3	41
Zoeterwoude	10	4	2	12	28
Zonnevelt.	1			1	2
Zwieten.	2				2
Zwietersluis	1		1		2
Ter Sijl	1				1
Totaal	216	120	91	147	574

b. Overig Zuid-Holland.

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Korter Aar	1	1		1	3
Langer Aar.	3	1	1	1	6
Aarlanderveen.	10	8	4	3	25
Alblasserdam		1			1

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Asperen			1		1
Bakenesse			1		1
Barendrecht				1	1
Berkel		8	1		9
Bleiswijk	6	6			12
Bodegraven	2	1	3	2	8
den Briel				3	3
Broek		2	1		3
Delft	4	3	5	43	55
Delftshaven				1	1
Dordrecht	2	2		3	7
Elsbruec		1			1
Goedereede				1	1
Gorkum	2			2	4
Gouda	4	5	7	26	42
's Gravezande	1	1	1	2	5
Den Haag	2	1	3	18	24
Haastrecht			1		1
Hillegom	1		1	1	3
Hodenpijl			1		1
Capelle				1	1
Kralingen	2	4			6
Krimpen				1	1
Langerak			1		1
Leerdam				1	1
Loosduinen		1			1
Matenesse			1		1
Monster			1		1
Naaldwijk	1		4		5
Nieuwenhoorn	1				1
Nieuwerkerk				1	1
Nieuwkoop	6	4	4	7	21
Nieuwland	1		1		2
Nieuwpoort				1	1
Nieuwveen	2	3			5
Noorden		1			1
Ouderkerk			1		1
Oudewater	1		2	2	5
Overschie		1		1	2

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Pijnacker		2		1	3
Land van Putten	1				1
Reewijk	2				2
Rieden	1				1
Rotte	2	1			3
Rotterdam	2	1	3	8	14
Rijswijk		2	1	1	4
Scheveningen		1			1
Schiedam	2	1		2	5
Schoonhoven		1		3	4
Sluipwijk	1				1
Stolk (*Stolkwijk*)				3	3
Strijen				2	2
Terbregge		1			1
Vianen				2	2
Land van Vianen				1	1
Vittelvoorde				1	1
Van der Waddinge	1		1		2
Waddingsveen	2	6		1	9
Wateringen			1		1
Woerden	2		1	7	10
IJselmonde				2	2
Zevenhoeven		5	2		7
Zevenhuizen	1	2		3	6
Zwammerdam	3			5	8
Zijdwinde	2				2
Totaal	74	78	55	165	372
NOORD-HOLLAND.					
Aalsmeer	1	1		1	3
Akersloot	1			1	2
Alkmaar	2	5	4	8	19
Amstelveen			1		1
Amsterdam	1		3	8	12
Assendelft		3		2	5
Benningbroek				1	1
Bergen			1	1	2

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Berningerhoorn . . .				4	4
Broek	1				1
Buiksloot				1	1
De Burg				2	2
Diemen		1	1	1	3
Edam			1	1	2
Egmond	1		1	3	5
Enkhuizen	1			1	2
Gooi				1	1
Graft	1				1
Haarlem	4	1	7	20	31
Heemstede	1				1
Hensbroek		1			1
uut Hollant				1	1
die Hollander . . .	1	1		1	3
Hoorn	2		1	4	7
uuten lande van Hoorn			1		1
Huisduinen	1			1	2
Kalslagen	1	1	1		3
Koedijk			1		1
St. Maarten				1	1
Medemblik	3	2	2	2	9
Monnikendam				1	1
Naarden				6	6
Nieuwendam	1				1
Nieuwe Niedorp . .				2	2
Nieuwer Amstel . . .	1				1
Ouderkerk			1		1
Oude Niedorp . . .				1	1
Petten				1	1
Schagen			3	8	11
Schoorl	1		1	1	3
Schoten	6	1	1		8
Spaarnwoude		1			1
Tetrode		1	4		5
Texel			2	1	3
Uitgeest	1				1
Upmeer		1			1
Velzen				1	1

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Waert uten lande van Hoorn				1	1
Watweyde			1		1
Waterland			1		1
Weesp	1	1	1		3
Westsanen			1		1
Westwoud	2				2
Wieringen			4	10	14
Winkel			2		2
Wormer		1	1		2
Wijk (*Beverwijk*) . . .	1			1	2
Sanen		1	2		3
Totaal . . .	36	23	50	100	209
ZEELAND.					
Dreischor		1			1
Hoogelande	2				2
Hulst	1	1			2
Kruiningen		1			1
Middelburg		1		4	5
Oudelande				1	1
Reimerswaal	1	2	2		5
Renesse				1	1
Schoeren (*Schore*) . .		1			1
Schouwen		1			1
Tolen				1	1
uuyt Zeeland		1	1		2
de Zeelander	2				2
Zierikzee				2	2
Totaal . . .	6	9	3	9	27
UTRECHT.					
Amersfoort			1	4	5
Bloechoven			1		1
Breukelen		1			1
Doorn	1				1
Ter Eem	1				1

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
de Haar			1	1	2
Houten.	1				1
Jutfaas				1	1
Lichtenberg.			1		1
Maarsen		1	1		2
Montfoort			1	5	6
Mijnden				1	1
Utrecht.	1	1	1	8	11
Vleuten				1	1
Wijk bij Duurstede .				2	2
IJselstein	1			2	3
Zoest		2			2
Totaal . . .	5	5	7	25	42
GELDERLAND.					
Arnhem	1			1	2
Barlham (*Barlant*) . .	1				1
Beek.	1				1
Beesd	1				1
Bommel			2	1	3
Borculoo				1	1
Bronchorst				1	1
Buren				1	1
Deil	1				1
Doetichem				2	2
Elst	1				1
Gaghelenberghe (*Galgenberg*). . . .	2				2
Gelre				2	2
Grol				3	3
Haeften		1			1
Hattem.			1		1
Cortebeec.	1				1
Kuilenburg			1	1	2
van der Leye	1				1
Lochem			1	1	2
Lunteren	1	1			2
Nijmegen		1	1		2

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Ooi	1				1
Reden	1				1
Rossen (*Rossum*) . .				1	1
Tuil		1			1
Voorbroek	1				1
Zandwijk	2				2
Totaal . . .	16	3	7	15	41
BRABANT en LIMBURG.					
Brabant	2				2
die Brabander		1			1
Breda	2	1	2	2	7
Eindhoven		1	1		2
Eycke		1	1		2
St. Geertruidenberg .	1		1	3	5
's-Hertogenbosch .	3	2	3	6	14
Heusden	1			1	2
Land van Heusden .				1	1
Kessel				1	1
Craeymeer (*Kraenmeer ?*)	1				1
Kuik.		1		1	2
Langstraat				1	1
Leur.	1				1
Linden.				1	1
Maastricht			1	3	4
Ooien		1			1
Oosterwijk		1		2	3
Remunde (*Roermond*).	1	1			2
Schoor		1			1
Sittard				2	2
Steenbergen.		1			1
Tilburg.				1	1
Tongelre			1		1
Veen.		1			1
Veghel.			1		1
Wairt			1	2	3
Totaal . . .	12	13	12	27	74

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
OVERIJSEL.					
Almelo				1	1
Borne	1			1	2
Deventer				7	7
Kampen	1			4	5
Kuinre				2	2
Ommen				1	1
Steenwijk				1	1
Vollenhove				2	2
Totaal . . .	2			19	21
DRENTE.					
Hoogeveen				1	1
Vastenhou				1	1
Totaal . . .				2	2
GRONINGEN.					
Ewer (*Everen*)	1	1			2
Groningen				1	1
Terwisch			1		1
Totaal . . .	1	1	1	1	4
FRIESLAND.					
Arkum			1		1
Bilt				1	1
Dokkum				1	1
Friesland		1			1
Leeuwarden.				1	1
Nes				1	1
Spangen	1				1
die Vriese	1				1
Workum				2	2
Totaal . . .	2	1	1	6	10

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
BELGISCH LIMBURG.					
Salehem	2				2
St. Truyen	2	1			3
Totaal . . .	4	1			5
BELGISCH BRABANT.					
Airscot.		1			1
Brussel.	1		1	2	4
Diest.	3	2	2	2	9
Grimbergen		1			1
Leuven.	1	1		2	4
Tienen.	2	1	1		4
Totaal . . .	7	6	4	6	23
ANTWERPEN.					
Antwerpen	3			7	10
Duffel				1	1
Herentals.			1	1	2
Lier	1	1	1	1	4
Mechelen.	4			7	11
Totaal . . .	8	1	2	17	28
LUIK.					
Cosing				1	1
uyten lande van Luyck				2	2
Sichen	1				1
Totaal . . .	1			3	4
VLAANDEREN.					
Aalst.				1	1
Brugge.				2	2
Damme	2	1	1		4
Dendermonde. . . .	1				1
Dixmuiden	1				1

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Gent.				3	3
Hamme		1			1
Ieperen	3			1	4
Kortrijk				4	4
Lembeke				1	1
Neerbraken				1	1
Poperingen				1	1
Vlaanderen	1			2	3
Voorde				1	1
Totaal . . .	8	2	1	17	28
HENEGOUWEN.					
Doornik			1		1
Henegouwen				1	1
Treslong			1		1
Totaal . . .			2	1	3
FRANKRIJK.					
Duinkerken.				1	1
Frankrijk	1				1
Haveren (*Havre?*) . .				1	1
Kamerrijk	2			1	3
Rouen				2	2
Rijsel				1	1
Totaal . . .	3			6	9
DUITSCHLAND.					
Aken	1	1		1	3
Berk.				3	3
Billick (*Billig*). . . .			1		1
Bocholt				1	1
Dorsten			1	3	4
Emden.				2	2
Emmerik				3	3
Frankenvoert			1		1

	1365—1399	1400—1449	1450—1499	1500—1574	1365—1574
Oost-Friesland . . .				1	1
Goch			1		1
Göttingen				1	1
land van Gulick. . .				3	3
land van Harpen . .		1			1
Heinsberg	1			1	2
Cleef	1		2		3
land van Cleef . . .				6	6
Keulen	1		1	1	3
Sticht van Keulen. .				3	3
Coesvelt				1	1
Cranenburg		1			1
Munster			1		1
Sticht van Munster .				2	2
Rees.				2	2
Reynen				1	1
Schüttorf			1		1
Sonsbeek	1				1
Werst			1		1
Wertheim.			1		1
Westerhout				1	1
Westfalen.				1	1
Wezel				2	2
Totaal . . .	5	3	11	39	58
ENGELAND.					
Engeland.				1	1
Londen				1	1
Nottingham.	1				1
Totaal . . .	1			2	3
SCHOTLAND.					
Schotland			2	1	3
Totaal . . .			2	1	3
Totaal generaal . . .	407	268	250	608	1534

dit vrijwel bevestigd, en slechts de jaren 1400—1450 wijzen een vermindering aan van het stedelijk contingent. In de vier perioden bedroeg het percentage van hen, die uit de steden kwamen, resp. 19,7 %, 17 %, 30 % en 51,8 %. Na 1500 recruteerden zich dus de nieuwe poorters nog slechts voor de kleinste helft uit het platteland en nam de toestrooming van landelijke arbeidskrachten geregeld af.

Reeds werd een en ander medegedeeld over de vermogensverhoudingen van de lakenproducenten op het einde der vijftiende eeuw. Voor dien tijd is mij geen bron bekend, die in staat stelt een overzicht te verkrijgen van de vermogens der inwoners. Wel is uit het laatst der veertiende eeuw een opgave voorhanden van poorters, die aan een leening deelnamen, en waarbij elks aandeel genoteerd staat.

Er gaven	19	personen	elk	50	℔
	2	„	„	40	„
	26	„	„	30	„
	27	„	„	25	„
	27	„	„	20	„
	44	„	„	15	„
	1	persoon		12	„
	101	personen	elk	10	„
	254	„	„	4	„
te zamen	501	personen [1]).			

Meer dan een denkbeeld van de onderlinge verhouding der vermogens van een deel der burgers geeft deze lijst niet. Daar onbekend is, in welke verhouding de vermogens der overige poorters tot de hier gepubliceerde stonden, en evenmin de werkelijke grootte van de vermogens bekend is, heeft deze statistiek weinig waarde.

Hoeveel echter het gezamenlijk vermogen der Leidsche poorters bedroeg, weten wij reeds uit de eerste helft der veertiende eeuw. In het jaar 1344 werd nl. door den graaf van elks vermogen een belasting van 2 % geheven voor de Groote Bede, en om de juistheid der opgaven te bevorderen, moesten deze onder eede gedaan worden. Het opschrift boven de ontvangsten doet dit

---

1) Stedeboek, fol. 245vo—256vo. Ook opgenomen in Blok, a. w., I, Bijlage VI.

duidelijk zien: „Dit is Gherets ontfanc van der Groter Bede, alse van den vijftichsten penninc, die de goede lude minen here gaven van horen goede, dat si beswoeren bi mijns heren rade, dire toe gheset waren, ente rentmeester ontfaen heft van elken man bizonder, alsoe alst beliep ende hi verswoer" [1]). De poorters van Leiden brachten in deze bede 150 ℔ op, wat op een gezamenlijk vermogen van slechts 7.500 ℔ wijst. Ook uit een vergelijking met de opgaven voor andere plaatsen blijkt, dat Leiden in dezen tijd nog volstrekt niet in rijkdom uitmuntte boven de omringende steden en dorpen. Zoo hadden de inwoners van Den Haag blijkens dezelfde rekening een vermogen van 6.804 ℔ 3 sc. 4 d., die van Delft een van 20.000 ℔. Ook verscheidene dorpen in Rijnland hadden in dezen tijd een grooter vermogen aan te wijzen dan Leiden: Zoeterwoude 12.381 ℔, Zoetermeer en Zegwaard te zamen 29.580 ℔, Hazerswoude 34.354 ℔. De differentiatie tusschen stad en land was dus nog zeer gering. De ontwikkeling der industrie, en wel voornamelijk der draperie, heeft hierin verandering gebracht, zoodat het vermogen der ingezetenen van Leiden in 1392 volgens de opbrengst van het schot 47.014 ℔ bedroeg [2]), in 1400 omstreeks 53.000 ℔ [3]) en in 1413 reeds 72.258 ℔ [4]). De vermogensverhoudingen zijn voor dezen tijd niet bekend.

De groote vlucht, die daarna de lakennijverheid nam, heeft zoowel het totaal bedrag der vermogens doen stijgen, als ook de onderlinge vermogensverschillen zeer in de hand gewerkt. Zoo vinden wij in een tijd van stilstand van de industrie, in 1498, het gezamenlijk vermogen tot 1.204.605 ℔ 6 sc. 8 d. geklommen. Hiertegenover wijzen de volgende jaren een achteruitgang aan:

1499: 1.169.377 ℔ 13 sc. 11 d.
1502: 1.073.976 ℔ 13 sc. 4 d. [5]).

Een beschouwing van de afzonderlijke vermogens leert ons, 1e dat geenszins bij allen van een vermogensaanwas sprake

1) Hamaker, De rekeningen der grafelijkheid van Holland, II, pag. 138.

2) Thes. Rek. 1392, fol. 8.

3) Thes. Rek. 1400, fol. 4vo. In dit jaar werd viermaal het schot vergaard, en bleek het totaalvermogen te beloopen resp. 53.400, 52.650, 52.350 en 52.200 ℔. Het schot werd niet alleen van de poorters geheven, maar van allen, die binnen de stad goed in eigendom hadden; vgl. Hamaker, Kb. n°. 3, 108.

4) Thes. Rek. 1413, fol. 10.

5) Informacie, pag. 246, waar de opbrengst der belasting in ponden van 40 groten is uitgedrukt; wij hebben, ter betere vergelijking met de vroegere jaren, de opgave tot ponden van 30 groten herleid.

was; 2e doet zij de bijzondere positie zien, die de drapeniers in het stedelijk leven door hun economisch overwicht hebben ingenomen.

Hiervoor staan ons gegevens ten dienste voor 1498, toen, zooals reeds bekend is, een belasting van 1% van het vermogen van elk poorter en ingezetene geheven werd [1]). Daartoe werd van ieder zelfstandig persoon onder eede opgave van zijn vermogen gevraagd, ook van de armen, zoodat van deze laatsten telkens uitdrukkelijk aangeteekend staat, dat zij niet betaalden. Zoo is het mogelijk geworden een vrij juisten indruk te krijgen van de vermogensverhoudingen in een Hollandsche stad op het eind der vijftiende eeuw.

Wel zijn de resultaten van deze heffing reeds gedeeltelijk in de Informacie van 1514 gepubliceerd [2]), maar deze hebben slechts betrekking op 1.113 personen, terwijl het geheele aantal personen, dat voor de belastingen ondervraagd werd, 3.011 beliep; de vermogens van minder dan 100 ₰ zijn dan ook in de Informacie niet opgenomen, terwijl ook anderszins de daar gegeven cijfers niet volkomen correct zijn [3]). Ik heb dus gemeend, dat het van eenig belang is, de juiste gegevens hierover bekend te maken.

In 1498 waren in Leiden:

Vermogens in ponden van 40 groten.	Aantal personen.
Boven 14.000 ₰	1
12.000—14.000 „	4
10.000—11.999 „	3
8.000— 9.999 „	6
7.000— 7.999 „	4
5.000— 6.999 „	7
4.000— 4.999 „	7
3.000— 3.999 „	30
2.000— 2.999 „	50
1.500— 1.999 „	51
1.000— 1.499 „	78
600— 999 „	116
400— 599 „	89

1) De dienstboden vielen niet in de belasting, doch moesten een vast recht van 4 stuiver per jaar betalen.

2) Zie aldaar, pag. 247. Op pag. 246 worden de grondslagen van de belasting genoemd.

3) De meening van Fruin, dat de gegevens uit de Informacie „bouwstof (leveren) voor de statistiek; op zich zelf kunnen zij niet voor de statistiek doorgaan" (Voorbericht, pag. XXVI), is zeker niet van toepassing op deze cijfers, die geen schattingen zijn, doch integendeel gebaseerd zijn op een nauwkeurig onderzoek omtrent ieders vermogenstoestand.

Vermogens in ponden van 40 groten.	Aantal personen.
200—399 ℔	260
100—199 „	420
50— 99 „	192
25— 49 „	47
beneden 25 „	759
geen vermogen (quia pauper)	546
geen vermogen	320 [1]
Ontheffing wegens bijzondere redenen [2]	21
Totaal	3.011 [3]

Wat deze cijfers vooral doen uitkomen, is de groote menigte van hen, die geen vermogen bezaten. In het belastingregister worden deze aangeduid hetzij door het enkele achterschrift „niet", door „niet, quia pauper" of „niet, scamel volck". Slechts weinig minder vertegenwoordigers telt de groep, die een maximum-vermogen van 25 ℔ had, en die slechts een kleine afstand van de niets-bezittenden scheidt.

Over het geheel kan gezegd worden, dat deze lijst meer doet denken aan de vermogensverhoudingen in een moderne stad, met haar groote verschillen in welstand tusschen de bevolkingsklassen, dan aan die in een middeleeuwsche stad, waarin men gewoonlijk aanneemt, dat een meer gelijkmatige verdeeling der vermogens over de bevolking zou bestaan hebben. In hoeverre Leiden in dit opzicht mogelijk een uitzondering vormt, durf ik niet beslissen wegens het volkomen gebrek aan vergelijkingsmateriaal, maar het lijkt mij zeer wel mogelijk, dat in de andere Hollandsche draperiesteden een soortgelijke, zij het ook niet zoo sterke, differentiëering der vermogens bestaan heeft.

Nog duidelijker wordt de afstand, die tusschen de inwoners onderling in economisch opzicht bestond, wanneer wij nagaan in welke verhouding de verschillende vermogensklassen tot elkaar stonden. Daartoe rangschikken wij de vermogens in vier afdeelingen, waarvan de eerste 1.000 ℔ en hooger, de rijken en zeer

1) Bij deze luidt de aanteekening in het register: „niet". Dit wil zeggen, dat zij wegens gebrek aan vermogen niet konden betalen, zonder echter tot de paupers (armlastigen ?) te behooren.

2) N.l. wegens vertrek naar elders, dood enz.

3) Een meer gespecificeerde opgave van de vermogensverhoudingen is te vinden in Bijlage XI. — Schönberg, Finanzverhältnisse der Stadt Basel, Tübingen, 1879, geeft voor het middeleeuwsche Bazel gedetailleerde statistieken over de vermogensverhoudingen.

rijken omvat, de tweede, van 100—999 ℔, de middenklasse, de derde, beneden de 100 ℔, de min-gegoeden en de vierde, de nietsbezittenden.

Vermogens in ponden van 40 groten.	Aantal personen.	Percentage der aangeslagenen.	Totaal der vermogens.	Percentage in het totaal-vermogen.
1.000 ℔ en hooger	241	8 %	638.055 3/4 ℔	70.6 %
100—999 ℔	885	29.4 %	236.692 1/2 ℔	26.2 %
beneden 100 ℔	998	33.1 %	28.705 3/4 ℔	3.2 %
nietsbezittenden	866	28.8 %	—	—

Slechts acht procent der aangeslagenen hadden dus een gezamenlijk vermogen, dat ruim 70% van het totaalvermogen der bevolking uitmaakte; aan den anderen kant bijna een derde der aangeslagenen, die van alle bezit verstoken waren, terwijl de daaropvolgende categorie nog slechts voor 3% in het totaalvermogen vertegenwoordigd was. Te zamen namen 62% der aangeslagenen hierin voor 3,2% deel. Het gemiddelde vermogen per aangeslagene in elke klasse bedroeg 2.647 ℔ in de eerste, 267 ℔ in de tweede en 28 ℔ in de derde, zoodat een aangeslagene in een hoogere klasse ongeveer tienmaal zooveel vermogen had als een in de volgende, lagere klasse.

Ook van elders wordt een bevestiging verkregen van de conclusie, waartoe deze gegevens leiden: dat er groote differentiatie van de vermogens, en een groote armoede in het middeleeuwsche Leiden bestond. En het is merkwaardig, dat het eerste bericht over den armoedigen toestand der bevolking uit het jaar — rampjaar had ik haast gezegd — 1486 dateert, toen de toestand der lakenproductie in hooge mate tot ontevredenheid aanleiding gaf [1]). Een plan, in 1491 besproken, om een nieuwe belasting te heffen, kon de goedkeuring van de vroedschap niet verwerven, daar zij bij de heerschende armoede vreesde voor „grote inconveniente, die dairin comen mogen van opstalle, commocien ende rebelliche-den" [2]). In het privilege verder, dat Philips in 1497 aan Leiden verleende, en waarin de middelen tot verbetering van den finan-

1) Thes. Rek. 1486, fol. 104.

2) Vroedsch. Resol. 1491, fol. 297vo.

cieelen toestand der stad werden aangewezen, wordt verklaard, dat een derde der inwoners „arme ende miserabile persoonen (sijn), niet magtigh in de... lasten te contribueren" [1]). En de Informacie, over hetzelfde jaar 1497 sprekende, verklaart, dat bijna twee derden „overmits huere armoede" niet bijdroegen in de stedelijke lasten; zij rekende dus allen, die minder dan 100 ₰ (van 40 groten) bezaten, reeds tot de armen. In de volgende jaren won de achteruitgang nog meer terrein; de personen, die in 1498 in de vermogensbelasting aangeslagen waren, waren in 1502, dus slechts vier jaar later, met 137 verminderd [2]).

Een enkel maal worden ook ramingen van het aantal armen in dezen tijd gegeven, doch meer dan als ruwe schattingen en als aanduidingen, dat de armoede inderdaad zeer groot was, zijn zij niet op te vatten; statistisch beschouwd missen zij alle waarde. Zoo vermeldt Wagenaar, dat het aantal „behoeftigen" in 1490 10.000 bedroeg [3]), en stelt de Enqueste van 1494 het getal armen, dat van de Heiligegeest-meesters bedeeling ontving, op 6.000 [4]); de opgaven loopen dus nogal uiteen.

De eerste twintig jaren van de zestiende eeuw schijnen eenige verlichting gebracht te hebben, te danken in hoofdzaak aan de opleving der draperie. Maar daarna trad opnieuw een algemeene achteruitgang in, die steeds gepprononceerder werd. Het stijgen der prijzen van alle waren, en in de eerste plaats van de levensmiddelen, waarop boven reeds de aandacht gevestigd werd [5]), verergerde den nood nog meer. Reeds in 1522 werd daarom door de vroedschap besloten, het weekgeld, dat aan de armen uitgereikt werd, te verdubbelen [6]). In 1529 wordt, nu niet in af-

---

1) v. Mieris, Handvesten, pag. 419.

2) Informacie, pag. 243.

3) Wagenaar, Vaderlandsche Historie, IV, pag. 272.

4) Enqueste, pag. 169.

5) Zie ook Bijlage VIII.

6) Vroedsch. Resol. 1522, fol. 2: „... hoedat tvoergaende jaer ende oick dat jegenwoirdige jaer eenen scarpen ende benauden tijt voir den armen is geweest, overmits die dierte van tcoeren ende anders, zulcx dat die wichteren ende miserabile personen hem niet langer en weten te onderhouden, ende dat van noode is dairinne te voirsien by behoerlicke wegen, tzy by weeckgelt te geven of anders, zoedat de armen gevoet mochten worden, ende dat enckel weeckgelt te sober zoude wesen ende daerin niet veel en zoude moegen helpen... Hierop is... gestemmet, dat men voor den tijt van drie maenden upstellen zel dubbelt weeckgelt tot onderhoudenisse van den armen." — Vgl. ook ibid. 1531, Nov. 28, fol. 24. In het reeds hierboven genoemde werk van de hand van mej. Ligtenberg, zooeven verschenen, wordt de armenzorg te Leiden gedurende de middeleeuwen en de 16e eeuw uitvoerig uiteengezet. Voor mijn onderwerp heb ik hiervan geen gebruik meer kunnen maken.

geronde cijfers, maar op grond van een blijkbaar nauwkeurige telling, het aantal te Leiden wonende armen van alle leeftijden als 1.832 opgegeven; hiervan waren dus de vreemdelingen uitgezonderd, die in de stad kwamen bedelen [1]). Tenslotte wordt in 1545 hun aantal weer op 5 à 6.000 geschat, die, opdat zij niet verhongeren zouden, van overheidswege wekelijks brood uitgedeeld krijgen [2]).

Zoo is het beeld, dat het laatste deel der vijftiende en de zestiende eeuw geeft, niet opwekkend. Een chronisch gebrek aan werk, gevolg van den achteruitgang der industrie, die met recht de „hoofdneringe" van de stad kon genoemd worden, dompelde de arbeidersbevolking in diepe armoede, waaruit zij vóór het beleg niet meer is verrezen. Wel kenden ook de voorgaande eeuwen tijden van ellende en nood voor de bevolking, maar dan veroorzaakt door buitengewone omstandigheden, door een plotselinge prijsverhooging der eerste levensbehoeften wegens stilstand in den aanvoer, of door stagnatie in den afzet der Leidsche producten, welke oorzaak eenmaal opgeheven, ook het gebrek deed verdwijnen, waarin de groote massa der bevolking verkeerd had. Daarin is dan sinds de tachtiger jaren der vijftiende eeuw een algeheele verandering gekomen, toen de industrieele ontwikkeling van andere landen Leiden van de wereldmarkt begon te verdringen; een plotselinge uitstooting van arbeidskrachten was hiervan het gevolg, het aantal weefgetouwen verminderde met ongeveer 50 %, dat der vollerijen met 60 % [3]). En in de volgende eeuw heeft, met uitzondering van enkele jaren, dit uitstootingsproces zich verder voltrokken. Een chronische armoede trof de arbeidende klasse, die hierdoor meer en meer tot het lompenproletariaat terugzonk [4]).

De natuurlijke uitbreiding der vermogens, die in den bloeitijd van de lakenindustrie plaats gevonden had, kwam op het einde der vijftiende eeuw tot staan. Een vergelijking van het vermogen van een aantal personen in verschillende jaren stelt in het licht, dat tot het jaar 1498 van een algemeenen achteruitgang niet

1) Vroedsch. Resol. 1529, fol. 30vo (ingeplakte papierstrook): „Somma van den gehelen armen woenende binnen Leyden onder jong ende oudt, belopende als 1.832 personen, behalven noch dengenen, die van buyten binnen Leyden comen truwanten ende bidden."

2) Vroedsch. Resol. 1545, fol. 35vo.

3) Zie hierboven pag. 306 en 313.

4) Ten onrechte neemt v. d. Goes, Armoede, voorheen en thans, Nieuwe Tijd, XIII, 1908, pag. 178 v., geen chronisch gebrek in de 15e en 16e eeuw voor de arbeidende klasse te Leiden aan.

gesproken kan worden, al zijn er reeds teekenen, die erop wijzen, dat de heerschende malaise ook op de vermogensontwikkeling haar invloed heeft doen gelden. Uit het volgende overzicht, samengesteld uit de vermogensopgaven van een 170-tal Leidsche poorters uit de jaren 1487, 1498 en 1508 treedt vooral de vermogensvermindering sinds 1498 op den voorgrond.

Toch kan men niet zeggen, dat in de jaren tusschen 1498 en 1508 de vermogens algemeen zijn achteruitgegaan. Een nader onderzoek doet zien, dat de vermindering zich vooral voordoet bij de grootere vermogens, die in 1508 soms in zeer sterke mate afwijken van die van 1498, terwijl slechts in een enkel geval de zeer rijken blijken nog rijker geworden te zijn. De kleinere vermogens wijzen daarentegen een, zij het ook bescheiden, vermeerdering aan [1]).

De speciale vermogensontwikkeling van de drapeniers in deze periode vertoont geen afwijking van de algemeene: tusschen de jaren 1498 en 1508 gingen van de drapeniers met een vermogen van 1.000 ℔ of hooger vijf vooruit en achttien achteruit, van die met minder dan 1.000 ℔ vermogen daarentegen acht vooruit en één achteruit, zooals de achterstaande tabel (pag. 392—396) aangeeft:

---

1) De gegevens zijn ontleend: voor 1487 aan Thes. Rek. 1487, fol. 28 v., voor 1498 aan het register van de vermogensbelasting in Thes. Rek. 1498; voor 1508 aan Thes. Rek. 1508, fol. 22vo. Het was niet mogelijk van alle poorters een dergelijke vergelijking op te stellen, omdat voor het eerste en het laatste jaar slechts de vermogens opgeteekend zijn van de rijksten d. w. z. van hen, die (in 1487 voor acht ℔ of meer) in de verplichte leening deelnamen Het bedrag der deelname bedroeg 1 % van het vermogen.

VERMOGENSVERGELIJKING 1487—1498—1508

(in ponden van 40 groten).

NAAM.	BEROEP.	1487 ℔	1498 ℔	1508 ℔	AANTEEKENINGEN.
Alijdt Clais Aelwijnswed.	drapenierswed.		14.000	12.000	mit hoir kinderen.
Pieter de Grebber. . .		9.000	13.200	12.000	
Pieter Jan Martijnsz. .	drapenier		13.200	3.600	
Jan Jansz.	roetzieder	3.600	10.000	9.600	
Joest dappoteker . . .	appoteker	4.200	10.000	6.000	in 1508 diens wed.
Jan Kerstantsz. . . .	drapenier		10.000	4.800	mit hoir kinderen.
Jan Pieter Ghijsbrechtsz.	drapenier		9.600	12.000	
Adriaen Dircxz. . . .	drapenier	1.800	9.300	7.200	
Pieter van Zijll	blauwverver	6.000	8.000	4.800	
Ysack Aelwijnsz. . . .	drapenier		7.200	12.000	
Gerijt Heye	brouwer	3.600	7.200	3.000	
Jan Stoop Kerstantsz.			7.200	4.200	
Pouwels Pietersz. . . .	drapenier		7.200	3.600	
Jan van Zwieten . . .	drapenier		6.000	3 000	
Jannetgen Clais Huygenswed.			6.000	3.600	
Cornelis Clais van Leeuwenwed.			6.000	6.000	mit hoir kinderen.
Clais Jan Claisz. . . .			5.800	900	
Joncfrou Janne van Boschuysen.			5.400	3.000	
Dirc Pietersz.	coman		5.000	6.000	
Willem Willemsz. . . .	brouwer		4.800	3.600	
Jacop van Boschhuysen			4.800	1.200	in 1508 zijn wed.
Jan Pieter Claerenz. .		2.400	4.800		in 1498 zijn wed.
Janswed. van Lochorst			4.000	4.800	
Bruyninck Spruyt . . .			4.000	1.200	
Mr. Jan van Zeyst . .	doctor in medicina		3.900	1.200	
Jan Claesz.	brouwer	1.800	3.600	1.200	
Reyer Claisz.	roetzieder		3.600	4.200	mit zijn moeder.
Jan van Berendrecht .			3.600	600	
Ysbrant	houtcoper	3.000	3.600		

NAAM.	BEROEP.	1487 ℔	1498 ℔	1508 ℔	AANTEEKENINGEN.
Gerijt Claisz. van Egmondt.		3.600	3.300	3.600	
Hughe Meesz.	drapenier		3.200	3.600	
Pieter Paedze		2.400	3.200	3.600	
Nanne Paedze			3.200	6.000	in 1508 diens wed. mit hoir kinderen.
Jacop van der Graft .	drapenier	1.800	3.200	4.800	
Florijs van Adrichem .		600	3.200		in 1498 diens zoon Adriaen Flor. v. A.
Jan Veen	roetzieder		3.200	2.400	
Pieter Jansz.			3.000	3.000	
Cornelis van der Goude			3.000	900	
Dirck Dircxz.		900	3.000	600	
Willem Heynricxz. . .			3.000	1.200	
Wouter Jacopsz. . . .	drapenie		3.000	2.100	
Jan Paedze.	drapenier		3.000	2.400	
Gerijt Boeyensz. . . .		3.000	3.000		
Gillis Jansz.	witmaker	1.800	2.800	600	
Willem Willemsz. . . .	meecoper		2.500	3.600	
Dirck Andriesz. . . .			2.400	3.000	
Mees Aelwijnsz. . . .	verver		2.400	3.000	
Phillips van Noerde .	drapenier		2.400	6.000	
Volprecht Roelofsz. . .	drapenier		2.400	1.200	in 1498: ende Philips v. d. L. hoir soen; in 1508: Phillips v. d. L. ende sijn moeder.
Lijsbet van der Laen .	drapenier	2.400	2.400	600	
Reyer Dircxz.	drapenier	1.500	2.400	1.200	in 1498: mit 4 kinderen.
Maritgen van Dam . .		900	2.400	1.800	
Ghijsbrecht Lodensteyn			2.400	1.800	
Dirck Woutersz. . . .	backer		2.400	2.400	
Dirck van Werve . . .			2.400	2.400	
Clais Jacopsz.			2.400	2.400	
Jan Stoop Willemsz. .		2.400	2.400		
Geertruyt Gerijt Butewechswed.	blauwververswed.	2.400	2.400		
Jan Aerntsz. van Tetroede			2.200	1.200	
Jan Dircxz. van Toll .		1.800	2.000	900	
Lijsbet Gerijt Gerijtswed.	drapenier		2.000	1.800	
Gerijt Aelwijnsz. . . .			1.800	1.800	in 1508 diens wed. mit hoir kinderen.
Geertruyt Allert Wouterswed.			1.800	900	
Aernt Heereman . . .			1.800	1.200	

NAAM.	BEROEP.	1487 ℔	1498 ℔	1508 ℔	AANTEEKENINGEN.
Wouter Stien.	drapenier		1.800	1.200	
Aeff Aelbrecht Dircxz-wed.	drapenier		1.800	1.200	
Quirijn Dircx.	brouwer		1.800	600	
Willem Jansz.			1.800	1.800	
Yde Pieter Florijswed.		900	1.800		
Clais Jacopsz.	coman	900	1.600	3.600	
Jacop Danelsz. van Tetroede		4.800	1.600	900	in 1487 diens vader Danel v. Tetroede.
Jan Grieken			1.600	1.200	
Florijs van Bosch . . .			1.600	1.200	
Mees Jansz.			1.600	1.200	
Pieter Jansz. Elfbien .			1.600	1.200	in 1508 diens wed.
Pieter Symonsz. . . .	coman		1.600	1.800	
Claes Dircxz.	houtcoper	1.200	1.600	2.400	
Gerijt Aelbrechtsz. . .			1.600	2.400	
Mouwerijn Claisz. . .	drapenier	1.200	1.600		
Willem Jan Pouwelsz.	drapenier	1.200	1.600		
Claes Heynricxz. . . .	backer	4.200	1.500		
Phillips Nachtegael . .			1.400	600	
Huge Clementsz. . . .	drapenier	900	1.400		
Danel Jansz.	drapenier	1.800	1.400		
Andries Pietersz. . . .	drapenier		1.300	900	
Mr. Ewout Well . . .			1.300	900	
Jan die Wilde	brouwer	1.200	1.300		
Jacop Hermansz. . . .	drapenier	900	1.200	900	
Frans Gerijt Doez. . .	drapenier		1.200	1.200	
Geertruyt Gerijt Goelenwed.			1.200	1.200	
Jan Willemsz. Bruyn .			1.200	600	
Willem Jan Kerstantsz.	drapenier		1.200	1.200	
Dammes Pietersz. . . .	coman		1.200	1.200	
Cornelis Vinck			1.200	1.800	
Alijdt Stryckelincx . .		1.200	1.200		
Adriaen Willemsz. tHert		1.800	1.200		
Aernt Jansz.	brouwer		1.100	600	
Jan Lambrechtsz. . . .	drapenier	1.200	1.100		
Katrijn Bymans . . .		2.400	1.029½		
Willem Pietersz. Tromper			1.000 [1]	900	

[1]) Dit vermogen is volgens aanslag berekend.

NAAM.	BEROEP.	1487 ℔	1498 ℔	1508 ℔	AANTEEKENINGEN.
Dirck Ottenz.	drapenier		1.000	900	
Willem Jansz. van Warmond	drapenier	600	1.000	900	
Bueckel Gerijtsz. . . .	drapenier		1.000	900	
Aelbrecht Pietersz. Tromper.			1.000	600	
Jan van Honthorst . .			1.000	1.200	
Cuneer Willem Bolsenwed.		600	1.000		
Mr. Jan van Brederoede	drapenier	1.200	1.000		
Heynrich van Eyck. .		1.800	1.000		
Andries Lubbertsz. . .			900	3.000	
Dirc van Bakenes. . .			900	600	
Oudzier Willemsz. . .	vleeschouwer		900	900	
Jan van Santen. . . .	drapenier		900	1.200	
Dirck Jansz. van Eyck.			900	600	
Martijn Pietersz. . . .	brouwer		900	600	
Jan Reyersz.	drapenier		900	1.500	
Clais die Best		1.200	900		
Mr. Andries Dammenz.		1.800	900		
Gerijt Gerijtsz.	coman		800	600	
Claes Jansz.			800	900	
Jan Gillisz.			800	600	
Clais Vos	coster		800	600	
Heynrick Dircxz. . . .	vleeschouwer		800	600	
Pieter Coedijck. . . .			800	600	
Oloff Dircxz.	scipper		800	1.800	
Werner Symonsz. . .		900	800		
Jan Heynrick Claisz. .			800	1.500	
Willem Egbertsz. . . .	drapenier	1.200	800		
Jacop Meesz.	backer		700	1.200	
Willem Spronck . . .			700	600	in 1508 zijn wed.
Ewout Jansz..	raemmaker	600	700	600	
Florijs Jacopsz.	drapenier		700	600	
Heynrich Jansz. . . .	coman	1.800	700		
Cornelis Heerman. . .			600	600	
Wouter Martijnsz. . .	drapenier		600	900	
Cornelis Jansz. Joncker			600	900	
Garbrant Garbrantsz. .	mr. voller		600	600	
Vranck Aelbrechtsz. .	drapenier	1.200	600	600	
Jan Clais Keyser . . .			600	600	

NAAM.	BEROEP.	1487 ℔	1498 ℔	1508 ℔	AANTEEKENINGEN.
Aelwijn Cuyper. . . .			600	600	
Pieter Mouwerijnsz. . .	tymmerman		600	600	
Willem Pietersz. Dodes			600	600	
Heynrick Ghijsbrechtsz.	drapenier		600	1.800	
Jan Adriaensz.	brouwer		600	1.800	
Willem Jansz. van Alphen.		1.200	600		
Willem Symonsz. . . .	brouwer		500	900	
Bouwen	sloetemaker		400	600	
Paedze Hugez. . . .			400	600	
Dirck Claisz.			400	900	
Pellegrom	coperslagher		400	600	
Luytgen	scoemaker		400	600	
Ewout Vos	bode		400	600	
Willem Gerijtsz. . . .			400	600	
Jan Pieter Jan Martijnsz.			400	600	
Clais van Bancken . .		1.200	400		
Zyvert Heynricxz. . .		1.200	400		
Gerijt Pietersz.	wantsnyder	1.981¼	400		
Kerstant Ghijsbrecht Bouwenz.			300	600	
Ghijs Govertsz. . . .	vleeschhouwer		300	600	
Gerijt Willemsz. . . .	wever		300	600	
Jan Roelofsz.			300	600	
Dirck Jansz.	sloetemaker		250	600	
Louwerijs Willemsz. . .	pottebacker		240	600	
Dirck van Vliet. . . .			210	600	
Willem Andriesz. . . .	voller		200	600	
Allert Meesz.	drapenier		200	1.200	
Joest Hughez.	backer		200	1.200	
Heynrick Pietersz. . .	coman		200	1.500	
Mr. Jan van Wesip . .	drapenier		200	1.800	in 15c8: mit zijn soen.
Cornelis Ottenz. . . .	drapenier	2.100	200		
Willem Egbertsz. . . .			180	600	
Willem Jansz.	verver		160	600	
Gerijt Louwerijsz. . . .	drapenier		160	1.200	
Pouwels	wermoesman		120	600	
Mychiel van Asperen .		1.231¼	100		in 1498 zijn wed.
Cornelis Mast	drapenier		80	1.200	

Door vergelijking van de gegevens der vermogensstatistiek van 1498 met de opgaven der beroepen, die in de bronnen te vinden waren, is het mogelijk geweest een statistiek samen te stellen over het verband tusschen beroep en vermogen op het einde der vijftiende eeuw, die in het geheel over 1.114 gevallen loopt [1]).

Reeds dadelijk treft dan de bijzondere positie, welke de drapeniers in economisch opzicht in Leiden innamen. Door hun rijkdom waren zij de eersten van de stad, en lieten de overige beroepen in dit opzicht ver achter zich. Geen ander beroep, dat in Leiden in eenigen omvang uitgeoefend werd, telde zooveel groote vermogens. Wel konden ook brouwers, bakkers, comans, ververs of witmakers (leerbereiders) soms een vermogen van eenige duizenden Rijnsche guldens aanwijzen, maar, zooals onze statistiek uitwijst [2]), vormden deze zoowel ten opzichte van de rijke drapeniers als van hun eigen beroepsgenooten de minderheid:

Vermogens in ponden van 40 groten.	Bakkers (52)	Brouwers (16)	Drapeniers (127)	Comans (42)	Ververs (31)	Witmakers (12)
1.000—1.999 ℔	4	4	33	5	1	3
2.000—4.999 ℔	1	2	24		5	1
5.000—9.999 ℔		1	5	1	2	
10.000 ℔ en hooger			2			
	9,6 % van het geheele aantal.	43,7 % id.	50,4 % id.	14,3 % id.	26 % id.	33 % id.

Uit deze cijfers blijkt wel, hoe overheerschend in aantal de

1) In het belastingregister van 1498 zijn de beroepsaanduidingen niet zeer talrijk; het was daarom noodzakelijk, deze uit de overige stukken van het Leidsch archief bijeen te zoeken. Daarna zijn zoowel de aangeslagenen van 1498 als de beroepsopgaven op afzonderlijke kaarten — eenige duizendtallen — gebracht, en daarna vergeleken. Slechts die opgaven, waarvan het als bijna zeker kon geacht worden, dat zij op denzelfden persoon betrekking hadden, zijn daarbij opgenomen. Uitgesloten zijn dus al die gevallen, waarin wegens het voorkomen van meerdere gelijkluidende namen niet uitgemaakt kon worden, van welken persoon het beroep gevonden was. Een ander gevaar was natuurlijk het feit, dat dikwijls de beroepsaanduiding reeds tot den persoonsnaam behoorde, en dus geen aanwijzing was voor het werkelijke beroep van den betreffende. Zeker is deze fout ook in dit werk niet geheel uitgeschakeld, maar de herhaalde bevestiging door andere bronnen van de voorloopig gevonden resultaten hebben mij in de overtuiging versterkt, dat bij een betrekkelijk groot aantal opgaven, als waarvan hier sprake is — 1.114 — deze fout de gevonden resultaten slechts in geringe mate van de werkelijkheid doet afwijken. Bovendien heb ik die personen, welke zonder toevoeging van het lidwoord een beroep bij hun naam hadden staan (bv. Jan Martijnsz. Cuyper) in onze statistiek niet opgenomen, indien het beroep niet door andere bronnen bevestigd werd. Een andere moeilijkheid was het herhaaldelijk voorkomen van hoofd- en nevenberoepen; uit voor de hand liggende redenen kon hier natuurlijk alleen met het hoofdberoep rekening gehouden worden.

2) Vgl. hiervoor de „Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498" in Bijlage XII.

rijke drapeniers waren. Het bijzondere van de vermogensontwikkeling te Leiden is dan ook, dat de meer gegoeden over de belangrijkste beroepen niet gelijkmatig verdeeld waren, maar dat bijna de geheele rijkdom bij de drapeniers huisde. De 127, wier bezit bekend is, hadden te zamen ruim 20 % van het vermogen van de geheele bevolking, en dit percentage wijst bij lange na niet de werkelijke verhouding aan, daar er in 1498 omtrent 175 drapeniers te Leiden woonden.

Veilig mag dan ook aangenomen worden, dat zij bijna een derde van het totaalvermogen der poorters het hunne konden noemen. De overige beroepen, die in elke middeleeuwsche stad aangetroffen werden, die, welke behoorden tot de kleeding- en voedingsindustrie, de metaalnijverheid, de bouwvakken enz., wijzen dergelijke groote verschillen niet aan; het gemiddelde vermogen van de meeste dezer handwerksmeesters of ambachtslieden bedroeg honderd of eenige honderdtallen ponden. Zoo was dit gemiddeld van:

17	barbiers	155½	℔.	15	smits	106	℔.
29	scoemakers . .	184½	„	52	backers	297	„
57	snyders	86½	„	11	molenairs . . .	108½	„
16	metselairs . .	62	„	23	vleyschouwers .	336	„
19	tymmermans . .	176	„	42	comans	444	„
21	cuypers	129	„	20	scippers	224	„
7	goutsmits . . .	378	„				

Groot konden dus de verschillen tusschen de vermogens der beoefenaars dezer beroepen niet genoemd worden, al mag zeker niet gesproken worden van vermogensgelijkheid tusschen de beoefenaars van eenzelfde vak, daar ook hier rijk en arm naast elkaar voorkwamen [1]).

Dit verschil in vermogensontwikkeling tusschen de lakenreeders en de overige beroepen stond in nauw verband met de te Leiden heerschende arbeidsverdeeling, die een geheel ander karakter vertoonde in de textielindustrie dan in de overige bedrijfstakken.

In het algemeen kan het volgende aangaande de beroepsontwikkeling te Leiden gezegd worden, op grond van een door

---

1) Zie Bijlage XII. — Vgl. Sombart, Der moderne Kapitalismus, I, pag. 80, die ook eenige statistieken geeft.

mij samengestelde statistiek van beroepen voor het jaar 1498, loopende over 1.484 gevallen [1]). In de eerste plaats valt op, hoe industrieel Leiden in dezen tijd ontwikkeld was. Al zal de groep van vijftien personen, die in onze statistiek opgegeven worden in de oerproductie werkzaam te zijn, wel niet volledig geweest zijn, er blijkt in elk geval wel uit, dat de oerproductie op het eind der vijftiende eeuw in het stedelijk leven een zeer geringe plaats innam [2]). Het handels-, verkeers- en herbergswezen daarentegen telde 41 verschillende beroepen, maar talrijk zijn hierin eigenlijk alleen de comans en de schippers vertegenwoordigd. De comans, ook wel marsemans genoemd, waren de marskramers, dus kleinhandelaars. Het groote getal schippers (23) hangt samen met de draperie, daar zoowel voor den wolaanvoer en den lakenuitvoer, als voor het vervoer van de grondstoffen naar de spinsters op het land en terug, hun schepen gebruikt werden. Eigenlijke groothandelaars, afgezien van de drapeniers, waren er in Leiden slechts weinig; de zes houtkoopers en de enkele meekooper zijn de eenigen, die als zoodanig zijn aan te wijzen.

Het geheele aantal beroepen bedroeg in Leiden in 1498 197, een getal, dat bij vergelijking met gegevens van elders doet zien, dat Leiden op dit punt zeker niet achterlijk was. Voor Frankfort a/M. telde Bücher in 1387 148 verschillende beroepen, terwijl zijn onderzoek over 1.554 personen liep, en in 1440 191 bij 1.498 personen [3]); Weenen wees in het begin der veertiende eeuw 103, in de vijftiende en het begin der zestiende eeuw 334 beroepen aan [4]), en Ieperen had in 1431 op 696 personen 161 beroepen [5]).

---

1) Ik heb ervan afgezien een statistiek van beroepen samen te stellen, die in een kortere of langere periode, b. v. eenige jaren of een eeuw, in Leiden uitgeoefend werden. Ook daarvoor zijn genoeg gegevens voorhanden, maar het leek mij belangrijker, na te gaan, welke beroepen in een bepaald jaar, tegelijkertijd dus, te Leiden uitgeoefend werden. Het kaartsysteem bewees ook hier goede diensten.

2) In dit opzicht verschilde Leiden dus veel van b. v. Frankfort, waar Bücher 181 personen van de 1.498 vond, die aan de oerproductie deelnamen. Ieperen vertoont daarentegen eenzelfde beeld als Leiden; Pirenne, a. w.

3) A. w., pag. 147 en 227.

4) Geschichte der Stadt Wien, II. Bd., 2. Hälfte: K. Uhlirz, Das Gewerbe, Wien, 1905, pag. 603 v. en 616 v.

5) Pirenne, Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle, pag. 27. — Parijs telde in 1292 reeds 128, in 1313 157 beroepen; Martin Saint-Léon, Histoire des corporations de métiers, pag. 185.

BEROEPSSTATISTIEK 1498.

I. Oerproductie.

	Aantal.
1. lantman	1
2. visscher	3
3. wermoesman	11
	15

II. Bereiding van aardewerk.

1. pottebacker	1
2. pottemaker	1
	2

III. Bedrijven voor bekleeding en reiniging.

1. barbier	17
2. bontwercker	14
3. borduyrwercker	1
4. hoemaker	9
5. hoesticster	1
6. hoeyckmaker	4
7. cussenmaker	1
8. lyndenaeyster	2
9. mutsemaker	1
10. naeyster	10
11. pelser	1
12. scoelapper	18
13. scoemaker	40
14. snyder	60
	179

IV. Bouwvakken.

	Aantal.
1. deeker	7
2. delver	1
3. glaesmaker	12
4. calcbarner	1
5. leydecker	6
6. metselair	23
7. operman	9
8. poeyndreger	5
9. ryetdecker	3
10. santcraeyer	1
11. scilder	10
12. scoerstienvagher	1
13. stienhouwer	4
14. stienplaetser	1
15. stienscoenmaker	3
16. tegheldecker	2
17. tymmerman	30
18. tymmermansknecht	2
	121

V. Verwerking van hout, been enz.

1. ballemaker	2
2. beeldesnyder	3
3. besemmaker	3
4. boghemaker	1
5. houtsager	15
6. Jhesusmaker	1
7. clotendraeyer	1
8. colffmaker	1
9. cuyper	28
10. lijmsieder	1
11. mandemaker	12
12. patijnmaker	3
13. raemmaker	1
14. ryetmaker	1
15. sceepmaker	1
16. scrienmaker	12
17. scrienwerker	1
18. scutemaker	9
19. spilledraeyer	3
20. spillemaker	1
21. spoelmaker	2
22. stilleganckmaker	4
23. stoeldraeyer	4
24. viselaer	3

	Aantal.
25. wannemaker	1
26. wielmaker	6
	120

VI. Lederindustrie.

1. boekbinder	2
2. franchijnmaker	5
3. leertouwer	5
4. souter	1
5. touwer	1
6. witmaker	19
7. seemmaker	1
	34

VII. Metaalbewerking.

1. boutemaker	3
2. goutsmit	13
3. harnaschmaker	3
4. caerdemaker	3
5. cammemaker	6
6. cannemaker	5
7. ketelboeter	3
8. clockstelre	1
9. coperslagher	1
10. malymaker	1
11. messemaker	5[1])
12. orghelmaker	2
13. sceemaker	3
14. silversmit	1
15. sloetemaker	6
16. slyper	1
17. smit	17
18. tynneghieter	3
	77

VIII. Textielindustrie.

	Aantal.
1. blauwverwer	4
2. drapenier	159
3. droechscheryaer	7
4. kemster	7
5. lyndewever	7
6. lijndraeyer	7
7. roetsieder	10
8. scheryaer	7
9. spinster	2
10. uutreder	4
11. vellewascher	2
12. verwer	27
13. verwersknecht	8
14. voller	186
15. wever	79
	516

IX. Bereiding van verlichtingsmateriaal.

1. olyslagher	4
	4

X. Bereiding van voedings- en genotmiddelen.

1. backer	62[1])
2. brouwer	20
3. gorter	1
4. koeckbacker	1
5. cock	2
6. molenaer	20
7. molenaersknecht	1
8. pasteybacker	1
9. verckenslagher	1
10. vleyschouwer	36
	145

XI. Graphische vakken.

1. printer	3
2. scriver	2
3. verlichter	1
	6

[1]) een van deze 5 is een vrouw.

[1]) zes van deze 62 zijn vrouwen.

XII. Handel, verkeer en herbergswezen.

	Aantal.
1. appelcoper	7[1]
2. appelman	1
3. appoteker	2
4. bierdregher	7
5. bode	5
6. bostelman	3
7. brandewijnwijff	1
8. everman	1
9. ghistman	1
10. grossier	1
11. hoenrecoper	1
12. houtcoper	6
13. juwelier	1
14. calcvoerre	1
15. carreman	2
16. coman	49
17. comeynvercoper	1
18. cordewaghencruder	2
19. corendregher	3
20. cramer	1
21. cruytwijff	1
22. librarier	1
23. lichter	2
24. meecoper	1
25. meter	2
26. scipper	23
27. scippersknecht	1
28. soutman	3
29. stienvoerder	1
30. tapper	3[2]
31. tollenair	2
32. turfdregher	1
33. turfman	3
34. turftelster	2
35. uutdregher	3[3]
36. veerman	2
37. vischcoper	5
38. vlasman	1
39. vogelcoper	5
40. wagenair	8
41. wantsnyder	4
	170

[1] twee van deze 7 zijn vrouwen.
[2] een van deze 3 is een vrouw.
[3] een van deze 3 is een vrouw.

XIII. Niet verder aangeduide loonarbeid.

1. joncwijff	4
2. knecht	2
3. maecht	2
4. werckwijff	2
	10

XIV. Verschillende beroepen.

1. baljuwsknecht	1
2. bewaerster	1
3. beyerman	2
4. burgermeester	4
5. deurwachter	1
6. deurwairder	1
7. dienaer op der stede huys	6
8. doelwairder	1
9. doctoir	3
10. doctoir in medicina	3
11. graefmaker	4
12. clapperman	1
13. eerste clerc	1
14. koeckelair	1
15. coster	8
16. luyerman	1
17. meester	6
18. notarius	1
19. organist	1
20. pensionarijs	1
21. poertier	6
22. die de putten bewaert	1
23. raemwachter	1
24. der stede secretarius	1

	Aantal.		Aantal.
25. scoolmeester	2	32. vestmeestersknecht . . .	1
26. scout	1	33. vroetwijff	4
27. scoutendienaer	4	34. waker	3
28. straetvagher	1	35. waker op der stede huys .	2
29. talman	7		85
30. tresorier	2	Totaal	1.484
31. tresoriersknecht	1		

Reeds een vluchtige vergelijking van bovenstaande tabel met de door Bücher voor Frankfort gepubliceerde voor het jaar 1440, doet een groot verschil zien. Terwijl de beroepsgeleding te Frankfort er eene was van een stad, wier industrie in hoofdzaak de locale markt voorzag, zoodat er een zekere harmonische ontwikkeling heerschte tusschen de verschillende beroepen, was dit te Leiden niet het geval. Hier overheerschte één productietak alle overige in belangrijkheid door het in verhouding tot de beoefenaars der overige bedrijfstakken abnormaal hooge getal van hen, die erin werkzaam waren: terwijl het hoogste getal, dat een nijverheidstak aanwees, die voor de plaatselijke behoeften werkte, in onze statistiek 179 is (bedrijven voor bekleeding en reiniging), bedroeg het aantal van hen, die in de textielnijverheid arbeidden, 516 op een totaal van 1.484, dus meer dan een derde (34,1%). En deze verhouding is naar onze meening zeker nog te laag, daar de groote stilzwijgendheid van de bronnen over alles wat de wevers, spinsters en kamsters aangaat, het niet mogelijk gemaakt heeft, over het getal van deze arbeiders ook maar een eenigszins juist cijfer te geven.

De in de tabel opgegeven getallen van twee spinsters en zeven kamsters op 159 drapeniers spreken hiervoor voldoende [1]). Een schatting van 40% is dan ook eerder nog te laag dan te hoog. Maar ook reeds door de gegeven cijfers komt voldoende uit, hoe geheel verschillend de structuur van de industrieele bevolking te Frankfort en te Leiden was.

De Leidsche beroepsstatistiek vertoont dan ook het beeld van een *industrie*stad, die voor den massa-export werkte. In dit opzicht gelijkt haar beroepsstructuur veel op die van Ieperen, waarvoor Pirenne vond, dat in 1431 51,6 % van hen, van wie het

1) Zoo ontbreken ook de nopsters in onze statistiek.

beroep opgegeven was, in de textielnijverheid werkzaam waren [1]). In Frankfort was hetzelfde verhoudingscijfer in 1440 16 % van allen, die een beroep uitoefenden.

Dergelijke verhoudingsgetallen als vroeger voor Ieperen, en hier voor Leiden gevonden zijn, strooken weinig met het idee van de „Stadtwirtschaft", die de middeleeuwsche stad in het algemeen zou vormen. De beroepsstatistiek van Leiden komt althans weinig overeen met die van een middeleeuwsche stad, waarin het handwerk nog oppermachtig is, maar vertoont reeds het type, dat aan moderne steden eigen is [2]).

Ook in een ander opzicht wijst de Leidsche beroepsstatistiek trekken aan, afwijkend van die van andere middeleeuwsche steden, en wel wat betreft de arbeidsverdeeling. Bücher kwam op grond van zijn diepgaande studie over de arbeidsverdeeling te Frankfort tot de conclusie, dat „die mittelalterliche Arbeitstheilung . . . Specialisation oder Berufstheilung (ist): sie beruht darauf, dass aus einem umfangreicheren Produktionsgebiete einzelne Theile ausgeschieden werden, um neue Berufsarten zu bilden" [3]). Daartegenover stelt hij dan de moderne arbeidsverdeeling, de „Arbeitszerlegung", het splitsen van een arbeidsproces in afzonderlijke arbeidsverrichtingen, die op zich zelf niet zelfstandig zijn.

De Leidsche beroepsstatistiek toont echter, dat dit niet de algemeene ontwikkeling is geweest. Integendeel berustte de lakenindustrie reeds geheel op de „arbeidssplitsing," waardoor de vellenwasschers, kamsters, spinsters, spoelers, wevers, vollers, nopsters, wiedsters, stoppers, ververs en uutreeders, die slechts gedeeltelijk in de beroepsstatistiek optreden, elk een deelbewerking van het arbeidsproces verrichtten. Van een beroepsdeeling was in de draperie geen sprake. De arbeiders, de z.g. meesters, vonden in hun beroep geen zelfstandig bestaan, maar waren afhankelijk van een kapitalistischen ondernemer. Daarentegen was de beroepsdeeling de heerschende vorm van de arbeidsverdeeling in de overige bedrijfstakken, waarin het handwerk de zoo goed als alleen-voorkomende bedrijfsvorm was.

---

1) Pirenne, a. w., pag. 27.

2) Voor zoover de beroepsopgaven voor Groningen in 1535/36 (gepubliceerd in de Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw, uitgeg. door Blok) een conclusie toelaten, kan aangenomen worden, dat deze stad nog het middeleeuwsche type bewaard had. Een rijke schakeering van beroepen blijkt hier aanwezig te zijn — wellicht nog aan te vullen door andere gegevens uit het Groningsche archief —, doch geen daarvan overtreft in belangrijke mate de overige in aantal.

3) Bücher, a. w., pag. 229.

Wij zijn thans aan het eind van ons overzicht over den bouw en de organisatie van het bedrijfsleven te Leiden gekomen. Op grond van onze onderzoekingen meenen wij te mogen concludeeren, dat de structuur van de beroepsbevolking hier in de vijftiende eeuw groote verschillen vertoonde met die van andere middeleeuwsche steden. Van een „Stadtwirtschaft" kan men bij Leiden niet spreken, daar reeds talrijke verschijnselen aanwezig waren, die ook moderne tijden kenmerken. De verklaring hiervan ligt in de kapitalistische organisatie der draperie, die een overwegende stelling in de stad innam.

Over de inwendige verhoudingen in de draperie gedurende de jaren van 1500 tot 1574 zijn helaas geen even nauwkeurige gegevens aanwezig, daar vóór het beleg geen algemeene lijsten van de bevolking voorhanden zijn. Hierdoor is het onmogelijk de belangrijke veranderingen, die in de zestiende eeuw in het Leidsche bedrijfsleven voorvielen, voldoende te leeren kennen, en moeten wij ons beperken tot een korte uiteenzetting van de industrieele ontwikkeling in deze periode.

Zooals reeds opgemerkt is, brachten de eerste twintig jaren der eeuw geen achteruitgang in het productiecijfer van de lakens, maar handhaafde zich hun aantal op ongeveer dezelfde hoogte. Doch daarna zetten direct de klachten in over afnemend debiet [1]), waarvan in de eerste plaats de oorlogen tusschen Karel V en Frankrijk en die tusschen den koning van Denemarken en de „Oostersche" steden de oorzaak waren [2]). De Leidsche lakens werden niet verkocht, en liepen in prijs achteruit, zoodat vele drapeniers groote verliezen leden [3]). Velen gaven hun beroep op, daar zij wegens de stijgende wolprijzen in den Calaisstapel hun bedrijf niet loonend konden uitoefenen [4]). De positie der overigen werd nog moeilijker, toen in deze jaren de Engelsche lakens meer en meer de Hollandsche markten begonnen te overstroomen, en door hun lagere prijzen de Leidsche lakens een zware concurrentie aandeden.

De jaren 1527—1530 zijn dan ook een periode van een hevige

1) Aflezing Boek A, fol. 104 (1521, October 15).

2) Ibid., A, fol. 113vo (1523, Februari 14): „... doir welcke oirlogen de comanscepe genoech stille staet, zoedat de Leydtsche lakenen niet en verschieten ende tot cleynen pryse staen, zulcx dat die van der draperye hem dair niet an behouden en mogen noch levinge hebben..."

3) Ibid., A, fol. 122 (1523, Nov. 21).

4) Vroedsch. Resol. 1522, Juni 11, fol. 324vo; 1524, Maart 23, fol. 45vo.

crisis in de draperie, zoodat tallooze ondernemers volkomen geruïneerd werden. De bankroeten van de drapeniers volgden elkaar met korte tusschenpoozen op [1]), waardoor vele arbeiders broodeloos werden en de stad verlieten. Reeds in 1526 heet het, dat het getal bankroetiers de zestig passeerde: „... dat arger is, overmitz den grooten lasten, dien den voirs. drappeniers gedraghen hebben, ende die sobre neringhe, die zy gehadt hebben, groot getal van den voirs. drappenyers tot omtrent sestich off meer hen als vluchtich ende banckroeten van der voirs. stede geabsenteert hebben, waerby ende dat groote menichte van den gemeynen volcke, dienwelcken van den voirs. drappeniers pleghen te leven, hen oick geabsenteert hebben ...." [2]). In dit stuk wordt dus voor een deel in de zware lasten, waarop de drapeniers te Leiden zaten, de verklaring van de débacle der laatste jaren gezocht. Inderdaad waren deze zeer hoog, hooger dan in een der andere omliggende draperiesteden. Dat hierdoor de productiekosten stegen, en de concurrentie dus moeilijker werd, voelden natuurlijk ook de drapeniers, die in een rekest, in 1531 aan het gerecht overhandigd, uiteenzetten, hoe zwaar de stedelijke accijnzen op hun bedrijf drukten.

Zoo moest jaarlijks een ondernemer, „die zijn getall ende taxt van lakenen" drapenierde, d. i. die het door het keuren vastgestelde maximum aantal lakens reedde, aan velaccijns 36 gouden Karolus gulden betalen, waarvan men elders vrijgesteld was. Deze moest verder voor de vijf ramen, welke hij daarvoor noodig had, 37½ Kar. gulden meer uitgeven dan in andere steden. Ten opzichte van de strikerye, den lakenaccijns, scheelde het 18 Kar. gulden en van de olie nog 40 scelling. Zoodat bij elkaar gerekend een drapenier te Leiden aan „ongelden" 93 Kar. gulden meer betaalde dan zijn concurrent in de naburige steden, „twelck is een seer groot gesceel ofte differentie in een mans boel jaerlicx te winnen of te verliesen". Doch de stad, die zelf sinds 1497 in groote financieele moeilijkheden verkeerde, kon de accijnzen niet missen, zoodat de drapeniers geen verlichting van lasten verkregen, wat des te zwaarder woog, nu de Engelsche lakens een voortdurend grooter afzetgebied in deze landen vonden. Wij wezen in dit verband reeds op de vruchtelooze pogingen der

---

1) Vgl. ook Kenningboek J, fol. 216vo: „... quade betalinge, die dagelicx geboert doer zekere banquerupten ..." (1524) en Vroedsch. Resol. 1528, fol. 12.

2) Charter n°. 276, van 1526, Oct. 29; ook opgenomen in Privilege Boek C, fol. 87.

landsregeering om het voortdringen der Engelsche lakens tegen te gaan; alle Hollandsche draperiesteden ondervonden hiervan de nadeelige gevolgen, zoodat met recht kon gezegd worden, dat „die neringe der draperye binnen de lande van Hollant in corten jaeren zeer is vergaen" [1]).

De nu regelmatig dalende productiecijfers van de Leidsche drapeniers toonen, hoe na 1530 de industrie in verval geraakte; geen bericht is er meer, of het spreekt over de „sobere" nering, en van teruggang [2]). De draperie gaat van dag tot dag achteruit, heet het in 1545 [3]) en drie jaar later worden er ernstige klachten gehoord over het verminderend debiet van de Leidsche lakens in de Hanzesteden, die wegens de hooge prijzen zich van andere stoffen voorzagen [4]).

Zoo werkte alles tegen, om de draperie haar ouden bloei te doen herwinnen. In de zestiger jaren worden nog slechts eenige duizenden lakens per jaar geproduceerd; velen van hen, die hierin nog een bestaan gevonden hadden, verlieten thans de industrie en gingen tot een ander beroep over; vooral de huidenvetterij en looierij schijnt tal van personen getrokken te hebben [5]). In dezen tijd was Leiden meer en meer tot een plattelandsstad teruggezonken, wier industrie weinig meer te beduiden had.

Zoo was de toestand, toen het bekende geschil met Duffel [6]) ontstond, waaraan door latere geschiedschrijvers een overdreven gewicht is gehecht. De Duffelsche lakenreeders zegelden hun grove lakens met een lood, dat sterk op het Leidsche geleek, waardoor gevaar ontstond, dat deze als Leidsche zouden verkocht worden, zoodat de draperie „in corten tyden gansselicken tot niete zoude mogen comen" [7]). Vruchteloos traden de Leidenaars tegen deze nabootsing op, die volgens hun meening aan de stad dreigde te onttrekken, wat nog van de draperie restte.

Orlers ziet in deze oneerlijke concurrentie een van de hoofdredenen, waardoor de draperie te niet is gegaan; maar m. i. blijkt uit de voorgaande bladzijden voldoende, hoe moeilijk dit als juist erkend kan worden. Niet in eenige nabootsing van een zegel

---

1) Vgl. Aflezing Boek B, fol. 18vo; 1531, Dec. 18.

2) Zie b.v. Vroedsch. Resol. 1536, Maart 1, fol. 13; 1537, Maart 16, fol. 28vo; 1538, Juli 18, fol. 51vo; 1539, Juli 8, fol. 64vo; 1540, Aug. 22, fol. 84; 1545, April 14, fol. 26vo.

3) Vroedsch. Resol. 1545, April 14, fol. 25.

4) Vroedsch. Resol. 1548, Dec. 4, fol. 21vo.

5) Vgl. v. Mieris, Handvesten, pag. 325 (1565).

6) In de tegenwoordige provincie Antwerpen gelegen.

7) Vroedsch. Resol. 1568, Februari 16, fol. 63; Thes. Rek. 1568, fol. 40vo.

lag de oorzaak, maar in de geheele organisatie der industrie, waardoor deze niet meer de concurrentie met de nieuwere lakensoorten kon volhouden. Toen de Spanjaarden voor de stad verschenen, was van de eens zoo beroemde oude Leidsche draperie bijna niets meer over.

Wel hadden zich op het eind der vijftiger jaren vertegenwoordigers van een nieuwe industrie in Leiden neergezet, de reeders van voederlakens, schortecleetlakens, tirenteinen, baaien en dergelijke grove stoffen, en waren deze binnen korten tijd niet onbelangrijk toegenomen [1]), maar gewicht legden zij nog niet in de schaal. Aan Leiden konden zij den ouden luister niet teruggeven, en eerst na het beleg, als de stad aan de Vlaamsche vluchtelingen een veilige schuilplaats aanbiedt, komen talloozen hier deze soorten verwerken. Zij kunnen dus als voorloopers beschouwd worden van de latere reeders van voederlakens, baaien, tirenteinen enz., al nemen zij ook dan een tweede plaats in de industrie in.

Het zal de taak van het tweede deel van dit werk zijn, de organisatie uiteen te zetten van de Leidsche textielindustrie van het laatste kwart der zestiende tot het eind der achttiende eeuw in al haar vertakkingen: de laken-, saai-, baai-, grein-, fustein- en warpnering, opdat ook voor die eeuwen geschiede, wat hierboven voor een vroeger tijdvak beproefd werd: licht te werpen op de organisatie van de Leidsche nijverheid en op de belangrijke positie, die deze in ons land heeft ingenomen.

---

1) In 1573 werden voor de nieuwe industrie 520 staallooden gebruikt.

BIJLAGEN.

Rekest van de kooplieden in wollen lakens binnen de zes groote steden van Holland aan de Gedeputeerde Staten van Holland over de concurrentie van de ventjagers.

Na 1531.

Aen mijn E. ende voorsienighe Heeren, mijn Heeren de Gedeputeerden van Staten t'slants van Hollandt.

Gheven oetmoedelycken te kennen de gemeen coopluyden van wollen laeckenen, residerende binnen de ses grooten steden van Hollandt, hoedat op den xi^en^ Octobris anni xv^c^ een ende dertich by placate van der Majesteyt expresselycken geinterdiceert ende verbooden is eenen yegelycken, wye hy sy, ghenen neringhen ofte ambachten te doen op die platte landen van Hollandt, ende dat op die peynne in 't selffde placaet begrepen, soodat sy supplianten niet en vermoghen in eenighe durpen eenighe winckel houden off doen houden, alsoo 't selve tenderen zoude tot bederffenisse van de steden. Ende soovele te min en behooren oick ghenen vreemdelinghen hem te vinden in deselve durpen met heure laeckens ende die aldair te vercoopen, want vreemdelinghen niet meer vryheyt en behooren te genyeten dan die ingeseten burgers, die heurluyder ghilden ende steden moeten helpen onderhouden ende alle lasten ende imposten moeten betalen, dye zoo op de laeckenen, als oick cooren, wijn, bier ende anders gestelt worden ; dan 't schijnt, dat desniettegenstaende ende sonder regard te nemen op deselffve placcaeten, dagelijcx vele ende diversche vreemdelinghen, die men niet en kendt noch niet en weet, wye sy sijn noch vanwaer sy comen, ende hem dagelijcx vervorderen te lopen des eens daechs met ketelen ende 's anderen daechs met wollelaeckenen, ende meestal ketelboeters sijn, die heur vinden op die platte landen van Hollandt met dyversche stucken laeckens,

ende deselve in durpen ende voor de luyden deuren alomme te brenghen ende te vercoopen ende uuyt te snyden met sulcker ellen ende maeten, alst hemluyden goet duynct ende belieft, welcke laeckens sommige gheverwet zijn met valsche verwe, bedrygende daermede de goede luyden; ende dat meer is, pooghen met deselffve heure laecken op deselve durpen in kermisse op Sondaghen ende heyligedagen ende anders voor te staen openbaerlijck op die plaetse of an kercken, daer men gewoonlijck is met cramen voor te staenne op die kermisse met koecke ende andere snuysteringe, waermede zyluyden die landtluyden bedryghen ende houden uuytter steden, ende oick de neringhe van den ingeseten van dien benemen, nyet alleenlick ter groot achterdeel van de voorsz. supplianten off bederffenisse van de neringhen, mer oick tot bederffenisse van de steden, die dairby gefrustreert worden van de imposten, gestelt zoo op die laeckens, wijn, bier, cooren ende anders om te furneren die penningen, die Majesteyt geconsenteert, ende oick van stedenexcijssen en anders, soodat, indien corts hierinne niet voorsyen en werdt, noch dagelijcx meer ende meer vreemdelinghen ende andere, die in steden qualijck moghen comen, heur hanteringhe te landen sullen comen doen van laeckenen ende anders, tot groot bederffenisse van de supplianten ende die steden, als boven geseyt is. Waeromme zy supplianten hem keren tot U, mijn E. Heeren, versoeckende oetmoedelycken, dat, regardt nemen(de) op 't gundt voorsz. staet, U mijn E. Heeren belieffven soude tot conservatie van de steden ende ingesetenen van dien heur gerechtelickheyt de handt aen te houden ende te doen beschicken, ten eynden een yegelycken, wye hy sy, by nieuwe placaete van de Majesteyt oft anders geinterdiceert ende verbooden mach worden op seeckere groote peyne tegens de Majesteyt te verbeuren, van nu voortsaen met eenige laeckens, hoe dye sijn, lancx die platte landen van Hollandt te gaen offloopen, om die aldair te snyden off te vercopen, in wat manieren dat het zy, maer dat een yegelicken hem sal houden ende heur neringe doen in haer steden, durpen ende plaetsen, dair sy woenachtich sijn. Dit doende &c.

Boven het Hs. staat: „Circa annum 1531, naa den elfden October of 't verbod van de neeringen op dorpen en ten platten lande."

In margine staat: „Uit eenig oude papieren onder F. van Mieris."

Naar een 18de-eeuwsche kopie in het Gemeentearchief te Leiden.

Uitspraak van het Hof van Holland, dat de bagijnen blijven zullen in het bezit van hun weverijen.

1455, Februari 22.

Extract.

By den Hove op huyden al int lange gehoort die redenen gethoont ende gesproecken by der mont van Mr. Reynier van Eten, pensionaris der stede van Delft, over ende in die name ende in tegenwoordicheyt van den gedeputeerden der goede steden deser lande, hiernae bescreven, als Haerlem, Delft, Leyden, Amsterdam, Goude, Rotterdam ende Schiedam, ende van Willem den bastaert van Zwieten, als procurator van der stede van Alckmaer, Hoorne, Enchuysen, Monickendam, Edam, Wesp, Muyden ende Naerde, dewelcke hunzelven thoonden ende compareerden over ende in die name van de gemeene goidshusen ende conventen der baghynen ende susteren, gesitueert ende woonachtich binnen den voors. steden, roerende zeeckere verboden ende bevelen denselven beghynen ende susteren gedaen by eenen deurwairder van der camer van den Rade in Hollant, uuyt crachte van zeeckere opene brieve van mandemente mijns genaden Heeren 's Hartoge van Bourgoingne, gegeven opten XXIX[en] dach van Januario lestgeleden, deselve brieven vercregen op dat onrechte anbrengen ende te kennen geven van den ambochten der weverien van der wollen ende lynne laeckenen in Hollandt, inhoudende in speciale redenen ende effecte, alsdat dieselve beghynen ende susteren gheen van dien wercken doen noch hantieren en souden dan voor hunselven, zonder die te vercoopen, ende dat die stoffen daervan hunluyden toebehooren souden, seggende dat groot onrecht ende onoerbair te wesen voor den lande ende goeden steden, by veel redenen by hunluyden verclaert

ende noch vorder ende breder te verclaren in tyden ende in wylen, ende hun daerom in den name als boven mit rechte opposerende ende begerende tot hoeren oppositien in rechte ontfangen te wesen, ende niet min ter tijt toe, dat yegelick gehoort waere, in heuren ouden besitte ende possessie der wercken voors. rustende te mogen blyven, nyetjegenstaende der voors. geboode ende bevele, geschiet ende gedaen op dat ondeuchdelicke ende onrechte anbrenghen der voors. van den ambochte der weveryen, hopende ende meynende ende niet min eysschende, hunluyden dit van rechts ende redene wegen te mogen geschien. Soe es by den voors. Hove, raidt ende advijs op al gehadt, geseyt ende verclaert, alsdat de voors. goede steden van wegen den beghynen ende susteren voorn. in oppositien ende rechte tegens die van de weverie voorn. schuldlich zijn ontfangen ende gehoort te wesen ende ontfangen ende gehoort wesen zullen, ende dat deselve beghynen ende susteren blyven zullen in heuren besitte van de wercken voors., als zy huydent sdages zijn ter tijt toe, dat partien aen beyden zyden by den Hove gehoort wesen zullen, ende dat by denselven Hove, die gehoort zijnde, anders daerinne geordineert zy. Aldus gedaen in den Hage, opten XXIIen Februari int jaer XIIIIcLIIII, secundum cursum. Praesentibus Lannoy, Treslonge, Eycke, Michiels. Daer ick mede by was: J. Vossaert.

Naar een kopie in het Register van de Sententien beroerende die stede van Rotterdamme, No. 1, fol. 12; aanwezig in het Gemeentearchief te Rotterdam.

Hertog Philips verbiedt, hangende het proces, het weven voor den verkoop aan de bagijnen, daar het de wevers in hun bedrijf benadeelt.

1504, October 7.

Phillips, bij der gracien Gods Ertshertoge van Oestenrijc, hertoge van Bourgoignen etc., den eersten onsen duerweerdere ofte scout van wapenen hierop versocht, saluyt. Wy hebben ontfangen die oetmoedige supplicatie van die gemene dekens ende rectoers van den ambochten van den linnen- ende wollenwevers, alsoewel in huerlieden name als in den name van allen den gemenen gildebruederen van denselfden ambochten, wonende in onsen landen van Hollant ende West-Vrieslant, inhoudende, dat in denselven onsen landen van Hollant ende West-Vrieslant sere grote menichte van baginenhoven ende susterhuysen gefundeert ende staende sijn, soe lange soe meer vergaderen ende gefundeert worden, diewelke baghynen ende susteren vry ende exempt sijn van allen beden, scoten, excysen ende anderen subventien ende lasten, ons ende onsen landen van Hollant ende West-Vrieslant angaende, soe ist soe dat die voirs baginen ende susteren hemlieden vervordert hebben ende noch dagelics vervorderen op te stellen ende te ordineren vele wevegetouwen, omme daermede wollen ende lynen lakenen te weven, hemluyden daermede te generen [1]) gelijc waerlyke personen, alsoewel wevende voir die personen, wonende buyten hemluyder convente als binnen den convente, ende hebben soe gedaen, dat sy vercrigen hebben ende noch dagelics vercrigen, overmits die voirsweverie, vele ende diverse landen ende erven, by denwelcken die voirs. supplianten, die guede, eerbare, deuchdelyke mannen ende gilden van ambochten

---

[1]) In Hs. staat generende.

sijn, ende in groten getale ende dagelics mit hueren ambochten van weverie winnen moeten alle tguet, daer sy wijf ende kinderen mede moeten onderhouden ende alimenteren, ende daerenboven van denselven hueren gewinne onse bede, scot, lot, excyse ende andere rentpenningen, impositien ende lasten, op onsen voirs. landen van Hollant ende West-Vrieslant staende, betalen moeten ende oick tot allen tyden obedient ende rede sijn tot onsen bevelen geheel ende al, overmits hueren weven bedorven sijn in sulcken schyne, dat vele van den voirs. supplianten, die in eren ende in gueden state sitten ende te wesen plegen, by desen commen in sulcken myserien ende armoede, dat sy ende huere kinderen broot moeten bidden ende sijn gescepen te moeten begeven huere huysingen ende woensteden ende vertrecken in vreemde landen, dewelck kompt den voirs. supplianten tot groten verdriete, scade ende afterdeele, ende noch meer doen soude, indien hem hier nyet op versien en worde by onsen behoerlycker provisie ende remedie van justicien, ons daerom seer oetmoedeliken biddende. Waeromme wy, die saken voirs. overgemerct, ontbieden ende bevelen u daertoe, committerende by desen, dat gy tot versoecke van den voirs. supplianten doet scerp beveel van onsentwege, op groten peynen tegens ons te verbueren, den voirs. conventen ende susteren van den baghijnhoven ende allen, dient behoiren sal ende ghijs versocht sult werden, dat sy terstont ende sonder vertreck hemlieden verdragen, van nu voirtan enige lakenen, wollen of lynnen, meer binnen hoiren conventen te weven, of te laten weven, andere oft meer dan van hoirs selfs stoffe ende hemlieden ende hueren conventen toebehoirende, omme dieselve te mogen vercopen ende te doen hueren wille, hemlieden dairtoe bedwingende by alle behoirlycke wegen van bedwange, redelic en tamelic. Ende in gevalle van oppositien, weygeringe oft vertreck, dat huere die opposanten, weygerende oft vertreck makende, tenen sekeren ende tamelycken dage voir onsen lieven ende getrouwen, die stadhouder ende luyden van onser cameren van den Rade in Hollant (comen), omme te seggen die redene van huerlieden oppositien, weygeringe oft vertreck den voirn. supplianten te verantwoirden ende onsen procureur-generael aldaer, indien hy hem partye maken wille tot sulcken eynde ende conclusie, als sy ende een ygelijck van hem, angaende tgunt des voirs. is, sullen tegens hemluyden willen annemen ende kyesen te procederen ende voirts varen alsoe van rechtswegen behoiren sal, onsen voirn. stadhouder ende raetsluyden in Hollant overscrivende ende

certificierende ten voirs. dage, wies ghy hier afgedaen sult hebben, denwelcken wy bevelen ende committeren by desen, dat sy den voirn. partyen, dien gehoirt, doen of laten gescien goet cort recht ende expedicie van justicie ende op sulck versoeck, als die voirs. supplianten sullen willen doen ten dage dienende voir hemlieden, ten eynde dat, hangende tproces, die voirs. bagynen hem verdragen van meer te wevene ende huerlieder voirs. wercken te doene, voirsien den voirs. partyen, die gehoort, van sulck provisie ende remedie van justicien, als sy sien sullen ter materie dienende, want ons alsoe belieft gedaen te syne, nyetjegenstaende enige subrepticelike brieven vercregen of te vercrigen ter contrarien. Gegeven in onse stad van Bruesselle, den sevenden dach in Octobri, int jair ons Heren dusent vijfhondert ende vier.

Aldus onderteykent by mynen heere den Eertshertoge, ter relacie van den Rade. Barradet.

Naar een kopie in het Gemeentearchief te Leiden.

Regeling van Hertog Philips voor het verbouwen der meede in Zeeland.

1444, Mei 23.

Roerende van der meede.

Philippus etc. Onsen lieven ende getruwen rentmeyster van Beoesterscelt, baeliu, scout, burgermeysters, scepenen ende raiden van onser stede van Ziericxe, saluyt. Alzoe tot veel stonden groite clachte voir ons gecomen sijn van wegen der coopluyden, die gewoenlic sijn hem te behelpen ende coopmanscap te hantieren mit onsen ondersaten van Zeelant van der neeringe van der meede, dat die voirn. coopluyde int slyten van der meede, die zy gecocht hebben tegen onsen voirs. ondersaten, veel gebreken gevonden hebben ende dagelicx vinden, beyde in crachte van vaerwe ende in andere duechden, die dieselve meede sculdich is te hebben, mits dat zy hoer volle terminacie niet en heefft, in welken gebreken die voirs. coopluyden sijn gescepen te vervremden ende niet meer enige meede te willen coopen tegen onsen voirs. ondersaten van Zeelant, dairmede die neeringe van derselver meede te male te nyete gaen soude tot groten schaden ende affterdeele van ons ende den gemeenen oirboir ons voirs. lands van Zeelant, des ons niet te lyden en staet, mair is ons uterste meynynge by goeden ende rechtvairdigen besceyde, dairin te doen versien in sulken voege, dat die voirs. coopluyden niet meer bedrogen ende die coopmanscip hoeren loop behouden sal mogen. Ende want wy clairlike ende in der waerheyt by goeden ondersoecke vernomen hebben ende te vollen geinformeert sijn, dat die voirs. gebreken spruyten ende toecomen alleenlic omdat men binnen onsen voirs. lande van Zeelant die meede veel te vroech delfft ende in die stoven droget, te weten voir Bamisse,

sodat by dien die voirs. meede hoir volle terminacie ende cracht niet hebben noch gecrygen en kan, ende omdat dieselve meede niet gekoert ende gewaerdert en wert, gelijc zy van rechtswegen behoirt, ende daertoe, omdat die aerbeyders min pyne ende aerbeyts doen int delven van der voirs. meede dan zy souden in die dyken, so laten zy die voirs. dyken aen te nemen te maken ende gaen in die meede in den voirs. tijt voir Bamisse, die nutteliker is om te dyken dan om meede te delven, by denwelken die voirs. dyken niet ten oirboirlichsten gehouden en worden, dairuut onse voirs. landen groite lasten lyden mochten, soe ist, dat wy, begeerende mit al onser herten die waelvairt ende gemeynen oirboir van onsen voirs. landen ende ondersaten van Zeelant, ende hierup gehadt goeden rypen raidt ende oick by den advise ende goeduncken van zomigen onsen ondersaten ons lands voirs., hem bekenende in die neeringe van der meede ende oick in dyckaedse, geordineert hebben, ordineren ende willen uterlike mit desen onsen brieve, dat nu voirtan nyement, wie hy zy, binnen onsen landen van Scouwen, Duvelant, Noortgouwe ende Dreyschier geen meede delven en sal voir Sints Gillisdage, dats te weten den eersten dach van Septembri, ende oick geen meede reeden en sal, noch vier in die stoven steken voir Sinte Michielsdage. Ende vort, updat die coopman wael ende loefflic bewaert zy, dat alle die meede, die gereyt sal worden binnen denselven landen, gekuert ende geteykent sal wesen, eer men se vercopen ende uutvoeren sal mitter kuere ende teyken van onser voirs. stede van Ziericxe. Ende wairt, dat yement meede reede andersins dan mit hout off colen, die soud men bysonder teykenen, om alle coopluyden dairmede te bewaeren. Ende soe wie dat hieroff ter contrarie dede, die sal tegen ons verbueren die meede ende dairtoe, also dicke als hy dat dede, tien ryders.

Ordineren oick mede ende willen oick, dat die voirs. aerbeyders den tijt voir Sint Gillisdage voirs. hun saten in die dyken te werken, updat dieselve dyken wael onderhouden mogen worden, ende des en laten niet up also veel, als sy tegen ons mesdoen mogen, ende so wat aerbeyder dat eer dolve in die meede dan voirs. is, die soude verbueren eenen ryder, also dicke ende menichwaerve, als hy dat dede. Ontbieden u dairom ende bevelen mit allen den eernste, die wy mogen, dat ghy dese onse ordinancie doet uutroepen ende verkundigen elx overal in uwen bedryve, ende onsen ondersaten voirs. scerpelic beveelt dese onse ordinancie

te onderhouden sonder in eniger wijs die te verbreken off dairtegen te gaen, up die verbuernisse van den boeten voirs. Bevelen u mede ende voirt allen anderen onsen dieneren, dat ghy ende elx bysonder van onsen wegen dit executeert ende vervolcht so strengelic, als ghy sult mogen, sonder yemende te verdragen off quyte te laten van die verbuernisse voirs., ten eynde dat dese ordinancie voirs. volcomelic onderhouden blyven mogen, ende wair by u enich gebreck hierin geschiede, dat wouden wy an u also verhalen, als an dengenen, die ons landen verderffnisse meynde. In oirkonden etc. Gegeven upten XXIIIsten dach van Meye ao. XLIIII.

Naar een kopie in het Tiende Memoriaal Rosa, fol. 11, aanwezig op het Algemeen Rijksarchief.

WOLIMPORT TE LEIDEN, 1398—1543.

Jaar.	Vellen en Wol.	Geld. ℔-sc.-d.	Belasting.	Opmerkingen.
1398		851	Onbekend	
1413	216.600	541-10	100 vel 5 sc.	
	36.200 Schotsche vellen	54- 6	1.000 vel 3 sc. Vl.	1 sc. Vl. hier = 10 sc. Holl.
	252.800	595-16		
1419		677-16		over 9 maanden.
1420		127-12		over 3 maanden.
1426		623- 4-6		
1427		1.307-12		
1434		451- 6-3		
1449	199.197	995-19-8	100 vel 10 sc.	
	13.351 verkensvellen	66-15	„ „	
	212.548	1.062-14-8		
1450	130.238			
1451	450.793			
1452	254.636	1.273- 3-7	100 vel 10 sc.	Vlgs Thes. Rek. 1.338-18-7.
	13.150 verkensvellen	65-15	„ „	
	13.362 „	44-10-9	100 vel 10 groot	Vlgs Thes. Rek. 1.114-4-4.
	281.148			
	1.752½ coep	876- 5	1 coep 10 sc.	
	81.479¾ ℔ wol	190- 2-5	100 ℔ wol 7 groot	
		2.449-16-9		
1453	315.704			
1454	123.496			
1455	273.416			
1456	384.167			
1457	220.339			
1458	278.903			
1459	348.047			
1460	292.704	1.463-10-5	100 vel 10 sc.	
	16.189 verkensvellen	80-19	„ „	
	308.893	1.544- 9-5		Vlgs Thes. Rek. 284.643 vel. Vlgs andere opgave 268.154 vel.

Jaar.	Vellen en Wol.	Geld. ₶-sc.-d.	Belasting.	Opmerkingen.
1461	311.300	1.556-10	100 vel 10 sc.	geen opgave van geld in Thes. Rek. Een andere opgave is 301.300 vel.
	42.267 verkensvellen	221- 6-8	„ „	
	353.567	1.767-16-8		Vlgs Thes. Rek. 342.467 vel = 1.717-16-8.
1462	336.662	1.683- 6-2	„ „	
	10.095 verkensvellen	50- 9-5	„ „	
	346.757	1.733-15-7		
1463	349.922	1.749-12- 3	„ „	andere opgave: 342.922 vel.
	9.977 verkensvellen	49-17- 8	„ „	
	359.899	1.799- 9-11		
1464	41.824	209- 2- 5	„ „	
	140.256	350-12- 9^5	100 vel 5 sc.	
	6.493 verkensvellen	16- 4- 8	„ „	
	188.573	575-19-10^5		
1465	235.068	587-13-5	„ „	andere opgave: 220.668 vel.
	5.666 verkensvellen	14- 3-3	„ „	
	240.734	601-16-8		meer ingekomen dan in de Thes. Rek. staat: 226.334 vel = 565-16-8.
1466	256.972	642- 8- 7	„ „	
	7.476 verkensvellen	18-13-10	„ „	
	264.448	661- 2- 5		Vlgs Thes. Rek. 661-2-6.
1467	176.731	441-16-6	„ „	andere opgeve: 174.031 vel.
	6.731 verkensvellen	16-16-7	„ „	
	183.462	458-13-1		
1469	312.058	780- 2-10	„ „	
	9.757 verkensvellen	24- 7-11	„ „	
	321.815	804-10- 9		
1470	408.291	1.020-14-6	„ „	
	4.103 verkensvellen	10- 5-2	„ „	
	412.394	1.030-19-8		Vlgs Thes. Rek. 412.400 = 1.031 ₶.
1471	148.299	370-14-11	„ „	
	16.429 verkensvellen	41- 1- 5	„ „	
	164.728	411-16- 4		
1472	540.524	1.351- 6-2	„ „	
	28.648 verkensvellen	71-12-5	„ „	
	569.172	1.422-18-7		Vlgs Thes. Rek. 569.572 = 1 423-18-7.
1473	288.201	720-10	„ „	
	26.189 verkensvellen	65- 9-6	„ „	
	314.390	785-19-6		

Jaar.	Vellen en Wol.	Geld. ℔-sc.-d.	Belasting.	Opmerkingen.
1475	336.573½	841- 8-8	100 vel 5 sc.	
	969 verkensvellen	2- 8-5	„ „	
	337.542½	843-17-1		Vlgs Thes. Rek. 339.542½ vel = 848-17-1.
1476	404.364½	1.010-18-2	„ „	
	6.131 verkensvellen	15- 6-6	„ „	
	410.495½	1.026- 4-8		Vlgs Thes. Rek. 410.494 vel.
1477	326.433	816- 1-8	„ „	
	3.930 verkensvellen	9-16-6	„ „	
	330.363	825-18-2		
1484	508.721	2.543-12-1	100 vel 10 sc.	
	1.534 verkensvellen	7-13-5	„ „	
	510.255	2.551- 5-6		
1485	199.396		„ „	
	199.396	996-19-7		
1486	339.324		„ „	
	339.324	1.696-2-5		Vlgs Thes. Rek. 351.324 vel = 1.756-12-5.
1487	267.378½		„ „	
	267.378½	1.336-17-10		
1488	241.731		„ „	
	241.731	1.208-13-1		
1491	8.238	41-3-9	„ „	
	127.820	1.278-4	100 vel 20 sc.	
	136.058	1.319-7-9		
1493	267.442		„ „	
	207.442	2.074-8-5		
1494	3.722		„ „	
	3.722	37-4		
1496	410.940		„ „	totaal van de stapel- en verkensvellen.
	410.940	4.109-8		Vlgs Thes. Rek. 4.109-8-9.
1497	328.728½		„ „	
	328.728½	3.287-5-8		328.878½ vel = 3.288-15-8.
1498	332.553		100 vel 26 sc. 8 d.	
	332.553	4.434-0-9		Vlgs Thes. Rek. 331.553 vel = 4.420-14-2.
1499	268.138		„ „	
	268.138	3.575-3-4		
1500	265.823		„ „	
	265.823	3.544-6-1		Vlgs Thes. Rek. 265.800 vel = 3.544-4-8.

Jaar.	Vellen en Wol.		Geld. ℔-sc.-d.	Belasting.	Opmerkingen.
1502	319.795			100 vel 20 stuvers	
		319.795	4.263-18-8		Vlgs Thes. Rek. 4.263-18-3.
1503	340.373			" "	
		340.373	4.538-6-1		
1504	213.178			" "	
		213.178	2.842-7-5		
1505	285.382			" "	
		285.382	3.805-1-10		
1506	169.494			" "	
		169.494	2.259-18-4		
1507	389.030			" "	
		389.030	5.187-1-4		
1508	319.876			" "	
		319.876	4.265-0-4		
1509	304.139			" "	Vlgs Thes. Rek. 404.039 vel en 4.053-17-1. (dit geld is echter berekend naar 304.039 vel).
		304.139	4.055-4-4		
1511	313.156			" "	Vlgs Thes. Rek. 325.066 = 4.334-4-3.
		313.156	4.175-8		
1512	265.424			" "	
		265.424	3.538-19-4		Vlgs Thes. Rek. 3.538-19.
1513	362.214			" "	
		362.214	4.829-10-4		
1514	336.676			" "	
		336.676	4.489-0-3		
1515	345.746			" "	
		345.746	4.609-18-8		Vlg. Thes. Rek. 345.796 vel = 4.610-12-3.
1516	368.903			" "	
		368.903	4.918-14-1		
1518	289.949			" "	
		289.949	3.865-19-8		Vlgs Thes. Rek. 291.049 vel = 3.880-13-1.
1519	319.758			" "	
		319.758	4.263-8-8		Vlgs Thes. Rek. 318.966 vel = 4.252-17-7.
1520	416.406			" "	
		416.406	5.552-1-7		Vlgs Thes. Rek. 415.614 vel = 5.541-10-4.
1521	248.724			" "	
		248.724	3.316-6-5		
1522	164.144			" "	
		164.144	2.188-11-8		

Jaar.	Vellen en Wol.	Geld. ℔-sc.-d.	Belasting.	Opmerkingen.
1523	292.692		100 vel 20 stuvers	Vlgs Thes. Rek. 296.900 vel = 3.892 ℔.
	292.692	3.900-11-4		
	1.856 poeck Sp. wol	1.484-16	1 poeck 2 sc. Vl.	
1524	2.556 baal Sp. wol	2.044-16	100 vel 20 stuvers en	
	117.312 vel	1.564- 3	1 poeck 12 stuvers	1 baal Sp. wol = 1 poeck.
		3.608-19		
1525	130.181 vel	1.735-14-9	100 vel 20 stuvers en	Vlgs Thes. Rek. 130.381 vel = 1.738-8-3.
	2.161 poeck Sp. wol	1.728-16	1 poeck 2 sc. gr. Vl.	
		3.464-10-9		
1526	226.200 vel	3.016	100 vel 20 stuvers	
	1.511 poeck Sp. wol	1.208-16	1 poeck 2 sc. gr. Vl.	Vlgs Thes. Rek. 3.224-16. 2 sc. gr. Vl. = 16 sc.
		4.224-16		
1527	213.427 vel	2.845-13-10	100 vel 20 stuvers	
	959 baal Sp. wol	767-4	1 poeck of baal 2 sc. gr. Vl.	
		3.612-17-10		
1528	159.446 vel	2.125-18-8	100 vel 20 stuvers	
	2.444 baal Sp. wol	1.955-4	1 poeck 12 stuvers	
		4.081-2-8		
1529	227.248 vel	3.029-19-4	100 vel 20 stuvers	
	1.688 baal Sp. wol	1.350-8	1 baal of poeck 2 sc. gr. Vl.	
		4.380-7-4		
1530	144.784 vel	1.930-9	100 vel 20 stuvers	
	1.245 baal Sp. wol	996	1 baal of poeck 2 sc. gr. Vl.	Vlgs Thes. Rek. 1.235 baal = 988 ℔.
		2.926-9		
1532	233.820 vel	3.117-12	100 vel 20 stuvers	
1533	18.188 vel	242-10	100 vel 20 stuvers	
	2.472 baal Sp. wol	1.977-12	1 baal of poeck 2 sc. gr. Vl.	
		2.220-2		
1534	215.584 vel	2.874-9-1	100 vel 20 stuvers	Vlgs Thes. Rek. 2.884-9-2.
	793 baal Sp. wol	634-8	1 baal of poeck 2 sc. gr. Vl.	
		3.508-17-1		
1536	160.108 vel	2.134-9-5	100 vel 20 stuvers	Vlgs Thes. Rek. 160.128 = 2.135-0-9.
1537	344.192 vel	4.589-4-8	„ „	
1538	252.848 vel	3.371-6	„ „	
1539	186.373 vel	2.484-19-4	„ „	
1540	200.664 vel	2.675-10-4	„ „	
1541	144.576 vel	1.927-13-8	„ „	
1542	229.024 vel	3.053-13-1	„ „	
1543	149.872 vel	1.998-6	„ „	

De gegevens zijn, op een enkele uitzondering na, aan de Thes. Rek. ontleend.

DE OPBRENGST VAN DE STRIKERYE, 1400—1573.

Jaar.	Opbrengst.	Jaar.	Opbrengst.	Jaar.	Opbrengst.
* 1400	161 ℔	1477	488 ℔ 5 sc. 3 d.[3]	1522	3242 ℔ 16 sc.
* 1413	257 „	1481	549 „ 10 „ 4 „[4]	1523	3444 „ 13 „ 4 d.
* 1419	529 „ 10 sc. [1]	1484	1644 „ 10 „ 6 „	1525	3662 „ 4 „ 4 „
* 1420	559 „ 3 „ 4 d.[2]	1485	1462 „ 17 „	1526	3147 „ 10 „ 3 „
* 1426	439 „ 16 „ 8 „	1486	1295 „ 13 „ 3 „	1527	3382 „ 11 „ 4 „
* 1427	551 „ 5 „	*1487	1476 „	1528	3500 „ 17 „ 8 „
* 1434	381 „	*1488	1437 „	1529	3687 „ 12 „ 4 „
* 1449	537 „ 4 „ 8 „	1491	1451 „ 8 „ 4 „	1530	3602 „ 10 „
* 1450	562 „	1493	2359 „ 12 „ 7 „	1532	2359 „ 12 „ 8 „
* 1451	641 „	*1494	2380 „	1533	2465 „ 1 „ 4 „
* 1452	731 „	1496	1737 „ 6 „ 6 „	1534	2765 „ 19 „ 4 „
* 1453	750 „	*1497	2250 „	1536	1990 „ 12 „ 6 „
* 1454	725 „	*1498	3515 „	1537	2897 „ 5 „ 8 „
* 1455	752 „	1499	3664 „ 9 „	1538	2818 „ 10 „ 8 „
* 1456	700 „	1500	3509 „ 11 „	1539	2428 „ 5 „ 11 „
* 1457	600 „	1502	4221 „ 5 „ 11 „	1540	2350 „ 11 „ 5 „
* 1458	652 „	1503	4123 „ 18 „ 7 „	1541	2476 „ 6 „ 8 „
* 1459	700 „	1504	3345 „ 11 „ 9 „	1542	2850 „ 16 „
* 1460	650 „	1505	3305 „ 19 „ 11 „	1543	1920 „ 4 „ 7 „
* 1461	676 „ 4 sc.	1506	3650 „ 5 „ 8 „	1546	2061 „ 6 „ 11 „
* 1462	610 „	1507	3795 „ 9 „ 8 „	1547	1776 „ 13 „ 8 „
* 1463	635 „	1508	3715 „ 11 „ 5 „	1548	953 „ 9 „ 11 „
* 1464	602 „	1509	3439 „ 3 „ 9 „	1556	1251 „ 8 „ 5 „
* 1465	654 „	1511	3036 „ 9 „	1559	917 „ 1 „
* 1466	613 „	1512	3691 „ 16 „ 8 „	1560	1232 „ 13 „ 1 „
* 1467	613 „	1513	3861 „ 6 „ 6 „	1561	964 „ 5 „ 4 „
* 1469	671 „	1514	3956 „ 18 „ 5 „	1562	1160 „ 5 „ 4 „
* 1470	983 „	1515	3959 „ 10 „ 3 „	1563	755 „ 16 „
* 1471	925 „	1516	4144 „ 2 „ 3 „	1564	500 „ 5 „
* 1472	1007 „	1518	3956 „ 3 „ 2 „	1565	579 „ 19 „ 5 „
* 1473	1140 „	1519	3568 „	1568	536 „ 14 „ 3 „
* 1475	1251 „	1520	3966 „ 12 „ 3 „	1570	568 „ 16 „ 6 „
* 1476	1413 „	1521	4348 „ 14 „ 6 „	1373	163 „ 10 „ 8 „

In de met een * aangeduide jaren is alleen de verpachtingssom van de strikerye bekend, en niet de werkelijke opbrengst.

[1]) Over 9 maanden. [2]) Over 3 maanden. [3]) Van 1 Aug.—10 Nov. [4]) Van 11 Nov. 1480—17 April 1481.

LAKENPRODUCTIE VAN AMSTERDAM, $15\frac{30}{31}$–$15\frac{75}{76}$.

Jaar.	Balen Spaansche wol.	℔ Deensche wol.	℔ Wol.	℔ Engelsche wol.	Pocketten Engelsche wol.	Engelsche vellen.	Laken productie.	Gestaalde lakens.	Op de ramen bezegeld.	Met het groote zegel voorzien.	Met het kleine zegel voorzien.
$15\frac{30}{31}$	1492	2050					7104				
$15\frac{31}{32}$	1914								6367		
$15\frac{32}{33}$	2228						8965				
$15\frac{33}{34}$	1846						9862				
$15\frac{34}{35}$	1617						7439				
$15\frac{36}{37}$	1520						8493				
$15\frac{37}{38}$	1900						8614				
$15\frac{38}{39}$	1424	3265					4769				
$15\frac{39}{40}$	1754	1625					8161				
$15\frac{40}{41}$	2464	3620					7772	7385	6297		
$15\frac{41}{42}$	2156	1300					9163	10158			
$15\frac{42}{43}$	684							8113		7093	963
$15\frac{43}{44}$	1785							6934		5520	812
$15\frac{44}{45}$	1955							7988		6892	882
$15\frac{45}{46}$	2567	3435						9364		7498	1434
$15\frac{46}{47}$	1883	3076						10515		8947	1157
$15\frac{47}{48}$	2890	480						10206		8104	1333
$15\frac{48}{49}$	2030			272				10938		8091	1833
$15\frac{49}{50}$	2134			8880				8893		7243	1600
$15\frac{50}{51}$	2159	543[1])						9755		7749	1178
$15\frac{51}{52}$	1489		850					8539		7037	1189
$15\frac{52}{53}$	353				61	25246		2614		1990	411
$15\frac{53}{54}$	731			20151	579	41248		8436		5918	1561
$15\frac{54}{55}$	276			53350	297	18396		8853		6335	2616
$15\frac{55}{56}$	436			36627	172	57476		7200		5698	1363
$15\frac{56}{57}$	1188			5189	142	50032		8933		7165	1405
$15\frac{57}{58}$	1162			557	43	28315		8415		6665	1567
$15\frac{58}{59}$	729			19952	224	9392		4918		2775	795
$15\frac{59}{60}$	1063			15417	170	11281		6700			
$15\frac{60}{61}$	511			48023	31	18386		4757			
$15\frac{61}{62}$	542			14510	19½	48005		4965			
$15\frac{62}{63}$	535			15828½	51	50929		5950			
$15\frac{63}{64}$	199		5864		41	42030	4870				
$15\frac{65}{66}$	109		2823		90	19579		2957			
$15\frac{66}{67}$	100		7613			6813		1299			
$15\frac{67}{68}$	404		6835		5			1616			
$15\frac{68}{69}$	393							1941			
$15\frac{69}{70}$	226					2280		1820			
$15\frac{70}{71}$	394		5131			4466		1726			
$15\frac{71}{72}$	202		4130					1096			
$15\frac{72}{73}$	6							270			
$15\frac{73}{74}$			3379			17		12			
$15\frac{74}{75}$						1674		114			
$15\frac{75}{76}$								123			

De cijfers zijn ontleend aan de Stadsrekeningen op het Gemeentearchief te Amsterdam.

[1]) Spaansche en Deensche wol tezamen.

PRIJS VAN EEN VOORWOLL

Jaar.	Zwart.	Blauw.	Donkerblauw.	Groen.
1427	18 ℔ 15 sc.	20 ℔ 12 sc. 6 d.; 21 ℔.		
1434	17 „ 15 sc. 10 d.			18 ℔ 15 sc. 4
1449	17 „ 18 sc. 6 d.; 18 „ 7 sc. 4 d.	21 „ 8 sc. 8 d.		
1451	*16 „ ; *16 ℔ 13 sc. 4 d.			
1452	16 „ 13 sc.			
1460		20 „ .		
1461				20 „ 13 sd. 4
1462	17 „ ; 17 ℔ 3 sc. 4 d.			18 „ .
1463	17 „ 13 sc. 4 d.; 21 ℔.	21 „ 6 sc. 8 d.; 21 „ 13 sc. 4 d.		
1464		22 „ .		24 „ 13 sc. 4
1465		*20 „ 6 sc. 8 d.		19 „ 13 sc. 4
1466	19 „ .			
1467	17 „ 2 sc. 8 d.			
1469	*16 „ 13 sc. 4 d.	21 „ .		19 „ 6 sc. 8 d
1470	15 „ 3 sc. 4 d.	22 „ .		
1471	15 „ 3 sc. 4 d.			22 „ 6 sc. 8 d
1472	15 „ .	20 „ .		
1473		20 „ .		15 „ 16 sc. 8
1475	16 „ 3 sc. 4 d.			19 „ .
1476	16 „ 12 sc. 6 d.; 16 „ 15 sc.			
1477				
1484	24 „ .	24 „ .		22 „ 6 sc. 8 d 27 „ 6 sc. 8 d
1485	27 „ .	24 „ 6 sc. 8 d.; 27 „ 4 sc.; 33 „ 6 sc. 8 d.		32 „ .
1486	26 „ 12 sc.	35 „ 6 sc. 8 d.; 35 „ 13 sc. 4 d.		15 „ 16 sc. 8 d 31 „ 13 sc. 4 d

De tabel geeft de prijzen, die jaarlijks door de stad betaald werden voor de kleed
prijzen die van den kleinhandel zijn.

HALF LAKEN VAN 1427—1572.

Donkergroen.	Paars.	Rood.	Lichtrood.	
		16 ℔ 16 sc. 4 d. [1]		[1]) Een mede-rood laken.
	*18 ℔ 13 sc. 4 d.	*15 „ 6 sc. 8 d.		
	19 „ 1 sc. 10 d.; 20 „ 10 d.; 20 „ 1 sc. 4 d.			
	21 „ .			
22 ℔ 13 sc. 4 d.	17 „ 6 sc. 8 d.			
	20 „ 6 sc. 8 d.; 21 „ 6 sc. 8 d.; 22 „ .			
	21 „ 13 sc. 4 d.			
25 „ 10 sc.		17 „ 6 sc. 8 d.		
	21 „ .			
	18 „ 10 sc.			
	18 „ 6 sc. 8 d.			
21 „ 14 sc. 8 d.				
15 „ 13 sc. 4 d.				
	20 „ 3 sc. 4 d.			
25 „ 19 sc. 2 d.	20 „ 10 sc. 8 d.			
24 „ .	19 „ 13 sc. 4 d.			

harer beambten. De lakens werden bij de wantsnijders ingekocht, zoodat de bovenstaande

Jaar.	Zwart.	Blauw.	Donkerblauw.	Groen.
1487	28 ℔ 13 sc. 4 d.	28 ℔ 8 sc.; 34 ℔; 34 „ 13 sc. 4 d.		35 ℔.
1488	36 „ 6 sc.; 36 „ 13 sc. 4 d.	33 „ 6 sc. 8 d.		30 „ 13 sc. 4 d.
1490	*18 „ 13 sc. 4 d.			
1491	17 „ 6 sc. 8 d.	22 „ .		18 „ 13 sc. 4 d
1493	21 „ 7 sc. 6 d.			
1494			30 ℔ 6 sc. 4 d.	
1496				
1497	20 „ 14 sc.	24 „ 15 sc.; 25 ℔ 4 sc.		
1498			25 „ 4 sc.	
1499	20 „ 9 sc. 6 d.			26 „ 2 sc.
1500	18 „ 13 sc. 4 d.	24 „ 5 sc. 4 d.		
1502	17 „ 19 sc. 4 d.			25 „ 6 sc. 8 d.
1503	17 „ 10 sc.	23 „ 2 sc.		
1504		23 „ 2 sc.		22 „ 17 sc. 4 d
1506	18 „ 15 sc. 8 d.			
1507	19 „ 3 sc. 10 d.			
1508		24 „ 5 sc. 4 d.		
1509	20 „ 1 sc. 4 d.			21 „ 9 sc. 4 d.
1511		25 „ 6 sc. 4 d.		26 „ 12 sc.
1512	20 „ 10 sc. 8 d. [2])			
1513	20 „ 10 sc. 8 d.		25 „ 13 sc. 4 d.	
1514	20 „ 17 sc. 8 d.			
1515	21 „ 18 sc. 8 d.			23 „ 2 sc.
1516	21 „ 11 sc. 8 d.		27 „ 1 sc. 4 d.	
1518	21 „ .	24 „ 5 sc. 4 d.		
1519		28 „ 14 sc.		
1520				
1521	21 „ 14 sc.; 22 ℔ 1 sc.			
1522			28 „ 16 sc. 8 d.	
1523				
1524	22 „ .			
1525			33 „ .	

De tabel geeft de prijzen, die jaarlijks door de stad betaald werden voor de kleedin
prijzen die van den kleinhandel zijn.

Donkergroen.	Paars.	Rood.	Lichtrood.	
				¹) Lichtgroen 30 ℔.
26 ℔ 2 sc.				
21 „ 13 sc. 4 d.				
				²) Grauw 26 ℔ 12 sc.
28 „ .				
	21 ℔ 2 sc.			
31 „ 4 sc. 9 d.			19 ℔ 19 sc. 4d.	
	21 „ 18 sc.			
29 „ 6 sc. 8 d.			18 „ 10 sc.	
	22 „ 8 sc.			

harer beambten. De lakens werden bij de wantsnijders ingekocht, zoodat de bovenstaande

Jaar.	Zwart.	Blauw.	Donkerblauw.	Groen.
1526				
1527	23 ₶ 16 sc.			
1528			34 ₶ 1 sc. 4 d.	
1529				
1530	21 „ 18 sc. 8 d.			
1532				
1533	22 „ 8 sc.			
1534	21 „ 9 sc. 4 d.		33 „ 12 sc.	
1536	20 „ 17 sc. 4 d.			
1537	23 „ 9 sc.		33 „ 12 sc.	
1538	23 „ 4 sc. 4 d.			
1539	25 „ 6 sc. 4 d.			
1540	23 „ 6 sc. 8 d.		35 „ .	
1541				
1546				
1547	23 „ 16 sc.			
1548				
1556	25 „ 12 sc. 8 d.			
1559	29 „ 10 sc. 4 d.			
1560	34 „ 2 sc. 3 d.			
1561				
1562	33 „ 12 sc.			
1563	30 „ 16 sc.			
1564				
1565	35 „ 5 sc. 11 d.; 35 „ 9 sc. 4 d.			
1568	35 „ 2 sc.			
1570	36 „ 17 sc. 2 d.			
1572	38 „ 5 sc. 4 d.			

De tabel geeft de prijzen, die jaarlijks door de stad betaald werden voor de kleedi[...] prijzen die van den kleinhandel zijn.

De opgaven zijn ontleend aan de stadsrekeningen, behalve die, welke met een * a[...]

Donkergroen.	Paars.	Rood.	Lichtrood.	
5 ℔.		20 ℔ 1 sc. 4 d.		
	23 ℔ 6 sc. 8 d.			
5 „ 9 sc. 4 d.			20 ℔ 6 sc.	
	22 „ 8 sc.			
3 „ 12 sc.			19 „ 2 sc. 8 d.	
		21 „ 4 sc. 8 d.[1])		[1]) Donkerrood laken.
5 „ 9 sc. 4 d.				
	27 „ 6 sc.			
6 „ 8 sc.			20 „ 10 sc. 8 d.	
	25 „ 15 sc. 8 d.			
			25 „ 4 sc.	
		30 „ 6 sc. 8 d.		
		24 „ 5 sc. 4 d.		

er beambten. De lakens werden bij de wantsnijders ingekocht, zoodat de bovenstaande uid zijn.

PRIJZEN VAN LEVENSMIDDELEN 1395—1574 (In groten).

Jaar.	Tarwe.	Rogge.	Gerst.	Haver.	Erwten.
1395	9		6		10
1396	11, 12		$6\frac{1}{2}$		10
1397	$11\frac{1}{2}$, 12		7	3	10
1398	10, $10\frac{1}{2}$, 11, $11\frac{1}{2}$		$6\frac{1}{2}$	4	12
1401	$15\frac{1}{2}$, $15\frac{3}{4}$, 16, 17	10, $10\frac{1}{2}$, $12\frac{1}{2}$	6, 8	$3\frac{1}{2}$	12; 12 [1])
1402	$14\frac{1}{2}$, 15, $15\frac{1}{2}$, 19	9, $9\frac{1}{2}$, $10\frac{1}{2}$	7	5	11, 12, 16 [2])
1403	$8\frac{1}{2}$, 9, 10, 11, 15, 18				14 [2])
1404	8, 9, 10, 11, 12		6	4	10, 12; 12 [1])
1405	11, 13, $13\frac{1}{2}$, 14, $14\frac{3}{4}$, 15	9, 10			12, 15, 16, $17\frac{1}{2}$, 20, 22
1406	$10\frac{1}{2}$, 12, $12\frac{3}{4}$, 13, 15, $15\frac{1}{2}$, 16, 17		$7\frac{1}{2}$, 8	6	15, 16, 19, 20
1411	$8\frac{3}{4}$, $9\frac{1}{8}$, $9\frac{2}{3}$			5	8, 10
1412	$8\frac{2}{3}$, 9, 10		$6\frac{2}{3}$, 7		$9\frac{1}{3}$, $9\frac{2}{3}$, 10
1413	10, $10\frac{1}{3}$, $10\frac{2}{3}$, 11		6, $6\frac{2}{3}$	$4\frac{1}{2}$	10, 20
1414	10, 12, $13\frac{1}{3}$, $14\frac{1}{3}$		$5\frac{1}{3}$, 6		8 [1]); 10, $10\frac{2}{3}$, $12\frac{7}{8}$
1415	$10\frac{5}{16}$		16		$10\frac{2}{3}$, $11\frac{1}{3}$, 16, $19\frac{5}{8}$; 8 [3])
1416	$17\frac{2}{3}$, 20		$5\frac{1}{12}$		10; 9, 10 [1])
1417	11, 17, $19\frac{1}{3}$				10; 8 [1])
1418	$9\frac{2}{3}$, $14\frac{2}{3}$, $15\frac{1}{3}$, $15\frac{2}{3}$, 16, 17, $17\frac{2}{3}$		$7\frac{3}{4}$, $9\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{8}$, $5\frac{1}{2}$	
1419		14	11, 14		19, 20 [2]); 20
1420	$12\frac{2}{3}$, $13\frac{1}{3}$, $15\frac{1}{3}$, 16, 19, 20		10		20, 30; 28 [1])
1421	$15\frac{1}{4}$, 16, $17\frac{1}{3}$, $18\frac{2}{3}$, 20, $21\frac{1}{3}$, $22\frac{2}{3}$				$18\frac{1}{3}$, 20; $13\frac{1}{3}$ [1])
1422	$15\frac{1}{5}$, 16, $17\frac{3}{4}$, $18\frac{1}{2}$, $21\frac{1}{4}$, $25\frac{1}{4}$		14		$11\frac{3}{4}$, $13\frac{1}{2}$, $16\frac{7}{8}$
1423	$19\frac{7}{8}$, $24\frac{1}{8}$		10, 13	6	
1424	$17\frac{1}{3}$, $18\frac{2}{3}$		$10\frac{2}{3}$	$6\frac{2}{3}$	$13\frac{1}{3}$, $14\frac{2}{3}$, 16, $17\frac{1}{3}$; $18\frac{2}{3}$ [2])
1425	$18\frac{2}{3}$, $19\frac{1}{3}$, 20, 21, 26		$9\frac{1}{3}$, $10\frac{2}{3}$		$14\frac{2}{3}$, 16
1426	21, 22, 23		$10\frac{2}{3}$, 11, 12		14, 18, 22

[1]) Grauwe erwten. [2]) Groene erwten. [3]) Blauwe erwten.

Jaar.	Tarwe.	Rogge.	Gerst.	Haver.	Erwten.
1427	20, 22, 24, 25		12, 12¾, 14	12	16, 18, 20, 22, 24
1432	16, 17, 18, 19, 20		5½, 7, 7½, 8		12, 14, 15, 16, 18; 11, 12 [1]
1434	14, 15¾, 18		7, 8, 8½, 9	4⅝, 5½	12, 14, 15, 16, 21, 25½
1435	10½		4¾, 5, 5¼, 5½, 5¾	3¼	8½, 9, 10, 12, 13, 16
1436	10, 10½, 11, 11¼, 12		5, 5¾, 5½, 6¼, 6½, 6¾		9½, 10, 13½, 14
1439	17½, 18½, 19, 21½, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35		6¾, 8, 8¼, 9, 9¼, 9¾, 10, 10½, 11, 12, 15, 16, 16½	8½, 9½, 10½, 16, 16¾, 18, 20½, 21½, 22, 23	9½, 14 [1]; 17½, 18
1441	14, 14½, 15, 15½		4¾, 5½, 5¾, 6¾		10 [1]; 12
1442					13
1445	10, 10½				8, 9½
1448	8⅙, 8½, 9½, 9⅔		5, 5⅓, 5½		8, 9
1449	8, 11, 12		5, 5½, 6	6½	6, 8½ [1]; 11, 12; 16 [2]; 17 [3]
1450	8¼, 8½		4¾, 5, 5¼, 5½, 5¾, 6		9; 18 [2]
1452	10		5¼, 5½	7, 7⅜	8 [1]; 16 [2]
1453	10		5¼, 5½, 6	7¼	9 [1]; 16 [2]; 12
1454	9⅝, 11, 11½		6, 6½		10, 12; 12, 16 [2]
1456	12, 14, 19		6¾, 7, 9	7¾, 8	16, 20 [2]
1458	11, 12, 17		6, 6¼, 6½, 6¾, 6⅞, 7, 7¼	8¾, 9	9, 10, 16; 28 [2]
1459	9½		8	6⅜, 9, 10	11½, 16
1461	9½, 11, 13½			7½	18
1466			4½, 4¾	6½	8
1467	9½, 10, 11		6		11 [2]; 13
1475	13¾, 14, 15		5½, 6	7, 7½	10, 12, 24
1477			6, 8		8 [1]
1478	17⅝				
1480	15, 17		5½, 6½, 7½	4¾, 5	9 [1]
1482	14½, 16, 25		6⅜, 6½	12½, 17	12 [1]
1485	12½, 15½, 15¾, 20, 21½		6, 7, 10, 12		
1486	20, 25		9½, 10, 11, 12		
1487	23½, 28		5, 10, 10½, 11, 19		
1488	24, 36½		9, 9½, 10, 11½, 12 13, 15, 16, 18, 19		
1489	28, 29		12, 13, 14½, 15, 15½, 16, 17½, 18		
1490			7, 9		

[1] Grauwe erwten. [2] Groene erwten. [3] Blauwe erwten.

Jaar.	Tarwe.	Rogge.	Gerst.	Haver.	Erwten.
1491	21, 27		14, 15, 18		
1492	33		8, 16½		
1493	17¾, 21		7½		
1495			6		
1497	13, 16¾		6¾		
1498	14¼	8	8½		
1501	14				
1504	12½				
1511				7½, 8½	
1512	20			8¼	
1513	16¾, 18, 19, 19¼, 20, 22½, 23½		9	4⅝	12, 14 [1])
1514	21, 27				
1516	23, 24			9½, 10, 11	
1517	17, 18½, 20, 22		7½	8½, 9, 11	
1518	13, 15, 16, 19, 21		7½, 8	9, 9½	
1519				15⅛	
1520		17			
1521		21			
1522				11, 12, 12¼	13
1524	32½			13	
1525	21½		10½	13, 14	
1526	15				
1527	22½		11		
1528	20		10	11	
1529	22½		10, 10¼, 10⅝		
1530	25		10	10	
1531	22				
1532	23		10½	11½	
1533	18		9½		
1534	16				
1535	18				
1536			12		
1537	20½		10		
1538	23	10	11½, 12½	19	
1540	27		12	9¾	
1541	23, 25¼		11, 11⅛		
1542	28, 38				

[1]) Grauwe erwten.

Jaar.	Tarwe.	Rogge.	Gerst.	Haver.	Erwten.
1543				9⅛	
1544			18¾, 19½		
1545	35, 36½, 37½		19		
1546	51, 59			16½	
1547	23		12	14½	
1548	40			17½	
1549	23, 23½			11	
1550	25, 28, 31½		14	18½	
1551	26½, 27½, 30		14¼		
1552			18		32
1553	39, 42, 48		16½, 18		30 [1])
1554	26, 30, 33, 38				
1555	26½, 27, 38, 43, 44				
1556	47½		19	24	
1557	34, 74			33	
1558	22		10	10½	
1559	40			17½	
1562	38½, 49		19, 22		
1563	32, 34½, 38, 40				
1564	28, 32½, 33, 34, 36		17, 25½		
1565	34, 34½, 37		17, 17½		
1566	45½		30	24	
1567	43, 44		19		
1568	43½				
1569	41½, 42, 43		20½		43
1570	48, 53, 54				
1571	48, 52		21, 24		
1572	56				
1573	46, 72		27		28
1574	64			30, 33	

[1]) Grauwe erwten.

Deze gegevens zijn ontleend aan de rekeningen van het St. Katrijnen-gasthuis.

HET AANTAL NIEUW INGEKOMEN POORTERS BEDROEG IN:

Jaar.	Aantal.	Jaar.	Aantal.	Jaar.	Aantal.	Jaar.	Aantal.	Jaar.	Aantal.	Jaar.	Aantal.
1365	78	1398	11	1441	35	1473	32	1511	14	1543	6
1366	97	1399	50	1442	41	1474	54	1512	16	1544	11
1367	52	1400	30	1443	44	1475	44	1513	15	1545	10
1368	65	1401	40	1444	58	1476	47	1514	23	1546	6
1369	54	1402	69	1445	41	1477	45	1515	13	1547	13
1370	63	1403	60	1446	76	1478	53	1516	27	1548	8
1371	65	1404	56	1447	78	1479	28	1517	31	1549	17
1372	64	1405	15	1448	37	1480	46	1518	13	1550	16
1373	80	1406	42	1449	48	1481	29	1519	18	1551	11
1374	63	1407	57	1450	41	1482	29	1520	24	1552	3
1375	67	1408	77	1451	95	1483	18	1521	28	1553	12
1376	26	1409	55	1452	71	1484	33	1522	10	1554	13
1377	22	1410	58	1453	40	1485[1]	22	1523	22	1555	10
1378	37	1411	40	1454	45	1486	30	1524	13	1556	13
1379	32	1412	32	1455	28	1487	39	1525	13	1557	5
1380	44	1413	35	1456	42	1488	27	1526	15	1558	13
1381	43	1414	68	1457	32	1491	6	1527	16	1559	13
1382	54	1415	43	1458	49	1493	0	1528	10	1560	16
1383	46	1416	47	1459	58	1496	11	1529	13	1561	19
1384	40	1417	40	1460	65	1497	19	1530	19	1562	26
1385	88	1418	48	1461	31	1498	16	1531	7	1563	19
1386	34	1420	13	1462	47	1499	19	1532	14	1564	16
1387	11	1421	45	1463	33	1500	18	1533	7	1565	13
1388	24	1422	41	1464	35	1502	26	1534	5	1566	9
1389	60	1423	65	1465	40	1503	19	1535	5	1567	16
1390	31	1424	46	1466	35	1504	8	1536	8	1568	9
1391	56	1425	34	1467	30	1505	10	1537	10	1569	5
1392	59	1426	11	1468	38	1506	26	1538	15	1570	15
1393	33	1437	22	1469	22	1507	47	1539	22	1571	6
1394	32	1438	23	1470	34	1508	22	1540	11	1572	2
1395	43	1439	37	1471	36	1509	12	1541	23	1573	0
1396	29	1440	24	1472	44	1510	14	1542	163	1574	5

[1]) Van 1485—1508 ontbreken de opgaven in de Poortersboeken. Hiervoor zijn de Thes. Rek. gebruikt.

BEROEPSSTATISTIEK VAN DE INGEKOMEN POORTERS.

Beroepen.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
I. Oerproductie.																							
bouwman																			1				1
gaerdenier				1																			1
visscher													1										1
wermoesman																1			13				14
II. Bereiding van aardewerk.																							
aerden pottemaker				1																			1
pannebacker																					1		1
pottebacker																1							1
pottemaker					1																		1
III. Bedrijven voor kleeding en reiniging.																							
barbier	1				1	1				1	4	5	1		2	1			1				18
bontwerker						1									1				1				3
borduyrwercker													1		1								2
buydelmaecster																			1				1
hoemaker									1	1										1			3
hoesmaker																				1			1
hoeyckmaker											1	1											2
cledermaker			1																				1
cussenwercker												1							1				2
naeyster			1																				1
pelser												1			1								2
scoelapper																			8				8

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
scoemaker	1	1	1								1	8	2		3		3	5	7	3	4		39
snyder.	7	2	2	3		7	1		1	8	2	13	7	1	4	13	8	7	10	6	5		107
sticker.					1																		1
IV. **Bouwvakken.**																							
decker.			1									1											2
glaesmaker										1	1	1							2				5
calcbarner																2							2
leydecker																1							1
metselair.			1						3		1	2				1		1	4		1		14
ryetdecker																2		1	1		2		6
scilder.																		1	2				3
stienhouwer										1	1	1						2					5
stienplaetser		1						1										1		1			4
tegheldecker									1														1
tymmerman	1	1	3		1	1			2	1	4	7	3	1	1			1	8	2			37
V. **Verwerking van hout, been enz.**																							
ballemaker.										1											1		2
beeldesnijder												1							1				2
houtsager						1											1		2				4
kistemaker																1		3	1	1		1	7
corfbreyer																				1			1
cuyper.		4		1	1							5			6	1	4	3	8	1	3		37
lijmsieder																		1		1			2
mandemaker						1						1				1		3	4	1			11
patijnmaker	1									2	2	1											6
ryetmaker										1													1
sceepmaker.														1		1	3	1	7	1	3		17
scrienmaker											1												1
scrienwercker. . . .										1							1	1	4	1	3		11
scutemaker.											2					1							3
spoelmaker.												1							1				2
stilleganckmaker . .									1			1	1										3
stoeldraeyer										1									2				3
stoelmaker									1														1

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
teemsmaker		1																					1
wagenaer																			1				1
wielmaker	1			2		1			2										4		1		11
zagher.			3																				3
VI. Lederindustrie.																							
boeckbinder																	1						1
emmermaker										1													1
franchijnmaker . . .			1											1		1	1	3					7
leertouwer												2						1	1				4
perkementmaker . .																1							1
riemslager	1					1			1														3
rindtmolenaar . . .																1			1				2
taskmaker				2	1																		3
tobbeerder																				1			1
witmaker.												4	1				1	1		1			8
zadelmaker.						2						1											3
seemmaker.													1										1
seemtouwer																					1		1
VII. Metaalbewerking.																							
boutemaker															1								1
goutsmit.					3							1						1		1	1		7
houffsmit.																				1			1
juwelier													1										1
caerdemaker												1				1							2
cammemaker		1	1								1	1	1	1		1	1						8
ketelboeter.				1		2	1				1	1	1						1				8
cetelair		2																					2
coperslagher															1	1			1		1		4
coppedraeyer. . . .																				1			1
lantaernmaker . . .																		1					1
messemaker					1				1										1		1		4
ploechmaker	1																						1
silversmit			1																				1
scaerslyper.										1	1												2
sceemaker										1													1

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
sloetemaker			I			I						I				I			2	I			7
speldemaker																					I		I
smit.	7	2	3	3	I	I	I			I		4					I	3	7				34
tynnedraeyer															I								I
tynneghieter						I						I		I			I		2	I	2		9
tynnemaker							I																I
zwartvegher		I		I																			2
VIII. **Textielindustrie.**																							
blote		2																					2
drapenier																			2	I	I	I	5
droechscheriaer. . .													I			I		2	2	I	2		9
lakenbereyder . . .																					4		4
legwerker																			I				I
lyndewever.		2	I									2	I		I	2	2	I	IO		4		26
lijndraeyer																			I				I
lijnmaker	I			I																			2
reetster																					I		I
scheryaer	I																						I
tafellaeckenwercker .																				I			I
tafellaeckenwever . .																			I	I			2
uutreder		2			I																		3
velleschieter																		I					I
verver.	2	I	2	2						I	I	5	I		2		I		2		2		22
verversknecht. . . .													2		2	I	2		4	I			I2
voerlaeckenbereyder.																					I		I
voerlaeckenreder . .																					3		3
voller					I				2	I		2I	25	I	6	9	5	7	2				80
v. d. volmolen . . .						I																	I
lynde- en wollewever																			2				2
wever	I	5				I			I			35	2I	2	5	I4	9						94
wollenwever				2													4	I	3	I			II
zeylmaker																		I					I
IX. **Bereiding van verlichtingsmateriaal enz.**																							
olyslagher					I					I			I						2				5
zeepzieder																				I			I

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
X. Bereiding van voedings- en genotmiddelen.																							
backer	2		1	1		1			3		3	7	7		3	2	2	1	4		5		42
brouwer																	1	1					2
brouwersknape											1												1
brouwersknecht																2			10		4		16
gorter																			1				1
casemaker	1																						1
koeckbacker						1									1				3	1			6
cock				1									1	1									3
molenaer		4	2	5						1		3	1		3		5	3	3	1	2	1	34
pasteybacker												1											1
vleyschouwer		1										1				1	2		1				6
XI. Graphische kunst.																							
boecprinter																					1		1
clerc												1											1
copier										1			1							1			3
printer										1													1
scriver												1											1
XII. Handel, Verkeer en Herbergswezen.																							
appelcoper									1									1					2
appoteker										1		2			1			1			1	1	7
bierdregher																			1		1		2
biertapper																			5				5
boicvercoper												1							1				2
brandewijnvercoper																			1				1
dregher		1		1																			2
ysercramer																						1	1
caerdecoper																					1		1
calcvoerre													1										1
coelman	1																						1
coeman	2	4	2	1			1		2	1		3	3		2	5	3	2	6				37

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
coornmeter.																					1	1	2
corendregher									1														1
cramer																		1	2	1	3		7
cramer van zuycker-speceryen																			1				1
cruyenier																	1						1
lombairder	1								1														2
maerseman.			1																				1
reeder.				1																			1
sackdrager															1								1
scipper											1	3	2			8	2	4	8	3	3	1	35
scuytevoerder. . . .																3			3	1			7
soutmeter																					1		1
tafelhouder.																			1				1
tapper.																			1				1
turfdregher.																							
uutdregher													1										1
vaender																				1			1
vachtcoper			1																				1
vellecoper																			1				1
velleman.							1																1
venter.									1														1
vischcoper		5	1	1		2									1								10
vogelcoper															1								1
waechmeester. . . .																				1			1
waert													1										1
wantsnyder.																			1				1
wijntapper																				1			1
wisselaar.										1													1
zuyvelcoper																			1				1
XIII. **Niet verder aangeduide loonarbeid.**																							
heydickknape. . . .	1																						1
knaep.		2																					2
knecht.	1	1	1																				3
maecht			1																				1

BEROEPEN.	1365—1370	1370—1380	1380—1390	1390—1400	1400—1410	1410—1420	1420—1430	1430—1440	1440—1450	1450—1460	1460—1470	1470—1480	1480—1490	1490—1500	1500—1510	1510—1520	1520—1530	1530—1540	1540—1550	1550—1560	1560—1570	1570—1574	Totaal.
XIV. **Verschillende beroepen.**																							
advocaet																					1		1
azich						1																	1
bailluwsbode																					2		2
bode																					1		1
bongenair											1												1
bostelman												1					1	1	1				4
deurwachter																			1				1
doctoir													3										3
doctoir in medicina												2	1										3
cantor																			1				1
coster		1	2	1																			4
meester																					1		1
monic				1																			1
muntemeester				1																			1
organist																			3				3
paep	1		1																				2
paerdeberyder																						1	1
pensionaris																			1	2			3
piper						1		1															2
poertier													1										1
priester											1												1
rentmeester						1																	1
scout																						1	1
surgijn																	1	1	4		1		7
talman	1																		1				2
tollenair													1										1
valkenair									1														1
vogelair	1																						1
vuyllensvoerder																			1				1
wachter				1																			1

BELASTINGKOHIER 1498.

Werkelijk vermogen (in ponden van 40 groten).	Aantal personen.	Werkelijk vermogen (in ponden van 40 groten).	Aantal personen.	Werkelijk vermogen (in ponden van 40 groten).	Aantal personen.
14.400 ℔	1	1.200 ℔	29	70 ℔	10
13.200 „	2	1.100 „	2	66 „ 13 sc. 4 d.	2
12.000 „	2	1.029 „ 11 sc. 8 d.	1	60 „	1
10.000 „	3	1.000 „	30	53 „ 6 sc. 8 d.	9
9.600 „	2	900 „	18	52 „ 10 sc.	1
9.300 „	1	800 „	26	50	8
9.000 „	2	700 „	11	40	9
8.000 „	1	600 „	61	33 „ 6 sc. 8 d.	10
7.200 „	4	500 „	31	26 „ 13 sc. 4 d.	26
6.000 „	4	450 „	1	25 „	2
5.800 „	1	400 „	57	23 „ 6 sc. 8 d.	6
5.400 „	1	360 „	1	21 „ 5 sc.	1
5.000 „	1	350 „	1	20 „	212
4.800 „	4	300 „	103	16 „ 13 sc. 4 d.	303
4.000 „	3	266 „ 13 sc. 4 d.	1	15 „	6
3.900 „	1	250 „	8	13 „ 6 sc. 8 d.	200
3.600 „	7	240 „	43	12 „ 18 sc. 4 d.	1
3.400 „	1	225 „	3	12 „ 10 sc.	5
3.300 „	1	210 „	2	11 „ 13 sc. 4 d.	23
3.200 „	12	200 „	98	10 „	1
3.000 „	8	180 „	16	4 „ 3 sc. 4 d.	1
2.800 „	4	160 „	53	niet	320
2.526 „ 5 sc.	1	150 „	63	niet (pauper)	503
2.500 „	2	140 „	3	niet (scamel volck)	43
2.400 „	22	133 „ 6 sc. 8 d.	1	niet (vertrokken)	5
2.200 „	1	132 „ 10 sc.	1	niet (uter stede)	5
2.100 „	2	120 „	97	niet (woent buyten)	5
2.000 „	18	110 „	1	niet (obiit)	3
1.800 „	26	105 „	1	niet (lijfrente)	1
1.600 „	20	100 „	184	niet (pauper ende	
1.500 „	5	90 „	6	uter stede)	2
1.400 „	13	80 „	143	Totaal . . .	3011
1.300 „	3	75 „	12		

Over de wijze waarop het onderzoek gedaan werd, geeft het volgende inlichting:

Alsoe by den staet, die myne genadige Heren der stede van Leyden doen maken ende verleent heeft, geordineert is omme

voirt te furnieren ende te mogen betalen der stede lasten ende sculden, alsoe der stede goeden ende assisen mitten nuwen imposicien, opgestelt by den voirs. staet, de lasten van der stede op veel naer niet dregen en mochten, dat men alle jairs by maniere van scattinge over tlichaem van der stede ommeslaen, opbueren ende ontfangen soude die somme van 10.000 ponden van 40 groten Vlaems tpont, soe ist, dat dese tresorieren ter cause van dien hier lyen ontfangen thebben van bonne te bonnen ende van man te man, gelijck hiernae volget, gerekent by ponden, scellingen ende penningen, veertich comans groeten voor tpont gerekent, ende dit voir dat eerste jair van den voirs. staat. *Ende dit navolgende zekere zettinge ende smaeldelinge, dairop gemaict by den schout ende gerechte van der stede, die hier gesien ende gevisiteert is geweest* (Thes. Rek. 1498, fol. 27).

REGISTER.

Accijnzen 234, 406.
Achteruitgang der draperie 405.
Ambachten 363.
Apprêtise zie uutreeden.
Arbeidersbevolking — vermeerdering 41, 374 — vermindering 358.
Arbeidssplitsing 404.
Arbeidstijd 40, 279.
Arbeidsverdeeling 70. Zie ook arbeidssplitsing.
Armoede 344, 388.

Baeyen 81.
Bedrijfscontrôle 152.
Beitsmiddelen 52, 90, 236.
Beroepsstructuur 399.
Bevolkingspolitiek 272.
Bevolkingstrek naar Leiden 42, 377.
Blauwzieden zie verven.
Boekhouding 262.
Braziliehout 53, 236.
Brièren 61.
Broederschappen — van de wevers 364 — van de vollers 364 — van de drapeniers, ververs en droogscheerders 364 — buiten de textielindustrie 365.
Buitenneringen zie plattelandsconcurrentie.

Deeling 225.
Dragers 284.
Drapeniers 122, 274 — groothandel van den drapenier 261 — handelswerkzaamheid 260 — handelswinst 274 — ontwikkeling 360 — vermogen 278, 397.
Droogscheerders 355 — vermogen 356.
Droogscheren 65, 67.
Duffel (concurrentie van) 407.

Emigratie 21.
Engelsche lakens 252.

Frijs (lakens up de) 70.

Gasten 267.
Gasthuizen 48, 166.
Gezworenen — der vollers 153, 162 — uutreeders 162 — droogscheerders 162 wevers 153, 161.
Gilden 365.
Groothandel 256, 261.
Groothandelsvennootschap in lakens 256.

Haakgaren 60.
Handeling voor gemeene rekening 223.
Handelsrelaties — met Brugge 207, 213 — de Hanze 239, 242 — Duitschland 251 — Pruisen 239, 241 — Zuid-Europa 251.
Handelsweg 216.
Haspelen 58.
Havenen 65.
Huisindustrieel systeem binnen Leiden 271.
Hulpmiddelen bij het vollen 62.

Yef zie inslaggaren.
Yefspinters 288.
Immigratie 41, 374.
Inslaggaren 57, 69.

Invoer van de wol 48.
Invoer te Leiden van vreemde lakens 264.
Inwonersaantal 371.

Kaarden zie ruwen.
Kaarden van de wol 55, 68, 90 — op het platteland 139.
Kaardenmakers 356.
Kaardsters 288.
Kammen 55, 68, 90, 104 — op het platteland 135.
Kammakers 356.
Kamsters 287.
Cantoer 258.
Kettinggaren 57, 59, 69.
Kinderarbeid 139, 361.
Kleinhandel 264.
Kloosterarbeid 104, 145, 287, 289.
Kloppen (van de wol) 74.
Concurrentie (oneerlijke) 97, 129, 245, 249.
Contrôlemerken 171.
Koopmansgilden 8, 13, 37.
Kredietwezen 227.

Lakenafmetingen 95.
Lakenhal 24, 34, 99.
Lakenhandel van Amsterdam 257 — Deventer 240 — Kampen 28 — Leiden 238.
Lakenindustrie te Aardenburg 118 — Amsterdam 37, 73, 77, 95, 116, 125, 129 — Antwerpen 118 — Bergen-op-Zoom 24 — Betuwe 25 — Breda 23, 118 — Den Briel 32, 73, 116 — Delft 12, 34, 75, 104, 148 — Deventer 13, 26 — Dordrecht 5, 32, 73, 116 — Edam 73 — Emelisse 20 — in Friesland 1 — in Gelderland 25 — te Goes 20 — Gouda 35, 73, 75, 77, 104, 116, 369 — Grave 25 — 's Gravezande 31, 104 — Groningen 29 — Grootebroek 117 — Den Haag 31, 73, 97, 104, 115, 126, 128, 245, 369 — Haarlem 11, 36, 73, 117 — Hamburg 129 — Harderwijk 25, 95, 118, 127 — 's Hertogenbosch 21 — op het platteland van Holland 31 — te Hoorn 73, 77, 117 — Kampen 28, 110 — Middelburg 8, 16, 127 — Naarden 129, 369 — Nijmegen 25 — Reimerswaal 19, 117 — Roermond 15 — Rotterdam 31, 73, 116 — Schiedam 31, 73, 115, 369 — Stavoren 29 — Utrecht 29, 75, 117, 127, 128, 369 — in de dorpen van Utrecht 30 — in Vlaanderen 72, 128 — op Walcheren 16 — te IJselstein 117, 127 — Zierikzee 12, 16, 18, 95, — Zutfen 127.
Lakenproductie 370.
Lakenprijzen 246, 258, 260.
Lakenuitvoer 67.
Lakenverkoop te Leiden 39.
Lappen 81.
Leyden (Philippus de) 39, 132.
Lengte der lakens 94.
Loonopgaven van de ververs 350 — vollers 324 — wevers 298.
Loopen 68.
Lijsten 60.

Maximum van de jaarlijks te produceeren lakenhoeveelheid 123, 125.
Meekrap 53, 89, 236.
Meestermerken 170.
Merkenrecht 168.
Minderwaardigheidsteekens 173.

Nakoop 232.
Namaak 173.
Noppen 60.
Nopsters 295.
Nopteekens 170.

Obligaties 184, 199, 226, 228.
Ofscrivers 156.
Ofsteken 50.
Onkosten bij den inkoop der wol 222.
Ondernemer 360.
Oorsprongsteekens 175.
Opscrivers 156.
Overtredingen van de bedrijfskeuren 69, 85, 127, 177.

Paertsen 63.
Paertsmeesters 153.
Plattelands-concurrentie 39, 129.

Ploten 50.
Plootsters 286.
Poorters (nieuwe) — herkomst 377 — jaarlijksch aantal 374.
Printers 153.
Productiegebied (omvang stedelijk) 271.
Protectionisme 103.
Puiklakens 75, 93, 124.
Puikwol 74.

Qualiteitslooden 173.

Ramen 64, 99 — huurprijs van een raam 101.
Raamwachters 48.
Rechtspraak in bedrijfszaken 176.
Reysers 233.
Rietmakers 356.
Roodzieden zie verven.
Ruwen 63.

Schaer (up de) 70.
Scheergaren zie kettinggaren.
Scheren zie droogscheren.
Schortecleetlaken 81.
Schuldenlast 198.
Scouwen 54.
Smouten 55.
Spinnen 57.
Spinnen op het platteland 105, 139, 289.
Spinners 289.
Spinsters 288.
Spoelen 59.
Spoelers 298.
Staallood 173.
Staalmeesters 68, 71, 160.
Stapel te Calais 183.
Strijkwol 72.
Stückzeichen 169.

Tirenteinen 70, 81.
Tol te Grevelingen 98, 220.
Trek van loonarbeiders naar Leiden 342, 357.
Truckstelsel 318.
Tusschenhandel 231.
Tusschenkoop 231.
Twijnen 58.

Upreeden 60.
Upscrivers zie opscrivers.
Uutganc van de vollers 333.
Uutreeden 66, 71, 120.
Uutreeders 354.
Uytreysers 224.

Vellendeelers 49, 284.
Vellendragers 48.
Vellenprijzen 220.
Vellenschieters 285.
Verdragen met Haarlem 211.
Verfstoffen 51, 89.
Verfstoffenhandel 235.
Verfstoffenprijzen 237.
Vergaderingsrecht 366.
Verkeersteekens 170.
Verckenstekers 159, 286.
Vermogen (gezamenlijk) 385.
Vermogensontwikkeling 391.
Vermogensverhoudingen 388 — droogscheerders 356 — inwoners van Leiden 384 — ververs 351 — verversknechts 353 — vollers 321 — wevers 305.
Verscieten 57.
Verubetten 68.
Verven 50, 105.
Ververs 88, 108, 121, 347 — loonsopgaven 350 — vermogen 351.
Verversknechts 353 — vermogen 353.
Vlamingen (invloed der) 41, 377.
Voerlakenreederij 70, 81, 180, 408.
Vollen 61, 119.
Vollen op het platteland 104.
Vollers 40, 41, 108, 121, 126, 308 — aantal vollers 312 — loonsopgaven 324 — trek der vollers naar Leiden 314 — vermogen 321.
Vollersknechts 317 — aantal 312.
Voorcoop 232.
Voorwolle 75, 158.
Voorwollen lakens 75, 92, 124.
Voude 66.
Vrouwenarbeid 286, 360.

Wanthuis 99, 164, 266.
Wantsnijders 264.
Wantsnijders te Dordrecht 5, 33.
Wardeins 65, 153, 181.

Warp zie kettinggaren.
Warpspinsters 288.
Wasschen van de wol 49.
Weed 52, 89, 235.
Weefgetouw — aantal 101, 123, 125, 369 — uitvoerverbod 109.
Werkloosheid 106.
Werkstaking van de ververs 349 — vollers 333 — wevers 307.
Werpen van de wol 81.
Weven 59.
Weven op het platteland 104, 163.
Wevers 296 — aantal wevers 306 — loonsopgaven 298 — vermogen 305.
Weversknechts 301 — aantal leerjaren 303.
Wieden 60.
Wiedsters 295.
Wissel 229.
Wol — anderde 76 — derde 76 — Engelsche 74, 76, 90, 115 — hierlantsche 91 — Schotsche 78, 91 — Spaansche 77, 114, 206, 214 — Vlaamsche 79, 91 — vijfde 76.
Wolaccijns 234.
Wolbezienders 157.
Wolexport (Engelsche) 208.
Wolhandel 182 — te Leiden 233.
Wolhuis 99, 164.
Wolprijzen 220.
Woluitvoer 234.

Zelfkant zie lijsten.
Zelfstandigheid der producenten (bescherming van de) 118, 124.

ERRATA.

Pag. 107, noot 3: *uitvoeringer* lees *uitvoeriger.*
„ 229, noot 5: *een soort de „lettre de foire"* lees *een soort „lettre de foire"*.
Bijl. VI^A, noot 4: *Van 11 Nov. 1480—17 April 1481* lees *Van 11 Nov. 1480—19 Jan. 1481 en van 8 Februari 1481—16 April 1481.*

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Bijlage XIIa.

Aantal.	Beroep.	13.200 ℔.	12.000 ℔.	10.000 ℔.	9.600 ℔.	9.500 ℔.	9.000 ℔.	8.000 ℔.	7.200 ℔.	6.000 ℔.	5.000 ℔.	4.800 ℔.	3.900 ℔.	3.600 ℔.	3.200 ℔.	3.000 ℔.	2.800 ℔.	2.500 ℔.	2.400 ℔.	2.000 ℔.	1.800 ℔.	1.600 ℔.	1.500 ℔.	1.400 ℔.	1.300 ℔.	1.200 ℔.	1.100 ℔.	1.000 ℔.	900 ℔.	800 ℔.	700 ℔.
	I. Oerproductie.																														
1	lantman																														
2	visscher																														
7	wermoesman																														
	II. Bereiding van aardewerk.																														
1	pottebacker																														
1	pottemaker																														
	III. Bedrijven voor bekleeding en reiniging.																														
17	barbier																														
12	bontwercker																														
1	borduyrwercker																														
8	hoemaker																														
1	hoesticster																														
3	hoeyckmaker																														
1	cussenmaker																														
2	lyndenaeyster																														
1	mutsemaker																														
10	naeyster																														
1	pelser																														
18	scoelapper																														
29	scoemaker																				1								1		
57	snyder																														
	IV. Bouwvakken.																														
6	decker																														
1	delver																														
11	glaesmaker																														
2	leydecker																														
16	metselair																														
4	operman																														
2	ryetdecker																														
7	scilder																		1												

Aantal.	Beroep.	600 ℔.	500 ℔.	400 ℔.	360 ℔.	300 ℔.	250 ℔.	240 ℔.	225 ℔.	200 ℔.	180 ℔.	160 ℔.	150 ℔.	120 ℔.	105 ℔.	100 ℔.	90 ℔.	80 ℔.	75 ℔.	70 ℔.	66½ ℔.	60 ℔.	53 ℔.	50 ℔.	40 ℔.	35 ℔.	33 ℔.	30 ℔.	26½ ℔.	23 ℔.	20 ℔.	16½ ℔.	15 ℔.	13⅓ ℔.	12½ ℔.	pauper.	niet.
	I. Oerproductie.																																				
1	lantman																															1					
2	visscher																														1						1
7	wermoesman											1	1	2								1									1	1					
	II. Bereiding van aardewerk.																																				
1	pottebacker							1																													
1	pottemaker																							1													
	III. Bedrijven voor bekleeding en reiniging.																																				
17	barbier	2		1									3		3			2							1						3	1					1
12	bontwercker							1		1		1	1	1				3	1												1	1					1
1	borduyrwercker																	1																			
8	hoemaker										1	1																			1	2				1	2
1	hoesticster																																				1
3	hoeyckmaker			1				2																													
1	cussenmaker																		1[1])																		
2	lyndenaeyster																	1																			1
1	mutsemaker															1																					
10	naeyster																	2			1											2		1	2	2	
1	pelser												1																								
18	scoelapper											1																			3	3	1	2		7	1
29	scoemaker	1		1		1				4				3		1		3													1	1		1		2	8
57	snyder			1		6		1		1		1	1	2		9[2])		4	2[3])										1		7	8		3	2	5	3
	IV. Bouwvakken.																																				
6	decker											1	1	1															1							1	1
1	delver																														1						
11	glaesmaker									1		1		1		2									1						3	1					1
2	leydecker																															1					1
16	metselair											1		1		5		1											2	1	1	2				1	1
4	operman																																	2			2
2	ryetdecker																	1														1					
7	scilder									1		1				1																1					2

[1]) Dit is volgens den aanslag. Hierna is de cussenmaker vertrokken.

[2]) Voor een van de negen volgens aanslag. Hierna is hij vertrokken.

[3]) Voor een van de twee volgens aanslag. Hierna is hij vertrokken.

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Bijlage XIIb.

Aantal.	Beroep.	13.000 ℔.	12.000 ℔.	10.000 ℔.	9.600 ℔.	9.500 ℔.	9.000 ℔.	8.000 ℔.	7.200 ℔.	6.000 ℔.	5.000 ℔.	4.800 ℔.	3.900 ℔.	3.600 ℔.	3.200 ℔.	3.000 ℔.	2.800 ℔.	2.500 ℔.	2.400 ℔.	2.000 ℔.	1.800 ℔.	1.600 ℔.	1.500 ℔.	1.400 ℔.	1.300 ℔.	1.200 ℔.	1.100 ℔.	1.000 ℔.	900 ℔.	800 ℔.	700 ℔.
1	scoerstienvager																														
2	stienhouwer																														
1	stienplaetser																														
1	tegheldecker																														
19	tymmerman																														
	V. Verwerking van hout, been, enz.																														
1	ballemaker																														
2	beeldesnyder																														
3	besemmaker																														
1	boghemaker																														
6	houtsager																														
1	Jhesusmaker																														
1	colffmaker																														
21	cuyper																														
11	mandemaker																														
3	patijnmaker																														
1	raemmaker																														1
1	ryetmaker																														
9	scrienmaker																							1							
5	scutemaker																														
3	spilledraeyer																														
1	spillemaker																														
2	spoelmaker																														
3	stilleganckmaker																														
4	stoeldrayer																														
2	viselaer																														
1	wannemaker																														
6	wielmaker																														
	VI. Lederindustrie.																														
2	boeckbinder																														
4	franchijnmaker																														

Aantal.	Beroep.	600 ℔.	500 ℔.	400 ℔.	360 ℔.	300 ℔.	250 ℔.	240 ℔.	225 ℔.	200 ℔.	180 ℔.	160 ℔.	150 ℔.	120 ℔.	105 ℔.	100 ℔.	90 ℔.	80 ℔.	75 ℔.	70 ℔.	66½ ℔.	60 ℔.	53 ℔.	50 ℔.	40 ℔.	35 ℔.	33 ℔.	30 ℔.	26½ ℔.	23 ℔.	20 ℔.	16½ ℔.	15 ℔.	13⅓ ℔.	12½ ℔.	pauper.	niet.
1	scoerstienvager													1																							
2	stienhouwer									1																					1						
1	stienplaetser																						1														
1	tegheldecker													1																							
19	tymmerman	1	1	3		1		1								3		1	1												1	1		1		2	2[1]
	V. Verwerking van hout, been, enz.																																				
1	ballemaker																	1																			
2	beeldesnyder									1																						1					
3	besemmaker																														1	1			1		
1	boghemaker															1																					
6	houtsager													1				1														4					
1	Jhesusmaker																																	1			
1	colffmaker																																				1
21	cuyper	1		1		1		1		1		1	1	1		1		4													3	4					1
11	mandemaker															4		1													1	3		1			1
3	patijnmaker													1																		1		1			
1	raemmaker																																				
1	ryetmaker											1																									
9	scrienmaker									1		1						1														2					3
5	scutemaker					1				1			1	1		1																					
3	spilledraeyer																	1																1		1	
1	spillemaker																														1						
2	spoelmaker																															1					1
3	stilleganckmaker																1	1													1						
4	stoeldrayer																														2	1					1
2	viselaer																														1					1	
1	wannemaker																																			1	
6	wielmaker									1						1		1													1	1					1
	VI. Lederindustrie.																																				
2	boeckbinder																													1	1						
4	franchijnmaker																		1																	1	2

[1]) Een van de twee met zijn kinderen. Deze „was schuldigh te contribueeren van goeden, die hier niet getaxeerd en zijn".

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Aantal	Beroep	13.200 ℔.	12.000 ℔.	10.000 ℔.	9.600 ℔.	9.500 ℔.	9.000 ℔.	8.000 ℔.	7.200 ℔.	6.000 ℔.	5.000 ℔.	4.800 ℔.	3.900 ℔.	3.600 ℔.	3.200 ℔.	3.000 ℔.	2.800 ℔.	2.500 ℔.	2.400 ℔.	2.000 ℔.
5	leertouwer																			
1	souter																			
1	touwer																			
12	witmaker																1			
	VII. **Metaalbewerking.**																			
2	boutemaker																			
7	goutsmit																			
2	harnaschmaker																			
2	caerdemaker																			
4	cammemaker																			
5	cannemaker																			
3	ketelboeter																			
1	clockstelre																			
1	coperslagher																			
1	malymaker																			
4	messemaker																			
2	orghelmaker																			
2	sceemaker																			
6	sloetemaker																			
1	slyper																			
15	smit																			
2	tynnegieter																		1	
1	silversmit																			
	VIII. **Textielindustrie.**																			
2	blaeuverwer							1									1			
127	drapenier	1		1	1	1			2	1				1	7	2		1	7	6
6	droechscheryaer																			
7	kemster																			
5	lyndewever																			
5	lijndraeyer																			
6	roetsieder				1									1	1					1

Aantal	Beroep	1.800 ℔.	1.600 ℔.	1.500 ℔.	1.400 ℔.	1.300 ℔.	1.200 ℔.	1.100 ℔.	1.000 ℔.	900 ℔.	800 ℔.	700 ℔.	600 ℔.	500 ℔.	400 ℔.	360 ℔.	300 ℔.	250 ℔.	240 ℔.	225 ℔.	200 ℔.	180 ℔.	160 ℔.	150 ℔.
5	leertouwer																							
1	souter																							
1	touwer																							
12	witmaker	1					1		1					2										
	VII. **Metaalbewerking.**																							
2	boutemaker																				1			
7	goutsmit	1															2							
2	harnaschmaker																							
2	caerdemaker																							
4	cammemaker																				1			1
5	cannemaker						1														2	1		
3	ketelboeter																							
1	clockstelre																							
1	coperslagher														1									
1	malymaker															1								
4	messemaker																							
2	orghelmaker																							
2	sceemaker																							
6	sloetemaker														1			1						
1	slyper																							
15	smit													1					1		1		1	
2	tynnegieter																							1
1	silversmit				1																			
	VIII. **Textielindustrie.**																							
2	blaeuverwer																							
127	drapenier	7	3		4	1	7	1	10	3	5	2	15[1])	3	3		4[2])	3			9		1	1
6	droechscheryaer																		1		1		1	1
7	kemster																							
5	lyndewever																							
5	lijndraeyer																							
6	roetsieder						1																1	

Aantal	Beroep	120 ℔.	105 ℔.	100 ℔.	90 ℔.	80 ℔.	75 ℔.	70 ℔.	66½ ℔.	60 ℔.	53 ℔.	50 ℔.	40 ℔.	35 ℔.	33 ℔.	30 ℔.	26½ ℔.	23 ℔.	20 ℔.	16½ ℔.	15 ℔.	13⅓ ℔.	12½ ℔.	pauper.	niet.
5	leertouwer																		1					4	
1	souter																							1	
1	touwer																								1
12	witmaker				1	2													1	1				1	
	VII. **Metaalbewerking.**																								
2	boutemaker																		1						
7	goutsmit			1		1						1								1					
2	harnaschmaker			1		1																			
2	caerdemaker					1													1						
4	cammemaker					1		1																	
5	cannemaker			1																					
3	ketelboeter																		1	1		1			
1	clockstelre																			1					
1	coperslagher																								
1	malymaker																								
4	messemaker					1													1			1			1
2	orghelmaker			1															1						
2	sceemaker	1																		1					
6	sloetemaker			2																1					1
1	slyper					1																			
15	smit			2		1													1	5				1	1
2	tynnegieter																								
1	silversmit																								
	VIII. **Textielindustrie.**																								
2	blaeuverwer																								
127	drapenier	1		4		1													2	2				4	
6	droechscheryaer												1											1	
7	kemster																			1		1		5	
5	lyndewever																			4					1
5	lijndraeyer			4													1								
6	roetsieder																								

[1]) Voor een van de 15 volgens aanslag. Deze heeft een lijfrentebrief van 10 sc. grooten 's jaars van de stad. De verrekening geschiedde met gesloten beurzen.

[2]) Voor een van de 4 volgens aanslag. Hierna is hij vertrokken.

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Aantal	Beroep	13.200 gr.	12.000 gr.	10.000 gr.	9.600 gr.	9.500 gr.	9.000 gr.	8.000 gr.	7.200 gr.	6.000 gr.	5.000 gr.	4.800 gr.	3.900 gr.	3.600 gr.	3.200 gr.	3.000 gr.	2.800 gr.	2.500 gr.	2.400 gr.	2.000 gr.	1.800 gr.	1.600 gr.	1.500 gr.	1.400 gr.	1.300 gr.	1.200 gr.	1.100 gr.	1.000 gr.	900 gr.	800 gr.	700 gr.
6	scheryaer																														
2	spinster																														
1	uutreder																														
2	vellewasscher																														
23	verwer																		1												
5	verwersknecht																														
136	voller																														
60	wever																														
	IX. Bereiding van verlichtingsmateriaal.																														
2	olyslagher																														
	X. Bereiding van voedings- en genotmiddelen.																														
52	backer																		1				1			1		2			1
16	brouwer								1			1		1							2				1		1		1		
1	gorter																														
1	koeckbacker																														
1	cock																														
11	molenair																														
23	vleyschouwer																					1						1	1	1	
	XI. Graphische vakken.																														
1	printer																														
2	scriver																														
1	verlichter																														
	XII. Handel, verkeer en herbergswezen.																														
2	appotheker			1																											
7	appelcoper																														
6	bierdregher																														
4	bode																														

Beroep	600 gr.	500 gr.	400 gr.	360 gr.	300 gr.	250 gr.	240 gr.	225 gr.	200 gr.	180 gr.	160 gr.	150 gr.	120 gr.	105 gr.	100 gr.	90 gr.	80 gr.	75 gr.	70 gr.	66½ gr.	60 gr.	53 gr.	50 gr.	40 gr.	35 gr.	33 gr.	30 gr.	26½ gr.	23 gr.	20 gr.	16½ gr.	15 gr.	13⅓ gr.	12½ gr.	pauper.	niet.
scheryaer															2															2	2					
spinster																																			1	1
uutreder																																				1
vellewasscher															1															1						
verwer	1								1		1	2	2		2		2													1	4		1		2	3
verwersknecht												1					2														2					
voller	2	1	1		4	1	4		6		2	7	10	1	11	1	7	1				1						2		14	17		5		24	14
wever	1	2			3				2				5		7		6											3		6	8		4		8	5
IX. Bereiding van verlichtingsmateriaal.																																				
olyslagher	1											1																								
X. Bereiding van voedings- en genotmiddelen.																																				
backer	1	3	1		3		3		3		3	5	3		8[1])		4		1				2[2])							2					2	2
brouwer	1	1			1						2		1				1														1					
gorter															1																					
koeckbacker																																				1
cock									1																											
molenair		1			1				1		1																				2				3	2
vleyschouwer	1	1			3			1	1	1	1	3					1		1					1							1		1		1	1
XI. Graphische vakken.																																				
printer																															1					
scriver															2																					
verlichter																	1																			
XII. Handel, verkeer en herbergswezen.																																				
appotheker																	1																			
appelcoper									1		1		1		1		1														1		1			
bierdregher											1	1	1				1																		1	1
bode			1				1						1																							1

[1]) Voor een van de 8 volgens aanslag. Hierna is hij vertrokken.

[2]) Voor een van de 2 volgens aanslag. Hierna is hij vertrokken.

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Bijlage XIIe.

Aantal.	Beroep.	13.200 ℔.	12.000 ℔.	10.000 ℔.	9.600 ℔.	9.500 ℔.	9.000 ℔.	8.000 ℔.	7.200 ℔.	6.000 ℔.	5.000 ℔.	4.800 ℔.	3.900 ℔.	3.600 ℔.	3.200 ℔.	3.000 ℔.	2.800 ℔.	2.500 ℔.	2.400 ℔.	2.000 ℔.	1.800 ℔.	1.600 ℔.	1.500 ℔.	1.400 ℔.	1.300 ℔.	1.200 ℔.	1.100 ℔.	1.000 ℔.	900 ℔.	800 ℔.	700 ℔.	600 ℔.
2	bostelman																															
1	brandewijn wijff																															
1	everman																															
1	ghistman																															
1	hoenrecoper																															
4	houtcoper													1								1		1								1
2	carreman																															
42	coeman										1											2		1		1		1		1	1	1
3	corendregher																															
1	cruytwijff																															
1	librarier																															
1	lichter																													1		
1	meecoper																	1														
1	meter																															
20	scipper																											1		1	1	1
1	scippersknecht																															
2	soutman																															
1	stienvoerder																															
3	tapper																															
1	tollenair																												1			
1	turfdregher																															
3	turfman																															
2	turftelster																															
2	uutdregher																															
2	veerman																															
3	vischcoper																															
1	vlasman																															
4	vogelcoper																															
7	wagenaer																															
4	wantsnyder																															
	XIII. Niet verder aangeduide loonarbeid.																															
4	joncwijf																															
2	knecht																															

Beroep.	500 ℔.	400 ℔.	360 ℔.	300 ℔.	250 ℔.	240 ℔.	225 ℔.	200 ℔.	180 ℔.	160 ℔.	150 ℔.	120 ℔.	105 ℔.	100 ℔.	90 ℔.	80 ℔.	75 ℔.	70 ℔.	66½ ℔.	60 ℔.	53 ℔.	50 ℔.	40 ℔.	35 ℔.	33 ℔.	30 ℔.	26⅔ ℔.	23 ℔.	20 ℔.	16⅔ ℔.	15 ℔.	13⅓ ℔.	12½ ℔.	pauper.	niet.
bostelman														2																					
brandewijn wijff																														1					
everman																																		1	
ghistman																													1						
hoenrecoper								1																											
houtcoper																																			
carreman																														1				1	
coeman	2			1		3		5	1	2	2	3		3	1	2														2				5	1
corendregher																																1	1		1
cruytwijff																																			1
librarier																														1					
lichter																																			
meecoper																																			
meter																																1			
scipper				1		1				1		2		2		2													2	1	1	1		1	1
scippersknecht																														1					
soutman								1																									1		
stienvoerder														1																					
tapper																					1								1	1					
tollenair																																			
turfdregher																																1			
turfman														1																			1	1	
turftelster																																	1	1	
uutdregher										1																									1
veerman											1			1																					
vischcoper												1		1																1					
vlasman														1																					
vogelcoper														1									1						2						
wagenaer						2		1						1							1								1						1
wantsnyder		2		2																															
XIII. Niet verder aangeduide loonarbeid.																																			
joncwijf																														1	1	1		1	
knecht																																1			1

Gecombineerde Beroeps- en Vermogensstatistiek 1498.

Aantal.	Beroep.	13.200 ₰.	12.000 ₰.	10.000 ₰.	9.600 ₰.	9.500 ₰.	9.000 ₰.	8.000 ₰.	7.200 ₰.	6.000 ₰.	5.000 ₰.	4.800 ₰.	3.900 ₰.	3.600 ₰.	3.200 ₰.	3.000 ₰.	2.800 ₰.	2.500 ₰.	2.400 ₰.	2.000 ₰.	1.800 ₰.	1.600 ₰.	1.500 ₰.	1.400 ₰.	1.300 ₰.
2	maecht																								
2	werckwijff																								
	XIV. Verschillende beroepen.																								
1	baljuwsknecht																								
1	bewaerster																								
1	beyerman																								
3	burgermeester						1													1				1	
2	doctoir																								
1	doctoir in medicina												1												
3	graefmaker																								
1	clapperman																								
1	koeckelair																								
6	coster																								
1	notarius																								
3	poertier																								
1	die de putten bewaert																								
1	scout				1																				
2	scoutendienaer																								
1	der stede secretarius																								
4	talman																								
1	tresorier		1																						
1	tresoriersknecht																								
1	vestmeestersknecht																								
4	vroetwijff																								
3	waker																								

Aantal.	Beroep.	1.200 ₰.	1.100 ₰.	1.000 ₰.	900 ₰.	800 ₰.	700 ₰.	600 ₰.	500 ₰.	400 ₰.	360 ₰.	300 ₰.	250 ₰.	240 ₰.	225 ₰.	200 ₰.	180 ₰.	160 ₰.	150 ₰.
2	maecht																		
2	werckwijff																		
	XIV. Verschillende beroepen.																		
1	baljuwsknecht																		
1	bewaerster																		
1	beyerman																		
3	burgermeester																		
2	doctoir					1						1							
1	doctoir in medicina																		
3	graefmaker																		
1	clapperman																		
1	koeckelair																	1	
6	coster					1				1				1					
1	notarius	1																	
3	poertier																		
1	die de putten bewaert																		
1	scout																		
2	scoutendienaer									1									
1	der stede secretarius	1																	
4	talman									1					1			1	
1	tresorier																		
1	tresoriersknecht																		
1	vestmeestersknecht											1							
4	vroetwijff																		
3	waker																		

Aantal.	Beroep.	120 ₰.	105 ₰.	100 ₰.	90 ₰.	80 ₰.	75 ₰.	70 ₰.	66½ ₰.	60 ₰.	53 ₰.	50 ₰.	40 ₰.	35 ₰.	33 ₰.	30 ₰.	26½ ₰.	23 ₰.	20 ₰.	16½ ₰.	15 ₰.	13⅓ ₰.	12½ ₰.	pauper.	niet.
2	maecht																			1				1	
2	werckwijff																			1				1	
	XIV. Verschillende beroepen.																								
1	baljuwsknecht																								1
1	bewaerster																							1	
1	beyerman																		1						
3	burgermeester																								
2	doctoir																								
1	doctoir in medicina																								
3	graefmaker					1												1							1
1	clapperman	1																							
1	koeckelair																								
6	coster	1		1		1																			
1	notarius																								
3	poertier																		1						2
1	die de putten bewaert																			1					
1	scout																								
2	scoutendienaer																							1	
1	der stede secretarius																								
4	talman																		1						
1	tresorier																								
1	tresoriersknecht																		1						
1	vestmeestersknecht																								
4	vroetwijff					1									1				1	1					
3	waker																			1		1			1

